FREUD

Bevezetés a pszicho analizisbe

SIGMUND FREUD

ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI

EGYEDÜL JOGOSITOTT MAGYAR KIADÁS

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

DR. FERENCZI SÁNDOR

ÉS

STORFER A. JÓZSEF

I. KÖTET

BEVEZETÉS A PSZICHOANALIZISBE

Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien

és

Somló Béla, Budapest

kiadása

SIGMUND FREUD

BEVEZETÉS A PSZICHOANALIZISBE

(HUSZONNYOLC ELŐADÁS)

FORDITOTTA
DR. HERMANN IMRE

PROPAGANDA KIADÁS

Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien
és
Somló Béla, Budapest
kiadása

Buchdruckerei Elbemühl A.-G. Wien IX.

ELŐSZÓ

Ez a „Bevezetés a pszichoanalizisbe", melyet itt a nyilvánosság elé bocsátok, semmiképen sem kiván versenyre kelni az erről a tudománykörről már eddig megjelent összefoglaló művekkel. (Hitschmann, Freuds Neurosenlehre, 2. kiad. 1913; Pfister, Die psychoanalytische Methode, 1913; Leo Kaplan, Grundzüge der Psychoanalyse, 1914; Régis et Hesnard, La psychoanalyse des névroses et des psychoses, Paris 1914; Adolph F. Meijer, De Behandeling van Zenuwzieken door Psycho-Analyse, Amsterdam 1915.) Azoknak az előadásoknak a hű szövegét nyújtja, amelyeket az 1915/6 és 1916/7-i tanévek téli szemesztereiben mindkét nembeli, orvosokból és laikusokból álló, hallgatóság előtt tartottam.

Ami sajátosság e könyvön az olvasónak fel fog tünni, az munkám keletkezésének körülményeiben leli magyarázatát. Nem őrizhettem meg az előadásmodorban a tudományos értekezések hűvös nyugalmát; hiszen, mint előadónak, arra kellett törekednem, hogy hallgatóim figyelme a közel kétórás előadások alatt el ne lankadjon. A közvetlen hatás érdekében elkerülhetetlenné vált, hogy bizonyos kérdésekkel ismételten foglalkozzam, így például egy

izben az álomfejtéssel, majd a neurózis fölvetette problémákkal kapcsolatban. Az anyag elrendezéséből folyt az is, hogy több fontos tárgy, teszem a tudattalan jelenségköre, nem részesülhetett egyetlen egy helyen kimeritő méltatásban, hanem többször szóba kellett hoznom, majd elejtenem, míg ujabb alkalom nem kinálkozott arra, hogy az ismertekhez valamit hozzáfűzhessek.

Aki jártas a pszichoanalitikus irodalomban, alig fog e „Bevezetés"-ben olyasmit találni, amit más, jóval részletesebb közleményekből ne ismerhetne. Mégis, az anyag kikerekítése és összefoglalása érdekében szükségessé vált, hogy a szerző egyes fejezetekben (a szorongás kóroktanáról, a hisztériás fantáziákról szólókban) eleddig ki nem adott anyagot is felhasználjon.

Wien, 1917 tavaszán.

FREUD

ELSŐ RÉSZ

BEVEZETÉS

(I. ELŐADÁS)

AZ ELVÉTÉSEK

(II. – IV. ELŐADÁS)

ELSŐ ELŐADÁS

BEVEZETÉS

Hölgyeim és Uraim! Nem tudom, Önök közül ki mennyit olvasott vagy hallott a pszichoanalizisről. Engem azonban előadásaim címe — Elemi bevezetés a pszichoanalizisbe — arra kötelez, hogy úgy tekintsem Önöket, mintha semmit sem tudnának és legelemibb oktatásra lenne szükségük.

Annyit mindazonáltal feltehetek, hogy a pszichoanalizist olyan eljárásnak ismerik, amely idegességben szenvedő betegek orvosi kezelésére szolgál — és itt, mindjárt, példát hozhatok arra, mennyire másképen, gyakran merőben ellenkezően, megy végbe e téren sok minden, mint az orvostudomány többi ágában. Az orvos megszokta, hogy amikor betegét valamely, a beteg számára új gyógyeljárásnak veti alá, kisebbítse előtte ennek a nehézségeit s biztatólag nyilatkozzék a kezelés várható sikeréről. Véleményem szerint jogunk van ehhez a viselkedéshez, mert vele a siker valószinűségét fokozzuk. Ám, ha pszichoanalitikai kezelésbe veszünk egy neurotikus beteget, akkor másképen járunk el. Feltárjuk előtte a módszer nehézségeit, időtartamát, az erőfeszitéseket és áldozatokat, melyek vele járnak; ami pedig az eredményt illeti, azt mondjuk, nem igérhetünk biztos sikert, mert az az ő magatartásától, megértésétől, alkalmazkodásától, kitartásától

függ. Persze alapos okaink vannak erre a látszólag oly fonák viselkedésre, amelyekkel később talán majd Önök is megismerkednek.

Most tehát ne vegyék zokon, ha egyelőre Önökkel szemben is hasonlómódon fogok eljárni, mint az ilyen idegbajosokkal. Voltaképen lebeszélem Önöket arról, hogy engem másodszor is meghallgassanak. Evégből el fogom Önöknek mondani, hogy milyen fogyatékosságokkal kell a pszichoanalizis oktatásának szükségkép számolnia, s mik a nehézségei annak, hogy önálló itéletet alkothasson felőle valaki. Rámutatok majd arra, hogy előképzettségük egész irányzata s minden gondolkodásbeli szokásuk elkerülhetetlenül a pszichoanalizis ellenfeleivé tenné Önöket, s mi mindenben kellene erőt venniök önmagukon, hogy ezt az ösztönszerü ellenkezést leküzdjék. Hogy közléseim milyen megértést váltanak ki majd Önökből a pszichoanalizis iránt, azt előre természetesen nem tudhatom, de annyit megigérhetek, hogy azoknak meghallgatása Önöket pszichoanalitikai vizsgálatra, illetve kezelésre, képesíteni nem fogja. Ha meg éppen olyasvalaki akadna a soraikban, akit a pszichoanalizissel való futólagos megismerkedés nem elégít ki, hanem tartós kapcsolatba kivánna vele kerülni, akkor az illetőt e szándékáról nemcsak lebeszélem majd, hanem egyenesen óvni fogom tőle. A mai helyzet szerint e pályaválasztással eleve megfosztaná magát annak a lehetőségétől, hogy egyetemeinken előre jusson, s ha, mint gyakorló orvos, kilép az életbe, olyan társadalommal kerűl szembe, amely törekvéseit nem érti meg, bizalmatlanúl és ellenségesen tekint rá és a benne leselkedő gonosz szellemeket mind rászabaditja. Talán a most európaszerte dúló háború kisérő jelenségei újjmutatással szolgálhatnak arra nézve, hogy ezeknek a számát hozzávetőleg hány légióra becsüljék.

Mindamellett olyan ember is van elég, akit ilyen kellemetlenségek ellenére is vonz az, amiből számára új megismerés fakad. Ha néhányan Önök közül ehhez a fajtához tartoznak, s

túltéve magukat óvó intéseimen, legközelebb ismét idejönnek, szivesen fogom az illetőket látni. De valamennyien igényt tarthatnak arra, hogy megismerjék, mik a pszichoanalizisnek jelzett nehézségei.

Vegyük mindjárt az oktatással, a pszichoanalizisben való kiképzéssel kapcsolatos nehézségeket. Önöket orvosi tanulmányaikban arra szoktatták, hogy lássanak. Látják az anatómiai készítményt, a csapadékot a kémiai reakciónál, az izom megrövidülését a hozzája tartozó idegek ingerlése következtében. Később érzékszerveik elé tárják a beteget, bajának tüneteit, a kóros folyamat termékeit, sőt, sok esetben, elkülönitetten a kór okozóit is. A sebészi ágakban tanúi azoknak a beavatkozásoknak, amelyekkel a betegeken segitenek, s maguk is megkisérelhetik azok elvégzését. Sőt, még az elmekórtanban is, a betegbemutatáskor a beteg megváltozott arcjátéka, beszédmódja, viselkedése számos oly megfigyelésre nyújt alkalmat, amelyek mély nyomot hagynak Önökben. Így az orvostanár túlnyomólag az olyan vezető és magyarázó szerepét játsza, aki Önöket valamely múzeumon végigkiséri, mialatt Önök a tárgyakkal közvetlen kapcsolatba jutnak, s azt hiszik, hogy saját észlelésük alapján győződhettek meg az új jelenségek valóságáról.

A pszichoanalizisben, sajnos, mindez másképpen van. Az analitikai kezelés alatt semmi egyéb nem történik, mint az, hogy az analizált és az orvos szavakat vált egymással. A beteg beszél, elmond letűnt élményeket és friss benyomásokat, panaszkodik, megvallja vágyait és gerjedelmeit. Az orvos hallgatja, igyekszik a beteg gondolatmenetét vezetni, figyelmét bizonyos irányokba próbálja terelni, nógatja, felvilágositásokat ád neki, s megfigyeli a megértésben, vagy elutasitásban nyilvánuló hatást, amelyet ezzel a betegnél előidéz. Betegeink nem képzett hozzátartozói — akik csak a szemmellátható és kézzelfogható dolgokra adnak, a legszivesebben olyan cselekményekre, mint aminőkkel a mozgóképszinházak szolgálnak — nem is mulasztják el soha,

hogy ki ne fejezzék kétkedésüket, miként lehessen „a gyógyitásban csupán beszéddel valamit elérni". Persze, amily rövidlátó ez a felfogás, annyira következetlen is. Hiszen ugyanezek az emberek másfelől meg olyan biztosan tudják, hogy a betegek tüneteiket „csak beképzelik". A szó egykor varázslat volt, s a szavak ma is még sokat megtartottak ősi varázserejükből. Szavaival egyik ember a másikat boldoggá teheti, vagy kétségbeesésbe kergetheti, szavak segélyével viszi át a tanító tudását a tanítványára, szavai által ragadja magával a szónok a hallgatók tömegét s szabja meg itéleteiket és elhatározásaikat. A szavak indulatokat keltenek s általános eszközei az emberek kölcsönös befolyásolásának. Nincs hát okunk lekicsinyelni a szavak alkalmazását a pszichoterápiában, s beérjük vele, ha végighallgathatjuk, amit az analitikus orvos a betegével beszél.

Csakhogy még ezt sem tehetjük meg. Az a beszélgetés, amelyből a pszichoanalitikus kezelés áll, nem tűr meg hallgatót; ezt a beszélgetést nem lehet bemutatni. Persze bemutathatunk az elmekórtani előadáson a tanulónak neuraszténiás vagy hisztériás beteget is; az aztán elmondja panaszait és tüneteit, de semmi egyebet. Az analizishez szükséges közlések előfeltétele, hogy a beteget az orvoshoz bizonyos érzelmi kapocs fűzze; nyomban elnémulna, mihelyt egyetlen, számára közömbös tanut venne észre. Mert ezek a közlések a beteg legbensőbb lelki életére vonatkoznak, mindarra, amit, mint társadalmilag önálló egyén, mások előtt elrejteni kénytelen, s ezen túl arra is, amit, mint egységes személyiség, önmagának sem akar bevallani.

Önök tehát nem lehetnek fültanui a pszichoanalitikus kezelésnek. Csak tudomást szerezhetnek felőle, s igy a pszichoanilizist a szó szoros értelmében csupán hallomásból ismerhetik meg. Ez a, mintegy másodkézből kapott, oktatás egészen szokatlan feltételek közé helyezi itéletük megalkotását. Nyilván majdnem minden attól fog függeni, mennyire adhatnak hitelt annak, aki a pszichoanalitikus kezelésről beszámol.

Képzeljék csak el, hogy most nem elmekórtani előadásra jöttek ide, hanem valami történeti tanfolyamra és ennek az előadója Nagy Sándor életéről és hadi tetteiről beszél Önöknek. Vajjon minek az alapján adnának hitelt a szavainak? Az első pillanatban még kedvezőtlenebbnek tűnik a helyzet, mint a pszichoanalizisnél, hiszen a történelem tanára épp oly kevéssé vett részt Sándor hadjárataiban, mint Önök; a pszichoanalitikus legalább olyan dolgokról beszél Önöknek, melyekben magának is szerepe volt. De aztán sor kerül arra, ami a történettudóst igazolja. Utalhat régi írók közléseire, akik vagy maguk kortársak voltak, vagy mégis csak közelebb állottak a kérdéses eseményekhez, tehát Diodoros, Plutarchos, Arrianos stb. könyveire; mutathat ábrákat a király megmaradt érmeiről és szobrairól s kézről-kézre addathatja az issosi csatát ábrázoló pompéji mozaik fényképét. Ám, szigoruan véve, mindezen okmányok csak azt bizonyítják, hogy már régebbi nemzedékek is hittek Sándor létezésében s tetteinek valóságában és igy, e ponton, az Önök kritikája ismét szóhoz juthat. Megfontolásuk eredménye az lesz, hogy nem minden érdemel hitelt, illetve állapítható meg részleteiben bizonyossággal, amit Sándorról elmondanak, de mégsem gondolnám, hogy, amikor a tantermet elhagyják, Nagy Sándor egykori létezésében kételkednének. Döntésük főleg két meggondolásra fog támaszkodni; először, hogy az előadónak semmiféle feltehető oka nem lehet, hogy olyasvalamit állítson Önök előtt valónak, amit maga sem tart annak és másodszor, hogy valamennyi ránk maradt történelmi mű az eseményeket nagyjából ugyanúgy adja elő. Ha aztán a régi források vizsgálatába bocsátkoznak, akkor ugyanezekre a mozzanatokra fognak ügyelni; a történetirók valószínű motívumaira s a feljegyzések egymással való megegyezésére. A vizsgálódás eredménye Sándor esetében bizonyára megnyugtató lesz, de, alighanem, kétségesebbé válik akkor, ha olyan személyiségek kerülnek szóba, mint Mózes vagy Nimród. De hogy a pszichoanalitikus beszámoló szava-

hihetőségével szemben minő kételyeket támaszthatnak, azt majd későbbi alkalmakkor elég világosan felismerhetik.

Most pedig joggal tehetik fel a következő kérdést: Ha a pszichoanalizis nem hitelesíthető tárgyi alapon, s bemutatni sem tudjuk ezt az eljárást, hogyan lehet akkor egyáltalán a pszichoanalizist elsajátítani s állításainak valóságáról megbizonyosodni? Ez az elsajátítás valóban nem könnyű, rendszeresen nem is tanulta meg sok ember, de azért természetesen mégis van járható út. Pszichoanalizist mindenki elsősorban önmagán tanulhat, saját személyiségének tanulmányozása révén. Ez nem fedi ugyan teljesen azt, amit önmegfigyelésnek neveznek, de utóvégre odasorolhatjuk. Egész sor ilyen gyakori és általánosan ismert lelki jelenség van, és ezeket, némi technikai útbaigazitás után, önmagán bárki analizis tárgyává teheti. Igy szerzi meg magának azt a meggyőződést, amelyet el akart érni, a pszichoanalizisben leírt jelenségek valóságáról és a pszichoanalizis nézeteinek igazáról. Persze, ezen az úton csak bizonyos határig lehet eljutni. Jóval többre megy az, aki hozzáértő analitikussal elemezteti magát, saját én-jén éli át az analizis keltette hatásokat, s közben megragadja az alkalmat, hogy a másiktól a módszer finomabb technikáját ellesse. Ez a kitünő út természetesen mindenkor csak az egyes ember számára áll nyitva, egész hallgató csoportnak egyszerre azonban soha. A második nehézségért, amely a pszichoanalizishez való viszonyukban mutatkozik, már nem az analizist, hanem Önöket magukat kell felelőssé tennem, legalábbis, amennyiben eddig orvosi tanulmányokat végeztek. Előképzettségük bizonyos irányt szabott gondolkodásuknak, amely messze elterel a pszichoanalizistől. Önöket abban iskolázták, hogy a szervezett működéseit és ezek zavarait anatómiai leletekre alapitsák, kémiailag és fizikailag megmagyarázzák és biológiailag értelmezzék, de semmiben sem terelték érdeklődésüket a lelki élet felé, amely pedig e csodálatosan bonyolúlt szervezet működéseit betetőzi. A lélektani gondolkodás igy merőben ismeretlen Önök előtt és meg-

szokták, hogy bizalmatlansággal viseltessenek iránta, ne tartsák tudományosnak, s átengedjék a laikusoknak, költőknek, természetbölcselőknek és misztikusoknak. Orvosi tevékenységük minden bizonnyal kárát vallja ennek a korlátozásnak, hiszen a beteg, az emberi viszonylatok természetes rendje szerint, először lelki arculatával fordul Önök felé, s könnyen lehet, hogy a gyógyító befolyásból, amelyre törekszenek, majd át kell engedniök valamit a kuruzslóknak, természetes gyógyeljárásokat művelőknek és misztikusoknak, akiket pedig annyira lenéznek.

Nem tévesztem szem elől azt a körülményt, amely előképzettségük e fogyatékosságát menti. Híjján vagyunk olyan bölcseleti segédtudománynak, amely orvosi céljaikat szolgálhatná. Sem a spekulativ filozófia, sem a leíró lélektan, sem az érzékszervek élettanához kapcsolódó úgynevezett kisérleti lélektan, amint ezt az iskolákban tanítják, nem képes arra, hogy a testi és a lelki jelenségek viszonyáról valami használható megállapitást adjon s a lelki működések felmerülő zavarának megértéséhez útat nyisson. Az orvostudományokon belűl az elmekórtan foglalkozik ugyan azzal, hogy a megfigyelésre kerülő lelki rendellenességeket leírja és klinikai kóregyeségekbe foglalja, ámde, jó óráikban maguk az elmeorvosok is kétkednek benne, vajjon tisztára leíró megállapitásaik megérdemlik-e a tudomány nevet. Azoknak a tüneteknek, amelyekből az elmekórtani képek összetevődnek, sem eredetét, sem mechanizmusát, sem kölcsönös kapcsolatát nem ismerik; a lélek anatómiai szervében vagy semmiféle kimutatható elváltozás nem jár velük, vagy az elváltozások olyanok csak, amelyekből rájuk világosságot deriteni nem lehet. Gyógykezeléssel ezek a lelki megbetegedések csak akkor befolyásolhatók, ha valamely más szervi bántalom mellékhajtásának bizonyulnak.

Itt rejlik az a hiány, amelynek pótlására a pszichoanalizis törekszik. A pszichiátriának eddig nélkülözött lélektani alapját akarja megvetni, s reméli, hogy eljut addig a közös eredetig, amely érthetővé teszi a testi és a lelki zavar találkozását. E cél

érdekében szükséges, hogy minden tőle idegen anatómiai, kémiai vagy élettani természetű előzetes feltevést távol tartson magától és tisztára csak lélektani segédfogalmakkal dolgozzék; s tartok tőle, hogy éppen ezért fogják eleinte idegenszerűnek érezni.

A következő nehézségért Önöket, előképzettségüket vagy beállitottságukat, nem okolom. Két megállapításával a pszichoanalizis sérti az egész világot s magára vonja ellenszenvét; e megállapítások egyike intellektuális, másika esztétikai-erkölcsi előítéletbe ütközik. Ne becsüljék le az ilyen előítéleteket; hatalmas dolgok ezek, az emberiség hasznos, sőt szükséges fejlődésének lecsapódásai. Érzelmi erők tartják megrögzítve őket, s a küzdelem ellenük nehéz.

A pszichoanalizis kellemetlen állitásai közül az első úgy hangzik, hogy a lelki folyamatok magukban véve tudattalanok, a tudatosak csupán egyes aktusai és részei az egész lelki életnek. Holott eddig, éppen ellenkezőleg, azt szoktuk meg, hogy a lelkit a tudatossal egynek vegyük. A tudatot egyenesen a lelkiek meghatározó minőségének tartottuk, s azt mondtuk, hogy a lélektan a tudat tartalmairól szóló tan. Sőt, ez az azonosítás oly természetesnek tünik előttünk, hogy az ellenkező állítást nyilvánvaló értelmetlenségnek hisszük s a pszichoanalizis mégsem tehet mást, minthogy az ellenkezőt állítja; a lelkiek és a tudatos azonosságát nem fogadhatja el. A lelki jelenség, meghatározása szerint, az, hogy ezek a jelenségek az érzés, gondolkodás, akarás fajából való folyamatok, s a pszichoanalizisnek az az álláspontja, hogy van tudattalan gondolkodás és nem tudott akarás. Ezzel aztán eleve eljátszotta a józan tudományosság hiveinek rokonszenvét, afféle fantasztikus titkos-tan gyanújába keveredett, amely a sötétben szeret építeni és a zavarosban akar halászni. Önök természetesen még nem érthetik meg, mi jogon tarthatok előítéletnek ilyen elvont jellegű tételt: „Lelki jelenség egy a tudatossal“, s ki sem találhatják, minő fejlődés vezethetett a tudattalan megtagadásához, ha volna ilyen, s milyen előnnyel járhatott ez a

megtagadás. Üres szóvitának hangzik, vajjon egynek vegyük-e a lelkit a tudatossal, vagy azon túl is kiterjesszük-e, és mégis biztosíthatom Önöket arról, hogy a tudattalan lelki folyamatok feltevése a világban és a tudományban egyaránt lényegbevágóan új irányú tájékozódást indít meg.

Épp ily kevéssé sejthetik, mily benső kapcsolat fűzi a pszichoanalizisnek ezt az első merészségét a másodikhoz, melyre most térek rá. Ez a másik tétel, amelyet egyik eredményeként hirdet a pszichoanalizis, azt állítja ugyanis, hogy a szűkebb és tágabb értelemben csakis szexuálisnak nevezhető ösztönös gerjedelmek az ideg- és elmebajok keletkezésében rendkivül nagy és jelentőségükben eleddig soha eléggé nem méltatott szerepet visznek. Sőt, mi több, hogy ugyanezen nemi gerjedelmek le nem kicsinyelhető mértékben részesek az emberi szellem legmagasabb kulturális, művészi és szociális alkotásaiban is.

Tapasztalatom szerint a pszichoanalitikai kutatásnak ettől az eredményétől való idegenkedés a leghatalmasabb forrása annak az ellenállásnak, amelybe a pszichoanalizis ütközött. Kivánják tudni, hogyan magyarázzuk ezt? Úgy véljük, hogy az emberiség a kulturát, az élet nyomorától sarkalva, az ösztön-kielégités megszoritása árán teremtette meg, és teremti jórészt újra meg újra, amennyiben az egyén, aki az emberi közösségbe újonnan belép, az ösztön-kielégitésről való lemondásban az összesség javára hozott áldozatot megismétli. Az így felhasznált ösztönerők között a nemi gerjedelmek jelentős szerepet játszanak; ezek a gerjedelmek eközben szublimálódnak, azaz szexuális céljaiktól eltérűlnek, és szociálisan magasabban álló, immár nem szexuális célok felé irányulnak. Ez az építmény azonban ingatag, a szexuális ösztönök megfékezése nem teljes, minden egyes embert, akinek a kulturális közösséghez csatlakoznia kell, az a veszély fenyegeti, hogy nemi ösztönei az ilyetén felhasználás elől visszatorpannak. A társadalom úgy véli, hogy kulturáját mi sem fenyegetné jobban, mint az, ha a nemi ösztönök felszabadulnának

s visszatérnének eredeti céljaikhoz. A társadalom nem szereti tehát, ha eredetének erre a kényes pontjára emlékeztetik, sehogysem vág össze az érdekeivel, hogy az emberek a nemi ösztönök erejét felismerjék, s tisztába jőjjenek vele, mit jelent a nemi élet az egyes ember számára; ellenkezőleg, nevelő szándékkal azt vélte jónak, ha a figyelmet erről az egész kérdésről eltereli. Ezért nem szívelheti a pszichoanalizisnek előbb említett kutatási eredményét, s azt legszivesebben esztétikailag visszataszitónak, erkölcsileg kárhozatosnak, vagy veszedelmesnek szeretné bélyegezni. Ámde, az ilyen ellenvetések tudományos munka tárgyilagosnak mondott eredményét nem kezdhetik ki. Hogy az ellenkezés hangossá válhasson, azt előbb intellektuális térre kell átjátszani. Az ember pedig, természete szerint, hajlik arra, hogy valótlannak tartsa azt, ami nincs inyére, s akkor aztán könnyen talál ellene érveket is. A társadalom így a kellemetlent valótlannak teszi meg, logikai és tárgyi érvekkel, de érzelmi okokból, küzd a pszichoanalizis igaza ellen, s előitélet gyanánt ragaszkodik ellenvetéseihez minden megcáfolásra irányuló kisérlettel szemben.

Bennünket azonban, Hölgyeim és Uraim, bátran állíthatjuk, e kifogásolt tétel felállításánál semmiféle célzat sem vezetett. Egyszerűen annak a ténybeli valóságnak akartunk kifejezést adni, amelyet kemény munkával felismerni véltünk. Élünk most is azzal a jogunkkal, hogy ily gyakorlati szempontoknak a tudományos munkába való belekeverését feltétlenűl visszautasítsuk, még mielőtt megvizsgáltuk volna, vajjon az az aggály, mely e tekinteteket ránk akarná kényszeríteni, jogosult-e, vagy sem.

Ime, elmondottam néhányat azok közül a nehézségek közül, amelyek a pszichoanalizissel való foglalkozásuk elé merednek. Több is talán a kelleténél, első kezdetre. Ha le tudják győzni azokat a benyomásokat, amelyeket keltettek, akkor folytathatjuk.

MÁSODIK ELŐADÁS

AZ ELVÉTÉSEK

Hölgyeim és Uraim! Munkánkat nem feltevésekkel kezdjük el, hanem vizsgálódással. Ennek tárgyáúl kiválasztunk bizonyos jelenségeket, amelyek nagyon gyakoriak, nagyon ismertek és nagyon kevés méltatásban részesűltek, s amelyeknek annyiban nincs közük betegséghez, amennyiben minden egészséges emberen megfigyelhetők. E jelenségek az úgynevezett elvétések, mint a mikor valaki mondani akar valamit, de helyette más szót mond: az elszólás vagy nyelvbotlás; vagy, ha ugyanez az írásnál esik meg vele: az elírás, tollhiba — akár észreveszi ezt, akár nem; vagy, ha valaki olvasás közben mást olvas, mint ami írva vagy nyomtatva van: félre-olvas; ép így, ha tévesen hallja azt, amit hozzá beszélnek: hallási-félreértés, persze anélkül, hogy hallóképességének bármi szervi hibája volna. Az ilyen jelenségek egy másik csoportja elfelejtésen alapszik, de ez az elfelejtés nem végleges, csupán bizonyos ideig tartó, — így ha valakinek valamely név nem jut eszébe, amelyet pedig jól ismer és amelyre rendszerint ráismer; vagy, ha megfeledkezik valamely szándékának végrehajtásáról, amely aztán később eszébe jut, tehát éppen csak bizonyos időpontra esett volt ki az emlékezetéből. A jelenségek harmadik csoportjának nincs ilyen múló jellege, ide tartozik az elrakás, amikor valaki valamely tárgyat bizonyos helyre tesz, s aztán képtelen megtalálni, — s az egészen hasonló elvesztés. Az itt szóban forgó elfelejtés-fajta másképpen érint bennünket, mint a másféle elfelejtések; csodálkozunk, vagy bosszankodunk rajta, ahelyett, hogy érthetőnek találnók. A felsoroltakhoz csatlakoznak bizonyos tévedések, amelyeket ismét az ideiglenesség jellemez, így, amikor bizonyos ideig hiszünk valamit, holott előbb tudtuk s későbben ismét tudjuk, hogy az a dolog másként van, és más hasonló, különböző elnevezések alatt ismert jelenségek.

Oly esetek ezek, melyeknek benső rokonságát a német a közös „*ver*“ szócskával való megjelöléssel is elárúlja, — [a magyar az „el“ vagy „félre“ igekötővel (Ford.)]; többé-kevésbbé lényegtelenek, mind nagyobbára múló természetűek, s az ember életében kevés figyelmet igényelhetnek. Ritkán fordúl elő, hogy egyikük-másikuk, teszem a tárgyak elvesztése, bizonyos gyakorlati fontossághoz jut. Éppezért kevéssé is törődünk velük, lelki életünkben csak gyönge indulatokat váltanak ki és igy tovább.

Ime, ez az a jelenségcsoport, amelynek a tanulmányozására figyelmüket igénybe akarom venni. Önök azonban kedvetlenűl vethetik ellenem: „Széles e világon, vagy a lelki élet szűkebb területén, annyi a nagyszerű talány, a lelki zavaroknak annyi a földerítésre váró és kutatásra érdemes csodája, hogy valóban könnyelmű játék volna, ha munkánkat és érdeklődésünket ily semmiségekre vesztegetnők. Ha megmagyarázná nekünk, hogyan láthat és hallhat egy épszemű és épfülű ember fényes nappal olyan dolgokat, amik nincsenek, miért érzi egy másik egyszerre csak üldözöttnek magát azok részéről, akiket addig kedves meghittjeinek vélt vagy miért hirdet, a legéleseszűbb okadatolással, olyan őrült gondolatokat, amelyeknek esztelenségét minden gyermek átlátja, — akkor tartanánk valamit a pszichoanalizisről; de ha csak azzal foglalkoztathat bennünket, hogy miért esett meg az ünnepi szónokkal ez vagy az a nyelvbotlás, hogy miért rakta el a háziasszony úgy a kulcsait, hogy nem tud rájuk akadni — és más efféle apró-cseprő dolgokkal, akkor mi is okosabb dolgokra fogjuk fordítani az időnket és érdeklődésünket“.

Türelem, Hölgyeim és Uraim, felelném erre Önöknek. Úgy vélem, birálatuk nem jár helyes nyomon. Igaz, a pszichoanalizis nem kérkedhetik azzal, hogy aprólékosságokkal sohasem foglalkozott. Épp ellenkezőleg: megfigyelési anyagát rendszerint az igénytelen s a többi tudománytól jelentéktelenségük miatt félredobott tünemények teszik, szinte azt mondhatnám, a jelenségvilág hulladéka. De nem cseréli össze birálatuk a problémák

nagyszerűségét azzal, hogy mennyire feltűnők a jeleik? Nincs-e sok nagyjelentőségű dolog, amit bizonyos körülmények között és bizonyos időben csak halvány jelekből ismerhettünk fel? Könnyűszerrel mondhatok Önöknek több ilyen helyzetet. Mily apró jelekből következtetik a fiatalemberek Önök közül, hogy megnyerték egy hölgy vonzalmát? Nyílt szerelmi vallomásra, viharos ölelésre várnak talán, s nem elég-e hozzá egyetlen, másoktól alig észrevett tekintet, futó mozdulat, akár egy pillanattal is megnyújtott kézfogás? Vagy, ha a rendőrség kötelékében valamely gyilkosság felderítésén fáradnak, valóban azt várják talán, hogy a gyilkos fényképét és teljes lakcímét hagyja hátra tettének színhelyén, s nem fogják-e szükségképpen homályosabb és bizonytalanabb jelekkel beérni, amelyek a keresett egyén nyomára vezetnek? Ne vegyük hát semmibe az apró jeleket; belőlük kiindulva talán nagyobb dolgokra bukkanunk. De meg, én is úgy gondolom, mint Önök, hogy a világban és a tudományban elsősorban a nagy problémák számíthatnak érdeklődésünkre. Csakhogy, rendszerint vajmi keveset használ, ha eltökéljük, hogy most majd ennek, vagy annak a nagy kérdésnek felderítéséhez látunk hozzá. Gyakran nem tudjuk, merre is tegyük a következő lépést. A tudományos munkában több kilátással bíztat, ha azt ragadjuk meg, ami éppen adódik, s aminek a kutatására mód kinálkozik. Ha kellő alapossággal, elfogulatlanúl és előzetes várakozásoktól menten vizsgálódunk, meg ha szerencsénk is van, úgy meglehet, hogy annál az összefüggésnél fogva, amely mindent mindenekkel egybeköt — a kicsit is a naggyal — még az ily igénytelen munka is útat nyit a nagy kérdések tanulmányozására.

Ezt mondanám, hogy érdeklődésüket az egészséges ember látszólag oly semmitmondó cselekedeteinek tanulmányozására lekössem. Most pedig forduljunk valakihez, aki a pszichoanalizistől távol áll, és kérdezzük meg tőle, hogyan magyarázza meg ezeknek a jelenségeknek az előfordulását?

Először bizonyára ezt feleli: Ó, az ilyesmi magyarázatra sem

érdemes; apró véletlenek ezek. Hogy érti ezt az illető? Azt akarja vele mondani, hogy vannak események, ha még oly jelentéktelenek is, amelyek kiesnek a világfolyamat láncolatából, amelyek azon joggal, amellyel megtörténnek, akár el is maradhatnának? Ha valaki így, egyetlen ponton, áttöri a természetes determinizmust, akkor halomra döntötte az egész tudományos világfelfogást. Szemére vethetjük akkor, hogy mennyivel következetesebb ennél még a vallási világszemlélet is, amikor nyomatékosan hangsúlyozza, hogy egyetlen fia veréb sem pottyan le az ereszről isten különös rendelése nélkül. Úgy vélem, emberünk nem lesz rá kapható, hogy első válaszából ezt a következtetést levonja, hanem okosabbat gondol s azt feleli, ha éppen tanulmányozza ezeket a dolgokat, természetesen talál rájuk magyarázatot: a lelki működés apró kisiklásaival van itt dolgunk, a lelki munka pontatlanságával, amelynek feltételeit meg lehetne adni. Hibátlanúl beszélni tudó ember akkor szólja talán el magát, *1.* ha kissé gyöngélkedik és fáradt, *2.* ha izgatott, *3.* ha egyébb dolgok túlságosan igénybe veszik. Ezek a megállapítások könnyen igazolhatók. Valóban gyakran szólja el magát, aki fáradt, akinek a feje fáj, vagy akinek migrénje van készülőben. Hasonló körülmények között könnyen esnek ki tulajdonnevek az emlékezetünkből. Némely ember egyenesen megszokta, hogy a közeledő migrént abból veszi észre, hogy eltünedeznek fejéből a tulajdonnevek. Az izgatott ember szintén gyakran véti el a szavakat, de a tárgyakat is: „balfogások" mutatkoznak, ha meg valaki szórakozott, — vagyis tulajdonképpen ha figyelme valami másra összpontosúl, — szembeötlően megfeledkezik a szándékairól és sok más akaratlan dolgot mível. Közismert példa erre a „Fliegende Blätter"-beli professzor, aki elhagyja esernyőjét és elcseréli kalapját, mert megírandó könyvének a problémáin töri az eszét. Hogy miként feledkezünk meg szándékainkról és igéreteinkről, mert közben átéltünk valamit, ami erősen foglalkoztatott — arra mindnyájan saját tapasztalatunkból tudunk példákat.

Amit eddig mondottunk, az egészen értelmesen hangzik és mintha ellentmondástól sem kellene tartanunk. Talán nem túlságosan érdekes, nem olyan, amilyennek vártuk. De vegyük közelebbről szemügyre az elvétéseknek ezeket a magyarázatait. Azt találjuk, hogy ezek az elvétések létrejöttüket nem egyforma természetű feltételektől teszik függővé. Rosszullét és vérkeringési zavar élettani oka a normális működés gátoltságának; izgalom, fáradtság, a figyelem elvonása másfajta mozzanatok, amelyeket lélek-élettaninak nevezhetnénk. Utóbbiakról könnyen alkothatunk elméletet. A fáradtság, valamint az elterelődés, és talán az általános izgalom is a figyelem megoszlását okozza, amiből az következhetik, hogy a kérdéses művelet nem részesül a kellő figyelemben. Ilyenkor ez a lelki működés könnyen zavart szenved, pontatlanná, lefolyásában megzavarttá válik. Ámde a gyöngélkedés vagy a központi idegrendszer vérellátási zavara a döntő mozzanatra, a figyelem megoszlására az előbbihez hasonló hatást fejthet ki, s így ugyanazt az eredményt idézheti elő. Eszerint az elvétés valamennyi esete figyelemzavar következménye volna és ez a zavar szervi vagy lelki okból támadt.

Ez bizony kevés ahhoz, hogy pszichoanalitikus érdeklődésünket lekösse. Habozhatnánk, vajjon foglalkozzunk-e tovább is e tárgygyal. Ám, ha jobban fontolóra vesszük a megfigyeléseket, ezek nem egyeznek mindenben az elvétéseknek ezzel a figyelmi elméletével, vagy legalább is nem következnek belőle önként értetődően. Azt tapasztaljuk, hogy olyan emberrel is megesik ilyen balfogás, vagy ilyen elfelejtés, aki nem fáradt, nem szórakozott vagy izgatott, hanem minden tekintetben normális állapotú, hacsak nem akarjuk utólag éppen elvétése miatt izgatottnak nyilvánítani, holott ő magát nem vallja annak. Nem is állhat a dolog oly egyszerűen, hogy a műveletet a ráirányuló figyelem fokozódása biztossá tenné, csökkenése pedig veszélyeztetné. Van számos oly működés, amelyet tisztára automatikusan, nagyon csekély figyelemmel és mégis egészen biztosan hajtunk végre.

A sétáló talán alig tudja, merre jár, de azért betartja a helyes útat s nem téved el, hanem megáll, ha a célhoz ért. Legalább is rendszerint sikerül ez neki. A gyakorlott zongorajátékos, anélkül, hogy rágondolna, a helyes billentyűt üti meg. Persze vele is megesik olykor-olykor, hogy félrenyúl, de ha az automatikus játék a félrefogás veszélyét növelné, akkor ez a veszély éppen a virtuózt fenyegetné legjobban, akinek játéka a nagy gyakorlat folytán teljességgel automatikussá lett. A tapasztalás tehát ellenkezőleg azt mutatja, hogy számos működés éppen akkor sikerül fölöttébb biztosan, ha nem fordítunk rája különösebben nagy figyelmet, viszont az elvétés balszerencséje éppen olyankor köszönthet be, amikor rendkivűl fontos volna, hogy hibátlan teljesítményt nyújtsunk s így bizonyára odaszögezzük a teljes figyelmünket. Ily esetben a bajt „izgatottságunknak" tulajdoníthatjuk, noha nem értjük, hogy az izgalom miért nem irányítja inkább fokozottan a figyelmet arra a teljesítményre, melynek sikerültén annyira igyekszünk. Ha valaki fontos szónoklat, vagy szóbeli tárgyalás során, nyelvbotlás folytán, az ellenkezőjét mondja annak, amit mondani szándékozott, akkor ezt a jelenséget az elvétés lélek-élettani vagy figyelmi-elméletével aligha magyarázhatjuk meg.

Az elvétési tüneményeknél még sok oly apró jelenséget figyelhetünk meg, amelyet nem értünk és amelynek megértését az itt elmondott magyarázat miben sem segíti elő. Így például, ha pillanatnyilag elfelejtettünk valamilyen nevet, boszankodunk miatta, szeretnők mindenáron emlékezetünkbe idézni és nincs tőle nyugtunk. Noha annyira akarja, vajjon miért sikerül a bosszankodónak oly szerfölött ritkán figyelmét a keresett szóra terelni, pedig ez „a nyelve hegyén van", s azonnal felismeri, mihelyt valakitől kimondani hallja. Vagy vegyük azokat az eseteket, amikor az elvétések halmozódnak, láncszerűen követik, vagy felváltják egymást. Először megfeledkeztünk a megbeszélt találkozóról; másodszor pedig — miután eltökéltük, hogy

semmi esetre sem felejtjük el — kiderűl, hogy tévesen más órára vártuk a találkozást. Kerülő úton igyekszünk megtalálni valamely elfelejtett nevet, s e közben kipárolog az eszünkből egy másik, amely az elsőnek nyomára vezethetett volna. Ha most ezt a másodikat kezdjük el keresni, egy harmadik merűl alá, és így tovább. Tudjuk, hogy ilyesmi megesik a sajtóhibákkal is, amelyeket a szedő elvétésének kell tekintenünk. Mondják, hogy valamely szociáldemokrata ujságba csúszott be egyszer ilyen makacs sajtóhiba. A lap ünnepi alkalomról szóló tudósításában ez volt olvasható: *„Unter den Anwesenden bemerkte man auch seine Hoheit, den Kornprinzen"*. Másnap az ujság megkisérelte a helyreigazitást. Mentegetőzött s ezt írta: *„Es hätte natürlich heißen sollen: den Knorprinzen"*.[1] Ily esetekben szivesen beszélnek ördöngős sajtóhibáról, megbabonázott szedőszekrényről, stb. E kifejezések értelme mindenesetre túlmegy a sajtóhibák lélek-élettani elméletén.

Nem tudom, hallottak-e róla, hogy a nyelvbotlást szándékosan is elő lehet idézni, úgyszólván szuggerálhatjuk az elkövetését. Erről szól a következő adoma: Amikor egyszer egy kezdő szinész azt a fontos szerepet kapta, hogy „Az Orleansi szűz"-ben jelentse a királynak: *„Der Connétable schickt sein Schwert zurück . . ."*, egy hősszinész azt a tréfát eszelte ki, hogy a próbákon a félénk kezdőnek e helyett a szöveg helyett többször odasúgta: *„Der Komfortabel schickt sein Pferd zurück"* — s valóban elérte vele a célját.[2] A szerencsétlen csakugyan ezzel a módositott jelentéssel mutatkozott be az előadáson, noha eléggé óvták tőle, vagy talán éppen azért.

1) A lap azt akarta írni, hogy „a jelenlévők között láthattuk őfenségét, a trónörököst is"; sajtóhiba folytán a *Kronprinz* (trónörökös) szó helyébe *Kornprinz* (gabonaherceg) került, a helyreigazitásba pedig ugyanazon betűk értelmetlen változata: *Knorprinz.* (A ford.)

2) „A Connétable (így hívták annak idején a francia hadsereg vezérét) visszaküldi kardját" és a módositott alak: „A konflis visszaküldte lovát!" (A ford.)

Nem mondhatnók éppen, hogy az elvétéseknek ilyen apró sajátosságait a figyelemelvonás elmélete felderítené. De azért ez az elmélet még nem szükségképpen hibás. Lehet, hogy csak hibázik belőle valami, hogy valamelyes kiegészítésre szorúl és ez aztán teljesen kielégítővé tenné. Egyébként az elvétések egynémelyikét még más oldalról is szemügyre vehetjük.

Válasszuk ki közülük az elszólást, amely az elvétések közt leginkább megfelel céljainknak. De éppúgy választhatnók az elirást, vagy a félreolvasást is. Végre is észre kell már vennünk, hogy minden eddigi kérdésünk kizárólag arra vonatkozott, hogy mikor, milyen körülmények között követünk el nyelvbotlást, tehát feleletet is csak erre kaptunk. Ámde érdeklődésünket más felé is fordíthatjuk és az lehet a kivánságunk, hogy megtudjuk, miért öltött éppen ilyen alakot valamely elszólás, s nem amolyat; szóval foglalkozhatunk azzal, ami az elszólás folytán létrejött. Beláthatják, hogy amíg ezt a kérdést nem tisztáztuk, míg az elszólás eredményét nem magyaráztuk meg, mindaddig ez a jelenség, lélektani oldalról nézve, továbbra is véletlenség marad, noha találtunk rá élettani magyarázatot. Ha nyelvbotlásba keveredem, a botlásra nyilván számtalan módom van, a helyes szót ezer mással cserélhetem fel, megszámlálhatatlanúl sokféleképpen torzíthatom el. Van-e hát valami, ami megszabja, hogy valaki adott esetben annyi lehetőség közűl éppen egy bizonyos módon szólja el magát, vagy a véletlen szeszélye dönti-e ezt el s így a felvetett kérdésre értelmes feleletet hasztalan keresünk?

Két szerző, Meringer és Mayer (az egyik nyelvész, a másik elmeorvos), 1895-ben tényleg meg is próbálta az elszólás kérdését erről az oldalról megközelíteni. Példákat gyűjtöttek és ezeket mindenekelőtt tisztán leiró szempontok szerint sorakoztatták fel. Mindez természetesen magyarázatot még nem ad, de útmutatásul szolgálhat. A két szerző a szándékolt beszéd nyelvbotló eltorzulásait következőképpen különbözteti meg: felcserélések, előrevetitések, utóhangzások, elvegyülések (konta-

minációk) és helyettesítések (szubsztituciók). Példákat mutatok be a két szerzőnek felsorolt főcsoportjaiból. Felcserélés esete forog fenn, amikor valaki vénuszi Milót mond „milói Vénusz" helyett, a szavak sorrendjének felcserélése; előrevetítés: „*Es war mir auf der Schwest ... auf der Brust so schwer;*"[1] utóhangzás lenne az ismert balúlsikerült felköszöntő: „*Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustossen!*"[2] Ez a háromféle nyelvbotlás nem éppen gyakori. Sokkal sűrübben fognak olyan esetekkel találkozni, amelyekben a nyelvbotlást összevonás, vagy elvegyűlés idézi elő, például, amikor egy úr ezekkel a szavakkal szólít meg az utcán egy hölgyet: „*Wenn Sie gestatten, mein Fräulein, möchte ich Sie gerne begleit-digen*".[3] A keverékszóban az elkisérésen (*begleiten*) kivül nyilvánvalóan benne van a megsértés (*beleidigen*) is. (Mellesleg, a fiatalembernek aligha volt nagy szerencséje ennél a hölgynél.) A helyettesítés példájára a két szerző azt az esetet hozza föl, amikor valaki azt mondja: A preparátumokat beteszem a levél-szekrénybe (*Briefkasten*), a költőszekrény helyett (*Brütkasten*) stb.

Az a magyarázat-kisérlet, amelyet a két szerző példáinak gyűjteményére alapít, teljes mértékben elégtelen. Ők úgy vélik, hogy a szavak hangjai és szótagjai különböző értéküek és a nagyobb értékű elem beidegzése a kisebb értékűekét zavaróan befolyásolhatja. Ebben nyilván a nem is oly gyakori előrevetitésekre és utóhangzásokra támaszkodnak; az elszólások más megnyilvánulásai szempontjából ezek a hangzás szerinti előnybenrészesítések, ha ugyan egyáltalában előfordúlnak, számba sem jönnek. Hiszen, többnyire, akként szóljuk el magunkat, hogy

1) Szóról szóra: A nővé ... (t. i. nővéremen) ... a keblemen ólom súlyt éreztem.

2) Szóról szóra: Fölszólítom Önöket, hogy főnökünk egészségére felböfögjenek (*anzustossen* = kocintsanak — helyett).

3) Ha megengedi, nagysád, szívesen elki-sértem.

valamely szó helyett egy másik, hozzá nagyon hasonlót mondunk, és ezt a hasonlatosságot sokan elegendőnek tartják az elszólás magyarázatára. Példa egy tanár székfoglaló beszédének egy mondata: „*Ich bin nicht* g e n e i g t (*geeignet*), *die Verdienste meines sehr geschätzten Vorgängers zu würdigen*".[1] Vagy egy másik tanár: „A női genitálét illetőleg, sok k i s é r t é s . . . pardon: kisérlet ellenére sem . . ."

A nyelvbotlás legszokásosabb és egyszersmind legfeltűnőbb formája azonban az, amikor merőben az ellentétét mondjuk annak, amit mondani akartunk. Ilyen esetekben természetesen nagyon eltávolodunk hangzásbeli vonatkozásoktól és a hasonlóság hatásaitól, ehelyett azonban az ellentétek erős fogalmi rokonságára és a lélektani társulásban mutatkozó föltünő közelségére hivatkozhatunk. Vannak ilyenfajta történelmi példák: Képviselőházunk valamelyik elnöke egy alkalommal ezekkel a szavakkal nyitotta meg az ülést: Uraim, megállapítom . . . [számú] képviselő jelenlétét és ezennel b e z á r o m az ülést.

Az ellentétes vonatkozásokhoz hasonlókép csábítóan hat aztán bármely más megszokott társítás, amely adott alkalommal igen helyén nem valóan jelentkezhet. Így például beszélik, hogy H. H e l m h o l t z egy gyermekének, az ismert föltaláló és nagyiparos, W. S i e m e n s, gyermekével kötött házassága alkalmából tartott ünnepélyen D u b o i s - R e y m o n d, a híres fiziológus mondta a felköszöntő beszédet. A nyilván pompás felköszöntőt ezekkel a szavakkal fejezte be: Tehát éljen az új cég: S i e m e n s és — H a l s k e! Ez, természetesen, a régi cég neve volt. Ennek a két utóbbi névnek az összekapcsolására a berlini közönségnek éppúgy rájárt a nyelve, mint a bécsinek mondjuk arra, hogy R i e d e l és B e u t e l.

Így tehát a hangzásbeli vonatkozásokhoz és a szóhasonlósághoz hozzá kell még vennünk a szótársítások befolyásoló

1) Nem vagyok h a j l a n d ó (alkalmas) arra, hogy nagyrabecsűlt elődöm érdemeit méltassam.

hatását. De ez még nem elég. Az esetek egész sorában az elkövetett nyelvbotlás okának a kikutatása, úgy látszik, nem sikerülhet addig, amig figyelembe nem vesszük az illetőnek előbb kimondott, vagy csak elgondolt mondatát. Tehát ismét az utóhangzásnak egy esete, mint amilyen a M e r i n g e r által említett, csak távolabbról jövő. Meg kell vallanom, nagyjában az a benyomásom, mintha ezáltal az elszólási elvétések megértésétől messzebbre kerültünk volna, mint valaha is voltunk!

Mégis, úgy hiszem, nem tévedek, ha kimondom, hogy az éppen most megejtett vizsgálódás folyamán az elszólás példáiból valamennyien olyan új benyomást kaptunk, amelynél érdemes lesz megállnunk. Megvizsgáltuk a föltételeket, amelyek alapján elszólás egyáltalán keletkezhetik, azután azokat a hatásokat, amelyek az elszólás-adta torzítások módját szabják meg, de az elszólás eredményét önmagában, függetlenül a keletkezésétől, még nem is érintettük. Ha erre is rászánjuk magunkat, akkor végül bátorságot kell vennünk, és meg kell állapitanunk, hogy hiszen, néhány példában, annak is van értelme, ami az elszólással jött a beszélő nyelvére. Mit jelent az, hogy értelme van? Nos, ez azt akarja jelenteni, hogy az elszólás eredménye talán maga is jogot formál arra, hogy teljes értékű lelki aktusnak tekintsük, olyannak, amely a maga céljait is szolgálja, amelynek tartalma és jelentése van. Mindezideig elvétésekről beszéltünk, most azonban, úgy rémlik, mintha néha maga az elvétés egészen helyes cselekedet lenne, éppen csak hogy annak a másik elvárt, vagy szándékolt cselekedetnek a helyét foglalta el.

Az elvétéseknek ez az önmagukban való értelme, egyes esetekben, kézzelfogható és félreismerhetetlen. Ha a képviselőház elnöke első szavaival bezárja az ülést, ahelyett, hogy megnyitná, akkor azoknak a körülményeknek az ismerete folytán, melyek között ez az elszólás lejátszódott, hajlandóak vagyunk arra, hogy ezt a tévedést értelmesnek találjuk. Az elnök semmi jót nem vár az üléstől és szeretné, ha azonnal berekeszthetné. Ennek az értelem-

nek a felmutatása, tehát az elszólásnak az értelmezése, nem okoz semmi nehézséget. Vagy, amikor egy hölgy, látszólag, elismeréssel kérdezi a másiktól: Ezt az elragadó új kalapot bizonyára sajátkezűleg p a c c o l t a f ö l? (pucolta föl helyett), akkor a világ semmiféle tudományoskodása sem tarthat vissza attól bennünket, hogy az elszólásból ki ne h a l l j u k azt a nyilatkozatot, hogy: ez a kalap el van p a c c o l v a. Vagy, amikor egy erélyesnek ismert nő ezt mondja: Az uram megkérdezte az orvostól, hogy milyen diétát tartson. Az orvos azonban azt mondta, hogy nincs szüksége diétára, ehet, ihat, amit é n akarok (*was i c h will*, ahelyett, hogy: *was er will*) — akkor ez az elszólás másrészt mégis csak egy következetes programm félreismerhetetlen kifejezése.

Hölgyeim és Uraim, ha kiderűlne, hogy nem csupán az elszólásoknak és elvétéseknek egy-két esete mögött, hanem azoknak egész sorában van é r t e l e m, akkor elkerűlhetetlen, hogy az elvétéseknek ez az értelme, amelyről eddig még nem esett szó, a legérdekesebbé ne váljék számunkra és ne szoritson joggal háttérbe minden más szempontot. Akkor aztán minden élettani és lélek-élettani tényezőt mellőzhetünk és rátérhetünk az elvétések értelmét, azaz jelentését, szándékát kutató, tisztán lélektani vizsgálódásokra. Igyekezni fogunk tehát arra, hogy nagyobb megfigyelési anyagot vizsgáljunk meg ilyen szempontból.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, fel szeretném szólítani Önöket, hogy egy másik nyomot kövessenek velem. Ismételten előfordúlt, hogy költők a nyelvbotlást, vagy egyébb elvétést használtak fel a költői ábrázolás eszközéűl. Ez a tény magában véve is bizonyítja előttünk, hogy az elvétéseket, példáúl az elszólást, valami mély értelmű dolognak tartják, hiszen szándékosan használják. Mert ez nem úgy történik, hogy a költő véletlen tollhibát követ el és ezt mondatja el azután elszólás formájában. Az elszólással tudomásunkra akar hozni valamit; meg is kereshetjük, hogy mi lehet ez, vajjon azt akarja-e jelezni, hogy az illető személy

szórakozott és fáradt, vagy migrén várható nála. Természetesen nem akarjuk túlbecsülni, ha az elszólást értelemmel felruházva használja a költő. Hiszen a valóságban mégis értelmetlen lelki véletlenség lehetne, vagy csak nagyon ritka esetben kellene értelmesnek lennie, és a költőnek joga lenne ahhoz, hogy értelemmel tetézve a lelki világba emelje és így a maga céljaira használhassa fel. De azon sem kellene csodálkoznunk, ha az elszólásról a költőtől többet tudnánk meg, mint a nyelvésztől, vagy az elmegyógyásztól.

Az elszólásnak ilyen példáját találjuk Wallenstein-ben (Piccolomini, első felvonás, ötödik jelenet). Max Piccolomini az előző jelenetben szenvedélyesen a herceg pártjára kelt és eközben a béke áldásairól rajongott, amik utazása alatt bontakoztak ki előtte, amikor Wallenstein leányát a táborba kisérte. Távozásakor atyja és az udvar követe, Questenberg, magukból kikelve maradnak a szinen. És most folytatódik az ötödik jelenet:

QUESTENBERG: Jaj minekünk! Hát így vagyunk?
S így hagyjuk őt tévelyegni? S ne hívjuk
E percben vissza, hogy a hályog
Lehulljon a szeméről?

OCTAVIO: (*Mintegy elmélyülésből magához térve*): Az enyémről
Lehullt e percben és amit látok, annak
A fele sem öröm.

QUESTENBERG: S mi az?

OCTAVIO: Ez utazás —
Oh átkozott legyen!

QUESTENBERG: Hogy-hogy?

OCTAVIO: Jerünk!
Követnem kell e gyászthozó nyomot,
Saját szememmel látnom — óh jerünk!
(*el akarja vezetni.*)

QUESTENBERG: Hová?

OCTAVIO: (*sürgetőleg*): A hölgyhöz ...

QUESTENBERG: Mit?

OCTAVIO: (*kijavítja magát*): A hölgyeket
Üdvözleni a herceghez jerünk! ... stb.

(Dóczi Lajos fordítása)

Octavio ezt akarta mondani: Hozzá, a herceghez, de elszólja magát és a „hölgyhöz“ szóval, legalább előttünk, elárúlja, hogy azt a befolyást, amely a fiatal hősben rajongást kelt a békéért, nagyon is jól felismerte.

Még hatásosabb példát fedezett fel O. Rank Shakespearenél. A „Velencei kalmár“-ban fordúl ez elő, abban a híres jelenetben, amelyben a szerencsés udvarló a három ládika közül választ, és talán legjobb lesz, ha Rank rövid leírását itt felolvasom.

„Az elszólásnak költőileg igen finoman motivált és technikailag fényesen alkalmazott esetét találjuk Shakespeare „Velencei kalmár“-jában (harmadik felvonás, második jelenet) és ez az eset, hasonlóan ahhoz, amelyet Freud a Wallenstein-ből hoz fel példának, elárúlja, hogy a költő ennek az elvétésnek a mechanizmusát és értelmét jól ismeri és felteszi, hogy a hallgatóság is megérti. Portiát atyja kényszerítette, hogy sorshúzás által válasszon férjet; mindeddig azonban a véletlen szerencse megszabadította valamennyi kellemetlen kérőjétől. Mivel végül Bassanióban fellelte azt a kérőt, akihez valóban vonzódik, attól kell tartania, hogy neki sem lesz szerencséje a sorshuzásban. Legszívesebben megmondaná neki, hogy ez esetben is biztos lehet a szerelmében, ám ettől a fogadalma visszatartja. Ebben a belső meghasonlásában a költő a következő szavakat mondatja vele a szívesen látott kérőhöz:

Kérlek, ne még, várj még egy-két napig
A próbatét előtt. Balul ha választsz,
Elvesztem társaságod; türelem hát!
Azt súgja egy hang, — de nem szerelem, —
Hogy nem szeretném, ha elvesztenélek, — — —
— — Én megmondhatnám, melyik az a láda,
De esküt szegnék s azt sosem teszem.
Így aztán könnyen elhibázhatod;
S ha úgy lesz, akkor bűnt fogok kivánni:
Hogy vajha mégis szegtem volna esküt!

Óh a szemed! Megvert, két félre osztott:
Egyik tiéd, s a másik — a tiéd...
Azaz, hogy az enyém; de ha enyém,
Akkor tiéd s így mindkettő tiéd!

(Radó Antal fordítása)

Tehát éppen annak, amit csupán halványan jelezni akarna, mivelhogy tulajdonképpen egyáltalán el kellene hallgatnia, hogy tudniillik már a választás előtt is egészen az övé és szereti, a költő csodálatos lélektani érzékkel az elszólásban nyílt útat enged és ezzel a művészi fogással képes arra, hogy a szerelmes férfi elviselhetetlen bizonytalanságát, éppúgy, mint a hallgató ugyanígy hangolt feszültségét, a választás eredményét illetőleg megnyugtassa."

Látjuk, hogy Portia végezetűl mily finoman közvetít a két kijelentés között, amelyet az elszólás magában foglal, hogy miként oszlatja el a köztük fennálló ellentétet és végül mégis az elszólásnak ad igazat:

„De ha enyém,
Akkor tiéd s így mindkettő tiéd"

Egyszer egy az orvostudománytól távol álló bölcselkedő is felfedte egy megjegyzésével egy elvétés értelmét és ezzel felmentett bennünket a kutatás fáradalmaitól. Valamennyien ismerik Lichtenberget, ezt a szellemes szatirikust (1742—1799), akiről Goethe azt mondotta, hogy ahol tréfál, ott egy probléma van elrejtve. Nos, itt-ott a tréfával a probléma megoldása is felszinre kerülhet. Lichtenberg elmés és szatirikus ötletei közt a következő mondatot jegyzi fel: Mindig Agamemnon-t olvasott „*angenommen*" helyett, annyira ismerte Homéroszt. Ez valóban a félreolvasás elmélete.

Következő alkalommal meg fogjuk vizsgálni, vajjon az elvétésekről vallott nézetünkben tényleg oszthatjuk-e a költők véleményét.

HARMADIK ELŐADÁS

AZ ELVÉTÉSEK

(Folytatás)

Hölgyeim és Uraim! Multkoriban az az ötletünk támadt, hogy az elvétést ne a szándékolt és megzavart megnyilvánuláshoz való viszonyában, hanem önmagában vizsgáljuk, s az volt a benyomásunk, hogy egyes esetekben a maga saját értelmét mutatja. Megállapítottuk, hogy, ha általánosabban is be lehetne bizonyítani, hogy az elvétésnek megvan a maga saját értelme, akkor ez az értelem érdekesebbé válna részünkre, mint azoknak a körülményeknek a vizsgálata, amelyek közt az elvétés keletkezik.

Egyezzünk meg mégegyszer abban: mit is értünk valamely lelki folyamat „értelmén". Nem mást, mint azt a szándékot, amelynek a szolgálatában áll, és a helyzetét egy lelki sorozatban. A vizsgálataink tárgyául szolgáló esetek legtöbbjében az „értelmet" „szándék"-kal, „tendenciá"-val is helyettesíthetjük. Vajjon csalóka látszat, vagy az elvétés költői túlbecsülése volt-e tehát, amikor meghatározott szándékot véltünk fellelni benne?

Maradjunk hívek az elszólás példáihoz és tekintsünk át nagyobb számú ilyen megfigyelést. Ezekben az esetek egész olyan sorát találjuk, amelyeknél az elszólás szándéka, értelme tisztán kerül fölszínre. Itt vannak mindenekelőtt azok az esetek, amelyekben a szándékba vett kifejezés helyébe annak az ellentéte lép. Az elnök azt mondja a megnyitó beszédében: Az ülést bezártnak nyilvánítom. Ez, ugyebár, félreérthetetlen. Elszólásának értelme és szándéka az, hogy az ülést be akarja zárni. „Hiszen ő maga mondja", ezt lehetne ráolvasni; csak szaván kell fogni. Ne vessék közbe, hogy ez nem lehetséges, hiszen tudjuk, hogy az ülést nem bezárni, hanem megnyitni akarta, és hogy ő maga is, akit pedig imént legfőbb fórumnak ismertünk el, megerősítheti ezt. Elfelejtik eközben, hogy egyelőre megegyeztünk abban, hogy az elvétéseket önmagukban

vizsgáljuk meg; viszonyuk ahhoz a szándékhoz, amelyet megzavarnak, csak később kerül majd sorra. Különben logikai hibába esnének és ezzel a szóbanforgó problémát egyszerűen bűvészmódra eltüntetnék, *„begging the question“*, ahogy az angol mondja.

Más esetekben, mikor az elszólással nem pontosan az ellenkező szót mondjuk, a nyelvbotlás mégis ellentétes értelmet fejezhet ki. „Nem vagyok h a j l a n d ó az elődöm érdemeinek a méltatására.“ „Hajlandó“ nem ellentéte az „alkalmas“-nak, de nyílt vallomás és merő ellentétben áll azzal a helyzettel, amelyben a szónok mondja.

Ismét más esetekben az elszólás a szándéknak megfelelő értelemhez egyszerűen egy másodikat csatol. A mondat ekkor úgy hangzik, mint valami összevonás, megrövidítés, több mondat összesűrítése. Ama bizonyos erélyes hölgy példája: ehet és ihat, amit é n a k a r o k. Ez egyértelmű azzal, mintha ezt mondaná: ehet és ihat, amit akar; de vajjon akarhat-e egyáltalán? Én akarok helyette! Az elszólások sokszor ilyen rövidítéseknek látszanak, például amikor az anatómia professzora az orrüregről tartott előadása után megkérdezi, vajjon a hallgatók megértették-e és az általános igenlő válaszra így folytatja: Alig hiszem, mert azokat, akik az orrüreget jól ismerik, még milliónyi lakósú városban is e g y u j j o n . . . pardon, egy kéz ujjain össze lehet számolni. A rövidített beszédnek is megvan az értelme; azt mondja, hogy csak egy valaki van, aki ért hozzá.

Az eseteknek ezen csoportjaival, amelyekben az elvétés maga hozza napfényre értelmét, állnak szemben azok, amelyekben az elszólásnak semmi önmagában való értelme nincs, amelyek tehát várakozásunknak határozottan ellentmondanak. Ha valaki a nyelvbotlással kiforgat egy tulajdonnevet, vagy nem használatos hangegymásutánokat állít össze, akkor úgy látszik, ezek a nagyon is gyakran adódó jelenségek elutasító értelemben már el is döntötték azt a kérdést, hogy van-e minden elvétésben valami értelmes. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük az ilyen

példákat, kiderül, hogy ezeknek a torzításoknak a megértése is könnyű, sőt, a különbség az ilyen homályos és az előbbi világos esetek közt nem is olyan nagy.

Egy úr, akinél lova egészségi állapota felől érdeklődnek, így felel: *„Ja, das d r a u t . . . Das dauert vielleicht noch einen Monat"*. (Igen, ez talán még egy hónapig is eltart.) Amikor megkérdezik, hogy mit akart tulajdonképpen mondani, megmagyarázza, hogy azt gondolta: *„das sei eine t r a u r i g e Geschichte"* (ez bizony szomorú história), a *„dauert"* és *„traurig"* szavak összekeveredése hozta létre aztán a „draut" hangcsoportot (Meringer és Mayer).

Másvalaki bizonyos dolgokról mesél, amiket rosszal és így folytatja: *„Dann aber sind Tatsachen zum V o r s c h w e i n gekommen"* (De akkor oly tények kerültek f ö l d í s z n í r e) . . . kérdezősködésre megerősíti, hogy ezeket a dolgokat d i s z n ó s á g o k-nak akarta bélyegezni. *„Vorschein"* („fölszin") és *„Schweinerei"* („disznóság") együttesen idézték elő a különös *„Vorschwein"* szót (M. és M.).

Emlékezzenek vissza annak a fiatalembernek az esetére, aki azt az ismeretlen hölgyet el akarta k i s é r t e n i. Bátorkodtunk ezt a szóképzést *„begleiten"*-re (elkísér) és *„beleidigen"*-re (megsért) szétbontani és biztosak voltunk ebbeli értelmezésünkben, anélkül hogy megerősítését követeltük volna. Láthatják ezekből a példákból, hogy az elszólásnak ilyen homályosabb esetei is megmagyarázhatók két különböző szándék összetalálkozásából, i n t e r f e r e n c i á j á b ó l; a különbség mindössze abban áll, hogy az egyik esetben az egyik szándék a másikat tökéletesen helyettesíti (szubsztituálja), például amikor az ellentétét mondjuk, míg másszor meg kell elégednie azzal, hogy eltorzítja vagy módosítja, úgy hogy önmagukban többé-kevésbé értelmes keverékképződmények keletkeznek.

Azt hisszük, hogy most rájöttünk az elszólások egy nagy részének a titkára. Ha ezt elfogadjuk, úgy más, eddig még rejtélyes csopor-

tokat is megérthetünk. A néveltorzításoknál például nem tehetjük fel, hogy mindenkor két hasonló és mégis különböző név vetélkedéséről van szó. De a másik szándékot mégis könnyen kihámozhatjuk. Valamely név eltorzítása a nyelvbotláson kivül is elég gyakran előfordúl mint próbálkozás, hogy a nevet rossz hangzásúvá vagy hangzása szerint valami alacsonyrendű dologra emlékeztetővé tegyük; ez a lebecsmérelésnek művelt emberhez nem méltó módja, melyről azonban nem szivesen mond le. Sokszor még később is használja egészen alacsonyrendű „élc" formájában. Hogy ennek a néveltorzításnak csak egy kirívóan csúf példáját idézzem, fölemlítem, hogy a francia köztársaság elnökének, Poincaré-nak nevét napjainkban „*Schweinskarré*" (disznókaraj)-ra módositották. Feltehető tehát az elszólásnál is ilyen becsmérlő szándék és ez aztán a tulajdonnév eltorzításában tör magának utat. Hasonló magyarázatok nyomúlnak előtérbe elgondolásunk folytatásaként a komikus, vagy abszurd elszólások bizonyos eseteiben. „*Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustoßen*" (L. fönt 27. old.). Itt az ünnepi hangulatot váratlanúl megzavarja egy olyan szónak a befurakodása, amely étvágyrontó képzeteket kelt és mi, bizonyos káromló- és dacbeszédek mintája szerint, alig gyaníthatunk mást, mint azt, hogy oly tendencia akar kifejezésre jutni, amely az eléje tolakodott tiszteletnek erélyesen ellentmond és mintegy ezt akarja kifejezni: nehogy elhigyjétek, ezt nem gondoltam komolyan, fütyülök erre a fickóra stb. Hasonló elgondolás áll oly elszólásokra, amelyek ártatlan szavakból illetleneket és trágárokat faragnak, *apopos* „*apropos*" helyett, vagy „*Eischeißweibchen*" („fehérnőkakácska") *Eiweißscheibchen* (fehérjelapocska) helyett (M. és M).

Sok embernél ismerjük azt a törekvést, hogy élvezetszerzési hajlamból ártatlan szavakat szándékosan trágárrá torzítanak; ez a tendencia élcnek számít és valójában attól, akitől ilyet hallunk, először meg kell tudakolnunk, vajjon szándékosan viccelt-e, vagy csak nyelve botlott.

Nos, így aránylag csekély fáradtsággal megoldottuk volna az elvétések rejtélyét! Az elvétések nem véletlenségek, hanem komoly lelki aktusok, megvan az értelmük, két különböző szándék együttműködéséből, illetve helyesebben: egymás ellen való működéséből keletkeznek. De most már azt is meg tudom érteni, hogy a kérdések és kételkedések özönét akarják rám zúdítani, és ezeket el kell intézni és válaszolni kell rájuk, még mielőtt munkánk ezen első eredményének örülhetnénk. Igazán nem akarom Önöket elhamarkodott döntésekbe belehajszolni. Vegyük elő és mérlegeljük hidegen a kérdéseket szépen sorjában.

Ugyan mit akarhatnak Önök nekem mondani? Vajjon azt hiszem-e, hogy ez a magyarázat az elszólások minden esetére áll, vagy pedig csak bizonyos hányadára? Hogy vajjon kiterjeszthetjük-e ezt a nézetünket az elvétések más fajtáira is, a félreolvasásra, az elírásra, elfelejtésre, balfogásra, az „elrakás"-ra stb.? Mit jelentenek még, tekintettel az elvétések lelki természetére, az elfáradás, az izgalom, a szórakozottság, a figyelmi zavar tényezői? Azután láthatjuk, hogy az elvétések egymással versenyző két törekvése közül az egyik mindig nyilvánvaló, a másik azonban nem mindig. Mit kell tennünk, hogy ez utóbbit kitalálhassuk, és ha azt hisszük, hogy kitaláltuk, hogyan bizonyíthatjuk be, hogy az nemcsak a valószinű, hanem az egyedüli helyes megoldás? Van még egyéb kérdeznivalójuk is? Ha nincs, akkor magam folytatom. Emlékeztetem Önöket arra, hogy magukkal az elvétésekkel tulajdonképpen nem igen akartunk foglalkozni, hogy a tanulmányunk tárgya csupán e kérdés pszichoanalitikai vonatkozásainak a felderitése volt. Ezért felteszem a kérdést: mifajták azok a szándékok, vagy törekvések, amelyek más szándékokat vagy tendenciákat ilymódon megzavarhatnak és milyen vonatkozások állnak fönn a zavaró és megzavart törekvések közt? Így munkánk a probléma megoldása után kezdődik csak ujra.

Tehát először is, vajjon ez-e a magyarázata az elszólások valamennyi esetének? Hajlok erre a magyarázatra és pedig

azért, mert valahányszor az elszólás valamely esetét vizsgáljuk, találhatunk ilyfajta megoldást. De viszont, azt sem lehet bebizonyítani, hogy az elszólás ily mechanizmus nélkül létre ne jöhetne. Lehetséges; de ez számunkra elméletileg közömbös, mivel azok a következtetések, amelyeket a pszichoanalizisbe való bevezetés szempontjából le akarunk vonni, fönnállanak akkor is, ha csak az elszólási eseteknek egy töredékére vonatkozik a magyarázatunk, ez pedig aligha áll így. A következő kérdésre, vajjon az elszólásokra vonatkozó észleleteinket az elvétések más fajtáira is kiterjeszthetjük-e, egyelőre igennel válaszolok. Maguk is meg fognak győződni erről, amikor az elírás, balfogás stb. példáit fogjuk vizsgálat alá venni. Technikai okokból azonban azt ajánlom, hogy ezt a munkát halasszuk el, amíg magát az elszólást alaposabban meg nem vizsgáltuk.

Ha elfogadjuk az elszólásnak itt leírt lelki mechanizmusát, behatóbban meg kell vizsgálnunk, mit jelenthetnek még számunkra a szerzők által előtérbe tolt egyéb tényezők, mint például a vérkeringési zavar, kifáradás, izgalom, szórakozottság, a figyelmi zavar elmélete. Figyeljék csak meg, mi ezeknek a tényezőknek a létezését nem tagadjuk. Általában nem igen fordúl elő, hogy a pszichoanalizis tagadna valamit, amit más oldalról állítanak; csak rendszerint hozzátesz valami újat és alkalomadtán persze úgy adódik, hogy ez az addig mellőzött és most újként hozzákerülő tényező éppen a leglényegesebb. Az élettani hajlamosságnak könnyebb rosszúllétben, vérkeringési zavarokban, kimerülési állapotokban rejlő hatását az elszólás keletkezésére minden további nélkül el kell fogadnunk; a mindennapos és személyes tapasztalat meggyőzheti Önöket erről. De mily keveset tudunk ezzel megmagyarázni! Mindenekelőtt nem szükséges föltételei ezek az elvétéseknek. Az elszólás tökéletes egészségi és normális testi állapot mellett éppenígy megeshet. Ezeknek a testi tényezőknek tehát csak az az értékük, hogy megkönnyítik, elősegítik az elszólás sajátos lelki mechanizmusát. Erre a viszonyra

egyszer egy hasonlatot használtam és ezt most meg fogom ismételni, mert nem tudok jobbat helyette. Tegyék föl: sötét éjszaka sétálok valamely elhagyatott helyen és egy útonálló megtámad, elrabolja órámat és pénztárcámat. Minthogy a rabló arcát nem láttam tisztán, panaszomat a legközelebbi rendőrállomáson a következő szavakkal adnám elő: A magányosság és sötétség az imént megrabolt. A rendőrkapitány erre így válaszolhatna: Úgy látszik, Ön helytelenűl, szélsőséges mechanisztikus fölfogásnak hódol. Állapítsuk meg inkább így a tényállást: A sötétség védelme alatt, kihasználva a hely elhagyatottságát, egy ismeretlen rabló kifosztotta Önt. Az Ön esetében leglényegesebb föladat a rabló fölkutatása. Talán a rablott holmit is visszaszerezhetjük tőle.

A lélek-élettani tényezők, izgalom, zavartság, figyelmi zavar, nyílvánvalóan nem nagyon visznek közelebb a megoldáshoz. Ezek csak beszédmódok, spanyolfalak, amelyek mögé föltétlenül be kell pillantanunk. Az a kérdés inkább, vajjon mi idézte itt elő az izgalmat, a figyelem sajátos elfordulását. A hangzási hatások, a szóhasonlóságok és a szavakból kiinduló szokásos társítások jelentőségét szintén figyelemre kell méltatnunk. Ezek megkönnyítik az elszólást, amennyiben kijelölik az útat, amelyen haladhat. De ha útat látok magam előtt, bizonyos, hogy követni fogom? Még motivumra is van szükség, hogy elszánjam magam, és ezenfelűl erőre, amely ezen az úton előrevisz. Ezek a hangzási és szóbeli vonatkozások tehát szintén csak elősegítői az elszólásnak, mint a testi hajlamosságok, és nem adhatják magyarázatát. Gondolják csak meg, az esetek túlnyomó részében nem az a körülmény zavarja meg a beszédemet, hogy a használt szavak hangzásbelileg másokra hasonlítanak, hogy az ellentétükkel szoros kapcsolatban állnak, vagy, hogy belőlük szokásos társítások indulnak ki. A filozófus Wundt értelmében még azt a magyarázatot is találhatnánk, hogy az elszólás akkor keletkezik, ha testi kimerültség folytán a társítási hajlam felülkerekedik az

egyéb beszédbeli szándékunkon. Ez nagyon szépen hangzana, ha nem mondana ellent ama tapasztalatainknak, amelyeknek tanusága szerint az esetek egy részében az elszólásnak a testi, másik részében a társitásos kedvezései hiányzanak.

Különösen érdekes számomra azonban a következő kérdésük: mily módon lehet a két egymással interferenciába lépő törekvést megállapitani. Valószinűleg nem is sejtik, milyen súlyos következményekkel jár ez. Ugyebár, a kettő egyike, a megzavart törekvés, mindig kétségtelen; az, aki az elvétést elköveti, ismeri és magáénak vallja. Kételkedésre és meggondolásra csupán a másik, a zavaró törekvés adhat okot. Nos, már hallottuk és Önök bizonyára nem felejtették el, hogy az esetek egy részében ez a másik tendencia éppen ilyen világos. Kitünik az elszólás eredményéből, ha van bátorságunk ahhoz, hogy ennek az eredménynek önmagában érvényt szerezzünk. A képviselőházi elnök, aki az ellentétét mondja az elszólásában annak, amit akart, — világos, hogy az ülést meg akarja nyitni, de éppen ilyen világos, hogy be is akarja zárni. Ez olyan kézenfekvő, hogy semmi értelmezni való sincs rajta. De a többi esetben, amelyben a zavaró törekvés csupán eltorzítja az eredetit, anélkül hogy önmaga teljesen kifejezésre jutna, hogyan hámozzuk ki itt az eltorzításból a zavaró tendenciát?

Az esetek első sorozatában nagyon egyszerű és biztos módon, tudniillik úgyanúgy, ahogyan a megzavart törekvést megállapítjuk. Hiszen ezt közvetlenül a beszélőtől kapjuk, aki az elszólás után rögtön újra helyreállítja az eredetileg tervbe vett szövegezést, „*Das d r a u t, nein, das dauert vielleicht noch einen Monat*" (l. 36. old.). Nos, a torzító szándékot szintén vele mondatjuk el. Megkérdezzük tőle: Kérem, miért mondta előbb, hogy „draut"? Erre azt válaszolja: Azt akartam mondani: „*Das ist eine t r a u r i g e Geschichte*" (Ez szomorú történet), és a másik esetben, a „*Vorschwein*" elszólásban éppenígy megerősíti, hogy először ezt akarta mondani: „*Das ist eine S c h w e i n e r e i*"

(ez disznóság), de aztán mérsékelte magát és szavainak más irányt adott. A zavaró törekvés megállapítása itt tehát éppoly biztosan sikerült, mint a megzavarté. Nem véletlenül folyamodtam oly példákhoz, amelyeknek a közlése és megoldása nem ered sem tőlem, sem híveim valamelyikétől. Mégis szükség volt ebben a két esetben egy bizonyos beavatkozásra, hogy a megoldást elősegítsük. Meg kellett kérdezni a beszélőtől, miért szólta el így magát és mit tudna mondani az elszóláshoz. Különben talán elsiklott volna az elszólás fölött, anélkül, hogy föl akarta volna deríteni. De mihelyt megkérdezték, a magyarázatot már az első ötletével megadta. És ime látják, ez a kis beavatkozás és eredménye, már pszichoanalizis és mintaképe minden pszichoanalitikai vizsgálatnak, amit a továbbiakban végezni fogunk.

Talán túlságosan bizalmatlan vagyok akkor, amikor felteszem, hogy ugyanabban a pillanatban, amelyben a pszichoanalizis fölmerül Önök előtt, ezzel együtt a vele szembe működő ellentállás is fölüti a fejét? Nem volna talán kedvük arra az ellenvetésre, hogy az elszólást elkövető ember magyarázata egyáltalán nem döntő bizonyíték? Persze, hogy igyekezne, gondolják Önök, fölszólításra az elszólást megmagyarázni, és ekkor kimondja az első, éppen fölmerülő ötletét, ha ez a magyarázat számára alkalmasnak látszik. De ezzel még nem bizonyítja, hogy az elszólás tényleg így folyt le. Igen, lehetséges, hogy így áll a dolog, de éppúgy lehet az másképpen is. Eszébe juthatott volna valami más is, ami épp ennyire, vagy talán még jobban megfelelt volna.

Csodálatos, alapjában véve, milyen kevés tiszteletet tanusitanak Önök valamely lelki ténnyel szemben! Gondolják csak el, hogy valaki egy bizonyos anyagot vegyi analizisnek vetett alá és egy alkotórészéből bizonyos súlyt, ennyi meg ennyi milligrammot kapott. Ebből a súlymennyiségből bizonyos következtetéseket vonhat le. Hiszik-e, hogy a vegyésznek valaha is eszébe jutna, hogy ezeket a következtetéseket azzal az indoklással kifogásolja: a különválasztott anyagnak más súlya is lehetett

volna? Mindenki meghajlik az előtt a tény előtt, hogy éppen ez és nem más súly adódott, és az eredményre bátran építi föl a további következtetéseket. De, ha az a lelki tény áll Önök előtt, hogy annak, akit megkérdeztek, egy bizonyos ötlete támadt, akkor nem adnak neki hitelt és azt mondják, hogy éppenígy más valami is eszébe juthatott volna! Önökben ugyanis a lelki szabadság illuziója él, amelyről nem szivesen mondanak le. Sajnálom, de ebben a legélesebben szembenállok Önökkel.

Itt érvelésüket abbahagyják, de csak azért, hogy az ellentállást más helyen újra fölvegyék. Tovább folytatják: Értjük, hogy ez a pszichoanalizis sajátos technikája, hogy problémáinak a megoldását magával az analizálttal mondatja el. De vegyünk egy másik példát, azt, amelyikben az ünnepi szónok fölszólítja a társaságot, hogy a főnök egészségére felböfögjenek (a u f-stoßen). Azt mondja Ön erre, hogy a zavaró törekvés ebben az esetben a becsmérlés; ez az, ami a tisztelet kifejezésének ellene szegűl. Ez azonban pusztán az Ön értelmezése, amely az elszóláson k i v ü l álló megfigyelésekre támaszkodik. Ha ebben az esetben megkérdi az elszólás elkövetőjét, ez nem fogja megerősiteni, hogy becsmérelni akart, sőt ezt erélyesen tagadni fogja. Miért nem adja föl bebizonyíthatatlan értelmezését ezzel a világos tagadással szemben?

Valóban, most ez egyszer valami erőset ragadtak ki. Elképzelem az ismeretlen ünnepi szónokot; valószinűleg az ünnepelt főnök asszisztense, talán már magántanár, fiatalember az élet legszebb kilátásaival. Szeretnék a lelkébe hatolni, vajjon nem érzett-e mégis valamit, ami a főnök megtisztelésére vonatkozó fölszólításnak talán ellenszegülhetett. Ugyancsak megjárnám. Türelmetlen lenne és nekem támadna: „Hallja, de most aztán elég legyen a kérdezgetésből, különben baj lesz. Még tönkreteszi a karrièremet gyanusitgatásaival. Egyszerűen azért mondtam „*a u fstoßen*"-t, „*a n stoßen*" helyett, mert ugyanebben a mondatban előzőleg már kétszer használtam az *auf* szócskát. Ez az,

amit a Meringer utóhangzásnak nevez, és itt további magyarázgatásnak nincs helye. Megértette? Punktum". Hm, ez meglepő reakció, valóban erélyes visszautasítás. Látom, hogy ezzel a fiatalemberrel nem tudok boldogúlni, de látom azt is: lám, lám, mennyire azon igyekszik, hogy az elvétésének semmiféle értelme ne legyen. Talán azt is találják, hogy nem helyes, ha mindjárt ilyen goromba lesz, mikor én pusztán csak elméletileg érdeklődöm, de végre is, gondolják Önök, neki csak tudnia kell, mit akart mondani voltaképpen és mit nem. Vajjon valóban tudnia kell-e? Ez volna itt éppen a kérdés.

No, gondolják, most a markunkban vagy. Ez hát az Ön technikája, hallom mondogatni. Ha az az illető, aki az elszólást elkövette, valami oly magyarázatot fűz hozzá, ami tetszik Önnek, akkor kijelenti, hogy az ő véleménye az utolsó döntő bizonyiték. „Hiszen ő maga mondja!" De ha nem az Ön szája ize szerint beszélt, akkor egyszerre csak azt állítja, hogy ez az ember nem számít, ennek nem kell hitelt adni.

Ez igaz is. De elébük tárhatok egy hasonló esetet, ahol éppen ilyen rettentő dolog történik. Ha a vádlott a biró előtt beismeri tettét, akkor a biró hisz a vallomásának; ha azonban tagad, akkor a biró nem hisz neki. Ha ez másképpen lenne, nem volna igazságszolgáltatás, és, az itt-ott mutatkozó tévedések ellenére, mégis csak el kell fogadnunk ezt a módszert.

De vajjon birák vagyunk-e és az elszólás elkövetője vádlott? Hát az elszólás vétek?

Talán még ezt a hasonlatot sem kell elvetnünk. De nézzék csak, milyen mélyreható különbségekbe ütköztünk az elvétések látszólag oly ártatlan problémájának vizsgálatánál. Oly különbségekbe, amelyeket jelenleg nem is tudunk kiegyenlíteni. A biróról és vádlottról szóló hasonlat alapján ideiglenes egyezséget ajánlok föl Önöknek. Ismerjék el, hogy az elvétés értelme kétségtelen akkor, ha az analizált maga is elismeri ezt az értelmet. Én ennek fejében elismerem, hogy a gyanított

értelemnek semmi közvetlen bizonyítéka nincs akkor, ha az analizált megtagadja a fölvilágosítást, vagy természetesen, ha nincs kéznél, hogy fölvilágosítást adhasson. Ekkor, mint az igazságszolgáltatás esetében is, bűnjelekre vagyunk utalva, amelyek a döntést többé-kevésbé valószinűvé teszik. A bíróság, gyakorlati okok miatt, indiciumok alapján is kénytelen a bűnösséget kimondani. Mi nem állunk ily kényszer előtt; de viszont arra sem kényszerülünk, hogy ilyen bűnjelek értékesítéséről lemondjunk. Tévedés volna, ha azt hinnők, hogy a tudományok bármelyike csupa szigorúan bebizonyított tantételből áll, és igazságtalanság lenne, ha ilyet követelnénk. Ezt a követelményt csak egy a tekintélyek után sóvárgó lélek állíthatja föl, amelynek szükséglete, hogy a vallási katekizmusát egy másikkal, habár tudományossal pótolja. A tudomány katekizmusában csak kevés megföllebezhetetlen tétel található, sokkal inkább olyan állítások, melyeket a valószinűségnek bizonyos fokára emelt. Sőt éppen a tudományos gondolkodásmód ismertető jele az, ha megelégszünk a bizonyosság ilyetén való megközelítésével és az épitő munkát a végső megerősitések nélkül is folytatni tudjuk.

Ámde honnan vesszük értelmezéseink támasztékát, föltevéseinket a bizonyításra abban az esetben, amikor az analizált fölvilágosítása nem derít fényt az elvétés értelmére? Különböző helyekről, elsősorban mindjárt az elvétéseken kívűl álló jelenségekkel való analógiából, például amikor azt állítjuk, hogy a név elszólásként jelentkező eltorzításának ugyanaz a gyalázkodó értelme van, mint a szándékos névelferdítésnek. Azután a lelki adottságokból, amelyekben az elvétés megtörtént, az elvétést elkövető egyén jellemének és azoknak a benyomásoknak ismeretéből, melyek rá az elvétés előtt hatottak és amelyekre, esetleg, ezzel az elvétéssel reagál. Rendszerint úgy történik ez, hogy általános alapelvek szerint állapitjuk meg az elvétés értelmét, ami tehát először csak állítás, az értelmezésre vonatkozó föltevés, és ezután a lelki szituáció megvizsgálásából megerősitést szerzünk. Néha

eljövendő eseményeket is be kell várnunk, amelyeket az elvétés úgyszólván bejelentett, hogy föltevéseink megerősítését megkapjuk.

Ezt nehéz volna bizonyítanom, ha az elszólás területére kellene szorítkoznom, ámbár itt is kinálkoznak egyes jó példák. Az a fiatalember, aki egy nőt el akar kisérteni, bizonyára félénk természetű; azt az asszonyt, akinek az ura ehet és ihat, amit csak az asszony akar, az asszonyoknak abból az erélyes fajtájából valónak ismerem, amely otthon a gyeplőt tartja. Vagy nézzék a következő esetet: A „Concordia" egyik közgyülésén valamelyik fiatal tag heves ellenzéki beszédet tart és ennek a folyamán az egyesület vezetőit „*Vorschuß*" (előleg)-tag uraknak szólitotta, ami, úgy látszik, a *Vorstand* (elnökség) és *Ausschuß* (választmány) szavakból sürűsödik össze. Gyanítani fogjuk, hogy az ellenzékieskedésével szemben valamilyen zavaró törekvés nyilvánúlt meg és ennek némi köze lehetett valamilyen előleghez. Tényleg, bizalmi emberünktől értesülünk, hogy a szónok állandó pénzzavarral küzdött és éppen akkor kölcsönt kérő folyamodványt nyújtott be az egyesülethez. Zavaró törekvésként tehát tényleg ez a gondolat illesztendő be: mérsékeld magad az ellenzékieskedésben; hiszen ugyanazokról van szó, akikhez előlegért folyamodtál.

Bőven szolgálhatok azonban ilyen közvetett bizonyitékokkal, ha a másfajta elvétések széles területére térek át.

Ha valaki elfelejt vagy minden erőlködése ellenére is csak nehezen tud emlékezetében tartani egy neki különben nagyon ismerős tulajdonnevet, akkor kézenfekvő az a föltevés, hogy valami kifogása van a név viselője ellen, úgyhogy nem szivesen gondol rá; vessék össze ezzel annak a lelki adottságnak a leírását, amelyben ez az elvétés történt meg:

„Y úr reménytelenűl beleszeretett egy hölgybe, aki rövid idő múltán férjhez ment X úrhoz. Annak ellenére, hogy Y úr már huzamos ideje ismeri X urat, sőt üzleti összeköttetésben is

áll vele, mindig újra meg újra elfelejti a nevét, úgy, hogy többször másoknál kellett kérdezősködnie, ha X urral levelezni akart."[1]

Y úr nyilván nem akar tudni szerencsés vetélytársáról. „Említés se essék róla."

Vagy: Egy hölgy az orvosánál valami közös ismerősükről kérdezősködik, de csak a leánykori nevét említi. A házasságával fölvett nevét elfelejtette. Aztán bevallja, hogy ezzel a házassággal nagyon elégedetlen volt és barátnője urát nem tudta szívlelni.[2]

A tulajdonnév elfelejtéséről még más szempontból is kell egyet s mást mondanunk; most főleg az a lelki helyzet érdekel, amelyben az elfelejtés megesik.

Valamely szándék elfelejtését egészen általánosan olyan ellentétes áramlatra lehet visszavezetni, amely a szándékot nem akarja végrehajtani. Így azonban nemcsak mi gondolkodunk a pszichoanalizisben, hanem ez az emberek általános nézete, és ehhez az életben ragaszkodnak is, csak az elméletben tagadják. A pártfogó, aki védence előtt mentegetőzik, hogy a kérésről megfeledkezett, nem tisztázhatja magát ezzel előtte. A pártfogolt rögtön ezt gondolja: nem törődik a dologgal; noha megigérte, tulajdonképpen mégsem akarja megtenni. Bizonyos vonatkozásokban ezért az életben is tiltott dolog a megfeledkezés, ilyenkor, úgy látszik, megszünik a különbség az elvétések népszerű és pszichoanalitikai fölfogása között. Képzeljenek el egy háziasszonyt, aki a vendégét ezekkel a szavakkal fogadja: Micsoda, ma jött hozzánk? Egészen elfelejtettem, hogy mára hívtam meg. Vagy egy fiatalembert, akinek be kellene vallania az imádottjának, hogy a legutóbb megbeszélt találkáról megfeledkezett. Bizonyára nem fogja bevallani, inkább ott nyomban a legvalószínűtlenebb akadályokat fogja kitalálni, amelyek akkor távolmaradásra kényszerí-

1) C. G. Jung nyomán.
2) A. A. Brill nyomán.

tették és azóta is lehetetlenné tették, hogy erről hírt adjon. Hogy katonai dolgokban az a mentegetőzés, hogy valamiről megfeledkeztem, mit sem használ és nem véd meg a büntetéstől, azt mindnyájan tudjuk és jogosúltnak is kell mondanunk. Itt egyszerre csak mindenki megegyezik abban, hogy egy bizonyos elvétés értelmes és hogy mi a jelentősége. Miért nem elég következetesek és terjesztik ki ezt a belátásukat a többi elvétésre is, miért nem vallanak őszintén színt mellette? Természetesen erre is van válasz.

Ha a szándék ilyetén való elfelejtésének értelme a laikus előtt is ily kevéssé kétséges, akkor annál kevésbé lepődhetnek meg azon, hogy a költők ezt az elvétést ugyanebben az értelemben használják föl. Aki látta vagy olvasta Önök közül B. Shaw „Caesár és Kleopátrá"-ját, emlékezni fog rá, hogy a távozó Caesárt az utolsó jelenetben az a gondolat gyötri, hogy még valami a szándékában volt, erről azonban megfeledkezett. Végűl kiderűl, hogy mi ez: el akart búcsuzni Kleopátrától. A költőnek ez a kis elrendezése oly fölényt tulajdonít a nagy Caesárnak, amellyel ez nem rendelkezett és amelyre nem is törekedett. A történelmi forrásokból megtudhatják, hogy Caesar Kleopatrát maga után hivatta Rómába és hogy Kleopátra fiával, Caesarionnal akkor is ott időzött, amikor Caesárt megölték, és a gyilkosság után menekült a városból.

A szándék elfelejtésének esetei általában oly világosak, hogy abban a törekvésünkben, hogy az elvétés értelmének jeleit a lelki adottságokból vezessük le, alig használhatók fel. Forduljunk ezért egy különösen sokértelmű és át nem tetsző elvétéshez, az elvesztéshez és az „elrakás"-hoz. Azt, hogy az elvesztésben, ebben a bennünket gyakran oly fájdalmasan érintő véletlenben, bizonyos szándékossággal, nekünk magunknak is részünk volna, aligha fogják hihetőnek tartani. De bőségesen akadnak ilyesfajta megfigyelések: Egy fiatalember elveszíti az irónját, pedig nagyon kedvelte. Előző napon levelet kapott a sógorától, a levél ezekkel a

szavakkal végződött: Egyelőre sem kedvem, sem időm nincs arra, hogy könnyelműségedet és lustaságodat támogassam.[1] Az a ceruza pedig éppen sógorának az ajándéka volt. Enélkül az összetalálkozás nélkül természetesen nem állíthatnánk, hogy az elvesztésben szerepe volt annak a szándéknak, hogy ettől a tárgytól megszabaduljon. Hasonló esetek igen gyakoriak. Az ember elveszít valamely tárgyat, ha az adományozójával meghasonlott és nem akar többé emlékezni rá, vagy olyankor is, ha magát a tárgyat nem szereti már és ürügyet keres arra, hogy mással, jobbal pótolhassa. Ugyanilyen szándék szolgálatában áll természetesen a tárgy elejtése, eltörése, összezúzása. Vagy véletlennek tarthatjuk azt, ha egy iskolásgyermek éppen a születésnapja előtt veszíti el, rontja el, töri össze használati tárgyait, például iskolatáskáját vagy zsebóráját?

Aki maga is gyakran átérezte azt a kínos helyzetet, amikor elrakott valamit és azután képtelen volt megtalálni, nem fogja elhinni az ilyen „elrakás" szándékosságát. És mégis gyakoriak az olyan példák, amelyekben az „elrakás" kisérő körülményei mutatnak a tárgy ideiglenes vagy örökre való eltüntetésének tendenciájára. Talán a legszebb ilyenfajta példa a következő:

Egy fiatalabb korú férfi meséli: „Néhány évvel ezelőtt félreértések voltak a házasságomban, feleségemet túlságosan tartózkodónak találtam és, ámbár elismertem kitünő tulajdonságait, minden gyöngédség nélkül éltünk egymás mellett. Egy napon sétájáról egy könyvet hozott magával, amit azért vett meg, mert azt hitte, hogy engem érdekelni fog. Megköszöntem a „figyelemnek" ezt a jelét, megigértem, hogy a könyvet el fogom olvasni, az olvasandók közé helyeztem és többé nem találtam meg. Hónapok múltak el, időnként visszaemlékeztem erre az elveszett könyvre, de hiába kutattam utána. Körülbelül fél évvel

1) B. Dattner nyomán.

később megbetegedett a tőlünk külön lakó anyám, akit nagyon szerettem. Feleségem odaköltözött, hogy az anyósát ápolja. A beteg állapota komolyra fordúlt és feleségemnek alkalma volt arra, hogy legjobb oldaláról mutatkozzék. Egy este feleségem működésétől elragadtatva és hálatelten térek haza. Íróasztalomhoz lépek, minden határozott szándék nélkül, de mintegy az alvajáró biztonságával kinyitom egy bizonyos fiókját és legeslegfelűl megtalálom az oly sokáig hiába keresett, elrakott könyvet".

Az elrakás motivumának megszünésével véget ért maga az elrakás is.

Hölgyeim és Uraim! A végtelenségig szaporíthatnám a példáknak ezt a sorát. De ezt nem akarom itt megtenni. „A mindennapi élet pszichopatológiájá"-ról szóló könyvemben (megjelent először 1901-ben)[1] különben is igen bő kazuisztikát találnak az elvétések tanulmányozására.[2] Mindezek a példák mindig csak egy és ugyanazon eredményt szolgáltatják: valószinűvé teszik Önök előtt, hogy az elvétéseknek megvan a maguk értelme, és megmutatják, miképpen lehet az értelmet a kisérő tünetekből kitalálni, vagy megerősíteni. Ma rövidebbre szabom a mondandómat, mert hiszen most csak azt akarjuk elérni, hogy ezeknek a jelenségeknek a tanulmányozásából a pszichoanalizishez való előkészitésre valamilyen támogatást nyerjünk. Csupán két megfigyelési csoportra, a halmozott és összetett elvétésekre és értelmezéseinknek később bekövetkezendő események által való megerősítésére, kell itt még rátérnem.

A halmozott és összetett elvétések a legkirívóbb példányai fajtájuknak. Ha csupán azt akartuk volna bebizonyítani, hogy az elvétéseknek értelmük is lehet, úgy kezdettől fogva ezekre szorítkoztunk volna, mivel ezeknél az értelem oly világos, hogy

1) Magyar forditása e mű második köteteként jelenik meg.

2) Éppenígy A. Maeder (francia), A. A. Brill (angol), E. Jones (angol), J. Stärcke (holland) és mások gyűjteményeiben.

a legtompább agyba is bevilágit, a legkritikusabb itélet előtt is megáll.

A megnyilvánulások halmozása oly makacsságra vall, amely a véletlennek jóformán sohasem lehet tulajdonsága, a szándéknak azonban nagyon megfelel. És végűl az elvétések egyes fajtáinak egymással való felcserélődése megmutatja, hogy mi a fontos és lényeges az elvétésben; nem a formája, vagy az az eszköz, amelyet alkalmaz, hanem a szándék, amelynek szolgálatában áll, és amelyet a legkülönbözőbb utakon akar elérni. El akarom mondani Önöknek az ismétlődő elfelejtésnek egy esetét: E. Jones beszéli, hogy egyszer egy levelet előtte ismeretlen okokból több napon keresztűl az íróasztalán hevertetett. Végül rászánta magát és póstára adta, de a „*Dead letter office*"-ből visszakapta, mert elfelejtette megcímezni. Miután megcímezte, ujból a póstára vitte, ezuttal azonban bélyeget nem ragasztott rá. Most végül is meg kellett önmagának vallania, hogy a levelet nem akarja elküldeni.

Egy másik esetben a balfogás az „elrakás"-sal kombinálódik. Egy hölgy a sógorával, aki híres művész, Rómába utazik. A Rómában élő németek meleg ünneplésben részesítik a vendéget és többek között egy antik aranyéremmel is megajándékozzák. A hölgyet bántja, hogy sógora nem becsüli meg eléggé ezt a szép darabot. Miután nővére fölváltotta és ő ismét hazakerült, a kicsomagolásnál fölfedezi, hogy az érmet — nem tudja miképpen — magával hozta. Azonnal értesíti levélben sógorát és bejelenti, hogy a megszöktetett tárgyat másnap visszaküldi Rómába. Másnapra azonban az érmet olyan ügyesen eltette, hogy nem tudja megtalálni és elküldeni és ekkor sejteni kezdi, mit jelent a „szórakozottsága", tudniillik, hogy az érmet magának akarja megtartani.[1]

Már az előbbiekben említettem Önöknek az elfelejtés és

1) R. Reitler nyomán.

tévedés összetevődésének egy példáját, amelyben valaki először megfeledkezik találkájáról, másodszor pedig azzal az elhatározással, hogy biztosan nem fogja elfelejteni, nem a megbeszélt órában jelenik meg. Egészen hasonló esetet mondott el élményeiből egy barátom, aki a tudományon kívűl az irodalom iránt is érdeklődik. Ezt beszéli el: „Egynéhány évvel ezelőtt elfogadtam egy bizonyos irodalmi egyesület választmányi tagságát, mert úgy véltem, hogy a társaság drámám színrehozatalának keresztülvitelében valamikor majd segítségemre lehet és rendszeresen, habár nem sok érdeklődéssel, résztvettem a minden pénteken megtartott üléseken. Néhány hónappal ezelőtt a f.-i szinház értesített, hogy darabomat színre fogja hozni és ettől fogva rendszeresen megtörtént velem, hogy az egyesület üléseiről m e g f e l e d k e z t e m. Amidőn elolvastam az Ön írásait, amelyek ezekre a dolgokra vonatkoznak, szégyelni kezdtem a feledékenységemet, szemrehányásokat tettem magamnak, hogy aláválóság, ha most maradok ki, amikor ezekre az emberekre nincs már szükségem, és elhatároztam, hogy a legközelebbi pénteken semmi áron nem feledkezem meg az ülésről. Mindig ujból és ujból emlékezetembe idéztem ezt az elhatározásomat, mindaddig, amig keresztűl nem vittem és az ülésterem ajtaja előtt nem állottam. Legnagyobb csodálkozásomra az ajtót zárva találtam, az ülés már véget ért, tudniillik tévedtem a napban: már szombat volt!"

Eléggé érdekes volna a hasonló megfigyelések gyűjtése, én azonban tovább megyek; szeretném, ha egy pillantást vetnének azokra az esetekre, amelyekben értelmezésünknek a jövőben való beigazolását találhatják meg.

Ezeknek az eseteknek főfeltétele természetesen az, hogy a jelenlevő lelki helyzet ismeretlen előttünk, vagy kutatásunk számára hozzáférhetetlen. Ilyenkor értelmezésünk csak sejtésnek értékelhető és mi magunk sem akarunk kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonitani neki. Később azonban előfordúl valami, ami megmutatja, hogy értelmezésünk milyen jogosult volt már

annak idején is. Egyszer vendége voltam egy fiatal házaspárnak és hallottam, amint a fiatal asszony nevetve mondja el legujabb élményét, hogy miként kereste föl ismét, az utjáról való visszatérését követő napon, hajadon nővérét. hogy vele, mint a régi időkben, bevásároljon, mialatt a férj üzleti dolgai után járt. Hirtelen föltünt neki egy úr az út túlsó oldalán és a nővérét oldalbataszítva fölkiáltott: Nézd csak, hiszen ott megy L. úr. Elfelejtette, hogy az az úr néhány hete a férje. Megborzadtam erre az elbeszélésre, de következtetni nem mertem. Ez a kis történet csak évek múltán jutott ujra az eszembe, miután a házasság a legszerencsétlenebbűl végződött.

A. Maeder egy hölgyről tesz említést, aki esküvője előtti napon elfelejtette menyasszonyi ruháját fölpróbálni és a varrónő kétségbeesésére, késő este jutott csak az eszébe. Maeder összefüggésbe hozza ezzel az elfelejtéssel azt, hogy a fiatal asszony nemsokára elvált a férjétől. — Ismerek egy, jelenleg az urától elváltan élő hölgyet, aki vagyona kezelési ügyeinél gyakran leánykori nevével írta alá az okmányokat, évekkel előbb, mielőtt ezt a nevet ujból fölvette volna. — Tudok más asszonyokról, akik a nászúton elvesztették a jegygyürűjüket, és azt is tudom, hogy házasságuk lefolyása értelmet adott ennek a véletlennek. És most még egy kirívó példa, amely azonban szerencsésebben végződött. Egy híres német vegyészről beszélik, hogy a házassága azért nem jött létre, mert elfelejtette az esketés óráját és a templom helyett laboratoriumába ment. Volt oly okos, hogy ennél az egy kisérletnél abbahagyja a dolgot és agglegényként öreg korban halt meg.

Talán fölmerűlt Önökben az az ötlet, hogy ezekben a példákban az elvétések a régiek omenjének, vagy előjelének felelnek meg. Valóban az omenek egy része nem volt más, mint elvétés; amikor például valaki megbotlott, vagy elesett. Más részüknek persze az objektiv esemény és nem a szubjektív cselekedet jellege volt. De nem is hinnék, milyen nehéz sokszor valamely ese-

ménynél eldönteni, vajjon az egyik, vagy a másik csoportba tartozik-e. A cselekvés gyakran érti a módját, hogy passziv élmény köpenyébe burkolódzék.

Aki csak közülünk hosszabb élettapasztalatra tekinthet vissza, valószinűleg bevallja magának, hogy sok csalódásnak és fájdalmas meglepetésnek elejét vehette volna, ha bátorsága lett volna arra az elhatározásra, hogy az emberekkel való érintkezésében az apró elvétéseket előjelként értelmezze és fölhasználja a még titkolt szándékaik föltárására. Többnyire hiányzik erre a bátorság; az ember olybá tünne magának, mintha a tudomány kerülő útján ujból visszatért volna a babonákhoz. Hiszen nem mindig valósúlnak meg az előjelek és elméleteinkből megérthetik, hogy nem is kell mindig beválniok.

NEGYEDIK ELŐADÁS

AZ ELVÉTÉSEK

(Befejezés)

Hölgyeim és Uraim! Eddigi fáradozásaink eredményeképpen leszögezhetjük és további vizsgálódásaink alapjáúl vehetjük, hogy az elvétéseknek megvan a maguk értelme. Mégegyszer hangsúlyozni akarjuk, hogy nem állítottuk — és a céljaink érdekében nincs is szükségünk erre az állításra —, hogy minden egyes előforduló elvétésnek megvan a maga jó értelme, ámbár ezt valószinűnek tartom. Megelégszünk azzal, ha ilyen értelmet viszonylag gyakran kimutathatunk az elvétés különböző fajtáinál. Ezek a különböző formák egyébként, ebben a vonatkozásukban, különbözőképpen ütköznek ki. Az elszólásnál, elirásnál stb. talán előfordulnak tisztán élettanilag megokolható esetek, az elfelejtésen alapuló fajtáknál (név és szándék elfelejtése, „elrakás“ stb.) nem tudok hinni az ilyenekben, elveszítés akad valószinűleg olyan is, amelyben fölismerhetjük a szándék-

talanságot; az életben előforduló tévedések általában csak bizonyos részükben esnek a mi nézőpontunk alá. Gondoljanak ezekre a megszorításokra, ha a továbbiakban abból fogunk kiindulni, hogy az elvétések lelki aktusok és két szándék interferenciájából származnak.

Ez a pszichoanalizis első eredménye. Ilyen interferenciák létezéséről és arról a lehetőségről, hogy ezeknek ilyenfajta jelenségek a következményei, a lélektan mindezideig mit sem tudott. A lelki tünemények világát tekintélyes területtel gazdagítottuk és oly jelenségeket hódítottunk meg a lélektan számára, amelyeket eddig nem soroltak hozzá.

Álljunk meg egy pillanatra még annál az állításnál, hogy az elvétések „lelki aktusok". Többet mond ez netán, mint az a mi már hangoztatott kijelentésünk, hogy értelemmel bírnak? Nem hiszem; sőt, inkább határozatlanabb és félreérthetőbb amannál. Mindazt, amit a lelki élettel kapcsolatban megfigyelhetünk, alkalomadtán lelki jelenségnek fogjuk nevezni. De azon fog múlni a dolog, vajjon az egyes lelki megnyílvánulás közvetlenűl testi, szervezetbeli anyagias behatásokból keletkezett-e, és ebben az esetben vizsgálata nem tartozik a lélektan föladatai közé, vagy pedig közvetlenűl más lelki folyamatokból vezethető-e le, amelyek mögött aztán valahol megkezdődik a szerves behatások sora. Az utóbbi tényállás van szemünk előtt, amikor egy jelenséget lelki folyamatnak jelölünk meg, és azért célszerűbb, ha nézetünket ebbe a formába öntjük: ez a jelenség értelmes, ennek a jelenségnek értelme van. Értelem alatt jelentőséget, szándékot, tendenciát és bizonyos lelki összefüggések sorában való elhelyezkedést értünk.

Van egy sereg másféle jelenség, amelyek közel állnak ugyan az elvétésekhez, de amelyekre ez a név már nem illik rá. Véletlen és tüneti cselekvés a nevük. Ugyancsak megvan bennük az indokolatlanság, az igénytelenség és a jelentéktelenség, ezenfelűl azonban világosabban a fölöslegesség jellege

is. Az elvétésektől az különbözteti meg ezeket, hogy hiányzik belőlük egy és más olyan szándék, amellyel összeütköznek és amelyet megzavarnak. Másrészt határ nélkül átfolynak azokba a taglejtésekbe és mozdulatokba, amelyeket az indulatok kifejezései közé számítunk. Ezekhez a véletlen cselekedetekhez tartozik minden játszadozva végzett, látszólag céltalan babrálgatás ruházatunkon, testrészeinken, a kezünk ügyébe eső tárgyakon, szintúgy ezeknek a cselekedeteknek az abbahagyása, továbbá a dallamok, melyeket dúdolgatunk. Azt az állítást képviselem itt Önök előtt, hogy mindezeknek a jelenségeknek értelmük van és éppenolyan módon értelmezhetők, mint az elvétések; apró jelei egyéb fontosabb lelki folyamatoknak, teljes értékű lelki aktusoknak. Mindazonáltal nem szándékozom tovább időzni a lelki jelenségek területének ennél az ujabb kibővülésénél, hanem visszatérek az elvétésekhez, amelyekből sokkal világosabban kihámozhatjuk a pszichoanalizis fontos kérdéseit.

A legérdekesebb kérdések, amelyeket az elvétéseknél föltettünk és amelyekre még nem válaszoltunk, bizonyára a következők: Azt mondottuk, hogy az elvétés két különböző szándék interferenciájának eredménye, amelyek közül az egyik a megzavartnak, a másik a zavarónak nevezhető. A megzavart szándékok nem késztetnek további kérdések föltételére, de a zavaróról tudni akarjuk először is azt, vajjon miféle szándékok azok, amelyek másokat zavarólag föllépnek, és másodszor, vajjon minő viszony van a zavaró és a megzavart szándék között?

Engedjék meg, hogy ismét az elszólást vegyem az egész fajta képviselőjéűl és hogy előbb a második kérdésre válaszoljak.

Az elszólásnál a zavaró szándék tartalmi vonatkozásban állhat a megzavarttal; ekkor ellentmondást, illetve kiigazítást vagy kiegészítést tartalmaz. Vagy pedig, és ez a homályosabb és érdekesebb eset, a zavaró szándék tartalmilag semmiféle vonatkozásban sincs a megzavarttal.

Az elsőre e két vonatkozás közűl könnyen találhatunk bizonyítékokat az előttünk már ismert és más hozzájuk hasonló példák között. Az ellentétet napvilágra hozó elszólásoknak jóformán valamennyi esetében a zavaró szándék a megzavartnak az ellentétét fejezi ki, az elvétés két összeegyeztethetetlen törekvés konfliktusának ábrázolása. Az ülést ezennel megnyitom, de legszívesebben már be is zártam volna, ez az elnök elszólásának az értelme. Egy politikai ujság, amelyet megvesztegethetőséggel vádoltak, egy cikkében védekezik és ennek a cikknek ezekben a szavakban kellene kulminálnia: Olvasóink ki fogják állítani azt a bizonyítványt, hogy mindig a legönzetlenebb módon szálltunk síkra a köz érdekében. A védelem megszövegezésével megbízott szerkesztő azonban ezt írja: a legönzőbb módon. Tehát ezt gondolja: Így kell ugyan írnom, de én másként tudom. Egy országgyűlési képviselő, aki azt hangoztatja, hogy a császárnak gerincesen (*rückhaltlos*) meg kell az igazat mondani, belsejében hangot hall, amelynek merészségétől megriad és elszólásával a gerinceset gerinctelenre (*rückgratlos*) formálja át.[1]

Azokban az Önök előtt ismert példákban, amelyek az összevonás vagy megrövidítés látszatát keltik, helyesbítésekről, toldalékokról, vagy folytatásokról van szó, amelyekben az első mellett egy második törekvés jut érvényre. Dolgok kerűltek itt fölszinre, de mond csak ki kereken, ezek disznóságok voltak; tehát: dolgok kerültek földísznire (*zum Vorschwein*). — Azokat, akik ehhez értenek, egyik kezének ujjain összeszámolhatja az ember; de nem, tulajdonképpen mégis csak egyetlen ember akad, aki ért hozzá, tehát: egy ujján megszámolhatja. — Vagy, az uram ehet és ihat, amit akar. De hiszen Ön tudja, hogy én egyáltalában nem tűröm, hogy ő akarjon valamit; azaz: ehet és ihat, amit én akarok. Mindezekben az

1) A német Reichstagban, 1908 novemberében.

esetekben tehát az elszólás magából a megzavart szándék tartalmából következik vagy ebbe kapcsolódik bele.

A két interferáló szándék közötti viszony másik fajtája idegenszerűleg hat. Ha a zavaró szándéknak a megzavart szándék tartalmához semmi köze sincs, honnan ered és honnan van az, hogy éppen ezen a helyen okoz zavart? A megfigyelés, amely itt az egyedüli helyes választ adhatja, világossá teszi, hogy a zavarás oly gondolatmenetből indúl ki, amely az illető személyt röviddel előbb foglalkoztatta, és ami aztán ilymódon fejti ki utólagos hatását, akár kifejeződött már a beszédben, akár nem. Tehát valóban utóhangzásnak kell elneveznünk, de nem szükségszerűen a kimondott szavak utóhangzásának. Itt sem hiányzik a képzettársításos összefüggés a zavaró és a megzavart között, ez az összefüggés azonban nem a tartalomban rejlik, hanem mesterségesen, gyakran nagyon is mesterkélt összekötő utakon keletkezett.

Hallgassanak meg erre vonatkozólag egy egyszerű példát, amit magam figyeltem meg. Szép Dolomitjainkban egy alkalommal két turistának öltözött bécsi hölggyel találkozom. Egy darabon elkisérem őket, és közben beszélgetünk a turista-élet élvezeteiről, de kellemetlen oldalairól is. Az egyik hölgy elismeri, hogy az időtöltésnek ez a módja nem kevés kényelmetlenséggel jár. Az igaz, mondja, hogy csöppet sem kellemes, ha így egész áldott nap a napsütésben menetelünk és a blúz, meg az ing egészen átizzad. Ebben a mondatban, egy helyen, egy kis elakadást kellett legyőznie. Aztán folytatja: „*Wenn man aber dann nach H o s e kommt und sich umkleiden kann. . .*[1] Ezt az elszólást nem analizáltuk, de, azt hiszem, könnyen megérthetik. A hölgynek az volt a szándéka, hogy tökéletes fölsorolást adjon, ekként: blúzt, inget, meg nadrágot (*Hose*). De, az illendőség okából elmaradt a nadrág fölemlítése, a legközelebbi, tartalmilag az előbbitől

1) Ezt akarta mondani: De ha aztán h a z a érünk és átöltözködhetünk...

teljesen független mondatban azonban a ki nem mondott szó a hozzá hasonló haza (*nach Hause*) eltorzításaként a fölszinre került.

Most aztán rátérhetünk régóta esedékes főkérdésünkre: milyen szándékok azok, amelyek, szokatlan módon, mások megzavarásával jutnak kifejezésre. Nos, természetesen, nagyon különbözőek, de szeretnők bennük föltalálni a közös vonást. Ha ilyen szempontból átvizsgáljuk a példák egy sorát, csakhamar három csoportra fognak oszlani. Az első csoportba tartoznak azok az esetek, amelyekben a zavaró irányzat ismeretes a beszélő előtt és ezenfelűl, még az elszólást megelőzőleg, érezhető is volt. Igy a „*Vorschwein*“ elszólásban a beszélő nemcsak azt hagyja helyben, hogy azokról a bizonyos dolgokról eleve a „disznóság“ itéletét alkotta, hanem azt is, hogy szándéka volt ennek szóbeli kifejezést adni, ettől azonban később elállt. Egy második csoportba sorolhatók azok az esetek, amelyekben a a beszélő a zavaró irányzatot szintén magáénak vallja, de arról nem tud, hogy éppen az elszólás előtt benne ez az irányzat aktiv volt. Elfogadja tehát elszólásának általunk ajánlott értelmezését, de bizonyos mértékben mégis csodálkozik rajta. Példákat erre a viselkedésre más elvétések köréből talán könnyebben adhatunk, mint éppen az elszóláséból. Egy harmadik csoportban a beszélő a zavaró szándék értelmezését erélyesen elutasítja; nemcsak azt tagadja, hogy már az elszólás előtt is élt benne, hanem azt a tényt is, hogy ez a szándék egyáltalában felmerűlt volna benne. Emlékezzenek a „fölböfögés“ (*Aufstoßen*) példára és arra a szinte udvariatlan elutasításra, amelyben a zavaró szándék földerítése miatt ez a szónok részesített. Tudják, hogy ezeknek az eseteknek a fölfogásában még nem jutottunk egységes nézőpontra. Én nem törődnék a szónok ellenkezésével és rendületlenűl kitartanék értelmezésem mellett, Önök ellenben, úgy gondolom, mégis ellenkezésének a hatása alatt állnak és fontolóra veszik, vajjon nem volna-e jobb lemondani az ilyen elvétések értelmezéséről és nem kellene-e ezeket az analizis

előtti értelemben vett tisztára élettani aktusoknak fölfogni. El tudom képzelni, mi riasztja vissza Önöket. Értelmezésem magában foglalja azt a feltevést, hogy a beszélőnél oly szándékok érvényesűlhetnek, amelyekről ő maga mitsem tud, amelyekre azonban én, a jelek alapján, következtetni tudok. Ilyen ujszerű és következményeiben súlyos föltevés előtt megtorpannak. Meg tudom érteni ezt és ennyiben igazat adok Önöknek. De állapítsuk meg: ha az elvétésekről vallott és annyi példával megerősített nézetünket következetesen keresztül akarják vinni, minden idegenkedésük dacára is el kell szánniok magukat az említett föltevésre. Ha ez nem áll módjukban, ismét le kell mondaniok az elvétéseknek alighogy elért megértéséről.

Időzzünk még egy keveset annál, ami a három csoportot összeköti, ami az elszólás három mechanizmusában közös. Ez, szerencsére, félreismerhetetlen. A két első csoportban a beszélő elismeri a zavaró törekvést; az elsőben hozzájárúl ehhez még az is, hogy ez a törekvés közvetlenűl az elszólás előtt jelentkezett. Mindkét esetben azonban *visszaszorították*. *A beszélő elhatározta, hogy nem fogja a beszédjébe átvinni és ekkor esik meg az elszólás, vagyis ekkor alakul át a visszaszorított törekvés, akarata ellenére, külsőmegnyilvánulássá, amennyiben a megengedett szándék kifejezését megváltoztatja, elkeveredik vele, vagy éppenséggel a helyére lép*. Ez tehát az elszólás mechanizmusa.

Álláspontomból kiindulva a harmadik csoportunkban észlelhető folyamatot is a legjobb összhangba tudom hozni az itt leírt mechanizmussal. Csak azt kell föltennem, hogy ezt a három csoportot a szándéknak különböző mélységekig való visszaszorítása különbözteti meg egymástól. Az elsőben a szándék jelen van és a beszélővel ennek megnyilatkozása előtt észrevéteti magát; csak ezután részesül visszautasításban, amiért az elszólásban keres kárpótlást. A második csoportban a visszautasítás

messzebbre terjed; a szándék már beszédbeli megnyilvánulása előtt sem jelentkezik. Csodálatos, hogy még ez sem gátolja abban, hogy az elszólás előidézésében szerepeljen! Ez a megnyilvánulási forma azonban megkönnyíti számunkra a harmadik csoportnál való lefolyásának magyarázatát. Merész leszek és fölteszem, hogy az elvétésben még olyan törekvés is megnyilvánúlhat, amely hosszabb idő óta, talán nagyon hosszú idő óta, visszaszorúlt, észrevétlen maradt, és ezért a beszélő egyenesen le is tagadhatja. De hagyják a harmadik csoport problémáját figyelmen kivül; a többi eset megfigyeléséből azt a következtetést kell levonniok, hogy valaminek a kimondására irányúló szándék visszaszorítása elengedhetetlen föltétele annak, hogy elszólás keletkezhessék.

Most már állíthatjuk, hogy az elvétések megértésében tovább jutottunk. Nemcsak azt tudjuk, hogy lelki aktusok ezek, amelyekben értelmet és szándékot ismerhetünk föl, nemcsak azt, hogy két különböző szándék interferenciájából keletkeznek, hanem ezenkívül azt is, hogy a kettő közül az egyik szándék a kivitel előtt visszaszorításban részesült, avégett, hogy mint a másik szándék megzavarása életjelt adhasson. Önmagának kell előbb megzavarttatnia, mielőtt zavaróvá válhatna. Az elvétéseknek nevezett jelenségek tökéletes magyarázatához ezzel természetesen még nem jutottunk el. Rögtön további kérdéseket látunk felmerülni és általában sejtjük, hogy minél messzebb jutunk a megértésben, annál több alkalom kinálkozik majd újabb kérdések föltevésére. Például azt kérdezhetjük, miért nem történik minden sokkal egyszerűbben. Ha egy bizonyos szándékot vissza akarunk szorítani, ahelyett, hogy végrehajtanánk, akkor ennek a visszaszorításnak éppen úgy kellene sikerülnie, hogy semmi se kerüljön kifejezésre belőle; vagy kudarcot is vallhatna, úgy, hogy a visszaszorított szándék tökéletesen kifejezésre jutna. Az elvétések azonban kiegyezés eredményei, mindkét szándék részére félsikert és félsikertelenséget jelentenek, a veszélyeztetett szándék

sem nem szorúl egészen háttérbe, sem nem jut — egyes esetektől eltekintve — a maga egészében érvényre. Elgondolhatjuk, hogy bizonyos föltételeknek kell jelen lenniök ahhoz, hogy ilyen interferenciás, vagy kompromisszumos eredmények keletkezzenek, de még csak nem is sejthetjük, milyen fajtájúak lehetnek ezek a föltételek. Alig hiszem, hogy ezeket az előttünk ismeretlen viszonyokat földeríthetnénk, ha az elvétések tanulmányozásába még mélyebben belemerülnénk. Sőt, inkább, szükségessé válik, hogy előbb még a lelki élet más sötét területeit kutassuk át; csupán az ott elénk kerülő analógiák adhatják meg a bátorságot arra, hogy fölállítsuk azokat a föltevéseket, amelyek az elvétések mélyebbre nyúló felderítése céljából szükségesek. És még egyet! A kis jelekkel való dolgozásnak, amit mi ezen a téren állandóan gyakorolunk, megvannak a maga veszélyei. Van egy lelki megbetegedés, a kombinációs paranoia, amelynél az ilyen kis jeleknek korlátlan fölhasználását gyakorolják, és én természetesen nem fogok amellett kardoskodni, hogy az ezen alapon fölépült következtetések véges-végig helyesek. Ilyen veszélyekkel szemben csak megfigyeléseink széles alapja, a lelki élet legkülönbözőbb területein tapasztalt hasonló benyomások gyakori megismétlődése védhet meg.

Itt tehát el fogjuk hagyni az elvétések analizisét. De hadd figyelmeztessem Önöket még valamire: tartsák meg, kérem, emlékezetükben példaképül azt a módot, ahogyan ezeket a jelenségeket földolgoztuk. Ezen a példán láthatják, mik a céljai a lélektanunknak. Nemcsak leírni és osztályozni akarjuk a jelenségeket, hanem meg is akarjuk érteni őket, mint a lelki erők játékának a jeleit, mint célratörő törekvések megnyílvánulásait, amelyek együtt vagy egymás ellen küzdenek. A lelki jelenségek d i n a m i k u s f ö l f o g á s á r a törekszünk. A szemlélt jelenségeknek, a mi fölfogásunkban, háttérbe kell szorulniok a csupán fölvett törekvésekkel szemben.

Az elvétéseknél tehát nem akarunk mélyebbre hatolni, ellenben futólag végig kalandozhatunk mégegyszer ezen a területen,

amelyen már ismert dolgokat fogunk viszontlátni és egynéhány új dolog nyomára is akadunk. Emellett az elszólásnak az imént fölállított hármas beosztásához tartjuk magunkat, és hozzávesszük a mellérendelt formákat, úgymint az elírást, félreolvasást, félreértést, az elfelejtést, ennek az elfelejtett tárgy szerinti alosztályait (tulajdonnevek, idegen szavak, szándékok, benyomások elfelejtése) és a balfogást, „elrakást", elveszítést. A tévedések, amennyiben részünkre számba jönnek, részben az elfelejtéshez, részben a balfogáshoz csatlakoznak.

Az elszólást már behatóan tárgyaltuk és mégis van még hozzátenni valónk. Az elszóláshoz kisebb érzelmi jelenségek kapcsolódnak, melyek korántsem érdektelenek. Senki sem szólja el magát szivesen; saját elszólásunkat sokszor nem vesszük észre, a másét mindig. Az elszólás bizonyos értelemben ragadós is; nehéz az elszólásról beszélni anélkül, hogy magunk is bele ne esnénk. Hiszen az elszólásnak a legegyszerűbb formái, amelyeknek nem kell különös fölvilágosításokat adni rejtett lelki folyamatokról, motiválásukban könnyen átláthatók. Ha például valaki egy hosszú magánhangzót röviden ejt ki, egy ennél a szónál bekövetkezett tetszőlegesen indokolt zavar miatt, akkor helyette egy nem sokkal utána következő rövid magánhangzót megnyújt és újabb elszólást követ el, amivel az előbbenit akarja kiegyenlíteni. Ugyanígy, ha egy kettős magánhangzót homályosan és hanyagúl ejtett ki, például *eu*-t vagy *oi*-t *ei*-nek, jóvá igyekszik ezt tenni azzal, hogy egy rákövetkező *ei*-t *eu*-ra vagy *oi*-ra változtat. Itt úgy látszik a hallgatóra való tekintet szerepel, akinek nem szabad azt gondolnia, hogy a beszélőnek közömbös, miképpen bánik anyanyelvével. A második kiegyenlítő eltorzításnak egyenesen az a célja, hogy a hallgatót figyelmessé tegye az elsőre és biztosítsa, hogy az előadó is tudomásul vette azt. Az elszólás leggyakoribb, legegyszerűbb és legjelentéktelenebb esetei összevonásokból és hangzási előrevetítésekből állnak, amik igénytelen beszédrészeken nyilvánulnak meg. Hosszabb

mondatban például akként szóljuk el magunkat, hogy a szándéknak megfelelő beszédintenció utolsó szava előbb hangzik el. Ez bizonyos türelmetlenség látszatát kelti, mintha szeretnénk már a mondattal készen lenni, és általában ennek a mondatnak a közlése ellen, vagy egyáltalán a beszéd ellen irányúló némi ellenkezésről tanuskodik. Így határesetekhez jutunk, amelyekben az elszólásnak pszichoanalitikus és a közönséges élettani fölfogása közötti különbségek összevegyülnek. Föltesszük, hogy ezekben az esetekben a beszédintenciót zavaró, szándék van jelen; ez azonban csak azt jelezheti, hogy jelen van, de nem magyarázza meg a szándékát. Az a zavar, amit előidéz, aztán hangzási befolyásokat, vagy társításos vonzásokat követ és a figyelemnek a beszédintencióról való elvonásaként fogható föl. De sem ez a figyelmi zavar, sem az életre kelt társításos hajlamok nem érintik a folyamat lényegét. Ez mégis csak utalás marad a beszélő szándékát zavaró szándék létezésére, csakhogy itt ennek a szándéknak természetét nem lehet a hatásából úgy kitalálni mint az elszólásnak minden más jobban kifejezett esetében.

Az elírás, amire most rátérek, az elszólással olyannyira megegyezik, hogy nem várhatunk tőle újabb szempontokat. Talán adódik azonban itt is még egy kis tallózni való. Az oly elterjedt kis elírások, összevonások, későbbi, különösen az utolsó szóknak a korai leírása, megint általános kedvetlenséget mutatnak az íráshoz és a befejezést sürgető türelmetlenséget; az elírás kifejezettebb esetei a zavaró szándék természetét és célját fölismerhetővé teszik. Általában tudjuk, hogy, ha egy levélben elírást találunk, az írójánál nem volt minden rendben, de hogy mi dolgozott benne, azt nem lehet mindig megállapitani. Az elírást sokszor éppoly kevéssé veszi észre az, aki elköveti, mint az elszólást. Feltünő aztán a következő megfigyelés: Vannak emberek, akiknek szokásukká vált, hogy minden levelet, amit megírtak, elküldése előtt mégegyszer elolvasnak. Mások nem szokták ezt meg-

tenni; de, ha kivételesen egyszer mégis megteszik, akkor mindig alkalmuk akad egy-egy föltünő elírás felfedezésére és kijavitására. Hogyan magyarázható ez? Úgylátszik, mintha ezek az emberek mégis csak tudnák, hogy a levél megírásakor elírták magukat. Valóban higyjük ezt?

Az elírás gyakorlati jelentőségéhez érdekes probléma kapcsolódik. Talán emlékeznek egy H. nevű gyilkos esetére, aki tudományos intézetektől igen veszedelmes kórokozó baktériumtenyészeteket szerzett be magának olyképpen, hogy baktérium-kutatónak mondta magát, de ezeket a tenyészeteket arra használta föl, hogy hozzá közelálló embereket ezen a legmodernebb módon tegyen el láb alól. Mármost ez az ember egyszer egy ilyen intézet vezetőségéhez intézett levelében a neki küldött tenyészetek hatástalanságáról panaszkodott, eközben azonban elírta magát, és ezeknek a szavaknak a helyén „az egereken (*Mäusen*) vagy tengeri malacokon végzett kisérleteimnél" világosan ez volt olvasható „az embereken (*Menschen*) végzett kisérleteimnél". Ez az elírás feltünt az intézet orvosainak is; de, úgy tudom, semmiféle következtetést sem vontak le belőle. Nos, mit gondolnak Önök? Nem kellett volna az orvosoknak az elírásban vallomást látniok és vizsgálat megindítását kérniök, ami a gyilkost idejekorán megakadályozta volna munkájában? Nem vált ebben az esetben ez elvétésekről vallott fölfogásunk nem ismerése egy gyakorlatilag jelentékeny mulasztás okává? Nos, én azt hiszem, egy ilyen elírás az én szememben bizonyára nagyon gyanús lenne, de vallomásként való fölhasználásának nagyon nyomós ok állja az útját. Nem ilyen egyszerű a dolog. Az elírás bizonyára bűnjel, de önmagában még nem lett volna elégséges a vizsgálat megindításának elrendelésére. Azt, hogy ez az ember mások megfertőzésének a gondolatával foglalkozik, mindenesetre elárulja az elírás, de nem lehet eldönteni, vajjon ez a gondolat valamely félreérthetetlenűl kártokozó szándéknak vagy csak egy gyakorlatilag jelentéktelen fantáziának az értékével bír-e. Sőt, az

is lehetséges, hogy az, aki ilymódon hibázott, teljes szubjektiv jogosultsággal tagadni fogja ezt a fantáziát és mint valami tőle teljesen távol állót utasítja el magától. Ha majd később szemügyre vesszük a lelki és az anyagias valóság közti különbséget, ezeket a lehetőségeket még jobban meg fogják érteni. Ez azonban ismét olyan eset, amelyben egy elvétés, utólag, nem is sejtett jelentőséget nyert.

A félreolvasásnál oly lelki helyzetre bukkanunk, amely az elszólásétól és az elírásétól határozottan különbözik. A két egymással versenyző szándék egyikét itt érzékszervi behatás helyettesíti és talán ezért kevésbé ellentálló. Hiszen az, amit olvasni kell, nem tulajdon lelki életünk terméke, mint például az, amit írni akarunk. Ezért az esetek nagy többségében a félreolvasás teljes helyettesítésből áll. Az olvasandó szót, rendszerint a szóhasonlóságra támaszkodva, egy másikkal helyettesítjük, anélkül, hogy tartalmi viszonynak kellene fennállni a szöveg és a félreolvasás eredménye között. Lichtenberg példája: Agamemnon „*angenommen*" helyett a legjobb ebben a csoportban. Ha a zavaró, a félreolvasást okozó szándékot meg akarjuk ismerni, a rosszúl olvasott szöveget teljesen mellőzhetjük, és az analitikus vizsgálatot ezzel a két kérdéssel kezdhetjük: milyen ötlet merül fel elsőként a félreolvasáskor és milyen körülmények között történt a téves olvasás. Némelykor ez utóbbiaknak ismerete egymagában is elegendő a félreolvasás földerítéséhez, például, ha valaki bizonyos szükségérzéssel egy idegen városban járkál és valamelyik ház első emeletén nagy táblát lát ezzel a fölirással Klozetház. Éppen csak annyi ideje van, hogy elcsodálkozzék rajta, hogy a tábla olyan magasan lóg, mielőtt fölfedezné, hogy pontosabban megnézve a táblán Korzetház olvasható. Más esetekben éppen a szöveg tartalmától független félreolvasás kiván beható analizist, amit a pszichoanalitikus technikában való jártasság és benne való bizalom nélkül nem lehet elvégezni. Többnyire azonban könnyebb a félreolvasást földeríteni. A helyette-

sített szó az Agamemnon példa szerint minden további nélkül elárulja azt a gondolatkört, amelyikből a zavarás kiindult. Ezekben a háborus időkben például mindennapos dolog az, hogy városok és hadvezérek nevét, továbbá a katonai kifejezéseket, amik állandóan körülzsongják az embert, mindenhová beleolvassuk, ahol hasonló szóképpel találkozunk. Ami érdekli és foglalkoztatja az embert, az ilymódon az idegen és még érdektelen helyébe lép. A gondolatok utóképei elhomályosítják az uj szemléleteket.

A félreolvasásnál is bőven vannak olyanfajta esetek, amelyekben maga az olvasott szöveg ébreszti föl azt a zavaró szándékot, ami által aztán többnyire éppen az ellentétévé alakul át. Valami nem kivánatosat kellene olvasnunk, és az analizis útján rájövünk, hogy az olvasott szöveg elutasítására irányuló erős vágyat kell a szöveg megváltoztatásáért felelőssé tennünk.

A félreolvasás elsőként említett gyakoribb eseteiben az elvétések szerkezetében fontos szerepet játszó két körülmény szorúl háttérbe: két szándék összeütközése és az egyik visszaszorítása, amely aztán az elvétés eredményében keres kárpótlást. Nem mintha a félreolvasásnál valamely ezzel ellentétes tény volna található, de a félreolvasáshoz vezető gondolattartalom előtérbe nyomúlása mégis sokkal föltünőbb, mint a visszaszorítás, amiben előbb részesült. Éppen ez a két tényező lép legkézzelfoghatóbban elénk a megnyilvánúlt elvétések legkülönbözőbb helyzeteiben.

Valamely szándék elfelejtése szinte teljesen egyértelmű, az értelmezését, mint hallottuk, a laikus sem tagadja. A szándékot megzavaró törekvés mindenkor ellentétes szándék, nem-akarás, amiről csak azt kell még tudnunk, vajjon miért nem fejeződik ki másképpen, leplezetlenebbül. De ennek az ellentétes akaratnak a jelenléte kétségtelen. Néha sikerűl megtalálni egynéhányat azokból a motivumokból, amelyek ezt az ellentétes akaratot elrejtőzésre késztetik, és mint elvétések, rejtekhelyükről mindenkor elérték a céljukat, míg biztos elutasítás lenne a sorsuk

ha nyílt ellentmondásként lépnének fel. Ha a szándék és a kivitele közé a lelki adottságoknak fontos megváltozása ékelődött, amelynek folytán a szándék keresztülvitele szóba se jöhetne, akkor a szándék elfelejtése az elvétés kereteit túllépi. Nem csodálkozunk többé rajta és belátjuk, hogy fölösleges lett volna a szándékra visszaemlékeznünk, a szándék ekkor állandóan vagy ideiglenesen kialudt. Elvétésnek a szándék elfelejtését csak akkor nevezhetjük, ha ilyen megszakitásában nem hihetünk.

A szándék elfelejtésének esetei általában oly egyhangúak és átlátszóak, hogy éppen ezért vizsgálataink számára nem értékesek. Két helyen azonban mégis tanulhatunk valami újat ezeknek az elvétéseknek a tanulmányozásából. Azt mondtuk, hogy a szándék elfelejtése, tehát kivitelének félbehagyása, egy másik, vele ellenséges akaratra utal. Ez így megállhat, de az ellentétes akarat, vizsgálataink eredménye szerint, kétféle lehet: közvetlen vagy közvetett. Legjobban egy-két példa világíthatja meg, mit értünk ez utóbbiak alatt. Ha a pártfogó megfeledkezik róla, hogy gyámoltja érdekében szóljon egy harmadik személynek, úgy ez azért történhetik, mert tulajdonképpen nem nagyon érdeklődik gyámoltja iránt és ezért nem is szivesen szól érdekében. A gyámolt mindenesetre ebben az értelemben fogja föl a jóakaró feledékenységét. De bonyolúltabban is történhetik. A szándék végrehajtása ellen támadó akarat más oldalról is származhatik a pártfogóban és más helyen avatkozhat be. Nem kell vonatkozásban állnia a gyámolítottal, hanem, mondjuk, a harmadik személy ellen irányúl, akitől a támogatást kérnie kell. Látják tehát, milyen meggondolások állanak itt is értelmezéseink gyakorlati alkalmazásával szemben. A gyámolított az elfelejtés helyes értelmezése ellenére is abba a veszedelembe kerül, hogy túlzottan bizalmatlan lesz és jótevőjével nagyon igazságtalanúl fog bánni. Vagy: ha valaki megfeledkezik találkájáról, aminek a betartását a másiknak megigérte és önmagában el is határozta, akkor a leggyakoribb megokolás bizonyára az az ellenszenv lesz,

amit ezzel a személlyel való találkozása kivált. Az analizis azonban esetleg azt is kiderítheti, hogy a zavaró szándék nem vonatkozik a másik személyre, hanem arra a helyre, ahol találkoznia kellett volna és amelyet valami hozzáfűződő kínos emlék miatt kerülni akar. Vagy: ha valaki elfelejt egy levelet feladni, úgy az ellentétes irányzat magára a levél tartalmára támaszkodhatik, de egyáltalában nem lehetetlen, hogy a levél önmagában teljesen ártatlan és csupán azért esik az ellentétes szándék áldozatáúl, mert benne valami egy másik, régebben megírt levélre emlékeztet, ami már az ellentétes akaratot kiválthatta. Ebben az esetben mondhatjuk, hogy itt az ellentétes akarat arról a régebbi levélről, ahol jogosult volt, átvivődött a jelenlegire, amely ellen tulajdonképpen nem is irányúlhatott. Látják tehát, hogy jogosult értelmezéseink alkalmazásakor tartózkodónak és óvatosnak kell lennünk; ami lélektanilag egyértékű, az gyakorlatilag még nagyon sokértelmű lehet.

Ilyen és ehhez hasonló jelenségeket fölöttébb szokatlanoknak fognak tartani. Talán hajlandóak föltenni, hogy a „közvetett“ ellenakarat a folyamatot már eleve kórosnak jellemzi. De biztosíthatom Önöket, hogy ez a jelenség a norma és az egészség keretében is előfordúl. Különben ne értsenek félre. Semmi esetre sem akarom analitikus értelmezéseink megbízhatatlanságát magam is elismerni. Hiszen a szándék elfelejtésének már megbeszélt sokértelműsége csak addig áll fönn, amig nem került sor az eset analizisére és csupán az általános előfeltevéseink alapján értelmezzük. Ha az illetőt analizáljuk, mindenkor elegendő bizonyossággal megtudjuk, vajjon közvetlen ellenakarat működött-e közre, vagy honnan ered külömben.

Egy második pont a következő: Ha az esetek túlnyomó részében bebizonyúltnak látjuk, hogy a szándék elfelejtése ellenakaratra vezethető vissza, bátorságunk támad ezt a megoldást az eseteknek más sorára is kiterjeszteni, amelyekben tudniillik

az analizált személy az általunk következtetett ellenakarat létezését nem erősíti meg, hanem tagadja. Vegyék erre példáúl azokat a nagyon is gyakori eseteket, amikor az ember megfeledkezik kikölcsönzött könyvek visszaszolgáltatásáról, számla vagy adósság megfizetéséről. Leszünk olyan bátrak és figyelmeztetjük az illetőt, hogy a könyvek megtartásának és az adósság meg nem fizetésének a szándéka áll fönn nála, amit ő tagadni fog, anélkül, hogy képes lenne a viselkedését másképpen megmagyarázni. Erre tovább állítjuk, hogy valóban ez a szándéka, csak éppen nem tud róla; nekünk elég, hogy ez a szándék az elfelejtésben megnyilvánúlt. Az illető erre megismételheti, hogy egyszerűen csak megfeledkezett a dologról. Most fölismerhetik, hogy ez a helyzet azonos azzal, amelyikben egyszer már voltunk. Ha az elvétéseknek oly széleskörűen jogosultnak bizonyult értelmezését következetesen tovább akarjuk vezetni, ez kikerülhetetlenül annak a föltételezésére szorít bennünket, hogy vannak az emberben törekvések, amelyek hatóképesek anélkül, hogy az illetőnek tudomása volna róluk. Ezzel azonban szembekerülünk az életben és a lélektanban uralkodó valamennyi nézettel.

Tulajdonnevek, idegen nevek, valamint idegen szavak elfelejtését ugyanígy egy ellentétes szándékra vezethetjük vissza, amely közvetlenül vagy közvetve az illető szóra irányúl. Az ilyen közvetlen ellenszenvre már az imént több példát hoztam fel. A közvetett ok azonban itt különösen gyakori jelenség és megállapitása többnyire gondos analizist kiván. Így például ebben a háborús időben, amely sok régi rokonszenvünk föladására kényszerített bennünket, a tulajdonnevekre való emlékezőképesség, a legkülönösebb kapcsolatok miatt, erősen megfogyatkozott. Nemrégiben esett meg velem, hogy Bisenz-nek, ennek az ártatlan morva városnak a neve nem jutott az eszembe, és az analizis kimutatta, hogy nem közvetlen ellenséges érzület volt az oka, hanem az orvietói Palazzo Bisenzi nevéhez való hasonlóság, ahol pedig máskor ismételten szivesen laktam. Ez ellen a névemlékezés

ellen irányúló szándéknak a motivumaként lép itt elénk először egy principium, amelynek az ideges tünetek okozásában játszott nagyszerű jelentősége később fel fog tárulni előttünk, tudniillik: az emlékezetnek az a tartózkodása, hogy olyasvalamire emlékezzék, amihez kellemetlen érzések kapcsolódtak és amelyek a visszaidézésnél ezt a kínos érzést fölújítanák. Az emlékezetből, vagy más lelki aktusból eredő kínos érzés elkerülésének ilyetén szándékait, a kíntól való lelki menekülést nemcsak a névelfelejtések, hanem sok más elvétés, mint például az abbahagyások, a tévedések stb. végső ható motivumaként ismerhetjük el.

De, úgylátszik, a tulajdonnév elfelejtésének lélek-élettanilag könnyebb az útja és ezért oly esetekben is bekövetkezik, amelyek a kín-elv belevegyülését nem motiválják. Ha valaki a névelfelejtésre hajlik, analitikus vizsgálattal megállapítható nála, hogy nemcsak azért esnek ki nevek az emlékezetéből, mert ő maga nem szereti őket, vagy mert valami ellenszenvesre emlékeztetik, hanem azért is, mert ugyanaz a név nála más képzettársítási-körhöz tartozik, amellyel bensőbb vonatkozásban áll. A név ott mintegy megrögződik és a többi pillanatnyilag aktivált képzettársítástól távol marad. Ha a mnemotechnika bűvészkedéseire gondolnak, akkor bizonyos idegenkedéssel fogják megállapítani, hogy neveket ugyanazon összefüggésekben felejtünk el, amilyeneket különben szándékosan állítunk elő, hogy az elfelejtéstől megvédjenek. A legkirívóbb példák erre különböző személynevek, amelyek, könnyen érthetően, különböző emberekre nézve egészen különböző lelki értékűek. Vegyék például a Tivadar keresztnevet. Egyiküknek semmi különösebbet sem jelent ez a név; míg másikuknál az atyjuk, a testvérük, a barátjuk neve, vagy a tulajdon nevük. Az analitikus tapasztalat ekkor meg fogja mutatni, hogy az előbbi személy nem forog abban a veszélyben, hogy elfelejtse, hogy valaki idegen viseli ezt a nevet, ellenben a többiek állandóan hajlani fognak arra,

hogy az idegentől megvonják azt a nevet, amely náluk bensőbb viszonyokra van lefoglalva. Ha már most fölteszik, hogy ez a képzettársításos gátlás a kín elvének hatásával és, ezenfelül, egy közvetett mechanizmussal egybeeshet, akkor tudnak majd csak az időleges névelfelejtés okainak bonyolultságáról megfelelő képet nyerni. A hozzáértő analizis azonban tökéletesen felderíti mindezeket az összefonódásokat.

A benyomásokról és élményekről való megfeledkezés még a tulajdonnév elfelejtésénél is világosabban és kizárólagosabban mutatja annak a törekvésnek a hatását, amely a kellemetlent az emlékezéstől távoltartja. Ez az elfelejtés a maga egészében természetesen nem tartozik az elvétésekhez, hanem csak akkor, ha a szokott tapasztalataink mértékével mérve föltünőnek és jogosulatlannak találjuk, tehát például, ha az elfelejtés nagyon friss, vagy nagyon fontos benyomásokra vonatkozik, illetve feltünő hiányt okoz egy külömben jól felépített emlékezeti összefüggéssorban. Hogy, egyáltalában, miért és hogyan felejthetünk el többek között oly élményeket is, amelyek bizonyára a legmélyebb benyomásokat tették reánk, mint például a zsenge gyermekkorunk eseményeit, az egészen más probléma, amelynél a kínos érzések elhárításának is van ugyan bizonyos szerepe, de ez korántsem magyaráz meg mindent. Hogy kellemetlen benyomásokat könnyen felejtünk, kétségbe nem vonható tény. Különböző pszichológusok felismerték ezt, és a nagy Darwinra oly mély hatással volt, hogy azt az „arany-szabályt" állította föl, hogy azokat a megfigyeléseket, amelyek elméletére nézve kedvezőtleneknek látszottak, különös gonddal kell feljegyeznie, mivel meggyőződött, hogy éppen ezek nem akartak az emlékezetében megragadni.

Aki először hall az emlékezésbeli kínos érzések elfelejtéses elhárításának erről az alapelvéről, leggyakrabban azt az ellenvetést hozza fel, hogy inkább azt tapasztalta, hogy éppen a kínos emlékezetek azok, amik nehezen felejthetők, amennyiben, akara-

tunk ellenére is, mindig visszatérnek és gyötörnek, így például a bántalmazásokra és megalázásokra való visszaemlékezés. Ez a tény is helyes, de az ellenvetés nem helytálló. Fontos, hogy minél hamarabb számolni kezdjünk azzal a ténnyel, hogy a lelkiélet ellentétes törekvések ütköző és küzdőtere, vagy, nem dinámikusan kifejezve, ellentmondásokból és ellentétpárokból áll. Valamely szándék kimutatása nem zárja ki a vele ellentétes szándék lehetőségét; mindkettő számára van elegendő hely. Csak azon múlik, miképpen viselkednek egymással szemben az ellentétek, milyen hatások indulnak ki az egyikből és milyenek a másikból.

Az elvesztés és „elrakás" különösen érdekel bennünket többszörös értelmük, illetve azoknak a törekvéseknek a sokszerűsége miatt, amelyeket szolgálnak. Közös vonás valamennyi esetben, hogy el akartunk veszíteni valamit, más és más azonban az ok és a cél. Elveszítünk valamely tárgyat, ha megrongálódott, ha jobbal akarjuk pótolni, ha már nem kedves nekünk, ha olyan valakitől ered, aki iránt elhidegültünk, vagy ha oly körülmények között szereztük meg, amelyekre nem akarunk többé visszaemlékezni. Ugyanezt a célt szolgálhatja a tárgy elejtése, megrongálása, eltörése is. A társadalom életében, állitólag, azt tapasztalták, hogy a valakire rákényszerített és házasságon kivül született gyermekek sokkal esendőbbek, mint a törvényesek. Ehhez az eredményhez nincs szükség az úgynevezett angyalcsinálók durva módszerére; bizonyos lazaság a gyermekápolás gondosságában már tökéletesen elegendő lehet. A tárgyak megőrzésénél ugyanaz az eset foroghat fönn, mint a gyermekeknél.

Fenti eseteken kivül is elvesztésre itélhetünk tárgyakat anélkül, hogy értékük bármilyen csorbát szenvedett volna, ha tudnillik az a szándékunk, hogy valamit áldozatúl hozzunk a sorsnak, egy más félve sejtett veszteségnek az elhárítása végett. A sorsnak ilyen megvesztegetései az analizis tanulságai szerint még nagyon gyakoriak közöttünk, az elvesztés ezért gyakran önkéntes áldozat. Az elvesztés éppenígy a dac és az önbíráskodás szolgálatában is állhat;

szóval, annak a szándéknak, amely egy tárgyat elveszítéssel el akar távolítani, a távolabbi motiválásai átláthatatlanok.

A balfogás, mint más tévedés is, gyakran arra szolgál, hogy oly vágyakat teljesítsen, amelyekről le kell mondani. A szándék eközben szerencsés véletlen álarcát ölti magára. Ahogyan például egy barátunkkal történt, amikor határozott ellenakarata dacára a város közelében vasuton látogatást kellett tennie és az átszállóhelyen tévesen abba a vonatba szállt, amely újra visszavitte a városba; vagy ha valaki utközben, egy közbeneső állomáson, mindenképpen hosszabb ideig szeretne tartózkodni, de bizonyos kötelezettségei miatt ezt nem szabad megtennie, és aztán elszalasztja a csatlakozást, úgyhogy kénytelen az útját, kivánságának megfelelően, megszakítani. Vagy, amint például egy betegemmel esett meg, akinek megtiltottam, hogy a kedvesét telefónon fölhívja, de ő „tévedésből", „gondolataiba merülve", hibás számot hivott föl akkor, amikor nekem akart telefonálni, úgyhogy egyszerre csak a kedvesével volt összekapcsolva. A közvetlen balfogás szép és gyakorlatilag is jelentős példáját mutatja egy mérnök megfigyelése egy anyag-rongálás előzményeinél:

„Nemrégiben az egyetem laboratóriumában több kollégámmal együtt egész sor bonyolúlt rugalmassági kisérletet végeztem; önként vállalt munka volt, amely azonban több időt vett igénybe, mint amennyire eleinte számítottunk. Amikor egy napon F. kollégámmal ismét a laboratóriumba mentem, a kollégám elmondta, milyen kellemetlen neki, éppen ma ennyi idő elvesztése, amikor otthon annyi más dolga lenne; igazat kellett adnom neki és a múlt hét egy eseményére célozva tréfásan azt mondtam: ‚Remélhetőleg ismét el fog romlani a gép, úgyhogy a munkát félbeszakíthatjuk és hamarabb hazamehetünk.'

A munkabeosztásnál úgy hozza a véletlen, hogy F. kolléga kapja a sajtó szelepének igazgatását, vagyis neki kell az akkumulátorból a folyadékot a szelep elővigyázatos kinyitásával lassan a hidrau-

likus sajtó cilinderébe beengednie; a kisérlet vezetője a manométert figyeli és ha a kellő nyomást elérte, hangosan állj-t kiált. Erre a vezényszóra F. megfogja a szelepet és teljes erővel — balra forditja (minden szelep kivétel nélkül jobbra záródik!). Ezáltal hirtelen az akkumulátor teljes nyomása érvényre jut a sajtóban, amire a csővezeték nincs berendezve, úgyhogy rögtön megpattan egy csőösszeköttetés — jelentéktelen géphiba, ami azonban mégis arra kényszerit bennünket, hogy a munkát mára abbahagyjuk és hazamenjünk. — Jellemző különben, hogy egy idő múlva, amikor erről az esetről beszélgettünk, F. bará tom az akkori nyilatkozatomra, amelyre pedig határozottan em lékezem, egyáltalában nem akart visszaemlékezni."

Ebből gyaníthatják, hogy mindaz, ami szolgaszemélyzetük kezét javaik oly veszélyes ellenségévé teszi, nem mindig ártatlan véletlenség. De fölvethetik azt a kérdést is, vajjon mindig véletlen-e, ha önmagunkon sérülést okozunk és tulajdon épségünket veszélyeztetjük. Oly gondolatok ezek, amelyeknek értékét alkalomadtán, megfigyelések alapján, analizis segítségével megvizsgálhatják.

Tisztelt Hallgatóim! Ez korántsem minden, amit az elvétésekről elmondhatnánk. Sok kutatni és megvitatni való van még itt. De meg vagyok elégedve akkor is, ha fejtegetéseink az Önök eddigi nézeteit bizonyos mértékben megrázkódtatták és az újabb nézetek elfogadására bizonyos fokú hajlandóságot értek el. Egyébként beérem azzal, hogy tisztázatlan tényállással hagyjam szemben Önöket. Az elvétések tanulmányozásával nem bizonyíthatjuk be összes tételeinket és egyetlen bizonyításunk sem szorúl pusztán erre az anyagra. Az elvétések nagy értéke, a mi céljaink szempontjából, abban van, hogy nagyon gyakori jelenségek, a magunk személyén is könnyen megfigyelhetők, és keletkezésük egyáltalán nem tételezi föl a betegségi állapotot. Csak az egyik, válaszra nem méltatott kérdésüket szeretném a végén még szóhoz juttatni: Ha az emberek, amint ezt számos példán látjuk, az elvétések meg-

értéséhez oly nagyon közelednek és sokszor úgy viselkednek, mintha az értelmükön keresztüllátnának, miként lehetséges, hogy ugyanezeket a jelenségeket mégis, egészen általánosan, véletlenségeknek, értelem és jelentőség nélküli dolgoknak tüntetik föl és pszichoanalitikus magyarázatuknak oly erélyesen ellent tudnak állni?

Igazuk van, ez föltűnő és magyarázatra szorúl. De ezt a magyarázatot nem fogom megadni, hanem lassanként rávezetem Önöket azokra az összefüggésekre, amelyekből nyilvánvalóvá lesz a magyarázat az én segítségem nélkül is.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ÁLOM

(V.–XV. ELŐADÁS)

ÖTÖDIK ELŐADÁS

A FELMERÜLŐ NEHÉZSÉGEK ÉS A KÉRDÉS ELSŐ MEGKÖZELÍTÉSE

Hölgyeim és Uraim! Egy szép napon fölfedezték, hogy bizonyos ideges emberek betegségi tüneteinek megvan a maguk értelme.[1] Ezen alapúlt a pszichoanalitikus gyógyeljárás. Ennek a kezelésnek a folyamán történt meg, hogy a betegek, a tünetek helyett, álmokkal is előhozakodtak. Így keletkezett az a föltevés, hogy ezeknek az álmoknak is van értelmük.

De mi nem térünk erre a történelmi útra, hanem az ellenkező úton fogunk haladni. Az álmok értelmét akarjuk kimutatni, előkészítésül a neurózisok tanulmányozására. Jogosult ez a megfordítás, mivelhogy az álom tanulmányozása nemcsak a neurózisok tanulmányozásának legjobb előkészítője, hanem az álom maga is ideges tünet, mégpedig olyan, amelynek megvan az a számunkra megbecsülhetetlen előnye, hogy minden egészséges embernél előfordúl. Sőt, ha minden ember egészséges lenne és csak álmodna, akkor az álmaikból leszürhetnők jóformán mindazt a betekintést, amelyhez a neurózisok vizsgálata vezetett.

1) Breuer József 1880—1882-ben. V. ö. ezzel az Amerikában 1909-ben tartott előadásaimat „A pszichoanalizisről" és „A pszichoanalitikus mozgalom történetéhez" című tanulmányomat.

Így lesz tehát az álom a pszichoanalitikus vizsgálódás tárgyává. Ismét egy közönséges, kevésre becsült jelenség, látszólag gyakorlati érték híjján való, akár csak az elvétések, melyekkel különben is megvan az a közös vonása, hogy az egészségeseknél is előfordúl. Egyébként azonban munkálkodásunk feltételei itt talán még kedvezőtlenebbek. Az elvétéseket a tudomány csak elhanyagolta, nem igen törődtek velük; de, végre is, nem volt szégyen a velük való foglalkozás. Azt mondták, hogy van ugyan nála fontosabb is a világon, de talán ebből is kiderűlhet valami. Az álommal való foglalkozás azonban nemcsakhogy minden gyakorlati cél hijján van és fölösleges, hanem egyenesen kárhoztatandó; a tudománytalanság ódiumát hozza magával, miszticizmusra való személyes hajlamosság gyanúját kelti. Egy orvos, aki az álmok tanulmányozására adja magát, amikor az ideg- és elmekórtanban annyi komolynál komolyabb tárgy adódik: alma-nagyságú daganatok, amelyek összenyomják a lelki élet szervét, vérömlések, idűlt gyulladások, amelyeknél a szövetrészek változásai mikroszkop alatt bemutathatók! Nem, az álom túlságosan jelentéktelen és kutatásra nem méltó tárgy.

Mindezek mellett még olyan is, amelynek mibenléte az exakt kutatás minden követelményével dacol. Hiszen az álmok vizsgálatánál magában a vizsgálat tárgyában sem lehetünk biztosak. A téveszme példáúl tiszta és határozott körvonalakkal lép föl. Én Kina császára vagyok, harsogja a beteg. Hanem az álom? Többnyire egyáltalán el sem igen mondható. Ha valaki elbeszél egy álmot, mi biztosítja vajjon arról, hogy helyesen mondja el és nem változtat-e rajta az elmondás alatt, nem költ-e hozzá még valamit, amire emlékezetének határozatlansága kényszeríti? A legtöbb álomra egyáltalában nem lehet emlékezni, csekély töredékektől eltekintve elfelejtődnek. És ennek az anyagnak az értelmezésén épüljön fel egy tudományos lélektan, vagy a betegek kezelésének egy módszere?

A birálat túlzott volta bizalmatlanná tehet bennünket.

Az ellenvetések az álom, mint a kutatás tárgya ellen, nyilvánvalóan nagyon túlzottak. A jelentéktelenséggel már az elvétéseknél is dolgunk akadt. Azzal érveltünk akkor, hogy nagy dolgok kis jelekben is megnyilvánúlhatnak. Ami az álom határozatlanságát illeti, ez éppannyira jellegzetesség, mint bármi egyéb; nem írhatjuk elő a tárgyaknak, milyen jellegük legyen. Vannak különben tiszta és határozott álmok is. Vannak az elmekórtani kutatásnak más tárgyai is, amelyeknek a határozatlanság éppenúgy jellege, például, sok esetben a kényszerképzetek, amelyekkel pedig tiszteletreméltó, tekintélyes elmegyógyászok is foglalkoztak. Visszaemlékezem arra a legutóbbi esetre, mely orvosi gyakorlatomban előfordúlt. A beteg nő ezekkel a szavakkal mutatkozott be: Az az érzés él bennem, mintha élő lénynek — gyermeknek? — mégsem, inkább kutyának — bajt okoztam vagy bajt okozni akartam volna, talán, hogy hídról taszítottam le — vagy valami egyebet tettem. Az álomra való visszaemlékezés bizonytalanságán és tökéletlenségén segíthetünk, ha megállapodunk abban, hogy éppen azt kell álomnak elfogadni, amit az álmodó elmond, tekintet nélkül mindarra, amit elfelejtett, vagy emlékezetében esetleg megváltoztatott. Végül olyan nagy általánosságban nem is állítható, hogy az álom jelentéktelen valami volna. Saját tapasztalatunkból ismeretes, hogy a hangulat, amelyben az álomból fölébredünk, az egész napra kihathat; orvosok megfigyelhettek eseteket, amelyeknél az elmebaj álommal kezdődik és egy ebből az álomból származó téveszméhez ragaszkodik; történelmi személyekről halljuk, hogy fontos cselekvésekhez vezető impulzusokat álmokból merítettek. Ezért kérdezni fogjuk, honnan ered hát tulajdonképpen a tudományos körök megvetése az álom iránt?

Azt hiszem, ez a megvetés visszahatás az előző korok túlbecsülésével szemben. A múlt rekonstrukciója tudvalevőleg nem könnyű, de azt egész biztosan föltételezhetjük, — engedjék meg ezt a kis tréfát, — hogy 3000 és még több év előtt élt elődeink

hozzánk hasonló módon álmodtak. Amennyire erről tudomásunk van, a régi népek mind nagy jelentőséget tulajdonítottak az álomnak és az álmot a gyakorlatban fölhasználhatónak vélték. A jövő jeleit olvasták ki belőle, előjeleket kerestek benne. A görögök és más keleti népek idejében háborút álomfejtő nélkül éppoly lehetetlennek tartottak, mint ahogy manapság lehetetlen a háború repülő-földerítés nélkül. Amikor Nagy Sándor hódító hadjáratra vállalkozott, a leghíresebb álomfejtők tartoztak a kiséretéhez. Tyrus városa, amely akkor még szigeten feküdt, oly erős ellentállást fejtett ki ellene, hogy Nagy Sándor az ostrom feladásának gondolatával foglalkozott. Ekkor, egy éjjel, győzelmi táncot járó szatirról álmodott, és amikor álomfejtőinek előadta ezt az álmot, azt a fölvilágositást kapta, hogy az álom a város fölötti győzelmének kinyilatkoztatása volt. Erre kiadta a parancsot a támadásra és bevette Tyrust. Az etruszkoknál és a rómaiaknál a jövő kikémlelésének más módszerei voltak szokásosak, de az álomfejtést az egész görög-római idő alatt gyakorolták és nagyrabecsülték. Az idevágó irodalomból legalább a főmű megmaradt, daldiszi Artemidorosz könyve, aki állítólag Hadrián császár idején élt. Hogyan történt aztán, hogy az álomfejtés művészete leromlott és az álom hitelét vesztette, nem tudom Önöknek megmondani. A fölvilágosodásnak nem sok része lehetett benne, hiszen a sötét középkor az antik álomfejtésnél sokkal képtelenebb dolgokat is híven megőrzött. Tény az, hogy az álom iránt való érdeklődés fokozatosan babonává sülyedt és csak a műveletleneknél tudott szerephez jutni. Az álomfejtéssel való utolsó visszaélés, még napjainkban, az álmokból azokat a számokat akarja megtudni, amelyek hivatva vannak arra, hogy a kis lutriban kijöjjenek. Ezzel szemben a mai kor exakt tudománya ismételten foglalkozott az álmokkal, de mindig csak azzal a célzattal, hogy élettani elméleteit alkalmazza reájuk. Az orvosok az álmot természetesen nem lelki aktusnak itélték, hanem testi ingereknek a lelkiéletben való megnyilvánulásainak. Binz,

1876-ban, az álmot „testi, minden esetben céltalan, sok esetben éppenséggel beteges folyamatnak“ nyilvánítja, „amely fölött a világlélek és a halhatatlanság oly magaslaton áll, mint a kék éter a mélységes lapály gyombenőtte homokszintje fölött“. Maury a vitustánc összevissza rángásaihoz hasonlítja, szemben a normális ember rendezett mozgásaival; egy régi hasonlat az álom tartalmát párhuzamba hozza azokkal a hangokkal, amelyeket „a zenéhez nem értő ember tiz ujja“ idéz elő, „amikor a hangszer billentyűin tovafut.“

Értelmezni annyit jelent, mint rejtett értelmet találni; erről, az álommunka ilyen értékelése mellett, természetesen szó sem lehet. Olvassák el az álom leírását Wundt-nál, Jodl-nál és más, ujabb filozófusoknál; ez a leírás megelégszik azzal, hogy az álmot lebecsülő szándékkal fölsorolja az álomélet eltéréseit az éber gondolkodással szemben, kiemeli a képzettársítások szétesését, a birálat felfüggesztését, minden tudás kikapcsolását és a lecsökkent működés más jeleit. Az egyetlen értékes adat az álom ismeretéhez, amelyet az exakt tudománynak köszönünk, az alvás alatt ható testi ingereknek az álom tartalmára való befolyására vonatkozik. Egy nemrég elhalt norvég szerzőnek, J. Mourly Vold-nak, két vaskos kötetre terjednek a kisérleti álomkutatásai (németre lefordították 1910-ben és 1912-ben), amelyek jóformán csak a végtagok helyzetváltoztatásának következményeivel foglalkoznak. Az exakt álomkutatás mintaképeiként dicsérik őket. El tudják már most Önök gondolni, mit szólna hozzá az exakt tudomány, ha megtudná, hogy kisérletet teszünk arra, hogy megtaláljuk az álmok értelmét? Talán azt, hogy ezt már maga is mondta. De ne hagyjuk magunkat elijeszteni. Ha lehetett értelme az elvétéseknek, lehet az álomnak is; az elvétéseknek pedig nagyon sok esetben van olyan értelmük, amelyet az exakt kutatás nem vett észre. Tegyünk csak hitet a régiek és a nép előitélete mellett és lépjünk az antik álomfejtők nyomdokaiba.

Mindenekelőtt tájékozódjunk a föladatunk felől, tekintsünk körül az álmok birodalmában. Mi is hát az álom? Nehéz ezt egy mondatban kifejezni. De nem is akarunk meghatározással próbálkozni ott, ahol elegendő a mindenki által ismert anyagra való utalás. Ám ki kellene emelnünk azt, ami az álomban a leglényegesebb. Hol lehet ezt megtalálni? Oly mérhetetlen különbségek mutatkoznak azokon a kereteken belül, amelyek a területünket körülzárják, különbségek minden irányban. Lényeges, mindenesetre, az lesz, amit minden álomban egyaránt közös vonásukként fölmutathatunk.

Nos, az első, minden álomban közös vonás az lenne, hogy alszunk, miközben álmodunk. Az álmodás nyilvánvalóan az alvás alatti lelki élet, amely bizonyos mértékig hasonlít az éber lelki élethez és nagy különbségekkel határolódik el tőle. Már A r i s z t o t e l e s z meghatározása ez volt. Álom és alvás között talán vannak még közelebbi vonatkozások is. Az álom fölébresztheti bennünket, sokszor álmunk van, amikor hirtelen ébredünk, vagy erőszakkal zavarnak fel az alvásból. Úgylátszik tehát, hogy az álom egy az alvás és ébrenlét közötti állapot. Így az alváshoz kell folyamodnunk. Mi hát az alvás?

Élettani vagy biológiai kérdés ez, amelynél még sok a vitás elem. Itt nem tudunk semmilyen irányban sem dönteni, de azt hiszem, megpróbálkozhatunk az alvás lélektani jellemzésével. Az alvás olyan állapot, amelyben a külvilágról nem akarok tudni, érdeklődésemet elvontam tőle. Alvásba ringatom magam, amennyiben a külvilágtól visszahúzódom és ingereit távol tartom magamtól. Akkor is elalszom, ha kifáradtam tőle. Elalváskor így szólok tehát a külvilághoz: hagyj békében, mert aludni akarok. Megfordítva mondja a gyermek: nem megyek még aludni, nem vagyok fáradt, még át akarok élni valamit. Az alvás biológiai törekvése tehát, úgylátszik, fölfrissülés; lélektani jellemvonása a világ felé irányuló érdeklődés megszünése. Viszonyunk a világhoz, amelybe oly nem szivesen jöttünk, hozza nyilván

magával, hogy azt megszakítások nélkül nem bírjuk el. Ezért időnként az ősi állapotba, melyben még a külvilágot megelőzően voltunk, az anyaméhen belüli állapotba húzódunk vissza. Legalább is az akkoriakhoz egészen hasonló viszonyokat teremtünk: meleget, sötétséget és ingernélküliséget. Némelyikünk még össze is kuporodik és alváskor az anya testében elfoglalthoz egészen hasonló tartást vesz föl. Úgy tünik, mintha mi, felnőttek, sem volnánk teljesen, csak kétharmadrészben a világéi; egyharmadrészben még meg sem születtünk. Minden reggelre-ébredés olyan aztán, mintha újra megszületnénk. Az alvás utáni állapotról is ezekkel a szavakkal emlékezünk meg: úgy érezzük magunkat, mintha ujjászülettünk volna, amivel azonban az újszülött közérzületére valószínüleg nagyon hibásan következtetünk. Föl kell tennünk, hogy az ujszülött inkább nagyon is kényelmetlenűl érzi magát. A megszületésről azt is mondjuk: a napvilágot megpillantani.

Ha ez az alvás, akkor az álom egyáltalában nem szerepel műsorán, sőt, inkább, nem szívesen látott járuléknak látszik. Aztis véljük, hogy az álommentes alvás a legjobb, az egyedül helyes. Nem volna szabad alvás alatt lelki működésnek lefolynia; ha ez mégis megindúl, akkor éppen nem sikerült a magzati nyugalmi állapotot helyreállítanunk: a lelkiműködés maradványait mégsem lehetett egészen kiküszöbölni. Ezek a maradványok, ez volna az álmodás. De akkor meg valóban úgy tünik föl, hogy az álomban nem kell értelemnek rejlenie. Az elvétéseknél másként állt a dolog; hiszen ezek éberlét alatti működések voltak. Ha azonban alszom, a lelki működést egészen beszüntettem és ennek csak bizonyos maradványait nem tudtam elnyomni, akkor egyáltalában nem szükséges, hogy ezekben a maradványokban értelem nyilatkozzék meg. Sőt, nem is tudom használni ezt az értelmet, mert hiszen a lelki életem többi része alszik. Valóban, itt csak rángásszerű reakcióról lehet szó, olyan lelki tünetről csupán, amely közvetlenül testi ingerlésre áll be. Az álom tehát az éberlét lelki

működéseinek az alvást zavaró maradványa lenne és elszánhatjuk magunkat arra, hogy ezt a pszichoanalizis számára alkalmatlan tárgykört mielőbb ismét elhagyjuk.

Mindazonáltal, ha az álom fölösleges is, mégis csak létezik, és igy megkisérelhetjük, hogy számot adjunk erről a létezéséről. Miért nem alszik el a lelki életünk? Valószínüleg azért, mert valami nem hagyja a lelket nyugodni. Ingerek hatnak rá és erre reagálnia kell. Az álom tehát az a mód, ahogyan a lélek az alvás közben reá ható ingerekre reagál. Az álom megértéséhez vezető ösvényt pillantunk itt meg. Most tehát különböző álmoknál kikutathatjuk, vajjon melyek azok az ingerek, amelyek az alvást meg akarják zavarni és amelyekre a lélek álommal reagál. Ennyiben földolgoztunk volna mindent, ami közös vonása minden álomnak.

Akad még egyéb közös vonás is? Igen, kétségtelenűl, de ez sokkal nehezebben fogható meg és irható le. Az alváskor lefolyó lelki folyamatoknak egész más jellegük van, mint az éberlét folyamatainak. Sok mindent élünk át az álomban és hiszünk bennük, holott nem éltünk át egyebet, mint talán azt az egy zavaró ingert. Túlnyomólag látási képekben éljük át; érzelmek is lehetnek jelen, gondolatok is közben-közben, a többi érzékünk is átélhet valamit, de mégis csak a képek vezetnek. Az álom elmondásakor a nehézség egy része abból származik, hogy ezeket a képeket szavakra kell leforditani. Le tudnám rajzolni, mondja sokszor az álmodó, de nem tudom, miképpen fejezzem ki magam szavakban. Ez tulajdonképpen nem lefokozott lelki működés, mint a gyöngeelméjűé a lángelméhez viszonyítva; valami minőségileg eltérő, de nehéz lenne megmondani, hogy miben rejlik a különbség. G. Th. Fechner egyszer annak a feltevésének adott kifejezést, hogy az a színtér, amelyen az álom (a lélekben) lejátszódik, más, mint az éber képzeletvilágé. Mi ezt ugyan nem értjük, nem tudjuk, mit képzeljünk el rajta, de annak az idegenszerűségnek a benyomását,

amelyet a legtöbb álom fölkelt bennünk, valóban visszatükrözi. Az álommunkának a zenéhez nem értő kéz működésével való összehasonlítása is fölmondja itt a szolgálatot. A zongora mindenképpen ugyanazokkal a hangokkal fog válaszolni, ha nem is dallammal, mihelyt véletlenűl hozzá érnek a billentyűihez. Az álomnak ezt a második közös vonását, legyen bár az érthetetlen előttünk, gondosan szem előtt akarjuk tartani.

Van-e még további közös vonás? Nem találok egyet sem, mindenütt csak különbözőségeket veszek észre és pedig minden tekintetben. Úgy a látszólagos időtartamot, mint az értelmességet, az érzelmek résztvételét, a tartósságot és több effélét illetőleg. Mindez tulajdonképpen nem olyan, mint amilyennek egy inger szükségszerű, hiányos, rángásos elháritásánál elvárhatnók. Ami az álmok terjedelmét illeti, vannak egészen rövidek, amelyek egy vagy egynehány képet, gondolatot, talán csak egyetlen szót tartalmaznak; mások, amelyek csodálatosan gazdag tartalmúak, egész regényeket játszanak le és időben, látszólag, nagyon hosszú lefolyásúak. Vannak álmok, amelyek oly világosak, mint az élmény maga, oly világosak, hogy ébredés után egy ideig még nem is ismerjük föl álom-mivoltukat; mások, amelyek mondhatatlanul gyengék, árnyékszerűek és elmosódottak; sőt egy és ugyanazon álomban a tulontúl erős és az alig megfoghatóan határozatlan részek váltakozhatnak. Van álom, amely tökéletesen értelmes vagy legalább is összetartó, sőt szellemes, fantasztikusan szép; más álom viszont zavaros, szinte elmegyönge, képtelen, sokszor éppenséggel bolondos. Van álom, amely egészen hidegen hagy bennünket, és van olyan, amelyikben minden indulat, a fájdalom a sírásig, a szorongás a fölébredésig, csodálkozás, elragadtatás stb. hangossá lesz. Fölébredés után az álom többnyire hamar feledésbe merűl, vagy fenntartja magát egy napig olymódon, hogy emlékezésünk estig mind halványabbá és hézagosabbá válik; más álmok viszont, példáúl a gyermekkori álmok, annyira megmaradnak, hogy 30 évvel később még friss

élményképpen állnak a visszaemlékezés előtt. Előfordúl, hogy egy álom, mint némely egyén életünkben, csak egyetlen egyszer lép föl, aztán soha többé; de előfordul az is, hogy ugyanannál a személynél változatlanúl, vagy kis eltérésekkel megismétlődik. Röviden tehát, ennek a csekélyke éjszakai lelki működésnek óriási műsora van, tulajdonképpen mindenre képes, amit a lélek nappal kitermel, de azért sohasem ugyanaz, mindig különbözik tőle.

Megpróbálhatunk számot adni az álomnak erről a sokszerüségéről, amennyiben föltesszük, hogy az alvás és az ébrenlét különböző közbenső állapotainak felel meg, a tökéletlen alvás különböző fokozatainak. Igen ám, de akkor az álom értékével, tartalmával és világosságával együtt annak a tudatnak az élénksége is növekedne, hogy álmodunk, mivel a lélek az ilyen álmodásnál az ébredéshez közeledik, és nem lenne szabad előfordulnia annak, hogy közvetlenül a világos és értelmes álomrész mellett értelmetlen vagy homályos rész helyezkedik el, mire aztán ujra jó munka következik. A lélek ily gyorsan bizonyára nem tudná az álom mélységét váltogatni. Ez a magyarázat tehát mitsem használ; ilyen röviden ezt egyáltalában nem lehet elintézni.

Egyelőre lemondunk az álom „értelméről" és helyette megkiséreljük, hogy az álmok közös vonásából kiindulólag épitsük ki a jobb megértés útját. Az álomnak az alváshoz való viszonyából következtettük, hogy az álom az alvást zavaró ingerre beálló reakció. Amint hallottuk, ez egyszersmind az az egyetlen pont, ahol az exakt kisérleti lélektan segítségünkre jöhet; bizonyítékát hozza annak, hogy az alvás alatt odairányított ingerek az álomban megjelennek. Sok idevágó vizsgálat történt a már említett Mourly Vold-éval egyetemben; bizonyára valamenynyien voltunk már abban a helyzetben, hogy ezt az eredményt adott alkalommal, személyes megfigyelésünkkel megerősíthettük. Néhány régebbi kisérletet választok ki a közlésre. Maury

saját magán végeztetett ilyen kisérleteket. Alvás alatt kölni vizet szagoltattak vele. Azt álmodta, hogy Kairó-ban Johann Maria Farina üzletében van, és ehhez további vad kalandok csatlakoztak. Vagy: enyhén megcsípték a nyakán; fölragasztott hólyaghúzó tapaszról álmodott és egy orvosról, aki gyermekkorában kezelte. Vagy: egy csöpp vizet cseppentettek a homlokára. Ekkor Olaszországban volt, erősen verejtékezett és Orvieto fehér borát itta.

Ami nekünk ezekben a kisérletileg előidézett álmokban föltünik, azt talán az ingerre bekövetkező álmok egy másik sorából még pontosabban hámozhatjuk ki. Egy szellemes megfigyelőnek, Hildebrandt-nak, van három leírt álma, mindhárom az ébresztőóra lármájának reakciója:

„Egy tavaszi reggel tehát sétálni megyek és a zöldelő mezőkön elcsatangolok egy szomszédos faluig; ott a lakósokat ünnepi öltözetben látom, hónuk alatt imakönyvvel, amint csoportosan mennek a templom felé. Valóban! Hiszen vasárnap van és a reggeli istentisztelet nemsokára megkezdődik. Elhatározom, hogy résztveszek benne, de előzőleg még, fölhevültségemre való tekintettel, a templomot körülvevő temetőben hűsölök. Mialatt itt különböző sírfeliratokat olvasok, hallom, amint a harangozó fölmegy a toronyba, és most látom a torony tetején a falú kis harangját, amely majd megadja a jelt az ájtatosság megkezdésére. Egy ideig még mozdulatlanúl csüng a harang, majd mozgásba jön — és hirtelen kongani kezd tisztán és áthatóan — olyan tisztán és áthatóan, hogy véget vet az alvásnak. Ámde ez a harangszó az ébresztőórától származik".

„Egy másik kombináció. Derűs télinap van; az útakat magas hó borítja. Megigértem, hogy résztveszek egy szánkázásban, de sokáig kell várnom, míg jön a jelentés, hogy a szán az ajtó előtt áll. Most a beszálláshoz való előkészületek következnek — kiki magára ölti a bundát, a lábzsákot előhúzzák — és végül a helyemen ülök. De még késlekedik az indulás, míg végre a

gyeplő érezhető jelt ad a várakozó lovaknak. Most aztán nekifeszülnek a lovak, a nagy erővel megrázott csengetyűk a jól ismert janicsármuzsikát olyan hatalmasan szólaltatják meg, hogy az álom szövedékét abban a pillanatban szétszakítják. Ismét nem egyéb, mint az ébresztőcsengő éles hangja".

„Még egy harmadik példa! Látom, amint egy cselédleány több tucat egymásratetézett tányérral a folyóson végig az ebédlő felé halad. Úgy látom, hogy a karjai közt tartott porcellánoszlop abban a veszélyben forog, hogy egyensúlyát veszíti. Vigyázz!, óvom őt, az egész rakomány a földre fog zuhanni! Természetesen nem marad el a szokásos ellentmondás: értek én ehhez, ne tessék félni stb., miközben jómagam még mindig aggódó pillantásokkal kisérem a leányt. Tényleg, az ajtó küszöbén megbotlik — a törékeny edény leesik és ezer darabra törve csörren és gurúl szerteszét a padlón. Azonban — a végnélkül folytatódó hangzavar, amint nemsokára észreveszem, tulajdonképpen mégsem csörrenés, hanem igazi csengetés; — és ezzel a csengetéssel, amint most már az ébredező is fölismeri, csupán az ébresztőóra teljesítette a kötelességét".

Ezek az álmok igen csinosaknak mondhatók, egészen értelmesek, egyáltalában nem olyan összefüggéstelenek, mint az álmok különben lenni szoktak. Emiatt nem akarjuk őket kifogásolni. A közös vonás bennük az, hogy a jelenet minden esetben lármával végződik, amelyben, ébredéskor, az ébresztőóra lármáját ismerhetjük fel. Itt tehát látjuk, mily módon születik az álom, de más egyebet is megtudunk még. Az álom nem ismeri fel az ébresztőórát, — ez nem is fordúl elő az álomban, — hanem az ébresztőóra zaját más zajjal helyettesíti, értelmezi azt az ingert, amely az álmot felfüggeszti, de minden esetben más módon értelmezi. Miért van ez így? Erre nincs felelet, ez önkényesnek látszik. Pedig az álmot megérteni annyit jelentene, hogy rá tudnánk mutatni arra, miért választotta az ébresztő inger értelmezésére éppen ezt a zajt és nem egy másikat. Egész analóg

módon a Maury-féle kisérletekkel szemben is azt az ellenvetést kell tenni, hogy kiderűl ugyan, hogy az alkalmazott inger az álomban megjelenik, de hogy miért éppen a jelzett formában, azt nem lehet megtudni, és nem is tünik föl úgy, mintha ez az alvást zavaró inger természetéből következnék. Aztán Maury kisérleteiben a közvetlen ingerhatásra többnyire más álomanyagnak egész tömkelege következik, példáúl a kölni vizről szóló álomban a bolondos kalandok, amelyeket nem tudunk megokolni.

Most pedig gondolják meg, hogy még az ébresztő álmok nyújtják a legtöbb reményt arra, hogy a külső, alvást zavaró ingerek hatását megállapítsuk. A többi eset túlnyomó részében még sokkal nehezebb lesz a dolgunk. Nem minden álomból ébredünk föl, és ha reggelre kelve egy éjszakai álomra visszaemlékezünk, hogyan leljük föl azt a zavaró ingert, amely talán éjjel hatott? Egyszer sikerült nekem egy ilyen hangingert utólag megállapitanom, természetesen csak bizonyos körülmények segitségével. Egy reggel, egy tiroli magaslati helyen, azzal a tudattal ébredtem, hogy azt álmodtam, a pápa meghalt. Nem tudtam az álmot megmagyarázni, de később megkérdezte a feleségem: Hallottad ma hajnaltájt azt az éktelen harangzúgást, amelyet minden templomból és kápolnából világgá küldtek? Nem, mitsem hallottam, az alvásom ellentállóbb, de ennek a közlésnek a segitségével megértettem az álmomat. Hányszor indíthatják ilyen ingerlések az alvót álmodásra, anélkül, hogy utólag hírt kapna róluk? Talán nagyon sokszor, talán nem. Ha az inger már nem mutatható ki, nem is szerezhetünk róla meggyőződést. Enélkül is felhagytunk az alvást zavaró külső ingerek megbecsülésével, amióta tudjuk, hogy az álomnak csupán csak kis részét képesek megmagyarázni és nem az egész álomreakciót.

Azért ezt az elméletet nem kell egészen elvetnünk. Még alkalmas is a továbbfejlesztésre. Nyilvánvalóan közömbös az, vajjon mi zavarja meg az alvást és mi izgatja a lelket az álmodásra. Ha nincs minden esetben kivülről beható érzék-

szervi inger, helyébe léphet esetleg a belső szervekből kiinduló úgynevezett testi inger. Ez a föltevés nagyon kézenfekvő és meg is felel az álmok keletkezésére vonatkozó legnépszerűbb felfogásnak. Az álom a gyomortól jön, halljuk gyakran. Sajnos, itt is sok esetben gyaníthatjuk, hogy az a testi inger, amely éjnek idején hatott, a fölébredés után nem mutatható már ki és így bebizonyíthatlan marad. De nem hagyhatjuk figyelmen kivül, mennyi jó tapasztalat támogatja az álomnak a testi ingerből való levezetését. Általában kétségtelen, hogy a belső szervek állapota az álomra befolyással lehet. Nem egy álomtartalomnak a hugyhólyag túlteltségével, vagy a nemi szervek izgalmi állapotával való összefüggése félreismerhetetlenűl világos. Ezekből az átlátszó esetekből kiindulva el lehet jutni másokhoz, amelyekben az álom tartalmából legalább az a jogosúlt föltevés vezethető le, hogy ilyen testi ingerek itt is hatottak, amennyiben a tartalomban mutatkozik valami, amit ezen ingerek földolgozásának, ábrázolásának, értelmezésének foghatunk fel. Az álomkutató Scherner (1861) különös nyomatékkal képviselte az álomnak a szervi ingerekből való levezetését és erre egynéhány szép példát hozott föl. Ha például álmában látta, amint „két sor szép, szőkehajú, rózsásarcú fiu harcra készen áll egymással szemben, egymásra tör, egymást megragadja, majd elereszti, régi helyére visszatér, majd az egész jelenetet ujra kezdi“, akkor a fiuk sorának az az értelmezése, hogy a fogakat jelentik, magában véve megnyerő és talán teljes megerősítését leli abban, hogy ez után a jelenet után az álmodó az „állkapcsából hosszú fogat húzott ki“. A „hosszú, keskeny, kanyargós folyosóknak“ bélingerként való értelmezése is helyesnek látszik és megerősíti Scherner elméletét, amely szerint az álom mindenekelőtt az ingert kibocsátó szervet igyekszik hozzá hasonló tárgyakkal ábrázolni.

Készséggel el kell tehát elismernünk hogy a belső ingerek az álomban ugyanazt a szerepet tölthetik be, mint a külső

ingerek. Sajnos, értékelésüknek ugyanazok az ellenvetések állják útját. Az esetek nagy részében a testi ingerrel való értelmezés bizonytalan és bebizonyíthatlan marad; nem valamennyi álom, hanem csak egy bizonyos részük sejteti, hogy belső szervi ingerek szerepeltek a keletkezésüknél és végül a belső testi inger, hasonlóan a külső érzékszervi ingerhez, nem tud az álomból többet megmagyarázni, mint ami az ingerre való közvetlen hatásnak megfelel. Hogy honnan jön az álom többi része, az homályban marad.

De jegyezzük meg az áloméletnek egy sajátságát, amely az ingerbehatások tanulmányozásánál mutatkozik. Az álom az ingert nem tükrözi egyszerűen vissza, hanem földolgozza, célozgat rá, bizonyos összefüggésbe sorozza, valami mással helyettesíti. Oly oldala ez az álommunkának, amelynek föl kell keltenie érdeklődésünket, mert talán közelebb visz az álom lényegéhez. Ha valamilyen behatás működésre indít valakit, a behatásnak még nem kell az egész műveletet kimerítenie. Shakespeare Macbethje például alkalmi darab, ama király trónralépésekor íródott, aki a három ország koronáját először egyesítette a fején. De födi ez a történelmi mozzanat a dráma tartalmát, megmagyarázza nagyságát és rejtélyeit? Talán az alvóra ható külső és belső ingerek is csak életrekeltői az álomnak és ennek a lényegéről ezzel még mitsem árúltak el.

Az álom másik közös vonása, a lelki mineműsége, egyrészt nehezen fogható meg, másrészt nem nyújt a további nyomok követésére kellő támaszt. Az álomban többnyire látási formákban élünk át valamit. Fölvilágosítást adhatnak erre vonatkozólag az ingerek? Valóban az inger az, amit átélünk? Akkor miért látásos az élmény, holott a szem ingerlése csak a legritkább esetben indítja meg az álmot? Vagy bebizonyítható-e, ha beszédet foglal az álom magában, hogy az alvás alatt beszélgetés vagy ehhez hasonló zörej jutott fülünkhöz? Ezt a lehetőséget a legnagyobb határozottsággal merem visszautasítani.

Ha az álmok közös vonásai nem visznek tovább, talán megpróbálhatnók a különbségeikkel. Hiszen az álom sokszor értelmetlen, kusza, lehetetlen; de van értelmes, józan, okos álom is. Nézzük meg, vajjon az utóbbi, az értelmes, nem adhatna-e az értelmetlenről némi fölvilágositást. Közlöm Önökkel az utolsó józan álmot, amit nekem elbeszéltek, egy fiatalember álmát: „A Kärntnerstraße-n sétálgattam, ott találkoztam X úrral, akihez egy időre csatlakoztam, azután vendéglőbe mentem. Két hölgy és egy úr ült az asztalomhoz. Eleinte bosszankodtam ezen és nem akartam rájuk nézni. Aztán odapillantottam és észrevettem, hogy egész ‚rendes' emberek". Az álmodó hozzáteszi, hogy az álmot megelőző este tényleg járt a Kärntnerstraße-n, ahová szokott útja vezet, és ott találkozott X úrral. Az álom másik része nem közvetlen visszaemlékezés, csupán hasonlít bizonyos mértékben egy régebbi élményhez. Vagy egy másik józan álom, egy nő álma: „A férje kérdezi: ne hangoltassuk a zongorát? Ő felel: nem érdemes, úgyis ujra kell bőrözni". Ez az álom beszélgetést ismétel, amely az álmot megelőző napon, nem sok változtatással közte és férje közt folyt le. Mit tanulhatunk ebből a két józan álomból? Nem mást, mint azt, hogy a napközi életből vett ismétlések, vagy hozzá kapcsolódó dolgok fordúlnak elő az álomban. Ez már lenne valami, ha az álmokról általánosságban kimondható volna. Erről azonban szó sincsen, ez is csak az álmok kis töredékére áll; a legtöbb álomban az előző naphoz való kapcsolódásból mitsem találunk, és az értelmetlen és lehetetlen álmokra innen semmi fény sem vetődik. Csak azt tudjuk, hogy uj föladatra akadtunk. Nem csak azt akarjuk tudni, mit mond az álom, hanem, ha, mint a példáinkban, világosan mond valamit, azt is tudni akarjuk, mi okból és mi célból ismétlődik meg az álomban ez az ismeretes, nemrég átélt valami.

Azt hiszem, Önök, akárcsak én, belefáradtak már, hogy az eddigiekhez hasonló kisérletezéseket folytassanak. Azt látjuk, hogy

egy problémára irányuló minden érdeklődés elégtelennek bizonyúl, ha nem ismerünk egyben olyan útat is, amely a megoldáshoz vezet. Eddigelé nincs ilyen útunk. A kisérleti lélektan nem adott mást, mint egynéhány nagyon értékes adatot az ingereknek álomkiváltó jelentőségéhez. A bölcsészettől nem várunk egyebet, mint azt, hogy tárgyunk intellektuális alacsonyrendűségét ujólag fennen hangoztassa; az okkult tudományoktól pedig mégsem akarunk kölcsön kérni. Történelem és néphit azt mondják, hogy az álom értelmet rejt magában és jelentőséggel bír, a jövőbe tekint; ezt nehezen lehetne elfogadni és sehogy sem lehetne bebizonyítani. Így aztán, első fáradozásunk után, egészen tanácstalanúl állunk.

Váratlanúl oly oldalról kapunk újjmutatást, amely oldal felé eddig nem tekintettünk. A nyelvhasználat, amely pedig nem múlik véletlenen, hanem régi ismeretek leszűrődéséből adódik, — amit persze nem szabad elővigyázatosság nélkül fölhasználni — a nyelvünk tehát ismer valamit és ezt éberálomnak (németül különösképpen „Tagtraum"-nak, „nappali álomnak") nevezi. Az éberálom fantáziákat hoz (a képzelet termékeit); ezek nagyon általános tünemények, egészségesnél ismét szintúgy megfigyelhetők, mint betegnél, és önmagunkon könnyen tanulmányozhatók. Ezeken a fantasztikus képződményeken a legfeltünőbb az, hogy az „éberálom" néven ismert állapot eredményei, ámbár az álom két közös vonásának egyikét sem viselik magukon. Az alvás állapotához való vonatkozásnak már a (német) elnevezés is ellentmond és, ami a másik közös vonást illeti, semmit sem élünk át, nem hallucinálunk benne, hanem elképzelünk valamit; tudjuk, hogy ábrándozunk, nem látunk, hanem gondolkozunk. Ezek az álmodozások a serdülést megelőző időben, sokszor már a késői gyermekkorban lépnek föl, az érettség beálltáig tartanak, ekkor aztán az érett ember vagy föladja, vagy az öregkor végéig megtartja őket. E képzelődések tartalmát egy nagyon átlátszó indokolás uralja. Olyan jelenetekből és

eseményekből állanak, amelyekben az egyén önző, ambicióktól és hatalmi vágytól vezetett kivánságai, vagy erotikus vágyai nyernek kielégülést. Fiatal embereknél többnyire a becsvágytól sugallt ábrándozások állnak az előtérben, nőknél, akik ambiciójukat szerelmi sikerekbe fektették, az erotikusak. De a háttérben elég sokszor mutatkozik férfiaknál is az erotikus kielégületlenség; hiszen minden hőstett és siker, amint mondják, csak a nők csodálatát és kegyét akarja kivívni. Különben nagyon sokfélék ezek az álmodozások és változatos sorsuak. Vagy minden egyes termékük rövid idő múlva kegyvesztetté lesz és másik kerül a helyébe, vagy állandósúlnak, hosszú történetekké szövődnek és az életkörülmények változásaihoz alkalmazkodnak. Úgyszólván az idővel együtt haladnak és az időtől „időjelzést" kapnak, ami az uj helyzet befolyásáról tanuskodik. A költői termékek nyersanyagát adják, mivel az álmodozások tartalmát alakitják át a költők bizonyos átformálásokkal, átcserélésekkel és kihagyásokkal azokká a helyzetekké, amelyeket novelláikba, regényeikbe, színdarabjaikba beleszőnek. Az álmodozások hőse azonban mindig maga az álmodozó személye vagy közvetlenűl, vagy más személlyel való átlátszó azonosítás útján.

Az éberálom ezt a nevet talán a valósághoz való azonos vonatkozása miatt kapta, jelzéséül annak, hogy tartalma éppoly kevéssé veendő valóságnak, mint az álomé. De talán a névnek ez a közössége mégis csak az álomnak egy előttünk még ismeretlen lelki jellegén alapúl, az általunk keresett sajátságoknak valamelyikén. Az is lehetséges, hogy egyáltalában helytelenűl tesszük, ha az elnevezés megegyezését, mint nagyon jelentős valamit akarjuk értékelni. Hiszen ezt csak később lehet majd tisztázni.

HATODIK ELŐADÁS

AZ ÁLOMFEJTÉS ELŐFELTÉTELEI ÉS TECHNIKÁJA

Hölgyeim és Uraim! Új útra van tehát szükségünk, oly módszerre, amely az álomkutatásban egy lépéssel előbbre visz. Kézenfekvő ajánlatot teszek tehát Önöknek. Minden továbbira nézve fogadjuk el előfeltételűl, hogy az álom nem testi, hanem lelki jelenség. Hogy mit jelent ez, azt tudják Önök, ámde mi jogosít bennünket erre a föltevésre? Semmi sem, de nem is gátol benne semmi. Így áll a dolog: ha az álom testi jelenség, semmi közünk hozzá; csak azzal az előfeltétellel érdekelhet bennünket, hogy lelki jelenség. Tehát azzal az előfeltétellel dolgozunk, hogy valóban az, és majd meglátjuk, hová jutunk vele. Munkánk sikere dönt majd arról, vajjon ragaszkodjunk-e ehhez a feltevéshez és eredményt láthatunk-e benne. Mit akarunk tulajdonképpen elérni, miért dolgozunk? Azt akarjuk, amit a tudományban általában célul tűznek ki, tudniillik a jelenségek megértését, a köztük lévő összefüggés megállapítását és messze távolban, ha lehetséges, hatalmunknak rájuk való kiterjesztését.

Munkánkat tehát azzal a feltevéssel folytatjuk, hogy az álom lelki jelenség. Ez esetben az álom az álmodó teljesítménye és megnyilatkozása, de olyan, amely nekünk semmit sem mond, amelyet nem értünk meg. Mit tesznek már most Önök az esetben, ha én egy érthetetlen kijelentést teszek? Megkérdeznek, ugyebár? Miért ne tehetnők vajjon ugyanezt: miért ne kérdezhetnők meg az álmodótól, mit jelent az álma?

Emlékezzenek vissza, egyszer már kerültünk ebbe a helyzetbe. Bizonyos elvétések vizsgálatánál történt ez, az elszólás egy esetében. Valaki azt mondta: *Da sind Dinge zum Vorschwein gekommen*, és erre megkérdeztük — nem is, szerencsére nem

mi, hanem mások, akik teljesen távol állnak a pszichoanalizistől, kérdezték meg tőle, — vajjon mit akart ezzel az értelmetlen beszéddel. Rögtön azzal válaszolt, hogy azt volt szándékában mondani: ezek disznóságok voltak *(Schweinereien)*, de ezt a másik, mérsékeltebb szándéka javára visszaszorította: itt bizonyos dolgok kerültek felszinre *(zum Vorschein)*. Már akkor megmagyaráztam Önöknek, hogy ez a kérdezősködés minden pszichoanalitikus vizsgálódás mintaképe, és most megértik, hogy a pszichoanalizis azt a módszert követi, hogy rejtélyeinek megoldását, amennyiben ez lehetséges, magával a vizsgálttal adatja meg. Így az álmodónak is magának kell megmondania, hogy mit jelent az álma. Az álomnál azonban, amint ismeretes, nem megy ilyen egyszerűen a dolog. Az elvétéseknél az esetek egy részében sikerült; azután olyanokhoz jutottunk el, amelyekben a kérdezett nem akart nyilatkozni, sőt a valószinű feleletet, amelyet eléjeterjesztettünk, felháborodva utasította vissza. Az álomnál az első fajtához tartozó esetek hiányzanak; az álmodó mindig azt mondja, hogy semmit sem tud. Nem tudja visszautasítani az értelmezésünket, mert nincs mit eléjeterjesztenünk. Hagyjunk hát ujra fel a próbálkozásunkkal? Mivelhogy ő sem tud semmit, mi sem tudunk semmit, harmadik személy meg éppenséggel nem tudhat semmit, nincs kilátásunk arra, hogy valamit is megtudjunk. Igen, ha akarják, hagyjanak fel a próbálkozással. De, ha másként akarják, tovább kisérhetnek utamon. Azt mondom ugyanis Önöknek: nagyon könnyen lehetséges, sőt nagyon valószinű, hogy az álmodó mégis tudja, mit jelent az álma, csak nem tudja, hogy tudja, és ezért azt hiszi, hogy nem tudja.

Önök most arra figyelmeztetnek engem, hogy itt ismét feltevést vezetek be, immár a másodikat ebben a rövid összefüggésben és eljárásom hitelét óriási mértékben lerontom. Az első előfeltevéssel, hogy az álom lelki jelenség, azzal a további előfeltétellel, hogy vannak bennünk lelkiek, amiket tudunk, anélkül, hogy tudnók, hogy tudunk róluk stb. Akkor csak ennek a két

előfeltételnek belső valószinütlenségét kell tekintetbe venni és a belőlük levont következtetésektől nyugodtan elfordulhatunk.

Nos, Hölgyeim és Uraim, nem azért hívtam Önöket itt egybe, hogy érvekkel szemfényvesztő játékot űzzek, vagy hogy eltitkoljak valamit. Ámbár „Bevezető előadásokat" hirdettem „a pszichoanalizis elemeibe", ezzel nem volt szándékomban oly leirást in usum delphini adni, amely Önöknek sima összefüggéseket mutat, minden nehézség gondos elrejtésével, a hézagok kitöltésével, a kétségek eltussolásával, hogy nyugodt lélekkel hihessék azt, hogy valami ujat tanultak. Nem, éppen mert kezdőkkel van dolgom, azért akartam a tudományunkat olyannak bemutatni, mint amilyen, egyenetlenségeivel és nehézségeivel, követelményeivel és meggondolásaival egyetemben. Jól tudom ugyanis, hogy nincs tudomány, ahol másként állna a dolog, és különösen kezdetben nem is lehet ez másképp. Azt is tudom, hogy az oktatás különben arra törekszik, hogy ezeket a nehézségeket és tökéletlenségeket eleinte eltitkolja a tanuló előtt. De a pszichoanalizisben ez lehetetlen. Tehát csakugyan éltem két előfeltétellel, az egyikkel a másikon belül, és akinek ez az egész túlságosan fáradtságos és bizonytalan, vagy aki nagyobb bizonyossághoz és elegánsabb levezetésekhez szokott, annak nem kell tovább velünk tartania. Csak azt hiszem, hogy az ilyesvalaki lélektani problémákat egyáltalában hagyjon nyugton, mert attól kell tartania, hogy azokat a szabatos és biztos utakat, amelyekre lépni hajlandó, itt nem fogja járhatóaknak találni. Fölösleges is, hogy olyan tudomány, amelynek van mit nyujtania, meghallgatásért esedezzen és híveket toborozzon. Az eredményeinek kell hangulatot kelteni mellette és bevárhatja az időt, amig ezek a figyelmet kikényszerítették.

Azokat azonban, akik ki akarnak tartani a tárgy mellett, arra figyelmeztethetem, hogy a két feltevésem nem egyenértékü. Az első, hogy az álom lelki jelenség, az az előfeltétel, amelynek jogosságát munkánk eredményével akarjuk bizonyitani; a másik

más területen már bebizonyosodott és én csak áthozom onnan a mi problémáinkra.

Hol, milyen területen bizonyították be állításunk szerint azt, hogy van tudás, amelyről az ember mégsem tud semmit, mintahogy azt itt az álmodóra nézve föl akarjuk tenni? Csodálatotkeltő, meglepő, lelki életünkről való felfogásunkat megváltoztató tény lenne ez, amelynek nem kellene elrejtőznie. Mellékesen megjegyezve, oly tény, amely elnevezésében önmagát cáfolja és mégis valóság akar lenni: contradictio in adjecto. Nos hát, nem is marad rejtve. Nem rajta múlik, ha nem tudnak róla, vagy ha nem törődnek vele eleget. Éppoly kevéssé, mintahogy nem a mi hibánk, hogy mindezeket a lélektani problémákat olyanok itélik meg, akik az itt döntő megfigyelések és tapasztalatok mindegyikétől távoltartották magukat.

A bizonyítékot a hipnótikus jelenségek területén teremtették meg. Amikor az 1889. évben Liébault és Bernheim rendkivül hatásos demonstrációit Nancyban többedmagammal végignéztem, szemtanúja voltam a következő kisérletnek. Ha valakit szomnambul állapotba hoztak, ebben az állapotban vele hallucinatórikusan mindenfélét átélettek, majd felébresztették, eleinte mitsem látszott tudni arról, ami vele hipnótikus alvása idején történt. Bernheim aztán egyenesen felszólította, hogy mondja el, mi történt vele a hipnózis alatt. Azt állította, hogy nem tud semmire sem visszaemlékezni. De Bernheim nem tágított, szorongatta, biztosította, hogy tudja, kell rá emlékeznie, és ime, az ember ingadozóvá lett, eszmélni kezdett, először csak árnyékszerűen emlékezett egy sugallt élményre, aztán egy másik részre, az emlékkép mind határozottabbá, mind tökéletesebbé vált és végül hiány nélkül a felszínre jutott. Mivel azonban, később, tudta és, közben, semmi más oldalról nem tudhatott meg valamit, jogosúlt az a következtetés, hogy ezekről az emlékekről előbb is volt tudomása. Csupán hozzáférhetetlenek voltak számára, nem tudta, hogy tudja őket, azt hitte, hogy semmit sem

tud róluk. Tehát, egészen az az eset, amelyet az álmodónál gyanítunk.

Remélem, hogy ennek a ténynek a megállapitása meg fogja lepni Önöket és azt fogják kérdezni: miért nem hivatkozott már előbb, az elvétéseknél, erre a bizonyitékra, amikor ahhoz a ponthoz értünk, hogy annak az embernek, aki elszólta magát, olyan szólási szándékokat tulajdonítottunk, amelyekről neki nem volt tudomása és amelyeket tagadott? Ha valaki úgy hiszi, hogy bizonyos élményekről, amelyeknek emlékét mégis magában hordja, nincs tudomása, az sem oly valószínütlen többé, hogy a benseјében lefolyó más lelki folyamatokról sem tud. Ez az érv biztosan hatással lett volna reánk és bennünket az elvétések megértésében előbbrevitt volna. Minden bizonnyal hivatkozhattam volna reá, már akkor is, de félretettem olyan alkalomra, ahol nagyobb szükség van rá. Az elvétések részben önmagukat fejtették meg, részben arra figyelmeztettek, hogy a jelenségek összefüggése kedvéért mégis csak tegyük fel olyan lelki folyamatok létezését, amelyekről nincs közvetlen tudomásunk. Az álomnál arra kényszerülünk, hogy máshonnan szedjünk elő magyarázatokat és ezenfelül arra számítok, hogy itt Önök a hipnózis területéről való áttételt inkább meg fogják engedni. Az az állapot, amelyben elvétést követünk el, Önök szerint is normális, a hipnótikussal nincs semmi hasonlósága. Ezzel szemben határozott rokonság áll fenn a hipnótikus és az alvási állapot között, amely utóbbi az álmodás feltétele. Hiszen a hipnózist mesterséges alvásnak hívják; akit hipnotizálunk, annak azt mondjuk: aludjon el és a megparancsolt sugallatok a természetes alvás álmaihoz hasonlíthatók. A lelki helyzet mindkét esetben valóban párhuzamos. A természetes alváskor érdeklődésünket az egész külvilágtól elvonjuk, a hipnótikus alvásban ismét az egész világtól, annak az egy személynek a kivételével, aki bennünket hipnózisba ejtett; ezzel rapportban maradunk. Különben az úgynevezett dajka-alvás, amelynél a dajka rapportban marad a gyermekkel és csak általa

ébreszthető fel, normális párja a hipnótikus alvásnak. A hipnózis viszonylatainak a természetes alvásra való áttétele tehát nem tünik olyan nagy merészségnek. Az a feltevés, hogy az álmodó is tud bizonyos mértékben az álmáról, csak ez a tudás hozzáférhetetlen számára, úgyhogy maga sem hiszi ezt, nem teljesen légből kapott. Jegyezzük meg különben, hogy itt az álmok tanulmányozásának harmadik útja nyilik meg: az alvást zavaró ingerekből, az éberálomból, és most hozzá még a hipnótikus állapot sugallt álmaiból kiindulólag.

Most már talán fokozottabb bizalommal térhetünk vissza feladatunkhoz. Nagyon valószinű tehát, hogy az álmodó tud az álma felől, csak arról van szó, hogy lehetővé tegyük számára, hogy erre a tudására ráeszméljen és velünk közölje. Nem követeljük, hogy rögtön mondja meg az álma értelmét, de az álom eredetét, azt a gondolati- és érdekkört, amelyből fakadt, módjában lesz megtalálni. Az elvétés esetében, emlékezzenek csak vissza, megkérdeztük tőle, miképpen jutott az elvétett szóhoz, a „*Vorschwein*"-hez, és a legelső ötlete megadta a felvilágosítást. Módszerünk az álomnál most már egészen egyszerű, ennek a példának a mintájára szabott. Ismét megkérdezzük tőle, hogyan jutott az álmához, és közvetlen feleletét ismét felvilágosításnak vesszük. Nem törődünk tehát azzal a különbséggel, vajjon hiszi-e vagy nem hiszi, hogy tud valamit, és a két esetet egyféleképpen kezeljük.

Ez a módszer mindenesetre nagyon egyszerű, de mégis félő, hogy a legélesebb ellenkezést fogja kiváltani. Azt fogják Önök mondani: ujabb föltevés, immár a harmadik! És mindhárom közül a legvalószinűtlenebb! Ha megkérdezem az álmodótól, mi jut az álomhoz az eszébe, éppen a legközvetlenebb ötlet hozná meg az álom keresett nyitját? Hiszen nem is kell, hogy eszébe jusson valami, vagy isten tudja, mi jut az eszébe. Nem tudják belátni, mire támaszkodik az ilyen várakozás. Ez valóban annyit jelent, hogy nagyon is hiszékenyek vagyunk ott, ahol kissé több kritika inkább helyénvaló lenne. Ezenfelül az álom nem egyet-

len elvétett szó, hanem számos elemből áll. Melyik ötlethez tartsuk magunkat?

Minden mellékes kérdésben igazuk van. Az álom az elszólástól elemeinek nagy sokféleségében különbözik. Ezzel az álomfejtési technikának számolnia kell; ajánlom tehát, hogy bontsuk az álmot elemeire és a vizsgálatot minden egyes elemre különkülön eszközöljük; ekkor ismét helyreáll a párhuzam az elszólással. Abban is igazuk van, hogy az, akitől az álomrészek felől felvilágosítást kérünk, azt felelheti, hogy semmi sem jut az eszébe. Vannak esetek, amikor helyt adunk ennek a feleletnek és később hallani fogják, mely esetek ezek. Említésre méltó az a körülmény, hogy ezek olyan esetek, amelyekben nekünk magunknak lehetnek bizonyos ötleteink. Általában azonban, ha az álmodó azt állítja, hogy nincs ötlete, ellentmondunk neki, szorongatni fogjuk, biztosítjuk arról, hogy kell ötletének lennie és — igazunk lesz. Hozni fog egy ötletet, valamilyet, nekünk közömbös, hogy milyet. Bizonyos felvilágosításokkal, amelyeket történelmieknek lehet nevezni, különösen könnyen fog szolgálni. Azt fogja mondani: ez valami, ami tegnap történt (mint mindakét már megismert „józan" álomban), vagy: ez emlékeztet valamire, ami rövid idővel ezelőtt játszódott le, és ilymódon észre fogják venni, hogy az álom kapcsolódása az utolsó napok benyomásaihoz sokkal gyakoribb, mint azt kezdetben hittük volna. Végül az álomból kiindulóan régebbi, sőt esetleg nagyon régi eseményekre is vissza fog emlékezni.

A fődologban azonban nincs Önöknek igazuk. Ha önkényesnek hiszik azt a feltevést, hogy az álmodónak az első ötletével éppen a keresettet kell hoznia, vagy a keresetthez kell vezetnie, ha úgy vélik, hogy az ötlet inkább egészen tetszőleges lehet, minden összefüggés nélkül a keresettel és csupán hiszékenységem megnyilvánulása, hogy itt mást várok, akkor alaposan tévednek. Egyszer már jónak láttam feltárni, hogy milyen mélyen gyökerezik Önökben a lélek szabadságába és önrendelkezésébe vetett

hit, amely azonban egészen tudománytalan és amelynek a lelki életben is uralkodó determinizmus követelményei előtt be kell adnia a derekát. Kérem Önöket, fogadják kellő tisztelettel azt a tényt, hogy annak, akit megkérdeztünk, éppen ez jutott eszébe és nem más. De nem helyezem az egyik hittel szembe a másik hitet. Bebizonyítható, hogy az az ötlet, amit a megkérdezett hoz, nem tetszőleges, nem meghatározhatatlan, nem áll összefüggés nélkül az általunk keresettel. Sőt, nemrég megtudtam, — anélkül, hogy ennek túlságos nagy jelentőséget tulajdonítanék, — hogy a kisérleti lélektan is hozott erre vonatkozó bizonyitékokat.

A tárgy fontosságára való tekintettel, kérem, figyeljenek jól. Ha valakit felszólítok arra, közölje velem, mi jut az eszébe az álom egy bizonyos eleméhez, akkor azt kivánom tőle, hogy szabad társításnak vesse magát alá *egy kiindulási képzet megtartása mellett.* Ez a figyelemnek bizonyos beállítását követeli meg, amely egészen más, mint a gondolkodásnál és a gondolkodást kizárja. Némelyek könnyen megtalálják ezt a beállítást, mások a kisérletnél hihetetlenűl nagy ügyetlenséget tanusítanak. Van mármost a társításnak még nagyobb fokú szabadsága, ha ugyanis ezt a kiindulási képzetet is elhagyom és, mondjuk, csak az ötlet minőségét és faját határozom meg, például megszabom, hogy tulajdonnév vagy szám merüljön fel. Ennek az ötletnek még tetszőlegesebbnek, még kiszámíthatatlanabbnak kellene lennie, mint annak, amely módszerünknél felmerült. És mégis ki lehet mondani, hogy mindenkor szigorúan determinált fontos belső beállítások által, amelyek abban a pillanatban, amikor hatnak, ismeretlenek előttünk, éppoly ismeretlenek, mint az elvétések zavaró és a véletlen cselekedetek kiváltó szándékai.

Én és utánam sokan ismételten végeztünk vizsgálatokat oly neveket és számokat illetően, amelyeket minden megszorítás nélkül enged az ember a tudatába felmerűlni; egyeseket ezekből közöltünk is. Úgy kell ebben az esetben eljárni, hogy a felmerült névhez folytatólagos társításokat ébresztünk, amelyek

tehát már nem egészen szabadok, hanem, miként az álomelemekhez fűződő ötletek, egyszer már megkötöttek, és ezt addig folytatjuk, amíg csak nem találjuk, hogy a társításra való ösztönzés kimerült. De ekkor már a szabad név-ötlet motiválása és értelme is felszínre jutott. A kisérletek mindig ugyanazt eredményezik, közlésük sokszor bő anyagra terjed és hosszadalmas fejtegetéseket tesz szükségessé. A szabadon felmerülő számokhoz fűzött társítások talán a legbizonyítóbbak; oly gyorsan folynak le és oly érthetetlen biztossággal haladnak egy rejtett cél felé, hogy valóban ámulatba ejtenek. Csak egy példáját akarom az ilyen név-analizisnek Önökkel közölni, mert ez, szerencsére, kevés anyaggal elintézhető.

Egy fiatalember kezelése folyamán erre a témára kerül a szó és megemlítem azt a tételt, hogy a látszólagos önkény ellenére sem juthat eszünkbe oly név, amelyről ne lenne kimutatható, hogy a legközelebb fekvő viszonyok, a kisérleti személy sajátosságai és pillanatnyi helyzete a legszorosabban meghatározták. Minthogy kételkedik, azt inditványozom, hogy haladéktalanúl tegyen maga ilyen kisérletet. Tudom, hogy igen sokféle kapcsolatban áll asszonyokkal és leányokkal és ezért azt hiszem, hogy különösen nagy lesz a választéka, ha éppen női nevet kell ötletszerűen kimondania. Ebbe beleegyezik. Csodálatomra, vagy talán inkább az övére, most mégsem zúdúl elő a női nevek lavinája, hanem egy ideig némán marad, aztán bevallja, hogy egyetlen név jutott az eszébe, kivüle egy sem: Albina. — Milyen furcsa, de mi kapcsolódik Önnél ehhez a névhez? Hány Albinát ismer? Különös, egyetlen Albinát sem ismert, és ehhez a névhez továbbra sem ötlött semmi az eszébe. Föl lehetne tenni, hogy így az analizis csütörtököt mondott; de mégsem, csupán készen volt már, nem volt már szükség több ötletre. A beteg maga szokatlanúl fehérbőrű volt, a kezelés alatti beszélgetések folyamán ismételten tréfásan albinónak neveztem; éppen annak a megállapításával voltunk elfoglalva, mennyi nőies vonása van az alka-

tának. Ő maga volt tehát ez az Albina, a saját szemében jelenleg a legérdekesebb nőszemély.

Éppenúgy, a közvetlenül fölmerülő dallamok oly gondolatsor által meghatározottaknak és oly gondolatsorhoz tartozóaknak bizonyúlnak, amelynek joga van bennünket foglalkoztatni anélkül, hogy erről az aktivitásról tudomásunk volna. Könnyü aztán kimutatni, hogy a dallamhoz való vonatkozás a dallam szövegéhez vagy eredetéhez kapcsolódik; annyira azonban óvatosnak kell lennem, hogy ezt az állítást ne terjesszem ki igazi zeneértőkre, róluk véletlenül nincsen tapasztalatom. Ezeknél talán a dallam zenei tartalma szerepel a fölmerülés inditó okáúl. Bizonyára gyakoribb az előbbi eset. Igy tudok egy fiatalemberről, akit a „Szép Heléna“ Páris-dalának kétségkivül elbájoló dallama egy ideig valósággal üldözött, mindaddig, amig az analizis fel nem hívta a figyelmét arra, hogy érdeklődési körében jelenleg egy „Ida“ egy „Helénával“ vetélkedik.

Ha tehát az egészen szabadon fölmerülő ötletek ily szükségszerűen megkötöttek és meghatározott összefüggésbe illeszkednek, akkor joggal következtethetünk arra, hogy egyetlen megkötöttséggel bíró, tudniillik a kiinduláspontúl szolgáló képzet által megkötött ötletek nem kevésbé meghatározottak. A vizsgálat valóban azt mutatja, hogy azon a megkötöttségen kivül, amelyet a kiinduláspontúl szolgáló képzettel velük adtunk, az ötletek másik függőséget is mutatnak indulatokban dús gondolati és érdekköröktől, komplexumoktól, amelyeknek belejátszása a hatás pillanatában ismeretlen, tehát tudattalan.

Ily megkötöttségü ötletek nagyon tanúlságos kisérleti vizsgálatok tárgyát adták és ezek a vizsgálatok a pszichoanalizis történetében említésreméltó szerepet játszottak. A Wundt-iskola dolgozta ki az úgynevezett társítási kisérletet, amelynél a kisérleti személy azt a feladatot kapja, hogy az elhangzott hívószóra lehetőleg gyorsan tetszőleges reakcióval válaszoljon. Ilyenkor tanulmányozni lehet azt az időtartamot, amely az inger

és a reakció közt lefolyik, a reakcióképpen adott felelet természetét, az esetleg mutatkozó tévedést ugyanannak a kisérletnek későbbi ismétlésekor, és hasonlókat. A zürichi iskola, Bleuler és Jung vezetésével, megadt a atársítási kisérletnél beálló reakciók magyarázatát, amennyiben a kisérleti személyt felszólította arra, hogy reakcióit, ha azokon valami feltünő volt, utólagos társításokkal világítsa meg. Így aztán kiderült, hogy ezeket a feltünő reakciókat a kisérleti személy komplexumai a legélesebben determinálták. Bleuler és Jung ezzel az első hidat építették a kisérleti lélektan és a pszichoanalizis között.

Ily módon kioktatva, azt mondhatják Önök: mármost elismerjük, hogy a szabad ötletek determináltak, nem pedig önkényesek, miként azt eddig hittük. Lehetségesnek tartjuk ezt az álom elemeire nézve is. De hiszen nem ezen múlik a dolog. Ön azt állítja, hogy az álom eleméhez füződő ötletet éppen ennek az elemnek az előttünk ismeretlen lelki háttere determinálja. Ezt nem látjuk beigazolva. Már-már elvárnók, hogy az álom eleméhez füződő ötletet az álmodó komplexumainak egyike fogja determinálni, de mi hasznunk ebből? Ez nem vezet az álom megértésére, hanem, éppúgy mint a társítási kisérlet, ezeknek az úgynevezett komplexumoknak a megismerésére. De mi közük ezeknek az álomhoz?

Igazuk van, egy körülmény azonban elkerüli a figyelmüket. Különben éppen az, amely miatt nem választottam a társítási kisérletet ennek az előadásnak a kiindulópontjáúl. Ennél a kisérletnél a reakció egyik meghatározóját, tudniillik a hivószót, mi választjuk önkényesen. A reakció ilyenkor közvetítés ezen hivószó és a kisérleti személynek éppen fölkeltett komplexuma között. Az álomnál a hivószót helyettesíti valami, ami maga is az álmodó lelki életéből, előtte ismeretlen forrásokból fakad, tehát maga is igen könnyen lehetne a komplexum származéka. Ezért nem éppen fantasztikus az a várakozásunk, hogy az álom elemeihez fűzött további ötleteket sem határozza meg más komplexum,

mint magukat az elemeket és hogy ezek az ötletek rá is fognak vezetni ennek a komplexumnak a földerítésére.

Hadd mutassam be más esetben, hogy tényleg úgy áll a dolog, ahogy azt a mi esetünkben elvártuk. A tulajdonnevek elfelejtése voltaképpen kitünő mintaképe az álomanalizis esetének; csakhogy itt egy személyben van együtt az, ami az álomfejtésnél két személyre oszlik meg. Ha egy nevet egy időre elfelejtettem, mégis él bennem a bizonyossága annak, hogy tudom azt a nevet; az a bizonyosság, amelyet az álmodóra vonatkozólag csak Bernheim kisérletei révén szerezhettünk meg. Az elfeledett és mégis tudott név azonban hozzáférhetetlen számomra. A töprengés, ha még oly beható is, itt mitsem használ; ezt mihamar megmutatja a tapasztalat. De az elfeledett név helyébe mindenkor eszembe idézhetek egy vagy több pótló nevet. Ha önként jutott ilyen pótló név az eszembe, akkor válik csak ennek a helyzetnek az álomanalizissel való megegyezése nyilvánvalóvá. Hiszen az álom eleme sem az igazi, csak pótló képződmény valami más helyett, a tulajdonképpeni helyett, amit nem ismerek és amit az álomanalizissel szeretnék megtudni. A különbség megint csak abban van, hogy a név elfelejtésénél a pótló képződményben minden meggondolás nélkül felismerem annak a mellékes voltát, míg az álom eleme részére ugyanezt a fölfogást először fáradtságosan kellett megszereznünk. Már pedig a névelfelejtésnél is van egy út, amelyen a pótló képződménytől a tudattalan eredetihez, az elfelejtett névhez juthatunk. Ha figyelmemet ezekre a pótló nevekre fordítom, és további ötleteket engedek hozzájuk felmerülni, akkor rövidebb-hosszabb kerülő úton az elfeledett névhez jutok és közben azt találom, hogy a spontán pótló nevek, éppúgy, mint az általam előidézettek, a feledésbe merülttel vonatkozásban álltak, általa determináltak voltak.

Szemléltetni akarok Önökkel egy ilyfajta analizist. Egy nap észreveszem, hogy annak a Riviérán fekvő országocskának a nevére, amelynek Monte-Carlo a fővárosa, nem emlékszem. Bosszantó,

de mégis így van. Felidézem az országra vonatkozó egész tudásomat, a Lusignan-házból való Albert fejedelemre gondolok, házasságaira, a mélyvizi kutatások iránti érdeklődésére és amit még csak össze tudok hordani, de ez mitsem segít rajtam. Felhagyok tehát a gondolkodással és az elvesztett helyébe pótló neveket engedek az eszembe ötleni. Gyorsan jönnek. Monte-Carlo maga, aztán Piemont, Albánia, Montevideo, Colico. Ebben a sorban először Albánia tünik fel nekem, csakhamar Montenegro váltja föl, nyilván a fehér-fekete ellentéte alapján. Aztán azt látom, hogy ezek közül a pótló nevek közül négy ugyanazt a szótagot, a mon-t tartalmazza; rögtön megvan az elfelejtett név és fölkiáltok: Monaco. A pótló nevek tehát valóban az elfelejtettből indúltak ki, a négy első az első szótagból, az utolsó felszínre hozza a szótagok elhelyezkedését és az utolsó szótagot. Mellesleg, könnyen megtalálhatom azt is, mi vonta el emlékezetemből egy időre ezt a nevet. Monaco München-hez is tartozik, ennek olasz neve; ebből a városból indúlt ki a gátló befolyás.

A példa bizonyára szép, de túlságosan egyszerű. Más esetekben az első pótló nevekhez az ötletek hosszabb sorát kellene csatolni, akkor az álomanalizissel való rokonság világosabb volna. Ilyen tapasztalatokat is tettem. Amikor egyszer egy idegen meghivott, hogy igyak vele olasz bort, a korcsmában kiderült, hogy elfelejtette annak a bornak a nevét, amelyet azért akart rendelni, mert jó emlékei voltak róla. A szétágazó pótló ötletek tömegéből, amelyek az elfelejtett név helyett eszébe jutottak, azt a következtetést tudtam levonni, hogy valamilyen Hedvig nevezetű egyénre való tekintet vonta el tőle a bor nevét; és valóban nemcsak azt erősitette meg, hogy azt a bort először egy bizonyos Hedvig társaságában fogyasztotta, hanem ennek felfedése utján a bor nevét is megtalálta. Abban az időben már boldog házaséletet élt és az a Hedvig korábbi időkre tartozott, amelyekre nem szivesen emlékezett vissza.

Ami a név elfelejtésénél lehetséges, annak az álomfejtésben is sikerülnie kell; a pótló képződményekből kiindúlva hozzáfűzött társítások segítségével a visszatartott eredetit hozzáférhetővé lehet tenni. Az álom eleméhez fűzött társításokat, ahogyan ezt a név elfelejtésének példája szerint föltehetjük róluk, valamint az álom eleme, éppúgy a tudattalan eredeti gondolat is determinálja. Ezzel egyet s mást fölhoztunk volna módszerünk igazolására.

HETEDIK ELŐADÁS

NYILVÁNVALÓ ÁLOMTARTALOM ÉS LAPPANGÓ ÁLOMGONDOLATOK

Hölgyeim és Uraim! Láthatják, hogy az elvétéseket nem tanulmányoztuk hiába. Fáradozásaink eredményeképpen — az Önök előtt ismeretes előfeltételek alapján — kétfélét szereztünk meg: az álom elemére vonatkozó felfogást és az álomfejtés módszerét. Az álom elemének felfogása odavezet, hogy az mellékes valami, pótló képződmény más, az álmodó előtt ismeretlen valami helyett, hasonlóan az elvétés szándékához; pótlása valaminek, aminek tudása az álmodóban megvan, de számára hozzáférhetetlen. Reméljük, hogy ezt a felfogást átvihetjük az egész álomra, amely ilyen elemekből áll. Módszerünk az, hogy szabad képzettársítás útján ezekhez az elemekhez ujabb pótló képződményeket hozunk felszínre, amelyekből azután az elrejtettet kitalálhatjuk.

Azt ajánlom most Önöknek, változtassunk nomenklaturánkon oly módon, hogy az mozgékonyságunkat megkönnyítse. Elrejtett, hozzáférhetetlen, mellékes helyett mondjuk azt — és ezzel a helyes leirást adjuk —, hogy az álmodó tudata számára hozzáférhetetlen, vagy t u d a t t a l a n. Nem értünk ezen egyebet, mint amit az elfelejtett szóhoz való viszony, vagy az elvétések zavaró szándékának viszonya Önök elé tárhat, vagyis azt, hogy e z i d ő s z e r i n t t u d a t t a l a n. Természetesen, ezzel ellen-

tétben, az álom elemeit és a képzettársítással ujonnan nyert pótló képzeteket tudatosaknak nevezhetjük. Elméleti konstrukció ehhez az elnevezéshez még nem kapcsolódik. A „tudattalan“ szónak a használata, találó és könnyen érthető leirásként, kifogástalan.

Ha tehát felfogásunkat az egyes elemről átvisszük az egész álomra, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az álom, mint egész, valami másnak, valami tudattalannak, eltorzított helyettesitője, az álomfejtés feladata pedig az, hogy ezt a tudattalant fellelje. Ebből aztán rögtön három fontos szabály vezethető le, amelyeket az álomfejtés munkája közben követnünk kell:

1) Ne törődjünk azzal, amit az álom mondani látszik, legyen az bár értelmes vagy értelmetlen, világos vagy zavaros, mivelhogy az semmiesetre sem az általunk keresett tudattalan (ennek a szabálynak egy közelfekvő megszorítása később magától fog adódni); 2) munkánkban szorítkozzunk arra, hogy minden elemhez felkeltsük a pótló képzeteket; ne gondolkozzunk róluk, ne vizsgáljuk őket, vajjon tartalmaznak-e valami megfelelőt, ne törődjünk azzal, hogy milyen messzire vezetnek az álom elemétől; 3) várjuk be, amig az elrejtett, keresett tudattalan magától jelentkezik, mint például a leírt kisérletben az elfelejtett Monaco szó.

Most azt is megértjük, mennyiben közömbös, hogy mily sok, mily kevés, elsősorban azonban milyen hű vagy milyen bizonytalan az álomra való visszaemlékezésünk. Hiszen az, amire az álomból visszaemlékezünk, nem a tulajdonképpeni tartalom, hanem annak eltorzított pótlása, amelynek az lenne a feladata, hogy bennünket, más pótló képződmények felkeltése útján, a tulajdonképpeni tartalomhoz közelebb hozzon, az álom tudattalan részét tudatossá tegye. Ha tehát az emlékezetünk nem volt hű, akkor egyszerüen ezen a helyettesítőn további torzítást végzett, ami különben szintén nem lehet indokolatlan.

Az álomfejtés munkáját éppúgy végezhetjük saját álmainkon,

mint másokéin. Sőt, saját álmainkon még többet is tanulunk, a folyamat még meggyőzőbb lesz. Ha mármost ezt megkiséreljük, akkor észrevesszük, hogy valami ellene szegül a munkának. Vannak ugyan ötleteink, de nem engedjük valamennyit érvényesülni. Mérlegelő, válogató hatások jelentkeznek. Az egyik ötletnél igy szólunk magunkhoz: nem, ez nem illik hozzá, nem tartozik ide; a másiknál: ez tulságosan értelmetlen; a harmadiknál: ez egészen mellékes, és aztán megfigyelhetjük, hogy ilyen ellenvetésekkel miképpen fojtjuk el ötleteinket, még mielőtt egészen világosakká váltak volna és hogy végül is miképpen kergetjük el őket. Tehát, egyrészt, tulságosan belékapaszkodunk a kiindulási képzetbe, magába az álomelembe, másrészt a válogatással megzavarjuk a szabad képzettársítás eredményét. Ha nem vagyunk egyedül az álomfejtésnél, ha álmunkat más valakivel fejtetjük meg, akkor nagyon világosan még egy motivumot veszünk majd észre, amelyet erre a meg nem engedett kiválasztásra használunk fel. Adott alkalommal ekkor igy szólunk magunkhoz: nem, ez az ötlet tulságosan kellemetlen, ezt nem tudom, vagy nem akarom közölni.

Ezek az ellenvetések nyilvánvalóan munkánk eredményének megzavarásával fenyegetnek. Védekeznünk kell ellenük és ezt a magunk személyére vonatkozólag azzal a szilárd elhatározással tesszük, hogy nem engedünk az ellenvetéseknek; ha másnak az álmát akarjuk megfejteni, akkor olymódon, hogy áthághatatlan szabálynak mondjuk ki azt, hogy a közlés elől egyetlen ötletet sem szabad elzárnia, még akkor sem, ha a négy ellenvetés egyike helyezkedne ezzel szembe: az ötlet tulságosan jelentéktelen, tulságosan értelmetlen, nem tartozik a tárgyhoz, vagy tulságosan kellemetlen a közlésre. Az illető megigéri, hogy betartja ezeket a szabályokat, és aztán bosszankodhatunk rajta, hogy alkalomadtán milyen kevéssé váltja be az igéretét. Első magyarázatunk erre az lesz, hogy a szabad képzettársítás jogosultságát a tekintély részéről adott biztosítás ellenére sem látta

be teljesen, és talán arra gondolunk, hogy először elméletileg nyerjük meg, amennyiben olvasmányokat adunk neki, vagy előadásokra küldjük, amelyek segitségével a szabad képzettársitásról vallott nézeteink hivéül nyerhetnők meg. De ilyen balfogásoktól távol tart bennünket az a megfigyelés, hogy a magunk személyében is, — pedig a magunk meggyőződésében kétségtelenül megbizhatunk —, bizonyos ötletekkel szemben ugyanazok a kritikai ellenvetések merülnek fel, amelyek csak utólag, mintegy a második fokon, háríthatók el az útból.

Ahelyett, hogy az álmodó engedetlenségén bosszankodnánk, ezeket a tapasztalatokat felhasználhatjuk arra, hogy valami ujat tanuljunk belőlük, valamit, ami annál fontosabb, minél kevésbbé voltunk rá elkészülve. Megértjük, hogy az álomfejtés munkája ellentállással találkozik, amely vele szembehelyezkedik és amelynek a kritikai ellenvetések a megnyilvánulásai. Ez az ellentállás független az álmodó elméleti meggyőződésétől. Sőt, még ennél többet is tanulunk. Azt tapasztaljuk, hogy az ilyen biráló ellenvetésnek soha sincsen igaza. Ellenkezőleg, azok az ötletek, amelyeket ilymódon akarnánk elnyomni, kivétel nélkül a legfontosabbaknak, a tudattalan megtalálásában a legdöntőbbeknek bizonyulnak. Valósággal kitüntetésszámba megy az, ha egy ötlettel ilyen ellenvetés jár.

Ez az ellentállás merőben uj valami, oly jelenség, amelyet előfeltételeink alapján találtunk, anélkül, hogy azokban bennfoglaltatott volna. Számadásainknak ez az uj tényezője nem hoz éppen kellemes meglepetést. Már sejtjük, hogy munkánkat nem fogja megkönnyiteni. Arra is csábithatna, hogy az álomra vonatkozó egész fáradozásunkkal felhagyjunk. Valami olyan lényegtelen, mint az álom, és hozzá még ilyen nehézségek sima módszer helyett! Másrészt azonban éppen ezek a nehézségek ingerelhetnének és sejtethetnék, hogy a munka meg fogja hozni a maga gyümölcsét. Rendszeresen ellentállásba ütközünk, ha a pótlástól, amit az álom eleme jelent, a rejtett tudattalanhoz

akarunk előnyomulni. Tehát bízvást gondolhatjuk, hogy a pótlás mögött valami fontosnak kell rejtőznie. Mire valók volnának különben a nehézségek, amelyek az elrejtőzést továbbra is leplezni akarják? Ha a gyermek az ökölbe szorított markát nem akarja kinyitni, hogy megmutassa, mit tart benne, akkor biztosan valami rossz az, aminek nem volna szabad nála lennie.

Abban a pillanatban, amikor tényállásaink sorába az ellentállás dinamikus képzetét akarjuk beiktatni, arra is kell gondolnunk, hogy ez a tényező mennyiségileg változékony valami. Lehetséges nagyobb és kisebb ellentállás és elvárjuk, hogy ezek a különbségek munkánk közben is mutatkozni fognak. Talán összefüggésbe hozhatjuk ezt egy másik tapasztalattal, amelyet szintén az álomfejtés munkája közben szerzünk meg. Némelykor ugyanis csak egyetlenegy vagy alig néhány ötletre van szükségünk, hogy az álom elemétől annak tudattalan hátteréig hatoljunk, mig máskor ehhez a képzettársítások hosszú sora és számos kritikai ellenvetés legyőzése szükséges. Azt fogjuk magunknak mondani, hogy ezek a különbségek az ellentállás különböző mértékével függnek össze és valószinüleg igazunk lesz. Ha az ellentállás csekély, akkor a pótló-képződmény sincs messze a tudattalantól; nagy ellentállás azonban a tudattalannak nagy átformálását szabja meg és ezzel a pótlástól a tudattalanhoz visszavezető útat megnyújtja.

Most talán ideje volna, hogy elővegyünk egy álmot és rajta próbáljuk ki módszerünket, vajjon kielégiti-e hozzáfűzött várakozásunkat. Igen ám, de melyik álmot válasszuk erre a célra? Nem is hiszik Önök, mily nehezemre esik ez a döntés, és egyelőre nem tudom Önökkel megérttetni, hogy miben állnak a nehézségek. Nyilván kell olyan álmoknak lenniök, amelyek, nagy egészükben, kevéssé vetkőződtek ki eredeti mivoltukból, és legjobb lenne, ha ilyenekkel kezdenők. De vajjon melyik az eredeti formájából legkevésbbé kivetkőzött álom? Az értelmes és nem zavaros, amelyek közül két példát már Önök elé tártam?

Ilymódon nagyot tévednénk. Vizsgálataink szerint ezek az álmok az eltorzításnak rendkivül nagy fokát érték el. Ha viszont minden különös feltétel mellőzésével, tetszésszerinti álmot ragadok ki, akkor Önök alighanem nagyon csalódottak lesznek. Lehetséges, hogy az egyes álomelemekhez az ötletek oly tömegét kell megvagy följegyeznünk, hogy a munka teljesen elveszíti áttekinthetőségét. Ha leirjuk az álmot és szembeállítjuk vele a hozzá adódó ötletek leirt szövegét, akkor ezek az ötletek könnyen többszörösét tehetik az álom szövegének. Legcélszerűbb volna tehát, több rövid álmot választani az analizis céljára, amelyek mindegyike mondhatna vagy megerősíthetne valamit. Erre rá is fogjuk magunkat szánni, ha a tapasztalat nem jelezné netán, hogy hol lelhetnők föl tényleg a kevéssé eltorzított álmokat.

De tudok még egy másik könnyítésről, amely még utunkba is esik. Ahelyett, hogy egész álmok értelmezéséhez fognánk, szorítkozzunk egyes álomelemekre, és kövessük a példák egy során, hogy módszerünk alkalmazásával miként nyernek ezek értelmet.

a) Egy hölgy beszéli, hogy gyermekkorában gyakran álmodta, hogy *a jó Istennek hegyes papirsüveg van a fején.* Miképpen akarják ezt Önök, az álmodó segitsége nélkül, megérteni? Hiszen teljesen értelmetlennek hangzik. Nem értelmetlen többé, ha az a hölgy közli velünk, hogy gyermekkorában, étkezéskor, ilyen süveget szoktak a fejébe nyomni, mert nem tudta megállni, hogy bele ne kacsintgasson testvérei tányérjába, vajjon nem kapott-e nála egyikük vagy másikuk többet. A süveg szerepe tehát a szemellenzőé lett volna. Ez különben történeti fölvilágosítás és minden nehézség nélkül adódik. Ennek az elemnek és vele együtt az egész álomnak most már könnyü a megfejtése az álmodó egy másik ötlete segitségével. „Mivel hallottam, hogy a jó Isten mindenttudó és mindent meglát, az álom csak azt jelentheti, hogy én mindent tudok és mindent látok, akár csak a jó Isten, akkor is, ha ebben gátolni akarnak.“ Ez a példa talán nagyon is egyszerű.

b) Egy szkeptikus nőbetegnek hosszabb álma van, amelyben előfordúl az is, hogy bizonyos személyek az „élc"-ről szóló könyvemről beszélnek neki és azt nagyon dicsérik. Aztán szóba hoznak valami *„csatornát"*, *talán egy másik könyvet, amelyben csatorna fordúl elő, vagy valami más, csatornával kapcsolatos dolgot . . . . nem tudja . . . . egészen zavaros.*

Önök persze hajlandóak lesznek azt hinni, hogy a „csatorna"-elem ki fog bujni az értelmezés alól, mert magában is ily határozatlan. A gyanított nehézségben igazuk van, de nem azért nehéz az, mert határozatlan, hanem határozatlan más okból, abból az okból, amely az értelmezést is megnehezíti. Az álmodónak a „csatorna" szóhoz nem jut eszébe semmi; természetesen nekem sincs hozzá mondani valóm. Egy idő múlva, valójában másnap, elmondja, hogy eszébe jutott valami, ami t a l á n hozzátartozik. Tudniillik szintén egy élc, amelyet valahol hallott. Dover és Calais között, egy hajón, egy ismert iró egy angollal társalog és ez utóbbi, bizonyos összefüggésben, idézi ezt a mondást: *Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.* Az iró felel: *Oui, le pas de Calais,* amivel azt akarja mondani, hogy Franciaországot nagyszerűnek és Angliát nevetségesnek találja. De hiszen a Pas de Calais c s a t o r n a, tudniillik a Manche csatorna Vajjon hiszem-e, hogy ennek az emléknek valami köze van az álomhoz? Mindenesetre azt hiszem, hogy valóban megadja a talányos álomelem megfejtését. Vagy kételkednek talán abban, hogy ez az élc már az álom előtt is megvolt, a „csatorna"-elem tudattalanjaként, föltehetik, hogy utólagosan találta ki az álmodó az álomhoz? Az ötlet ugyanis azt a kételkedést fejezi ki, amely nála a tolakodó csodálat mögé bujik, és az ellentállás hihetőleg mind a kettőnek a közös oka, annak is, hogy az ötlet ily késlekedve jelentkezett és annak is, hogy a megfelelő álomelem oly határozatlanúl sikerült. Vessenek itt egy pillantást az álomelemnek a tudattalanhoz való viszonyára. Az mintegy része ennek a tudattalannak, mintegy célzás rá; elszigeteltsége egészen értelmetlenné tette.

c) Egy beteg, hosszabb összefüggésben, ezt álmodja: *Különös alakú asztal körül családjának több tagja ül* stb. Ehhez az asztalhoz eszébe jut, hogy ilyen butordarabot egy bizonyos családnál tett látogatása alkalmával látott. Aztán folytatódik a gondolatmenete: Ebben a családban atya és fiú közt különös viszony állott fenn, és hamarosan hozzáteszi, hogy közte és atyja között éppenilyen a helyzet. Az álomba tehát az asztal azért került bele, hogy ezt a párhuzamot megjelölje.

Ez az álmodó régebbről ismerte az álomfejtés követelményeit. Egy másik talán megütközött volna rajta, hogy egy olyan semmitmondó részletet, mint amilyen az asztal formája, választunk további vizsgálódásunk tárgyáúl. Valóban, az álomból semmit sem nyilvánítunk véletlennek vagy közömbösnek és fölvilágosításokat éppen ilyen semmitmondó, indokolatlan részek föderítésétől várunk. Talán még csodálkozni fognak, hogy az álommunka azt a gondolatot: nálunk ugyanúgy történik minden, mint amazoknál, éppen az asztal megválasztásával fejezi ki. De ez is megmagyarázódik, ha hallják, hogy a szóban forgó család a Tischler (asztalos) nevet viseli. Amikor az álmodó családtagjait e köré az asztal köré helyezi, azt mondja, hogy ők is Tischlerek. Figyeljék meg különben, hogy ilyen álomfejtések közlésénél, a szükség kényszere alatt, milyen indiszkrétté kell válni. Ezzel a példák kiválasztása elé tornyosuló, már jelzett, nehézségek egyikét kitalálták. Ezt a példát könnyen helyettesíthettem volna másikkal, de az indiszkréciót valószinüleg csak egy másik indiszkréció árán kerülhettem volna el.

Azt hiszem, itt az ideje, hogy két műszót vezessek be, amelyet már rég használatba hozhattunk volna. Nevezzük azt, amit az álom elbeszél, nyilvánvaló (manifeszt) álomtartalomnak, azt az elrejtettet pedig, amelyhez az ötletek nyomonkövetésével jutunk, lappangó (latens) álomgondolatnak. Eszerint a nyilvánvaló álomtartalom és a lappangó álomgondolatok közt fennálló vonatkozásokra ügyelünk, ahogyan

ezekben a példákban mutatkoznak. E vonatkozások igen különbözőek lehetnek. Az „a" és „b" példában a nyilvánvaló elem egyuttal része a lappangó álomgondolatoknak, de csak kis része. A tudattalan álomgondolatok nagy, összetett lelki képződményének egy részecskéje belejutott a nyilvánvaló álomba is, mint annak töredéke, vagy más esetekben, mint reá való célzás, mint jelszó, távirati stilusú rövidítés. Az álomfejtés feladata, hogy ezt a morzsát, vagy az egésznek ezt a jelzését kiegészítse, ahogyan ez különösen szépen a „b" példánál sikerült. Az eltorzításnak egyik módja, amiben az álom munkája kifejezésre jut, tehát a töredékkel vagy a célzással való pótlás. „C"-ben ezenkivül egy más viszony is föllelhető, amelyet a következő példákban még tisztábban és világosabban látunk.

d) Az álmodó a *szinház pénztáránál az előadásra jegyet akar váltani.* Egy öregedő leány álmodta ezt, akit a családja mindenáron férjhez szeretne adni és folyton fiatalembereket akar neki bemutatni, holott nincs inyére az ilyen „összehozott" érdekházasság.

e) Másvalaki azt álmodja, hogy *mulatóban van, ahol a zongorához ül, hogy produkálja magát.* Eszébe jut, hogy előző este egy társaságban kinevették, mulattak rajta, az is eszébe jut, hogy, bár zongorázni jól tud, de egyéb „produkció"-inál mindig attól fél, hogy a partnere, férfiatlansága miatt, ki fogja nevetni. Tehát: mulatnak a produkcióján.[1]

f) Az álmodó *hegyre mászik, ahonnan nagy messzeségbe nyuló kilátásban van része.* De hiszen ez egész értelmesnek hangzik, talán nincs is rajta mit értelmezni, ha csak azt nem kutatjuk, milyen emléket érint az álom és milyen motivum keltette itt fel ezt az emléket. Mégis tévednek; kiderűl, hogy ez az álom éppannyira értelmezésre szorúl, akárcsak bármely más, kusza álom. Az álmodónak ugyanis nem jut hozzá semmi az eszébe hegymászásairól, hanem arról a körülményről emlékezik meg,

1) d) és e) a lefordíthatatlan eredeti német példák helyett.

hogy egy ismerőse „Szemlét“ („Rundschau“-t) ad ki, amely a legtávolabbi földrészekhez való kapcsolatainkkal foglalkozik. A lappangó álomgondolat itt tehát az álmodó azonosítása a „szemlét tartó“-val.

Itt Önök uj tipusát találják a nyilvánvaló és lappangó álomelem viszonyának. Az előbbi nem annyira eltorzítása az utóbbinak, mint inkább ábrázolása, plasztikus, konkrét szemléleti képpé való átalakítása, ami kiindulását a szóhangzásból veszi. Mindenesetre éppen ezáltal ismét eltorzítás, mert a szónál régesrég megfeledkeztünk arról, hogy milyen konkrét képből eredt, és ezért a kép útján való pótlásában nem ismerjük fel. Ha gondolnak arra, hogy a nyilvánvaló álom túlnyomólag látási képekből, ritkábban gondolatokból és szavakból áll, kitalálhatják, hogy a vonatkozás e módjának az álomalakításban különleges jelentősége van. Azt is látják, hogy ezen az úton lehetségessé válik az elvont gondolatok hosszú sorára a nyilvánvaló álomban pótló képek alkotása, amelyek végeredményben mégis csak a rejtegetési szándék szolgálatában állanak. Ez a képrejtvények technikája. Hogy honnan jön a tréfásnak a látszata, ami az ilyen ábrázolásokkal jár, az különálló kérdés, amelyet itt nem kell érintenünk.

A nyilvánvaló és lappangó elem közt fennálló negyedik viszonylatot még el kell hallgatnom mindaddig, amig technikában az azt jelző szó el nem hangzott. Még akkor sem adtam Önöknek teljes felsorolást, de a mi céljainkra ennyi is elégséges.

Van-e most már bátorságuk egy egész álom magyarázatának megkisérlésére? Tegyünk egy próbát, vajjon erre a feladatra eléggé föl vagyunk-e készülve. Természetesen, nem fogok a leghomályosabb álmok közül egyet kiválasztani, de mindenesetre olyat, amely kifejezetten mutatja az álom sajátságait.

Egy fiatal, de már jó néhány éve férjes hölgy tehát ezt álmodja: *Férjével szinházban ül, a földszint egyik fele egészen üres. Férje elmondja, hogy L. Eliz és vőlegénye szintén ide akartak jönni, de csak rossz ülőhelyeket kaptak volna, hármat*

1 forint 50 krajcárért és ezeket persze nem vehették. Ő azt gondolja, hogy ez sem lett volna eppenséggel szerencsétlenség.

Az első, amit az álmodó tudomásunkra hoz, az, hogy az álom nyilvánvaló tartalma annak kiváltó okát érinti. Férje valóban elmondta neki, hogy L. Eliz, egy vele körülbelűl egyidős ismerőse, mostanában eljegyezte magát. Az álom erre a közlésre való visszahatás. Tudjuk már az eddigiekből, hogy sok álomban könnyű az előző napról ilyen kiváltó okot találni és hogy ezt a visszaszármaztatást az álmodó sokszor minden nehézség nélkül megadja. Hasonló utbaigazításokat az álmodó a nyilvánvaló álom más elemei részére is rendelkezésünkre bocsát. Honnan eredt az a részlet, hogy a földszint egyik fele üres maradt? Ez célzás az előző hét egy valóban megtörtént eseményére. Elhatározta, hogy egy bizonyos szinházi előadást megnéz és ezért idejekorán vett jegyet, oly korán, hogy elővételi díjat kellett fizetnie. Amikor a szinházba értek, kiderűlt, mennyire felesleges volt az aggodalma, mert a földszint egyik fele csaknem üres volt. Ráért volna, ha a jegyeket az előadás napján váltja meg. Férje nem is mulasztotta el, hogy vele amiatt, mert elsiette a dolgot, ne ingerkedjék. Honnan jött az 1 forint 50 krajcár? Egész más összefüggésből, amelynek az előbbihez semmi köze, de amely szintén az utolsó nap egy esetére céloz. Sógornője az urától 150 forintot kapott ajándékba és a buta libának nem volt sürgősebb dolga, mint hogy az ékszerészhez szaladjon és a pénzt ékszerre váltsa át. Honnan a három? Ehhez nem tud semmit, hacsak nem akarunk fontosságot tulajdonítani annak az ötletének, hogy a menyasszony, L. Eliz, mindössze három hónappal fiatalabb nála, aki majdnem 10 éve férjes asszony már. És az az értelmetlenség, hogy három jegyet vesznek, holott csak ketten vannak? Ehhez semmit sem mond, általában megtagad minden további ötletet és felvilágosítást.

Kevés ötletével mégis annyi anyagot halmozott fel számunkra, hogy ebből a lappangó álomgondolatok kitalálása lehetségessé

válik. Feltünő, hogy az álomhoz tartozó közléseiben többhelyütt időmeghatározások nyomúlnak előtérbe, amelyek ennek az anyagnak különböző részei közt bizonyos közösséget alapoznak meg. A szinházba szóló belépőjegyeket túlságosan korán, elsietve váltotta meg, úgyhogy rá kellett fizetnie; a sógornője hasonló módon sietett a pénzét ékszerészhez vinni, hogy ékszert vegyen érte, mintha csak lekésne erről. Vegyük az igy hangsulyozott „túlságosan korán"-hoz, az „elsietés"-hez az álom kiváltó okát, azt a hirt, hogy a nála csak három hónappal fiatalabb barátnője mégis kapott most egy derék embert, és azt a birálatot, amelyet a sógornőjére vonatkozó rosszalásban fejezett ki: nincs annak semmi értelme, hogy így elsiessük a dolgokat, akkor, mintha csak önként jönne, a lappangó álomgondolatok következő szerkezete tárúl elénk, amelynek a nyilvánvaló álom erősen eltorzított pótlása:

„Mégsem volt semmi értelme annak, hogy a házasságommal annyira siettem! Eliz példáján látom, hogy később is kaphattam volna férjet". (Az elsietést ábrázolja a jegyváltásnál való viselkedése és a sógornője eljárása az ékszervásárlásnál. A férjhezmenés helyébe pótlásként a szinházbamenés lép). Ez volna a főgondolat; talán folytathatjuk, ámbár csekélyebb biztossággal, mert az analizisnek nem kellett volna ezeken a helyeken az álmodó nyilatkozatáról lemondani: „És egy 100-szor jobbat kaphattam volna ugyanazért a pénzért!". (150 forint 100-szor annyi, mint 1 forint 50 krajcár). Ha a pénz helyébe a hozományt tehetnők, akkor az lenne az értelme, hogy a hozománnyal a férjet megvásárolják; úgy az ékszer, mint a rossz jegyek a férj helyett állanának az álomban. Még kivánatosabb lenne, ha éppen a „három jegy"-elemnek volna valami köze egy férfihez. De ily messze még nem terjed a tudásunk. Csak azt találtuk ki, hogy az álom lebecsülést fejez ki saját férjével szemben és megbánást amiatt, hogy oly korán ment férjhez.

Nézetem szerint ennek az első álomfejtésnek az eredménye

inkább meglep és összezavar, mintsem hogy kielégítene bennünket. Egyszerre túlságosan sok minden hat ránk, több, mint amennyit most megemészthetnénk. Már látjuk, hogy ennek az álomfejtésnek a tanulságait nem fogjuk kimeríteni. Siessünk és ragadjuk ki azt, amit biztositottan uj belátásnak ismerünk fel.

Először: Különös az, hogy a lappangó álomgondolatokban a főhangsúly az elsietés elemére esik; a nyilvánvaló álomban éppen erről nincs szó. Analizis nélkül fogalmunk sem lehetett volna arról, hogy ennek a körülménynek van valami szerepe. Lehetségesnek látszik tehát, hogy éppen a ƒődolog, a tudattalan gondolatok központja, kimarad a nyilvánvaló álomból. Ezáltal az egész álom benyomása alaposan átalakúl. Másodszor: Az álomban értelmetlen összetétel található, három darab 1 forint 50 krajcárért; az álomgondolatokban rátalálunk arra a mondásra: nem volt annak semmi értelme (oly korán férjhez menni). Tagadható-e vajjon, hogy ez a gondolat: ennek semmi értelme sem volt, éppen egy értelmetlen elem felvétele által jut a nyilvánvaló álomban kifejezésre? Harmadszor: egy összehasonlító pillantás megtanít arra, hogy a lappangó és nyilvánvaló elemek viszonya nem egyszerű, semmiesetre sem oly természetű, hogy a nyilvánvaló elem mindig egy lappangót pótolna. Inkább tömegösszefüggés áll fenn a két csoport között, amelynek keretén belül egy nyilvánvaló elem több lappangót helyettesíthet, vagy egy lappangót több nyilvánvaló elem pótolhat.

Ami az álom értelmét és az álmodónak vele szemben való állásfoglalását illeti, erről szintén sok meglepőt mondhatnánk. Az álmodó elismeri ugyan a magyarázatot, de csodálkozik rajta. Nem tudta, hogy a férjét ennyire lebecsüli; nem is tudja, miért becsülné le ennyire. Itt tehát még sok minden van, ami érthetetlen. Valóban azt hiszem, hogy még nem vagyunk az álomfejtésre fölfegyverkezve és előbb további tapasztalatokról és előkészitésekről kell még gondoskodnunk.

NYOLCADIK ELŐADÁS

GYERMEKÁLMOK

Hölgyeim és Uraim! Az a benyomásunk, hogy a kelleténél gyorsabban nyomultunk előre. Térjünk vissza egy már elhagyott részhez. Még mielőtt utolsó kisérletünkbe belefogtunk volna, abba, hogy az álomeltorzítás nehézségeit technikánkkal legyőzzük, azt mondottuk, hogy legjobb lenne, ha ezt a nehézséget megkerülhetnénk és oly álmokhoz tarthatnók magunkat, amelyekben nem került eltorzításra a sor, vagy amelyekben az eltorzítás nagyon kis mértékű, ha ugyan vannak ilyenek. Ezzel ismét eltérünk megismerésünk fejlődéstörténetétől, mert a valóságban az értelmezés módszerének következetes alkalmazása és az eltorzított álmok sikeres analizise után fordulhatott csak a figyelem arra, hogy vannak ilyen torzítástól mentes álmok.

Álmok, aminőket keresünk, gyermekeknél találhatók. Ezek az álmok rövidek, világosak, összefüggők, könnyen megérthetők, egyértelmüek, és mégis, kétségkivül, álmok. De ne higyjék, hogy minden gyermekálom ilyen természetü. Az álomeltorzítás is nagyon korán jelentkezik a gyermekkorban és följegyezték öttől nyolc éves gyermekek álmait, amelyekben már a későbbieknek minden tulajdonsága föllelhető. Ha azonban a felismerhető lelki működés kezdetétől a negyedik vagy ötödik évig tartó korra szoritkoznak, egy sereg olyan álmot fognak találni, amelyeknek gyermekies, infantilis tulajdonságaik vannak, és egyes álmokat aztán a későbbi gyermekévekben is találhatnak ebből a fajtából. Sőt, felnőtteknél is adódnak bizonyos föltételek mellett olyan álmok, amelyek teljesen megegyeznek a tipikusan gyermekiesekkel.

Nos, e gyermekálmokból könnyedséggel és biztonsággal nyerhetünk fölvilágositást az álom lényegére vonatkozólag, és ezekről a fölvilágosításokról remélni szeretnénk, hogy döntőeknek és általános érvényüeknek fognak bizonyúlni.

1. Ezeknek az álmoknak a megértéséhez nincs szükség analizisre, nincs szükség módszer alkalmazására. Nem kell kérdést intézni a gyermekhez, aki az álmát elbeszéli. Mindenkor akad az előző napnak olyan élménye, amely az álmot megmagyarázza. Az álom az alvás alatti lelki élet visszahatása a nappalnak erre az élményére. Hallgassunk meg egynéhány példát, hogy további következtetéseinket reájuk alapozhassuk.

a) Egy 22 hónapos fiucska azt a föladatot kapja, hogy szerencsekivánásnál ajándékképpen egy kosár cseresznyét nyújtson át. Nyilván nagyon nem szivesen teszi ezt, ámbár megigérik neki, hogy egynéhány szemet majd ő is kap belőle. Másnap reggel elmondja álmát: *He(r)mann mind a cseresznyét megette.*

b) $3^1/_4$ éves lánykát először visznek ki a tóra csónakázni. Kiszálláskor nem akarja a csónakot elhagyni és keservesen sír. Úgy tünt neki, hogy a csónakázás tulságosan rövid ideig tartott. Másnap reggel: *Ma éjjel a tavon hajókáztam.* Ezt nyilván kiegészíthetjük azzal, hogy ez az utazás tovább tartott.

c) $5^1/_4$ éves fiút kirándulásra visznek a Hallstatt melletti Eschern völgybe. Hallotta már, hogy Hallstatt a Dachstein lábánál fekszik. E hegy iránt nagyon érdeklődött. Az aussee-i lakásból szépen látható volt a Dachstein és messzelátóval föl lehetett ismerni rajta a Simony-menházat. A gyermek ismételten próbálta a menházat a távcsővel meglátni; nem derült ki, milyen eredménnyel. A kirándulás várakozással vegyes vig hangulatban kezdődött. Ahányszor csak uj hegy tűnt fel, a fiú mindig megkérdezte: ez a Dachstein? Minél többször volt tagadó a válasz, annál lehangoltabbá vált, később egészen elnémult és a vizeséshez vezető rövid ösvényen nem akart a többiekkel menni. Kimerültnek hitték, másnap reggel azonban egészen boldogan mesélte: Ma éjjel azt álmodtam, *hogy a Simony-menháznál voltunk.* Ennek a reményében vett tehát részt a kiránduláson. Részletekre vonatkozólag csak annyit mondott, amit előzőleg hallott: hat óra hosszat lépcsőkön mennek fölfelé.

Ez a három álom elégséges lesz minden kivánt fölvilágositás megadására.

2. Amint látjuk, ezek a gyermekálmok nem értelmetlenek; *érthető, teljes értékü lelki aktusok.* Emlékezzenek vissza arra, amit Önöknek orvosi itéletként az álomról felhoztam, a zenéhez nem értő ujjak hasonlatára, amelyek a zongora billentyüin végigszaladnak. Nem fogja figyelmüket elkerülni, milyen élesen ellentmondanak a gyermekálmok ennek a fölfogásnak. Viszont igen különös volna, ha éppen a gyermek lenne képes alvás közben tökéletes lelki müködésre, mig a felnőtt, azonos esetben, rángásszerü visszahatásokkal elégszik meg. Minden okunk megvan arra is, hogy a gyermeknek tulajdonitsuk a jobb és mélyebb alvást.

3. Ezekből az álmokból hiányzik az álomeltorzítás; ezért nem is szorulnak álomfejtő munkára. Nyilvánvaló és lappangó álom itt egészen egybeesik. *Az álomeltorzítás tehát nem tartozik az álom lényegéhez.* Ezzel bizonyára kő esik le a szivükről. De közelebbi meggondolás arra késztet, hogy egy kis eltorzítást, egy bizonyos különbséget a nyilvánvaló álomtartalom és a lappangó álomgondolatok között, ezeknél az álmoknál is föltegyünk.

4. A gyermek álma visszahatás a nappal egy élményére, amely sajnálkozást, sóvárgást, kielégületlen vágyat hagyott hátra. *Az álom meghozza ennek a vágynak közvetlen, burkolatlan kielégitését.* Gondoljanak csak most korábbi fejtegetéseinkre a külső vagy belső testi ingereknek az alvást zavaró és az álmot megindító szerepéről. Megismerkedtünk erre vonatkozó egészen kétségtelen tényekkel, de csak kevés álmot tudtunk ilymódon megmagyarázni. Ezekben a gyermekálmokban misem mutat ilyen testi ingerek behatására; ebben nem tévedhetünk, mivel az álmok teljesen érthetőek és könnyen áttekinthetők. De azért nem kell az álomeredet inger-elméletét föladnunk. Csak azt kell megkérdeznünk, vajjon miért felej-

tettük el kezdettől fogva, hogy a testi, alvást gátló ingereken kivül lelkiek is vannak? Hiszen tudjuk, hogy ezek az izgalmi állapotok azok, amelyek a felnőtt alvásának zavarait többnyire okozzák, amennyiben meggátolják benne, hogy az elalvás lelki beállítását, az érdeklődésnek a világtól való elvonását, helyreállitsa magánál. Nem akarná az életet félbeszakítani, hanem inkább szeretné folytatni munkáját azokban a dolgokban, amelyek foglatkoztatják, és ezért nem alszik. Ilyen lelki, az alvást zavaró inger tehát a gyermek számára a kielégitetlen vágy és erre felel az álommal.

5. Itt kapunk legrövidebb úton fölvilágosítást az álom szerepéről. Az álomnak, mint a lelki inger visszahatásának, értéke az kell, hogy legyen, hogy ezt az ingert elintézte, úgy, hogy elhárításával az alvást folytatni lehet. Hogy miképpen teszi az álom dinámikailag lehetségessé ezt az elintézést, még nem tudjuk, de máris észrevesszük, hogy *az álom nem az a zavarója az alvásnak*, mint aminek kárhoztatják, *hanem az alvás őrzője, az alvást zavaró körülmények elhárítója*. Ámbár azt hisszük, hogy jobban aludtunk volna, ha nem lett volna álmunk, ebben még sincs igazunk; valójában az álom segítsége nélkül egyáltalában nem aludtunk volna. Az álom érdeme, hogy ennyire is jól aludtunk. Nem kerülhette el, hogy valamennyire ne zavarjon bennünket, aminthogy olykor az éjjeli őr sem kerülheti el, hogy némi lármát ne üssön, mialatt elkergeti a csendháborítókat, akik lármájukkal föl akartak bennünket ébreszteni.

6. Hogy az álom fölkeltője vágy, ennek a vágynak a teljesítése pedig az álom tartalma, ez az álom egyik fő jellemvonása. A másik, éppily állandó tulajdonsága az, hogy az álom nem ad egyszerűen egy gondolatnak kifejezést, hanem, hallucinációs élményképpen, ezt a vágyat beteljesültnek ábrázolja. *Szeretnék a tavon hajókázni*, így hangzik a vágy, amely az álmot fölidézi; az álomnak magának ez a tartalma: *csónakázom*

a tavon. Egy bizonyos különbség a lappangó és a nyilvánvaló álom között, a lappangó álomgondolat egy bizonyos eltorzítása, tehát ezekben az egyszerű gyermeki álmokban is fennmarad, t. i. a gondolatnak élménnyé való átfordítása. Az álom értelmezésénél mindenekelőtt a változtatásnak ezt a darabját kell visszafordítani. Ha kiderülne, hogy ez az álom általános jellege, akkor az imént közölt álomnak az a része, amely szerint „a zongorához ülök, hogy produkáljam magam", tehát nem fordítható le úgy, hogy „férfiasan viselkedem", hanem, hogy „szeretnék férfiasan viselkedni". Az álomnak itt megnevezett két általános sajátsága közül nyilvánvalólag a másodiknak több a reménye ellentmondás nélküli elismerésre, mint az elsőnek. Csak széles körre kiterjedő vizsgálatok révén tudjuk majd bizonyossággal megállapítani, hogy az álom fölkeltőjének mindenkor vágynak kell lennie és nem lehet ugyanúgy aggodalom, elhatározás vagy szemrehányás; ámde ez nem érinti a másik tulajdonságot, azt, hogy az álom nem tükrözi egyszerűen vissza ezt az ingert, hanem az élmény egy neme által felfüggeszti, elhárítja, elintézi.

7. E sajátságokkal kapcsolatban ujból rátérhetünk az álom nak az elvétésekkel való összehasonlítására is. Az utóbbiaknál megkülönböztetünk egy zavaró szándékot és egy megzavartat, és az elvétés kiegyezés volt a kettő között. Ugyanehhez a mintához alkalmazkodik az álom is. A megzavart szándék itt nem lehet egyéb az alvási akarásnál. A zavarót a lelki ingerrel helyettesítjük, mondjuk tehát ki, hogy a beteljesülésre törekvő vággyal, mert eddig nem ismertünk meg egyéb alvást zavaró lelki ingert. Az álom itt is kompromisszum eredménye. Alszunk és mégis átéljük valamely vágy fölfüggesztését, kielégítünk egy vágyat, de közben folytatjuk az alvást. Mindkettőt részben teljesítjük, részben feladjuk.

8. Emlékezzenek csak vissza, egyszer az álomproblémák megközelítését attól a ténytől vártuk, hogy bizonyos, nekünk nagyon

átlátszó fantáziaképződményeket „é b e r á l o m"-nak neveznek. Ezek az álmodozások mármost tényleg vágyteljesülések, az általunk jól ismert önző és erotikus vágyaknak a teljesülései, ezek azonban elgondoltak, habár élénken elképzeltek, de sohasem hallucinációsan átéltek. Az álom két fősajátsága közül tehát itt a kevésbé alátámasztott marad meg, mig a másik, mint ami az alvási állapottól függ és az ébrenlétben nem valósitható meg, egészen elesik. A nyelvszokás tehát sejtteti velünk, hogy a vágyteljesülés az álom egyik fősajátsága. Mellékesen, ha az álomban átélt élmény az alvás állapotának föltételével lehetővé vált, átformált elképzelés, tehát „éjjeli éberálom" csupán, akkor egyszersmind megértjük, hogy az álomképződés folyamata az éjszakai ingert föl tudja függeszteni és kielégítést tud nyújtani, hiszen az éberálmodás is kielégüléssel járó működés és csupán ezért válik szokássá.

De nemcsak ez a nyelvszokás nyilvánúl meg ebben az értelemben, hanem egyéb is. Ismert közmondások hangoztatják: a disznó makkról álmodik, a lud kukoricáról; vagy kérdezik: miről álmodik a tyúk? — kölesről. A közmondás tehát még mélyebbre bocsátkozik le, mint mi, leszáll a gyermektől az állatig, és azt mondja, hogy az álom tartalma szükséglet kielégítése. Igen sok szólásmód céloz ugyanerre: „álomszerűen szép", „álmomban sem jutott volna az eszembe", „legmerészebb álmomban sem képzeltem volna". A nyelvszokásnak nyilvánvaló részrehajlása rejlik ebben. Hiszen, vannak szorongásos álmok és kellemetlen vagy közömbös tartalmú álmok is, de ezek nem termékenyítették meg a nyelvszokást. Ismer ugyan „rossz" álmokat, de számára az álom általában mégis csak az édes vágyteljesülés. És nincs is közmondás, amely arról biztosítana, hogy a disznó vagy a lud leölésről álmodik.

Persze elképzelhetetlen, hogy az álom vágyteljesítő jellegét az álomról értekező szerzők ne vették volna észre. Sőt, ez nagyon gyakran megtörtént; de egyiküknek sem jutott az eszébe, hogy

ezt a jellemvonást általánosnak ismerje el és az álom magyarázatának sarkpontjává tegye. Valóban elképzelhetjük, és erre rá is fogunk térni, mi gátolhatta őket ebben.

De most figyeljék csak meg, hogy a gyermekálmok méltatásából a fölvilágosítások milyen tömegét nyertük és mindezt jóformán fáradság nélkül! Az álom működése, mint az alvás őrzője, keletkezése két egymással vetélkedő szándékból, amelyek közül az egyik, az alvási vágy, állandó marad, a másik egy lelki inger kielégítésére törekszik, annak a bizonyitékai, hogy az álom értelmes lelki aktus, és két főjellemvonása: a vágyteljesülés és a hallucinációs élmény. És közben szinte megfeledkeztünk arról, hogy pszichoanalizist űzünk. Az elvétésekhez való kapcsolódáson kivül nem volt munkánknak sajátos szinezete. Bármely pszichológus, aki a lélekelemzés előfeltételeiről mitsem tud, megadhatta volna ezeket a fölvilágosításokat a gyermekálmokról. Miért nem tette meg ezt egyikük sem?

Ha csak olyan álmok volnának, mint a gyermekies álmok, akkor a kérdést megoldottuk volna, föladatunk befejezést nyerne, éspedig az álmodó kikérdezése, a tudattalan belevonása és a szabad képzettársitás igénybevétele nélkül. Noshát, innen indul ki nyilván a föladatunk folytatása. Már ismételten tapasztaltuk, hogy oly sajátságok, amelyeket általános érvényüeknek mondtak, később csak bizonyos számú álomra és csak az álmok bizonyos fajtájára igazolódtak be. Számunkra tehát arról van szó, vajjon a gyermeki álmokból levont általános jellemvonások tartósabbak-e, érvényesek-e azokra az álmokra nézve is, amelyek nem átlátszóak, amelyeknek nyilvánvaló tartalma semmi vonatkozást sem mutat egy fönnmaradt nappali vágyhoz. Az a fölfogásunk, hogy ezek a másfajta álmok messzemenő eltorzitáson estek át és ezért egyelőre nem itélhetők meg. Azt is sejtjük, hogy ennek az eltorzitásnak a földeritéséhez szükségünk lesz a pszichoanalitikus módszerre, amit a gyermeki álmoknak éppen az imént nyert megértésénél nélkülözhettünk.

Mindenesetre akad az eltorzítástól mentes álmoknak még egy osztálya, amelyek, hasonlóan a gyermekálmokhoz, könnyen fölismerhetők vágyteljesitő mivoltukban. Ezek azok az álmok, amelyeket egész életünkben parancsoló testi szükséglet idéz elő: az éhség, a szomjuság, a nemi szükséglet, tehát vágyteljesülések belső testi ingerekre való visszahatásképpen. Így följegyeztem egy 19 hónapos leányka álmát, amely étrend-felsorolásból állott, nevének hozzáfüzésével (*Anna F...., eper, szeder, rántotta, papi*), visszahatásként egy rossz emésztés miatt elrendelt bőjtnapra; ezt a megbetegedést pedig éppen az álomban említett gyümölcstől származtatták. Egyidejüleg a nagyanya is — kora az unokáét éppen hetvenre egészitette ki — vándorveséjének nyugtalansága miatt egy napi bőjtre volt kárhoztatva, és ugyanazon éjjel azt álmodta, hogy vendégségbe hívták és a legizletesebb falatokat rakták a tányérjára. Kiéheztetett foglyokon és utazások, expediciók alatt nélkülözések közt élő személyeken tett megfigyelések arra tanitanak, hogy ilyen körülmények között rendszeresen ezeknek a szükségleteknek a kielégítéséről szoktak álmodni. Igy Nordenskjöld Ottó, a vele áttelelt legénységről, „Antarctic" c. könyvében (1904, I. kötet, 336. old.) így számol be: „Legbensőbb gondolataink irányára nagyon jellemzőek voltak az álmaink; ezek sohasem voltak élénkebbek és számosabbak, mint éppen most. Még azok a társaink is, akik különben csak kivételesen álmodtak, reggelre kelve, amikor kicseréltük az ebből a képzeletvilágból nyert friss tapasztalatainkat, hosszú történeteket tudtak elbeszélni. Mindegyik arról a külső világról szólt, amely jelenleg oly távol esett tőlünk, de sokszor hozzáidomultak mostani körülményeinkhez ... Evés és ivás volt különben az a központ, amely körül álmaink a legtöbbször forogtak. Egyikünk, aki éjjente dúskált abban, hogy nagy társasággal ebédel, egészen boldog volt, amikor reggel beszámolhatott róla, hogy háromfogásos ebédet fogyasztott el; egy másik dohányról álmodott, egész dohányhegyekről; ismét egy másik hajóról, amely duzzadó vitorlák-

kal nyílt tengeren közeledett felénk. Még egy másik álom is megérdemli, hogy megemlítsük: A levélhordó jön a póstával és hosszasan elmagyarázza, hogy a pósta miért váratott magára oly soká; összekeverve adta ugyanis le és csak nagy üggyel-bajjal sikerült ismét visszakapnia. Természetesen az álomban még sokkal lehetetlenebb dolgokkal is foglalkoztunk, egészen föltünő volt azonban a képzelet hiánya majd minden álomban, amelyet magam álmodtam vagy elbeszélni hallottam. Bizonyára nagyon érdekelhetné a lélektant, ha mindezeket az álmokat följegyeztük volna. De könnyen meg lehet érteni, mennyire sóvárogtunk az alvásra, mivel mindazt nyújtotta, amit valamennyien a legforróbban kivántunk." Du Prel nyomán idézem még: „Mungo Park, egy afrikai utazása alkalmával, közel az eltikkadáshoz, szüntelenül hazájának vizben bővelkedő völgyeiről és berkeiről álmodott. Így a magdeburgi csillagbörtönben az éhségtől gyötrődő Trenck is dús lakomáknak közepette látta magát, és George Back, Franklin első expediciójának egyik résztvevője, amikor szörnyű nélkülözései következtében közel volt az éhhalálhoz, állandó anés rendszeresen bőséges lakomákról álmodott."

Aki azzal, hogy vacsorára erősen füszerezett ételeket eszik, éjjelre szomjuságot okoz magának, könnyen álmodja aztán, hogy iszik. Természetesen lehetetlenség hevesebb éhséget vagy szomjuságot az álom utján elintézni; az ilyen álomból szomjasan ébredünk és igazi vizet kell innunk. Az álom teljesítménye ebben az esetben gyakorlatilag csekély, de nem kevésbé világos, hogy annak a célnak a szolgálatában merült föl, hogy az alvást a fölébredésre és cselekvésre szorító inger ellen biztosítsa. Csekélyebb mértékü szükségleteken a kielégülési álmok gyakran átsegitenek.

Éppígy a nemi ingerek hatására is kielégüléseket nyújt az álom, ezek a kielégülések azonban emlitésreméltó sajátosságokat mutatnak. A nemi ösztönnek azon tulajdonsága következtében, hogy tárgyától egy fokkal kevésbé látszik függni, mint az éhség

és a szomjuság, a kielégülés a magömléses álomban valóságos lehet, és a tárgyhoz való viszonynak bizonyos, később említendő, nehézségénél fogva különösen gyakran megtörténik, hogy a reális kielégülés mégis csak határozatlan és eltorzított álomtartalomhoz csatlakozik. A polluciós álmoknak ez a sajátossága teszi őket, ahogy O. Rank ezt észrevette, az álomeltorzítás tanulmányozására alkalmas tárggyá. Különben a felnőttek valamennyi szükségleti álma a kielégülésen kivül még egyebet is szokott tartalmazni, olyasvalamit, ami tisztán lelki ingerforrásokból származik és megértéséhez értelmezésre szorúl.

Nem akarjuk azt állítani, hogy a felnőttek gyermekies módon képződő vágyteljesülési álmai csupán az említett parancsoló szükségletekre való visszahatásképpen jelentkeznek. Éppenígy ismerünk, bizonyos uralkodó helyzetek hatása alatt, ilyenfajtájú rövid és világos álmokat, amelyek kétségtelenül lelki ingerforrásból fakadnak. Ilyenek pl. a türelmetlenségi álmok, amikor valaki előkészületeket tett az elutazásra, fontos szinházi eseményre, előadásra, látogatásra, és most megálmodja várakozásának korai beteljesülését, tehát az élményt megelőző éjjelen elérte célját, magát a szinházban, a házigazdával való beszélgetés közben látja. Vagy, a helyes érzékkel kényelmi álmoknak nevezettek, amikor valaki, aki szeret sokat aludni, azt álmodja, hogy már fölkelt, mosakodik, vagy az iskolában van, miközben a valóságban folytatja alvását, tehát inkább álmában kel fel, mint a valóságban. Az alvás vágya, amelyről úgy találtuk, hogy rendszeresen része van az álom alakitásában, ezekben az álmokban hangossá válik és bennük lényeges álomalakitónak mutatkozik. Az alvás szükséglete joggal sorakozik a többi nagy testi szükséglet közé.

A müncheni Schack-képtár egy Schwind-képének másolatán mutatom be itt, hogy a festő milyen helyesen fogta föl az álom keletkezését az uralkodó helyzetből. [1] Ez „A rab álma", amelynek nem lehet egyéb tartalma a kiszabadulásnál. Nagyon

1.) L. a mellékletet.

jó ötlet, hogy a kiszabadulás az ablakon át fog megtörténni, mert az ablakon keresztül hatolt be a fényinger, ami véget vet a rab alvásának. Az egymás fölött álló gnómok valószinüleg a rab saját egymásra következő helyzeteit képviselik, amelyeket az ablak pereméig való felkuszáskor el kellene foglalnia, és, ha nem tévedek és nem magyarázok bele a müvész ábrázolásába tulságosan sok szándékosságot, a legfelülső a gnómok közül, az, aki a rácsot átfürészeli, vagyis azt teszi, amit a rab maga szeretne megtenni, azonos arcvonásu vele.

A gyermekálmokon és ezeken a gyermekies tipusu álmokon kivül minden más álomban, mint mondottuk, az álomeltorzítás gátlólag áll utunkba. Egyelőre nem mondhatjuk meg, vajjon ezek is vágyteljesülések-e, mint ahogy sejtjük; a nyilvánvaló tartalmukból nem találhatjuk ki, melyik lelki ingernek köszönik eredetüket, és nem tudjuk bebizonyitani, hogy ezek szintúgy igyekeznek ezt az ingert eltávolítani vagy elintézni. Értelmezni, azaz lefordítani kell őket, eltorzításaikat meg nem történtekké kell tenni, nyilvánvaló tartalmukat a lappangóval kell helyettesíteni, mielőtt itéletet alkothatnánk arról, hogy mindazt, amit a gyermekies álmoknál találtunk, szabad-e valamennyi álomra érvényesnek mondanunk.

KILENCEDIK ELŐADÁS

AZ ÁLOMCENZURA

Hölgyeim és Uraim! Az álom keletkezését, lényegét és működését a gyermekálmok vizsgálatából megismertük. Az álom az alvást zavaró (lelki) ingerek kiküszöbölése hallucinációs kielégülés útján. Igaz ugyan, hogy a felnőttek álmai közül csak egy csoportra vetíthettünk fényt, arra, amelyet gyermekies tipusú álmoknak neveztünk. Hogy miképpen állunk a többiekkel, azt még nem tudjuk, de nem is értjük meg őket. Egyelőre oly eredményhez jutottunk,

amelynek jelentőségét nem akarjuk lebecsülni. Valahányszor az álom tökéletesen érthető előttünk, hallucinációs vágyteljesülésnek bizonyul. Ez az összetalálkozás nem lehet véletlen és nem lehet közömbös.

Másfajtájú álmokról különböző meggondolások és az elvétések fölfogásával való analógia alapján föltesszük, hogy ismeretlen tartalomnak eltorzított helyettesitői és először vissza kell erre vezetni őket. Ennek az álomeltorzításnak a vizsgálata, megértése lesz mármost első feladatunk.

Az álomeltorzítás az, ami az álmot idegenszerűvé és értelmetlenné teszi. Többfélét akarunk róla tudni: először is, hogy honnan ered, a dinámizmusát; másodszor, hogy mit művel; és végül, hogy miként csinálja ezt. Azt is mondhatjuk, hogy az álomeltorzítás az álommunka műve. Le akarjuk írni az álommunkát és vissza akarjuk vezetni a benne működő erőkre.

És most hallgassák meg a következő álmot. Egy körünkbe tartozó hölgy jegyezte fel [1]; adatai szerint nagytekintélyü, finom műveltségü idősebb uriasszonytól származik. Az álom nem volt pszichoanalizis tárgya. Ismertetője megjegyzi, hogy pszichoanalitikusok számára nem szorul értelmezésre. Az álmodó maga sem értelmezte az álmot, de itéletet alkotott róla és annyira elitélte, mintha megértette volna. Mert így nyilatkozott róla: És ilyen utálatos, ostoba zagyvalékot álmodik össze egy ötvenéves asszony, akinek éjjel-nappal nem jár egyéb a fejében, mint a gyermekéről való gondoskodás!

Most pedig halljuk az álmot a „szerelmi-szolgálatokról". *„Az első számu helyőrségi kórházba megy és a kapuban álló őrnek azt mondja, hogy . . . (előtte ismeretlen nevet említ) főorvossal kell beszélnie, mert szolgálatot akar teljesíteni a kórházban. Közben a ‚szolgálat' szót úgy hangsulyozza, hogy az altiszt rögtön észreveszi, hogy ‚szerelmi' szolgálatról van szó. Minthogy idősebb asszony, némi habozás után beengedi. Azonban ahelyett,*

1) Dr. Hermine Hug-Hellmuth.

hogy a főorvoshoz jutna, egy nagy, barátságtalan szobába ér, ahol egy hosszú asztal körül sok tiszt és katonaorvos áll és ül. Ajánlatával egy törzsorvoshoz fordúl, aki alig néhány szó után megérti. Álombeli beszédének szövege ez: ,Én és Bécs városának számos asszonya és leánya készségesen rendelkezésre állunk, hogy a katonáknak, a legénységnek és tiszteknek különbség nélkül . . .' Itt az álomban mormogás következik. Ámde, hogy az összes jelenlévők helyesen értették meg, ezt látja a tisztek részben zavart, részben kaján arckifejezéséből. A hölgy folytatja: ,Tudom, hogy elhatározásunk idegenszerűen hangzik, de mi halálos komolysággal gondoltuk meg. A katonától a harcmezőn ugyancsak nem kérdezik, vajjon meg akar-e halni vagy sem'. Percekig tartó kínos csönd következik. A törzsorvos átöleli derekát és így szól: ,Nagyságos asszonyom, képzelje el, hogy tényleg arra kerülne a sor . . .' (mormogás). Az asszony kibontakozik a karjai közül, azzal a gondolattal, hogy: ,ugyan, az egyik olyan, akár a másik' és így felel: ,Istenem, én öreg asszony vagyok és talán nem is kerülök abba a helyzetbe. Különben egy föltételt be kellene tartani: a kor méltánylását; hogy egy idősebb asszony ne egy egész fiatal legénynek . . . (mormogás); ez borzasztó volna'. — A törzsorvos: ,Tökéletesen megértem.' Néhány tiszt, köztük az is, aki fiatalabb éveiben udvarolt neki, hangosan fölnevet, és a hölgy azt kivánja, hogy vezessék főorvos ismerőséhez, hogy mindent elrendezzenek. Eközben, legnagyobb megdöbbenésére, eszébe ötlik, hogy nem tudja a főorvos nevét. A törzsorvos mindazonáltal nagyon udvariasan és tiszteletteljesen útbaigazítja, hogy egy nagyon keskeny vas-csigalépcsőn, amely a szobából egyenesen a felsőbb emeletekre vezet, a második emeletre menjen. A lépcsőn fölmenet hallja, amint egy tiszt megszólal: ,Óriási elhatározás, mellékes, fiatal-e vagy öreg az illető; le a kalappal!'

Az asszony, azzal az érzéssel, hogy egyszerűen a kötelességét teljesíti, megy fölfelé a végnélküli lépcsőkön.

Ez az álom rövid néhány héten belül — amint a hölgy

megjegyzi — egészen jelentéktelen és meglehetősen értelmetlen változtatásokkal még kétszer megismétlődik."

Az álom, lefolyását tekintve, éberálomnak felel meg; csak kevés helyen törik meg, és tartalmának nem egy részletét lehetett volna kérdezősködéssel tisztázni, ez azonban, mint tudják, elmaradt. Ami mindazonáltal föltünő és számunkra érdekes, az az, hogy az álom többhelyütt hézagos, nem az emlékezetnek, hanem a tartalomnak a hiányát mutatja. Három helyen a tartalom mintegy kitörlődött; a beszédeket, amelyekben ezek a hézagok elhelyeződnek, mormogás szakítja félbe. Minthogy nem végeztünk analizist, szigorúan véve nincs is jogunk, hogy az álom értelméről véleményt nyilvánítsunk. De vannak bizonyos utalások, amelyekből következtethetünk valamire, például a „szerelmi-szolgálat" szóból, és mindenekelőtt kiegészítésre késztetnek a beszédnek ama részei, amelyek a mormogást közvetlenül megelőzik; ezek a kiegészítések pedig csakis egyértelműek lehetnek. Ha beillesztjük őket a helyükre, akkor olyan tartalmú fantáziához jutunk, amely szerint az álmodó kész, honleányi kötelességének teljesítéseképpen, személyét a hadsereg, tisztek és legénység, szerelmi szükségleteinek kielégítése céljából rendelkezésre bocsátani. Mindez bizonyára nagyon megbotránkoztató, mintaképe a szemérmetlen, libidinózus fantáziának, ámde — az álomban elő sem fordul. Éppen ott, ahol az összefüggés megkövetelné ezt a beismerést, a nyilvánvaló álomban zavaros mormogás jelentkezik, valami veszendőbe ment vagy pedig elnyomatott.

Remélem, kézenfekvőnek találják, hogy ezeknek a helyeknek éppen a botrányos mivolta adja meg elnyomatásuk motivumát. De hol találkoznak az ilyen eset hasonmásával? Napjainkban nem kell messze keresgélniök. Vegyenek kezükbe egy politikai napilapot és azt fogják találni, hogy itt-ott kimaradt a szöveg és a helyén fehér a papir. Tudják, hogy ez az ujságcenzura műve. Ezeken az üresen maradt helyeken volt valami, ami a magas cenzurahivatalnak nem tetszett és ezért ki kellett törülni. Önök

azt hiszik, kár volt érte; nyilván ez volt az ujságban a legérdekesebb, ez volt a „legjava".

Más esetekben nem a kész szövegre hatott a cenzura. A szerző előrelátta, milyen részeket kifogásolhatna a cenzura, és ezért óvatosan mérsékelte, enyhén megváltoztatta a mondanivalóját vagy beérte körülirásokkal és célzásokkal arra, amit voltaképpen a tollára akart venni. Ilyenkor az ujságban nincs is üres hely, de bizonyos kerülgetésekből és a kifejezések homályosságából kitalálhatják, hogy az iró már jóelőre tekintettel volt a cenzurára.

Nos, leszögezzük ezt a párhuzamot. Azt mondjuk, hogy a kihagyott, mormogásba burkolt álombeli beszéd is cenzurának esett áldozatul. Egyenesen álomcenzuráról beszélünk és ennek tulajdonítjuk az álomeltorzítás egy részét. Bárhol hézag mutatkozik a nyilvánvaló álomban, azt az álomcenzura idézte elő. Tovább is kellene mennünk és a cenzura megnyilvánulását minden esetben ott is fel kellene ismernünk, ahol valamely álomelemre különösen gyengén, határozatlanul és kétesen emlékezünk vissza más, élesebben kidomborodó elemek sorából. A cenzura azonban csak ritkán nyilvánul meg oly leplezetlenül, oly, mondhatnók, naivul, mint a „szerelmi szolgálatok" példaként felhozott álmában. Sokkal gyakrabban jut a cenzura érvényre a második tipus szerint, amennyiben az igazi helyett gyöngitéseket, megközelitéseket, célzásokat eredményez.

Az álomcenzura egy harmadik megnyilvánulási módjának mását a hirlapcenzura működéséből nem ismerem; de éppen ezt tudom az egyetlen eddig analizált álompéldánkon fölmutatni. Emlékeznek még a „három rossz szinházjegy 1 forint 50 krajcár-ért" részletet tartalmazó álomra. Ennek az álomnak lappangó gondolatai közt ott volt az előtérben az „elsietettség", a „túlkorán-valóság" eleme. Ilyesformán: oktalanság volt, oly korán férjhez menni, — oktalanság volt az is, oly korán szinházjegyeket venni, — nevetséges volt a sógornő részéről, hogy

a pénzét oly sietve kiadta, hogy ékszert vásároljon érte magának. Az álomgondolatoknak ebből a központi eleméből nem ment át semmi sem a nyilvánvaló álomba; itt a szinházba-menetel és a jegyszerzés került a középpontba. A hangsúlynak ez az eltolása, a tartalmi elemeknek ez az átcsoportositása a nyilvánvaló álmot a lappangó álomgondolatokhoz képest annyira megváltoztatja, hogy senki sem sejtené az utóbbiakat az előbbiek mögött. Ez a hangsúly-eltolódás az álomeltorzítás egyik főeszköze és ez ruházza föl az álmot azzal az idegenszerűséggel, ami miatt maga az álmodó sem akarná saját termékének elismerni.

A kihagyás, a megváltoztatás, az anyag átcsoportositása tehát az álomcenzura hatása és az álomeltorzítás eszköze. Maga az álomcenzura a bennünket most foglalkoztató álomeltorzítás előidézője, vagy egyike az előidézőinek. A megváltoztatást és az átcsoportosítást „eltolás"-nak is szoktuk nevezni.

E megjegyzések után, amelyeket az álomcenzura hatásáról tettünk, most a dinámikája felé fordulunk. Remélem, hogy ezt a kifejezést nem veszik tulságosan megszemélyesített értelemben és az álom-cenzort nem képzelik el úgy, mintha egy szigorú emberke vagy egy szellem volna, aki valamelyik agykamrácskában él és ott látja el hivatalát, de nem is veszik tulságosan helyhezkötötten, úgy, hogy „agyi központot" gondolnak el, amelyből ilyen cenzuráló hatás áramlana ki és ez a hatás ennek a központnak a megsérülésével vagy eltávolitásával megszünnék. Egyelőre nem egyéb ez, mint egy dinámikus vonatkozás jól felhasználható műszava. Ez a szó nem állja útját annak a kérdésnek, vajjon milyen szándékok és milyen szándékokra fejtenek ki ilyen hatást; nem lep meg bennünket, ha megtudjuk, hogy egyszer már régebben is beleütköztünk az álomcenzurába, talán anélkül, hogy észrevettük volna.

És valóban így is történt. Emlékezzenek csak vissza arra, hogy, amikor a szabad képzettársitás módszerét alkalmazni kezdtük, meglepő tapasztalatra jutottunk. Éreznünk kellett, hogy fárado-

zásainkkal, amelyekkel az álom elemétől a tudattalan elemhez, a pótlás eredetijéhez akartunk eljutni, itt ellentállás helyezkedett szembe. Amint mondottuk, ez az ellentállás különböző fokú lehet, egyszer igen erős, máskor alig számbajövő. Az utóbbi esetben az álomfejtő munkának csak kevés közbeeső tagot kell érintenie; de ha az ellentállás erős, akkor az elemből kiindulva hosszú társitási sorokat kell magunk mögött hagyni, a kiindulási ponttól messzire el kell térnünk, és útközben mindazokat a nehézségeket le kell küzdenünk, amelyek bíráló ellenvetéseknek mutatkoznak az ötlettel szemben. Ami az értelmezés munkája közben ellentállásként lép elénk, azt mármost álomcenzura gyanánt az álommunkába kell bevezetnünk. Az ellentállás az álomfejtéssel szemben csupán objektiválódása az álomcenzurának. Azt is igazolja, hogy a cenzura ereje nem merült ki azzal, hogy előidézte az álom eltorzítását, úgyszintén, hogy nem szünt meg azóta, hanem, azzal a szándékkal, hogy az eltorzítást fenntartsa, maradandó intézményként továbbra is fennáll. Különben éppenúgy, mint ahogy álomfejtés közben az ellentállás minden elemnél váltakozó erejü volt, úgy a cenzura által előidézett eltorzításnak is ugyanabban az álomban minden egyes elemnél különböző mértékben kellett sikerülnie. Ha összehasonlitjuk a nyilvánvaló és a lappangó álmot, akkor azt látjuk, hogy egyes lappangó elemek teljesen kiküszöbölődtek, mások többé-kevésbbé módosultak, mások viszont változatlanúl, sőt talán megerősödve kerültek át a nyilvánvaló álomtartalomba.

Azt akartuk azonban megvizsgálni, hogy a cenzura milyen szándékokból ered és milyen szándékok ellen müködik. Nos, az álom, sőt talán az emberélet megértésének erre az alapvető kérdésére is könnyen adódik felelet, ha a megfejtésre került álmok során végigpillantunk. A cenzurát kifejtő törekvések olyanok, amelyeket az álmodó éber itélete elismer, amelyekkel egyetért. Biztositom Önöket arról, hogy, ha valamely álmuknak kifogástalanúl végrehajtott megfejtését nem akarják elfogadni,

ezt ugyanazokból a motivumokból teszik, amelyekből kifolyólag az álomcenzura működött, az álom eltorzítása létrejött és az értelmezése szükségessé vált. Gondoljanak az ötvenéves hölgy álmára. Az álmot, anélkül, hogy értelmezte volna, utálatosnak találja; még hevesebben felháborodott volna, ha Hug doktorasszony az elengedhetetlen értelmezésből közölt volna vele valamit, s éppen emiatt az elitélés miatt került álmába a megbotránkoztató részek helyén a mormogás.

Azokat a szándékokat azonban, amelyekkel az álomcenzura szembehelyezkedik, először is ennek a fórumnak az álláspontjából kiindulva kell leirni. Ekkor pedig csak azt mondhatjuk, hogy azok mindenképpen elvetendő természetüek, erkölcsi, esztétikai és társadalmi szempontból botrányosak, olyan dolgok, amikre nem is merészkedünk gondolni, vagy csak utálattal gondolunk reájuk. Ezek a cenzurált és az álomban eltorzítottan kifejezésre jutott vágyak elsősorban korlátlan és kiméletlen önzés megnyilvánulásai. Éspedig a magunk én-je minden álomban helyet foglal s mindegyikben főszerepet játszik, olyankor is, ha a nyilvánvaló tartalomban jól el tud rejtőzködni. Az álomnak ez a *„sacro egoismo“*-ja bizonyára összefügg az alvásra való beállítással, hiszen ez a beállítás az érdeklődésnek az egész külvilágtól való elvonásában nyilvánúl meg.

A minden erkölcsi béklyótól felszabadult én azonosítja magát a nemi törekvések valamennyi igényével, olyanokkal, amelyeket esztétikai neveltségünk régen elitélt, s olyanokkal, amelyek minden korlátozó erkölcsi követelménynek ellentmondanak. Az élvezetre való törekvés — a libidó, ahogyan mi nevezzük — gátlás nélkül választja tárgyait, éspedig a tilosakat a legszivesebben. Nemcsak másnak a feleségét, hanem elsősorban vérfertőzéses, emberi közmegegyezés által szentté avatott tárgyakat: férfinél az anyát és a nővért, nőnél az atyát és a fivért. (50 éves hölgyünk álma is incesztusos, libidója félreismerhetetlenül fiára irányúl.) Oly gerjedelmek, amelyeket az emberi természettől

távolesőnek tartunk, elég erőseknek mutatkoznak arra, hogy álmokat keltsenek. A gyűlölet is korlátlanul kitombolja magát. Bosszú- és halálvágy a legközelebbállók, az életben legjobban szeretett emberek, a szülők, a testvérek, a házastársak, a tulajdon gyermekek iránt, nem szokatlan jelenség. Ezek a cenzurált vágyak mintha a valóságos pokolból szállanának fel; éber állapotban való értelmezésük után semmilyen cenzura sem bánik velük el szerintünk eléggé szigorúan.

E gonosz tartalomért azonban ne tegyenek az álomnak szemrehányást. Hiszen csak nem felejtik el, hogy az az ártalmatlan, sőt hasznos szerepe van, hogy az alvást a zavarásoktól megoltalmazza. Az ilyen rosszaság nem lényege az álomnak. Hiszen azt is tudják, hogy vannak álmok, amelyeket jogos vágyak és sürgős testiszükségletek kielégítéseként ismerhetünk fel. Igaz, hogy ezekben nincs is álomeltorzítás; de erre nincs is szükségük, eleget tehetnek a föladatuknak anélkül, hogy az én erkölcsi és esztétikai törekvéseit megsértenék. Azt se tévesszék szem elől, hogy az álomeltorzítás két tényezővel arányos. Egyrészt annál nagyobb lesz, minél kárhozatosabb a cenzurálandó vágy, másrészt meg abban az arányban is nő, minél szigorúbban érvényesülnek pillanatnyilag a cenzura követelményei. Egy fiatal, szigorúan nevelt és tartózkodó leány éppen azért kérlelhetetlen cenzurával fog oly álomrezdüléseket eltorzítani, amelyeket nekünk, orvosoknak, például megengedett, ártatlan, libidinózus vágyak gyanánt kellene elismernünk, s amelyeket egy évtized mulva maga az álmodó is így fog megitélni.

Különben még korántsem tartunk ott, hogy az értelmezés munkájának ez az eredménye már felháboríthasson bennünket. Azt hiszem, hogy még nem értjük egészen; mindenekelőtt azonban az a feladat vár reánk, hogy eredményünket esetleges támadásokkal szemben biztosítsuk. Nem is olyan nehéz meglelni a sebezhető pontját. Álomfejtéseink azon előfeltételek alapján történtek — az imént be is vallottuk őket —, hogy az álomnak

egyáltalában értelme van, hogy ezidőszerint tudattalan lelki folyamatok létezését a hipnótikus alvásról át szabad vinnünk a normális alvásra s hogy valamennyi ötlet szükségszerüen meghatározott. Ha előfeltevéseink alapján az álomfejtésnek kézenfekvő eredményeihez jutottunk volna, akkor joggal következtethetnénk, hogy ezek az előfeltételek helyesek voltak. De mitévők legyünk, ha ezek az eredmények olyanok, mint aminőknek éppen vázoltuk őket? Hiszen akkor egyszerüen azt mondhatjuk: ezek lehetetlen, esztelen, legalábbis nagyon valószinütlen eredmények, tehát valami hiba volt már az előfeltételekben. Vagy mégsem lelki tünemény az álom, vagy nincs semmi tudattalan a normális állapotban, vagy pedig valahol sántit a módszerünk. Nem egyszerübb és kielégitőbb-e vajjon ezt föltenni, mint azokat a szörnyüségeket, amelyeket előfeltételeink alapján állitólag fölfedeztünk?

Mindakettő! Egyszerübb is és kielégitőbb is, ám azért nem éppen szükségszerüleg helyesebb. Ne siessük el a dolgot, a kérdés még nem érett meg a döntésre. Mindenekelőtt még erősbíthetjük az álomfejtésünk ellen felhozott birálatot. Hogy ennek az eredményei olyan kevéssé örvendetesek s annyira gusztustalanok, az talán nem esne oly súlyosan latba. Erősebb az az érv, hogy az álmodó, akinek álma értelmezése alapján ilyen vágytörekvéseket tulajdonítunk, ezeket a legnyomatékosabban és jó érveléssel elhárítja magától. Micsoda?, mondja az egyik, az álomból be akarja Ön bizonyítani, hogy sajnálom azt az összeget, amelyet hugom kelengyéjére és öcsém neveltetésére fordítottam? De hiszen ez lehetetlen; hiszen én csak a testvéreimért dolgozom, nem is törődöm egyébbel az életben, minthogy a kötelességemet teljesítsem velük szemben, ahogy' ezt, mint köztük a legidősebb, megboldogult anyánknak megigértem. Vagy egy álmodó nő ezt mondja: Az uram halálát kivánnám? De hisz' ez fölháborító ostobaság! Nemcsak hogy a legboldogabb házasságban élünk — ezt Ön valószinüleg nem hiszi el —, ám a halála meg is fosz-

tana mindentől, amim csak van még ezen a világon. Vagy másvalaki azt fogja ellenünk szegezni: Érzéki vágyaim lennének nővérem iránt? Nevetséges, rá se nézek; nem szivelhetjük egymást s évek óta egyetlen szót sem váltottam vele. Talán könnyen vennők még a dolgot, ha ezek az álmodók a nekik tulajdonított törekvéseket nem erősitenék meg vagy tagadnák; azt mondhatnók, hogy ezek olyan dolgok éppen, amiket nem tudnak magukról. Hogy azonban az ilyen megfejtett vágynak a merő ellentétét érzik és ennek az ellentétnek az előtérbenállását életmódjukkal be is tudják bizonyítani, az végül mégis csak gondolkodóba ejthet bennünket. Nem volna most itt a legfőbb ideje, hogy az álomfejtésre fordított minden munkánkat félredobjuk, mint olyasvalamit, amit az eredményei ad absurdum vezettek?

Nem, még nem jött el az ideje. Ez az erősebb érv is szétfoszlik, ha birálattal közelítjük meg. Ha föltesszük, hogy vannak a lelki-életben tudattalan törekvések, akkor semmi bizonyító ereje sincs annak, ha a velük ellentétesek a tudatos életben uralkodóaknak mutatkoznak. Talán van helye a lelki-életben ellentétes törekvéseknek is, ellentmondásoknak, amik egymás mellett megállnak; sőt, lehetséges, hogy éppen az egyik érzület uralmának tulnyomó volta a föltétele annak, hogy az ellentéte tudattalanná váljék. Tehát mégis az először fölvetett ellentmondásnál kell megmaradnunk, hogy tudniillik az álomfejtés eredményei nem egyszerüek és nagyon nem kivánatosak. Az elsőre az a válasz, hogy az egyszerű iránt való minden rajongásukkal az álom egyetlen problémáját sem tudják megoldani; itt mégiscsak rá kell fanyalodniok, hogy bonyolultabb viszonyokat tételezzenek fel. A másodikra pedig az, hogy nyilvánvalóan helytelenül járnak el, ha a tetszést vagy visszatetszést, amit éreznek, tudományos itélet motivumaként használják fel. Mi következik abból, hogy az álomfejtés eredményei Önök előtt oly kevéssé örvendeteseknek, sőt megszégyenítőeknek s visszataszitóaknak tünnek fel? *Ça n'empêche pas d'exister*, ezt hallottam

fiatal orvos koromban mesterem, Charcot, szájából hasonló alkalommal. Alázatosnak kell lenni, a rokonszenvet és ellenszenvet szépen háttérbe kell tolni, ha valaki meg akarja ismerni, mi valóságos ezen a világon. Ha egy fizikus be tudja Önöknek bizonyítani, hogy e föld szerves életének rövid időn belül teljes megdermedés miatt meg kell szünnie, merik-e vajjon vele szembe is hangoztatni: ez lehetetlenség, ez a kilátás tulságosan kellemetlen? Azt hiszem, hallgatni fognak mindaddig, amig nem jön egy másik fizikus és az előbbi föltevéseiben vagy számitásaiban hibát nem mutat ki. Ha azt, ami Önöknek kellemetlen, elhárítják maguktól, akkor egyenesen megismétlik az álomképzés mechanizmusát, ahelyett hogy megértenék és ezzel legyőznék.

Akkor aztán talán megigérik, hogy eltekintenek a cenzurázott álomvágy visszataszító sajátosságától, és már csak arra az elvi álláspontra szoritkoznak, hogy mindazonáltal mégis csak valószinütlen, hogy az ember alkatában a gonosznak ilyen nagy teret kelljen engedélyezni. De vajjon feljogosítják-e Önöket tulajdon tapasztalataik, hogy ezt mondják? Nem akarok arról beszélni, hogyan tünnek föl önmaguk előtt; de találtak-e a följebbvalóiknál és versenytársaiknál annyi jóakaratot, az ellenségeiknél annyi lovagiasságot és a társaságukban oly kevés irigységet, hogy kötelezve lennének, hogy a gonosz önzésnek az emberi természetben való részesedése ellen fellépjenek? Nem tudják, mennyire féktelen és megbizhatatlan az emberek átlaga a nemi élet minden vonatkozásában? Vagy nem tudják, hogy mindazokat a tulkapásokat és kicsapongásokat, amelyekről éjjelente álmodunk, ébrenjáró emberek nap-nap után büntettként tényleg el is követik? Mi egyebet tesz itt a pszichoanalizis, mint hogy megerősiti Plato régi mondását: a jók azok, akik beérik vele, hogy arról álmodnak, amit a többiek, a gonoszak, valóban elkövetnek?

Most pedig fordítsák tekintetüket az egyénitől a nagy háború

felé, amely még mindig dul Európában, gondoljanak a durvaságnak, kegyetlenségnek, hazudozásnak arra a mérhetetlen halmazára, amelynek most el szabad lepnie a kulturvilágot. Valóban azt hiszik, hogy egy maroknyi lelkiismeretlen akarnoknak és csábitónak sikerült volna mindezeket a gonosz szellemeket fölidéznie, ha az alárendeltek milliói nem volnának részesek a bünben? Ilyen körülmények között is sikra mernének szállni a rossznak az ember alkatából való kizárása mellett?

Azt fogják ellenemvetni, hogy a háborút egyoldalúan itélem meg; a háború felszínre hozta azt is, ami az emberben a legszebb és legnemesebb, a hősiességét, az önfeláldozását, a társadalmi érzését. Bizonyára, ámde ne legyenek Önök is büntársak éppen abban az igazságtalanságban, amelyet annyiszor követtek el a pszichoanalizissel szemben, amennyiben szemére hányták, hogy valamit tagad, mert a másikat állítja. Nem szándékunk, hogy az emberi természet nemes törekvéseit letagadjuk s nem is járultunk soha hozzá, hogy értéküket lebecsüljék. Ellenkezőleg; nemcsak a cenzurált gonosz álomvágyakat mutatom meg Önöknek, hanem a cenzurát is, amely elnyomja és felismerhetetlenné teszi ezeket. Az emberi gonoszságnál csak azért időzünk nagyobb nyomatékkal, mert mások megtagadják; amivel az ember lelki élete jobbá ugyan nem válik, de érthetetlenné lesz. Ha aztán az egyoldalú erkölcsi értékelést feladjuk, az emberi természetben a gonosznak és a jónak viszonyához bizonyára meg fogjuk találni a helyesebb formulát.

Tehát ebben maradunk. Az álomfejtés körül végzett munkánk eredményeit nem kell föladnunk, ha elidègenitőnek találjuk is őket. Talán később más úton közeledhetünk a megértésükhöz. Egyelőre ehhez ragaszkodunk: az álomeltorzítás cenzura következménye, amelyet az én elismert törekvései valamely módon visszataszító vágyakozások ellen érvényesítenek, amikor ezek a vágyakozások éjnek-idején, alvás alatt, megmozdulnak bennünk. Azon persze, hogy miért éppen éjszaka s hogy honnan szár-

maznak ezek az elvetendő vágyak, még sok a kérdezni és kutatni való.

Helytelen volna azonban, ha most elmulasztanók, hogy ezeknek a vizsgálatoknak egy másik eredményét kellőképpen kiemeljük. Azok az álombeli vágyak, amelyek alvás közben zavarni akarnak bennünket, ismeretlenek előttünk, hiszen csak az álom értelmezése útján értesülünk róluk; tehát a megtárgyalt értelemben jelenleg-tudattalanoknak kell neveznünk őket. De azt is hozzá kell tennünk, hogy ez a tudattalan több a jelenleg-tudattalannál. Hiszen az álmodó akkor is tagadja őket, amint ezt oly sok esetben tapasztaltuk, amikor az álom értelmezése útján már tudomást szerzett róluk. Ilyenkor az az eset ismétlődik meg, amellyel először a „felböfögés" elszólási-esetének értelmezésénél találkoztunk, amikor is a szónok felháborodva biztosított arról, hogy sem akkor, sem bármikor azelőtt, főnöke ellenes tiszteletlen indulat nem jött tudatára. Már akkor kételkedtünk az effajta bizonykodás értékében s ezt azzal a föltevéssel helyettesítettük, hogy a szónok állandóan nem tud erről a benne meglévő indulatról. Ilyesmi ismétlődik meg mármost minden erősen eltorzított álom értelmezésénél és ezáltal nő a jelentősége felfogásunk számára. Most hát eljutottunk odáig, hogy elfogadhatjuk azt a föltevést, hogy vannak a lelki-életben folyamatok, törekvések, amelyekről az ember egyáltalában nem tud, régesrég nem tud semmit, sőt talán sohasem tudott felőlük. A tudattalan így uj értelmet kap számunkra: a „jelenleg" vagy „időközönként" eltünik a lényegéből, jelenthet állandóan tudattalant is, nemcsak „jelenleg lappangót". Más alkalommal természetesen erről is többet kell majd hallanunk.

TIZEDIK ELŐADÁS

A JELKÉP AZ ÁLOMBAN (SZIMBOLIKA)

Hölgyeim és Uraim! Azt találtuk, hogy az álom megértését gátló álomeltorzítás olyan cenzuráló működésnek a következménye, amely az elfogadhatatlan, tudattalan vágyrezdülések ellen irányul. De, természetesen, nem állítottuk azt, hogy a cenzura volna az egyedüli tényező, amely az álomeltorzítást okozza, s az álom további tanulmányozásánál valóban azt a felfedezést tehetjük, hogy ebben a hatásban más tényezőknek is részük van. Ez annyit jelent, mintha azt mondanók, hogy ha az álomcenzurát ki is kapcsolnák, mégsem tudnók az álmokat megérteni, a nyilvánvaló álom mégsem lenne azonos a lappangó álomgondolatokkal.

Ezt a másik, az álmot átlátszatlanná tevő tényezőt, ezt az uj adalékot az álom eltorzításához akkor fedezzük fel, amikor módszerünk egy hézagosságára leszünk figyelmessé. Már megvallottam Önöknek, hogy az analizáltaknak az álom egyes elemeihez hellyel-közzel tényleg semmi sem jut az eszükbe. Természetesen, nem történik ez meg oly gyakran, amint ezek állítják; igen sok esetben az ötletet, ha kitartóak vagyunk, mégiscsak kicsikarhatjuk. De mindazonáltal maradnak esetek, amelyekben csődöt mond a képzettársítás, vagy, ha kierőszakoltuk, nem szolgáltatja azt, amit elvárunk tőle. Ha pszichoanalitikus kezelés folyamán történik ez, akkor különös jelentőséget tulajdonítunk neki, olyat, amilyennel itt nincs dolgunk. De megesik ez normális embereknél végzett álomfejtés közben, vagy a magunk álmainak értelmezése folyamán is. Mihelyt meggyőződünk, hogy ilyen esetekben a biztatás mitsem használ, végülis arra a felfedezésre jutunk, hogy ez a nem kivánt eset rendszeresen beáll bizonyos álomelemeknél és uj törvényszerüséget kezdünk felismerni ott, ahol először csak azt hittük, hogy a módszer kivételesen csütörtököt mondott.

Ilyenmódon kisértésbe jutunk, hogy ezeket a „néma" álomelemeket magunk értelmezzük, a magunk eszközeivel lássunk hozzá a lefordításukhoz. Az az észlelet tolúl elénk, hogy valahányszor megengedjük ezt a pótlást, mindig kielégítő értelmet kapunk, viszont értelmetlen marad az álom s az összefüggés megszakad, amig csak erre a beavatkozásra el nem szánjuk magunkat. Sok teljesen hasonló eset felhalmozódásának jut az a szerep, hogy eleinte félénk kisérletünknek a kivánt bizonyosságot megadja.

Mindezt kissé iskolásan ábrázolom, tanitási célokra azonban megengedett dolog ez s nincs is meghamisítva, csupán leegyszerűsítve.

Ilyenmódon az álomelemek egy sorára állandó forditásokat kapunk, tehát egészen hasonlóan ahhoz, ahogyan ezt népszerű álmoskönyveinkben minden megálmodott dologra megtaláljuk. De ne felejtsék el, hogy képzettársitásos módszerünkben sohasem jönnek az álomelemekhez tartozó állandó pótlások napfényre.

Önök persze most mindjárt azt fogják mondani, hogy az értelmezésnek ez az útja még sokkal bizonytalanabbnak és megtámadhatóbbnak látszik, mint az előbbi, a szabad képzettársítás útján nyert értelmezés. De van itt azért még valami. Ha ugyanis a tapasztalat alapján elég nagyszámban gyüjtöttünk ilyen maradandó pótlásokat, akkor végülis csak megvalljuk, hogy az álomfejtés ezen részeit valóban a magunk ismerete alapján kellett volna elintézni, hogy tényleg érthetőek lehettek az álmodó ötletei nélkül is. Hogy honnan kellene az értelmüket ismerni, az fejtegetéseink második részében fog majd adódni.

Az ilyen maradandó viszonyt az álomelem és lefordítása közt jelképesnek (szimbolikusnak) nevezzük, az álomelemet magát a tudattalan álomgondolat jelképének (szimbolumának). Emlékezhetnek, hogy már az álomelem és a tulajdonképpeni megfelelője közti viszony vizsgálatánál három ilyen viszonylatot különböztetem meg: a résznek az egészhez való

viszonylatát, a célzásnak és a szemléletessétevésnek a viszonyát. Egy negyediket bejelentettem akkor, de nem neveztem meg. Ez a negyedik mármost az itt bevezetett jelképes-viszonylat. Ehhez igen érdekes viták fűződnek, amelyekkel most foglalkozni akarunk, mielőtt még a szimbolika körül szerzett különleges megfigyeléseinket kifejtenők. A szimbolika talán az álomfejtés legfigyelemreméltóbb fejezete.

Mindenekelőtt: amennyiben a jelképek maradandó fordítások, bizonyos mértékben megvalósítják az antik és népszerű álomfejtés eszményét, amelytől módszerünkkel oly messzire eltávolodtunk. Bizonyos körülmények között megengedik, hogy értelmezzünk egy álmot, anélkül, hogy kérdést intéznénk az álmodóhoz, aki a jelképhez amúgy sem tudna hozzászólni. Ha ismerjük a szokásos álomjelképeket s hozzá még az álmodó személyét is, a viszonyokat, amelyek között él, s azokat a benyomásokat, amelyek után az álom bekövetkezett, akkor gyakran módunkban áll, hogy az álmot minden további nélkül értelmezzük, mintegy kapásból lefordítsuk. Az ilyen mesterfogás hizelgő az álomfejtőre és imponál az álmodónak; kellemesen elüt az álmodó faggatásakor végzett fáradságos munkától. De ne engedjék, hogy ez elcsábítsa Önöket. Nem az a feladatunk, hogy mesterfogásokat végezzünk. A jelkép ismeretén nyugvó értelmezés nem oly módszer, amely a képzettársításosat pótolhatná vagy vele versenyre kelhetne. Kiegészítése annak s csak abba beléillesztve szolgáltat használható eredményeket. Ami azonban az álmodó lelki helyzetének ismeretét illeti, fontolják meg, hogy nemcsak jóismerősök álmát kapják megfejtésre, hogy rendszerint nem ismerik az álmot kiváltó napi eseményeket s hogy az analizált ötletei éppen annak az ismeretét hozzák Önök elé, amit lelki helyzetnek nevezünk.

Egész különösen nevezetes továbbá, később megemlítendő összefüggésekre nézve is, az a tény, hogy az álom és a tudattalan közti jelképes viszony fennállása ellen ismét a leghevesebb

ellentállás tört ki. Még oly jóitélőképességű, nagytekintélyű emberek is, akik hosszú utat tettek meg a pszichoanalizissel karöltve, ezen a ponton kiléptek a követők sorából. De annál csodálatosabb ez a magatartás, mert először is a szimbolika nemcsak az álom sajátossága, vagy nemcsak reá jellemző, másodszor pedig, mert az álomszimbolikát nem is a pszichoanalizis fedezte fel, bár az egyébként nincs híján meglepő felfedezéseknek. Az álomszimbolika felfedezőjeként, amennyiben annak kezdetét a modern időkben egyáltalában ki akarjuk jelölni, a filozófus K. A. Schernert (1861) kell megneveznünk. A pszichoanalizis megerősítette Scherner leleteit s azokat nagyon is mélyrehatóan módosította.

Mármost szeretnének valamit az álomszimbolika lényegéről és reá vonatkozó példákról hallani. Szivesen közlöm Önökkel, amit tudok, de megvallom, hogy tudásunk nem hatol oly mélyre, amint azt kivánatosnak tartanók.

A jelképes-viszony lényege egy hasonlat, de nem egy tetszésszerinti. Gyanitjuk, hogy ennek a hasonlatnak sajátos feltételezettsége van, nem tudjuk azonban megmondani, miben áll ez. Nem lép fel az álomban szimbolumképpen mindaz, amivel egy tárgyat vagy folyamatot összehasonlíthatunk. Másrészt nem is jelképez az álom mindenfélét, hanem a lappangó álomgondolatoknak csak bizonyos elemeit. Itt tehát korlátozások vannak mindkét oldal felé. Abba is bele kell nyugodnunk, hogy a jelkép fogalma jelenleg nem határolható el szigorúan, elmosódik a határ a helyettesítés, az ábrázolás s ehhez hasonlók felé, sőt még a célzáshoz is közeledik. A jelképek egyik sorában az alapul szolgáló hasonlat értelmes. Emellett vannak más jelképek, amelyeknél felmerül a kérdés, vajjon miben is keresendő ennek a gyanított hasonlatnak a közös sajátsága, a tertium comparationis. Közelebbi megfontolásnál aztán fellelhetjük ezt, de valójában rejtett is maradhat. Különös továbbá, hogy, ha a jelkép hasonlat, ezt a hasonlatot nem hozza a képzettársitás felszínre,

az álmodó nem is ismeri ezt a hasonlatot, alkalmazza, anélkül, hogy tudna róla. Sőt, mi több, hogy az álmodónak nincs is hozzá kedve, hogy ezt a hasonlatot elismerje, miután már elébe tárták. Ime, látják, hogy a jelképes-viszonylat különös fajtájú hasonlat, amelynek megokolását még nem tudjuk tisztán felfogni. Később talán bizonyos utalásokat fogunk találni erre az ismeretlenre.

Azoknak a dolgoknak a köre, amelyek az álomban jelképes ábrázolásra találnak, nem nagy. Az emberi test a maga egészében, a szülők, gyermekek, testvérek, születés, halál, mezitelenség — és aztán még egy valami. Az ember személyének a maga egészében való egyetlen tipikus, azaz rendszeres ábrázolása, a ház formájában való ábrázolás, amint ezt Scherner felismerte, aki ennek a jelképnek hozzá még oly túlzott jelentőséget tulajdonított, amely nem illeti meg. Az álomban előfordul, hogy hol örömest, hol félve lebocsátkozunk házfalakon. Az egészen sima falnak a férfiak, a kiugrásos és erkélyes falnak ellenben, amelyen meg lehet kapaszkodni, a nők felelnek meg. A szülők az álomban mint császár és császárné, király és királyné vagy más tekintély képében jelennek meg; az álom tehát itt nagyon kegyeletes. Kevésbé gyengéden bánik el a gyermekekkel és a testvérekkel; ezeket apró állatkákkal, férgekkel jelképezi. A szülés jóformán rendszeresen a vízhez való valamilyen vonatkozásban lel ábrázolást; vagy vízbe ugrik valaki, vagy kiszáll belőle, az álmodó valakit kiment a vízből, vagy őt menti ki valaki, azaz anyai viszony áll fenn vele szemben. A meghalást az álom elutazással, vonaton való utazással helyettesíti, a halál állapotát különböző homályos vagy bátortalan célzásokkal, a mezitelenséget ruhával és egyenruhával. Láthatják, miként mosódik itt el a jelképes és célzásszerű ábrázolás közti határ.

E felsorolás szegényességéhez arányítva fel kell tünnie, hogy egy más kör tárgyait és tartalmait rendkivül bőséges szim-

bolika juttatja kifejezésre. Ez a nemi-életnek, a genitáliáknak, a nemi-folyamatoknak, a közösülésnek a köre. Az álomban a jelképek tulnyomó többsége szexuális jelkép. Különös aránytalanság derül itt ki. A jelzett tartalom kevés, a jelképeik végtelenül számosak, úgyhogy minden ilyesvalami változatos, jóformán egyértékű jelképpel fejezhető ki. Az értelmezés alkalmával aztán bekövetkezik valami, ami általános megütközést kelt. A jelképek megfejtése, ellentétben az álom ábrázolásainak sokszerűségével, nagyon egyhangú. Ez visszatetszést kelt bárkiben, aki hallja, de mit tegyünk ellene?

Minthogy elsőizben történik, hogy ebben az előadás-sorozatban a nemi élet tartalmáról beszélünk, kötelességem számot adni Önöknek, miképpen szándékozom ezzel a tárggyal foglalkozni. A pszichoanalizisnek nincs oka a leplezésekre és célzásokra, nem érzi a szükségét, hogy ezzel a fontos anyaggal való foglalkozás miatt szégyelje magát, azt véli, hogy kifogástalan és tisztességes, ha mindent a maga nevén nevezünk, s reméli, hogy zavaró utógondolatokat leginkább ilymódon tarthat távol. Ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy két nemből való vegyes hallgatóság előtt kell beszélni. Amint nincs tudomány in usum delphini, éppúgy nincs serdülőlányok részére sem, s a nők Önök között ebben a tanteremben való megjelenésükkel értésünkre adták, hogy a férfiakkal egyenlő bánásmódot kivánnak meg.

A férfi nemiszerve részére tehát az álomnak egész sereg jelképesnek nevezendő ábrázolási formája van, amelyeknél a közös az összehasonlításban többnyire nagyon könnyen érthető. Mindenekelőtt a férfi nemiszerve számára, a maga egészében, jelképesen a szent 3-as szám jelentős. A nemiszerv feltünőbb s mindkét nem előtt érdekes része, a himtag, jelképes pótlást először is oly tárgyakban talál, amelyek formaszerint hasonlítanak hozzá, tehát hosszúak és felmeredők, mint: botok, ernyők, rudak, fák stb. Továbbá oly tárgyakban, amelyek-

kel a testbe-behatolás és a sérülés sajátságát a jelzett szerv közösen viseli: mindennemű hegyes fegyver, kések, tőrök, lándzsák, kardok, de éppenígy lőfegyverek: puskák, pisztolyok és az alakjánál fogva erre olyannyira rátermett revolver. A leányok szorongásos álmaiban nagy szerepet játszik a késsel vagy lőfegyverrel üldöző férfi. Ez talán az álomjelképzésnek leggyakoribb esete, amelyet most könnyen lefordíthatnak. Minden további nélkül érthető a hímtag pótlása oly tárgyakkal, amelyekből viz folyik ki: vizcsapokkal, öntöző kannákkal, szökőkutakkal s más tárgyakkal, amelyek meghosszabbíthatók, mint a függőlámpák, kitolható ceruzák stb. Hogy ceruza, tollszár, körömráspoly, kalapács és egyéb szerszám kétségtelen jelképei a férfi nemiszervnek, az ennek a szervnek szintén nem távoleső felfogásával függ össze.

A hímtagnak az a sajátságos tulajdonsága, hogy a nehézkedési erővel szemben felemelkedik, a megmerevedésnek ez a részjelensége a léggömbbel, repülőgéppel s legujabban a Zeppelin-féle léghajóval való jelképes ábrázoláshoz vezet. Ismeri azonban az álom még egy más, sokkal hatásosabb módját is a megmerevedés jelképezésének. A nemiszervet az egész személy lényegévé teszi meg és ezt magát repülteti. Ne fájlalják, hogy a sokszor oly szép repülési-álmok, amelyeket mindnyájan ismerünk, merevedéses-álmoknak értelmezendők. A pszichoanalitikus kutatók közt P. Federn biztosította ezt az értelmezést minden kétséggel szemben, ámde a józansága miatt sokat dicsért Mourly Vold is, ugyanaz, aki álomkisérleteket végzett a karok és lábak mesterséges tartásával s aki a pszichoanalizistől valóban távol állott, talán semmit sem tudott róla, vizsgálataiban ugyanerre az eredményre jutott. Ne kovácsoljunk ellenvetést abból sem, hogy asszonyoknak ugyanilyen repülési-álmaik lehetnek. Emlékezzenek inkább arra, hogy álmaink vágyteljesülések akarnak lenni, s hogy az a vágy, hogy

férfi legyen, a nőnél, tudatosan vagy tudattalanul, oly gyakran fellelhető. Az, hogy a nőnek lehetséges ezt a vágyat a férfiéval azonos érzésekkel megvalósítania, senkit, aki az anatómiában jártas, nem téveszthet meg. A nőnek a nemiszerveiben szintén van egy kis szerve, amely hasonlatos a himvesszőhöz, sőt ez a kis szerv, a klitorisz (csikló), a gyermekkorban s a nemi érintkezés előtti időben ugyanazt a szerepet tölti be, mint a férfi nagy hímtagja.

A kevésbé jól érthető férfiúi nemi-jelképek közé tartoznak bizonyos csúszómászók és halak, mindenekelőtt a híres kigyószimbolum. Hogy kalap és köpeny miért leltek ugyanilyen alkalmazást, azt bizonyára nem lehet könnyen kitalálni, de jelképes értelmük egészen kétségtelen. Végül kérdezhetjük, vajjon a hímtagnak más végtaggal, a lábbal vagy kézzel való helyettesítését jelképesnek szabad-e nevezni. Azt hiszem, hogy az összefüggés és a női megfelelők erre kényszerítenek.

A női nemiszervet jelképesen minden olyan tárgy ábrázolja, amely megegyezik abban a tulajdonságban, hogy üreget zár be, amely valamit magába felvehet. Tehát tárna, verem és barlang, edény és palack, doboz, tok, bőrönd, szelence, láda, zseb stb. A hajó is ebbe a sorozatba tartozik. Bizonyos jelképeknek több a vonatkozásuk az anyaméhhez, mint a női nemiszervhez, ilyenek: a szekrény, a kályha s mindenekelőtt a szoba. A szoba-szimbolum itt a ház-szimbolumhoz csatlakozik, ajtó és kapú viszont a genitális nyilás jelképe lesz. De anyagok is jelképei a nőnek, a fa, a papiros és oly tárgyak, amelyek ezekből az anyagokból készültek, mint az asztal és a könyv. Az állatok közül legalább is a csigát és a kagylót félreismerhetetlenül női szimbolumként kell felsorolni; a testrészek közül a szájat a nemi nyilás helyetteseként, az épitmények közül a templomot és a kápolnát. Amint látják, ezeknek a jelképeknek nem mindegyike érthető egyformán jól.

A nemi szervekhez kell sorolni az emlőket s ezek, miként a női test nagyobb félgömbjei: alma, barack, általában gyümölcs képében találják meg ábrázolásukat. Mindkét nem nemi szőrzetét az álom erdőnek, bokornak írja le. A női nemi szervek bonyolult helyrajza érthetővé teszi, hogy ezek igen gyakran sziklás, erdős, vizekben bővelkedő táj ék alakjában ábrázolódnak, mig a férfi nemikészülékének impozáns szerkezete arra vezet, hogy mindenfajta nehezen leírható, bonyolult gép válik a jelképévé.

A női nemiszerv emlitésreméltó jelképe még az ékszeres tok; ékszer és kincs az álomban is szeretteink megjelölésére szolgál; az édesség a nemi élvezet gyakori ábrázolása. A tulajdon nemiszerven való kielégülést az álom mindenféle fajta játékkal jelzi, zongorajátékkal is. Az onániának sajátos jelképes ábrázolása a kisiklás, lecsúszás, valamint egy ág leszakítása. Különösen nevezetes álomszimbolum a fogkiesés vagy foghuzás. Elsősorban bizonyára a megférfiatlanítást jelenti, az onánia miatt való büntetésképpen. A nemi érintkezés különleges ábrázolását az álomban ritkábban leljük fel, mint azt az eddigi közlések alapján várni lehetne. Ütemes mozgások említendők itt meg, mint amilyen a táncolás, lovaglás, hegymászás, úgyszintén erőszakra mutató élmények, mint az elgázoltatás. Ehhez járulnak bizonyos kézmüves fogások s természetesen a fegyverrel való fenyegetés.

Ezeknek a jelképeknek az alkalmazását és lefordítását nem kell egészen egyszerűnek elképzelniök. Sok minden történik emellett, ami ellentmond várakozásunknak. Igy pl. alig tetszik hihetőnek, hogy a nemi különbségek ezekben a jelképes ábrázolásokban sokszor nem tartanak be éles határvonalat. Némely jelkép általában nemiszervet jelent, mindegy, vajjon férfi vagy női genitálét, pl. a kis gyermek, a kis fiúgyermek vagy a kis leánygyermek. Máskor egy tulnyomólag férfi-jelkép

használható női nemiszerv helyett és viszont. Ezt nem értjük addig, amig bepillantást nem nyertünk az ember nemi-képzeteinek fejlődésébe. Némely esetben lehetséges, hogy e kétértelmüség csak látszólagos; a jelképek között a legkirívóbbak, mint a fegyver, zseb, láda mentesek ettől a kétlaki alkalmazástól.

Most nem az ábrázolt tárgyból, hanem a jelképből akarok kiindulni, áttekintést kivánok adni, hogy milyen körből erednek többnyire a nemi szimbolumok s néhány utólagos megjegyzést szeretnék az előbbiekhez fűzni, különös tekintettel oly jelképekre, amelyekben nem érthető a közös vonatkozás. Ilyen homályos jelkép a kalap, talán a fejrevaló általában, rendszerint férfiui értelemben, azonban női vonatkozású alkalmazásban is. Éppígy férfit jelent a köpeny, talán nem mindig genitális vonatkozással. Bátran megkérdezhetik, miért. A lecsüngő és a nő által nem viselt nyakkendő határozott férfi-jelkép. Fehérnemű, vászon általában női vonatkozású[1]; ruha, egyenruha, amint már hallottuk, a mezítelenség, a test formáinak pótlása; a cipő, papucs női genitále. Az asztalt és a (nyers) fát, mint titokzatos, de biztosan női szimbolumot már felemlítettük. Létra, lépcső, garádics, illetőleg a rajtuk valójárás, biztos jelképe a nemi közösülésnek. Közelebbi megfontolásnál fel fog tünni közös vonásként ennek a járás-kelésnek a ritmikája, talán az izgalom fokozódása is, a légszomj, minél magasabbra emelkedünk.

A tájékot már méltattuk a női nemi szerv ábrázolásaként. Hegy és szikla a hímvessző jelképe; a kert a női genitále gyakori szimboluma. A gyümölcs nem a gyermeket jelöli, hanem a kebleket. Vadállatok érzékileg felingerelt embereket, továbbá gonosz ösztönöket, szenvedélyeket jelentenek. Virágok és virágzó növények a nő nemiszervét, vagy különösen a szüzességet jelölik meg. Ne feledkezzenek meg arról, hogy a virág tényleg a növény nemiszerve.

1) V. ö. a magyar „vászoncseléd" kifejezéssel. — A ford.

Ez immár anyag volna az álomszimbolikához. Nem teljes és ellehetne mélyíteni, ki is lehetne terjeszteni. De azt hiszem, Önöknek mindez túlontúl bőségesnek tünik fel s talán kedvüket szegi. Azt fogják kérdezni: tehát valóban csupa nemi jelkép közepett élek? Hát minden tárgy, amely körülvesz, minden ruha, amit magamra öltök, minden, amit a kezembe veszek, mindig csak a nemiség jelképe és semmi más? Valóban van elég indítóok csodálkozó kérdések feltevésére s az első ezek közül így hangzik: honnan is tudhatnók vajjon tulajdonképpen ezeknek az álomszimbolumoknak az értelmét, amelyekről az álmodó maga semmilyen vagy csak elégtelen felvilágosítást nyújt?

Azt válaszolom erre: nagyon különböző forrásokból, mesékből és mitoszokból, bohóságokból és adomákból, a folkloreból, vagyis a népek erkölcseiről, szokásairól, közmondásairól és dalairól szóló tanból, a költői és köznapi nyelvhasználatból. Itt mindenütt ugyanaz a szimbolika jelentkezik s az ilyen helyek némelyikét minden további útbaigazítás nélkül megértjük. Ha egyenként utánajárunk ezeknek a forrásoknak, annyi párhuzamot fogunk találni az álomszimbolikához, hogy értelmezésünkben biztosakká kell válnunk.

Amint mondottuk, az emberi test Scherner szerint az álomban gyakran a ház jelképében talál ábrázolásra. Ennek az ábrázolásnak a folytatásaként aztán ablak, ajtó, kapú a testüregek bejáratai, a homlokzatok simák vagy fogódzásra alkalmas erkélyek és kiugrások vannak rajtuk. Ugyanez a szimbolika viszont megtalálható a német nyelvhasználatban, amikor jó ismerősünket bizalmasan *„altes Haus“* (öreg ház)-nak szólítjuk, amikor arról beszélünk, hogy valakinek a fejetetejére koppintunk (*eins aufs Dachl geben*), amikor valakiről azt állitjuk, hogy nála fönt az emeleten valami nincs rendben.[1] Az anatómiában a test nyilásai egyenesen be- és kijáratok.

1). V. ö. a magyar „házas ember“, „háztűznézés“ szólásformákkal. — A ford.

Hogy a szülőket az álomban császári és királyi párként látjuk viszont, első pillanatra meglepő. De megvan a párhuzama a mesében. Nem dereng fel bennünk a belátás, hogy az a sok mese, amely úgy kezdődik, hogy: „volt egyszer egy király és egy királyné“, nem akar egyebet mondani, mint azt, hogy: volt egyszer egy apa és egy anya? A családban a gyermekeket tréfásan hercegeknek nevezzük, a legidősebb pedig a trónörökös. A király magát a nép atyjának nevezi. Kisgyermekeket tréfásan féreg-nek hivunk, s szánakozva mondjuk: „szegény féreg“.

Térjünk vissza a ház-szimbolikához. Ha az álomban a házak kiugrásait megfogódzásra használjuk, nem emlékeztet-e ez vajjon arra az ismert népies (német) szólásra, amely az erősen fejlett keblekre céloz: Itt van mibe megkapaszkodni? A nép ilyenesetben még másként is vélekedik; ezt mondja: ennek sok fája van a háza előtt, mintha értelmezésünknek akarna a segitségére jönni, amely szerint a (nyers) fa női, anyai jelkép.

Fához még egyéb is járul. Nem érthetjük, hogyan jutott ez az anyag az anyaság, nőiség helyettesítéséhez. Itt a nyelvösszehasonlítás járhat a kezünkre. A német *Holz* szó állítólag ugyanabból a gyökből származik, mint a görög ὕλη, ami anyagot, nyersanyagot jelent. Itt az a nem éppen ritka eset jelentkezne, hogy egy általános anyagnevet a nyelvhasználat végül egy bizonyos anyag részére tart fenn. Nos tehát, van az óceánon egy sziget, a neve Madeira. Ezt a nevet felfedezésekor a portugáloktól kapta, mert akkoriban sürű erdő borította. Madeira tudniillik portugál nyelven „nyers fá“-t jelent. Észrevehető azonban, hogy Madeira sem egyéb, mint a kissé megváltozott latin *materia* szó, ami általában ugyancsak anyagot jelent. Materia pedig *mater*-ből, anyá-ból származik. Az anyag, amiből valami készült, annak mintegy az anyai része. A (nyers) fának nő, anya helyett való jelképes felhasználásában tehát a régi felfogás él tovább.

A szülés az álomban rendszerint a vízhez való ilyen vagy

olyan vonatkozásban jut kifejezésre; valaki vízbe esik, vagy vízből száll ki, vagyis: szül vagy megszületik. Ne felejtsük el ármost, hogy ez a jelkép kétféleképpen hivatkozhat fejlődéstani igazságra. Nemcsak, hogy az összes szárazföldi emlősök, az ember ősei is, vízi-állatok leszármazottjai, — ez a messzebbfekvő ok lenne —, minden egyes emlősállat is, minden ember, létének első szakát vízben töltötte el, tudniillik mint méhmagzat anyja testében a magzatvízben élt s a szüléssel a vízből jött ki. Nem akarom állítani, hogy az álmodó ezt tudja, viszont azt vallom, hogy nem szükséges tudnia. Valami mást valószinüleg onnan tud az álmodó, mert gyermekkorában mondták neki; és még erre vonatkozólag is állíthatom, hogy ez a tudás miben sem járult hozzá a szimbolum képzéséhez. A gyermekszobában mesélték neki, hogy a gólya hozza a gyermeket; de honnan hozza? A tóból, a kutból, tehát ismét a vízből. Egy betegem, aki ezt a felvilágositást kapta, akkoriban kis grófocska, ezután egy egész délutánra eltünt. Végül ráakadtak, amint a kastély tavának szélén fekszik, arcocskájával a víz tükre fölé hajol s buzgón kémleli, vajjon nem pillanthatná-e meg a víz fenekén a kisbabákat?

A hős születéséről szóló mitoszokban, amelyeket Rank O. vett összehasonlító vizsgálat alá, — a legrégibb az agadei Sargon királyról szól, körülbelül 2800-ban Krisztus születése előtt — a vízbe kitevésnek s a vízből kimentésnek túlnyomó szerepe van. Rank felismerte, hogy ezek a szülés ábrázolásai, hasonlóan az álomban szokásos módhoz. Ha az álomban valakit a vízből kiment valaki, anyjává vagy általában anyává teszi meg azt; a mitoszban az a valaki, aki gyermeket ment ki a vízből, a gyermek igazi anyjának vallja magát. Egy ismert adomában megkérdezik az okos zsidó fiútól, ki is volt hát Mózes édesanyja. Gondolkodás nélkül azt feleli: a királyleány. Dehogy is, javítják ki, ő csak a vízből mentette ki. Így mondja ő, vág vissza a fiú, s ezzel bebizonyítja, hogy eltalálta a mitosz helyes értelmezését.

Az elutazás meghalást jelent az álomban. A gyermekszobában is dívik az a szokás, hogy, ha a gyermeknek hiányzik az elhúnyt s holléte felől tudakozódik, azt mondják neki, hogy elutazott. Ismét ellentmondanék annak a hiedelemnek, hogy az álom-jelkép ebből a gyermekkel szemben használt ürügyből eredne. A költő ugyanezt a jelképes vonatkozást alkalmazza, amikor a túlvilágról úgy beszél, hogy az az ismeretlenség hona, amelynek vidékéről egyetlen utazó sem (*no traveller*) tért még vissza. A köznapi használatban is általános szokás, hogy az utolsó útról beszélünk. A régi ritus ismerői tudják, milyen komolyan vették például az ó-egyiptomi hitben a holtak országába való elköltözés gondolatát. Sok példányban maradt fenn a halottak könyve, amelyet Bädeker-szerűen adtak a mumiával útravalóúl. Amióta a temetőket a lakóhelyektől elválasztották, az elhunyt utolsó útja valósággá is lett.

Éppígy a genitális szimbolika sem olyasvalami, amiben csak az álomnak volna része. Bizonyára mindegyikük illetett már egy asszonyt udvariatlanúl „vén skatulya“ névvel, talán anélkül, hogy tudta volna, hogy ezzel genitális jelképet alkalmaz. Az Ujtestámentum ezt mondja: a nő gyönge edény. A zsidók szent könyvei, a költőihez oly közel álló nyelvezetükben szexuálszimbolikus kifejezésekkel telítettek, amelyeket nem értettek meg helyesen, s amelyeknek az értelmezése például az Énekek Énekében nem egy félreértésre vezetett. A későbbi héber irodalomban a nőnek házzal való ábrázolása, ahol az ajtó helyettesíti a nemi nyilást, nagyon elterjedt. A férfi például a szüzesség hiányának esetében arról panaszkodik, hogy az ajtót nyitva találta. Az asztalnak nőt ábrázoló jelképe szintén ismeretes ebben az irodalomban. Az asszony azt mondja férjéről: én elrendeztem neki az asztalt, ő azonban megfordította. Béna gyermekek a néphit szerint olyképpen fejlődnek, hogy a férfi az asztalt megfordítja. Ezeket az adatokat L. Lévy (Brünn) értekezéséből veszem: „A biblia és a talmud nemi szimbolikája“.

Hogy az álombeli hajók is nőt jelentenek, azt az etimológusok teszik hihetővé számunkra, akik azt állítják, hogy a „*Schiff*“ (= hajó) szó eredetileg agyagedény neve volt s ugyanaz a szó, mint a *Schaff* (= dézsa). Hogy a kályha nő és anyaméh, azt a korintusi Perianderről s feleségéről, Melissáról, szóló görög monda igazolja. Amikor Herodotosz leírása szerint a zsarnok forrónszeretett, de féltékenységből megölt hitvesének szellemét arra kényszerítette, hogy felvilágosítást adjon valamiről, a halott azzal az emlékeztetéssel tett kilétéről tanúbizonyságot, hogy ő, Periander, kenyerét hideg kemencébe tolta, amivel olyan történetet fedett fel, ami senki más előtt nem lehetett ismert. Az F. S. Krauss szerkesztésében megjelent Anthropophyteiában, ebben a népek nemi-életére vonatkozó pótolhatatlan forrásmunkában, olvassuk, hogy egy bizonyos német vidéken egy asszonyról, aki szült, azt mondják: összedőlt a kemencéje. A tüzrakást s mindazt, ami vele összefügg, legszorosabban át meg átszövi a nemi szimbolika. A tüz mindig a férfi nemiszerve, a tüzhely a nő öle.

Ha talán elcsodálkoztak rajta, milyen gyakran szerepel az álomban a táj ék a női nemiszervek ábrázolására, akkor tanulják meg a mitológusoktól, hogy az anyaföldnek milyen szerepe volt a régi idők képzeletvilágában és szertartásaiban s hogy a földmüvelés felfogását miképpen határozta meg ez a szimbolika. A németben a nyelvszokás is érthetővé teszi, hogy az álomban a szoba asszonyt jelent, a *Frau* szó helyett ugyanis a *Frauenzimmer* kifejezés is használatos, tehát az emberi személy helyét a részére szánt helyiség pótolja. Hasonlóképpen „magas portá“-ról beszélünk s ezzel a szultánt és kormányát értjük; az ó-egyiptomi uralkodónak, a fáraónak neve sem jelentett mást, mint „nagy udvarhely“. (A régi keleten a város kettős kapui közt fekvő udvar éppúgy találkozási helyül szolgált, mint a régi klasszikus világban a piac.) Mégis azt hiszem, hogy ez a levezetés tulságosan felületes. Valószinübb számomra, hogy a szoba, mint

az embert körülzáró helyiség, vált a nő szimbolumává. Hiszen a házat már ismerjük erről az értelméről; a mitológiából és a költői nyelvezetből a nő további jelképeiként a várost, várat, kastélyt, erődítményt sorakoztathatjuk melléje. A kérdés olyan személyek álmain, akik nem beszélnek németül s nem is értik ezt a nyelvet, könnyen eldönthető volna. Az utóbbi években tulnyomóan másnyelvü betegeket kezeltem s emlékezetem szerint ezeknek az álmaiban is nőt jelentett a szoba, ámbár nyelvükben nem mutatkoztak hasonló nyelvszokások. Egyéb jelek is vannak még arra, hogy a jelképes vonatkozás áthághatja a nyelvi határokat, amit különben már Schubert, ez a régi álomkutató (1862), is állitott. Igaz, hogy egy álmodóm sem volt a német nyelvben egészen járatlan, úgyhogy ezt a megkülönböztetést azoknak a pszichoanalitikusoknak kell átengednem, akik más országokban csak anyanyelvükön beszélő embereken gyűjthetnek tapasztalatokat.

A férfi nemiszerveinek jelképes ábrázolásai között alig akad egy, amely a tréfás, köznapi vagy költői nyelvszokásban, kivált a régi klasszikus költőknél vissza ne térne. Itt azonban nemcsak az álomban fellépő jelképek jönnek számba, hanem ujak is, például különböző szerszámok, elsősorban az eke. Különben a férfiasság jelképes ábrázolásával egy nagyon terjedelmes és sokat vitatott területhez közeledünk, amelytől gazdaságossági szempontokból távol akarjuk magunkat tartani. Csupán egynek, az úgyszólván a sorból kieső 3-as szám jelképének, szeretnék néhány megjegyzést szentelni. Vajjon ez a szám nem ennek a jelképes vonatkozásnak köszöni-e szentségét, azt ne firtassuk. Bizonyosnak vehetjük azonban, hogy némely a természetben előforduló háromtagú tárgynak cimerekben s jelvényekben való alkalmaztatása ilyen jelképes értelemből következik, így például a lóhereé. A háromosztatú, úgynevezett francia liliom és két egymástól oly távoleső szigetnek, mint Szicilia és az Isle of Man különös cimere, a Triskeles (három félig behajlított láb

egy központból kiindulva), ilyesformán csak a férfi nemiszervének átstilizálása lenne. A hímtag képmásait az ókorban gonosz befolyások leghatásosabb elhárító eszközének (Apotropaea) tartották s ezzel összefüggésben áll, hogy korunk szerencséthozó amuletjeinél könnyen felismerhető a genitális vagy nemi jelkép. Tekintsünk meg egy ilyen gyűjteményt, amilyet például kis ezüst függelék formájában viselnek: négylevelű lóhere, disznó, gomba, patkó, létra, kéményseprő. A négylevelű lóhere a tulajdonképpen jelképre alkalmas háromlevelű helyébe lépett; a disznó régi jelképe a termékenységnek; a gomba kétségkivül penisjelkép; van gomba, amely a hímtaggal való félreismerhetetlen hasonlatosságának köszöni rendszertani nevét (Phallus impudicus); a patkó a női nemi nyilás körvonalát utánozza, s a létrát hordó kéményseprő beillik ebbe a társaságba, mert azoknak a müveleteknek egyikét üzi, amelyekkel népiesen a nemi érintkezést összehasonlítják (l. az Anthropophyteiát). Létráját az álomban nemi jelképként ismertük meg; a (német) nyelvszokás itt segitségünkre jön, amennyiben a „hágás" (*Steigen*) szót sajátos nemi értelemben alkalmazza. Azt mondják: *Den Frauen nachsteigen* (nők után mászkálni) és vén *„Steiger"*. A franciában, amelyben a lépcső neve *la marche*, egészen hasonlóan a vén világfit *„un vieux marcheur"* névvel jelölik. Hogy sok nagy állat nemi érintkezése hágást tételez fel, a nőstény meghágását, az ebben az összefüggésben valószinüleg nem fog idegenszerüleg hatni.

Az ág leszakitása, mint az onánia jelképes ábrázolása, nemcsak az onanisztikus müvelet köznapi megjelölésével vág össze, hanem messzemenő mitológiai párhuzamot is mutat. Különösen figyelemreméltó azonban az onániának, vagy helyesebben az értejáró büntetésnek, a megférfiatlanításnak az ábrázolása fogkiesés vagy fogkihúzás alakjában, mert ennek megtalálhatjuk a párját a néprajzban, holott alig akad álmodó, aki előtt ez ismert. Nem tartom kétségesnek, hogy az oly sok népnél elterjedt körülmetélés

egyenértéke és leváltója a kiherélésnek. Erről pedig olvashatjuk, hogy mig Ausztráliában bizonyos primitiv törzsek a körülmetélést serdüléskori szertartásként hajtják végre (a fiatalság férfiváavatási ünnepén), addig más, egészen közellakó törzsek e művelet helyett fogat ütnek ki.

Ezekkel a próbákkal befejezem idevágó fejtegetéseimet. Csak próbák ezek; többet tudunk erről a tárgyról, s elképzelhetik, mennyivel bőségesebb és érdekesebb lenne egy ilyen gyüjtemény, ha azt nem egy magunkfajta műkedvelő, hanem a mitológia, embertan, nyelvtudomány, néprajz igazi szakemberei állitanák össze. Bizonyos következtetésekre jutunk, amelyek nem lehetnek kimerítőek, de sok meggondolásra fognak majd okot szolgáltatni. Először is az a tény került elénk, hogy az álmodónak rendelkezésére áll a jelképes kifejezésmód, amelyet pedig ébren nem ismer s nem ismer fel. Ez olyan csodálatos, mintha arra a felfedezésre jutnának, hogy a szobalányuk ért szanszkrit nyelven, ámbár tudják róla, hogy valamely cseh faluban született s azt a nyelvet sohasem tanulta. Nem könnyű dolog ezt a tényt lélektani nézeteinkkel összhangzásba hozni. Csak annyit mondhatunk, hogy a szimbolika ismerete az álmodó részéről tudattalan, a tudattalan szellemi életéhez tartozik. De ez a feltevés sem elégséges. Eddig csak arra volt szükségünk, hogy tudattalan törekvéseket tételezzünk fel, olyanokat, amelyekről ideig-óráig vagy állandóan nincs tudomásunk. Most azonban többről van szó, egyenesen tudattalan ismeretekről, gondolatbeli vonatkozásokról, különböző tárgyak közti összehasonlításokról, amik arra vezetnek, hogy az egyiket állandóan a másik helyébe lehet helyezni. Ezeket ez összehasonlításokat nem végezzük mindenkor ujból és ujból, hanem készen állnak, egyszersmindenkorra megvannak; hiszen a különböző embereknél való egybehangzásukból ez következik; sőt egybehangzásukból talán minden nyelvbeli különbség ellenére is.

Honnan eredhet ezeknek a jelképes vonatkozásoknak az ismerete? A nyelvhasználat csak kis részüket fedi. A sokoldalú

párhuzam más területeken az álmodó előtt többnyire ismeretlen; nekünk is előbb fáradságosan kellett összekeresgélnünk azokat. Másodszor, nem olyasfélék ezek a jelképes vonatkozások, amik jellemzőek lennének az álmodóra vagy az álommunkára, amely által kifejezésre jutnak. Hiszen tudomást szereztünk arról, hogy ugyanazt a szimbolikát alkalmazzák mitoszok és mesék, a nép a közmondásaiban és dalaiban, a köznapi nyelvhasználat és a költői képzelődés. A jelképek területe igen nagy, az álomszimbolika csak elenyésző része; mégcsak nem is célszerű, hogy az egész probléma megvizsgálását az álomból kiindulólag kezdjük el. Sok, másutt használatos jelkép az álomban nem szerepel vagy csak nagyon ritkán; némely álomjelkép nem található meg valamennyi más területen, hanem, miként láthatták, csak itt vagy amott. Az a benyomásunk, hogy régi, de veszendőbe ment kifejezésmóddal állunk itt szemben, amelyből különböző területeken különböző jelenségek maradtak fenn, az egyik csak itt, a másik csak ott, a harmadik talán, alig megváltoztatott formában, több területen. Meg kell itt emlékeznem annak az érdekes elmebetegnek a fantáziájáról, aki egy „törzsnyelv"-et képzelt el, amelynek maradványai lennének mindezek a jelképes vonatkozások.

Harmadszor, fel kell tünnie Önöknek, hogy a szimbolika a felsorolt más területeken semmiképpen sem csupán nemi szimbolika, míg az álom a jelképeket jóformán kizárólag nemi tárgyak és viszonyok kifejezésére használja fel. Ez sem magyarázható meg egykönnyen. Eredetileg szexuálisan jelentős jelképek később talán más alkalmazáshoz jutottak, s netán ezzel függne össze még a jelképes ábrázolásnak legyöngülése másféle ábrázolássá? Nyilvánvaló, hogy ezekre a kérdésekre nem adhatunk feleletet, ha csak az álomszimbolikával foglalkoztunk. Csupán annál a sejtésünknél szabad megmaradnunk, hogy a valóságos jelkép és a szexualitás között különösen bensőséges kapcsolat áll fenn.

Fontos újjmutatással szolgáltak itt éppen az utolsó évek. Egy nyelvész, H. Sperber (Upsala), aki a pszichoanalizistől függetlenül dolgozik, azt a tételt állította fel, hogy a beszéd keletkezésében s továbbfejlődésében a nemi szükségleteknek volt a legnagyobb szerepe. Az első beszédhangok a közlés szolgálatában álltak s a nemi társat hivogatták; a nyelvgyökerek további fejlődése az ősember munkateljesitményeivel társúlt. Ezek a munkateljesítmények közösek lehettek és ütemesen ismételt beszédmegnyílvánulások kiséretében folyhattak le. Eközben bizonyos nemi érdeklődést a munkára helyeztek át. Az ősember eszerint a munkát mintegy elfogadhatóvá tette a maga számára, amennyiben a nemi művelet egyenértéküjeként és pótlásaként kezelte. A közös munka közben kiszakadt szó így kettős értelmet nyert: jelölte a nemi aktust s éppúgy a vele egyrangba helyezett munkát. Idővel aztán a szó elvált nemi jelentésétől s ehhez a munkához rögződött hozzá. Nemzedékekkel később egy uj szó, amelynek még megvolt a nemi jelentése s amelyet a munka uj fajtájának jelölésére alkalmaztak, ugyanerre a sorsra jutott. Ilymódon a szógyökök egész sora keletkezett, amelyek mind nemi eredetüek voltak s nemi jelentésüket levetették. Ha az itt vázolt felfogás helyes, akkor mindenesetre elénktárul az álomszimbolika megértésének egy lehetősége. Megértenők, hogy miért van az álomban, amely ezekből az ősi viszonyokból megőriz valamit, a nemi dolgoknak oly rendkivül sok jelképe, miért szerepel általában fegyver és szerszám mindig a férfiúi, a nyers és megmunkált anyag a női helyén. A jelképes vonatkozás a régi szóazonosság maradványa lenne; olyan tárgyak, amelyeknek neve valaha éppúgy hangzott, mint a nemi szervé, most az álomban annak jelképeként lépnének fel.

Az álomszimbolikát illető párhuzamainkból azonban megtanulhatjuk értékelni a pszichoanalizis jellegét, amely képessé teszi, hogy az általános érdeklődés feléje forduljon, ami pedig sem a lélektannak, sem az elmekórtannak nem sikerült. A

pszichoanalitikus munkába sok oly más szellemi tudománnyal való kapcsolat szövődik, amelyeknek vizsgálata a legértékesebb felvilágosításokkal kecsegtet: kapcsolat a mitológiával és nyelvtudománnyal, a folkloreval, a néplélektannal és a vallástudománnyal. Érthetőnek fogják találni, hogy pszichoanalitikus talajból egy folyóirat sarjadt ki, amely kizárólagos feladatául ezeknek a kapcsolatoknak az ápolását tüzte ki, az 1912-ben alapitott „Imago", Hanns Sachs és Otto Rank szerkesztésében. Mindezekben a kapcsolatokban egyelőre a pszichoanalizis nem annyira a nyerő, mint inkább az adó fél. Ámbár neki is előnyére válik, hogy idegenszerű eredményei más területeken való feltalálásuk által hozzánk közelebb férkőznek, de egészbenvéve a pszichoanalizis szolgáltatja a technikai módszereket s azokat a szempontokat, amelyeknek alkalmazása a többi területen gyümölcsözőnek igérkezik. Az emberi egyén lelkiélete pszichoanalitikus vizsgálat alkalmával megadja azokat a felvilágosításokat, amelyek segítségével az emberi tömegek életének nem egy rejtélyét meg tudjuk oldani vagy legalábbis kellő megvilágításba tudjuk helyezni.

Különben még meg sem mondtam Önöknek, milyen körülmények között nyerhetjük a legmélyebb bepillantást ebbe az állitólagos „törzsnyelv"-be, hogy milyen téren maradt fenn a legtöbb belőle. Amig ezt nem tudják, addig a tárgy teljes jelentőségét nem is méltányolhatják. Ez a terület ugyanis a neurótika, ennek anyaga az idegesek tünetei s egyéb megnyilvánulásai; ezek megfejtése és kezelése céljából teremtődött meg voltaképpen a pszichoanalizis.

A negyedik nézőpontom mármost ismét visszatér kiindulásipontunkhoz s az elénk célul kitűzött pályára fut be. Azt mondottuk, hogy még azesetben sem érthetnők meg könnyen az álmot, ha nem lenne álomcenzura, mert akkor azelőtt a feladat előtt állnánk, hogy az álom jelképes nyelvét éber gondolkodásunkéra fordítsuk le. A szimbolika tehát az álomcenzura mellett az álomeltorzitás másik és független tényezője. Kézen-

fekvő azonban az a feltevés, hogy az álomcenzurának kényelmes, ha a szimbolikára támaszkodhat, mivel az utóbbi ugyanarra a végeredményre, az álom idegenszerüségére és érthetetlenségére vezet.

Hogy az álom további tanulmányozásánál nem bukkanunk-e ujabb olyan tényezőre, amely hozzájárul az álomeltorzításhoz, annak persze mihamarabb meg kell majd mutatkoznia. De nem akarnám az álomszimbolika tárgykörét elhagyni anélkül, hogy ujra ne érinteném azt a talányt, vajjon miért ütközött a müvelt világ részéről oly heves ellentállásba, holott pedig a szimbolika elterjedése a mitoszban, a vallásban, a művészetben s a nyelvben oly kétségtelen. Vajjon nem a szexualitással való kapcsolata vétkes-e ismét ebben?

TIZENEGYEDIK ELŐADÁS

AZ ÁLOMMUNKA

Hölgyeim és Uraim! Ha megbirkóztak az álomcenzurával és a jelképes ábrázolással, az álomeltorzítástól nem szabadultak ugyan meg teljesen, de mégis meg tudják már érteni a legtöbb álmot. Eközben a két egymást kiegészítő módszert veszik segitségül, ötleteket ébresztenek az álmodónál, amig csak nem sikerül a pótlástól az eredetihez előnyomulniok, s a jelképek helyébe beillesztik a maguk tudása szerint azok értelmét. Némely bizonytalanságról, ami közben adódik, később fogunk beszélni.

Mármost ujból felvehetjük egy oly munka fonalát, amelyet annakidején fogyatékos eszközökkel kiséreltünk meg, amikor is az álomelemek s a voltaképpeni gondolat közt fennálló viszonyt tanulmányoztuk és ennek folyamán négy ilyen főviszonyt állapitottunk meg: a résznek az egészhez való viszonyát, a megközelítés vagy célzás viszonyát, a jelképes viszonyt és a plasztikus szóábrázolást. Ugyanerre nagyobb méretekben akarunk vállalkozni,

amennyiben a nyilvánvaló álomtartalmat a maga egészében hasonlítjuk össze az értelmezés révén nyert lappangó álommal.

Remélem, ezt a kettőt soha többé nem fogják összetéveszteni. Ha ezt sikerül elérniök, többre jutottak az álom megértésében, mint valószinüleg az „Álomfejtés“ cimű munkám olvasóinak javarésze. Hadd idézzem mégegyszer emlékezetükbe, hogy azt a munkát, amely a lappangó álmot a nyilvánvalóba átforditja, álommunkának nevezzük. Az ellenkező irányban haladó munka, amely a nyilvánvaló álomtól a lappangóhoz akar eljutni, az a mi álomfejtési-munkánk. Az álomfejtés munkája az álommunkát ki akarja küszöbölni. A szembeötlően vágyteljesülések gyanánt felismert gyermekies-fajtájú álmok is részesedtek elvégre az álommunka bizonyos fokában, tudniillik a vágyformának a valóságra s többnyire a gondolatoknak látási képekre való átforditásában is. Itt nincs szükség értelmezésre, csak ennek a két átforditásnak a visszafejlesztésére. Ami a többi álomnál álommunkaként még hozzájárul, azt nevezzük álomeltorzitásnak, s ennek hatásától kell az álmot álomfejtő munkánkkal megtisztitanunk.

Sok álomfejtés összehasonlitása révén módomban áll, hogy Önöknek összefüggő képet adhassak arról a munkáról, amelyet az álommunka a lappangó álomgondolat anyagán végez. De kérem Önöket, ne akarjanak ebből túlságosan sokat megérteni. Leiró részlet ez, amit nyugodt figyelemmel kell végighallgatni.

Az álommunka első teljesitménye a sűrités. Ezen azt a tényt értjük, hogy a nyilvánvaló álomban kevesebb a tartalom, mint a lappangóban, az tehát olyasvalami, mintha ez utóbbinak röviditett leforditása volna. A sűrités egyszer esetleg hiányozhat. másszor rendszerint jelen van, igen gyakran óriási mértékben. Sohasem csap át az ellenkezőbe, azaz nem esik meg, hogy a nyilvánvaló álom terjedelmesebb s tartalmasabb lenne, mint a lappangó. A sűrités úgy keletkezik, hogy *1.*) bizonyos lappangó elemek egészen kimaradnak, *2.*) a lappangó álom némely kom-

plexumából csak morzsányi megy át a nyilvánvaló álomba, *3.)* oly lappangó elemek, amelyeknek közös részeik vannak, a nyilvánvaló álom számára összetevődnek, egy egységgé olvadnak össze.

Ha akarják, a „sűrités“ elnevezést ez utóbbi folyamat részére tarthatják fenn. Ennek a hatása különösen könnyen mutatható be. Saját álmaikból fáradság nélkül visszaemlékezhetnek különböző személyeknek egyetlenegy személybe való összesűritésére. Az ilyen keverék-személy talán olyan külsejű, mint A, de akként öltözködik, mint B, olyan munkát végez, amilyenre C-nél emlékezünk, s emellett még azt is tudjuk, hogy ez a személy D. Ezzel a keverék-alakulattal természetesen olyasvalamit akar az álom kiemelni, ami mind a négy személyben közös. Mintahogy a személyekből, éppenúgy a tárgyakból vagy helyekből is képződhetnek keverék-alakulatok olyankor, ha teljesült az a feltétel, hogy az egyes tárgyakban és helyekben közös olyasvalami, amit a lappangó álom hangsúlyoz. Olyan ez, mint valami uj és futólagos fogalomképződés, amelynek ez a közös sajátság a magva. Az egymással sűritett külön tartalmak halmozódása folytán rendszerint elmosódott, határozatlan kép keletkezik, éppenúgy, mint amikor különböző felvételeket ugyanarra a lemezre vetítünk rá.

Az álommunka számára az ilyen keverék-alakulatok képzése nagyon fontos lehet, mert kimutathatjuk, hogy a hozzá szükséges közös vonásokat ott, ahol eddig hiányoztak, szántszándékkal állítja elő, például a gondolat helyett a szóról-szóra vett kifejezés választása által. Ilyen sűritéseket és keverék-alakulatokat már megismertünk; az elszólás némely esetének keletkezésében volt szerepük. Emlékezzenek csak vissza arra a fiatalemberre, aki egy hölgyet el akart kisért-eni (*begleitdigen*). Vannak ezenkivül élcek, amelyeknek technikája ilyen sűritésből származik. Ettől eltekintve azonban állíthatjuk, hogy ez a folyamat egészen szokatlan és idegenszerű valami. Igaz, hogy az álom keverékszemélyeinek képzése párját találja képzeletünk nem egy alaki-

tásában; a fantázia ugyanis könnyen egységesít olyan alkatrészeket, amelyek a tapasztalatban nem tartoznak együvé, tehát például a régi mitológia vagy Böcklin képeinek kentaurjaiban és mesebeli állataiban. Hiszen az „alkotó“-fantázia egyáltalán nem tud valamit kitalálni, hanem csupán egymástól idegen részeket összeilleszteni. De a különös az álommunka eljárásában a következő: az az anyag, ami az álommunka rendelkezésére áll, tulajdonképpen gondolatokból adódik, olyanokból, amelyek közül egyesek talán megütközést keltenek és elfogadhatatlanok, amelyek azonban kifogástalanul képződtek s így is fejeződtek ki. Ezeket a gondolatokat viszi át az álommunka más alakba s különösképpen és érthetetlen módon ennél a leforditásnál, mintegy más irásmódba vagy nyelvbe való áttevésnél, az összeolvadás és az összetétel eszközeit alkalmazza. Hiszen a leforditás különben arra törekszik, hogy a szövegben megadott megkülönböztetésekre ügyeljen s éppen a hasonlókat tartsa egymástól távol. Az álommunka ezzel merőben ellentétesen azon fáradozik, hogy két különböző gondolatot azáltal sürítsen, hogy, az élchez hasonlóan, többértelmű szót keres ki, amelyben mindkét gondolat összetalálkozhat. Nem szükséges ezt a vonást rögtön megérteni, mindazonáltal az álommunka felfogásában jelentős szerepe lehet majd. Ámbár a sűrités átlátszatlanná teszi az álmot, mégsem kelti azt a benyomást, mintha ez az álomcenzura eredménye volna. Inkább mechanikai vagy ökonómiai tényezőkre szeretnők visszavezetni; a cenzura azonban mindenesetre megtalálja emellett a maga számadását.

A sűrités teljesítményei egészen rendkivüliek lehetnek. Segitségével alkalomadtán lehetségessé válik, hogy egy nyilvánvaló álom két egészen különböző lappangó gondolatot egyesitsen, úgyhogy az álomnak látszólag kielégítő magyarázatát nyerhetjük, s ezenfelül lehetséges még egy értelmezés, amely elkerülheti figyelmünket.

A sűrités a lappangó és nyilvánvaló álom egymáshoz való

viszonyára azzal a következéssel is jár, hogy ennek és amannak az elemei közt nem marad meg az egyszerű viszony. A nyilvánvaló elem egyidejüleg több lappangónak felel meg, a lappangó elem viszont több nyilvánvaló elemben veheti ki részét, tehát bizonyos összebogozódás módjára. Az álomfejtésnél az is megmutatkozik, hogy az egyes nyilvánvaló elemekhez tartozó ötleteknek nem kell sorban egymásután jönniök. Gyakran be kell várni, amig az egész álom értelmeződik.

Az álommunka tehát az álomgondolatok átírásának egészen szokatlan módját eszközli; nem szóról-szóra vagy jelről-jelre való lefordítását, nem is bizonyos szabály szerint való kiválogatását, mintha csak egy szó mássalhangzóit adná vissza, a magánhangzókat viszont kihagyná, nem is úgy, hogy képviseletnek lehetne nevezni, amikor egy elemet mindig több más helyett ragadnak ki, hanem valami egészen mást és sokkal bonyolultabb valamit eredményez.

Az álommunka második teljesítménye az e l t o l á s. Errevonatkozólag szerencsére már megtettük az előmunkálatokat, hiszen tudjuk, hogy ez teljesen az álomcenzura műve. Két megnyilvánulása az, hogy először a lappangó elemet nem a saját alkotórésze, hanem valami távolabbi, tehát valami célzás helyettesíti, másodszor pedig, hogy a lelki hangsúly egy fontos elemről valamely másik, kevésbé fontosra tevődik át, úgyhogy az álom másképpen központosítottnak, idegenszerűnek tünik fel.

A célzás útján való helyettesítés éberállapotbeli gondolkodásunkból is ismeretes, de van különbség a kettő között. Az éber gondolkodásban a célzásnak könnyen érthetőnek kell lennie és a pótlásnak tartalmi összefüggésben kell állnia az eredetijével. Az élc is sokszor dolgozik célzással, elejti a tartalmi-társítás feltételét s ezt szokatlan külső társításokkal helyettesíti, mint az egybehangzással, a többértelmű szókkal s több más effélével. De az érthetőség feltételéhez ragaszkodik; az élc elveszítené minden hatását, ha a célzástól az eredetihez visszavezető út nem

adódnék minden fáradság nélkül. Az álom eltolásos célzása azonban mindkét megszorítás alól felszabadult. A legszélsőbb és legtávolabbi vonatkozások révén függ össze azzal az elemmel, amelyet helyettesít, ezért érthetetlen, s ha meg nem történtté akarjuk tenni, értelmezése rosszul elsütött élc vagy erőszakos, mesterkélt, hajánál fogva előráncigált magyarázat benyomását kelti. Az álomcenzura ugyanis éppen akkor éri csak el a célját, ha sikerült neki a célzástól a tulajdonképpenihez visszavezető útat elleplеznie.

Egészen rendkivüli a hangsúly eltolása, mint a gondolat kifejezésének eszköze. Néha helyetadunk neki az éber gondolkodásban azért, hogy kómikus hatást keltsünk. A megzavartság hatását, amelyet ébreszt, talán előidézhetem Önöknél, ha emlékeztetek arra az adomára, hogy volt egyszer egy falúban egy kovács, aki halálos bűnt követett el. A biróság ugy döntött, hogy a bűnt meg kell torolni, minthogy azonban csak egy kovácsa volt a falunak, ez tehát nélkülözhetetlen volt, ezzel szemben három szabó is lakott ott, azért tehát helyette felakasztották az egyik szabót.

Az álommunka harmadik teljesítménye lélektanilag a legérdekesebb. Gondolatoknak látási-képekre való áttételéből áll. Szögezzük le, hogy az álomgondolatokban nem érint mindent ez az áttétel; van olyan rész, amely megőrzi alakját s a nyilvánvaló álomban is gondolat vagy tudás képében mutatkozik; aztán a látási-kép nem is az egyetlen forma, amelybe a gondolatok áttevődhetnek. De mégis ez a lényeges az álomképződésben; az álommunkának ez a része állandóság szempontjából a második, ahogy ezt már tudjuk, s egyes álomelemekben a szó „plasztikus ábrázolását" már megismertük.

Világos, hogy ez a teljesítmény nem könnyű. Hogy maguk elé idézhessék a nehézségeit, képzeljék el, hogy azt a feladatot vállalták, hogy valamely napilap politikai vezércikkét egy sereg illusztrációval pótolják, tehát a nyomtatott betűtől

a jelírásig vetődtek volna vissza. Amit ez a cikk személyszerint vagy konkrét tárgyakkal nevez meg, azt könnyen s talán még bizonyos előnnyel is tudják majd képekkel helyettesíteni, de a nehézségek az összes elvont szavak és az összes olyan beszédrészek ábrázolásánál tornyosúlnak Önök elé, amelyek gondolati vonatkozásokat jeleznek, mint az igekötők, kötőszók stb. Az elvont szavaknál mindenféle műfogással tudnak majd magukon segíteni. Például arra fognak törekedni, hogy a cikk szövegét más szövegezésre alakítsák át, amely talán szokatlanabbul hangzik, viszont több konkrét s az ábrázolásra alkalmas részt tartalmaz. Aztán visszaemlékeznek arra, hogy a legtöbb elvont szó voltaképpen elhalványult konkrét szó, s ezért, ahányszor csak tudják, ezeknek a szavaknak az eredeti konkrét jelentéséhez folyamodnak. Boldogok lesznek tehát, hogy egy tárgy birtoklását („*Besitzen*") valóságos testi ráüléssel („*Sitzen*") ábrázolhatják.[1] Ezt teszi az álommunka is. Nagy igényekkel ilyen körülmények között az ábrázolás pontosságát illetőleg alig léphetnek fel. Nem fogják tehát rossz néven venni az álommunkától sem, ha például egy képben oly nehezen ábrázolható elemet, mint amilyen a házasságtörés, más töréssel, lábtöréssel helyettesít.[2] Ilyen módon sikerülhet

1) A magyarban például a dolog „nehézségét" nehéz súlyokkal. — A ford.

2) A véletlen ezeknek az íveknek a korrekturája folyamán egy bécsi ujsághírt juttatott hozzám, amelyet, a fentebbi tételek váratlan megvilágításaként, itt leközlök:

ISTEN BÜNTETÉSE.

Kartörés házasságtörés helyett.

M. Anna, egy népfölkelő felesége, K. Klementinát házasságtörés miatt beperelte. A vádirat úgy szól, hogy K.-né M. Károllyal bűnös viszonyt folytatott, mialatt a tulajdon férje a fronton volt, ahonnan hozzámég havonta 70 koronát is küldött haza a feleségének. K.-né a panaszos férjétől már egész tetemes pénzösszeget kapott, mialatt neki magának gyermekével együtt éheznie és nyomorognia kell. Férjének bajtársai tudomására hozták, hogy K.-né M.-el korcsmákba jár s állítólag majdnem egész éjszakákat átdorbézol. A vádlott egy alkalommal több katona előtt meg is kérdezte a panaszosnő férjétől, vajjon nem fog-e már az „öreg"-étől nemsokára elválni, hogy hozzá költözhessen.

Önöknek a jelírás fogyatékosságát a betüirás helyettesítésében némileg kiegyenlíteni.

Azoknak a beszédrészeknek az ábrázolásánál, amelyek gondolati viszonyokat jeleznek, tehát: a mert, azért, de stb. ábrázolásánál ilyen segédeszköz nem áll rendelkezésünkre; a szövegnek ezek a részletei tehát a képekbe való áttételnél elsikkadnak. Éppígy az álomgondolatok tartalma az álommunka által a tárgyakból és cselekményekből álló nyersanyagára bomlik szét. Megelégedhetnek ha az a lehetőség adódik, hogy bizonyos, magukbanvéve ábrázolásra alkalmatlan viszonyokra a képek finomabb kidolgozásával valamiképpen célozhatnak. Éppenígy sikerül az álommunkának a lappangó álomgondolatok tartalmából ezt vagy azt a nyilvánvaló álom formai sajátságaiban kifejezésre juttatni, ennek világossága vagy homályossága által, több részre való osztásával stb. A részletálmok száma, amelyekre egy álom oszlik, rendszerint egyezik a lappangó álom főtémáinak, gondolatsorainak számával; a rövid bevezető álom a követő részletes főálomhoz sokszor a bevezetés vagy a megindokolás viszonyában áll; az álomgondolat mellék-

K.-né gazdasszonya is ismételten látta K.-né lakásán a panaszosnő férjét a leghiányosabb öltözetben.

K.-né tegnap egy II. kerületi biróság előtt tagadta, hogy ismeri M.-et, intim viszonyról meg éppenséggel nem lehet szó.

A tanúként beidézett M. Albertina ezzelszemben elmondta, hogy meglepte őket, amikor K.-né megcsókolta a panaszosnő férjét.

M., akit már egy korábbi tárgyalás alkalmával tanúként kihallgattak, akkor a vádlottal való intim viszonyát tagadta. Tegnap a biró kezében volt egy levél, amelyben a tanu visszavonja az első tárgyalás alkalmával tett vallomását és beismeri, hogy az elmúlt év juniusáig K.-néval viszonya volt. Az előbbi tárgyalás alkalmával csak azért tagadta a vádlotthoz való viszonyát, mert a vádlott a tárgyalás előtt megjelent nála és térdre borulva kérlelte, hogy mentse meg és ne valljon. „Ma“ — így irta a tanú — „kényszerítve érzem magam, hogy a biróságnak mindent megvalljak, mivel balkaromat kitörtem s ez előttem Isten büntetésének tünik fel ballépésem miatt.“

A biró megállapította, hogy a büntetendő cselekmény már elévült, mire a panaszos visszavonta a vádat és a biróság a vádlottat felmentette.

mondata a nyilvánvaló álomba közbeékelt szintérváltoztatásban találja meg a helyettesítését stb. Az álmok formájának tehát magábanvéve semmiesetre sem hiányzik az értelme s ez a forma maga is értelmezést követel meg. Ugyanazon éjszakán álmodott többszörös álomnak sokszor ugyanaz az értelme, s arra a törekvésre mutat, hogy a fokozódóan sürgető ingert mindjobban legyürje. Magában az egyes álomban valamely különösen nehéz elem „doublettek" által, többszörös jelképekkel találhatja meg az ábrázolását.

Az álomgondolatoknak az őket helyettesítő nyilvánvaló álmokkal való további összehasonlítása közben mindenféle olyan dolgot is tapasztalunk, amire nem lehettünk elkészülve, igy példáúl, hogy az álmok értelmetlenségének és képtelenségének is megvan a maga jelentősége. Sőt ennél a pontnál az álom orvosi és pszichoanalitikus felfogása közötti ellentét különben szokatlan hevességgel kiéleződik. Az előbbi szerint az álom értelmetlen azért, mert az álmodó lelki működése híján van minden kritikának; a mienk szerint viszont az álom olyankor lesz értelmetlenné, ha az álomgondolatokban bennfoglalt kritikát, azt az itéletet: „ez értelmetlenség" kell kifejezésre juttatnia. Jó példája ennek az Önök előtt ismert álom a szinházbamenésről (három jegy 1 forint 50 krajcárért). Az ilymódon kifejezett itélet ez: nem volt annak semmi értelme, hogy oly korán férjhez mentem.

Éppenígy megtudjuk álomfejtés közben, mi felel meg az álmodó által oly gyakran közölt kételyeknek és bizonytalanságoknak, hogy vajjon egy bizonyos elem bennfoglaltatott-e az álomban, hogy ez volt vagy nem volt-e inkább valami más. Ezeknek a kételyeknek és bizonytalanságoknak rendszerint nincs a lappangó álomgondolatok közt megfelelőjük; túlnyomórészben az álomcenzura eredményezte őket és egyenértékűek a megkisérelt, nem tökéletesen sikerült kiirtással.

Legmeglepőbbnek azt a módot fogjuk találni, ahogyan az álommunka a lappangó álom ellentétességeivel bánik el. Már tudjuk, hogy a lappangó anyag egybehangzásait a nyilvánvaló

álom sűrítésekkel helyettesíti. Nos, az ellentétekkel éppenúgy bánik, mint az egybehangzásokkal; különösen szereti, ha ugyanaz a nyilvánvaló elem fejezi ki mindkettőt. A nyilvánvaló álom egy olyan eleme, amelynek van ellentéte, tehát éppenúgy jelentheti önmagát, mint az ellentétét vagy mindkettőt együttvéve; csak az egésznek az értelme dönthet arról, vajjon melyik lefordítását kell választani. Ezzel függ aztán össze, hogy a „nem"-nek, a tagadásnak az ábrázolását nem találjuk meg az álomban, legalábbis nem minden kétértelműség nélkül.

Kellemes, hogy az álommunkának ez az idegenszerű viselkedése analógiára talál a nyelv fejlődésében. Egyes nyelvkutatók azt a tételt állították fel, hogy a legrégibb nyelvekben az ellentétek, mint például erős—gyenge, világos—sötét, nagy—kicsi, ugyanazzal a gyökszóval jutnak kifejezésre. („Az ősi szavak ellentétes értelme.") Így az ó-egyiptomi nyelvben *ken* eredetileg erőset és gyengét jelentett. Beszédben ilyen kétértékű szavak használatakor a félreértés ellen a hanglejtéssel és a kisérő taglejtésekkel védekeztek, írásban az úgynevezett determinativum hozzáfüzésével, azaz egy képpel, amelyet nem szántak kiejtésre. A *ken*—erős szót eszerint úgy írták le, hogy a betűjelek mellé egy álló emberke képét biggyesztették oda; ha a *ken*—gyenge szót akarták jelezni, hanyagul guggoló ember képe követte. Csak később kaptak az azonos hangzású ősi szó csekély elváltoztatása révén a bennefoglalt ellentétre két jelzést. Így keletkezett a *ken* erős—gyenge szóból egy *ken* erős és egy *kan* gyenge. Nemcsak a legrégibb nyelvek őrizték meg végső fejlődésükben is bőségesen ennek a régi ellentétnek a maradványait, hanem jóval fiatalabb, sőt még a ma élő nyelvek is. C. Abel (1884) nyomán egynéhány bizonyitékot akarok erre vonatkozólag közölni.

A latinban ilyen még mindig kétértékű szó:

altus (magas—mély) és *sacer* (szent—átkozott).[1]

1) A magyar nyelvben Budenz szerint az áld—átkoz szavak ugyanabból a tőből származnak. — A ford.

Ugyanazon gyökér módosítására például felhozom: *clamare*—kiabálni, *clam*—halk, csendes, titkos; *siccus*—száraz, *succus*—nedv.

Ehhez a németből: *Stimme* (hang) — *stumm* (néma).

Ha rokonnyelveket vonatkoztatunk egymásra, bőséges példák adódnak:

Angolul: *lock*—zárni; németül: *Loch*, *Lücke* (lyuk, hézag).

Angolul: *cleave*—hasítani; németül: *kleben* (tapasztani).

Az angol *without*, voltaképpen -val, -vel,—nélkül, ma „nélkül" értelmében használatos; hogy a *with*-nek részesítő értelmén kivül elvonó értelme is volt, kiderül még a *withdraw*—*withhold* összetételekből. Hasonlóan a német *wieder*.

Az álommunkának még egy másik sajátsága is megtalálja a maga megfelelőjét a nyelv fejlődésében. Az ó-egyiptomiban, éppúgy mint más későbbi nyelvekben megesett, hogy a szavak hangzóinak egymásutánját ugyanannak az értelemnek a kifejezésére megfordították. Ilyen példák az angol és német között: *Topf*—*pot; boat*—*tub; hurry* (sietni) — *Ruhe* (nyugalom); *Balken*—*Kloben*, *club; wait* (várni)—*täuwen*.

A latin és a német között: *capere* — *packen* (fogni); *ren* — *Niere* (vese).

Efajta megfordításokat, mint amilyenek itt az egyes szavakkal mentek végbe, az álommunka nagyon különböző módon hoz létre. Az értelem megfordítását, az ellentéttel való helyettesítést ismerjük már. Azonkivül feltalálható az álomban a helyzetnek, két ember közti viszonynak a megfordítása, akárcsak a „felfordult világban". Az álomban elég gyakran a nyul lő a vadászra. Aztán megfordítás az események egymásutánját illetőleg olyképp, hogy az okozati összefüggés szerint előbbeni esemény az álomban az azt követő után helyezkedik el. Ez aztán olyan, mint a ripacs-előadáson, ahol előbb rogy össze a hős és a kulisszák mögött csak később dördül el a fegyver, amely megölte. Vagy vannak álmok, amelyekben az elemek egész sorrendje megfordított,

úgyhogy az értelmezésben az utolsó elemet kell elsőnek s az elsőt utolsónak venni, hogy értelmet nyerjen az álom. Emlékezhetnek az álomszimbolikára vonatkozó tanulmányainkra is, amely szerint vizbe menni vagy esni ugyanannyit jelent, mint vizből kiszállni, tudniillik születni vagy szülni, s hogy lépcsőn, létrán felhágni ugyanaz, mint rajta lelépkedni. Lehetetlen félreismerni azt az előnyt, amelyet az álomeltorzítás az ilyen ábrázolási szabadságból meríthet.

Az álommunkának ezeket a vonásait archaikusaknak, ősieknek lehet nevezni. Éppenúgy jellemzőek a kifejezés régi rendszereire, a régi beszédre, írásra s ugyanazokkal a nehézségekkel járnak, amelyekről egy kritikai összefüggésben még lesz szó.

Most még néhány más szempontot kell meghallgatniok. Az álommunkánál nyilvánvalóan arról van szó, hogy a szavakba foglalt lappangó gondolatok érzékelhető, többnyire látásos képekre való lefordításban jussanak kifejezésre. Mármost, a gondolataink ilyen szemléleti képekből keletkeztek; első anyaguk s előfokaik ilyen érzéki benyomások, helyesebben ilyen szemléletek emlékképei voltak. Ezekhez csak később csatlakoztak szavak s ezek kapcsolódtak aztán gondolatokká. Az álommunka tehát visszaeső, regresszív elbánásban részesíti a gondolatokat, ezek fejlődését meg nem történtté teszi, s ennél a visszaesésnél mindannak el kell maradnia, ami az emlékezeti-képeknek gondolatokká való továbbfejlesztése közben, uj szerzeményként került hozzájuk.

Ez lenne tehát az álommunka. Azokkal a folyamatokkal szemben, amelyeket erre a munkára vonatkozólag megismertünk, a nyilvánvaló álom iránti érdeklődésnek messze el kell maradnia. Szeretnék azonban ez utóbbinak, amely mégis csak az egyetlen közvetlenül ismert, még egynéhány megjegyzést szentelni.

Természetes, hogy a nyilvánvaló álom veszít jelentőségéből. Közömbössé válik számunkra, vajjon jó szerkezetű-e, vagy hogy egyes összefüggésnélküli képek sorára bomlik-e széjjel. Sőt,

még ha látszólag van is értelmes külseje, tudjuk, hogy ez az álomeltorzítás útján jöhetett létre s az álom belső tartalmával éppoly kevéssé állhat szerves összefüggésben, mint az olasz templom homlokzata a strukturájával és az alaprajzával. Másesetben az álom eme homlokzatának is megvan a maga jelentősége, amennyiben a lappangó álomgondolatok egy fontos alkatrészét kevéssé eltorzítva vagy eltorzítás nélkül adja vissza. De ezt nem tudhatjuk, mielőtt az álmot végig nem elemeztük s ezáltal itéletet nem nyertünk, hogy az eltorzítás milyen mértékben harapódzott el benne. Hasonló kétely érvényesül annál az esetnél is, amikor az álomban két elem egymáshoz közeli viszonyban állónak látszik. Ebben esetleg értékes újjmutatás lehet arranézve, hogy ezeknek az elemeknek a lappangó álomban felvett megfelelőjét is szabad összeilleszteni, másesetben viszont meg lehet győződni arról, hogy ami a gondolatban összetartozik, az az álomban széjjelszakadt.

Általában tartózkodni kell attól, hogy a nyilvánvaló álom egy részét valamely más része segítségével magyarázzuk meg, mintha az álom összefüggő szerkezetű és okfejtő ábrázolás lenne. Ezzel szemben többnyire inkább a breccia-kőzettel hasonlítható össze, amely ragasztóanyag segítségével különböző kőzettörmelékekből jött létre, úgyhogy azok a rajzok, amelyek a képződéskor adódnak, nem tartoznak az eredeti kőzetdarabokhoz. Valóban van az álommunkának egy része, az úgynevezett m á s o d l a g o s m e g m u n k á l á s, amelynek az a célja, hogy az álommunka legelső termékeiből valami egészet, körülbelül összeillőt állítson elő. Eközben az anyagot sokszor teljesen félreérthető értelemben rendezi s oda, ahová szükséges, közbeszurásokat ékel.

Másrészt az álommunkát sem szabad túlbecsülni, nem szabad túlságosan sokat várni tőle. A felsorolt teljesítményekkel munkálkodását kimerítettük; többre, mint sűríteni, eltolni, plasztikusan megjeleníteni s végül az egészet másodlagos megmunkálásnak alávetni, nem képes. Ami az álomban itéleti meg-

nyilatkozásként vagy mint birálat, csodálkozás, következtetés jelenik meg, az nem az álommunka teljesítménye, csak nagyon ritka esetben az álomról való elmélkedés megnyilvánulása, hanem többnyire a lappangó álomgondolatok egy-egy része, ami többé-kevésbé módosítva és az összefüggéshez hozzáidomítva átlép a nyilvánvaló álomba. Beszéd kigondolására sem képes az álommunka. Kevés megjelölhető kivétellel az álombeli beszéd utánzása és összeillesztése oly beszédeknek, amelyeket az álmodás napján hallottunk vagy magunk tartottunk, s amelyek anyagként vagy álominger gyanánt a lappangó gondolatok közé sorakozódtak. Éppoly kevéssé képes az álommunka számolási műveletek elvégzésére; ami ebből a nyivánvaló álomban található, az többnyire számok egymásmellé állítása, látszólagos számolási müvelet, mint ilyen teljesen értelmetlen és ismét csak a lappangó álomgondolatokban foglalt számolási müveletek utánzása. Ily körülmények között nem csodálatos, hogy az az érdeklődés, amely az álommunkára irányult, mihamarább leoldódik róla s a lappangó álomgondolatok felé törekszik, amelyek többé-kevésbé eltorzítva a nyilvánvaló álomban adnak magukról életjelt. De nem indokolható meg kellőleg, ha ez a pálfordulás oly messzire megy, hogy elméleti vizsgálatkor egyáltalán a lappangó álomgondolatokat teszik az álom helyébe s az utóbbiról olyasvalamit állitanak, ami csak az elsőre lehet érvényes. Sajátságos, hogy a pszichoanalizis eredményeivel egy ilyen összecserélés céljaira visszaélhettek. Az „álom" név nem illet meg mást, csakis az álommunka eredményét, vagyis azt a formát, amelybe az álommunka által a lappangó gondolatok áttevődtek.

Az álommunka egészen egyedülálló folyamat, amelyhez hasonlóra eddig a lelkiéletben nem akadtunk. Ilyesfajta sűrítések, eltolások, a gondolatok visszaeső átváltoztatásai képekbe csupa olyan ujdonság, amelyeknek felismerése a pszichoanalitikus fáradozásokat máris bőségesen megjutalmazza. Az álommunkához való párhuzamokból ismét beláthatják, hogy a pszichoanalitikus tanul-

mányoknak mely összefüggéseit tárhatjuk fel más területekkel, nevezetesen a beszéd és a gondolkodás fejlődésével. Ezeknek a meglátásoknak a további jelentőségét csak akkor sejthetik majd, ha megtudják, hogy az álomképződés mechanizmusai mintaképei az ideges tünetek keletkezési módjának.

Azt is tudom, hogy nem tekinthetjük még át az egész uj szerzeményt, amit ezek a munkálatok a lélektan számára eredményeznek. Csak arra akarunk rámutatni, hogy a tudattalan lelki aktusok létezésére — hiszen ilyenek a lappangó álomgondolatok — milyen uj bizonyitékok adódtak, s hogy miként kecsegtet bennünket az álomfejtés egy a tudattalan lelkiélet ismeretéhez vezető nem is gyanított tágas bejárattal.

De most aztán igazán itt az ideje, hogy különböző kisebb álompéldákon egyenként bemutassam azt, amire zárt összefüggésben előkészítettem Önöket.

TIZENKETTEDIK ELŐADÁS

ÁLOMPÉLDÁK ELEMZÉSE

Hölgyeim és Uraim! Ne okozzon csalódást, ha ismét csak álomfejtések töredékeit tárom Önök elé, ahelyett, hogy egy szép nagy álom megfejtésében való részvételre hivnám meg Önöket. Azt fogják mondani, hogy ennyi előkészület után joguk volna ehhez s hangoztatni fogják abbeli meggyőződésüket, hogy annyi ezer álom sikeres megfejtése után már régtől fogva össze lehetett volna állitani a kitünő álompéldáknak egy olyan gyűjteményét, amelyen bemutatható volna az álommunkáról és az álomgondolatokról szóló valamennyi állitásunk. Ez igaz, ámde azok a nehézségek, amelyek kivánságuk teljesítése elé tornyosulnak, igen számosak.

Mindenekelőtt meg kell vallanom, hogy nem akad senki, akinek az álomfejtés a főfoglalkozása lenne. Mikor kerül rá sor, hogy álmokat fejtsünk? Alkalomadtán, minden különösebb szán-

dék nélkül, foglalkozhatunk egy-egy barátunk álmával vagy ideig-óráig a magunk álmait dolgozzuk fel, hogy a pszichoanalitikus munkára iskolázódjunk; többnyire azonban analitikus kezelésben lévő ideges emberek álmai kerülnek elénk. Ezek az utóbbi álmok kitünő anyagot szolgáltatnak és miben sem állnak az egészséges ember álmai mögött, de a kezelés technikája arra kényszerít, hogy az álomfejtést a gyógyitó szándéknak alárendeljük és az álmok egész seregét félretegyük, miután kivontunk belőlük valamit, ami a kezelésben felhasználható. Egyes álmok, amelyek a gyógykezelés folyamán adódnak, egyáltalán kibujnak a teljes értelmezés alól. Minthogy előttünk még ismeretlen lelki anyag egészéből nőttek ki, megértésük csak a gyógykezelés befejezése után lehetséges. Ilyen álmok közlése megkövetelné a neurózis minden titkának felfedését is; ez tehát nem várható tőlünk, hiszen mi az álmot a neurózisok tanulmányozásának előkészitéseképpen vettük boncolás alá.

Önök persze szivesen lemondanának erről az anyagról és inkább az egészségesek és a saját álmaik megvilágitását szeretnék hallani. Ez azonban ezeknek az álmoknak a tartalma miatt nem engedhető meg. Sem magunkat, sem másokat, akiknek bizalmát igénybe vettük, nem szolgáltathatjuk ki olyan kiméletlenül, mintahogy azt a tulajdon álmunk beható értelmezése szükségessé tenné, hiszen ezek, miként tudják, az egyéniség legrejtettebb részére vonatkoznak. Az anyagbeszerzésnek ezen a nehézségén kivül, a közlés szempontjából, még egy másik is tekintetbe jön. Önök tudják, hogy az álom még az álmodó előtt is idegenszerű, annál inkább az az idegen előtt, akinek az álmodó személye ismeretlen. Irodalmunk nem szűkölködik jó és terjedelmes álomelemzésekben; kórtörténetek keretében magam is nyilvánosságra hoztam egynéhányat. Az álomfejtésnek talán a legszebb példája egy fiatal leánynak egymásra vonatkozó két álma, amelyet O. Rank közölt és amely nyomtatásban körülbelül két oldalnyi; a hozzá tartozó elemzés azonban 76 oldalra terjed. Úgyszólván

egy egész szemesztert igényelne, hogy egy ilyen munkán végigvezessem Önöket. Ha némiképpen hosszabbra nyuló és erősebben eltorzított álmot keresünk elő, annyi magyarázatot kellene hozzáadnunk, az ötleteknek és emlékeknek oly mennyiségű anyagát kellene segitségül vennünk, annyi mellékútra kellene letérnünk, hogy a róla tartott előadás teljesen áttekinthetetlenné válnék és nem elégítene ki. Arra kell tehát kérnem Önöket, elégedjenek meg azzal, ami könnyebben megszerezhető: idegesek álmaiból vett kis részek közlésével, amelyeken ezt vagy amazt elszigetelten felismerhetjük. Legkönnyebben az álomjelképek mutathatók be, aztán még a visszaeső álomábrázolás bizonyos sajátosságai. A most következő álmok mindegyikéhez hozzá fogom fűzni, miért tartottam közlésre méltónak.

1) Egy álom, mely mindössze két rövid képből áll: *A nagybátyja cigarettázik, noha szombat van. — Egy asszony simogatja és becézgeti, mintha csak saját gyermeke volna.*

Az első képhez a (zsidó) álmodónak az a megjegyzése, hogy a nagybátyja jámbor ember, aki ilyesfajta vétket sohasem követett és sohasem követne el. A második kép asszonyához semmi egyéb nem jut az eszébe, mint az édesanyja. Nyilvánvalóan ezt a két képet vagy gondolatot vonatkozásba kell egymással hozni. De hogyan? Minthogy nagybátyja cselekvésének valóságát oly nyomatékosan tagadta, kézenfekvő egy „ha" közbeszúrása. „Ha a nagybátyám, ez a szent ember, szombaton cigarettázna, akkor engem is becézgethetne az édesanyám." Ez nyilván annyit jelent, hogy az anyával való szeretkezés éppúgy tiltott valami, mint a dohányzás szombaton a jámbor zsidónak. Emlékezhetnek, amint már mondtam Önöknek, hogy az álommunkánál minden az álomgondolatok közt fennálló vonatkozás elmarad, ezek a vonatkozások nyersanyagukra bomlanak fel és az értelmezés feladata lesz, hogy a kihagyott vonatkozásokat ismét beillessze a helyükre.

2) Az álomról szóló közleményeim révén bizonyos tekintetben

álom-dolgokban nyilvános tanácsadóvá váltam és évek hosszú sora óta a legkülönbözőbb oldalról kapok leveleket, amelyekben álmokat közölnek velem vagy terjesztenek elém megitélés céljából. Természetesen hálás vagyok mindazoknak, akik az álomhoz annyi anyagot csatolnak, hogy az értelmezés lehetővé válik vagy akik maguk szolgálnak ilyen megfejtéssel. Ebbe a fajtába tartozik mármost egy müncheni orvos következő álma 1910-ből. Azért hozom ezt elő, mert ez bizonyíthatja Önöknek, hogy általában mennyire hozzáférhetetlen az álom a megértés számára mindaddig, amíg az álmodó nem adott hozzá kellő felvilágosításokat. Azt gyanítom ugyanis, hogy Önök alapjában a jelképes értelem behelyettesítésével adódó álomértelmezést tartják az eszményinek, az álomhoz való képzettársításos módszert azonban félre szeretnék tolni; ettől a kártékony tévedéstől akarom Önöket megóvni.

1910. julius 13: Reggel felé ezt álmodom: *Kerékpáron haladok Tübingenben az országúton, amikor egy barna borzeb iramodik utánam és belekap a sarkamba. Kissé tovább érve leszállok, leülök egy garádicsra és elkezdem páholni az állatot, amely erősen belémakasztotta fogait.* (Kellemetlen érzéseket a harapás és az egész jelenet nem kelt bennem). *Átellenben néhány öregebb hölgy ül, akik vigyorogva néznek. Aztán felébredek és, mint már többször, az éberléthez vezető átmenetnek ebben a pillanatában az egész álom világossá lesz előttem.*

Jelképekkel itt keveset érhetünk el. Az álmodó azonban a következőkről tudósít: „Az utóbbi időben beleszerettem egy leányba, akit az uccáról, látásból ismertem, de nem volt hozzá semmilyen közeledési lehetőségem. Ezt a közeledést részemről a legkellemesebben a borzeb közvetíthette volna, annál inkább, mert nagy állatbarát vagyok és ezt a tulajdonságot a leánynál is rokonszenvesnek találtam“. Hozzáfűzi még azt is, hogy ismételten nagyon ügyesen és sokszor a nézők bámulatára avatkozott be marakodó kutyák küzdelmébe. Megtudjuk tehát, hogy a neki

tetsző leány állandóan ennek a bizonyos kutyának a kiséretében volt látható. Ezt a leányt azonban a nyilvánvaló álom mellőzte, csak a vele kapcsolatos kutya maradt meg. A leány helyébe talán az idősebb, rávigyorgó nők léptek. Amit ezenkivül még közöl velünk, nem elégséges ennek a pontnak a tisztázására. Hogy az álomban kerékpáron megy, közvetlen ismétlése az emlékében élő helyzetnek. A kutyát vezető leánnyal mindig csak kerékpározás közben találkozott.

3) Ha valaki egy drága hozzátartozóját elvesztette, utána hosszabb időn át különös fajtájú álmokat termel, amelyekben az a tudat, hogy az illető meghalt és az a vágy, hogy ujból életre keljen, a legkülönbözőbb egyezségeket köti egymással. Hol halott az elhunyt és emellett mégis tovább él, mert nem tudja, hogy halott és csak akkor halna meg egészen, ha tudná ezt; hol pedig félig halott, félig élő és ezeknek az állapotoknak mindegyike külön jelzést talál. Nem szabad ezeket az álmokat egyszerűen értelmetleneknek nyilvánitani, mert az életrekeltés nem elfogadhatatlanabb az álom számára, mint például a mese számára, ahol nagyon mindennapos ez a sors. Amennyiben ilyen álmokat elemezhettem, kiderült, hogy értelmes megoldásuk elérhető, hogy azonban az a kegyeletes kivánság, amely a holtat vissza szeretné hívni az életbe, a legkülönösebb eszközökkel tud dolgozni. Itt egy ilyen álmot tárok Önök elé, amely különösen és elég értelmetlenül hangzik; ennek az analizise sok mindenre fog példát adni, amire elméleti fejtegetéseink már előkészitették Önöket.

Atyja meghalt, de exhumálták és rossz szinben van. Azóta tovább él és az álmodó minden erejével azon van, hogy ezt észre ne vegye. (Ezután az álom áttér más, látszólag nagyon távoleső dolgokra.)

Az atya meghalt, ezt tudjuk. Hogy exhumálták volna, nem felel meg a valóságnak, ami aztán minden továbbira nézve sem jön tekintetbe. Az álmodó pedig ezt beszéli el: Miután az atyja

temetéséről hazatért, egyik foga fájni kezdett. Ezt a fogat a zsidó tanítás előirása szerint akarta kezelni: ‚ha bosszant a fogad, húzd ki‘, és elment a fogorvoshoz. Ez azonban kijelentette: A fogat nem szokás mindjárt csak úgy kihúzni, türelem kell hozzá. Valamit beleteszek, hogy megöljem; három nap mulva jöjjön ismét el, akkor kiveszem.

Ez a „kivétel“, mondja hirtelen az álmodó, ez az exhumálás.

Igaza lenne az álmodónak? Ámbár a dolog nem áll meg egészen, csak úgy felületesen, mert hiszen a fogat nem veszik ki, csak valamilyen részét, az elhaltat. De ilyesfajta pontatlanságot, egyéb tapasztalataink alapján, bizvást elhihetünk az álommunkáról. Így az álmodó elhunyt atyját a megölt és mégis megtartott foggal sűritette, egy egységbe olvasztotta. Ilyenkor aztán nem csoda, ha a nyilvánvaló álomba értelmetlenség kerül, mert hiszen nem állhat mindaz az atyára is, amit a fogról mondanak. Hol van különben a fog és atya közt a tertium comparationis, amely ezt a sűrítést lehetővé teszi?

De mégis csak így kell lennie, mert az álmodó akként folytatja, hogy ismeretes előtte, hogy ha a fog kieséséről álmodunk, akkor az egy családtag elvesztését jelenti.

Tudjuk, hogy ez a népies értelmezés téves, vagy legalább is csak tréfás értelmében helyes. Annál inkább meglephet, hogy az így megpendített téma az álomtartalom többi része mögött mégis csak feltalálható.

Most az álmodó minden további felszólítás nélkül beszélni kezd atyja betegségéről és haláláról, úgyszintén a hozzá való viszonyáról. Atyja hosszú ideig volt beteg, ápolása és kezelése neki, a fiának, sok pénzébe került. És mégsem sokallotta ezt sohasem, sose volt türelmetlen, sose érzett vágyat, hogy bár már egyszer csak vége lenne. Az atyja iránt érzett igazi zsidó kegyeletére, a zsidó törvények szigorú betartására büszke. Nem tünik fel itt egy ellentmondás az álomhoz tartozó gondolatokban? A fogat és az atyát azonosította. A foggal szemben a zsidó

törvény értelmében akart eljárni, amely akként rendelkezik, hogy ki kell húzni, ha fájdalmat és bosszúságot okoz. Atyjával szemben is a törvény szellemében akart eljárni, ez azonban ezesetben úgy hangzik, hogy bajra és bosszúságra ne tekintsen, vegyen minden terhet magára és ne engedjen a fájdalmat okozó tárgy iránt ellenséges érzületet felülkerekedni. Nem volna az egybehangzás sokkal meggyőzőbb, ha beteg atyjával szemben tényleg hasonló indulatok fejlődtek volna ki benne, mint a beteg foggal szemben, vagyis, ha azt kivánta volna, hogy a halál mielőbb vessen véget felesleges, szenvedéses és költséges életének?

Nem kételkedem, hogy atyjával szemben, ennek hosszas betegsége alatt, tényleg az volt a beállítása, és hogy a jámbor kegyeletével való kérkedés arra volt hivatva, hogy a figyelmet ezektől az emlékektől elterelje. Ilyen körülmények között fel szokott ébredni az apával szemben érzett halálkivánság és részvétes mérlegeléseknek az álarcába bujik, mint például abba, hogy a halál csak megváltás lenne a számára. De figyeljék meg, hogy itt magukban a lappangó álomgondolatokban átléptünk egy korlátot. Ezek első része bizonyára csak időlegesen, azaz az álomképződés alatt, volt tudattalan, az atya ellen irányuló ellenséges érzületek azonban állandóan tudattalanok maradhattak, talán a gyermekkorból származhattak és az atya betegsége alatt, alkalomadtán, félénken és álöltözetben besurranhattak a tudatba. Még nagyobb bizonyossággal állíthatjuk ezt más lappangó gondolatokról, amelyek félreismerhetetlen adalékokat szolgáltattak az álomtartalom számára. Hiszen az atyára irányuló ellenséges indulatokból az álomban mitsem vehetünk észre. Miközben azonban az atya ellen forduló ilyen ellenséges érzület csírája után kutatunk a gyermek életében, visszaemlékezünk, hogy az atyától való félelem azért áll elő, mert az atya már a legzsengébb korban szembehelyezkedik a fiú nemi ténykedéseivel, amint ezt rendszerint a kamaszkor után, társadalmi szempontokból, kénytelen megismételni. Ez az atya és a fiú közti viszony ráillik a mi

álmodónkra is; az atya iránti szeretetébe elég tisztelet és félelem is keveredett, amelyek a korai nemi megfélemlítés forrásából eredtek.

Az onánia komplexumából magyarázhatók mármost a nyilvánvaló álom további mondatai. Rossz színben van, ez ugyan a fogorvos későbbi kijelentésére céloz, hogy rossz hatást kelt, ha azon a helyen hiányzik egy fog; egyszersmind azonban vonatkozik a rossz „kinézés"-re is, amellyel a fiatal ember a serdülés korában tulzott nemi ténykedéseit elárulja vagy amely miatt fél, hogy elárulja azokat. Nem minden megkönnyebbülés nélkül tolta át az álmodó a nyilvánvaló álomban a rossz külszínt önmagáról, az atyjára; egy Önök előtt ismert megfordítása ez az álommunkának. „Azóta tovább él", fedi az életrekeltés vágyát, úgyszintén a fogorvos igéretét, hogy a fog megmarad. De egészen agyafurt ez a mondat: az álmodó mindent megtesz, hogy ő (az atyja) észre ne vegye, ami megszerkesztésénél fogva bennünket arra a kiegészítésre csábíthat, hogy már meghalt. Az egyedül értelmes kiegészitést azonban ismét az onánia-komplexumból nyerjük, amelynél természetes, hogy az ifjú mindent megtesz avégből, hogy nemi életét az atyja előtt eltitkolja. Emlékezzenek vissza végezetül arra, hogy az úgynevezett fogingerből eredő álmokat mindig onániával és az érte járó rettegett büntetéssel kell magyarázni.

Láthatják mármost, miként jött létre az érthetetlen álom. Sajátságos és tévútra vezető sűrítés előidézésével, minden gondolat mellőzésével, amely a lappangó gondolatmenet magvához tartozik, s a legmélyebb és időben legtávolabb eső ilyen gondolatok helyettesitéseképpen többértelmű pótló képződmények megteremtésével.

4) Már ismételten megkiséreltük, hogy közelebb férkőzzünk azokhoz a józan és semmitmondó álmokhoz, amelyek értelmetlenséget vagy idegenszerűt nem tartalmaznak, amelyeknél azonban az a kérdés merül fel: minek álmodunk ilyen közömbös

hiábavalóságot? Uj ilyenfajta példával akarok szolgálni, egy fiatal hölgy három összetartozó, egy éjjel álmodott álmával.

a) *Átmegy háza előcsarnokán és a fejét véresre üti a mélyen lecsüngő csillárban.*

Nincs emlék, nincs semmi, ami a valóságban megesett volna. Az álmodó hozzáfűzött felvilágosításai egész más útakra vezetnek. „Ön tudja, milyen erősen hull a hajam. Lányom, szólt tegnap hozzám az anyám, ha ez így folytatódik, olyan lesz a fejed, akár egy popó." A fej itt tehát a másik testvég helyett áll. A csillárt segitség nélkül jelképesen értelmezhetjük; minden meghosszabbítható tárgy a himtag jelképe. Tehát vérzésről van szó az alsó testvégen, amely a hímtaggal való összeütközésből ered. Ez még többértelmű lehet; további ötletei arra mutatnak, hogy arról a hitéről esik itt szó, amely szerint a havi-vérzést a férfival való nemi érintkezés idézi elő, egy szexuális elmélet, amelynek sok hivője van a fejletlen leányok között.

b) *A szőlőben mély gödröt lát, amelyről tudja, hogy egy fa kiszakítása által keletkezett.* Ehhez az a megjegyzése, hogy ezenközben a fa *hiányzik neki.* Ezt úgy érti, hogy az álomban nem látta a fát, de ugyanez a szöveg oly más gondolat kifejezéséül szolgál, amely aztán a jelképes értelmezést tökéletesen beigazolja. Az álom a gyermekkori szexuális elmélet egy más részére vonatkozik, arra a hitre, hogy a leányoknak eredetileg megvolt ugyanaz a nemi szervük, mint a fiúknak, és hogy ennek későbbi kialakulását a kasztráció (fa kiszakítása) idézte elő.

c) *Iróasztala fiókja előtt áll, amelyben olyan otthonos, hogy rögtön tudja, mihelyt valaki kotorászott benne.* Az íróasztalfiók, éppúgy, mint minden egyéb fiók, láda, doboz: női genitálé. Tudja, hogy a nemi érintkezésnek (szerinte az érintésnek is) a jelei a nemi szerven felismerhetők, és régóta félt ennek rábizonyításától. Azt hiszem, a hangsuly mindhárom álomban a tudásra helyezendő. A gyermekkori nemi felfedezések idejére gondol vissza, amelynek eredményeire akkor igen büszke volt.

5) Ismét egy kis szimbolika. Ez egyszer azonban a lelki helyzet ábrázolását röviden előre kell bocsátanom. Egy úr, aki egy nővel éjszakai szerelmi légyotton volt, leírásában azon anyatermészetű nők közé sorolja társnőjét, akiknél a férfival való nemi érintkezés közben a gyermek utáni vágy ellenállhatlanul tör elő. Együttlétük körülményei azonban arra az óvatosságra kényszerítették, amely a megtermékenyitő magömlést a nő ölétől távol tartja. Felébredve ez éjszaka után, az asszony a következő álmot mondja el:

Az uccán egy vörössapkás tiszt szalad utána. Ő menekül előle, szalad felfelé a lépcsőn, a tiszt egyre a nyomában. Lélekszakadva éri el a lakását és az ajtót becsapva magára zárja. A tiszt künnreked és amikor ő a kandikáló nyiláson át kitekint, a tiszt ott ül künn egy padon és sir.

Ugyebár, felismerik a vörössapkás tiszt által való üldöztetésben és a fullasztó felkapaszkodásban a nemi érintkezés szemléltetését. Hogy az álmodó elzárkózik az üldöző elől, például szolgálhat Önöknek az álomban oly gyakori megforditásra, hiszen valójában a férfi vonta ki magát a nemi aktus befejezése alól. Éppúgy eltolódott a bánata is a társára, hiszen ez utóbbi sír az álomban, amivel egyszersmind a magömlésre is célzás történik.

Bizonyára hallottak egyszer már a pszichoanalizisnek arról az állításáról, hogy minden álomnak nemi jelentése van. Nos, most Önök maguk kerültek abba a helyzetbe, hogy ennek a szemrehányásnak helytelenségéről itéletet alkothatnak. Megismerkedtek azokkal a vágyálmokkal, amelyek a legnyilvánvalóbb szükségleteknek, az éhségnek, a szomjúságnak, a szabadság utáni sóvárgásnak a kielégítéséről gondoskodnak, a kényelmi- és a türelmetlenségi-álmokkal és éppenúgy a tisztára kapzsiakkal és önzőkkel. De, hogy az erősen eltorzított álmok túlnyomólag — ismét nem kizárólag — nemi vágyaknak adnak kifejezést, azt mindenesetre a pszichoanalitikus kutatás eredményeként kell emlékezetükben megőrizniök.

6) Különös okom van rá, hogy a jelképeknek álombeli alkal-

mazására vonatkozó példákat halmozzam. Első összejövetelünk alkalmával panaszkodtam, milyen nehéz a pszichoanalizis oktatásában a bemutatás és vele a meggyőződés felkeltése, és azóta bizonyára igazat adtak nekem ebben. A pszichoanalizis egyes állításai azonban mégis oly belső összefüggésben állanak egymással, hogy a meggyőződés, egy pontról kiindulva, könnyen tovább terjedhet az egésznek egy nagyobb részére is. Azt lehetne a pszichoanalizisről mondani, hogy annak, aki kisújját nyújtja feléje, már egész kezét fogva tartja. Már az, aki az elvétésekről nyújtott felvilágosításunkat jól megértette, sem vonhatja többé ki magát logikai következésképpen alóla, hogy a többiekben is higyjen. Egy másik éppoly hozzáférhető helyet az álomszimbolikában találunk. Önök elé tárom egy egyszerű asszonynak már közölt álmát, akinek az ura rendőr, s aki bizonyára sohasem hallott álomszimbolikáról és lélekelemzésről. Itélkezzenek aztán önmaguk, vajjon ennek az álomnak nemi jelképek segítségével való magyarázata önkényesnek vagy erőszakoltnak mondható-e.

„... *Aztán valaki betört a lakásba, mire ő rémülten rendőrért kiáltott. Ez azonban két „strici"-vel békés egyetértésben a templomba ment, amelyhez több lépcső vezetett fel. A templom mögött hegy emelkedett és ezt fent sűrű erdő borította. A rendőr sisakkal, körgallérral és köpennyel volt felszerelve. Barna körszakálla volt. A két csavargónak, akik békésen haladtak a rendőr mellett, zsákszerűen felcsavart kötény volt a csipőjük köré kötve. A templomból a hegy felé út vezetett. Ez mindkét oldalán fűvel es bozóttal volt benőve, amely egyre sűrűbbé vált és a hegy tetején valóságos erdővé terebélyesedett.*"

A felhasznált jelképeket minden fáradság nélkül felismerhetik. A férfi-hímtagot a személyek hármas csoportja ábrázolja, a női nemi részt a táj, templommal, heggyel és erdővel. Ismét találkoznak a lépcsővel, mint a nemi művelet jelképével. Amit az álom hegynek mond, azt az anatómiában is így hívják, tudniillik az a mons Veneris, a szeméremdomb.

7) Ismét egy jelképek behelyettesítésével megfejtendő álom, amely azzal kelt figyelmet és hat bizonyító erővel, hogy az álmodó maga fordította le összes jelképeit, ámbár az álomfejtésre semmilyen előismeret nem készítette elő. Ez a magatartás meglehetősen szokatlan és feltételei nem eléggé ismertek.

„Atyjával sétál valahol, nyilván a Práterben, mert látni a rotundát, előtte egy kis előépítményt, amelyen léggömb van megerősítve, ez azonban nagyon petyhüdtnek látszik. Atyja tőle kérdezi meg, mire való mindez; ő csodálkozik ezen, de megmagyarázza neki. Aztán udvarra érnek, ahol egy nagy bádoglemez fekszik. Atyja ebből egy nagy darabot akar magának letörni, előbb azonban körülnéz, vajjon nem láthatja-e meg valaki. Ő azt mondja atyjának, hogy hiszen csak a felügyelőnek kellene szólnia, akkor minden további nélkül vehet belőle. Ebből az udvarból lépcső vezet le egy tárnába, amelynek a falai puhára párnázottak, úgy valahogy, mint egy bőrkarosszék. Ennek a tárnának a végén hosszabb perem következik és aztán ujból egy tárna...“

Az álmodó maga így értelmez: A rotunda a nemi szervem, előtte a léggömb a hímtagom, amelynek petyhüdtségéről van mit panaszkodnom. Behatóbban tehát úgy fordíthatjuk le, hogy a rotunda — gyermek által rendszerint a genitáléhoz számított — ülep, a kis előépítmény a herezacskó. Álmában kérdezi az atyja, micsoda mindez, vagyis a nemi szervek célja és működése felől érdeklődik. Kézenfekvő dolog, hogy ezt a tényállást megfordítsuk, úgyhogy ő legyen a kérdező fél. Mivel az atyjánál ilyen kérdezősködés valójában sohasem történt meg, az álomgondolatot vágyként kell felfognunk, vagy valahogyan feltételesen kell vennünk: „Ha az atyámtól nemi felvilágosítást kértem volna.“ Ennek a gondolatnak a folytatását nemsokára más helyen fogjuk megtalálni.

Az az udvar, ahol a bádog fekszik, elsősorban nem jelképesen veendő, hanem az atyja üzlethelyiségéből származik. Diszkréció okából „bádog“-gal helyettesítettem azt a másik anyagot,

amellyel az álmodó atyja kereskedik, anélkül, hogy az álom szövegén másegyebet változtattam volna. Az álmodó belépett atyja üzletébe és azok a nem egészen korrekt fogások, amelyeken a haszon nagyrésze alapszik, igen megbotránkoztatták. Ezért folytatódhatna a fenti álomgondolat ilymódon: „(Ha tőle megkérdeztem volna), becsapott volna, mintahogy megcsalja a vevőit." A leszakításra, ami az üzleti csalafintaságot ábrázolja, az álmodó maga adja meg a második magyarázatot, ugyanis, hogy az az onániát jelenti. Ez nemcsak régóta ismeretes előttünk, hanem nagyon jól egyezik azzal, hogy az onánia titkát az ellenkezője fejezi ki (hiszen nyiltan szabad tenni). Így megfelel minden várakozásunknak, hogy az onanisztikus művelet ismét az atya rovására iródott, mint a megkérdezés az első álomjelenetben. A tárnát mindjárt, a falak puha kipárnázottságára való hivatkozással, vaginára magyarázza. Hogy a leszállás, mint különben a felszállás, a vaginában való közösülési-közlekedést akarja leírni, önkényesen veszem be a magyarázatba.

Azokat a részleteket, hogy az első tárna után egy hosszabb perem következik és ezután ujabb tárna, ő maga életrajzi adatokkal magyarázza. Egy ideig közösült, aztán gátlások miatt feladta a nemi érintkezést, és reméli, hogy most a gyógykezelés segítségével ujra rátérhet.

8) Egy erősen poligám természetű idegen mindkét itt következő álmát annak a bizonyitékaképpen közlöm Önökkel, hogy a tulajdon én-ünk minden álomban benne van, ott is, ahol a nyilvánvaló tartalom előtt elrejtőzőtt. A bőrönd a két álomban a nő jelképe.

a) *Elutazik, podgyászát kocsin a vonathoz szállitják, sok bőröndöt halmoznak fel, közöttük két nagy feketét, mintabőröndökhöz hasonlóakat. Vigasztalólag így szól valakihez: no, de hiszen ezek csak az állomásig jönnek velünk.*

Valójában igen sok podgyásszal utazik, de nagyon sok asszonytörténetet is hoz a kezelésbe. A két fekete bőrönd két fekete

nőnek felel meg, akik jelenleg életében a főszerepet játsszák. Egyik közülök utána akart utazni Bécsbe; tanácsomra sürgönyileg lemondta a vele való találkozást.

b) Egy jelenet a vámhivatalban: *Egyik utazótársa felnyitja a bőröndjét és egykedvüen cigarettázva mondja: ebben semmi sincs. A vámtiszt úgy tesz, mintha elhinné, azonban még egyszer belényúl és valami egészen különösen tilosra talál. Az utazó ekkor megadással szól: itt nincs mit tenni.* Ő maga az utazó, én vagyok a vámtiszt. Különben nagyon őszinte a vallomásaiban, de megfogadta magában, hogy egy nővel megkezdett ujabb viszonyát el fogja hallgatni, mivel joggal feltételezhette, hogy az a nő nem ismeretlen előttem. A rajtakapás kínos jelenetét idegen személyre tolja át, minthacsak ő maga ebben az álomban elő sem fordulna.

9) Ime, példája egy jelképnek, amelyet még nem említettem meg:

Egy férfi ezt álmodja: *Nővérével találkozik, és kiséretében ennek két barátnőjével, akik nővérek. Mindkettővel kezet fog, nővérével azonban nem.*

Nincs kapcsolat valóságos történethez. Gondolatai inkább oly időbe vezetik, amelyben az a megfigyelése okozott neki fejtörést, hogy a leányok keblei oly későn fejlődnek ki. A két nővér tehát a két mell, ő szeretné ezeket kezével megfogni, csak ne volna az a tulajdon nővére.

10) Az álombeli halálszimbolika egy példája:

Két emberrel, akiknek tudja a nevét, de felébredéskor elfelejtette, nagyon magas, meredek vashídon megy. Hirtelen eltünik a kettő és egy kisérteties férfit lát sapkával és vászonruhában. Azt kérdezi tőle, ő-e vajjon a sürgönykihordó? . . Nem. Vagy a fuvaros? Nem. Aztán tovább megy, még az álomban nagy ijedtség lepi meg és az álmot a felébredés után azzal a fantáziával folytatja, hogy a vashíd hirtelen leszakad és ő a mélységbe zuhan.

Emberek, akikről hangsulyozzák, hogy ismeretlenek, hogy a nevüket elfelejtették, többnyire igen közelálló személyek. Az álmodónak két testvére van; ha ezeknek a halálát kivánta volna, akkor csak igazságos dolog lenne, ha ezért halálfélelem fogná el. A sürgönykihordóhoz megjegyzi, hogy ilyen emberek mindig szerencsétlenségről hoznak hírt. Egyenruhája után itélve lámpagyújtogató is lehetett, aki azonban a lámpákat ki is oltja, tehát, mint a halál nemtője, eloltja a fáklyát. A fuvaroshoz Uhlandnak Károly király tengeri útjáról szóló költeményét társítja és két bajtársával átélt veszélyes tengeri utazására emlékezik, amelyen a versbeli király szerepét játszotta. Vashídhoz az utóbbi idők egy balesete ötlik eszébe és az a bárgyú szólásmód: az élet olyan, mint egy lánchíd.

11) A halál ábrázolásának más példájaként szolgáljon ez az álom: *Egy ismeretlen úr feketeszegélyű névjegyet ad le a részére.*

12) Több szempontból érdekes a következő álom, amelynek előfeltételei közé mindenesetre ideges állapot is tartozik.

Vasuton utazik. A vonat nyílt pályán megáll. Azt hiszi, hogy szerencsétlenség fog bekövetkezni, arra kell gondolni, hogy kiki meneküljön, a vonat minden szakaszán végigmegy és mindenkit agyonüt, akivel csak találkozik, kalauzt, mozdonyvezetőt stb.

Ehhez egy barátja elbeszélésére való visszaemlékezés társult. Olaszország egy vasuti-vonalán egy félfülkében őrültet szállitottak, de tévedésből egy utast bocsátottak be hozzá. Az elmebeteg agyonverte az utitársát. Ő tehát azonosítja magát ezzel az őrülttel és erre való jogát azzal az őt időközönként zaklató kényszerképzettel igazolja, hogy mindenkit, aki bizonyos dolgokat tud róla, el kell tennie az útból. Aztán maga is jobb indoklást talál, amely az álom okához vezet. Tegnap a szinházban viszontlátta azt a leányt, akit feleségül akart venni, akitől azonban, mert féltékenységre adott neki okot, visszahúzódott. Azt a mértéket tekintve, amelyre nála a féltékenység fokozódni

szokott, valóban őrült lenne, ha el akarná venni. Azaz: annyira megbizhatatlannak tartja ezt a leányt, hogy mindenkit, aki útjába kerülne, féltékenységből agyon kellene ütnie. A szobák során, itt szakaszokon, át való járást, a házastársi-viszony jelképeként (ellentét az egynejűséggel szemben) már megismertük. A vonatnak nyílt pályán való megállásához és a szerencsétlenségtől való félelemhez a következőket beszéli el: Amikor egyszer egy utazása alkalmával a vonat hirtelen megállt az állomáson kivül, utitársa, egy fiatal hölgy, magyarázgatta, hogy talán összeütközés készül s ilyenkor a legcélszerűbb óvintézkedés az, ha a lábat a magasba tartják. Ez a „fel a lábakkal" szerepet játszott a gyakori sétálgatások és a szabad természetbe való kirándulások alkalmával is, amelyeken azzal a leánnyal való szerelmének boldog első idejében vett részt. Ujabb érv, hogy bolondnak kellene lennie, ha most feleségül venné. Hogy az a vágy, hogy ilyen őrült legyen, mégis csak élt benne, azt, ismerve a helyzetet, biztosra vehettem.

TIZENHARMADIK ELŐADÁS

AZ ÁLOM ŐSI ÉS GYERMEKIES VONÁSAI

Hölgyeim és Uraim! Fűzzük további gondolatmenetünket ahhoz az eredményünkhöz, hogy az álommunka a lappangó álomgondolatokat az álomcenzura hatása alatt más kifejezésmódra viszi át. A lappangó gondolatok nem egyebek, mint éberlétünk előttünk ismeretes tudatos gondolatai; az uj kifejezésmód, sokféle vonása miatt, érthetetlen előttünk. Azt mondottuk, hogy értelmi fejlődésünknek azokra a fokaira nyúlik vissza, amelyeket régen tulhaladtunk, a képes beszédre, a jelképes vonatkozásra, talán olyan viszonyokra, amelyek gondolkodási nyelvünk fejlődése előtt érvényesültek. Az álommunka kifejezésmódját ezért ősinek (archaikusnak) vagy visszaesőnek (regresszivnek) neveztük.

Ebből azt következtethetik, hogy az álommunka elmélyített tanulmányozásával értékes felvilágositásokat kellene nyerni értelmi fejlődésünk kevésbé ismert kezdeteiről. Remélem, hogy így lesz; de ez a munka mindeddig még nem indult meg. Az az ősi idő, amelybe az álommunka visszavezet, kettős: egyrészt az egyéni ősi idő ez, a gyermekkor, másrészt, amennyiben minden egyén gyermekkorában az emberi nem egész fejlődését valamiképpen megrövidítve elismétli, ez az ősi idő a filogenetikus is. Hogy sikerül-e majd megkülönböztetni, vajjon a lappangó lelki folyamatok mely része származik az egyéni és melyik a filogenetikus őskorból, azt nem tartom lehetetlennek. Így például a jelképes viszony, amelyet az egyén sohasem sajátitott el, szerintem igényt tarthat arra, hogy filogenetikus örökségnek tekintsék.

Ám nem ez az álom egyetlen ősi vonása. Bizonyára valamenynyien ismerik a maguk tapasztalatából a gyermekkor különös emlékezet-kiesését (amnéziáját). Azt a tényt értem ezen, hogy az első évek, az ötödik, hatodik vagy nyolcadik évig, az emlékezetbe nem véstek olyan nyomokat, mint a későbbi élmények. Ámbár akad ember, aki elmondhatja magáról, hogy emlékezete a legkoraibb kezdettől mind a mai napig folytonos, a másik jelenség, az emlékezet-hiányé, mégis csak hasonlíthatatlanul gyakoribb. Azt hiszem, hogy ezen a tényen nem szoktak eléggé elcsodálkozni. A gyermek két éves korában már jól beszél, csakhamar megmutatja, hogy bonyolult lelki helyzetekben el tud igazodni és olyan kijelentéseket tesz, amelyeket sok évvel később ujra elmondanak neki, de amelyeket ő maga elfelejtett. És emellett az emlékezet az első években, mert kevésbé van megterhelve, teljesitőképesebb, mint a későbbiekben. Nincs is semmi okunk, hogy az emlékezet működését különösen magasrendű vagy nehéz lelki teljesitménynek tartsuk; ellenkezőleg, olyanoknál is találunk jó emlékezőképességet, akik értelmileg nagyon alacsony fokon állanak.

Mint második, erre az elsőre épülő sajátosságot meg kell

azonban emlitenem, hogy az első gyermekévekre terjedő emlékezeti-hézagból egyes jól megtartott, többnyire plasztikusan érzett emlékek emelkednek ki, emlékek, amelyek ezt a fennmaradásukat nem tudják igazolni. A későbbi években ránk ható benyomások anyagával olykép bánik emlékezetünk, hogy válogat közöttük. A némiképpen fontosat megtartja, a kevésbé fontosat elejti. A megőrzött gyermekkori emlékekkel másként áll a dolog. Ezek nem felelnek meg szükségképpen a gyermekkor fontos élményeinek, még olyanoknak sem, amelyeknek a gyermek szempontjából kellett volna fontosaknak tünniök. Sokszor olyan banálisak és önmagukban oly jelentéktelenek, hogy csodálkozva kérdezzük csak, miért éppen ezek a részletek kerülték el a feledés sorsát. Annakidején kisérletet tettem, hogy a gyermekkori emlékezet-kiesés és az ezt áttörő emlékezetmaradványok rejtélyét az analizis segitségével közelitsem meg és arra az eredményre jutottam, hogy a gyermeknél is csak a fontos maradt meg az emlékezetben. Csakhogy a sűritésnek és különösen az eltolásnak Önök előtt már ismert folyamatai ezt a fontosat az emlékezetben mással, lényegtelennek látszóval, pótolják. Ezeket a gyermekkori emlékeket azért fedőemlékeknek neveztem; alapos elemzéssel minden elfeledettet kifejthetünk belőlük.

A pszichoanalitikus kezelésnél egész rendszeresen az a feladat áll előttünk, hogy a gyermekkori emlékezeti hézagokat kitöltsük és amennyiben a kezelés egyáltalában némileg sikerül, tehát igen gyakran, azt is elérjük, hogy azoknak a feledés homályába burkolt gyermekéveknek a tartalmát ismét felszinre hozzuk. Ezek a benyomások sohasem merültek el igazán, csak hozzáférhetetlenek, lappangóak voltak, a tudattalanhoz tartoztak. De önként is megeshetik, hogy a tudattalanból felmerülnek, éspedig álmok kapcsán. Kiderül, hogy az álomélet meg tudja találni az útat ezekhez a lappangó gyermekkori élményekhez. Szép példák találhatók erre vonatkozólag az irodalomban és magam is szolgál-

tathattam egyszer egy ilyen adalékot. Bizonyos összefüggésben egyszer egy emberről álmodtam, aki nyilván valamely szolgálatot tett nekem s akit élesen láttam magam előtt. Félszemű, kistermetű, kövér ember volt, fejét mélyen a válla közé húzta. Az összefüggésből láttam, hogy orvos volt. Szerencsére megkérdezhettem még élő anyámtól, milyen volt a három éves koromban elhagyott szülőhelyemnek az orvosa, és megtudtam tőle, hogy félszemű, alacsony, kövér volt, fejét mélyen a válla közé huzta; arról is értesültem, hogy milyen, általam már elfeledett, balesetnél nyujtott nekem segítséget. Ez az első gyermekévek elfeledett anyagával való rendelkezés tehát egy további ősi vonása az álomnak.

Ugyanez a felvilágosítás folytatódik mármost egy más rejtélyre nézve, amellyel eddig összetalálkoztunk. Emlékezhetnek, milyen csodálkozással fogadták, amikor arra a belátásra jutottunk, hogy az álmok előidézői nagymértékben gonosz és kicsapongó nemi vágyak, amik álomcenzurát és álomeltorzítást tettek szükségessé. Ha egy ilyen álmot megfejtettünk az álmodónak, és ő a legkedvezőbb esetben nem támadja meg magát az értelmezést, rendszerint mégis csak megkérdezi, honnan eredhet ilyenfajta vágya, holott ő ezt magától idegennek érzi és az ellenkezőjéről van tudomása. Nem kell csüggednünk, hogy miképpen mutathatunk rá az eredetére. Ezek a gonosz vágyrezdülések a multból származnak, sokszor nem is olyan távoli multból. Kimutatható, hogy egyszer ismertek és tudatosak voltak, ha ma már nem is azok. Az az asszony, akinek az álma azt jelenti, hogy egyetlen 17 éves leányát holtan szeretné maga előtt látni, irányításunk mellett rátalál, hogy ezt a halálkivánságot egyidőben mégis csak melengette magában. Ez a gyermek egy szerencsétlen kimenetelű, hamarosan felbontott házasság gyümölcse volt. Amikor az anya gyermekét még méhében hordta, egyszer, egy az urával való heves jelenet után, dührohamában öklével nekiesett a hasának, hogy megölje benne a gyermeket. Hány anya, aki gyermekét ma gyöngéden, talán

tulságosan is gyöngéden szereti, fogadta kelletlenül teherbejutását és kivánta annakidején, bár ne fejlődne tovább a benne megfogant élet; sőt ezt a kivánságát különböző, szerencsére ártalmatlan cselekvésekre is átvitte. A későbbi oly rejtélyes halálkivánság a szeretett lénnyel szemben tehát a hozzávaló viszony legelső idejéből származik.

Az atya, akinek álma arra a magyarázatra jogosít, hogy a szeretetében első helyen álló legidősebb gyermekének halálát kivánja, szintén nem térhet ki ama emlékezet alól, hogy egykor ez a vágy nem volt idegen tőle. Amikor ez a gyermeke még csecsemő volt, a hitvese megválasztásával elégedetlen férfi gyakran elgondolta: ha az a csöppség, aki számára semmit sem jelent, meghalna, ismét szabad lehetne és szabadságát jobban felhasználná. Ugyanez az eredet hasonló gyűlölködő érzelmek egész sorára kimutatható; ezek visszaemlékezések olyasvalamire, ami már a multé, egykor tudatos volt és szerepet játszott a lelki életben. Önök ebből nyilván azt következtethetnék, hogy az ilyen vágyak és az ilyen álmok nem jelentkezhetnének akkor, ha efféle átalakulások egy bizonyos személyhez való viszonyban nem szerepeltek, ha ez a viszony kezdettől fogva egyértelmű volt. Hajlandó vagyok ezt a következtetésüket jóváhagyni; csak arra akarom figyelmeztetni Önöket, hogy ne az álom szövegét, hanem a megfejtése révén nyert értelmét vegyék figyelembe. Megeshet, hogy egy a szeretett személy halálát tartalmazó nyilvánvaló álom csak ijesztő álarcba öltözött, de valami egészen mást jelent, vagy hogy a szeretett lény egy másiknak csalódásig hű pótlása.

Ugyanezek a körülmények azonban egy más, sokkal komolyabb kérdést fognak Önökben felkelteni. Azt mondják majd: ha ez a halálkivánság valaha tényleg fenn is állt és bizonyitható is az emlékezet által, ez még nem magyarázat. Hiszen az már régen leküzdött vágy, hiszen ma már csupán puszta hatásnélküli emlékként és nem mint erős rezdület élhet a tudattalanban. Hiszen

ez utóbbi mellett semmi sem szól. Hát akkor egyáltalában miért emlékeztet rá az álom? Ez a kérdés tényleg jogosult; az a kisérlet, hogy feleljünk rá, messzire vezetne és állást kellene foglalni az álomról szóló tan egyik leglényegesebb pontjában. Én azonban kénytelen vagyok megmaradni fejtegetéseim keretében és tartózkodónak kell lennem. Szánják rá magukat ideiglenesen a lemondásra. Érjük be annak a tényleges kimutatásával, hogy ennek a leküzdött vágynak álomkeltő szerepe beigazolható, és folytassuk a vizsgálatot arra nézve, vajjon más gonosz kivánságok megengedik-e ugyanezt a multból való levezetést.

Maradjunk meg az eltávolitási vágyaknál, amiket többnyire az álmodó korlátozatlan önzésének rovására írhatunk. Ilyen vágy, álomképző mivoltában, igen gyakran kimutatható. Ahányszor csak valaki életünkben keresztezte az utunkat, és hányszor kell ennek az életfeltételek bonyolultsága mellett megtörténnie, az álom rögtön kész ezt a valakit halottá tenni, legyen bár az atyáról, az anyáról, a testvérről, a hitvesről stb. szó. Eléggé elcsodálkoztunk az emberi természetnek ezen a gonoszságán s bizonyára nem voltunk hajlandóak arra, hogy az álomfejtés ezen eredményének helyességét minden további nélkül elismerjük. De ha egyszer arra szólítanak fel bennünket, hogy keressük meg a multban az ily vágyak eredetét, akkor mihamarabb rátalálunk az egyéni multnak arra a korszakára, amelyben ilyen önzés és ilyen vágyrezdület, a legközelebbi hozzátartozók iránt is, már nem hat idegenszerűen. A gyermek éppen azokban az első években, amelyeket az emlékezet-kiesés később eltakar, az, aki ezt az önzést gyakran túlzottabb formájában, rendszeresen pedig világosan felismerhető kezdetekben, helyesebben maradványokban mutatja. A gyermek kezdetben éppen önmagát szereti csupán és később tanul csak meg másokat szeretni, énjéből valamit másokra áldozni. Azokat is, akiket látszólag kezdettől fogva szeret, eleinte csupán azért szereti, mert szüksége van rájuk, nem nélkülözheti őket, tehát ismét csak önző okokból. Csak

később függetleniti magát a szeretet érzülete az önzéstől. Valóban a gyermek az önzésen keresztül tanult meg szeretni. Tanulságos lesz ebben a vonatkozásban, ha a gyermeknek testvéreivel szemben való állásfoglalását a szülőkkel szemben való beállitásával hasonlítjuk össze. Testvéreit a kis gyermek nem szükségképpen szereti, a szeretethiány sokszor nyilvánvaló. Kétségtelen, hogy versenytársait gyűlöli bennük, és ismeretes, hogy ez a beállitás mily gyakran hosszú éveken át, egészen a kamaszkor idejéig, sőt még továbbra is, megszakitás nélkül tart. Hiszen igaz, hogy sokszor gyengédebb vonzalom váltja fel, vagy mondjuk inkább: helyezkedik föléje, de rendszeresen nyilván mégis az ellenséges indulat az első. Legkönnyebben $2^1/_2$—4 és 5 éves gyermekeken figyelhető ez meg, ha uj testvérke jelenik meg. A jövevény többnyire igen barátságtalan fogadtatásban részesül. Ilyen nyilatkozatok: „nem kell, a gólya vigye vissza", nagyon mindennaposak. Aztán minden alkalmat megragadnak, hogy a jövevényt lealacsonyitsák, még a bántalmazási kisérletek, sőt merényletek sem tartoznak a szokatlan esetek közé. Ha csekélyebb a korkülönbség, akkor a gyermek a fokozottabb lelki működés felébredésekor már maga mellett látja a versenytársát és vele együtt rendezkedik be. Ha nagyobb a korkülönbség, akkor az uj gyermek kezdettől fogva érdekes tárgyként, az élő baba egy fajtájaként, bizonyos rokonszenvet kelthet, és nyolc évnyi vagy még nagyobb korkülönbség mellett, különösen leányoknál, már gondoskodásra törekvő, anyai érzelmek beleszövődése várható. De, őszintén szólva, ha a testvérek halálára vonatkozó vágyat fedezünk fel egy álom mögött, ezt a vágyat ritkán kell talányosnak tartanunk, és a vágy példaképét fáradság nélkül mutathatjuk ki az első gyermekkorban, elég sokszor az együttlét későbbi éveiben is.

Valószinüleg nincs gyermekszoba a lakói közt lejátszódó heves összeütközések nélkül. Az összeütközés motivumai a szülők szeretetéért, a közös tulajdonért, a lakószobáért folyó verseny. Az

ellenséges indulatok egyaránt irányulnak az idősebb és fiatalabb testvérek ellen. Azt hiszem, Bernard Shaw volt az, aki kimondta: Ha van valaki, akit a fiatal angol nő jobban gyűlöl az anyjánál, akkor az idősebb nővére az. Ebben a kijelentésben van valami, ami idegenül hat. Testvérgyűlöletet és versengést, szükség esetén, még megértenénk, de miképpen tolakodhatik gyűlölet érzése az anya és leánya, a szülők és gyermekeik közt fennálló viszonyba?

Ez a viszony kétségkivül a gyermek szempontjából is a kedvezőbb. Így követeli meg a várakozásunk is: sokkal inkább megütközünk rajta, ha a szülők és gyermekek közti szeretetben van hiány, mint azon, ha hiányzik a szeretet a testvérek között. Az első esetben úgyszólván szentesítettünk valamit, amit a másik esetben profánnak hagytunk meg. A mindennapi tapasztalat mégis rámutathat arra, hogy a szülők és felnőtt gyermekek közti érzelmi viszony mily gyakran mögötte marad a társadalom felállította eszménynek, hogy mily sok ellenségeskedés áll itt ugrásra készen és nyilvánulna meg, ha a kegyelet és a gyengéd érzelmek járulékai vissza nem tartanák. Ennek motivumai általánosan ismertek és törekvése az, hogy az egyneműeket egymástól elválassza, a leányt az anyjától, az atyát a fiától. A leány anyjában találja meg azt a tekintélyt, aki akaratát korlátozza s akinek az a feladata, hogy keresztül vigye nála a társadalom által megkövetelt lemondást a nemi szabadságról; benne látja egyes esetekben még a vetélytársát is, aki a háttérbeszorításnak ellenszegül. Ugyanez még sokkal kirivóbban ismétlődik fiú és atya között. A fiú szemében minden nehezen elviselt társadalmi kényszert az atya testesít meg; az atya zárja el előle az akarata teljesítéséhez, a korai nemi élvezethez vezető utat, és, ahol közös családi javak vannak, ezek élvezetének lehetőségét. Az atya halálára való leselkedés a trónörökös esetében a tragikusat érintő szintre emelkedik. Kevésbé veszélyeztetettnek tünik az atya és leánya, az anya és fia közt fennálló viszony. Az utóbbi a

legtisztább példáját adja az önző tekintettől teljesen zavartalan, változhatatlan gyengédségnek.

Miért beszélek ezekről a dolgokról, hiszen ezek banálisak és általánosan ismertek? Azért, mert félreismerhetetlen hajlandóság mutatkozik arra, hogy jelentőségüket az életben letagadják s a társadalmilag megkövetelt eszményt sokkal többször mondják beteljesedettnek, mint ahogy az valóban beteljesült. De jobb, ha a pszichológus mondja meg az igazságot, mintha ezt a feladatot a cinikusra hárítják. Mindenesetre ez a letagadás csak a való életre vonatkozik. Az elbeszélő és drámai költészet művészi szabadságában áll, hogy feldolgozza azokat a motivumokat, amelyek ennek az eszménynek a megbontásából erednek.

Az emberek nagy részénél nem kell tehát elcsodálkoznunk, ha az álom a szülők, nevezetesen a hasonlónemű szülő eltávolitására irányuló vágyat felfedi. Feltételezhetjük, hogy éberlétkor is megvan ez a vágy, sőt néha tudatossá is válik, ha más motivummal takarózhat, mint harmadik álompéldánkban szánalommal az atya hiábavaló szenvedésén. Ritkán uralja a viszonyt egymagában az ellenségeskedés, sokkal gyakrabban háttérbe szorul gyengéd vonzalmak mögött, amelyek elnyomják, úgyhogy várnia kell, amig egy álom mintegy különválasztja őket. Amit az álom ilyen elszigetelés miatt mértéken felül nagynak mutat, az ismét összezsugorodik akkor, ha értelmezésünk után az élet összefüggésébe besoroztuk. (H. Sachs). De ott is megtaláljuk ezt az álombeli vágyat, ahol az életben nincs mire támaszkodnia s ahol a felnőttnek éberállapotban sohasem kellene mellette színt vallania. Ennek abban rejlik az oka, hogy az elidegenedés legmélyebb és legrendszeresebb motivuma, különösen a hasonlóneműek között, már az első gyermekkorban érvényesült.

A szerelmi versengést értem, a nemi jelleg világos hangsulyozásával. A fiú már kicsi korában különös gyengédséggel kezd viseltetni az anyja iránt, akit magáénak tekint, és az atyját vetélytársnak érzi, aki ezt az egyeduralmat vitássá teszi; épp-

így a kislány az anyjában olyasvalakit lát, aki az atyjához huzó gyengéd viszonyát zavarja s oly helyet foglal el, amelyet ő maga is jól betölthetne. A megfigyelésekből tapasztalnunk kell, milyen korai időkre nyulik vissza ez az állásfoglalás, amelyet Ödipusz-komplexum-nak nevezünk, mert ez a monda mindkét szélsőséges vágyat, amely a fiú helyzetéből következik, az atya megölését és az anya hitvesül vevését, egy egészen jelentéktelen letompitással megvalósítja. Nem akarom azt állítani, hogy az Ödipusz-komplexum a gyermeknek a szülőkhöz való viszonyát kimeriti; ez könnyen lehet jóval bonyolódottabb is. Aztán az Ödipusz-komplexum többé-kevésbé kifejezett lehet, sőt visszájára is fordulhat, azonban rendszeres és nagyon jelentős tényezője a gyermek lelki életének, és inkább az a veszély fenyeget, hogy hatását s a belőle származó következményeket lebecsüljük, mintsem hogy túlbecsülnők őket. Különben a gyermekek az Ödipusz-állásfoglalással gyakran a szülők viselkedésére reagálnak, akiket szeretésük tárgyának megválasztásában elég gyakran a nemi különbözőség vezet, úgyhogy az atya leányát, az anya fiát részesíti előnyben, vagy a házasságban való elhidegüléskor azt veszi pótlásul az elértéktelenedett szerelmi tárgy helyett.

Nem mondható, hogy a világ a pszichoanalitikus kutatásnak az Ödipusz-komplexum felderítéséért nagyon hálás lett volna. Ellenkezőleg, a felnőttek részéről a leghevesebb ellenszegülést idézte elő, és olyanok, akik elmulasztották, hogy résztvegyenek ennek a tiltott vagy tabuban részesített érzelmi viszonynak a letagadásában, később jóvátették ebbeli vétküket, amennyiben átértelmezésekkel értékét vették ennek a komplexumnak. Változatlan meggyőződésem szerint itt nincs mit letagadni és nincs mit szépiteni. Meg kell barátkozni azzal a ténnyel, amelyet maga a görög monda is elháríthatatlan végzetnek ismer el. Ismét érdekes, hogy az életből kivetett Ödipusz-komplexumot átengedték a költészetnek, mintegy ennek szabad rendelkezésére lemond-

tak róla. O. Rank gondos tanulmányban kimutatta, miképpen szolgáltatott a drámai költészetnek éppen az Ödipusz-komplexum bőséges motivumokat, végtelen változtatásokban, letompitásokban és álöltözetekben, tehát olyan eltorzításokban, amilyeneket a cenzura munkájaként már felismerünk. Ez az Ödipusz-komplexum tehát azokban az álmodókban is élhet, akik oly szerencsések voltak, hogy későbbi éveikben a szüleikkel való egyenetlenségeket elkerülhették, és vele benső kapcsolatban megtaláljuk azt, amit kasztráció-komplexum-nak nevezünk, vagyis az atyának tulajdonított nemi megfélemlitésre, vagy a kora gyermekkori nemi ténykedés korlátozására való visszahatást.

Minthogy eddigi eredményeink a gyermek lelki életének tanulmányozására utalnak, most már azt is elvárhatjuk, hogy a tiltott álombeli vágyak másik részének, a mértéktelen nemi izgalomnak az eredete hasonló módon fog magyarázatra találni. Tehát indittatva érezzük magunkat a gyermek nemi életének tanulmányozására is s eközben több forrásból a következőket tudjuk meg: Mindenekelőtt tarthatatlan tévedés, ha tagadjuk, hogy a gyermek nemiéletet él s ha feltesszük, hogy a szexualitás csak a serdülés korában, a nemiszervek érésével indul meg. A gyermek, ellenkezőleg, kezdettől fogva változatos nemiéletet él, ami a későbbi normálisnak minősitettől sok pontban különbözik. Amit a felnőttek életében „perverz"-nek mondunk, az a normálistól a következőkben tér el: először is a faji határok (az ember és állat közti űr) áthágásában, másodszor az undorhatár, harmadszor a vérfertőzéses, incesztusos határ (amely szerint a közeli vérrokonokkal való nemi kielégülés tilos), negyedszer az egyneműség által szabott határ átlépésében s ötödször a nemiszerv szerepének más szervre és testrészre való átvitelében. Ezeknek a korlátoknak egyike sem áll fenn kezdettől fogva, csak fokozatosan épülnek ki a fejlődés és nevelés folyamán. A kisgyermek mentes tőlük. Még nem ismer ember és állat között tátongó szakadékot; az a gőg, amellyel ember az állattól elzár-

kozik, csak később kap benne erőre. Kezdetben nem érez undort az anyagcsere-kiválasztásokkal szemben, hanem a nevelés nyomása alatt csak lassanként tanulja ezt meg; nem tartja nagyon fontosnak a nemi különbözőséget, sőt inkább ugyanazt a genitális alkatot tételezi fel mindkét nemnél; első nemi vágyakozása és kiváncsisága a legközelebbi s más okokból legkedvesebb személyekre, a szülőkre, testvérekre, gondozószemélyzetre irányul, és végül az mutatkozik nála, ami később a szerelmi vonzalom csúcsán ismét áttör, hogy tudniillik nemcsak a nemiszerveitől vár kéjt, hanem hogy sok más helye a testnek ugyanazt az érzékiséget igényli, hasonló kéjérzéseket közvetit és így a nemi szervek szerepét játszhatja. A gyermeket tehát „polimorfikusan perverz"-nek lehet nevezni, és ha mindezeket a megnyilvánulásokat csak nyomonként érvényesiti, akkor ez egyrészt a későbbi életszakokkal összehasonlitva aránylag csekély erősségükből következik, másrészt abból, hogy a nevelés a gyermek minden nemi megnyilvánulását rögtön erélyesen elnyomja. Ez az elnyomás úgyszólván folytatódik az elméletben, amennyiben a felnőttek azon vannak, hogy a gyermekkori nemi megnyilvánulások egy része felett szemet hunyjanak, más részüket pedig átértelmezésekkel nemi természetükből kivetkőztessék, mig aztán az egészet letagadhatják. Sokszor egyazon az emberek azok, akik először a gyermekszobában kiméletlenül lépnek fel a gyermek minden nemi neveletlensége ellen s aztán az iróasztalnál ugyanazoknak a gyermekeknek nemi tisztaságát veszik védelmükbe. Ahol a gyermekeket magukra hagyják, vagy ahol csábitás hatása alá kerülnek, sokszor egészen tekintélyes teljesitményű perverz nemi ténykedéseket hoznak létre. Természetesen igazuk van a felnőtteknek, hogy ezt, mint holmi „gyerekességet", „játékot" nem veszik nagyon komolyan, mert a gyermek sem az erkölcs itélőszéke, sem a törvény előtt nem vehető beszámitóképesnek és felelősnek; de ezek a dolgok mégis megvannak, jelentőségük mind a veleszületett alkat jeleként, mind későbbi fejlődések oka-

és serkentőjeként fennáll, felvilágosításokat adnak a gyermek nemiéletéről és így általában az ember nemiéletéről. Ha tehát eltorzított álmaink mögött ujra megtaláljuk mindezeket a perverz vágyrezdüléseket, akkor ez csak azt jelenti, hogy az álom ezen a téren is végrehajtotta a gyermekies állapotig való visszafejlődést.

A tiltott vágyak közül külön is kiemelésre méltók a vérfertőzésesek, tehát a szülőkkel és testvérekkel való nemi érintkezésre irányuló vágyak. Önök tudják, hogy az emberi társadalom, legalább is állitólag, milyen utálatot érez az ilyen viszonnyal szemben, és hogy milyen nyomatékosak az ezekre irányuló tilalmak. A legképtelenebb erőlködések folytak abban az irányban, hogy ezt az incesztus-iszonyt megmagyarázzák. Egyesek abból indultak ki, hogy lelkileg a természetnek a fajtenyésztésre fordított figyelme mutatkozik meg ebben a tilalomban, mivel a beltenyészet elrontaná a faji sajátságokat; mások azt állították, hogy a zsenge gyermekkortól való együttélés a nemi kivánságot eltereli a számbajövő személyektől. A vérfertőzés elkerülése különben mindkét esetben automatikusan biztosítva lenne és érthetetlen volna, mi szükség van szigorú tilalmakra, amik sokkal inkább egy erős vágy jelenlétére mutatnak. A pszichoanalitikus vizsgálatok kétségkivül kimutatták, hogy inkább a vérfertőzéses szerelmi tárgyválasztás az első és a szabályszerű, és hogy csak később lép közbe vele szembe ellentállás, amelynek az egyéni lélektanból való levezetését vissza kell utasitanunk.

Állítsuk össze, hogy a gyermeklélektanba való elmélyedés mivel járult hozzá az álom megértéséhez. Nemcsak azt találtuk, hogy az elfelejtett gyermekkori élmények anyaga hozzáférhető az álom számára, hanem azt is láttuk, hogy a gyermekek lelki élete minden sajátosságával, önzésével, vérfertőzésre irányuló szerelmi tárgyválasztásával stb. az álom számára, tehát a tudattalanban, még tovább él s hogy az álom éjjelről-éjjelre erre a gyermekies fokra vezet vissza bennünket. Így megerősítést nyer, hogy

a lelki élet tudattalan része az infantilissel egyenlő. Az a visszás benyomás, amely szerint annyi gonosz lakozik az emberben, kezd felengedni. Ez a borzasztóan gonosz egyszerűen a kezdetleges, a primitiv, a gyermekies a lelki életben, amelyet a gyermeknél működésben találhatunk, amelyet azonban részben csekély méretei miatt figyelemre sem méltatunk, részben könnyedén veszünk, mert a gyermektől nem várunk el erkölcsi magasságot. Amikor az álom erre a fokra esik vissza, azt a látszatot kelti, mintha a gonoszat ő hozta volna bennünk felszínre. Ez azonban csak csalóka látszat, és mi hagytuk, hogy megijesszen bennünket. Nem vagyunk mi olyan gonoszak, mint amilyeneknek az álmok értelmezése után gondoltuk volna.

Ha az álmok gonosz megmozdulásai csak gyermekiességek, visszatérések erkölcsi fejlődésünk kezdeteihez, amennyiben az álom egyszerűen ismét gyermekké változtat gondolkodásban és érzésben, akkor nincs annak értelme, hogy ezek miatt a gonosz álmok miatt szégyenkezzünk. Az értelmes ész azonban csak része a lelki életnek, kivüle még történik egy és más a lélekben, ami nem ertelmes, és így esik meg, hogy, teljesen értelmetlen módon, mégis csak szégyenkezünk ilyen álmok miatt. Álomcenzurának vetjük őket alá, restelkedünk és bosszankodunk, ha egy ilyen vágynak kivételesen sikerült oly eredeti alakjában a tudatig előnyomulnia, hogy fel kell ismernünk, sőt alkalomadtán az eredeti mivoltukból kiforgatott álmok miatt éppúgy szégyenkezünk, mintha megértenők őket. Gondoljanak csak annak a derék idősebb hölgynek a felháborodására, a „szerelmi szolgálatok"-ról szóló nem értelmezett álma miatt. A probléma tehát még nincs megoldva s lehetséges marad, hogy az álombeli gonosszal való további foglalkozás mellett az emberi természet más megitéléséhez és más értékeléséhez fogunk eljutni.

Az egész vizsgálódás eredményeképpen két belátást ragadunk meg, amelyek azonban csak kezdetei uj talányoknak, uj kétségeknek. Először: az álommunka visszaesése nemcsak alaki,

hanem anyagi is. Nemcsakhogy gondolatainkat kezdetleges kifejezésmódra fordítja le, hanem egyuttal felkelti primitiv lelki életünk sajátságait, az én-nek régi sulyát, nemiéletünk kezdeti megmozdulásait, sőt még régi értelmi állományunkat is, ha szabad a jelképes vonatkozást ilyennek felfognunk. És másodszor: mindezt a régi, gyermekies sajátságot, amely egykor uralkodó és egyeduralkodó volt, ma a tudattalannak kell tulajdonítanunk, amelyről elképzeléseink most megváltoznak és kibővülnek. A tudattalan immár nem elnevezése a jelenleg lappangónak, a tudattalan egy külön lelki birodalom a maga sajátos vágyrezdüléseivel, saját kifejezési módjával és a rá jellemző lelki mechanizmusokkal, amelyek különben nincsenek működésben. De azok a lappangó álomgondolatok, amelyekre az álomfejtés útján rátaláltunk, mégsem tartoznak ebbe a birodalomba; ezek inkább olyanok, amilyeneket ébren is elgondolhattunk volna. Azonban mégis tudattalanok; hogyan oldódik meg tehát ez az ellentmondás? Kezdünk ráeszmélni, hogy itt egy megkülönböztetéshez kell folyamodnunk. Valami, ami a tudatos életünkből származik s ennek a sajátságaiban osztozkodik — a nappal emléknyomainak nevezzük — valami mással a tudattalannak ama birodalmából ö s s z e á l l az álom képzéséhez. Eközött a két tényező között játszódik le az álommunka. A nappal emléknyomainak a hozzá csatlakozó tudattalan részéről való befolyásolása tartalmazza tehát a visszaesés feltételeit. Ez legmélyebb bepillantásunk az álom lényegébe, amelyhez itt, még mielőtt további lelki területeket átkutattunk volna, eljuthatunk. De nemsokára eljön az ideje, hogy a lappangó álomgondolatoknak tudattalan természetét más névvel illessük, megkülönböztetésül a gyermekiesség birodalmából származó tudattalantól.

Természetesen azt a kérdést is felvethetjük: vajjon mi indítja a lelki müködést az alvás alatt ilyen visszaesésre? Miért nem dolgozza fel az alvást zavaró lelki ingereket enélkül? És ha

az álomcenzura motivumaiból a régi, most érthetetlen kifejezési forma álöltözetét kell felvennie, mire szolgál neki a régi, most leküzdött lelki megmozdulások, vágyak és jellemvonások felélesztése, tehát az anyagi visszaesés, amely az alakihoz hozzájárul? Az egyetlen kielégitő felelet az volna, hogy csak ily módon képződhetik álom, hogy dinámikailag másképpen lehetetlen volna az álominger megszüntetése. Egyelőre azonban nincs jogunk ilyen felelet adására.

TIZENNEGYEDIK ELŐADÁS

A VÁGYTELJESÜLÉS

Hölgyeim és Uraim! Tárjam még egyszer a szemük elé, milyen utat hagytunk eddig magunk mögött? Hogyan bukkantunk módszerünk alkalmazásakor az álomeltorzításra, hogyan szántuk rá magunkat, hogy ezt eleinte kikerüljük és miképpen szereztünk az álom lényegéről döntő felvilágositásokat a gyermekies álmok alapján? Miképpen támadtunk aztán neki, ennek a vizsgálatnak az eredményével felfegyverkezve, egyenesen az álomeltorzításnak és lépésről-lépésre haladva miképpen küzdöttük azt le, remélem, teljesen? Most azonban be kell vallanunk, hogy az, amit az egyik és a másik úton találtunk, nem vág össze egészen. Az a feladat vár reánk, hogy a kétféle eredményt összeillesszük és egymással összeegyeztessük.

Mindkét oldalról oda jutottunk el, hogy az álommunka, lényege szerint, gondolatoknak áttétele hallucinatórikus élménnyé. Hogyan történhetik ez meg, eléggé rejtélyes; ez azonban az általános lélektan problémája, amelynek itt nem kell foglalkoztatnia bennünket. A gyermekek álmából megtudtuk, hogy az álommunka célja egy az alvást zavaró lelki ingernek vágyteljesülés útján való elháritása. Az eltorzított álmokról nem mondhattunk hasonlót, amig nem értettünk a megfejtésükhöz. Várakozásunk azonban kezdettől fogva arra irányult, hogy az eltorzított álmo-

kat ugyanazon szempontoknak vethessük alá, mint a gyermekieseket. Ennek a várakozásnak első teljesülését az a belátás hozta meg, hogy voltaképpen minden álom — gyermekálom, az infantilis anyaggal, a gyermekkori lelki megmozdulásokkal és mechanizmusokkal dolgozik. Miután az álomeltorzítást elintézettnek véljük, annak a vizsgálatába kell fognunk, vajjon érvényes-e a vágyteljesülésként való felfogás az eltorzított álmokra is.

Nemrég értelmeztünk egész sereg álmot, a vágyteljesülést azonban teljesen figyelmen kivül hagytuk. Meg vagyok győződve, hogy ismételten felvetődött Önökben a kérdés: hol is marad hát a vágyteljesülés, ami állítólag célja az álommunkának? Ez a kérdés jelentős; ez ugyanis főkérdésévé vált laikus birálóinknak. Amint tudják, az emberiség ösztönszerűen védekezik intellektuális ujdonságokkal szemben. Ennek a védekezésnek egyik megnyilvánulása, hogy az ilyen ujdonságot rögtön a legcsekélyebb mértékűvé szállítják le, lehetőleg egy jelszóba tömörítik. Az uj álomelméletet illetőleg a vágyteljesülés lett ilyen jelszóvá. A laikus felveti a kérdést: hol a vágyteljesülés? Nyomban, amint hallotta, hogy az álom állítólag vágyteljesülés, s miközben felteszi a kérdését, máris elutasítóan felel rá. Rögtön számtalan saját álomtapasztalata jut az eszébe, amelyekben az álomhoz egészen a legsúlyosabb szorongásig menő kínos érzés csatlakozott, úgyhogy a pszichoanalitikus álomelmélet állítása meglehetősen valószinűtlenné válik számára. Könnyen adhatjuk erre azt a feleletet, hogy az eltorzított álmoknál nem lehet a vágyteljesülés nyilvánvaló, hanem először kutatni kell utána, úgyhogy nem jelölhető meg, mielőtt az álmot nem értelmeztük volna. Azt is tudjuk, hogy ezeknek az eltorzított álmoknak tiltott a vágya, cenzurától elutasított vágy, amelynek éppen a fennállása lett oka az álomeltorzításnak, vált kiváltójává az álomcenzura közbelépésének. De a laikus birálóval nehéz megérttetni, hogy az álom értelmezése előtt nem szabad annak vágyteljesülése iránt érdeklődni. Erről mégis csak ujra meg ujra meg fog feledkezni. Eluta-

sító állásfoglalása a vágyteljesülés elméletével szemben tulajdonképpen nem egyéb az álomcenzura következményénél, pótlása és eredménye ezen megcenzurázott álomvágyak elutasításának. Természetesen, mi is szükségét érezzük annak, hogy megmagyarázzuk, hogy oly sok kínos tartalmú álom van és különösen, hogy vannak szorongásos álmok. Eközben először ütközünk az álombeli indulat problémájába, ami külön tanulmányt érdemelne, bennünket azonban sajnos nem foglalkoztathat. Ha az álom vágyteljesülés, akkor kínos érzéseknek nem lenne szabad az álomban felmerülniök; ebben a laikus birálóknak, úgylátszik, igazuk is van. De itt háromféle bonyodalom jön számba, amikre ezek nem gondoltak.

Először is: lehetséges, hogy az álommunkának nem sikerült tökéletesen létrehozni a vágyteljesülést, úgyhogy az álomgondolatok kínos indulatainak egy része fönnmarad a nyilvánvaló álom részére. Az analizisnek ilyenkor ki kellene mutatnia, hogy ezek az álomgondolatok sokkalta kínosabbak voltak a belőlük kialakult álomnál. Ennyi mindenkor be is bizonyítható. Ilyenkor beismerjük, hogy az álommunka nem érte el a célját, éppoly kevéssé, mint ahogy a szomjúsági ingert követő ivás az álomban nem éri el a célját, a szomjúság csillapítását. Szomjasak maradunk és fel kell ébrednünk, hogy igyunk. Ámde ez mégis csak valóságos álom volt, nem maradt el semmisem a lényegéből. Azt kell mondanunk: Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Legalábbis a világosan felismerhető szándék dicséretes. A sikertelenségnek ilyen esetei nem ritkák. Az álommunkának ezenkivül nehezebben sikerül, hogy az indulatokat változtassa meg a maga szándéka szerint, mint a tartalmakat; az indulatok néha nagyon ellentállók. Így eshetik meg aztán, hogy az álommunka az álomgondolatok kínos tartalmát vágyteljesüléssé dolgozta át, mialatt maga a kínos indulat még változatlanul érvényre jut. Ilyen álmokban aztán az indulat egyáltalában nem illik a tartalomhoz s birálóink rámondhatják,

hogy ez az álom oly kevéssé vágyteljesülés, hogy benne még az ártatlan tartalom is kínosnak érezhető. Ez ellen az oktalan megjegyzés ellen azt hozzuk fel, hogy az álommunka vágyteljesítő szándéka, mert elszigetelt, éppen ilyen álmokban jelentkezik a legvilágosabban. A tévedés onnan származik, hogy az, aki nem ismeri a neurózisokat, a tartalomnak és az indulatnak a kapcsolatát tulságosan bensőségesnek képzeli el és ezért nem is tudja megérteni, hogy a tartalom változhat, anélkül, hogy a hozzátartozó indulat megnyilvánulása vele együtt változna.

Egy második, sokkal fontosabb és mélyebbre nyuló mozzanat, amit a laikus ugyancsak elhanyagol, a következő: A vágyteljesülésnek bizonyára örömet kellene keltenie, csak az a kérdés, hogy kiben? Természetesen abban, akié a vágy. Az álmodóról azonban tudjuk, hogy vágyaival egészen sajátos vonatkozásban áll, elveti, cenzurálja, egyszóval nem szivlelheti őket. Beteljesülésük tehát nem szerezhet neki örömet, hanem csak az ellenkezőjét. A tapasztalat aztán azt mutatja, hogy ez az ellenkező, ami persze még magyarázatra szorul, szorongás formájában lép fel. Az álmodó tehát az álomvágyaihoz való viszonyában csak két külön személy összeadásával azonosítható, akiket mindazonáltal erős közösség fűz egymáshoz. Minden további fejtegetés helyett egy ismert mesét mondok el, amelyben ugyanezeket a viszonylatokat fogják megtalálni. Egy jó tündér megigéri egy szegény emberpárnak, férjnek és feleségnek, hogy három kivánságukat teljesíti. A két ember boldog és elhatározza, hogy a három kivánságot gondosan válogatja majd meg. Az asszonyt azonban a szomszéd kunyhóból terjengő kolbászillat arra csábítja, hogy ilyen pár kolbászt kivánjon. Tüstént ott is terem a kolbász; ez az első vágyteljesülés. Erre a férj dühös lesz és elkeseredésében azt kivánja, bár nőne a kolbász hozzá az asszony orrához. Ez be is következik és a kolbászt lehetetlen uj helyéről eltávolítani; ez immár a második vágyteljesülés, de ez a férj vágya; az asszony számára nagyon kellemetlen ez a vágytelje-

sülés. Tudjuk, hogyan folytatódik tovább a mese. Mivel ezek ketten alapjában mégis csak egy test és egy lélek, férj és feleség, a harmadik kivánságnak úgy kell hangzania, hogy a kolbász váljon le az asszony orráról. Ezt a mesét más összefüggésben még többizben is felhasználhatnók; itt csupán csak annak a lehetőségnek a szemléltetésére szolgáljon, hogy az egyik fél vágyteljesülése a másik félben kínos érzésekhez vezethet, ha nem értenek egyet.

Most aztán már nem lesz nehéz a szorongásos álmok tökéletesebb megértéséhez jutnunk. Még csak egy megfigyelést fogunk értékesiteni és azután egy feltevésre szánjuk el magunkat, amelynek támogatására sok mindenféle hozható fel. A megfigyelés az, hogy a szorongásos álmoknak gyakran olyan a tartalma, amely az eltorzítástól teljesen mentes, úgyszólván elkerülte a cenzura figyelmét. A szorongásos álom gyakran leplezetlen vágyteljesülés, természetesen nem egy megengedett, hanem egy elvetett vágyé. A cenzura helyébe a szorongás kifejlődése lépett. Mig a gyermekies álomról kimondhatjuk, hogy megengedett vágy nyilt beteljesedése, a közönséges eltorzított álomról, hogy elfojtott vágy leplezett beteljesedése, a szorongásos álomra csak az a szabály illik rá, hogy elfojtott vágy nyilt beteljesedése. A szorongás annak a jele, hogy az elfojtott vágy erősebbnek bizonyúlt a cenzuránál, hogy a vágyteljesülést diadalra juttatta vagy diadalra kezdte vinni a cenzurával szemben. Megértjük, hogy az, ami az álom számára beteljesülés, nekünk, akik az álomcenzura oldalán állunk, csak kínos érzéseket és az elhárítás indító okát jelentheti. Az álomban eközben fellépő szorongás, ha úgy akarják, szorongás ezen különben megfékezett vágyak hevessége miatt. Hogy ez az elhárítás miért jelentkezik szorongás alakjában, azt egyedül az álom tanulmányozásából nem lehet kitalálni; a szorongást nyilván máshelyütt kell tanulmányozni.

Ugyanazt, ami az el nem torzított álmokra érvényes, azokra

vonatkozólag is feltehetjük, amelyek bizonyos mértékben eltorzításban részesültek, és a többi kínos álmot illetőleg is, amelyeknek kínos érzései valószinüleg a szorongáshoz való közeledésnek felelnek meg. A szorongásos álom rendszerint ébresztő-álom is; az alvást meg szoktuk szakitani, mielőtt még az álom elfojtott vágya teljes beteljesülését a cenzurával szemben keresztülvitte volna. Ebben az esetben az álom teljesítménye nem sikerült, de a lényege azért nem változott meg. Az alvást éjjeli őrhöz vagy a virrasztóhoz hasonlítottuk, aki meg akarja óvni alvásunkat a megzavarástól. Az éjjeli őr is kerülhet abba a helyzetbe, hogy kénytelen az alvókat felébreszteni, amikor ugyanis tulságosan gyöngének érzi magát ahhoz, hogy a háborgatást vagy a veszélyt egymaga háritsa el. Mindazonáltal sikerülhet néha, hogy az alvás állapotát fenntartsuk, még akkor is, ha az álom nagyon aggasztóvá kezd fejlődni és szorongásba kezd átcsapni. Azt mondjuk magunknak alvás közben: hiszen ez csak álom, és tovább alszunk.

Ugyan mikor juthat az álombeli vágy abba a helyzetbe, hogy a cenzurát legyőzze? Ennek a feltétele teljesedésbe mehet mind az álombeli vágy, mind az álomcenzura részéről. A vágy alkalomadtán ismeretlen okból tulságosan erőssé válhat; azonban az a benyomásunk, hogy az erőviszonyoknak ilyetén megváltoztatásában többnyire az álomcenzura viselkedése a hibás. Már hallottuk, hogy a cenzura minden egyes esetben különböző hatóerővel működik, minden egyes elemmel a szigorúság más-más mértékével bánik el; most ehhez azt a feltevésünket fűzzük, hogy általában nagyon változékony, és ugyanazon megütközést keltő elemmel nem viselkedik mindig egyforma szigorúsággal. Ha úgy fordúlt a dolog, hogy egyszer tehetetlennek érzi magát egy álombeli vággyal szemben, amely meglepetésszerű támadással fenyeget, akkor az eltorzítás helyett a végső eszközhöz nyul, ami még megmaradt, ahhoz, hogy az alvás állapotát szorongás kifejtése közben feladja.

Eközben feltünik, hogy hiszen egyáltalában nem is tudjuk

még, miért mozdulnak meg éppen éjjente ezek a gonosz, elvetett vágyak, hogy alvásunkban megzavarjanak. A felelet alig lehet más egy feltevésnél, amely az alvás állapotának a természetében gyökerezik. Napközben a cenzura súlyos nyomása nehezedik ezekre a vágyakra és ez a nyomás rendszerint lehetetlenné teszi, hogy bármily módon hatást fejthessenek ki. Éjjelre valószinüleg ezt a cenzurát, miként a lelki élet többi érdekelhelyezkedéseit, bevonjuk, vagy legalábbis erősen lefokozzuk. A cenzurának ez az éjszakai lefokozása aztán az, aminek a tiltott vágyak az ujra való megmozdulási-lehetőséget köszönhetik. Vannak álmatlanságban szenvedő idegesek, akik bevallják, hogy álmatlanságuk kezdetben szándékos volt. Nem mertek elaludni, mert féltek az álmaiktól, tehát a cenzura ezen lecsökkenésének a következményeitől. Hogy a cenzura ilyen bevonása azért még nem jelent súlyos elővigyázatlanságot, azt könnyen beláthatják. Az alvás állapota megbénítja mozgásainkat; gonosz szándékaink, ha fészkelődni kezdenek is, mégsem hozhatnak létre egyebet az álomnál, ami gyakorlatilag ártalmatlan, és erre a megnyugtató tényállásra figyelmeztet az alvónak az a nagyon értelmes, ámbár az éjszakához, de mégsem az álomélethez tartozó megjegyzése: hiszen ez csak álom. Hagyjuk hát érvényesülni. és aludjunk tovább.

Ha, harmadsorban, emlékeznek arra a felfogásra, amelyszerint a vágyai ellen küzködő álmodó két különálló, de valahogyan bensőleg összekapcsolt egyén összegezésével egyenlő, akkor érthetőnek fogják találni egy másik lehetőségét is annak, hogy miképpen keletkezhet a vágyteljesülés útján olyasvalami, ami nagyon kínos: a büntetés. Itt ismét a három vágyról szóló mese szolgálhat útmutatóul: a kolbász a tányéron az első személynek, az asszonynak egyenes vágyteljesülése; a kolbász az orrán a második személy, a férj vágyteljesülése, egyszersmind azonban büntetés is az asszony balga kivánságáért. A neurózisoknál aztán meg fogjuk találni a mesebeli harmadik vágynak az

indító okát. Sok ilyen büntetési szándék él az ember lelkében; ezek nagyon erősek és a kínos álmok egy részéért ezeket tehetjük felelőssé. Most talán azt mondják Önök, hogy ilymódon nem sok marad meg a hires vágyteljesülésből. De ha jobban megnézik a dolgot, be fogják ismerni, hogy nincs igazuk. Szemben mindazzal a később felsorolandó változatossággal, ami az álom lehetne — és némely szerző szerint tényleg az is —, az a megoldás, hogy az álom vágyteljesülés — szorongás-beteljesülés — büntetés-beteljesülés, mégis csak meglehetősen szük határok közt mozog. Ehhez járul még, hogy a szorongás egyenes ellentéte a vágynak, hogy az ellentétek a képzettársításban különösen közel vannak egymáshoz és a tudattalanban, miként hallottuk, egybeesnek. Továbbá az, hogy a büntetés is vágyteljesülés, a másiké, a cenzuráló személyé.

Egészében tehát a vágyteljesülési-elmélet ellen felhozott érveknek nem tettem engedményeket. Kötelesek vagyunk azonban, hogy a vágyteljesülést bármely tetszésszerinti eltorzított álomnál bebizonyítsuk, és ez alól a feladat alól bizonyára nem akarjuk kivonni magunkat. Térjünk vissza arra a három rossz, 1 forint 50 krajcárért vásárolt szinházjegyről szóló, már értelmezett álomra, amelyből eddig is tanultunk egyetmást. Remélem, emlékeznek még rá. Egy hölgy, akivel férje az előző napon közli, hogy Eliza barátnője, aki nála csak három hónappal fiatalabb, eljegyezte magát, azt álmodja, hogy férjével a szinházban ül. A földszint egyik fele majdnem üres. Férje azt mondja neki, hogy Eliza és vőlegénye is eljöttek volna a szinházba, de nem jöhettek, mert csak rossz jegyeket kaptak, hármat 1 forint ötvenért. Szerinte ez sem lett volna nagy szerencsétlenség. Kitaláltuk, hogy az álomgondolatok arra a bosszúságra vonatkoznak, hogy oly korán ment férjhez, és a férjével való elégedetlenségére. Kiváncsiak lehetünk, hogyan alakultak át ezek a borus gondolatok vágyteljesüléssé és hogy hol mutatkozik ennek a nyoma a nyilvánvaló tartalomban. Most már tudjuk, hogy a

„korán“, „elsietve“ elemét a cenzura kivonta az álomból. Az üres földszint célzás erre. A rejtélyes „hármat 1 forint ötvenért“ a szimbolika segítségével, amit azóta megtanultunk, most már érthetőbbé válik.[1] A három valóban férfit jelent és a nyilvánvaló elem könnyen lefordítható: férjet vásárolni a hozományért („Nála százszor is jobbat vehettem volna a hozományomért“). A férjhezmenetelt nyilvánvalólag a szinházbamenés pótolja. Hiszen a „szinházjegyeket túlkorán beszerezni“ egyenesen a korai férjhezmenetel helyébe lépett. Ez a pótlás azonban a vágyteljesülés munkája. Álmodónk nem volt mindig oly elégedetlen korai házasságával, mint aznap, amikor hírt kapott barátnője eljegyzéséről. Akkoriban büszke volt rá és úgy érezte, hogy előnyben van a barátnőjével szemben. Naiv leányok eljegyzésük után sokszor elárulják abbeli örömüket, hogy most majd nemsokára minden addig tilos darabhoz elmehetnek a szinházba, mindent megnézhetnek ők is. A nézési gyönyör, az a kivánság, ami itt előtérbe lép, kezdetben bizonyára szexuális nézési gyönyör volt, a nemi életre, különösen a szülőkére irányult s aztán erős motivuma lett annak, hogy a leányok korai férjhezmenésre törekednek. Ilymódon a szinházlátogatás a férjezettség kézenfekvő célzásos pótlékává válik. A jelenlegi, a korai férjhezmenetelét illető bosszuságában tehát visszatér arra az időre, amikor korai házasságra lépése vágyteljesülés volt, mert nézési gyönyörét kielégítette, és ettől a régi vágyakozástól indittatva a férjhezmenetelt a szinházbamenéssel helyettesíti.

Mondhatjuk, hogy a rejtett vágyteljesülés kimutatására nem választottuk éppen a legkényelmesebb példát. Hasonlómódon kellene más eltorzított álmoknál eljárnunk. Ezt Önök előtt nem tehetem meg, csupán annak a meggyőződésemnek akarok kifejezést adni, hogy ez mindenütt sikerülni fog. Az elméletnek ennél a pontjánál azonban még hosszasabban akarok időzni. A

1) A három-nak más közeleső értelmét ennél a gyermektelen asszonynál nem említem meg, mert ez az analizis nem hozott erre vonatkozó anyagot.

tapasztalat arra tanított, hogy ez az álomtannak egyik legveszélyeztetettebb pontja s hogy számos ellentmondás és félreértés kapcsolódik hozzá. Ezenkivül Önök talán még annak a hatása alatt állanak, hogy állitásom egy részét máris visszavontam, amikor kijelentettem, hogy az álom vagy beteljesült vágy, vagy ennek az ellenkezője, megvalósított szorongás vagy büntetés, és azt fogják hinni, itt az alkalom, hogy további korlátozásokra kényszerítsenek. Hallottam azt a szemrehányást is, hogy olyan dolgokat, amik az én szememben magától értetődőeknek tünnek, nagyon szűkre szabva és ezért nem elég meggyőzően tárgyalok.

Ha valaki az álomfejtésben eddig követett bennünket és mindazt elfogadta, ami ezzel a tannal együttjárt, akkor a vágyteljesülésnél nem egyszer megáll és felteszi a kérdést: Elismerem, hogy az álomnak mindenkor van értelme és hogy ez az értelem a pszichoanalizis módszerével felderíthető, de ugyan miért kell ezt az álmot minden bizonyosság ellenére ujra meg ujra a vágyteljesülés képletébe beleszorítani? Miért ne lehetne ennek az éjszakai gondolkodásnak az értelme éppoly változatos, mint a nappali gondolkodásé, tehát miért ne felelhetne meg az álom egyszer egy beteljesült vágynak, másszor, mint Ön maga mondja, az ellenkezőjének, egy megvalósult félelemnek; de meg miért ne fejezhetne ki egy elhatározást is, figyelmeztetést, megfontolást a mellette és ellene szóló érvekkel, vagy szemrehányást, a lelkiismeret intését, kisérletet arra, hogy a bekövetkezendő munkára előkészüljünk és így tovább? Miért mindig éppen csak vágyat vagy legfeljebb ennek az ellenkezőjét?

Úgy vélhetnők, hogy az eltérés ebben a pontban nem lehet lényeges, ha különben egyetértünk. Elegendő, hogy megtaláltuk az álom értelmét és a felismeréséhez vezető útat; háttérbeszorul ezzel szemben, ha ezt az értelmet tulságosan szükre szabva határoztuk meg; ámde nem így áll a dolog. Egy félreértés ebben a pontban az álomról szóló ismeretünk lényegét

találja és veszélyezteti annak értékét a neurózis megértésében. Aztán a figyelmességnek az a módja, amit a kereskedelmi életben „kulánsság"-ként becsülnek, a tudományos működés keretében nem helyénvaló és inkább káros.

Első feleletem arra a kérdésre, hogy az álom miért ne legyen a jelzett értelemben sokértelmű, mint ily esetekben rendszerint, így hangzik: nem tudom, miért ne legyen olyan. Semmi kifogásom sem volna ellene. Egy csekélység helyezkedik csupán az álomnak ezzel a szélesebb és kényelmesebb felfogásával szembe, az tudniillik, hogy a valóságban nem így van. A második feleletem azt hangsulyozza majd, hogy az a feltevés, amelyszerint az álom különféle gondolkodási formáknak és intellektuális müveleteknek felel meg, magamnak sem idegen. Egy kórtörténet keretében közöltem egyszer egy álmot, amely három egymásutáni éjjelen lépett fel s azután többé nem, és ezt a viselkedést azzal magyaráztam, hogy az álom olyan szándéknak felelt meg, amelynek nem kellett visszatérnie, minthogy az álmodó már keresztülvitte. Később közöltem egy olyan álmot, amely vallomásnak felelt meg. Hogyan mondhatok tehát mégis ellent és miképpen állithatom, hogy az álom mindig csak beteljesült vágy?

Ezt azért teszem, mert nem akarok szerephez juttatni egy balga félreértést, amely felboríthatná az álom körül kifejtett fáradozásunk eredményét, azt a félreértést, amely az álmot összecseréli a lappangó álomgondolatokkal és olyasvalamit mond róla, ami egyesegyedül az utóbbiakra tartozik. Ugyanis egészen helyes az a megállapítás, hogy az álom mindazt képviselheti és mindazzal helyettesíthető, amit előbb felsoroltunk: szándékkal, figyelmeztetéssel, meggondolással, előkészülettel, egy feladat megoldási kisérletével stb. De ha jól megnézik a dolgot, észre fogják venni, hogy mindez csak azokra a lappangó álomgondolatokra áll, amik álommá alakultak át. Az álmok értelmezéséből tudomásukra jut, hogy az ember tudattalan gondol-

kodása olyan szándékokkal, előkészületekkel, megfontolásokkal stb. foglalkozik, amelyekből aztán az álommunka álmokat alkot. Ha ezidőszerint nem érdeklődnek az álommunka iránt, ellenben nagyon érdeklődnek az ember tudattalan gondolkodásbeli munkája iránt, akkor az álommunkát kirekesztik, és gyakorlatilag egészen helyesen mondhatják az álomról, hogy figyelmeztetésnek, szándéknak stb. felel meg. Pszichoanalitikus munkálkodás közben gyakran bekövetkezik ez az eset. Többnyire csak arra szoktak törekedni, hogy az álomforma ismét szétrombolódjék és azok a lappangó gondolatok, amelyekből az álom létrejött, helyette beillesztődjenek az összefüggésbe.

Így tehát, egészen mellékesen, a lappangó álomgondolatok méltatásából megtudjuk, hogy az említett bonyolultnál bonyolultabb lelki aktusok mindegyike tudattalanul mehet végbe; éppoly nagyszerű, mint zavarbaejtő eredmény!

De, hogy az előbbiekre visszatérjünk, Önöknek csak akkor van igazuk, ha tisztában vannak vele, hogy rövidített szólásmóddal éltek és ha nem hiszik, hogy ama felemlített sokféleséget az álom lényegére kell vonatkoztatniok. Ha „álom"-ról beszélnek, akkor vagy a nyilvánvaló álmot kell érteniök rajta, vagyis az álommunka eredményét, vagy legfeljebb még magát az álommunkát, vagyis azt a lelki folyamatot, amely a lappangó álomgondolatokból a nyilvánvaló álmot alakítja ki. Az álom szónak minden más alkalmazása összezavarja a fogalmakat, ami csak bajt okozhat. Ha állításaikkal az álom mögötti lappangó gondolatokra céloznak, akkor mondják ezt ki egyenesen és ne burkolják el az álom problémáját azzal a laza kifejezésmóddal, amelyet alkalmaznak. A lappangó álomgondolatok adják meg az anyagát annak, amit az álommunka nyilvánvaló álommá alakit át. Miért akarják az anyagot mindenáron azzal a munkával összetéveszteni, amely alakba önti? Mi az előnyük ezesetben azokkal szemben, akik csak az eredményét ismerték ennek a munkának és nem tudták megmagyarázni, honnan ered és hogyan alakul ki?

Az álomban egyedül az álommunka lényeges, amely a gondolati anyagra hatott. Nincs hozzá jogunk, hogy az elméletben félredobjuk, ha bizonyos gyakorlati helyzetekben el is hanyagolhatjuk. Az analitikus megfigyelés meg is mutatja, hogy az álommunka sohasem szorítkozik arra, hogy ezeket a gondolatokat az Önök előtt ismert ősi vagy visszaeső kifejezésmódokra lefordítsa. Hanem rendszeresen hozzávesz ehhez valamit, ami nem tartozik a nappal lappangó gondolataihoz, ami azonban az álomképződés tulajdonképpeni hajtóereje. Ez a nélkülözhetetlen ráadás az a szintén tudattalan vágy, amelynek beteljesülése érdekében alakul át az álomtartalom. Az álom tehát mindenféle lehet addig, amig Önök csak az általa képviselt gondolatokat veszik figyelembe: intés, szándék, előkészület stb.; mindenkor egyuttal tudattalan vágynak a beteljesülése és csakis ez, ha egyben az álommunka eredményének fogják fel. Az álom tehát sohasem szándék, figyelmeztetés általában, hanem mindig szándék és más hasonló, amelyet az álommunka lefordított egy tudattalan vágy segitségével az ősi kifejezésmódra s átalakitott ezeknek a vágyaknak a beteljesítésére. Az egyik jellemvonás, a vágyteljesülés, az állandó; a másik változhat; a maga részéről lehet vágy is, úgyhogy az álom a nappal lappangó vágyát egy tudattalan vágy segitségével beteljesedettként ábrázolja.

Én mindezt nagyon jól értem, de nem tudom, vajjon sikerült-e Önökkel is megérttetnem. Nehezen is tudom Önöknek bebizonyitani. Egyrészt nem sikerülhet ez számos álom gondos analizise nélkül, másrészt pedig az álmot illető felfogásunknak ez a legkényesebb és legjelentősebb pontja nem fejthető ki meggyőzően az eljövendőkre való vonatkoztatás nélkül. Egyáltalában hihetik-e Önök, hogy a dolgok szoros belső kapcsolatát tekintve, nagyon mélyen behatolhatunk egyesek természetébe anélkül, hogy más hasonló természetű jelenségekkel törődtünk volna? Mivelhogy az álom legközelebbi rokonairól, az ideges tünetekről, még mitsem tudunk, itt is szerényen be kell érnünk az eddig

elért eredménnyel. Még csak egy példát akarok Önöknek megmagyarázni és egy ujabb elmélkedésbe bocsátkozni.

Forduljunk ismét ahhoz az álomhoz, amelyhez már többizben visszatértünk, a három 1 forint 50-es szinházjegyről szóló álomhoz. Biztosíthatom Önöket, hogy eleinte minden szándék nélkül ragadtam ki példaképpen ezt az álmot. A lappangó álomgondolatokat ismerik. Bosszúság amiatt, hogy a férjhezmenetellel annyira sietett, amikor meghallja, hogy barátnője még csak most jegyezte el magát; férjének lebecsülése, az a gondolat, hogy jobb férjet kapott volna, hacsak várt volna. Azt a vágyat, amely ezekből a gondolatokból álmot szőtt, már szintén ismerjük, a nézési gyönyör ez, hogy elmehet a szinházba; nagyon valószinűleg elágazódása annak a régi kiváncsiságnak, hogy végre megtudja, mi történik a házasságban. Ez a kiváncsiság, mint tudjuk, a gyermekeknél rendszerint a szülők nemi életére irányul, tehát gyermekies, és amennyiben még később is felszinen van, gyökereivel a gyermekiesbe nyuló ösztönmegmozdulás. Ennek a nézési gyönyörnek a felkeltéséhez azonban nem járult hozzá az előző napi hir, csupán a bosszúsághoz és a megbánáshoz. A lappangó álomgondolatokhoz ez a vágyakozás eleinte nem is tartozott hozzá s mi az álomfejtés eredményét besorolhattuk az analizisbe anélkül, hogy tekintettel lettünk volna reá. De a bosszúság önmagában nem is volt álomképes; álom nem alakulhatott azokból a gondolatokból: „semmi értelme sem volt, hogy oly korán férjhez ment“ előbb, amig belőlük kiindulólag fel nem éledt az a régi vágy, hogy egyszer végre láthassa már, mi történik a házasságban. Ekkor szőtte ez a vágy az álombeli tartalmat, amennyiben a férjhezmenetelt szinházbamenetellel helyettesítette és régebbi vágyteljesülés képét adta neki: Így ni, én mehetek a szinházba és minden tiltott dolgot megnézhetek, te pedig nem; én férjnél vagyok és neked várnod kell. Ilymódon a jelenlegi helyzet átcsapott az ellenkezőjébe, régi diadal került a friss vereség helyébe.

Mellékesen: nézési gyönyörkielégülés egy önző vetélytársnői kielégüléssel elvegyítve. Ez a kielégülés határozza tehát meg a nyilvánvaló álomtartalmat, amelyben valóban arról van szó, hogy szinházban ül, mig a barátnő nem tudott oda bejutni. Erre a kielégülési helyzetre oda nem illő és érthetetlen változtatásként rakódnak rá az álomtartalomnak azok a részei, amelyek mögött a lappangó álomgondolatok még rejtőznek. Az álomfejtésnek el kell tekintenie mindattól, ami a vágyteljesülés szemléltetésére szolgál, és azokból a célzásokból kell helyreállitania a kínos lappangó álomgondolatokat.

A szemlélésnek az a módja, amelyről beszélni akarok, figyelmüket a most előtérbe tolult lappangó álomgondolatokra szeretné irányítani. Kérem Önöket, ne feledkezzenek meg arról, hogy ezek először is az álmodó számára tudattalanok, másodszor teljesen értelmesek és összefüggőek, úgyhogy az álom indítóokára való visszahatásként foghatók fel, harmadszor pedig, hogy tetszőleges lelki megmozdulás vagy értelmi művelet értékével bírhatnak. Ezeket a gondolatokat most az eddiginél megkötöttebben „a nappal emléknyomainak" fogom nevezni, akár magáénak vallja őket az álmodó, akár nem. Most különválasztom a a nappal emléknyomait a lappangó álomgondolatoktól, amennyiben, eddigi szóhasználatunkkal összehangzóan, lappangó álomgondolatnak nevezem mindazt, amit álomfejtés közben megtudunk, míg a nappal emléknyomai csak egy részét teszik ki a lappangó álomgondolatoknak. Így felfogásunk abban csúcsosodik ki, hogy a nappal emléknyomaihoz valami hozzájárult, olyasvalami, ami szintén a tudattalanhoz tartozott, erős, de elfojtott vágyrezdülés, és egyedül ez az, ami az álomképződést lehetővé tette. Ennek a vágyrezdülésnek a nappal emléknyomaira való behatása teremti meg a lappangó álomgondolatok további részét, azt a részt, amelynek már nem kell többé okszerűnek és az éberlétből megérthetőnek lennie.

A nappal emlékmaradványainak a tudattalan vágyhoz való

viszonyát illetőleg hasonlattal éltem, amelyet itt csak megismételhetek. Minden vállalkozásnak tőkésre van szüksége, aki a befektetést fedezi, és vállalkozóra, aki az ötletet adja s aki ezt keresztül is tudja vinni. A tőkés szerepét az álomképzésben mindig csak a tudattalan vágy játssza; ez adja az álomképzéshez szükséges lelki energiát; a vállalkozó a nappal emléknyoma, amely ennek a befektetésnek a hovafordításáról dönt. Nos, lehetséges, hogy magának a tőkésnek van ötlete és szakismerete, vagy hogy a vállalkozónak magának van tőkéje. Ez leegyszerűsíti a gyakorlati helyzetet, de megnehezíti az elméleti megértést. A nemzetgazdaságban az egyes személyt mindig fel fogják osztani kettős szerepére s így helyreállítják azt az alaphelyzetet, amelyből a hasonlatunk kiindúl. Az álomképződésnél előfordúlnak ugyanazok a változatok, de ezeknek további követését Önöknek engedem át.

Messzebbre itt nem mehetünk, hiszen Önöket valószinűleg már régóta zavarja egy meggondolás, amelyet érdemes meghallgatnunk. A nappal emléknyomai, kérdezik Önök, valóban éppen abban az értelemben tudattalanok, mint az a tudattalan vágy, amelynek hozzájuk kell járulni, hogy álomképessé tegye őket? Jól sejtik. Itt van a sarkpontja az egésznek. Nem ugyanabban az értelemben tudattalanok. Az álomvágy más tudattalanhoz tartozik, ahhoz, amelyet gyermekies eredetűnek, különös mechanizmusokkal ellátottnak ismertünk fel. Tökéletesen helyénvaló lenne, ha ezt a két fajta tudattalant külön jelzéssel elkülönite-nők egymástól. De inkább várni akarunk ezzel mindaddig, amig a neurózisok tünetkörébe be nem hatoltunk. Hiszen már az egyik fajta tudattalanunkat is fantasztikusnak mondják; mitszólnak majd, ha bevalljuk, hogy csak kétféle tudattalannal boldogulhatunk.

Hagyjuk itt félbe. Önök ismét csak befejezetlen dolgokat hallottak; de nem tölthet el bennünket reményked éssel az a gondolat, hogy ennek a tudásnak folytatása is van, amit vagy mi magunk vagy utánunk mások napfényre hoznak majdan? És nem tapasztaltunk mi magunk is elég ujat és meglepőt?

TIZENÖTÖDIK ELŐADÁS

BIZONYTALANSÁGOK ÉS BIRÁLATOK

Hölgyeim és Uraim! Mégsem akarjuk az álom területét elhagyni anélkül, hogy ne tárgyalnók meg a legmegszokottabb kételyeket és bizonytalanságokat, amik eddigi ujításainkhoz és felfogásainkhoz fűződtek. Ehhez némi anyagot a figyelmes hallgató Önök közül magától is összegyüjthet.

1) Könnyen lehetett az a benyomásuk, hogy az álmon végzett értelmezési munkánk eredményei a módszer pontos betartása mellett is többrendbeli határozatlansággal járnak, amiáltal a nyilvánvaló álom biztos leforditása a lappangó álomgondolatokra mégis meghiúsul. Azzal fognak érvelni, hogy először is sohasem lehet tudni, vajjon bizonyos álomelem eredeti értelmében vagy jelképesen értendő-e, mert a jelkép gyanánt használt dolgok azért még nem szünnek meg önmagukat is jelenteni. Ha azonban nincs tárgyilagos támaszunk arra, hogy ezt eldöntsük, akkor az értelmezést ehelyütt az álomfejtő önkényének engedtük át. Az álommunkánál az ellentétek egybeesése miatt mindenkor bizonytalan marad továbbá az is, vajjon egy bizonyos álomelemet állitó vagy tagadó értelemben, saját vagy ellentétes értelmében kell-e megfejteni. Ujabb alkalom az álomfejtő önkényének beavatkozására. Harmadszor, az álomban annyira kedvelt mindenféle megforditás következtében az álomfejtőnek szabadságában áll, hogy az álom egyes helyein tetszésszerint végezzen ilyen megforditásokat. Végül arra fognak hivatkozni, hogy hallomásuk szerint ritkán lehetünk bizonyosak abban, hogy az álom megtalált értelme az egyedül lehetséges. Az a veszély fenyeget, hogy ugyanannak az álomnak tökéletesen elfogadható további értelme elkerüli a figyelmünket. Ily körülmények között, következtetik Önök, az álomfejtő önkényének oly mozgási teret engedélyeztünk, amelynek tágassága az eredmény objektiv biztosságával összeférhetetlennek tünik. Vagy azt is feltehetik, hogy a hiba nem

az álmon mulik, hanem álomfejtésünk fogyatékosságai felfogásaink és előfeltevéseink helytelenségeiben gyökereznek.

Mindeme anyaguk kifogástalan, de azt hiszem, nem igazolja következtetéseiket a két irány egyikében sem, sem abban, hogy az általunk űzött álomfejtés az önkénynek volna kiszolgáltatva, sem abban, hogy az eredmények fogyatékosságai eljárásunk jogosultságát kétségessé tennék. Ha az álomfejtő önkénye helyébe ezt akarják beilleszteni: az ügyessége, a tapasztalata, a hozzáértése, akkor Önök mellé állok. Ilyen személyes tényezőt, főleg az álomfejtés nehezebb feladatainál, természetesen nem nélkülözhetünk. Ez azonban nincs másképp egyéb tudományos ténykedésnél sem. Nincs rá mód meggátolnunk, hogy az egyik egy bizonyos módszerben ne legyen kevésbé járatos, vagy ne használhassa azt jobban ki a másiknál. Ami különben, teszem a jelképek értelmezésénél, önkénynek tetszik, az kiküszöbölődik azáltal, hogy az álomgondolatoknak egymásközti összefüggése, az álomnak az álmodó életével való kapcsolata s az egész lelki helyzet, amelybe az álom kerül, rendszerint kiválasztja az adott értelmezési lehetőségek egyikét-másikát, másokat viszont használhatatlanokként elvet. Az álomfejtés tökéletlenségeiből tételeink helytelenségére való következtetésnek azonban erejét vesszük egy oly megjegyzéssel, amely az álom többértelműségét vagy határozatlanságát inkább annak szükségszerűen elvárható tulajdonságaként tünteti fel.

Emlékezzenek vissza arra, amikor azt mondtuk, hogy az álommunka az álomgondolatoknak kezdetleges, a képírásnak megfelelő kifejezésmódra való lefordítását végzi. Mindezekre a kezdetleges kifejezési rendszerekre azonban jellemző ez a határozatlanság és kétértelműség, anélkül, hogy jogunk volna azért a hasznavehetőségükben kételkedni. Tudják, hogy az álommunkában az ellentétek találkozása a legrégibb nyelvekben megfelel az „ősi szók“ úgynevezett „ellentétességének“. K. Abel, az a nyelvész, akinek ezt a szempontot köszönhetjük (1884),

arra kér bennünket, hogy a világért se higyjük, hogy az, amit ilyen kétértékű szavak segítségével közöltek egymással, azért kétértelmű lett volna. Ellenkezőleg, a beszéddel összefüggő hanglejtés és taglejtés egészen kétségtelenné tette, hogy a beszélő melyiket szánta közlésre a két ellentét közül. Az írásban, ahol a taglejtés elesik, hozzábiggyesztett, kimondásra nem szánt képjeggyel helyettesítették, példáúl egy hanyagul guggoló vagy egy derekát egyenesre kihúzó emberkével, aszerint, amint a hieroglifa-irás kétértelmű *ken*-je „gyengét“ vagy „erőset“ akart jelenteni. Így a hangzók és a jelek többértelműsége ellenére is elkerülték a félreértést.

A régi kifejezési rendszereknél, példáúl a legrégibb nyelvek írásmódjánál, a bizonytalanságok egész sorát ismerhetjük fel, amiket mai irásunkban nem tűrnénk meg. Így némely szémita írásmódban csak a szavak mássalhangzóit jelölik meg. A kihagyott magánhangzókat az olvasónak, tudása és az összefüggés szerint, pótolnia kell. Nem egészen ilymódon, de nagyon hasonlóan jár el a hieroglifa-írásmód, amiért is az ó-egyiptomi nyelv kiejtése ismeretlen maradt előttünk. Az egyiptomiak szent-írása még egyéb határozatlanságokat is ismer. Így például az író tetszésére bizzák, hogy a képeket jobbról balra vagy balról jobbra sorakoztassa fel. Olvasásuknál ahhoz az előiráshoz kell igazodnunk, hogy az alakok, madarak stb. arca irányában kell olvasni. Az író azonban a képjeleket függőleges oszlopokba is rendezhette, s kisebb tárgyakon elhelyezett felírásoknál a jelek sorrendjének megállapításában a tetszetősség és a térkitöltés szempontjait is mérvadónak vette. A hieroglifa-íráson a legzavaróbb mindenesetre az, hogy nem ismeri a szóelválasztást. A képek egyforma távolságokban haladnak az oldalon és általában nem lehet tudni, vajjon a jel még az előtte állóhoz tartozik-e vagy már egy uj szó kezdetét adja meg. A perzsa ékírásban ezzel szemben a ferde ék „szóelválasztóul“ szolgál.

Rendkivül régi, de még ma is 400 millió embernek nyelve

és irása a kinai. Ne gondolják, hogy egy kukkot is értek belőle, csak adatokat kértem róla, mert reméltem, hogy párhuzamokat fogok az álom bizonytalanságaihoz találni. Várakozásomban nem is csalódtam. A kinai nyelv tele van ilyen határozatlanságokkal, amik elrémíthetnének bennünket. Amint ismeretes, ez a nyelv egy sereg szótag-hangból áll s ezeket egyedül vagy párosával mondják ki. A főnyelvjárások egyikének körübelül 400 ilyen hangzója van. Minthogy mármost ennek a nyelvjárásnak a szókincsét körülbelül 4000 szóra teszik, ebből az következik, hogy minden hangzónak átlag tiz különböző értelme van, egyeseknek közülük kevesebb, másoknak viszont annál több. Van aztán az eszközöknek egész sora, amelyek a sokértelműségnek elejét veszik, mivel tisztán az összefüggésből nem lehet kitalálni, hogy a szótaghangzónak tiz értelme közül melyiket akarja a beszélő a hallgatóban felidézni. Ezek között szerepel két hangzó összekötése egy összetett szóvá és négy különböző „szinezet", amellyel ezeket a szótagokat kimondják. Összehasonlításunk szempontjából még érdekesebb az a körülmény, hogy ennek a nyelvnek jóformán nincs nyelvtana. Az egyszótagú szók egyikéről sem mondhatjuk, vajjon főnév, ige, melléknév-e, és hiányzik a szavaknak mindaz a megváltoztatása is, amelyből a nemet, számot, végződést, időt vagy módot fel lehetne ismerni. A nyelv tehát úgyszólván csak nyersanyagból áll, hasonlóan ahhoz, ahogy gondolataink nyelvét az álommunka a vonatkozások kifejezésének elhagyásával nyersanyagára bontja fel. A kinai nyelv a bizonytalanságok minden esetében a hallgatónak engedi át a döntést, aki eközben az összefüggésre bizza magát. Feljegyeztem példaképpen egy kinai közmondást, amely szószerinti fordításban így hangzik:

K e v é s a m i l á t n i s o k a m i c s o d á l a t o s.

Nem nehéz megérteni. Ez lehet az értelme: Minél kevesebbet látott valaki, annál többet talál csodálatraméltónak; vagy: Sok a csodálnivalója annak, ki keveset látott. E két, csak nyelvtanilag

különböző fordítás közti választás természetesen nem jön számba. Ezen határozatlanságok ellenére is, mint erről biztosítanak bennünket, a kinai nyelv a gondolatközlésnek igen kitünő eszköze. A bizonytalanságnak nem kell tehát szükségszerűen sokértelműségre vezetni.

Most persze meg kell vallanunk, hogy az álom kifejezési-rendszerének a helyzete sokkal kedvezőtlenebb, mint minden régi nyelvé és irásé. Hiszen ezek alapjában mégis csak közlésre-szántak, vagyis bármely úton-módon s bármily segítőeszközzel mindenkor csak a megértést szolgálják. Az álomnak azonban éppen ez a sajátsága hiányzik. Az álom senkihez sem akar szólni, nem eszköze a közölnivalóknak, ellenkezőleg arra szabott, hogy megértetlen maradjon. Ezért nem volna szabad elcsodálkoznunk s zavarba jönnünk, ha kiderülne, hogy az álom sokértelmű-ségeinek és határozatlanságainak nagy tömege kibujik a döntés alól. Összehasonlításunknak biztos eredményeképpen csak az a belátás marad meg, hogy olyan határozatlanságok, mint amilyeneket álomfejtésünk helyessége ellen érvül akartak kiaknázni, minden kezdetleges kifejezési-rendszer rendes sajátságai.

Hogy milyen messzire terjed az álom érthetősége a valóságban, azt csak gyakorlat és tapasztalat árán lehet megállapitani. Szerintem nagyon messzire terjed, s azoknak az eredményeknek az összehasonlítása, amelyeket kifogástalanul képzett analitikusoknál találunk, megerősíti nézetemet. A laikus közönség, a tudományos laikus közönség is, kedvét leli tudvalevőleg abban, hogy egy tudományos munka nehézségei és bizonytalanságai láttára fölényes kétkedésben tetszelegjen. Úgy gondolom, jogtalanul. Talán nem ismeretes valamennyiök előtt, hogy hasonló helyzet állt elő a babiloni-asszir felírások megfejtésének történetében. Volt egy időszak, amelyben a közvélemény túllőtt a célon s az ékirás kibetűzőit merő fantasztáknak és az egész kutatást „szélhámosság"-nak nyilvánította. 1857-ben azonban a Royal Asiatic Society döntő próbát tett. Felszólította a legtekintélyesebb négy ékiráskutató

Rawilsont, Hincks-et, Fox Talbot-t és Oppert-et, hogy egy ujonnan felfedezett felírásról küldjék be lepecsételt borítékban egymástól függetlenül készített fordításaikat és a négy szöveg összehasonlítása után kinyilatkoztathatta, hogy egymással való megegyezésük elég messzemenő ahhoz, hogy feljogosítson az eddig elértek iránti bizalomra s reményt nyújtson a továbbhaladásra. A tudományos laikus-világ gunyolódása aztán lassanként elcsendesedett és a biztonság az ékírásos okmányok olvasásában azóta rendkivül megnövekedett.

2) A megfontolások másik sora mélyen összefügg azzal a hatással, amely alól bizonyára Önök sem tudták magukat kivonni, hogy ugyanis az álomfejtés megoldásainak egy csoportja, amelyre rákényszerülünk, erőltetettnek, mesterkéltnek, hajánál fogva előráncigáltnak, tehát erőszakosnak vagy éppen kómikusnak és élcelődőnek tünik fel. Ezek a kijelentések oly gyakoriak, hogy találomra ki fogom ragadni az utolsót, amely tudomásomra jutott. Hallják csak: A szabad Svájcban a minapában egy szemináriumi igazgatót a pszichoanalizissel való foglalkozása miatt állásától felfüggesztettek. Az illető felebbezett ez ellen s egy berni ujság nyilvánosságra hozta az iskolai hatóság róla szóló véleményét. Ebből az iratból kivonatosan közlök néhány, a pszichoanalizisre vonatkozó mondatot: „Továbbá meglep sok példában a keresettség és mesterkéltség, ami a zürichi Dr. Pfister említett könyvében is megtalálható ... Voltaképpen tehát meg kellene lepődnünk, hogy egy szemináriumi igazgató mindezeket az állításokat és szinleges bizonyítékokat kritika nélkül elfogadja." Ezeket a mondatokat egy „higgadt itélő" döntéseként állítják oda. Ezzel szemben azt hiszem, hogy inkább ez a higgadtság „mesterkélt". Nézzük csak meg közelebbről ezeket a nyilatkozatokat, abban a reményben, hogy némi elmélkedés és némi tárgyismeret a higgadt itéletnek sem árthat meg.

Valóban szinte üdítő, ha látjuk, milyen gyorsan és zavartalanul adhatja le valaki első benyomásai alapján az itéletét a

mélységi-lélektan egy kényes kérdéséről. Az értelmezések keresetteknek és kényszeredetteknek tünnek előtte, nem tetszenek neki, tehát helytelenek, s az egész értelmezgetés fabatkát sem ér; még csak egy röpke gondolat sem érinti azt a másik lehetőséget, hogy ezeknek az értelmezéseknek alapos okuk van, hogy ilyeneknek tünjenek, amihez aztán az a további kérdés kapcsolódnék, hogy mik ezek az alapos okok.

A megitélt tényállás főleg az eltolás eredményére vonatkozik, az eltolást pedig Önök az álomcenzura legerősebb eszközeként ismerték meg. Az eltolás segítségével az álomcenzura pótlóképződményeket teremt, s ezeket célzásoknak neveztük. Ezek azonban olyan célzások, amelyek ebbeli szerepükben nem ismerhetők fel könnyen, amelyektől az eredeti jelentéshez visszavezető út egykönnyen nem található fel, s amelyek ezzel az eredeti jelentéssel a legkülönösebb, a legszokatlanabb külső képzettársítások kapcsán állanak összefüggésben. Mindezekben az esetekben azonban olyan dolgokról van szó, amelyeket el kell rejteni, amelyek eltitkolásra szántak; hiszen ezt akarja az álomcenzura elérni. De olyasvalamitől, amit elrejtettek, nem várható el, hogy a maga helyén, az őt megillető helyen legyen feltalálható. A mostanság működő határmegfigyelési bizottságok ebben a tekintetben ravaszabbak a svájci iskolahatóságnál. Az akták és feljegyzések után való hajszájukban nem elégszenek meg azzal, hogy irattáskákban és tárcákban kutassanak, hanem figyelembe veszik azt a lehetőséget, hogy a kémek és a csempészek ilyen tiltott tárgyakat a ruházatuk legrejtettebb helyein hordozhatnak, ott, ahol határozottan semmi keresnivalójuk sincsen, például cipőjük kettős talpa közt. Ha ott rátalálnak a legrejtettebb dolgokra, akkor mindenesetre nagyon keresték azokat, de nagyon is — rájukbukkantak.

Ha a lappangó álomelem és a nyilvánvaló pótlása között a legtávolabbeső, legfurcsább, majd kómikusnak, majd élcesnek látszó kapcsolatokat lehetségeseknek ismerjük el, akkor ebben

bő tapasztalatunkat követjük oly példákban, amelyek megfejtését rendszerint nem magunk találtuk meg. Gyakran lehetetlen, hogy a magunkéból adjuk meg az ilyen értelmezéseket; nincs épeszű ember, aki a szóbanforgó kapcsolatot kitalálhatná. Az álmodó a lefordítást vagy közvetlen ötlettel egy csapásra megadja — megadhatja, hiszen benne keletkezett az a bizonyos pótlóképződmény — vagy oly bőséges anyagot szolgáltat, hogy a megfejtés nem követel meg többé különös éleselméjűséget, hanem szinte szükségszerűen pattan ki. Ha az álmodó nem segít e két mód egyikével, akkor az a bizonyos nyilvánvaló elem örökké érthetetlen is marad számunkra. Engedjék meg, hogy utánapótoljak még egy ilyen nemrég átélt példát. Nőbetegeim egyike a kezelés alatt elveszítette az atyját. Azóta minden alkalmat felhasznál, hogy álmában életrekeltse. Álmai egyikében atyja egy bizonyos, a későbbiekben fel nem használható, összefüggésben szerepel és így szól: *Egynegyed tizenkettő van, féltizenkettő van, háromnegyed tizenkettő van.* Ennek a különösségnek az értelmezésére csak az az ötlet adódott, hogy atyja szivesen látta, ha felnőtt gyermekei pontosan betartották a közös étkezési időt. Ez bizonyára összefüggött az álom elemével, de nem engedett meg következtetést az eredetére. A kezelés akkori helyzete alapján az a jogosult gyanú állott fenn, hogy ebben az álomban része volt a szeretett és nagyrabecsült atya ellen irányuló gondosan elnyomott kritikus ellenszegülésnek. Ötleteinek további követése folyamán, látszólag messze eltávolodva az álomtól, elbeszéli az álmodó, hogy tegnap a jelenlétében sok lélektani dologról volt szó s egy rokona így nyilatkozott: Az ő s-e m b e r (*Urmensch*) mindnyájunkban továbbél. Most, úgy hisszük, megértettük. Kitünő alkalmat szolgáltatott ez neki, hogy elhúnyt atyját megint egyszer továbbéltesse. Az álomban tehát ó r a-emberré (*U h r mensch*) teszi meg, amikor az ebédidő negyedóráit mondatja be vele.

Nem utasíthatják el maguktól ennek a példának a hasonlóságát az élchez s valóban gyakran megesett, hogy az álmodó

élcét az álomfejtő élcének tartották. Vannak még egyéb példák is, amelyekben egyáltalában nem könnyű eldönteni, vajjon élccel vagy álommal van-e dolgunk. De visszaemlékezhetnek rá, hogy ugyanez a kételyünk nem egy elszólásos elvétésnél támadt már. Egy férfi elmondja álmát, amelyben a nagybátyja, miközben ennek auto(mobil)jában ültek, megcsókolta. Nagyon gyorsan maga fűzi hozzá a megfejtést. Azt jelenti ez: autoerotizmus (a libidó tanának egy szakkifejezése, amely az idegen tárgy nélkül való kielégülést jelzi). Vajjon tréfát űzött ez az ember velünk s egy eszébe ötlő viccet álmaként adott elő? Nem hiszem; valóban így álmodta. De honnan ez a bámulatba ejtő hasonlatosság? Ez a kérdés annak idején egy darabon letérített utamról, amennyiben arra kényszerített, hogy magát az élcet vegyem beható vizsgálat alá. E vizsgálat közben az élc keletkezésére nézve azt találtam, hogy egy tudatelőttes gondolatmenet egy pillanatra a tudattalan hatása alá kerül, amelyből aztán élcként bukkan fel. A tudattalan behatására az ott uralkodó mechanizmusoknak, a sűrítésnek és az eltolásnak, tehát ugyanazoknak a folyamatoknak a befolyása alá jut, amelyeknek szerepét az álommunkánál láttuk s ennek a közösségnek kell, ahol létrejön, az élc és az álom hasonlatosságát tulajdonítanunk. Az élc élvezeti hasznából azonban a szándék nélkül adódó „álomélc" mitsem hoz magával. Hogy miért nem, arról az élc tanulmányozásába való elmélyedés adhat felvilágosítást. Az „álomélc" rossz élcnek látszik, nem ingerel bennünket nevetésre, közömbösen hagy.

Így azonban egyszersmind az ókori álomfejtés nyomdokaiba lépünk, amely ugyanis sok használhatatlan mellett az álomfejtésnek nem egy jó példáját hagyta ránk, amelyet magunk sem tudnánk túlszárnyalni. Elmondok most Önöknek egy történelmileg jelentős álmot, amelyről bizonyos eltérésekkel Plutarchos és a daldisi Artemidoros Nagy Sándor álma gyanánt számol be. Miközben a király a szivósan védelmezett

Tyros városát ostromolta (322. Kr. e.), azt álmodta egyszer, hogy táncoló szatírt lát. Az álomfejtő Aristandros, aki a hadseregnél tartózkodott, akként értelmezte ezt az álmot, hogy a „satyros“ szót σὰ Τύρος-ra (Tyros a tiéd) bontotta szét s ezért a város elfoglalását jósolta meg neki. Sándort ez az értelmezés rákésztette, hogy az ostromot folytassa, s végül is bevette Tyrost. A megfejtés, bármily mesterkéltnek is látszik, kétségtelenül helyes volt.

3) El tudom képzelni, hogy Önökre különösen fog hatni, ha hallják, hogy álomfelfogásunk ellen olyanok is tettek ellenvetéseket, akik, mint pszichoanalitikusok, maguk is hosszabb ideig foglalkoztak álmok megfejtésével. Nagyon is szokatlan lett volna, ha oly sok uj, tévedésre csábitó inger kihasználatlan maradt volna, s így fogalmi összetévesztésekkel és igazságtalan általánosításokkal oly állítások kerültek előtérbe, amelyek az álom orvosi felfogásától helytelenség dolgában nem állnak távol. Ezeknek egyikét már ismerik. Azt mondja ez, hogy az álom a jelenhez való alkalmazkodás kisérleteivel és a jövő feladatainak megoldási kisérleteivel foglalkozik, tehát „prospektiv tendenciát“, jövőbe-tekintő szándékot követ (A. Maeder). Már említettük, hogy ez az állítás az álomnak a lappangó álomgondolatokkal való összetévesztésén alapszik, előfeltétele tehát az álommunka észrenemvétele. Mint jellemzője a tudattalan lelki működésnek, amelyhez a lappangó álomgondolatok tartoznak, egyrészt nem ujság, másrészt nem meríti ki a tárgyat, mivel a tudattalan lelki működés a jövő előkészítése mellett minden egyébbel is foglalkozik. Úgylátszik, sokkal sulyosabb összecserélés adja annak a meggyőződésnek az alapját, amelyszerint minden álom mögött ott található a „halálzáradék“. Nem tudom pontosan, mit akar ez a formula mondani, de gyanítom, hogy mögötte az álomnak az álmodó egész személyével való összecserélése rejlik.

Kevés jó példából levont, jogosulatlan általánosítás van abban a tételben, hogy minden álom két megfejtést enged meg, olyat,

amilyet mi felmutattunk, az úgynevezett pszichoanalitikusat, s egy másfajtát, az anagógikusnak nevezettet, amely eltekint az ösztönrezdülésektől és magasabb lelki működésekre céloz (H. Silberer). Vannak ilyen álmok, de Önök hiába kisérlik meg, hogy ezt a felfogást akár csak az álmok bizonyos többségére is kiterjesszék. Mindazok után, amiket hallottak, egészen megfoghatatlan lesz Önök számára az az állítás, hogy minden álmot biszexuálisan kell értelmezni, egy férfiúi s egy nőinek nevezhető irány összetalálkozásaként (A. Adler). Természetesen akadnak ilyen álmok is, s később megtudhatnák, hogy ezek olyan alkatuak, mint bizonyos hisztériás tünetek. Az álom ujabb általános jellemvonásainak mindezen felfedezéseit azért említem meg, hogy óvjam Önöket tőlük, vagy, legalábbis, hogy ne hagyjam Önöket kétségben, miként itélem meg én őket.

4) Egy szép napon úgy látszott, hogy az álomkutatás tárgyi értékét kérdésessé teszi az a megfigyelés, amelyszerint az analitikus kezelésben álló betegek álmaik tartalmát orvosuk kedvenc elméletéhez alkalmazkodva rendezik be, amennyiben egyesek túlnyomóan nemi ösztönmegmozdulásokról álmodnak, mások hatalmitörekvésekről, sőt ismét mások az ujjászületésről (W. Stekel). Ennek a megfigyelésnek a súlyát csökkenti az a megfontolás, hogy az emberek már álmodtak, mielőtt még szó lehetett volna pszichoanalitikus kezelésről, amely az álmokat irányította, s hogy a jelenleg kezelés alatt állók a kezelés előtti időkben is szoktak volt álmodni. Ami ebben az ujdonságban tény, az rövidesen magától értetődőnek és az álom elméletére nézve jelentéktelennek bizonyul. A nappal emléknyomai, amik álomra ingereltek, az éberlét erős érdekköreiből maradnak fenn. Ha az orvos szava és azok a serkentések, amelyekkel szolgál, az analizált részére jelentőssé váltak, akkor belépnek a nappal emléknyomainak a körébe, ők szolgáltathatják az álomképződés lelki ingereit, mint a nappal egyéb érzelmileg hangsulyozott, elintézetlen érdekkörei, s hasonlóan működnek

a testi ingerekhez, amelyek az alvás alatt az alvóra hatnak. Mint az álomnak ezek a többi előidézői, az orvos felkeltette gondolatmenetek is megjelenhetnek a nyilvánvaló álomtartalomban, vagy kimutathatók a lappangóban. Hiszen tudjuk, hogy álmokat kisérletileg elő lehet állítani, helyesebben az álomanyag egy része bevezethető az álomba. Az analitikus, betegeinek ilyen befolyásolásánál, tehát nem játszik egyéb szerepet, mint a kisérletező, aki, miként Mourly Vold, a kisérleti személyek végtagjait bizonyos helyzetekbe juttatja.

Sokszor hatni lehet az álmodóra abban az irányban, hogy miről álmodjon, de arra sohasem, hogy mit fog álmodni Az álommunka mechanizmusa és a tudattalan álomvágy minden idegen befolyástól mentesek. Már a testi inger-álmok méltatásánál felismertük, hogy az álommunka sajátossága és önállósága abban a visszahatásban mutatkozik, amellyel az álom a ráirányított testi vagy lelki ingerekre válaszol. Az itt megbeszélt állítás, amely az álomkutatás tárgyilagosságát akarja kétségbevonni, tehát ismét csak összetévesztésen alapul, az álomnak az álomanyaggal való összetévesztésén.

Ennyit akartam, Hölgyeim és Uraim, Önöknek az álom problémáiról elmondani. Sejthetik, hogy sok mindent mellőztem s maguk is tapasztalhatták, hogy jóformán egy pontban sem volt teljes, amit nyújthattam. Ez azonban az álomjelenségeknek a neuróziséival való összefüggésében rejlik. Az álmot a neurózisok tanába való bevezetésképpen tanulmányoztuk s ez mindenesetre helyesebb volt, mintha a megfordított utat választottuk volna. De miként az álom a neurózisok megértésére készít elő, éppúgy az álom helyes méltatása is csak az ideges jelenségek ismerete után érhető el.

Nem tudom, miképpen fognak erről gondolkodni, de biztosíthatom Önöket, nem bántam meg, hogy érdeklődésüknek s a rendelkezésünkre álló időnek ily nagy részét az álom problémái számára vettük igénybe. Nincs még egy tárgy, amelyen

oly hamar meg lehet győződni azoknak az állításoknak a helyességéről, amelyekkel a pszichoanalizis áll vagy bukik. Sok hónap, sőt év nehéz munkája szükséges annak a kimutatásához, hogy az ideges megbetegedési-eset tüneteinek értelme van, egy cél szolgálatában állnak s a szenvedő ember sorsából következnek. Ezzel szemben rövid néhány óra fáradozásának sikerülhet ugyanezt a tényállást egy addig érthetetlenül kusza álomteljesítményre vonatkozólag kimutatni, s ezáltal a pszichoanalizisnek minden előfeltételét igazolni: a lelki folyamatok tudattalan voltát, azokat a sajátos mechanizmusokat, amelyeknek ezek engedelmeskednek, s azokat a hajtóerőket, amelyek bennük megnyilvánulnak. És ha az álom s az ideges tünet felépítésében mutatkozó teljes azonosságot egybevetjük az átváltozásnak azzal a gyorsaságával, amely az álmodóból éber és értelmes embert teremt, úgy ez biztosít arról, hogy a neurózis is csupán a lelki élet hatalmai közt működő megváltozott erőjátékon alapul.

HARMADIK RÉSZ

A NEURÓZISOK ÁLTALÁNOS TANA

(XVI.–XXVIII. ELŐADÁS)

TIZENHATODIK ELŐADÁS

PSZICHOANALIZIS ÉS ELMEKÓRTAN

Hölgyeim és Uraim! Örvendek, hogy egy év letelte után megbeszéléseink folytatására viszontláthatom Önöket. Az elmult évben az elvétéseknek és az álomnak a pszichoanalitikus felfogását adtam elő; ezidén az ideges jelenségek megértésére akarom Önöket előkészíteni, amelyeknek, mint ezt csakhamar látni fogják, mindkettővel sok közös vonása van. De előre megmondom, hogy ezuttal nem biztosíthatom Önöknek velem szemben ugyanazt a helyzetet, mint tavaly. Akkor fontosnak találtam, hogy egy lépést se tegyek hozzájáruló itéletük nélkül; sokat vitatkoztam Önökkel, alávetettem magam ellenvetéseiknek, tulajdonképpen elismertem Önöket és úgynevezett „józan eszüket" legfelsőbb itélőszékként. Ez mármost nem mehet tovább éspedig egy egyszerű körülmény miatt. Az elvétések és az álmok, mint jelenségek, nem voltak ismeretlenek Önök előtt; azt lehetett mondani, hogy Önöknek éppen annyi tapasztalatuk volt, mint nekem vagy legalábbis könnyűszerrel juthattak éppen annyi tapasztalathoz. A neurózisok tünetköre azonban idegen Önök előtt; amennyiben nem orvosok, nem juthatnak másképpen hozzá, mint az én közléseimen keresztül, s vajjon mit ér a leghelyesebb megitélés is, ha a megitélendő anyagban járatlanok vagyunk.

Ám azért bejelentésemet ne értsék úgy, mintha dogmatikus előadásokat akarnék tartani és feltétlen hitelükre pályáznék. Ez a félreértés nagy igazságtalanság volna velem szemben. Nem akarom Önöket meggyőzni —, csak az érdeklődésüket felkelteni, előítéleteiket megingatni. Ha dologi ismeretük hiánya miatt nincsenek abban a helyzetben, hogy véleményt mondhassanak, akkor ne higyjenek, de ne is vessenek el semmit. Hallgassanak meg és hagyják magukra hatni, amit elmondok. Meggyőződéseket nem lehet oly könnyedén szerezni, vagy ha fáradság nélkül jutottunk hozzájuk, mihamarább értékteleneknek és ellentállásra képteleneknek fognak bizonyulni. Meggyőződésre csak annak van joga, aki hozzám hasonlóan évek hosszú során át dolgozott azonos anyaggal s eközben ugyanazokat az uj és meglepő tapasztalatokat maga is átélte. De mire is valók általában az értelem területén ezek a hirtelen meggyőződések, villámgyors megtérések, pillanatnyi elvetések? Nem veszik észre, hogy a *„coup de foudre"*, amikor meglátni s megszeretni egy pillanat műve, egész más, érzelmi körből került ide? Még a betegeinktől sem kivánjuk meg, hogy magukkal hozzák a pszichoanalizisben való hitet vagy a pszichoanalizis hivei közé való tartozást. Ez sokszor gyanussá teszik őket. A legkivánatosabb beállítás, szerintünk, a jóakaratú kétely. Tegyenek tehát Önök is kisérletet, hogy a pszichoanalizis felfogása a népszerű vagy az elmekórtani felfogás mellett nyugodtan kisarjadhasson lelkükben, mindaddig, amig maguktól kinálkoznak olyan alkalmak, amikor a kettő egymást befolyásolhatja, egymással összemérhető és közös döntéssé egyesülhet.

Másrészt azonban pillanatra se higyjék, hogy az, amit én pszichoanalitikus felfogásként adok elő, spekulativ rendszer volna. Inkább tapasztalat, vagy megfigyelés közvetlen kifejeződése, vagy megfigyelés feldolgozásának az eredménye. Hogy ez a feldolgozás kielégítő és helytálló módon történt-e meg, az a tudomány további fejlődéséből ki fog derülni, s nekem, majdnem harmad-

fél évtized lefolyása után és meglehetősen előrehaladott korban, szabad dicsekvés nélkül állítanom, hogy különösen nehéz, erős és elmélyülő munka eredményezte ezeket a megfigyeléseket. Gyakran az volt a benyomásom, mintha ellenfeleink nem is akarnák tekintetbe venni állításainknak ezt az eredetét, mintha azt hinnék, hogy csupán szubjektiv módon keletkezett ötletekről van szó, amelyekkel másvalaki a magáéit tetszésszerint szembehelyezheti. Nem egészen érthető előttem ellenfeleinknek ez a magatartása. Talán onnan ered, hogy az orvos különben ritkán áll szóba az ideges betegekkel, figyelmetlenül hallgatja végig mondanivalójukat, s azért eltávolodtunk annak a lehetőségétől, hogy közléseikből valami érdekeset lehessen leszűrni, tehát rajtuk beható megfigyelések lennének végezhetők. Ez alkalommal megigérem Önöknek, hogy előadásaim folyamán keveset fogok vitatkozni; legkevésbé egyes személyekkel. Nem tudtam meggyőződni annak a tételnek az igazságáról, hogy a vitatkozás minden dolgok atyja. Úgy hiszem, ez a tétel a görög szofisztikából származik és, akárcsak ez, téved a dialektika túlbecsülésében. Nekem, ellenkezőleg, úgy tünt fel, hogy az úgynevezett tudományos vita egészbenvéve nagyon is terméketlen, amellett, hogy jóformán mindig a legnagyobb mértékben személyeskedő. Néhány évvel ezelőtt még jómagam is eldicsekedhettem, hogy csak egyetlen kutatóval (L ö w e n f e l d-del, Münchenben) bocsátkoztam szabályszerű tudományos vitába. Az lett a vége, hogy barátokká lettünk, s mindamainapig azok is maradtunk. De sokáig nem ismételtem meg ezt a kisérletet, mert nem voltam bizonyos abban, hogy hasonló kimenetelű lesz.

Most bizonyára azt vélik majd, hogy az irodalmi vitának efféle mellőzése az ellenvetésekkel szemben való nagyfokú megközelíthetetlenségről, makacsságról, vagy, mint ezt a szeretetreméltó tudományos nyelven mondják, „megátalkodottságról" tesz tanúbizonyságot. Erre azt felelhetném, hogy ha egyszer

valamilyen meggyőződést ily nehéz munkával szereztek meg, Önöknek is jogukban fog állni, hogy ehhez a meggyőződéshez bizonyos szivóssággal ragaszkodjanak. Továbbá hivatkozhatom arra, hogy munkám folyamán nézeteimet néhány fontos pontra vonatkozólag módosítottam, megváltoztattam, ujjal helyettesítettem, amiről persze minden esetben nyilvánosan beszámoltam. És mi volt ennek az őszinteségnek az eredménye? Egyesek egyáltalában nem vettek tudomást a magam-adta kiigazításokról s még ma is olyan feltevések alapján bírálnak el, amik számomra már régesrég nem jelentik ugyanazt. Mások meg éppen ezeket a változtatásokat vetik szemen emre és ezek miatt megbízhatatlannak nyilvánítanak. Mert, ugyebár, aki néhányszor megváltoztatta nézetét, az egyáltalában nem érdemel többé hitelt, mert hiszen ő maga adja értésünkre, hogy esetleg legutóbbi állításaiban is tévedhetett? De, aki rendületlenül kitart amellett, amit egyszer kimondott s ettől nem engedi magát egykettőre eltéríteni, annak a neve makacs és megátalkodott. Mi egyebet tehet az ember a birálatnak egymással ellentmondó beavatkozásával szemben, mint hogy megmarad annak aki, és úgy viselkedik, ahogy ezt a maga itélete jónak látja? Erre el is vagyok tökélve és senki sem akadályozhat meg abban, hogy aszerint változtassak és javítgassak a tanításomon, ahogy ezt egyre bővülő tapasztalatom megköveteli. Alapvető meglátásaimon eddigelé nem találtam változtatni valót s remélem, hogy ez továbbra is így marad.

Most tehát az ideges tünetek pszichoanalitikus felfogását fogom Önök elé tárni. Kézenfekvő számomra, hogy elsősorban a már tárgyalt tünetekhez kapcsolódjam, mind a hasonlóság, mind az ellentétesség kedvéért. Egy tüneti-cselekvést ragadok ki, amelyet rendelő-órámon sok emberen észreveszek. Azokkal, akik orvosi rendelésünkön felkeresnek bennünket, hogy egy negyedórácska alatt életük minden búját-baját kiteregessék előttünk, az analitikus tudvalevőleg nem sokra megy. Mélyebb tudása meg-

akadályozza, hogy más orvos példájára leadja a véleményét: Önnek nincs semmi baja, és azt a tanácsot adja: használjon enyhe vizkurát. Egyik kollégánk arra a kérdésre, hogy rendelőóráin mihez kezd a betegeivel, tényleg vállvonogatva azt felelte: ennyi meg ennyi korona pénzbírságra itélem őket könnyelműségükért. Nem fogja tehát meglepni Önöket, ha hallják, hogy a rendelőórák még nagy elfoglaltságú pszichoanalitikusoknál sem szoktak igen népesek lenni. Jómagam a váró- és a kezelő-, illetve rendelőszobám közé párnázott kettős ajtót csináltattam. Hogy mi volt a szándékom evvel a kis berendezéssel, az nem kétséges. Nos, mindig ujra és ujra megesik, hogy azok, akiket a várószobából beengedek, elfelejtik becsukni maguk mögött az ajtót, éspedig rendszerint mindkét ajtót nyitva hagyják. Mihelyt észreveszem ezt, meglehetősen barátságtalan hangon követelem, hogy menjen vissza és pótolja az elmulasztottat, legyen az illető akármilyen elegáns férfi vagy kicicomázott hölgy. Ez helyén nem való pedantéria látszatát kelti. Volt eset arra is, hogy ezzel a követeléssel szégyent vallottam, mert olyan betegekről volt szó, akik képtelenek az ajtókilincshez hozzányulni és szivesen látják, ha kisérőjük megtakarítja nekik ezt az érintést. A legtöbb esetben azonban igazam volt, mert az, aki az orvos rendelő- és várószobája közti ajtót nyitva hagyja, a csőcselékhez tartozik és megérdemli, hogy barátságtalan fogadtatásban részesüljön. Ne foglaljanak állást, mielőtt a továbbiakat is meg nem hallgatták. A beteg ugyanis csak abban az esetben ilyen hanyag, ha egyedül volt a várószobában, tehát üres szobát hagy maga mögött, és sohasem olyankor, ha mások, idegenek is várakoztak vele együtt. Ez utóbbi esetben jól tudja, hogy saját érdeke, ha nem hallgathatják ki, amit az orvossal beszél, és sohasem mulasztja el, hogy mindkét ajtót gondosan becsukja maga mögött.

Ilyen körülmények között a beteg mulasztása se nem véletlen, se nem értelmetlen, sőt még csak nem is jelentéktelen, mert látni fogják, hogy megvilágítja a belépőnek az orvoshoz való

viszonyát. A beteg az olyanfajta emberek közül való, akik megkövetelik a világi tekintélyt, azt, hogy elkápráztassák és megfélemlítsék őket. Lehetséges, hogy telefónon megkérdeztette, mely időben kerülhet legkönnyebben az orvos elé és a gyógyulást keresők olyan tömegére volt elkészülve, mint Meinl valamilyen fióküzlete előtt. Most aztán egy üres, még hozzá nagyon szerényen berendezett várószobába lép és meg van döbbenve. Az orvoson kell megbosszulnia, hogy ily túlzott tisztelettel közeledett hozzá, és ekkor — nem csukja be a váró- és rendelőszoba közti ajtót. Ezzel azt akarja az orvosnak mondani: Ó, hiszen nincs itt egy lélek sem és valószinűleg nem is fog jönni, amig én itt vagyok. A megbeszélés alatt is modortalanul és tiszteletlenül viselkedne, ha fölényességét kemény rendreutasításunkkal nem szorítanók vissza mindjárt kezdetben.

Ennek a kis tüneti-cselekvésnek elemzésében nem találnak semmit, amit már ne ismernének: az állítást, hogy nem véletlen, hanem indoka, értelme és célja van, megjelölhető lelki összefüggésbe tartozik, és kis jel alakjában fontosabb lelki folyamatról ad hírt. Mindenekelőtt azonban azt, hogy ez az ilymódon jelzett folyamat annak a tudata számára, akiben lejátszódott, ismeretlen, mert a mindkét ajtót nyitva hagyó betegek egyike sem ismerné el, hogy ezzel a mulasztással lebecsülést akart kifejezésre juttatni. A csalódásnak arra az érzésére, amely az üres várószobába való belépéskor elfogta, valószinüleg nem egy beteg visszaemlékeznék, de ennek a hatásnak és az ezt követő tüneti-cselekvésnek az összefüggését tudata bizonyára nem ismerte fel.

Mármost, állítsunk ennek a tüneti-cselekvésnek rövid analizise mellé egy betegen tett megfigyelést. Olyan példát választok, amely frissen él emlékezetemben, már csak azért is, mert aránylag röviden elmondható. Bizonyos mértékű részletesség azonban minden ilyen esetben elmaradhatatlan.

Egy rövid szabadságra hazatért fiatal tiszt megkér, hogy

vegyem kezelésbe anyósát, aki a legboldogabb körülmények közepett egy esztelen gondolatával megkeseríti a maga és hozzátartozói életét. Egy 53 éves, jókarban lévő, barátságos, egyszerű modorú asszonyt ismerek meg benne, aki minden tartózkodás nélkül elmondja a következőket: A legboldogabb házasságban él a vidéken urával, egy nagy gyár vezetőjével. Nem győzi eléggé dicsérni szerető gondosságát. Szerelmi házasság 30 évvel ezelőtt, azóta soha semmi ború, semmi ok az egyenetlenségre vagy a féltékenységre. Mindkét gyermekük jó házasságot kötött, férje, a gyermekek apja, kötelességérzetből még nem akar nyugalomba vonulni. Egy év előtt történt az a hihetetlen, önmaga előtt is érthetetlen eset, hogy egy névtelen levélnek, amely derék urát egy fiatal leánnyal való szerelmi viszonnyal vádolta, rögtön hitelt adott s azóta boldogsága fel van dulva. Az eset részletesebb lefolyása nagyjában ez volt: Volt náluk egy szobaleány, akivel talán kelleténél többször beszélgetett intim dolgokról. Ez a másik egy másik leányt gyűlölködő ellenségeskedéssel üldözött, mégpedig azért, mert ez az életben jóval többre vitte nála, ámbár ő sem származott nála jobb családból. Ez a leány, ahelyett hogy szolgálatba állt volna, kereskedelmi képzettséget szerzett, belépett a gyárba és a hivatalnokok katonai behivása által keletkezett személyzethiány folytán jó állásba jutott. Most ott lakott a gyárban, az összes urakkal érintkezett, sőt kisasszonynak szólították. Az életben háttérbeszorult leány természetesen könnyen hajlott arra, hogy egykori iskolatársnőjére minden rosszat ráfogjon. Egy napon hölgyünk a szobaleányával egy öreg urról beszélgetett, aki vendégük volt s akiről tudták, hogy nem él együtt a feleségével, hanem mással van viszonya. Nem tudja, hogyan s miként jött, egyszerre csak kijelentette: a legnagyobb csapás volna rám nézve, ha megtudnám, hogy az én derék uram is viszonyt folytat valakivel. Másnap a posta névtelen levelet hozott, amely elferdített írással tudtára adta ezt a jóformán maga által

felidézett közlést. Arra következtetett — valószinűleg joggal —, hogy a levél a rosszindulatú szobaleány műve, mert férje szeretőjeként éppen azt a kisasszonyt jelölte meg, akit a szobaleány gyűlöletével üldözött. Ámde noha rögtön átlátott a cselszövésen és lakóhelyén elég példáját látta már, milyen kevés hitelt érdemelnek az ilyen gyáva besugások, a levél abban a pillanatban teljesen lesújtotta. Borzasztóan izgatott lett s rögtön uráért küldött, akit a leghevesebb szemrehányásokkal illetett. A férj nevetve hárította el magától a vádat és megtett minden tőle telhetőt. Elhivatta a házi- és gyáriorvost, aki ugyancsak mindent elkövetett, hogy a szerencsétlen asszonyt megnyugtassa. A további eljárás is igen okos volt. A szobaleányt elbocsátották, de az állitólagos vetélytársnőt nem. Azóta a beteg többször megnyugodott, annyira, hogy a névtelen levél tartalmának nem adott hitelt, de tökéletesen és hosszabb időre sohasem. Elegendő volt, hogy a kisasszony nevét kiejtsék előtte vagy találkozzék vele, hogy ujból fellángoljon benne a bizalmatlanság, a fájdalom és a szemrehányás.

Ez volna ennek a derék asszonynak a kórtörténete. Nem kellett sok elmekórtani tapasztalat annak a megértéséhez, hogy, más idegesekkel ellentétben, inkább tulságosan enyhén adta elő az esetét, vagyis, ahogy mondani szoktuk: disszimulált, és hogy a névtelen levél rágalmainak elhivésétől tulajdonképpen sohasem tudott megszabadulni.

Mármost, milyen állást foglaljon el az elmeorvos ilyen kóresettel szemben? Hogy miképpen viselkedne annak a betegnek tüneti-cselekvésével szemben, aki a várószobába vezető ajtót nem csukja be, azt már tudjuk. Minden lélektani jelentőség nélküli, véletlen cselekvésnek fogja minősíteni, amelyhez továbbra semmi köze. De ez a magatartás nem terjeszthető ki a féltékeny asszony kóresetére. A tüneti-cselekvés közömbös valaminek látszik, a tünet azonban jelentős dologként tolakszik elénk. Élénk szubjektiv szenvedéssel van összekötve, objektive egy család együttélését

veszélyezeteti; az elmekórtani érdeklődés számára tehát okvetlenül fontos. Az elmeorvos mindenekelőtt megpróbálja egy lényeges sajátságával jellemezni. A gondolat, amely az asszonyt gyötri, önmagában nem mondható értelmetlennek; hiszen megesik, hogy idősebb férjek fiatal leányokkal szerelmi viszonyt folytatnak. De valami más értelmetlen és érthetetlen van ebben az esetben. A betegnek semmi más oka sincs hinni abban, hogy gyöngéd és hű ura a a férjeknek ehhez a különben nem is oly ritka osztályába tartozik, mint a névtelen levél állítása. Tudja, hogy ennek az írásnak semmi bizonyítóereje sincsen, eredetét jól ismeri; tudnia kellene tehát, hogy féltékenységére semmi oka sincs, ezt mondja is magának, mindazonáltal éppúgy szenved, mintha ezt a féltékenységet teljesen jogosultnak ismerné el. Ily természetű gondolatokat, amelyek logikai és a valóságból merített érvek számára hozzáférhetetlenek, közös megegyezés szerint *téves-eszméknek* nevezünk. Ez a jó asszony tehát *féltékenységi* téves-eszmében szenved. Ez nyilván ennek a kóresetnek lényeges jellemzése.

Ez első megállapitás után elmekórtani érdeklődésünk felélénkül. Ha a téves-eszme a valóságra való hivatkozással nem szüntethető meg, akkor természetszerűleg nem is származik a valóságból. De hát honnan származna? A legkülönbözőbb tartalmú téves-eszmék lehetségesek: miért éppen féltékenység az őrület tartalma esetünkben? Kiknél lépnek fel téves-eszmék, különösképpen féltékenységi téves-eszmék? Itt volnánk az elmeorvos véleményére kiváncsiak, de éppen itt hagy cserben bennünket. Különben is csak egyetlenegy kérdésünk megvitatásába megy bele. Kutatni fog ennek az asszonynak a családi történetében és *talán* ezt a feleletet adja majd: téves-eszmék olyanoknál jelentkeznek, akiknek családjában hasonló vagy más lelkizavar ismételten előfordult. Másszóval, ha ez az asszony téves-eszmét fejlesztett ki magában, akkor erre családi terheltség tette hajlamossá. Ez már volna valami, de vajjon ez minden, amit tudni szeretnénk?

Minden, ami ennek a kóresetnek előidézésében közrejátszott? Elégedjünk meg azzal a feltevéssel, hogy közömbös, önkényes vagy megmagyarázhatatlan, hogy éppen féltékenységi téves-eszme fejlődött ki bármely más helyett? És azt a tételt, amely az öröklés befolyásának az uralmát hirdeti, szabad-e negativ értelemben úgy fölfogni, hogy közömbös, vajjon milyen élmények hatoltak ebbe a lélekbe, a sors kiszemelte volt már arra, hogy valamikor téves-eszmét termeljen? Önök tudni óhajtanák, hogy a tudományos elmekórtan miért nem akar további felvilágosítással szolgálni. Én pedig ezt felelem: addig nyujtózz, ameddig a takaród ér. Az elmeorvos tudniillik nem ismer oly útat, amely ilyen eset felderítésében tovább vezetné. Meg kell elégednie a diagnózissal és a további lefolyásnak bő tapasztalatok mellett is bizonytalan prognózisával.

De vajjon a pszichoanalizis többet nyujt-e itt? Igenis, többet; remélem, megmutathatom Önöknek, hogy a pszichoanalizis még ily nehezen megközelíthető esetben is felfedezhet valamit, ami az eset közelebbi megértését lehetővé teszi. Elsősorban is, kérem, vegyék figyelembe azt az igénytelen részletet, hogy a beteg azt a névtelen levelet, amely téves-eszméjét alátámasztja, egyenesen kierőszakolta, amikor előző nap a fondorkodó leány előtt kijelentette, hogy az volna reánézve a legnagyobb csapás, ha férjének egy fiatal leánnyal viszonya lenne. Ezzel keltette fel a szobaleányban azt a gondolatot, hogy neki a névtelen levelet elküldje. A téves-eszme így bizonyos mértékben függetlenné válik a levéltől; már előzőleg is élt a betegben félelem — vagy vágy? — alakjában. Vegyék aztán ehhez hozzá azokat a további kis jeleket, amiket csak két órai analizis eredményezett. A beteg ugyan nagyon elutasítólag viselkedett, amikor felszólítottam, hogy történetének elbeszélése után közölje további gondolatait, ötleteit és emlékeit. Azt állitotta, hogy semmisem jut eszébe, már mindent elmondott s két óra után tényleg abba kellett hagyni a próbálkozást, mert kijelentette, hogy már

egészségesnek érzi magát és bizonyos benne, hogy a beteges gondolat nem fog többé visszatérni. Ezt természetesen csak ellentállásból és az analizis folytatásától való félelmében mondta. De már ebben a két órában is elejtett itt-ott egy-egy megjegyzést, amelyek bizonyos értelmezést megengedtek, sőt elháríthatatlanná tettek és ez az értelmezés éles fényt vet féltékenységi téveseszméjének fejlődésére. Nagy szerelem élt benne egy fiatal ember iránt, ez pedig ugyanaz a veje volt, akinek unszolására betegségével felkeresett. Erről a szerelméről semmit, illetve nagyon keveset tudott, a fennálló rokonsági kapcsolat könnyűvé tette, hogy ezt a szerelmi vonzalmat ártatlan gyöngédség mezébe öltöztesse. Egyéb tapasztalataink alapján nem nehéz beleélnünk magunkat ennek az 53 éves tisztességes asszonynak és derék anyának a lelki életébe. Ilyen szerelem, mint borzasztó, lehetetlen valami, nem válhatott tudatossá; de fönnmaradt és tudattalanként erős nyomást fejtett ki. Valaminek történnie kellett vele, valamilyen segitséghez kellett folyamodnia s az első enyhülést nyilván az az eltolási mechanizmus nyújtotta, amelynek a téveseszmeszerű féltékenység keletkezésében szabályszerint része van. Ha nemcsak ő volt, idős asszony létére, szerelmes egy fiatalemberbe, hanem öreg férje is viszonyt folytatott egy fiatal leánnyal, akkor a hűtlenség-okozta lelkiismeretfurdalástól megszabadult. Ura hűtlenségére vonatkozó fantáziája tehát hűsitő ír volt égető sebére. A saját szerelme nem lett tudatossá önmaga előtt, azonban ennek tükröződése, amely ilyen előnyöket biztosított, kényszer formájában téves-eszmeszerűleg tudatos lett. Természetesen nem volt érv, amely ez ellen használt volna, hiszen ezek csak a tükör és nem az eredeti kép ellen irányultak, amelynek ez a tükörkép erejét köszönhette s amely érintetlenül rejtőzött a tudattalanban.

Állítsuk most össze, amit egy rövid és megnehezített pszichoanalitikai igyekezet ennek a kóresetnek a megértéséhez összehordott. Feltéve persze, hogy adataink kifogástalanul keletkeztek,

amit itt nem vethetek az Önök itélete alá. Először: a téveseszme immár nem értelmetlen vagy megérthetetlen valami; értelme van, jól megindokolt, a beteg egy érzelmileg erős élményének összefüggésébe tartozik. Másodszor: szükségszerű visszahatása egy más jelekből kitalált tudattalan lelki folyamatnak s éppen ennek a vonatkozásnak köszönheti beteges tulajdonságát, ellentállóképességét a logikai és a valóságból eredő támadásokkal szemben. Maga is valami megkivánt, egy neme a vigasztalásnak. Harmadszor: a betegség mögötti élmény egyértelműen meghatározza, hogy éppen féltékenységi téves-eszmévé nőtt és nem más fajtájúvá. Hiszen még emlékeznek, hogy éppen ő volt az, aki előző napon a fondorkodó leánynak azt a kijelentést tette, hogy az volna számára a legborzasztóbb, ha az ura hűtlenné válna. Észre kell venniök az általunk analizált tüneti-cselekvéssel való mindkét analógiát is az értelem vagy szándék felfedésében és a helyzetből adódó tudattalanra való vonatkozásában.

Természetesen, ez még nem döntötte el mindazokat a kérdéseket, amelyek ezen eset kapcsán felmerülnek. Sőt, ez a kóreset szinte hemzseg a további problémáktól, olyanoktól, amelyek még egyáltalában megoldhatatlanok, s másoktól, amelyek a különleges viszonyok kedvezőtlen volta miatt nem voltak megoldhatók. Például, miért lesz szerelmes ez a boldog házasságban élő asszony vejébe s miért áll be a megkönnyebbülés, ami más úton is elérhető volna, ilyen tükrözés formájában, a maga állapotának az uráéra való kivetitésével? Ne higyjék, hogy hiábavaló és önkényes ezeknek a kérdéseknek a feltevése. Jelenleg már meglehetősen nagy anyag áll rendelkezésünkre a kérdés megoldásához. Ez az asszony kritikus életkorban van, amikor a nők nemi vágyakozása nem óhajtott, hirtelen fokozódást mutat; ez már magábanvéve is elégséges lenne. Vagy hozzájárulhat ehhez az is, hogy a derék és hű hitvestárs néhány éve nincsen már annak a nemi teljesitőképességnek a birtokában, ami a jóerőben lévő

asszony kielégítésére szükséges volna. Tapasztalataink azt mutatják, hogy éppen az ilyen férjek, akiknek hűsége ilyenkor magától értetődik, hitvesük iránt való különösen gyengéd bánásmódjukkal és az ideges panaszok szokatlanul engedékeny elnézésével tünnek ki. Vagy, továbbmenve, nem közömbös, hogy éppen egy leányának fiatal férje az, aki ennek a kóros szerelemnek tárgya lett. A leánygyermekhez való erős erótikus kötöttség, ami végső okban az anya nemi alkatára vezet vissza, sokszor megtalálja útjának folytatását ilyen átalakulásban. Ebben az összefüggésben talán szabad Önöket arra emlékeztetnem, hogy az anyós és vő közötti viszony az emberek szemében már régidőktől fogva különösen kényes valaminek számított és a primitiv népeknél igen szigorú tabu-előírásokra és „tilalmak"-ra adott okot.[1] Gyakran mind pozitiv, mind negativ irányban túllépi a kultura által megkövetelt mértéket. Hogy ármost e három tényező közül melyik jutott szerephez esetünkben, vajjon kettő, vagy mindhárom összetalálkozott-e, azt persze nem tudom Önöknek megmondani, de csak azért nem, mert nem tudtam az eset analizisét a második órán túl folytatni.

Most veszem észre, Uraim, hogy csupa olyan dologról beszéltem, amelynek a megértésére még nincsenek előkészítve. Azért tettem ezt, hogy az elmekórtant a pszichoanalizissel összehasonlítsam. De egyet már megkérdezhetek Önöktől: vettek észre a kettő között legcsekélyebb ellentmondást is? Az elmekórtan nem alkalmazza a pszichoanalizis módszerét, mellőzi a téves-eszme tartalmához való kapcsolat keresését s az öröklésre való hivatkozással nagyon általános és távoleső kóroktant nyújt, ahelyett, hogy elsősorban is a sajátosabb és közelebbeső okot mutatná fel. De van-e ebben valami ellentét? Nem inkább kiegészítés ez? Hát ellentmond az örökléses tényező az élmény jelentőségének, nem tevődik-e össze mindkettő a leghatásosabb módon? El kell

1) V. ö. „Totem és tabu", 1913 (magyarul Dr. Pártos Zoltán fordításában, 1918.)

ismerniök, hogy az elmekórtani munka lényege semmi olyat nem tartalmaz, ami a pszichoanalitikai kutatásnak ellentmondana. Tehát az elmeorvosok azok, akik a pszichoanalizisnek ellenszegülnek, nem maga az elmekórtan. A pszichoanalizis körülbelül úgy viszonylik az elmekórtanhoz, mint a szövettan az anatómiához, az egyik a szervek külső formáit kutatja, a másik azoknak a szövetekből és elemi részekből való felépítését. Ellentmondás a vizsgálódás e két neme között, amelyek közül az egyik a másikat folytatja, nem igen képzelhető el. Tudják, hogy az anatómiát ma a tudományos orvostan alapjának tartjuk, de volt idő, amikor éppoly tilos volt emberi hullák boncolása avégből, hogy a test belső szerkezetét megismerjék, mint amilyen tilos ma a pszichoanalizis, amivel a lelki élet belső gépezetét kutatják. És előreláthatólag a közeljövő meghozza azt a belátást, hogy tudományosan elmélyült elmekórtan lehetetlen a lelki életben mélyebben fekvő, a tudattalan folyamatok helyes ismerete nélkül.

Vannak talán a sokat támadott pszichoanalizisnek barátai is Önök között, akik szivesen látnák, ha ez a tan más oldalról, a gyógyítás oldaláról is igazolható lenne. Tudják, hogy eddigi elmekórtani kezelésünk a téves-eszmékre nem tud hatni. De tud-e vajjon a pszichoanalizis azáltal, hogy a tünetek mechanizmusába belelát? Nem, Uraim, nem képes erre; ezen bajokkal szemben — legalább egyelőre — éppoly tehetetlen, mint minden más kezelési mód. Ugyan megérthetjük, mi ment végbe a betegben, de nincs eszközünk, hogy a beteggel magával megértessük. Hiszen hallották, hogy ennek a téves-eszmének az analizisét a kezdeteknél továbbvezetni nem tudtam. De állítanák azért, hogy az ilyen esetek analizise elvetendő, mert terméketlen? Azt hiszem, nem. Jogunk, sőt kötelességünk is, hogy a kutatást folytassuk, tekintet nélkül a közvetlen haszonra. Végül, — nem tudjuk hol és mikor — a legparányibb tudás is képességgé alakul majd át, még gyógyító képességgé is. Ha a pszichoanalizis az ideges és lelki megbetegedések minden más formájánál éppoly eredmény-

telennek mutatkozott volna, mint a téves-eszméknél, azesetben is, mint a tudományos kutatás egy pótolhatatlan eszköze, tökéletesen jogosult maradna. Ebben az esetben persze nem kerülnénk abba a helyzetbe, hogy gyakorlatilag alkalmazhassuk; az emberanyag, amelyen tanulni óhajtunk, amely él, akaratával rendelkezik s megkivánja a maga motivumait ahhoz, hogy a munkában ő is kivegye a részét, megtagadná közreműködését. Hadd végezzem tehát mai előadásomat azzal a kijelentéssel, hogy vannak az ideges zavaroknak terjedelmes területei, amelyeken jobb hozzáértésünknek gyógyitó-képességgé való áttevődése valóban bekövetkezett s hogy ezeknél a különben nehezen hozzáférhető betegségeknél, bizonyos feltételek mellett, oly sikereket érhetünk el, amelyek egyetlen, a belső betegségek gyógykezelésének területén található más siker mögött sem maradnak vissza.

TIZENHETEDIK ELŐADÁS

A TÜNETEK ÉRTELME

Hölgyeim és Uraim! Előző előadásomban kifejtettem, hogy a klinikai elmekórtan keveset törődik az egyes tünet megjelenési formájával és tartalmával, hogy azonban a pszichoanalizis éppen ebből indult ki s mindenekelőtt megállapította, hogy a tünetnek van értelme és a beteg élményeivel összefüggésben áll. Az ideges tünetek értelmét először J. Breuer fedte fel egy azóta hiressé vált hisztéria-eset tanulmányozása és szerencsés kigyógyitása által (1880—1882). Igaz, hogy P. Janet tőle függetlenül ugyanezt állapította meg; sőt az irodalmi elsőbbség is a francia kutatót illeti, minthogy Breuer saját megfigyeléseit csak egy évtizeddel később (1893—1895), velem való együttműködése idején tette közzé. Különben számunkra közömbös, kitől származik ez a felfedezés, hiszen tudják, hogy mindent többször és többszörre fedeznek fel és a siker különben

sem tart lépést az érdemmel. Amerikát nem Kolumbusz után nevezték el. Breuer és Janet előtt Leuret, ez a nagy elmeorvos, fejezte ki azt a nézetét, hogy még az elmebetegek deliriumai is értelmeseknek bizonyulnának, ha értenénk a lefordításukhoz. Megvallom, hosszú ideig megvolt bennem a hajlandóság, hogy P. Janet érdemét az ideges tünetek tisztázása körül igen nagyra becsüljem, mert *„idées inconscientes"* megnyilvánulásainak fogta fel őket, amik a beteget uralják. Janet azonban később tulságos óvatossággal olyképp nyilatkozott, mintha beismerné, hogy számára a tudattalan nem volt geyéb, mint beszédforma, segitőeszköz, *„une façon de parler"*; semmi valóságosra sem gondolt közben. Ezóta nem értem többé Janet fejtegetéseit, de azt hiszem, fölösleges módon sok érdemtől fosztotta meg magát.

Az ideges tüneteknek tehát értelmük van akár az elvétéseknek, az álmoknak, és, miként ezek, összefüggenek azoknak az életével, akiken megnyilatkoznak. Szeretném Önöknek ezt a fontos meglátást néhány példával megvilágítani. Hogy mindig és minden esetben így áll a dolog, azt persze nem bizonyíthatom, csak állíthatom. Aki maga keres tapasztalatokat, meg fog győződni róla. Ezeket a példákat azonban bizonyos okokból nem a hisztériából veszem majd, hanem egy másik, egészen különös, hozzá alapjában véve közelálló neurózisból, amelyről előbb néhány bevezető szót kell mondanom. Ez, az úgynevezett kényszerneurózis, nem olyan népszerű, mint a közismert hisztéria; ha szabad így kifejeznem, nem olyan tolakodóan lármás, inkább olybá tünik, mintha a beteg magánügye lenne, jóformán teljesen mellőzi a testi tüneteket s összes tüneteit lelki téren teremti meg. A kényszerneurózis és a hisztéria az ideges megbetegedéseknek azok a formái, melyeknek tanulmányozásán a pszichoanalizis alapult s amelyek kezelésében gyógymódunk a legszebb diadalait aratja. Azonban a kényszerneurózis, amelynél hiányzik ama rejtélyes ugrás a lelkiből a testibe, a pszichoanalitikus munka

által tulajdonképpen átlátszóbb és hozzánk közelebbálló lett, mint a hisztéria, s felismertük, hogy a neurótikának bizonyos végletes sajátságait sokkal kirivóbban hozza felszínre.

A kényszerneurózis abban nyilvánul meg, hogy a beteget oly gondolatok foglalkoztatják, amelyek tulajdonképpen nem érdeklik, impulzusokat érez, amelyek neki idegenszerűek s olyan cselekvések törnek ki belőle, amelyeknek végrehajtása ugyan nem okoz neki örömet, de amelyeknek abbahagyása egészen lehetetlen számára. A gondolatok (kényszerképzetek) magukban értelmetlenek lehetnek, vagy közömbösek az egyén szempontjából, sokszor teljesen balgák, minden esetben azonban végső eredményei egy megerőltető gondolkodási folyamatnak, amely a beteget kimeríti s amelyet csak nagyon kelletlenül fogad be. Akarata ellenére kell töprengenie és a fejét törnie, mintha csak életének legfontosabb feladatairól volna szó. Azok az impulzusok, amelyeket a beteg érez, szintúgy lehetnek gyermekesek és értelmetlenek, többnyire azonban a legijesztőbb tartalmúak, mint például súlyos bűntett elkövetésére való kisértés, úgyhogy a beteg, mint tőle idegeneket, nemcsak megtagadja őket, hanem elszörnyülködve fut előlük s önmagát tilalmak, lemondások és szabadságának korlátozásai által védelmezi a kivitelüktől. Emellett sohasem, de tényleg egyetlenegy esetben sem juthatnak el a teljesülésig; az eredmény mindig az, hogy a menekülés és az elővigyázat győz. Amit a beteg valóban végrehajt — az úgynevezett kényszercselekvések —, nagyon ártatlan, bizonyára jelentéktelen dolgok, többnyire a mindennapi élet ténykedéseinek ismétlései, szertartásos felcicomázásai, amiáltal azonban ezek a szükségszerű cselekvések: a lefekvés, a mosakodás, az öltözködés, a séta, rendkivül hosszadalmas és szinte megoldhatatlan feladatokká válnak. A beteges képzetek, impulzusok és cselekvések a kényszerneurózis egyes formáiban és eseteiben nem vegyülnek egyenlő arányban, a szabály inkább az, hogy ezeknek a tényezőknek egyike vagy másika uralja a kórképet s szolgáltatja a

betegség elnevezését, de a közös mindezekben a formákban eléggé félreismerhetetlen.

Bizony, bolond egy betegség ez. Azt hiszem, a legkicsapongóbb elmekórtani képzeletnek sem sikerült volna ilyesvalamit megszerkeszteni, s ha nem látnók nap-nap után magunk előtt, nem tudnánk hinni benne. De ne gondolják mármost, hogy valamit is könnyítenek a betegen, ha rábeszélik, hogy vonja el figyelmét, ne foglalkozzék ezzel az ostoba gondolattal s játszadozásai helyett tegyen valami okosabbat. Ezt maga is szeretné, mert tökéletesen tiszta tudatnál van, osztja a kényszertüneteiről vallott nézetüket, sőt maga tárja ezt így fel előttünk. Éppencsak hogy nem tehet másként; ami a kényszerneurózisnál cselekvéssé erősödik, azt oly erő hajtja, amelynek valószinüleg hiányzik a mása a normális lelki életben. Csak egyre képes: eltolni, felcserélni, egy képtelen gondolat helyébe egy másikat, némiképpen legyengítettet tenni, egy elővigyázattól vagy tilalomtól a másikig menni, egy szertartás helyett másikat végezni. El tudja tolni a kényszert, de képtelen megszüntetni azt. Az összes tünetek eltolási lehetősége, távol eredeti kialakulásuktól: ez a főjellemvonása betegségének. Azonkivül feltünik, hogy az ellentétek (polaritások), amelyek a lelki életet át meg átszövik, állapotában rendkivüli élességgel különváltan lépnek előtérbe. A pozitiv és negativ tartalmú kényszer mellett az értelmi téren a kétely kerekedik felűl, ami lassanként kikezdi a rendes körülmények között legbizonyosabbnak látszót is. Az egész fokozódó határozatlanságban, energiátlanságban, a szabadság korlátozottságában csúcsosodik ki. Emellett a kényszerneurótikus eredetileg nagyon erélyes alaptermészetű volt, gyakran rendkivül önfejű, rendszerint az átlagnál értelmesebb. Többnyire az erkölcsi fejlődés kedvező szintjét érte el, tulzottan lelkiismeretes, a rendesnél fokozottabb mértékben korrekt. Elgondolhatják, hogy jókora munka szükséges, amig a jellemvonásoknak és kórtüneteknek ebben az ellentmondó tömkelegében valahogyan eligazo-

dunk. Egyelőre nem is törekszünk másra, mint hogy ennek a betegségnek egynéhány tünetét megértsük, értelmezni tudjuk. Előzőleg talán, tekintettel megbeszéléseinkre, tudni szeretnék, miképpen vélekedik a jelenlegi elmekórtan a kényszerneurózis problémájáról. Ez bizony nagyon szegényes egy fejezet. Az elmekórtan nevet ad a különböző kényszereknek, ezenfelül egyebet nem mond róluk. Ehelyett hangsulyozza, hogy az ilyen tünetek hordozói „degeneráltak". Ez nem igen elégit ki, voltaképpen értékitélet, elitélés magyarázat helyett. Olyasvalamit kellene gondolnunk, hogy az ilyen, a rendes fajtától elütő egyéneknél mindenféle különösség előfordulhat. Nos, elhisszük, hogy akikben ily tünetek kifejlődnek, természetükben eltérnek a többi embertől. De azt kérdeznők: vajjon erősebben „degeneráltak"-e, mint más idegesek, például a hisztériások, vagy a pszichózisokban szenvedők? A jellemzés nyilván ismét tulságosan általános. Sőt általánosságban vett jogosságában is kételkedhetünk, mikor tudjuk, hogy ilyen tünetek különösen kiváló és az emberi közösségre nézve jelentős teljesítőképességű egyéneknél is előfordulnak. Hiszen saját diszkréciójuk és életrajzíróik hazug volta folytán rendszerint kevés intimitást tudunk meg mintaképül szolgáló nagy emberekről, de mégis megesik, hogy valaki oly fanatikusa az igazságnak, mint Zola Emil s ilyenkor aztán meghalljuk, mennyi furcsa kényszerszokásban szenvedett egész életében [1].

Az elmekórtan ennél a pontnál azt a kivezető útat teremtette, hogy „*Dégénerés superieurs*"-ről beszél. Helyes — ámde a pszichoanalizis arra tanított meg, hogy ezeket a furcsa kényszertüneteket, éppúgy mint egyéb betegségeket s mint más, nem degenerált embereknél, tartósan ki lehet küszöbölni. Magamnak is többször sikerült ez.

A kényszertünet analizisének csak két példáját akarom Önök-

1) E. Toulouse, Émile Zola, Enquête médico-psychologique, Paris, 1896.

kel közölni, egyet régi megfigyeléseim közül, amelyet nem tudok szebbel pótolni, s egy nemrég tapasztaltat. Azért szorítkozom ily kevés példára, mert ezeket nagyon terjedelmesen, minden részletre kiterjeszkedően kell elmondani.

Egy a harminchoz közeljáró nő, aki a legsúlyosabb kényszertünetekben szenvedett s akin talán segítettem volna, ha egy gonosz véletlen munkámat fel nem borítja, — egyszer talán beszélek még erről Önöknek — többek között, naponta számtalanszor, a következő különös kényszercselekedetet hajtotta végre. Szobájából egy másik, szomszédos szobába szaladt, ott egy meghatározott helyen a középen álló asztal mellé állt, becsengette a szobaleányt, valami közömbös megbizást adott neki, vagy minden további nélkül elbocsátotta, majd ujra visszaszaladt. Ez ugyan még nem volt valami nagyon súlyos tünet, a tudásvágyat azonban mégis ingerelhette. A felvilágosítás, kételkedést nem tűrő kifogástalan módon, az orvos legkisebb hozzájárulása nélkül be is következett. Nem is tudom, miként gyaníthattam volna meg ennek a kényszercselekvésnek az értelmét, hogyan jutottam volna útmutatáshoz az értelmezésére vonatkozólag. Ahányszor csak a beteget megkérdeztem: miért teszi ezt? mi az értelme ennek? a felelet mindig ez volt: nem tudom. Egy napon azonban, miután sikerült benne egy nagy elvi aggodalmat legyőznöm, rögtön megvilágosodott előtte a dolog és sorjában elmondta, ami a kényszercselekvéshez tartozott. Több mint tíz esztendeje férjhez ment egy nála sokkal idősebb emberhez, aki a nászéjszakán impotensnek bizonyult. A férj ezen az éjszakán számtalanszor ide-odaszaladgált a maga szobájából az övébe, hogy megismételje a kisérletet, de mindannyiszor sikertelenül. Reggel bosszúsan így szólt a férj: valósággal szégyelnie kell magát az embernek a szobalány előtt, ha majd megágyaz; megragadott egy üveg vörös tintát, ami történetesen a szobában volt, s tartalmát ráöntötte a lepedőre, de nem éppen arra a helyre, ahol ilyen folt jogosult lett volna. Kezdetben nem értettem, mi

köze lehet ennek az emléknek a kérdéses kényszercselekedethez, mert hasonlatosságot csupán az egyik szobából a másikba való többszörös ide-odaszaladásban s talán még a szobaleány fellépésében találtam. Ekkor a beteg a szomszéd szobában álló asztalhoz vezetett, melynek terítőjén hatalmas foltot fedeztem fel. Azt is megmagyarázta, hogy úgy áll az asztalhoz, hogy a behivott szobaleány a foltot okvetlenül észrevegye. Így már nem lehetett többé kételkedni a nászéjszakát követő ama jelenet s a mostani kényszercselekedet közti benső viszonyban, sőt sok mindenféle tanulnivaló is volt még rajta.

Mindenekelőtt világossá válik, hogy a beteg azonosítja magát férjével, hiszen az ő szerepét játssza, amikor utánozza az oda- s visszaszaladgálást egyik szobából a másikba. Aztán, hogy az azonosításoknál maradjunk, el kell ismernünk, hogy az ágyat és a lepedőt az asztallal és asztalterítővel helyettesíti. Ez ugyan önkényesnek látszik, de nem hiába tanulmányoztuk annak idején az álomszimbolikát. Az álomban is gyakran látható asztal, amelyet azonban ágynak kell értelmezni. Asztal és ágy együtt teszik a házasságot, ezért helyettesítheti könnyen egyik a másikat.

Annak a bizonyitékát, hogy a kényszercselekedetnek értelme van, már megtaláltuk volna; úgylátszik, ábrázolása, megismétlése annak a nagyjelentőségű jelenetnek. De nem kényszerít rá bennünket semmi, hogy ennél a látszatnál megálljunk; ha a kettő közti viszonyt behatóbban vizsgáljuk, valószinűleg még a továbbiról, a kényszercselekedet szándékáról is felvilágosítást kapunk. A kényszercselekedet magva nyilván a szobaleány behivása, akinek a foltot a szeme elé tárja, ellentétben az ura megjegyzésével: hiszen itt valósággal szégyenkeznie kell az embernek a szobaleány előtt. A férj — akinek szerepét játssza — tehát nem szégyenli magát a leány előtt, hiszen a folt ott van a kellő helyen. Látjuk tehát, hogy a beteg a jelenetet nem ismétli meg egyszerűen, hanem folytatja s eközben kijavítja, helyes irányba tereli. Ezzel azonban azt a másik dolgot is kiküszöböli, ami

azon az éjjelen olyan kínos volt s a vörös tinta felhasználását szükségessé tette, az impotenciát. A kényszercselekedet tehát ezt mondja: nem, nem igaz, nem kellett neki, az urának, a szobaleány előtt szégyenkeznie, nem volt impotens; a beteg ezt a vágyat az álom mintájára jelenleg történő cselekedetben megvalósultnak tünteti fel, a kényszer annak a törekvésnek a szolgálatában áll, hogy urának akkori balsorsát szépítse.

Ehhez csatlakozik mindaz, amit erről az asszonyról elmondhatnék; helyesebben mondva: mindaz, amit róla még tudunk, az önmagában érthetetlen kényszercselekedet ily értelmezésének útját jelöli meg. Ez az asszony évek óta férjétől elváltan él s azzal a szándékával küzködik, hogy a válást törvényesítse. De szó sincs róla, hogy megszabadult volna tőle; kénytelen hű maradni hozzá, visszavonul a világtól, nehogy kisértésbe essék, képzeletében mentegeti és felnagyítja ura lényét. Sőt, betegségének legmélyebb titka az, hogy betegségével fedezi urát a gonosz szóbeszédekkel szemben, igazolja térbeli elválását s kellemes külön életet biztosít számára. Ilymódon vezet egy ártatlan kényszercselekedet analizise egyenes úton egy kóreset legbelsőbb magvához; egyidejűleg azonban általában a kényszerneurózisok titkának jelentékeny részét is elárulja. Szivesen időzöm Önökkel huzamosabb ideig ennél a példánál, mert oly feltételeket egyesít magában, amelyeket méltányosan nem követelhetünk meg minden esettől. A tünet értelmét a beteg egycsapásra megtalálta, az analitikus vezetése vagy közbelépése nélkül, s ez oly élményhez való vonatkozásban következett be, amely nem tartozott, mint különben, a gyermekkor elfeledett korszakához, hanem a beteg érett korában adódott s kitörülhetetlenül emlékében maradt. Mindaz a kifogás, amit a birálat tünetmagyarázatunkkal szemben fel szokott hozni, erről az egy esetről lepereg. Természetesen, nincs mindig ily könnyű dolgunk.

És még valami! Nem tünt fel Önöknek, miként vezetett be ez az igénytelen kényszercselekedet a beteg legbensőbb életébe?

Egy asszonynak alig van intimebb elmondanivalója nászéjszakája történeténél s hogy éppenséggel a nemiélet intimitásaihoz jutottunk el, azt a továbbiakra véletlennek, jelentőségnélkülinek fogjuk fel? Ez természetesen a magamalkalmazta kiválogatásnak a következménye is lehetne. Ne itélkezzünk elhamarkodva és forduljunk a második példához, amely egészen más természetű, mintája egy gyakran előforduló fajtának, az alvási ceremóniának.

Egy 19 éves jólfejlett, tehetséges leány, egyetlen gyermeke szüleinek, akiknek műveltség és értelmi elevenség dolgában fölötte áll, gyermekkorában vad és csintalan volt, az utolsó évek folyamán minden látható külső ok nélkül idegbeteggé alakult át. Különösen anyjával szemben nagyon ingerlékeny, mindig elégedetlen, lehangolt, tétovázásra és kétkedésre hajlik s végül bevallja, hogy tereken és tágasabb útakon nem tud egyedül járni. Bonyolult kórállapotával, amely legalább két diagnózist kiván meg, a tériszony, azaz agoraphobia, és a kényszerneurózis diagnózisát, nem fogunk sokat bibelődni, hanem csak arról beszélünk, hogy ennél a leánynál alvási ceremónia is kifejlődött, amivel szüleinek nagy kínokat okoz. Azt lehetne mondani, hogy bizonyos értelemben minden normális embernek megvan a maga alvási ceremóniája, vagy ragaszkodik bizonyos feltételek előállításához, amelyeknek elmaradása zavarja az elalvásban; az éberlétből az alvás állapotába való átmenetet bizonyos állandó formák közé foglalta, amiket esténként pontosan megismétel. De mindazt, amit az egészséges ember alvása feltételeként megkövetel, könnyen megérthetjük, s ha a külső körülmények változtatást kivánnak, akkor ehhez könnyen és időveszteség nélkül alkalmazkodik. A kóros szertartásos cselekedet azonban nem engedékeny, a legnagyobb áldozatok árán is érvényesülni akar; szintén fedezi magát észszerű okadatolással s felületes szemléletre a normálistól csak bizonyos túlzott gondossága által látszik eltávolodni. De, ha közelebbről szemügyrevesszük, észrevehetjük, hogy rövid a takaró, hogy a szertartásos cselekedet oly meg-

határozásokat foglal magában, amelyek messze túlmennek az észszerű okadatoláson s olyanokat is, amelyek az észszerű okoknak homlokegyenest ellentmondanak. Betegünk éjszakai elővigyázatosságainak motivumaként arra hivatkozik, hogy az alváshoz nyugalomra van szüksége s minden zajforrást ki kell küszöbölnie. Ecélból kétfélét tesz: a szobájában álló nagy órát megállítja, minden más órát eltávolít onnan, még apró karkötő óráját sem tűri meg az éjjeliszekrényen. A virágcserepek és vázák olymódon helyeztetnek el az íróasztalon, hogy éjjel le ne eshessenek, el ne törhessenek, s őt alvásában ne zavarhassák. Tudja, hogy ezek a rendszabályok a nyugalom követelményével csak látszólag igazolhatók; a kis óra ketyegését nem lehetne hallani, még akkor sem, ha az éjjeliszekrényen maradna, s valamennyien tapasztaltuk, hogy az ingaóra rendszeres ketyegése sohasem zavar alvás közben, sőt inkább altató hatású. Azt is elismeri a beteg, hogy indokolatlan az a félelme, hogy a virágcserepek és vázák, ha a helyükön maradnak, éjjel maguktól leesnek és eltörnek. A szertartásos cselekvés egyéb követeléseivel szemben el is ejti a nyugalom kivánságára való hivatkozást. Sőt, az a követelménye, hogy a maga és a szülői hálószobája közti ajtó félig nyitva maradjon, amelynek teljesítését úgy biztositja, hogy különböző tárgyakat tól a nyitott ajtószárnyak közé, ellenkezőleg a zavaró zörejek bizonyos forrását látszik működésbe hozni. A legfontosabb rendelkezések azonban magára az ágyra vonatkoznak. Az ágyfejnél heverő vánkosnak nem szabad érintenie az ágy fatámláját. A kis fejpárnácska nem fekhet másként ezen a nagy vánkoson, mint rombusos alakban; a fejét aztán pontosan a rombus hosszanti átmérőjére fekteti. A dunyhát betakarózás előtt úgy kell felrázni, hogy lábvége egészen felduzzadjon; de azután nem mulasztja el, hogy ezt a megvastagodást szétnyomogatva ujból ki ne simítsa.

De hadd mellőzzem ennek a szertartásos cselekvésnek a többi, gyakran nagyon kicsinyes részleteit; nem tanulnánk belőlük

semmi ujat s szándékunktól tulságosan messzire eltérítenének. Jegyezzük meg azonban, hogy mindez nem folyik le ilyen simán. Végesvégig kiséri a gond, hogy mindezt nem csinálták elég rendesen; utána kell nézni, meg kell ismételni, a kétely hol az egyik, hol a másik biztosítékot tünteti ki, s az eredmény az, hogy egy-két óra ilyesmivel telik el, mialatt a leány maga sem tud aludni és a megfélemlített szülőket sem hagyja nyugodni.

Ezeknek a kinzásoknak az analizise nem ment oly simán, mint előbbi betegünk kényszercselekedete esetében. Célzásokkal kellett a leányt segítenem s inditványokat kellett tennem az értelmezésre vonatkozólag, amelyeket ő minden alkalommal határozott nemmel háritott el magától vagy lenéző kétkedéssel fogadott. De erre az első tiltakozó visszahatásra oly időszak következett, amikor maga is foglalkozott az eléje terjesztett lehetőségekkel, ötleteket gyűjtött hozzájuk, emlékezéseket termelt, összefüggéseket állított fel, mig végül valamennyi értelmezést a maga munkája alapján fogadta el. Abban az arányban, ahogy előrehaladt, lassanként elhagyogatta a kényszerrendszabályok kivitelét s még a kezelés befejezése előtt lemondott valamennyi szertartásos cselekvéséről. Azt is tudniok kell, hogy az analitikus munka, ahogy azt ma végezzük, az egyes tünet következetes megmunkálását egészen addig, amig a felderítésével a végére nem jutottunk, szinte kizárja. Kénytelenek vagyunk az egyik témát ismételten abbahagyni s biztosak vagyunk, hogy más összefüggésből kiindulólag ujból visszatérünk hozzá. A tüneteknek az a magyarázata, amelyet most Önökkel közölni fogok, tehát oly eredmények szintézise, amelyeknek elérése, más munkálkodásoktól megzavarva, hetekre és hónapokra terjedt.

Betegünk lassanként megérti, hogy az órát a női genitále jelképeként száműzte az éjjelre való felkészülődései közül. Az óra, amelyre különben más jelképes értelmezéseink is vannak, periódikus folyamatokhoz s egyenlő időközökhöz való vonatkozás

által jutott a genitále szerepéhez. A nő esetleg eldicsekedhetik vele, hogy a havibaja oly pontos, akár az óramű. Betegünk aggodalma azonban kiváltképpen arra irányult, hogy az óra ketyegése majd zavarni fogja az álmában. Az óra ketyegését a csiklónak a nemi izgalmaknál való lüktetésével kell azonosítani. Ez a neki kínos érzés valóban ismételten felzavarta álmából s most a merevedéstől való félelem abban a parancsban nyilvánult, amely szerint a járó órákat éjjel el kell távolítani közeléből. Virágcserepek és vázák, mint minden edény, szintén női nemijelképek. Az az elővigyázat, hogy éjnek-idején ne essenek le és el ne törjenek, tehát nincs híján az értelemnek. Ismerjük azt az elterjedt szokást, hogy eljegyzések alkalmával edényt vagy tányért törnek össze. A jelenlévők mindegyike magával visz egy cserépdarabot, amit a monogámia előtti házassági-rend értelmében a menyasszonnyal szemben fennálló jog váltságaként foghatunk fel. Szertartásos cselekvésének ehhez a részéhez egy visszaemlékezést és több ötletet is adott a beteg. Egyszer gyermekkorában üveg- vagy cserépedénnyel a kezében elesett, megvágta az ujját s az erősen vérzett. Amikorra felnőtt és a nemi érintkezés tényéről tudomást szerzett, az az aggasztó gondolata támadt, hogy a nászéjszakán nem fog vérezni és nem fog szüznek bizonyulni. A vázák eltörésével szemben tanusított elővigyázata tehát annak az egész komplexumnak az elutasítását jelzi, amely a szüzességgel és az első érintkezésnél előálló vérzéssel függ össze, éppúgy annak a félelemnek elutasítását, hogy vérezni fog, mint az ellenkezőjének is, hogy nem fog vérezni. A zaj megakadályozásával, aminek ezeket a rendszabályokat alárendelte, csak távoli vonatkozásban álltak.

A szertartásos cselekvés központi értelmét akkor találta ki, amikor hirtelen megértette azt a szabályt, hogy miért nem szabad a vánkosnak az ágytámlához hozzáérnie. A vánkos, úgymond, mindig nő volt az ő szemében, a függőleges ágytámla pedig férfi. Ő tehát férfit és nőt — közbeszúrhatjuk, mágikus

módon — távol akart tartani egymástól, azaz a szülőket el akarta választani egymástól, nem akarta, hogy házastársakként érintkezhessenek. Ugyanezt a célt akarta elérni közvetlenebb módon az előbbi években, még a szertartásos cselekvésre való berendezkedése előtt. Félelmet tettetett vagy egy meglévő félelmi hajlamot kiaknázott azért, hogy a szülők hálószobáját s a gyermekszobát összekötő ajtót ne lehessen becsukni. Hiszen ez a tilalom még a mostani szertartásos cselekedetében is fennmaradt. Ilymódon szerzett alkalmat, hogy szülőit kihallgathassa, de ennek a hallgatózási lehetőségnek kihasználása egyszer hónapokig tartó álmatlanságot eredményezett. A szülőknek ilyetén való megzavarásával sem lévén megelégedve, időnként keresztülvitte, hogy ágyukban, anyja és atyja között, hálhatott. „Vánkos“ és „fatámla“ ekkor valóban nem kerülhetett össze. Végül, amikor már nagy volt és a szülők között nem fért el kényelmesen az ágyban, a félelem szándékos tettetésével elérte, hogy anyja fekvőhelyet cserélt vele s átengedte neki a maga helyét az atyja mellett. Valószinűleg ez a helyzet lett azoknak a fantáziáknak a kiindulópontja, amelyeknek utóhatása a szertartásos cselekvésben érezhetővé vált.

Ha a vánkos nő volt, akkor a dunyhának a felrázása egészen addig, amig a pihe mind lent nem volt s ott fel nem duzzadt, szintén értelmes volt. A nő teherbeejtését jelentette; de nem mulasztotta el ezt a terhességet ismét eltüntetni, mert éveken át az a félelem élt benne, hogy szülei érintkezésének ujabb gyermek lesz a következménye s így vetélytársa támad. Másrészt, ha a nagy párna nő, az anyja volt, úgy a kis fejpárnácska csak a leánygyermeket ábrázolhatta. Miért kellett ezt a párnát rombus alakban elhelyezni s miért kellett a fejét pontosan a középvonalba illesztenie? Könyűszerrel volt emlékeztethető, hogy a rombus a nyilt női genitálénak minden falon ismétlődő jele. Ő maga ekkor a férfit, az atyját játszotta, s fejével helyettesítette a hímvesszőt. (V. ö.: A lefejezés mint jelkép a megférfiatlanítás helyett.)

Vad dolgok ezek, fogják Önök mondani, amik állítólag ennek a szüzies leánynak a fejében kisértenek. Beismerem; de ne felejtsék el, ezeket a dolgokat nem én követtem el, én csupán értelmeztem. Az ilyen alvási szertartás ugyancsak furcsa valami s nem ismerhetik félre a ceremónia és az értelmezés által felderített fantáziák közti megegyezést. De fontosabb számomra, hogy észrevegyék, hogy ebben a szertartásos cselekvésben nem egyetlen fantázia csapódott ki, hanem számos fantázia, amelyeknek mindenesetre van valahol egy csomópontjuk; és azt is, hogy a szertartásos cselekvés előírásai majd pozitiv, majd negativ irányban adják vissza a nemi vágyakat, részben ezeknek helyettesítői, részben ezek elhárítására szolgálnak.

Ennek a szertartásos cselekvésnek az analiziséből többet is kihozhatnánk, ha a beteg egyéb tüneteivel megfelelő kapcsolatba hoznók. Utunk azonban nem ide vezet. Elégedjenek meg azzal a ráutalással, hogy ez a leány atyjával erótikus kötöttségi viszonyba került, aminek kezdete még a kora gyermekkorra esik. Tehát ezért is viselkedik oly barátságtalanul az anyjával szemben. Nem kerülheti el figyelmüket az sem, hogy ennek a tünetnek az elemzése ismét a beteg nemiéletéhez vezetett. Talán annál kevésbé fogunk elcsodálkozni ezen, minél többször lesz alkalmunk bepillantani az ideges tünetek értelmébe és szándékába.

Így tehát két kiválasztott példán bemutattam Önöknek, hogy az ideges tüneteknek értelmük van, akárcsak az elvétéseknek és az álmoknak s hogy a beteg belső élményeivel szoros kapcsolatban állnak. Elvárhatom-e, hogy ezt a nagyon is fontos tételt két példára való hivatkozással elhigyjék nekem? Nem. De viszont követelhetik-e tőlem, hogy annyi további példát mondjak el, amig csak ki nem jelentik, hogy meggyőztem Önöket? Ez sem lehetséges, mert, tekintettel arra a részletességre, amellyel az egyes eseteket tárgyalom, egy féléven keresztül tartott ötórás kollégiumot kellene a neurózistan ezen egyetlen pontjának tisztázására

szentelnem. Megelégszem tehát azzal, hogy állításomnak próbáját adtam Önöknek s egyébként az irodalomban található közleményekre utalok, a tünetek klasszikus értelmezésére Breuer első esetében (hisztéria), egészen homályos tüneteknek meglepő felderítésére az úgynevezett dementia praecoxnál C. G. Jung által, ennek a kutatónak abból a korszakából, amikor csak pszichoanalitikus volt és még nem akart próféta lenni, s mindazon munkákra, amelyek azóta folyóiratainkat megtöltötték. Éppen ilyen vizsgálatokban nincs hiány. Az ideges tünetek analizise, értelmezése, lefordítása a pszichoanalitikusokat annyira vonzotta, hogy miattuk a neurózistan egyéb problémáit el is hanyagolták.

Aki Önök közül ily fáradozásnak aláveti magát, arra a bizonyító anyag bőséges volta bizonyára mély benyomást fog tenni. De egy nehézségbe is fog ütközni. A tünet értelme, mint tapasztaltuk, a beteg élményeihez való bizonyos vonatkozásban rejlik. Minél egyénibben alakult ki a tünet, annál inkább elvárhatjuk ennek az összefüggésnek a megállapítását. A feladat ilyenkor éppenséggel arra irányul, hogy egy értelmetlen gondolat és célszerűtlen cselekedet számára felleljük azt az elmúlt helyzetet, amelyikben a gondolat jogosult s a cselekvés a célnak megfelelő volt. Annak a betegünknek a kényszercselekedete, aki az asztalhoz szaladt és a szobaleányt becsengette, egyenesen mintaképéül szolgálhat ennek a tünetfajtának. Vannak azonban, éspedig nagyon gyakran, egészen más tulajdonságú tünetek is. Ezeket a betegség „tipikus" tüneteinek kell neveznünk, amelyek minden esetben körülbelül egyformák, az egyéni különbségek eltünnek náluk, vagy legalábbis annyira összezsugorodnak, hogy fáradságunkba kerül őket a beteg egyéni élményével összhangba hozni s egyes átélt helyzetekre vonatkoztatni. Fordítsuk figyelmünket ismét a kényszerneurózisra. Már a második betegünk alvási szertartásának esetében sok a tipikus, bár emellett elég sok az egyéni vonás is ahhoz, hogy az úgyszólván történelmi értelmezést lehetővé tegye. De mindezeknek a kényszerbetegeknek megvan a hajlamuk az

ismétlésre, a cselekvések ritmizálására és az egyebektől való elszigetelésére. A legtöbbjük tulságosan sokat mosakszik. Azok a betegek, akik agoraphobiában (topophobia, tériszony) szenvednek, amit már nem tartunk a kényszerneurózishoz tartozónak, hanem szorongásos hisztériának nevezünk, betegségük képében sokszor fárasztó monotóniával ismétlik ugyanazokat a vonásokat, félnek a zárt helyiségektől, a nagy nyilt terektől, hosszan elnyuló útaktól és fasoroktól. Védettnek tartják magukat, ha ismerősök kisérik vagy kocsi követi őket nyomon stb. Erre az egynemű háttérre azonban az egyes beteg mégis felrakja a maga egyéni feltételeit, mondhatnók szeszélyeit, amelyek az egyes esetekben egymásnak homlokegyenest ellentmondanak. Az egyik csak a szük uccától fél, a másik csupán a tágastól; az egyik csak akkor tud járni, ha kevés, a másik, ha sok ember van az uccán. Éppenúgy a hisztériában is, az egyéni vonások nagy bősége mellett, egészen a fölöslegig találhatók közös, tipikus tünetek, amelyek, úgylátszik, ellenszegülnek a könnyű történelmi leszármaztatásnak. Ne felejtsük el, hogy éppen ezek a tipikus tünetek azok, amelyekhez a diagnózis felállitásakor igazodunk. Ha tehát a hisztéria valamely esetében egy tipikus tünetet valóban visszavezettünk egy élményre vagy a hasonló élmények egy sorára, például a hisztériás hányást az undortkeltő benyomá ok következményére, akkor zavarba jutunk, ha az analizis a hányás más esetében az állitólag ható élményeknek tökéletesen másfajta sorát deriti ki. Így aztán nemsokára olyan kép tárul elénk, mintha a hisztériásnak ismeretlen okokból hányást kellene produkálnia s az analizis által kiderített történelmi okok csupán cégérül szolgálnának, amelyet, ha véletlenül bekövetkeznek, ez a belső szükségesség felhasznál.

Igy nemsokára arra az elszomorító belátásra jutunk, hogy az egyéni ideges tünetek értelmét az élménnyel való kapcsolata útján kielégitőleg fel tudjuk ugyan deríteni, hogy azonban ebbeli képességünk ugyanezeknek sokkal gyakoribb tipikus tüneteire nézve cserben hagy bennünket. Hozzájárul ehhez még, hogy

nem is ismertettem meg Önökkel valamennyi nehézséget, ami a tünetek történelmi értelmezésének következetes végrehajtása esetén felmerül. Ez nincs is szándékomban, mert, bár nem akarok semmit szépítgetni vagy rejtegetni, mégsem ejthetem Önöket a közös tanulmányaink legelején bizonytalanságba és zavarba. Tény az, hogy a tünet-értelem megértésének csak a kezdetén tartunk, de a nyert eredményhez ragaszkodni akarunk s csak lépésről lépésre akarjuk a még érthetetlent hatalmunkba keríteni. Megpróbálom tehát Önöket azzal a meggondolással vigasztalni, hogy alapvető különbséget a tünetek egyik s másik fajtája közt mégis csak alig tételezhetünk fel. Ha az egyéni tünetek oly félreismerhetetlenül függnek a beteg élményeitől, akkor a tipikus tüneteknél fennállhat az a lehetőség, hogy oly élményre mutatnak, amely önmagában tipikus, minden emberre nézve közös. Egyéb, a neurózisban rendszeresen visszatérő jellemvonások esetleg általános visszahatások lehetnek, amelyeket a beteges elváltozás természete a betegre erőszakol, mint amilyen a kényszerneurótikus ismétlése vagy kételkedése. Röviden, nincs okunk a korai elcsüggedésre; hiszen meglátjuk majd, mi adódik a továbbiakban.

Az álomtanban is egészen hasonló nehézség előtt állunk. Az álomra vonatkozó megelőző megbeszéléseinkben nem tárgyalhattam ezt. Az álmok nyilvánvaló tartalma igen sokszerű s egyénileg különböző és részletesen kimutattuk, hogy ebből a tartalomból mit nyerünk az analizis segítségével. Emellett azonban vannak álmok, amelyeket szintén „tipikus"-aknak nevezünk, amelyek minden embernél egyaránt adódnak, egyforma tartalmú álmok, amelyek az értelmezés elé ugyanazokat a nehézségeket gördítik. Ezek az esési, repülési, lebegési, uszási, gátoltsági, meztelenségi s bizonyos más dolgok miatt előálló szorongásos álmok, amelyek az egyes esetben majd ezt, majd azt az értelmezést eredményezik, anélkül, hogy eközben az egyhangúságuk és tipikus előfordulásuk magyarázatot lelne. De ezeknél az álmoknál is azt tapasztaljuk,

hogy az egyénileg különböző ráadások valamely közös alapba öntenek életet s valószinűleg ezek az álmok is kényszer nélkül, de ismereteink kibővitésével fognak beilleszkedni az álométetnek abba a felfogásába, amelyet a többi álomnál nyertünk.

TIZENNYOLCADIK ELŐADÁS

A TRAUMÁHOZ VALÓ RÖGZŐDÉS A TUDATTALAN

Hölgyeim és Uraim! Legutóbb azt mondtam Önöknek, hogy munkánk folytatását nem kétségeinkhez, hanem eredményeinkhez akarjuk kapcsolni. Kettőt a legérdekesebb következtetések közül, amelyek a két mintaképül szolgáló analizisből folynak, még egyáltalában ki sem mondottunk.

Először is: mindkét beteg azt a benyomást kelti, mintha multjuk egy bizonyos szakához f i x á l v a, r ö g z ő d v e lennének, mintha nem tudnának ettől szabadulni és ezért a jelentől s a jövőtől elidegenedtek volna. Úgy benne élnek a betegségükben, mint ahogy az emberek régi időkben kolostorba vonultak vissza, ahol aztán életüket végigtengették. Első betegünknél a valóságban felbontott házasság az, ami ezt a végzetet felidézte. Tüneteiben a férjével való pert folytatja; megismertük azokat a hangokat, amelyek mellette kardoskodnak, amelyek mentegetik, becsülésben emelik, elvesztését panaszolják Ámbár az asszony fiatal s más férfiak számára kivánatos, mindenféle valóságos és képzelt (mágikus) elővigyázatot megragadott, hogy urához való hűségét megóvhassa. Idegenek előtt nem mutatkozik, elhanyagolja külsejét, de még egy székről, amelyen ült, sem kel fel szivesen, vonakodik nevét aláírni, képtelen ajándékot adni, azzal az indokolással, hogy senkinek sem szabad tőle semmitsem kapnia.

Második betegünknél, a fiatal leánynál, a serdülés előtti időkben kialakult, atyjához való erótikus megkötöttsége az, ami

életében hasonló következményekkel jár. Ő is levonta a következtetést, hogy addig, amig ilyen beteg, nem mehet férjhez. Sejthetjük, hogy azért lett ilyen beteg, hogy ne kelljen férjhez mennie s hogy atyjánál maradhasson.

Nem háríthatjuk el azt a kérdést, hogy miképpen, mily útonmódon és milyen motivumok által jut az ember ilyen különös és hátrányos élet-beállításhoz? Feltéve, hogy ez a viselkedés a neurózis általános jellemvonása s nem ennek a két betegnek különleges sajátsága. Tényleg azonban ez minden neurózis általános, gyakorlatilag nagyon jelentős vonása. Breuer első hisztériás betege hasonlómódon ahhoz az időszakhoz volt rögződve, amikor súlyos beteg atyját ápolta. Azóta, gyógyulása ellenére is, bizonyos értelemben leszámolt az élettel; ámbár egészséges és munkaképes maradt, a normális női sors elől mégis kitért. Az analizis segítségével minden betegünknél tapasztalhatjuk, hogy a betegségi tünetekkel s a belőlük folyó következményekkel multjuknak bizonyos időszakába helyezkednek vissza. Sőt, az esetek túlnyomó részében életüknek nagyon korai szakát választották ki erre a célra, a gyermekkor, sőt, bármily nevetségesen hangozzék is, a csecsemőkori állapot egy idejét.

Az idegesek viselkedéséhez legközelebbi analógiával szolgálnak a háború által okozott, mostanában különösen sűrűn fellépő megbetegedések, az úgynevezett traumás neurózisok. Ilyen esetek persze vasuti összeütközések s más megrendítő életveszedelmek alkalmával a háború előtt is előfordultak. A traumás neurózisok alapjábanvéve nem azonosak a spontán neurózisokkal, amelyeket analitikusan vizsgálni és kezelni szoktunk; nem is sikerült még ezeket szempontjainknak alávetni s remélem, hogy egyszer kifejthetem Önöknek, min mulik ez a megszorítás. De ebben az egy pontban kiemelhetjük a tökéletes megegyezést. A traumás neurózisok világos jeleit adják annak, hogy a traumás baleset mozzanatához való rögződés szolgáltatja az alapjukat. Álmaikban ezek a betegek rendszeresen a traumás helyzetet ismételgetik meg;

ahol hisztériaszerű rohamok jelentkeznek, amelyek megengedik az analizist, ott megtudjuk, hogy a roham az ebbe a helyzetbe való tökéletes beléhelyezkedésnek felel meg. Úgy tünik, mintha ezek a betegek nem intézték volna még el a traumás helyzetet, mintha ez még teljesítetlen aktuális feladatként állna előttük s mi egész komolyan magunkévá tesszük ezt a felfogást, amely megmutatja az útját a lelki folyamatok egy, nevezzük így, ökonómikus szemléletének. Sőt, a trauma kifejezésnek az ilyen ökonómikusnál nincs is egyéb értelme. Így nevezzük azt az élményt, amely a lelkiélet számára rövid időn belül oly erős ingertöbbletet hoz, hogy ennek az elintézése vagy feldolgozása normális módon lehetetlennek bizonyul, aminek eredményeképpen aztán az energia-üzemben állandó zavarok állanak be.

Ez az analógia arra csábíthat, hogy azokat az élményeket is, amelyekhez, úgylátszik, az idegesek rögződtek, traumásaknak nevezzük. Ilymódon az ideges megbetegedések egy egyszerű feltétele tárulna fel előttünk. A neurózist traumás megbetegedésnek kellene tartanunk s túlerős indulattal telített élmény elintézésének képtelenségéből keletkezne. Így is hangzott valóban az első képlet, amelyben Breuer és én 1893/95-ben elméletileg számot adtunk uj megfigyeléseinkről. Oly eset, mint az első betegünké, a fiatal, urától elváltan élő asszonyé, nagyon jól beleilleszkedik ebbe a felfogásba. Házasságának végrehajthatlanságát nem tudta kiheverni s fennakadt ezen a traumán. De már a második esetünk, az atyjához rögzitett leányé, arra mutat, hogy ez a képlet nem eléggé átfogó. Egyrészt az atyához való ilyen kisleányos szerelem oly mindennapos s oly gyakran legyőzött valami, hogy a „traumás" kifejezés elvesztené minden tartalmát, másrészt a beteg története arra tanít, hogy ez az első erótikus rögződés eleinte látszólag kártevés nélkül mult el s csak évek mulva, a kényszerneurózis tüneteiben, bukkant ismét felszínre. Itt tehát előrelátjuk a bonyodalmakat, a betegség feltételeinek nagyobb bőségét, de sejtjük azt is, hogy a traumás

szemlélésmódot nem kell hibás volta miatt feladnunk; máshol kell majd beékelni és a rendszerbe elhelyezni.

Itt ismét megszakítjuk az útat, amelyen eddig haladtunk. Egyelőre nem vezet tovább és sok mindenfélét kell még megtudnunk, mielőtt helyes folytatását megtalálhatnók. A mult egy bizonyos szakához való rögződés témájáról jegyezzük még meg, hogy az ilyen eset messze túllépi a neurózis határát. Minden neurózisban van ilyen rögződés, de nem minden rögződés vezet neurózishoz, nem mind esik egybe a neurózissal vagy következik be a neurózis útján. Valami elmulthoz való érzelmi rögződésnek egyik mintaképe a gyász, ami a jelentől és jövőtől való legteljesebb elfordulással jár. A gyász azonban még laikus nézet szerint is élesen elválasztódik a neurózistól. Ezzel szemben vannak neurózisok, amelyeket a gyász kóros formáinak lehet nevezni.

Az is megesik, hogy valakit egy traumás, addigi életének alapjait megrázó esemény annyira elhallgattat, hogy a jelenre s a jövőre irányuló érdeklődést teljesen feladja és lelkileg állandóan a multtal foglalkozik; ezeknek a szerencsétleneknek azonban nem kell azért neurótikussá válniok. A neurózisnak ezt az egy jellemzését tehát nem akarjuk a kelleténél többre becsülni, bármily rendszeres és jelentős legyen is különben.

De vegyük most analiziseink második eredményét, amelynél nem kell félnünk utólagos korlátozástól. Első betegünkről közöltük, mily értelmetlen kényszercselekvést vitt végbe s életének mely intím emlékét mondta el ahhoz tartozóként; később meg is vizsgáltuk a kettő közötti viszonyt s ebből a vonatkozásból kitaláltuk a kényszercselekvés értelmét. Egy tényezőt azonban, amely pedig teljes figyelmünkre érdemes, egészen elhanyagoltunk. Bármeddig ismételte is a beteg a kényszercselekedetet, mitsem tudott arról, hogy ezzel ahhoz a bizonyos élményhez kapcsolódott. A kettő közötti összefüggés rejtve maradt előtte; az igazsághoz hiven felelhette, hogy nem tudja, milyen erők hatása

alatt cselekszik. Aztán, a gyógyítási munka befolyása alatt, egyszerre csak hirtelen rátalált az összefüggésre s ezt közölhette is. De még mindig nem tudott semmit sem arról a szándékról, amelynek szolgálatában kényszercselekedetét végrehajtotta; arról a szándékról, hogy multjának egy kínos élményét helyreigazítsa s szeretett urát magasabb szintre emelje. Meglehetősen hosszú ideig tartott és sok fáradságba került, amig megértette s megvallotta nekem, hogy csak ez a motivum lehetett kényszercselekedetének hajtóereje.

A balulvégződött nászéjszaka után következő jelenettel való összefüggés és a beteg gyöngédségi motivuma együttvéve eredményezik azt, amit a kényszercselekvés „értelmé"-nek neveztünk. Ez az értelem azonban mindkét irányban, a „honnan" és a „micélból" irányában ismeretlen volt előtte, mialatt a kényszercselekedetet végrehajtotta. Tehát lelki folyamatok működtek benne, ezeknek hatása volt a kényszercselekedet; ezt a hatást normális lelki állapotban vette észre, de a hatásnak lelki előfeltételei közül semmisem jutott a tudatára. Pontosan úgy viselkedett, mint a hipnotizált, akinek Bernheim azt a parancsot adta, hogy felébredése után öt perccel nyisson fel a kórteremben egy esernyőt, s aki ezt a parancsot ébren hajtotta végre, anélkül azonban, hogy cselekedetét meg tudta volna indokolni. Ilyen tényállás lebeg a szemünk előtt, amikor tudattalan lelki folyamatok létezéséről beszélünk. Bárkit is felszólithatunk rá, tessék erről a tényállásról kifogástalanabbul tudományosan számot adni, s akkor aztán szivesen lemondunk a tudattalan lelki folyamatok feltételezéséről. Addig azonban ragaszkodunk ehhez a feltételhez s lemondó vállvonogatással érthetetlenként kell elutasítanunk, ha valaki azt veti ellenünk, hogy a tudattalan itt nem valóságos valami a tudomány értelmében, hanem kisegítő eszköz, *une façon de parler*. Nem valóságos valami, amiből oly kézzelfogható hatások erednek, mint amilyen a kényszercselekedet!

Alapjában ugyanezt találjuk második betegünknél is. Szigorú

szabállyá tette, hogy a vánkosnak nem szabad az ágytámlát érintenie s ezt a parancsot követnie kell; azt azonban nem tudja, honnan származik, mit jelent s milyen motivumoknak köszöni a hatalmát. Vajjon önmaga közömbösnek tartja-e, vagy huzódozik-e tőle, düh fogja-e el ellene, elhatározza-e, hogy áthágja, az a végrehajtására nézve mit sem jelent. Engedelmeskednie kell a parancsnak s hiába kérdezi, miért. Mégis csak be kell ismerni, hogy a kényszerneurózisnak ezek a tünetei, ezek a képzetek és impulzusok, amelyek felmerülnek, de nem tudni, honnan, olyannyira ellentállóaknak mutatkoznak a különben normális lelki élet minden hatásával szemben, magában a betegben is azt a benyomást keltik, mintha emberfeletti hatalmú vendégek volnának egy idegen világból, halhatatlanok, akik elvegyültek a halandók tömegébe, bizonyára a legvilágosabban utalnak a lelki életnek különálló, a többitől elzárt körére. Eltéveszthetetlen út vezet tőlük a tudattalan lelki létezéséről való meggyőződéshez, s éppenezért nem tud a klinikai elmekórtan, amely csak a tudat lélektanát ismeri, egyebet kezdeni velük, mint hogy egy különleges elfajulásmód jeleinek mondja őket. Természetesen nem maguk a kényszerképzetek és kényszerimpulzusok tudattalanok, éppoly kevéssé, mint ahogy a kényszercselekedetek kivitele sem kerüli ki a tudatos észlelet figyelmét. Nem váltak volna tünetekké, ha nem hatoltak volna el a tudatig. De az előfeltételek, amelyekre itt az analizis által következtetünk, azok az összefüggések, amelyekbe az értelmezés révén beléhelyezzük őket, tudattalanok, legalábbis addig, amig az analizis munkájával a beteg előtt tudatosakká nem tettük őket.

Most vegyék még ehhez, hogy ez a két esetünkben megállapított tényállás minden ideges megbetegedés valamennyi tüneténél beigazolódik, hogy a tünetek értelme a beteg előtt mindig s mindenütt ismeretlen, hogy az analizis rendszeresen kimutatja, hogy ezek a tünetek tudattalan folyamatok származékai, amelyeket azonban, különböző kedvező feltételek mellett, tudatosakká lehet

tenni, akkor aztán megérthetik, hogy a pszichoanalizisben nem nélkülözhetjük a tudattalan lelkieket és hozzászoktunk ahhoz, hogy érzékileg megfogható valamiként használjuk fel őket. De talán azt is meg fogják érteni, milyen kevés joguk van az itélkezésre ebben a kérdésben mindazoknak, akik a tudattalant csak fogalomként ismerik, akik sohasem analizáltak, álmot sohasem fejtettek, vagy az ideges tünetek értelmét és szándékát sohasem keresték. Céljaink érdekében még egyszer kimondjuk: az a lehetőség, hogy az ideges tüneteknek analitikus értelmezéssel értelmet adhatunk, megdönthetetlen bizonyítéka a tudattalan lelki folyamatok létezésének — vagy, ha így jobban tetszik, feltételezésük szükséges voltának.

Ez azonban nem minden. B r e u e r egy második felfedezése alapján, amely az én szememben még tartalmasabbnak is tünik s amelyben nem akadt társa, még többet tudunk meg a tudattalan és az ideges tünetek közti viszonyról. Nemcsak, hogy a tünetek értelme rendszerint tudattalan; ezenkivül ennek a tudattalannak és a tünetek létezésének lehetősége között a helyettesítés viszonya is fennáll. Hamarosan meg fognak érteni. B r e u e r rel a következőt állítom: mindig, ahányszor csak tünetre akadunk, arra következtethetünk, hogy a betegnél bizonyos tudattalan folyamatok vannak jelen, amelyek éppen magukba foglalják a tünet értelmét. De ahhoz, hogy tünet keletkezhessék, az is szükséges, hogy ez az értelem tudattalan legyen. Tudatos folyamatokból nem képződnek tünetek; alighogy a tudattalanok tudatosakká váltak, a tünetnek el kell tünnie. Itt egyszerre csak egy gyógyító eszközt ismernek fel, egy útat-módot a tünetek megszüntetésére. Valóban, ilyen módon adta vissza B r e u e r hisztériás betegének egészségét, azaz így szabadította meg a tüneteitől; olyan módszerre talált, amellyel azokat a tudattalan folyamatokat, amelyek a tünet értelmét rejtegették, tudatra hozta s a tünetek elmultak.

B r e u e r nek ez a felfedezése nem elmélkedés, hanem egy

szerencsés, a beteg segítségével lehetővé vált megfigyelés eredménye volt. Most Önök se törjék magukat, hogy másra, immár ismertre való visszavezetés által akarják megérteni, hanem ismerjenek fel benne egy uj alapvető tényt, amelynek segítségével sok minden megmagyarázhatóvá válik majd. Ezért engedjék meg, hogy ugyanezt más kifejezésmóddal mégegyszer megismételjem.

A tünetképzés pótlás valami egyébért, ami elmaradt. Bizonyos lelki folyamatoknak rendes körülmények között annyira ki kellett volna fejlődniök, hogy a tudat hirt kapjon felőlük. Ez nem történt meg, s helyette a megszakitott, valamiképpen megzavart folyamatokból, amiknek tudattalanoknak kellett maradni, a tünet állt elő. Tehát valami felcserélésszerű következett be; ha sikerül ezt megnemtörténtté tenni, az ideges tünetek gyógykezelése megoldotta a feladatát.

Breuer felfedezése mindamainapig alapja a pszichoanalitikus kezelésnek. Azt a tételt, hogy a tünet megszünik, ha a tudattalan előfeltételeit tudatosakká tettük, minden későbbi kutatás megerősitette, noha a legfurcsább s legváratlanabb bonyodalmakba ütközünk, ha kisérletet teszünk gyakorlati alkalmazására. Kezelésünk azáltal hat, hogy tudattalant tudatossá tesz s csak annyira hat, amennyire abba a helyzetbe kerül, hogy ezt az átalakitást keresztülviheti.

Most hamar egy kis elkalandozást, nehogy abba a veszélybe jussanak, hogy ezt a gyógykezelési munkát tulságosan könnyűnek képzeljék el. Eddigi fejtegetéseink szerint a neurózis a tudatlanság bizonyos neme lenne, nemtudása azoknak a folyamatoknak, amelyekről tudni kellene. Ez erős közeledés volna az ismert szokráteszi tanitásokhoz, amelyek értelmében még a bűn is tudatlanságon alapul. Nos, az analizisben járatos orvos rendszerint könnyűszerrel kitalálhatja, hogy a léleknek mely rezdülései maradtak az egyes betegeknél tudattalanok. Ennélfogva a beteg meggyógyitása sem okozhatna neki nagy fáradságot olymódon,

hogy tudásának a közlésével a beteget megszabadítja tudatlanságától. A tünetek tudattalan értelmének legalább egyik részét könnyen el lehetne ilymódon intézni, a másik részből, a tünetnek a beteg élményeivel való összefüggéséből, az orvos persze nem sokat találhat ki, mert nem ismeri ezeket az élményeket; várnia kell, amig a beteg visszaemlékezik reájuk és elbeszéli őket. De erre is lehetne némely esetben pótlást találni. Érdeklődni lehet a beteg hozzátartozóinál az élmények felől s nekik gyakran módjukban lesz majd, hogy közöttük a traumás hatásúakat felismerjék, sőt, hogy talán oly élményeket közöljenek, amelyekről maga a beteg mitsem tud, mert azok életének nagyon korai időszakába estek. E két eljárás egyesítésével tehát reményünk lenne rá, hogy a beteg kórokozó tudatlanságán rövid időn belül és csekély fáradsággal segíteni tudjunk.

Igen ám, ha ez csak így menne! Oly tapasztalatokra tettünk itt szert, amilyenekre kezdetben nem voltunk felkészülve. Tudás és tudás nem jelenti ugyanazt; különféle fajtájú tudás van, amelyek lélektanilag egyáltalában nem egyenértékűek. *Il y a fagots et fagots*, mondja valahol Molière. Az orvos tudása nem ugyanaz, mint a betegé s nem ugyanolyan hatású. Ha az orvos tudását közlés útján átviszi a betegre, akkor ennek nincs meg az eredménye. Nem, helytelen lenne ezt így mondani. Nincs meg az az eredménye, hogy a tünetet megszüntesse, ellenben megvan ez másban, az analizis megindításában, aminek gyakran az ellentmondás az első jele. A beteg ilyenkor megtud valamit, amit eddig nem tudott: tünete értelmét, s mégis éppoly kevéssé tudja, mint annakelőtte. Így tapasztaljuk, hogy a tudatlanságnak egynél több fajtája van. Lélektani ismereteinknek bizonyos elmélyítésére lesz szükség ahhoz, hogy megismerjük, miben állnak ezek a különbségek. Az a tételünk azonban, hogy a tünetek az értelmükről való tudással megszünnek, azért mégis helyes marad. Csak hozzáfűzendő még, hogy ennek a tudásnak a betegben beálló belső változáson kell alapulnia, amit csak

határozott célú lelki munka idézhet elő. Olyan problémák előtt állunk itt, amelyek nemsokára a tünetképzés dinámikája címén kapcsolódnak majd össze számunkra.

Uraim! Fel kell most vetnem a kérdést, vajjon nem tulságosan homályos s bonyolult-e Önöknek mindaz, amit elmondok? Nem kuszálom-e össze gondolataikat azzal, hogy egyes dolgokat oly gyakran visszavonok s korlátokat állítok fel, gondolatmeneteket kezdek szőni, majd elejtem őket? Sajnálnám, ha ez így lenne. De igen erős ellenszenvet érzek az igazsághoz való ragaszkodás rovására történő leegyszerűsítésekkel szemben, nem zavar, ha a tárgy sokoldalúságáról és szövevényességéről hamisitatlan képet szereznek, s azt is gondolom, hogy nem árt, ha az egyes pontokhoz többet mondok, mint amennyit pillanatnyilag értékesiteni tudnak. Hiszen tudom, hogy a nyujtott anyagot minden hallgató és olvasó gondolataiban elrendezi, megröviditi, leegyszerűsiti s kivonja belőle azt, amit meg szeretne belőle tartani. Bizonyos mértékig valóban helyes az a nézet, hogy annál több marad meg, minél bőségesebb anyag állt rendelkezésre. Hadd reméljem, hogy közléseim lényegét, a tünetek értelmére vonatkozó részt, a tudattalanról s a kettő közti viszonyról szólót, minden sallang ellenére világosan fogták fel. Bizonyára azt is megértették, hogy további munkánk két irányban fog haladni; először, hogy megtudjuk, miként betegednek meg emberek, miképpen juthatnak a neurózis életbeállítására, ami klinikai probléma; másodszor pedig, hogy a neurózis feltételeiből miként fejlődnek ki a beteges tünetek, ami a lelki dinámika problémája marad. A két probléma számára valahol egy érintkezési pontnak is kell lennie.

Ma nem is akarok tovább menni, de mert időnk még nem járt le, figyelmüket mindkét analizisünk egy más sajátságára szándékozom irányitani, amelynek teljes méltánylása szintén csak későbbre várható, ugyanis az emlék-kiesésre avagy amnéziákra. Hallották, hogy a pszichoanalitikus kezelés feladata abba a kép-

letbe foglalható, amely szerint minden kórokozó tudattalan tudatossá váltódjék át. Talán csodálkozni fognak mármost, ha meghallják, hogy ez a képlet azzal a másikkal helyettesíthető, amely szerint a beteg emlékezetének minden hézagát ki kell tölteni, amnéziáját meg kell szüntetni. Ez egyre menne. Az idegesek emlék-kiesésének tehát fontos vonatkozást tulajdonítunk a tünetek keletkezésében. Ha azonban első analizisünk esetét veszik figyelembe, akkor az amnéziának ezt az értékelését nem fogják jogosnak tartani. A beteg nem felejtette el azt a jelenetet, amelyhez a kényszercselekedet kapcsolódik; ellenkezőleg, élénken emlékében él, s más elfelejtés sem játszik szerepet a tünet keletkezésénél. Kevésbé világos, de egészbenvéve mégis azonos a tényállás második betegünknél is, az alvási-szertartásos leánynál. Ő sem felejtette el tulajdonképpen az előző évek alatti magatartását, azokat a tényeket, hogy ragaszkodott a szülei és a saját hálószobája közti ajtó nyitvatartásához, s hogy anyját kiűzte hitvesi ágyából; nagyon élénken emlékezik erre, habár habozva s nem szivesen. Feltünőnek csak azt kell tartanunk, hogy első betegünk, ha kényszercselekedetét számtalanszor végre is hajtotta, egyetlen egyszer sem lett figyelmessé annak hasonlóságára a nászéjszaka utáni élményhez, s hogy ez az emlék akkor sem állt be, amikor közvetlen kérdések szólították fel a kényszercselekedet motiválásának kutatására. Ugyanez áll a leányra, akinél a szertartásos cselekvést s ennek indító okait ezenkivül ugyanarra az estéről-estére visszatérő helyzetre kell vonatkoztatni. Egyik esetben sem áll fenn tulajdonképpeni amnézia, igazi emlék-kiesés, azonban egy oly összefüggés szakítódik meg, amelynek magával kellene hoznia a visszaidézést, az emlékezetben való felmerülést. Az emlékezetnek ilyfajta kiesése elégséges a kényszerneurózis számára; a hisztériánál másként áll a dolog. Ez utóbbi neurózist többnyire egészen nagyszabású amnéziák tüntetik ki. Rendszerint minden egyes hisztériás tünet analizisénél oly életbenyomásoknak egész láncolatára bukkanunk, amelyeket visszatérésükkor a beteg

határozottan addig elfelejtetteknek nyilvánít. Ez a láncolat egyrészt a legelső életévekre nyulik vissza, úgyhogy a hisztériás amnézia a kisgyermekkori amnézia közvetlen folytatásának mutatkozik; annak az amnéziának, amely előttünk, normálisok előtt, eltakarja a lelki életünk kezdeteit. Másrészt csodálkozással vesszük észre, hogy a beteg legutolsó élményei is feledésbe merülhetnek s hogy kiváltképpen azokat a körülményeket, amelyek között a betegség kitört vagy megerősödött, kezdi ki az amnézia, ha ugyan nem nyeli el őket egészen. Az ilyen friss emlék teljes képéből rendszerint eltüntek fontos részletek vagy helyükbe meghamisított emlékezet lépett. Sőt, jóformán ismét rendszeresen, bekövetkezik, hogy röviddel az analizis befejezése előtt bizonyos visszaemlékezések merülnek fel friss élményekre, amelyeket egészen addig vissza lehetett tartani s amelyek az összefüggésben érezhető hézagokat hagytak.

Az emlékezőképességnek ily korlátozásai, mint mondottuk, jellemzőek a hisztériára, amelynél tünetekként is oly állapotok lépnek fel (hisztériás rohamok), amiknek nem kell az emlékezetben nyomot hagyniok. Ha a kényszerneurózisnál másként áll a dolog, akkor ebből arra következtethetnek, hogy ezeknél az amnéziáknál a hisztériás elváltozások lélektani sajátságáról, nem pedig általában a neurózisok általános jellemvonásáról van szó. Ennek a különbségnek a jelentőségét a következő meggondolás korlátozza. A tünet „értelme" címén kétfélét foglaltunk össze, a „honnan" és a „hová" vagy „miért" kérdését, azaz azokat a benyomásokat és élményeket, amelyekből kiindul, s azokat a szándékokat, amelyeknek a szolgálatában áll. A tünet honnanvalósága tehát oly benyomásokra oszlik, amelyek kivülről jöttek, amelyek egyszer szükségszerűen tudatosak voltak s azóta az elfelejtés által tudattalanokká válhattak. A tünet hovávalósága, szándéka azonban mindenkor oly endopszichikus folyamat, amely esetleg tudatossá vált kezdetben, de éppúgy lehetséges, hogy sohasem volt tudatos s elejétől fogva a tudattalanban maradt. Tehát nem nagyon

fontos, vajjon az amnézia a „honnan" kérdését, a tünetet megtámasztó élményeket támadta-e meg, ahogy az a hisztériánál történik; a „hová" kérdése, a tünet szándéka, ami kezdettől fogva tudattalan lehetett, az, ami a tudattalantól való függőséget meghatározza, éspedig a kényszerneurózisnál nem kevesebb biztossággal, mint a hisztériánál.

Azzal azonban, hogy a tudattalant a lelki életben így kiemeltük, felidéztük a pszichoanalizissel szemben álló birálat legsötétebb szellemeit. Ne csodálkozzanak ezen s ne is higyjék, hogy az ellenünk kifejtett ellentállás csupán a tudattalan érthető nehézségén vagy azoknak a tapasztalatoknak viszonylagos hozzáférhetetlenségén múlik, amelyek bebizonyíthatják. Azt hiszem, az ellentállás mélyebbről jön. Az emberiséget az idők folyamán naiv önszeretetében két nagy bántódás érte a tudomány részéről. Az első akkor, amikor megtudta, hogy földünk nem központja a nagy mindenségnek, hanem a nagyságában alig elképzelhető világrendszernek elenyészően kis része. Ez a felfedezés a mi számunkra Kopernikus nevéhez fűződik, noha már az alexandriai tudomány is hirdetett hasonlót. A második akkor érte, amikor az élettani kutatás az embernek állítólagos teremtésbeli előjogát ledöntötte és az állatvilágból való leszármazásához s animális természetének kiirthatatlanságához utasította. Ez az átértékelés napjainkban Ch. Darwin, Wallace és elődeiknek hatása alatt, a kortársak nem csekély tiltakozása mellett folyt le. A harmadik és legérzékenyebben találó sértést azonban az emberi nagyzás a mai lélektani kutatástól kapta; ez ugyanis be akarja bizonyítani az én-nek, hogy még a saját házában sem úr, hanem szűkös hírekre van utalva afelől, ami lelki életében tudattalanul lejátszódik. Ezt az intelmet a magábaszállásra sem mi pszichoanalitikusok mondtuk ki először s nem mondtuk csak egyedül mi ki, de, úgylátszik, nekünk jutott osztályrészül, hogy legnyomatékosabban képviseljük s erősitsük meg a tapasztalat anyagával, ami minden

egyes embert a legközelebbről érint. Innen az általános lázadás tudományunk ellen, az akadémiai méltóság minden tekintetének teljes mellőzése s az ellenzéknek a részrehajlatlan logika minden féke alól való felszabadulása; s ehhez járul még az is, hogy e világ békéjét még más módon is meg kellett zavarnunk, amint erről nemsokára hallani fognak.

TIZENKILENCEDIK ELŐADÁS

ELLENTÁLLÁS ÉS ELFOJTÁS

Hölgyeim és Uraim! Hogy a neurózisok megértésében előbbre jussunk, uj tapasztalatokra van szükségünk s mi két ily tapasztalatra teszünk szert. Mindkettő nagyon különös és annakidején nagyon meglepő volt. Önöket természetesen tavalyi megbeszéléseink mindkettőre előkészítették.

Először: Ha arra vállalkozunk, hogy valaki egészségét helyreállítsuk, betegségi tüneteitől megszabadítsuk, akkor a beteg élénk, szívós ellentállást fejt ki velünk szemben a kezelés egész idején. Ez olyan rendkivüli tény, hogy nem számíthatunk vele hitelre. A beteg hozzátartozóinak legjobb, ha nem is szólunk róla, mert ezek mindig azt gondolják majd, hogy ez csak kifogás részünkről, hogy kezelésünk hosszú tartamát vagy balsikerét mentegessük. A beteg ennek az ellentállásnak megnyilvánulásait szintén anélkül hozza létre, hogy ilyennek ismerné fel s már nagy eredményt értünk el, ha rávezettük, hogy ebben a felfogásban magára ismerjen és számoljon vele. Gondolják csak meg, hogy az a beteg, aki a tünetei miatt annyira kínlódik s egyuttal szenvedést okoz hozzátartozóinak is, aki időben, pénzben, fáradságban és önlegyőzésben annyi áldozatot akar magára venni, hogy megszabadulhasson tőlük, betegségének megtartása érdekében ellenszegülne a segítőjének. Milyen valószinűtlenül kell ennek az állításnak hangzania! És mégis így van, s ha szemünkre vetik a valószinűtlenségét, csak azt kell válaszolnunk, hogy ez

nem egyetlen a maga nemében s bárki, aki tűrhetetlen fogfájása miatt a fogorvoshoz fordult, bizonyára megragadta az orvos karját, amikor az a fogóval közeledni akart a beteg foghoz. A beteg ellentállása nagyon sokféle, rendkivül ravasz, gyakran nehezen felismerhető, proteuszmódra váltogatja megjelenésének formáit. Az orvos ugyancsak bizalmatlan legyen és álljon résen vele szemben. Hiszen a pszichoanalitikus kezelésben azt a módszert alkalmazzuk, amely az álomfejtés területéről már ismeretes Önök előtt. A betegnek lelkére kötjük, hogy, anélkül hogy gondolna valamire, a nyugodt önmegfigyelés bizonyos állapotába merüljön s mindent közöljön velünk, amit eközben a bensejében észrevesz: érzelmeket, gondolatokat, emlékeket, abban az egymásutánban, ahogy azok benne felbukkannak. Emellett kifejezetten óvjuk, hogy bármely motivumnak is engedjen, amely válogatást vagy kizárást szeretne tenni az ötletek között, legyenek ezek bár nagyon is kellemetlenek vagy tulságosan indiszkrétek ahhoz, hogy őket elmondjuk, vagy tünjenek olybá, hogy tulságosan jelentéktelenek, nem a tárgyhoz tartozók, vagy hogy értelmetlenek, közlésre nem érdemesek. Eszébe véssük, hogy tudatának mindig csak a felületét kövesse, azzal szemben, amit talált, mindennemű birálatot mellőzzön s megmagyarázzuk neki, hogy a kezelés eredménye, elsősorban is a kezelés időtartama, lelkiismeretességének attól a fokától függ. amellyel az analizisnek ezt a technikai alapszabályát követi. Hiszen tudjuk az álomfejtés módszeréből, hogy éppen az olyan ötletek tartalmazzák rendszerint azt az anyagot, amely a tudattalan felderítésére vezet, amelyekkel szemben a felsorolt meggondolások és kifogások érvényesülni akarnának.

Ennek a technikai alapszabálynak a felállításával először is azt érjük el, hogy támadási pontjává lesz az ellentállásnak. A beteg minden módon igyekszik kibujni a rendelkezések alól. Hol azt állítja, hogy semmi sem jut az eszébe, hol azt, hogy annyi minden tolul fel, hogy semmit sem tud belőle megtartani.

Aztán bosszús csodálkozással azt vesszük észre, hogy hol ennek, hol annak a bíráló észrevételnek engedett; elárulja ugyanis magát a hosszú szünetekkel, amelyekkel beszédét megszakítja. Aztán bevallja, hogy ezt valóban nem mondhatja el, hogy szégyenli magát, és ezt a motivumot igérete ellenére érvényesülni hagyja. Vagy eszébe jutott valami, de ez más valakire vonatkozik, nem reá s ezért a közlés alól mentesítendő. Vagy az, ami most eszébe ötlött, valóban tulságosan jelentéktelen, tulságosan ostoba és tulságosan értelmetlen; hiszen azt csak mégsem vélhettem, hogy ilyen gondolatokkal is foglalkozzék. Így megy ez tovább beláthatatlan változatokban, amivel szemben meg kell értettni, hogy mindent kimondani valóban annyit jelent, hogy mindent ki kell mondani.

Alig akadunk egy betegre is, aki kisérletet ne tenne valamilyen területnek a maga számára való megóvására, hogy elzárja hozzá a kezelés útját. Egy beteg, akit az értelmiség legmagasabb polcán állók közé kellett sorolnom, heteken keresztül elhallgatott ilymódon egy intim szerelmi viszonyt s amikor a szent szabály megszegése miatt kérdőre vontam, azzal az érvvel védekezett, hogy azt hitte, ez az egy történet magánügy. Az analitikus kezelés persze nem tűri meg az ilyen menedékjogot. Próbálják csak meg és engedélyezzék egy oly városnak, mint Bécsnek, egy terére, mondjuk a „Hoher Markt“, vagy a Szent István templom részére azt a kivételt, hogy ott senki le nem tartóztatható s aztán tessék rajta lenni, hogy egy gonosztevőt elfogjanak. Sehol másutt nem lesz majd megtalálható, mint éppen ezeken a menedékhelyeken. Egyszer elhatároztam, hogy egy embernek, akinek a teljesitőképességén objektive is sok múlott, ilyen kivételes jogot engedélyezek, mert szolgálati eskü alatt állt, ami eltiltotta attól, hogy bizonyos dolgokat másvalakivel közöljön. Ő ugyan meg volt elégedve az eredménnyel, de én nem; eltökéltem, hogy ujabb kisérletet ily feltételek mellett nem fogok tenni.

Kényszerneurótikusok kitünően értenek ahhoz, hogy a technikai szabályt hogyan lehet jóformán hasznavehetetlenné tenni azáltal, hogy tulzott lelkiismeretességüket és kételkedésüket állítják be rá. Félelmi-hisztériában szenvedők alkalomadtán képesek *ad absurdum* vezetni, amennyiben csak olyan ötleteket hoznak, amelyek annyira messze vannak a keresettől, hogy az analizisnek semmi haszna sincs belőlük. De nem szándékom, hogy Önöket ezeknek a technikai nehézségeknek a kezelésébe bevezessem. Elég az hozzá, határozottsággal és kitartással, végül is sikerül az ellentállást a technika alapszabályával szemben bizonyos mértékű engedelmességre bírni; ekkor aztán más területre veti magát. Értelmi ellentállásként lép fel, érvekkel küzd, magáévá teszi azokat a nehézségeket és valószinűtlenségeket, amiket a normális, de gyakorlatlan gondolkodás az analitikus tanításokban találni vél. Ettől az egyetlen hangtól meghalljuk ilyenkor mindazokat a birálatokat és ellenvéleményeket, amelyek a tudományos irodalomban kórusként zugnak körül bennünket. Ezért nem is hangzik előttünk semmi sem ismeretlennek abból, amit kivülről felénk kiáltanak. Igazi vihar ez egy pohár vízben. A beteggel azonban lehet beszélni; szivesen késztet bennünket arra, hogy kioktassuk, tanítsuk, megcáfoljuk, hogy rávezessük az irodalomra, aminek segítségével továbbképezheti magát. Örömmel hajlandó a pszichoanalizis hivéül szegődni, azzal a feltétellel, hogy az analizis őt személyileg kimélje. Mi azonban felismerjük ebben a tudásszomjban a speciális feladatainktól való elterelést, az ellentállást, és ezért elutasítjuk. A kényszerneurótikusnál az ellentállás különös taktikájára készülhetünk fel. Az ilyen beteg hagyja, hogy az analizis sokszor akadálytalanul megtegye a maga útját, úgyhogy egyre fokozódó világosság derülhet a kóreset rejtélyére, végül is csodálkozunk azonban, hogy ezzel a felvilágosítással nincs arányban a gyakorlati továbbhaladás, a tünetek gyengülése. Ilyenkor aztán rájövünk, hogy az ellentállás a kényszerneurózis kételkedése mögé huzódott

vissza s ebből az állásból sikeresen dacol velünk. A beteg körülbelül ezt mondhatta magában: Hiszen mindez igen szép és érdekes. Szivesen követem továbbra is. Nagymértékben változtatna a betegségemen, ha igaz volna. Ámde nem is hiszem, hogy igaz, s addig, amig nem hiszem, semmi köze sincs a betegségemhez. Jódarabig mehet ez így tovább, amig végül magához ehhez a tartózkodó állásponthoz nem jutottunk el és itt meg nem indul a döntő küzdelem.

Az értelmi ellentállások nem a legrosszabbak; mindig föléjük kerekedünk. A beteg azonban ahhoz is ért, hogy, miközben megmarad az analizis keretében, oly ellentállásokat szerkesszen, amelyeknek a leküzdése a legnehezebb technikai feladatok közé tartozik. Ahelyett, hogy visszaemlékeznék, életéből oly beállításokat és érzelmi rezdüléseket ismételget, amelyeket az ugynevezett „indulatáttétel" *(Übertragung)* révén ellentállásként használ fel az orvossal és a gyógykezeléssel szemben. Ezt az anyagot, ha férfi a beteg, rendszerint az atyjához való viszonyból meríti, akinek a helyébe az orvost állítja, s ilymódon ellentállásokat teremt személyének és itéletének önállóságra való törekvéséből, a becsvágyából, amely első célját abban találta meg, hogy atyjához hasonlóan járjon el, vagy túlszárnyalja őt, a tiltakozásából az ellen, hogy az életben másodszor vegye nyakába a hála terhét. Időközönként az a benyomásunk, mintha a betegnek az a szándéka, hogy az orvost meghazudtolja, tehetetlenségét éreztesse vele, diadalmaskodjék felette, tökéletesen betölti annak a szándéknak a helyét, hogy a betegségnek véget vessen. A nők mesterien értik a módját, hogy az orvosra való gyöngéd, erótikusan hangsúlyozott indulatáttételt az ellentállás céljaira aknázzák ki. Ennek a vonzalomnak bizonyos foka mellett elalszik minden érdeklődés a gyógykezelés aktuális helyzetével szemben, megszünnek mindazok a kötelezettségek, amelyeket a kúra megkezdésekor magukra vállaltak, s a soha el nem maradó féltékenységnek, valamint az elháríthatatlan, habár

kiméletesen közölt elutasítás miatti elkeseredésnek arra kell vezetnie, hogy az orvossal való személyes érintkezést elrontsa s így az analizis egyik leghatalmasabb ösztönzőjét kirekessze.

Az ilynemű ellentállásokat nem szabad egyoldalúan elitélni. Oly sokat tartalmaznak abból a legfontosabb anyagból, amely a beteg múltjára vonatkozik s ezt oly meggyőző módon ujítják fel, hogy az analizis legjobb pilléreivé lesznek, ha az ügyes technika ért hozzá, hogy helyes irányba terelje őket. Az a figyelemreméltó csupán, hogy ez az anyag kezdetben mindig az ellentállás szolgálatában áll és a kezelésnél ellenséges oldaláról mutatkozik. Azt is mondhatnók, hogy jellemvonások ezek, az én beállításai, amelyek a célul kitűzött változások leküzdésére mozgósíttatnak. Emellett megtudhatjuk, hogyan képződhettek ki ezek a jellemvonások összefüggésben a neurózis feltételeivel és az ezek igényei ellen irányuló visszahatásban, és ezeknek a jellemvonásoknak oly sajátságait ismerhetjük fel, amelyek különben nem léphetnek, legalább nem ilyen mértékben, az előtérbe, tehát lappangóaknak nevezhetők. Ne is legyen az a benyomásuk, mintha ezeknek az ellentállásoknak a fellépésében az analitikus befolyásolás váratlan veszélyeztetését látnánk. Nem, mi tudjuk, hogy ezeknek az ellentállásoknak felszínre kell jutniok; csak akkor vagyunk elégedetlenek, ha nem tudjuk őket eléggé világosan előidézni és a beteg szemében tisztázni. Sőt, végre is megértjük, hogy ezeknek az ellentállásoknak a legyőzése az analizis lényeges teljesítménye és munkájának az a része, amely egyedül biztosítja, hogy a betegnél valamit elértünk.

Emellett még tudniok kell, hogy a beteg minden esetlegességet, ami a kezelés folyamán adódik, zavaró körülményként aknáz ki, minden figyelmét elvonó külső eseményt, egy a maga köréből való tekintélynek bármely nyilatkozatát az analizissel szemben, egy véletlen, vagy a neurózist bonyolultabbá tevő szervi megbetegedést, sőt még állapotának minden javulását is fáradozása lecsökkentésének motivumaként használja fel, akkor aztán megközelítő,

még mindig nem tökéletes képet nyertek az ellentállás formáiról és eszközeiről, amelynek a legyőzése jegyében minden analizis lejátszódik. Ezt a pontot azért tárgyaltam ily behatóan, mert közölnöm kell Önökkel, hogy az idegeseknek a tüneteik kiküszöbölése ellen irányuló ellentállása körül szerzett tapasztalatunk szolgált alapjául a neurózisokra vonatkozó dinámikus felfogásunknak. Breuer és jómagam a pszichoterápiát eredetileg hipnózissal végeztük; Breuer első betegét mindvégig a hipnótikus befolyásoltság állapotában kezelte; én eleinte követtem őt ebben. Megvallom, a munka akkor könnyebben és kellemesebben folyt le, hozzá még sokkal gyorsabban is. Az eredmények azonban szeszélyesek voltak és nem marandandók; ezért végül is elejtettem a hipnózist. És ezután megértettem, hogy ezeknek a bajoknak a dinámikájába való bepillantás mindaddig nem volt lehetséges, amig a hipnózis volt a gyógyítás eszköze. Ez az állapot az orvos részére éppen az ellentállás tényét tette felismerhetetlenné. Visszaszorította az ellentállást, bizonyos területet szabaddá tett azt analitikus munka számára, s az ellentállást ennek a területnek a határán annyira összetorlasztotta, hogy átlátszatlanná vált, hasonlóan ahhoz, ahogy azt a kételkedés teszi a kényszerneurózisnál. Ezért mondhattam azt is, hogy a voltaképpeni pszichoanalizis a hipnózis segítségének a mellőzésével indult meg.

Ha azonban az ellentállás megállapítása ilyen nagy jelentőségre tett szert, akkor bizonyára helyet adhatunk annak az óvatos kételkedésnek, vajjon nem vagyunk-e tulságosan könnyelműek az ellentállások feltételezésében. Talán valóban vannak neurótikus esetek, amelyekben a képzettársítások más okokból maradnak ki, talán az előfeltevéseink elleni érvek valóban tartalmi méltánylást érdemelnének, s nem járunk el jogosan, amikor az analizáltak tartalmi birálatát oly kényelmesen, ellentállás címén, félretoljuk. Igen ám, Uraim, de mi nem oly egy-kettőre jutottunk el ehhez a véleményünkhöz. Alkalmunk volt minden

ilyfajta kritikus beteget egy-egy ellentállás felmerülésekor és eltünésekor megfigyelni. Az ellentállás ugyanis a kezelés folyamán állandóan változtatja hatékonyságát, mindig fokozódik, valahányszor uj témához közeledünk, a legerősebb a téma kidolgozásának tetőfokán és a téma elintézésével ismét összeomlik. Nincs is, hacsak nem követtünk el különös technikai ügyetlenségeket, sohasem az ellentállásnak azzal a teljes mértékével dolgunk, amelyre a beteg képes. Tehát meggyőződhettünk, hogy ugyanaz az ember az analizis folyamán számtalanszor elveti és számtalanszor veszi fel ujra a kritikai beállítást. Ha éppen azon vagyunk, hogy a tudattalan anyagnak uj és számára különösen kellemetlen részét hozzuk a tudatra, akkor rendkivül kritikusan viselkedik; ha azelőtt sokat megértett és elfogadott, úgy most mintha kitörlődtek volna ezek a szerzemények; a mindenáron ellenkezésre való törekvésében az érzelmi-gyöngeelméjű tökéletes képét nyújthatja. Ha sikerült a beteget ennek az uj ellentállásnak a legyőzéséhez hozzásegíteni, akkor ujból visszanyeri belátását és értelmességét. Birálata tehát nem önálló, ilyen gyanánt figyelemre méltatandó működés, hanem érzelmi beállítottságának kiszolgálója és az ellentállás irányítása alatt áll. Ha valami nem tetszik neki, akkor igen éleselméjűen tud védekezni ellene s nagyon kritikusnak tud mutatkozni, de ha valami inyére van, akkor ezzel szemben nagyon hiszékeny. Talán valamennyien ilyenek vagyunk; az analizált csak azért domborítja ki annyira élesen az értelemnek az érzelmi élettől való ily függőségét, mert az analizisben oly szorult helyzetbe kényszerítjük.

Mily úton-módon adunk mármost számot arról a megfigyelésről, hogy a beteg a tüneteinek megszüntetése és lelki folyamataiban a normális lefolyás helyreállítása ellen oly erélyesen védekezik? Azt mondjuk, hogy itt nagy erők éreztetik a jelenlétüket, amelyek az állapot megváltoztatásának elleneszegülnek; ugyanazok lesznek ezek, mint amelyek annakidején ezt az állapotot kikényszerítették. A tünetképződésnél kellett valaminek

történnie, amit most már, a tünetek feloldásánál nyert tapasztalataink alapján, ujra felépithetünk. Már Breuer megfigyeléséből tudjuk, hogy a tünet fennállása feltételezi, hogy valamilyen lelki folyamat nem folyt le egészen végig normális úton, olyképpen, hogy tudatossá vált volna. A tünet pótlása annak, ami ekkor elmaradt. Mármost tudjuk, milyen helyen kell a gyanított erőhatást elképzelnünk. Heves tiltakozásnak kellett támadnia azzal szemben, hogy a kérdéses folyamat a tudatig előnyomuljon; ezért tudattalan maradt. Mint tudattalan lelkinek megvolt az ereje a tünetképzésre. Ugyanez a tiltakozás az analitikus kezelés alatt ujólag szembeszáll azzal a törekvéssel, hogy a tudattalan tudatra jusson. Ezt érezzük ellentállásképpen. Azt a kórokozó folyamatot, amelynek létezését az ellentállás bizonyítja, nevezzük el elfojtásnak (*Verdrängung*).

Az elfojtásnak erről a folyamatáról most már határozottabb képet kell szereznünk. Ez a tünetképződés előfeltétele, de egyben olyasmi is, amihez hasonlót nem ismerünk. Ha egy impulzust veszünk mintaképül, egy lelki folyamatot azzal a törekvéssel, hogy cselekvéssé változzék át, akkor tudjuk, hogy elutasítás lehet a sorsa, amit elvetésnek vagy elitélésnek nevezünk. Eközben ez az elintézés a rendelkezésére álló erőt elvonja tőle s az impulzus elveszti a hatalmát, de emlék gyanánt fennmaradhat. A fölötte való döntés egész folyamata az én tudomásával játszódik le. Egész másként áll a dolog, ha elgondoljuk, hogy ugyanez az impulzus az elfojtás hatalma alá kerül. Ezesetben megtartaná az erejét s nem maradna fenn róla emlék; azonkivül az elfojtás folyamata az éntől észrevétlenül következne be. Ezzel az összehasonlítással tehát nem jutunk közelebb az elfojtás lényegéhez.

Ki fogom fejteni Önöknek, mely elméleti elképzelések bizonyultak egyedül használhatóaknak arra, hogy az elfojtás fogalmát határozottabb formához kössük. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy a „tudattalan“ szó leiró értelmétől ugyanennek a szónak rendszerbeli értelméhez hatoljunk előre, azaz elhatározzuk

annak a kijelentését, hogy a lelki folyamat tudatos vagy tudattalan volta csak egyike a tulajdonságainak s kétértelműségtől nem szükségképpen mentes tulajdonsága. Ha egy ilyen folyamat tudattalan maradt, akkor ez a tudattól való távoltartás talán csak egy jele annak a sorsnak, ami érte, s nem maga ez a sors. Hogy ezt a sorsot valahogyan szemléltessük, tegyük fel, hogy minden lelki folyamat — itt egy később említendő kivételt meg kell engednünk — kezdetben tudattalan állapotban vagy szakban zajlik le, s csak ebből tér át a tudatos szakába, úgy valahogy, amint a fénykép előbb negativ kép s csak aztán válik a pozitiv eljárás folytán igazi képpé. De nem kell minden negativnak pozitiv képpé válnia, s éppoly kevéssé szükséges, hogy minden tudattalan lelki folyamat tudatossá alakuljon át. Előnyösen úgy fejezzük ki magunkat, hogy az egyes folyamat először a tudattalan lelki rendszeréhez tartozik s aztán, bizonyos körülmények közt, a tudatos rendszerébe léphet át.

Ezekről a rendszerekről a legnyersebb elképzelés a legkényelmesebb számunkra, ez pedig a térbeli elképzelés. A tudattalan rendszerét tehát egy nagy előcsarnokhoz hasonlítjuk, amelyben a lelki megmozdulások önálló lényekként nyüzsögnek. Ehhez az előcsarnokhoz csatlakozna egy másik, szükebb csarnok, valami szalonféle, amelyben aztán a tudat is tartózkodik. De a két helyiség közötti küszöbön egy felvigyázó őrködik, aki az egyes lelki megmozdulásokat megvizsgálja, cenzurálja s nem engedi be a szalonba, ha nem nyerték meg a tetszését. Rögtön beláthatják, hogy nem sokat határoz, vajjon az őr egyes megmozdulásokat már a küszöbről utasít-e el, vagy pedig akkor utasítja-e ismét ki a küszöbön, miután a szalonba léptek. Itt csupán éberségének a fokáról és korai felismeréséről van szó. Ha ehhez a képhez mármost ragaszkodunk, úgy ez nomenklaturánk további kifejlesztését teszi lehetővé. A tudattalan előcsarnokában lefolyó megmozdulások elvonják magukat a tudat pillantása elől, hiszen ez a másik helyiségben tartózkodik; egyelőre

tudattalanoknak kell maradniok. Ha már előnyomultak a küszöbig s az őr visszautasította őket, akkor képtelenek a tudatossá válásra; elfojtottaknak nevezzük őket. De még az őr által a küszöbön átengedett megmozdulások sem váltak azért már okvetlenül tudatosakká; csupán akkor lehetnek ilyenekké, ha sikerül nekik a tudat figyelmét magukra vonni. Ezért azt a másik helyiséget joggal a tudatelőttes rendszerének nevezzük. A tudatra-jutás így megőrzi tisztára leíró értelmét. Az elfojtás sorsa az egyes megmozdulások szempontjából viszont abban áll, hogy az őr nem engedi be a tudattalan rendszerből a tudatelőttesébe. Ugyanaz az őr ez, akit ellentállásként ismerünk meg, amikor az analitikus gyógykezelés útján megkiséreljük az elfojtás feloldását.

Persze jól tudom, azt fogják mondani, hogy ezek az elképzelések éppoly nyersek, amily fantasztikusak és tudományos leírásban egyáltalán meg sem türhetők. Tudom, hogy nyersek; sőt, mi több, azt is tudjuk, hogy helytelenek, s ha nem nagyon csalódunk, akkor már van is készenlétben egy jobb pótlásunk. Vajjon akkor is ily fantasztikusaknak tünnek-e majd Önök előtt, azt nem tudom. Egyelőre segédelképzelések ezek, mint Ampère-nek az az emberkéje, aki a villamos áramkörben uszik, s amennyiben a megfigyelések megértésében hasznosíthatók, nem becsülendők le. Biztosítani szeretném Önöket arról, hogy ezeknek, a két helyiségről, a kettő közötti küszöbön álló őrről s a tudatról, mint a második csarnok végén tartózkodó nézőről való nyers fantáziáinknak mégis csak messzemenőleg meg kell közelíteniök a valóságos tényállást. Szeretném Önöktől annak jóváhagyását is hallani, hogy megjelöléseink, mint: tudattalan, tudatelőttes, tudatos sokkal kevésbé prejudikálók s könnyebben igazolhatók, mint mások, amelyeket ajánlottak, vagy amelyek használatba kerültek, pl. tudatalatti, tudatmelletti, belső tudat stb.

Ezért az én szememben nagyobb jelentőségű lesz, ha arra

figyelmeztetnek, hogy a lelki szerkezet egy olyan berendezése, amilyet itt ideges tünetek magyarázatának kedvéért feltételeztem, csak általános érvényességű lehet s így a normális folyamatokról is felvilágosítással kellene szolgálnia. Ebben persze igazuk van. Most nem járhatunk utána ennek a követelménynek, a tünetképződés lélektana iránti érdeklődésnek azonban rendkivüli módon meg kell növekednie, ha kilátásunk van rá, hogy a kóros viszonyok tanulmányozása révén felvilágosításokat nyerünk az oly erősen burkolt normális lelki történésekre vonatkozólag.

Nem veszik egyébként észre, mire támaszkodnak feltevéseink a két rendszerről, a köztük lévő s a tudathoz való viszonyukról? A tudattalan és a tudatelőttes közti őr persze nem más, mint a cenzura, amely, mint láttuk, a nyilvánvaló álom kialakításában vesz részt. A nappal emléknyomai, amikben az álom ingerlőit ismertük fel, tudatelőttesek voltak, oly anyag, amely éjnekidején, alváskor, tudattalan és elfojtott vágyrezdülések hatása alatt állott s ezekkel összekapcsolódva, energiájuk segítségével a lappangó álmot megalkothatta. A tudattalan rendszer uralma alatt ez az anyag oly feldolgozásra talált, — a sűrítésben és eltolásban — amely a normális lelki életben, azaz a tudatelőttes rendszerben, ismeretlen vagy csak kivételesen megengedett. A munkamódoknak a különbözősége a két rendszer jellemzéséül szolgált; a tudathoz való viszonyt, ami a tudatelőtteshez hozzáilleszkedik, csupán a két rendszer egyikéhez-másikához való tartozás jelének tekintettük. Az álom éppenséggel nem kóros jelenség többé; az alvás állapotának feltétele mellett minden egészségesnél felléphet. A lelki berendezés szerkezetének ez a feltételezése, amely egyben megérteti velünk az álom és a neurótikus tünetek képződését, elháríthatatlan igényt tarthat arra, hogy a normális lelki életre nézve is tekintetbe vegyük.

Ennyit akarunk most az elfojtásról mondani. Az elfojtás azonban csak előfeltétele a tünetképződésnek. Tudjuk, hogy a tünet pótlása valaminek, amit az elfojtás meggátolt. De az elfojtástól

ennek a pótlóképződménynek a megértéséig még hosszú út vezet. A probléma másik oldalán, az elfojtás megállapitásához csatlakozva, ily kérdések merülnek fel: a lelki megmozdulások melyik fajtája esik elfojtás alá, mely erők juttatják érvényre, mily motivumokból? Mindehhez egyelőre csak egy valami van birtokunkban. Az ellentállás vizsgálatánál hallottuk, hogy az az én erőiből indul ki, ismert és lappangó jellemvonásokból. Ezek gondoskodnak tehát az elfojtásról is, vagy legalábbis ezek szintén résztvettek az elfojtásban. Minden további még ismeretlen előttünk.

Itt mármost az a második tapasztalat segít tovább, amelyet bejelentettem. Az analizisből egészen általánosságban megmondhatjuk, mi az ideges tünetek szándéka. Ez sem lesz uj Önöknek. A neurózis két esetében már megmutattam. De persze, mit jelent két eset? Joguk van követelni, hogy kétszázszor, megszámlálhatatlanul sokszor mutassák ezt meg Önöknek. Csak éppen, hogy ezt nem tehetem. Itt ismét saját tapasztalataiknak kell síkra szállania, vagy annak a hitnek, amely ebben a pontban az egész pszichoanalitikus világ egybehangzó adataira hivatkozhat.

Emlékeznek még, hogy abban a két esetben, amelynek tüneteit beható vizsgálatnak vetettük alá, az analizis ezeknek a betegeknek legbensőbb nemi életébe avatott be bennünket. Az első esetben ezenkivül különös élességgel felismertük a vizsgált tünet szándékát vagy törekvését; a második esetben ezt egy később emlitendő körülmény talán kissé eltakarta. Nos, amit ennek a két esetnek a kapcsán láttunk, ugyanazt mutatnák az összes többi esetek, amelyeket analizisnek vetnénk alá. Az analizis minden alkalommal a beteg nemi élményeibe és vágyaiba vezetne be s minden esetben meg kellene állapitanunk, hogy tünetei ugyanazt a szándékot szolgálják. Ily szándékként ismerhetjük fel a nemi vágyak kielégitését; a tünetek a betegek nemi kielégülésének szolgálatában állanak, oly kielégülések pótlásai, amelyeket az életben nélkülöznek.

Gondoljanak első betegünk kényszercselekedetére. Az asszony nélkülözi hőn szeretett urát, akivel annak fogyatékosságai és gyöngeségei miatt nem tudja az életét megosztani. Hűnek kell maradnia az urához, nem tud mást a helyébe ültetni. Kényszertünete megadja neki azt, ami után vágyódik, felmagasztalja az urát, megtagadja, helyreüti a hibáit, mindenekelőtt az impotenciáját. Ez a tünet alapjábanvéve vágyteljesülés, éppúgy mint az álom, éspedig, ami az álomra nem mindig áll, erótikus vágyteljesülés. Második betegünknél legalább annyit vehettek észre, hogy szertartásos cselekedete a szülők nemi érintkezését akarja meggátolni vagy azt akarja lehetetlenné tenni, hogy ebből az érintkezésből uj gyermek származzék. Bizonyára azt is kitalálták, hogy alapjábanvéve arra törekszik, hogy magát helyezze az anyja helyébe. Tehát ismét a nemi kielégülés akadályainak a félretolása és saját nemi vágyainak kielégítése. A jelzett bonyodalmakról n e m sokára szó lesz.

Uraim! Elejét akarom venni, hogy ennek az állításnak általánosságából utólag levonásokat kelljen eszközölnöm s ezért arra hívom fel a figyelmüket, hogy mindazt, amit itt elfojtásról, tünetképződésről és a tünet értelméről mondok, a neurózisok három formáján, a szorongásos hisztérián, a konverziós hisztérián és a kényszerneurózison nyertük, s egyelőre ezekre a formákra is érvényes csupán. Ez a három bántalom, amelyet mint „i n d u l a t - á t t é t e l e s   n e u r ó z i s"-t (*Übertragungsneurose*) egy csoportba szoktunk egyesíteni, azt a területet is körülírja, amelyen a pszichoanalitikus gyógykezelés érvényesülhet. A többi neurózist a pszichoanalizis sokkal kevésbé alaposan tanulmányozta; ezek egyik csoportjánál mindenesetre a gyógyító befolyásolás lehetetlensége volt az elhanyagolás egyik oka. Ne felejtsék el azt sem, hogy a pszichoanalizis még nagyon fiatal tudomány, hogy sok fáradságot és időt kiván az előkészülethez s hogy még csak nem is olyan nagyon régen egyetlen ember kezében nyugodott. Mégis megkezdtük már minden ponton az előnyomulást

ezeknek a többi bajoknak a megértéséhez, amelyek nem indulatáttételes neurózisok. Remélem, előadhatom még Önöknek, hogyan bővülnek ki feltevéseink és eredményeink ehhez az uj anyaghoz való alkalmazkodásukkor, s megmutathatom Önöknek, hogy ezek a további tanulmányok nem vezettek ellentmondásra, hanem magasabb egységek alkotására. Ha tehát most mindaz, amit itt elmondunk, érvényes a három indulat-áttételes neurózisra, akkor elsőbben is hadd fokozzam a tünetek értékét egy uj közléssel. A megbetegedés kiváltó okaira vonatkozó összehasonlító vizsgálat ugyanis oly eredményt ad, amely abba a képletbe foglalható, hogy ezek az emberek a *megvonástól* betegednek meg valamilyen módon, amikor ugyanis a valóság megvonja tőlük nemi vágyaik kielégítését. Láthatják, milyen pompásan megegyezik ez a két eredmény. A tünetek így még sokkal inkább pótló-kielégüléseiként foghatók fel annak, amit az élet megtagadott.

Bizonyára sokféle ellenvetés lehetséges még azzal a tétellel szemben, amely szerint az ideges tünetek nemi pótlókielégülések. Két ilyen ellenvetést akarok még ma megvilágitani. Ha maguk is nagyobb számú neurótikust viszgálnak majd meg analitikusan, talán fejcsóválva fogják velem közölni: hiszen ez az esetek egy egész sorára nem is áll; a tünetek itt nyilván inkább az ellenkező szándékot tartalmazzák, azt, hogy a nemi kielégülést kizárják vagy felfüggesszék. Nem fogom kétségbevonni értelmezésük helyességét. A pszichoanalitikus tényállás inkább bonyolultabb szokott lenni, mint ahogy azt szeretnők. Ha olyan egyszerű lenne, talán nem lett volna szükség a pszichoanalizisre, hogy felszínre hozza. Valóban már a második betegünknél a szertartásos cselekvés egy pár vonásában ezt az aszkétikus, a nemi kielégüléssel szemben ellenséges jellemvonást ismerhetjük fel, pl. amikor az órákat eltávolítja, aminek az a mágikus értelme, hogy éjjeli merevedéseket elkerüljön, vagy amikor az edények leesését és eltörését akarja megakadályozni, ami szüzességének a védelmével jelent egyet. Az ágyszertartások más eseteiben, amelyeket

analizálhattam, ez a negativ jellemvonás sokkal erősebben kifejeződött; a szertartásos cselekvés egészben nemi emlékek és kisértések elleni elhárító rendszabályokból állhatott. Ámde, már oly gyakran tapasztaltuk a pszichoanalizisben, hogy ellentétek nem jelentenek ellentmondást. Állitásunkat olyképpen módosithatnók, hogy a tünetek célja vagy nemi kielégülés vagy ennek az elhárítása, éspedig egészbenvéve a hisztériánál a pozitiv, vágyteljesitő, a kényszerneurózisnál a negativ, aszkétikus jellemvonás a tulnyomó. Ha a tünetek a nemi kielégülésnek és az ellenkezőjének is a szolgálatában állhatnak, akkor ez a kétoldalúság, vagy polaritás kiváló megalapozásra talál mechanizmusuknak egy oly részében, amelyet még nem említettünk meg. A tünetek ugyanis, mint hallani fogjuk, kiegyezkedés eredményei, két ellentétes törekvés összetalálkozásából állottak elő s éppúgy képviselik az elfojtottat, mint az elfojtót, ami keletkezésüknél közrejátszott. A pótlás így hol inkább az egyik, hol a másik oldal javára sikerülhet, csak ritkán esik ki az egyik befolyásmód teljesen. A hisztéria a két szándék összetalálkozását többnyire ugyanabban a tünetben éri el. A kényszerneurózisnál a két rész gyakran szétesik; a tünet így kettős ütemű lesz, két cselekményből áll, egyik a másik után jelentkezik, úgyhogy egymást felfüggesztik.

Nem fogunk ilyen könnyen elintézni egy más meggondolást. Ha végignézünk a tünetek értelmezésének nagyobb során, valószinűleg eleinte úgy vélekednek majd, hogy a nemi pótlókielégülés fogalma ezeknél legvégsőbb határáig tágult. Nem mulasztják majd el annak hangsulyozását, hogy ezek a tünetek nem hoznak semmi valóságos kielégülést, hogy elég gyakran egy érzés életrekeltésére, vagy egy nemi komplexumból merített fantázia ábrázolására szoritkoznak. Továbbá, hogy az állitólagos nemi kielégülés oly gyakran gyermekes és méltatlan tulajdonságú, talán maszturbációs müveletekhez közeledik, vagy emlékeztet azokra a piszkos neveletlenségekre, amikről már a gyermeket

eltiltják és leszoktatják. És ezen túl még amiatt is csodálkozni fognak, hogy nemi kielégülés címén akar valaki megjelölni olyasvalamit, amit talán kegyetlen vagy borzasztó, sőt természetellenesnek nevezhető kivánalomként kellene leírni. Ezekben az utóbbi pontokban, Uraim, nem jutunk megegyezésre, amig az ember nemi életét nem vettük alapos vizsgálat alá s nem állapítottuk meg eközben, mit nevezhetünk jogosan szexuálisnak.

HUSZADIK ELŐADÁS

AZ EMBER NEMI ÉLETE

Hölgyeim és Uraim! Azt kellene hinnünk, nem lehet kétséges, hogy mi a „szexuális" szó értelme. A szexuális persze mindenekelőtt a tisztességtelen dolog, az, amiről nem szabad beszélni. Hallottam egy híres elmeorvosról, akinek a tanítványai egyszer rászánták magukat, hogy mesterüket meggyőzzék, hogy a hisztériások tünetei mily gyakran ábrázolnak nemi dolgokat. Ezzel a szándékkal odavezették egy hisztériás nőbeteg ágyához, akinek rohamai félreismerhetetlenül a szülés lefolyását utánozták. Ő azonban elutasitólag így nyilatkozott: Nos, hiszen a szülés nem szexuális. Minden bizonnyal, a szülésnek nem kell minden körülmények között tisztességtelen valaminek lennie.

Ugy látom, rossz néven veszik tőlem, hogy tréfát űzök ilyen komoly dolgokból. De ez mégsem egészen tréfa. Komolyan, nem könnyű megállapítani, mi adja meg a „szexuális", a nemi fogalom tartalmát. Az egyedül találó talán mindaz volna, ami a két nem különbözőségével összefügg, de ezt Önök színtelennek és túlságosan általánosnak fogják találni. Ha a nemi aktus tényét helyezik a középpontba, akkor talán azt fogják mondani, hogy szexuális mindaz, ami az élvezet szerzése céljából a másik nem testével, nevezetesen nemi szerveivel foglalkozik s végső értelemben a genitálék egyesítésére és a nemi aktus végrehajtására törekszik. Ekkor azonban tényleg nem állnak távol a nemi

dolgoknak a tisztességtelennel való azonosításától s a szülés tényleg nem tartozik a szexuális dolgok csoportjába. Ha azonban a szaporodási működést teszik a szexualitás magjává, akkor viszont az a veszély fenyeget, hogy egész sereg olyan dolgot, ami nem a szaporodásra irányul s mégis bizonyosan szexuális, kizárnak, mint például a maszturbációt vagy magát a csókot. De hiszen már el vagyunk rá készülve, hogy meghatározási-kisérletek mindig nehézségekre vezetnek; mondjunk le arról, hogy ez éppen ebben az esetben sikerül. Sejthetjük, hogy a „szexuális" fogalmának fejlődésében történt valami, ami, H. Silberernek egy jó kifejezése szerint, „elfedő hibát" eredményezett. Hiszen egészbenvéve nem vagyunk tájékozódás nélkül afelől, mit neveznek az emberek szexuálisnak.

Valami, ami a nemek ellentétének, az élvezet szerzésének, a szaporodási működésnek és a titokban tartandó tisztességtelennek a figyelembevételéből tevődik össze, az életben minden gyakorlati szükségletet kielégít. De már a tudományban nem elégit ki. Mert hiszen gondos vizsgálatokkal, amelyeket bizonyára csak az illetők áldozatkész önmegtagadása tett lehetővé, oly egyéniségek csoportjait ismerhettük meg, akiknek „nemi élete" a megszokott átlagos képtől a legfeltünőbb módon elüt. Ezeknek a „perverz"-eknek az egyik csoportja úgyszólván törölte műsorából a nemek különbségét. Csak a velük azonos neműek képesek szexuális vágyukat izgalomba hozni; a másik nem, kivált ennek a nemi szerve, rájuk egyáltalában nincs szexuális hatással, szélsőséges esetekben az utálat tárgya. Ezzel természetesen lemondtak a szaporodásban való minden résztvételükről. Az ilyen embereket homoszexuálisoknak vagy invertáltaknak nevezzük. Különben gyakran — nem mindig — kifogástalan műveltségű férfiak és nők ezek, értelmileg s erkölcsileg nagyon fejlett emberek, akik csupán ezzel az egy végzetes eltéréssel terheltek. Tudományos szószólóik útján az emberi faj különleges változatának, egy „harmadik nem"-nek hirdetik magukat, amely egyenlő jogú a

másik kettővel. Talán lesz rá alkalmunk, hogy követeléseiket kritikai vizsgálatnak vessük alá. Természetesen ezek az emberek nem „kiválasztottjai" az emberiségnek, miként ezt szivesen állítanák, hanem legalábbis ugyanannyi értéktelenebb és semmiházi egyén van közöttük, mint a nemi tekintetben másképpen kialakultak között.

Ezek a perverzek legalább még körülbelül ugyanúgy bánnak a nemi tárgyukkal, mint a normálisok az övékével. De aztán következik az abnormisok hosszú sora, akiknek nemi ténykedése egyre messzebbre távolodik el attól, ami az értelmes ember előtt kivánatosnak látszik. Sokszerűségükben és furcsaságaikban csak azokkal a groteszk szörnyszülöttekkel hasonlíthatók össze, amelyeket P. Breughel Szt. Antal megkisértetéseként festett, vagy azokkal a letünt istenekkel és hivőkkel, akiket G. Flaubert hosszú processzióban vonultat el jámbor vezeklője előtt. Hemzsegő tömegük a rendezés bizonyos nemét követeli meg, hacsak nem akarjuk, hogy belezavarodjunk. Olyan csoportokba osztjuk őket, amelyeknél, mint a homoszexuálisoknál, a nemi tárgy változott meg, s olyanokra, amelyeknél elsősorban a nemi cél lett más. Az első csoportba tartoznak mindazok, akik a kétfajtájú genitále egyesítéséről mondottak le s a nemi művelet közben az egyik résztvevő genitáléját más testrésszel vagy a test más tájékával pótolják; eközben éppoly kevéssé törődnek a szervezeti berendezések hiányaival, mint az undor eltéritő hatásával. (A száj, a végbél a hüvely helyett.) Azután mások következnek, akik ragaszkodnak ugyan a nemi szervhez, de nem a szexuális, hanem másmilyen funkciói miatt, amelyekben anatómiai okokból és a szomszédság folytán részes. Felismerjük rajtuk, hogy a kiválasztási funkcióknak, amelyeket a gyermek nevelésében mint illetlenségeket kiküszöbölnek, megmarad az erejük, hogy a nemi érdeklődést a maga egészében magukhoz ragadják. Aztán vannak mások, akik a genitálét mint tárgyat egyáltalában elejtették már s helyébe más testrészt tettek meg kivánatos tárggyá, a női

keblet, a lábat, a hajfonatot. Továbbá azok, akiknek a testrész már nem jelent semmit, hanem egy ruhadarab teljesiti minden vágyukat; a cipő, egy darab alsóruha: a fetisisták. Azután azoknak a sora, akik ugyan az egész tárgyat kivánják meg, de egész határozott, különös vagy borzasztó igényeket támasztanak vele szemben, még azt is, hogy védtelen hullává kellett válnia, s azok, akik bűnös kényszernek engedve ilyenné teszik, hogy élvezni tudják. Elég a szörnyűségekből erről az oldalról!

A másik sereg élén azok a perverzek haladnak, akik nemi vágyaik céljául azt tüzték ki, ami rendesen csak bevezető vagy előkészitő művelet. Tehát olyanok, akik a másik személy megtekintgetésére, tapogatására vagy a másik személy intim cselekvéseikor a néző szerepére törekszenek, vagy akik a maguk elfödendő testrészeit lemeztelenitik, abban a homályos várakozásban, hogy azonos ellenszolgáltatás jutalmazza majd meg őket. Aztán a rejtélyes szadisták következnek, akiknek gyengédsége nem igyekezik más cél felé, mint hogy tárgyuknak fájdalmat és kínt okozzon, a lealázás enyhe megnyilvánulásaitól a súlyos testi bántalmazásokig, s mintegy kiegyenlitésül az ellentétük: a mazochisták, akiknek egyedüli élvezete az, hogy, jelképes vagy valóságos formában, szeretett tárgyuk részéről minden lealáztatást és gyötrelmet elszenvedjenek. Aztán mások, akiknél több ilyen abnormis feltétel egyesül és fonódik össze, s végül tudomást kell vennünk még arról is, hogy minden ily csoport kétszeresen van meg, hogy ugyanis azok mellett, akik nemi vágyuk kielégitését a valóságban keresik, vannak még mások is, akik megelégszenek azzal, ha az ilyen kielégülést pusztán elképzelik, akiknek egyáltalában nincs szükségük valóságos tárgyra, hanem azt a képzelet segitségével tudják pótolni.

Emellett a legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy ezek az őrültségek, különösségek és szörnyűségek ezeknek az embereknek valóban a nemi ténykedéseit teszik ki. Nemcsakhogy ők maguk is így fogják fel és megérzik a pótlás viszonyát, de azt

is kell mondanunk, hogy ezeknek ugyanaz a szerepük az ő életükben, mint a normális nemi kielégülésé a mienkében, értük ugyanazokat a sokszor túlságbavitt áldozatokat hozzák s mind a durva, mind a finomabb részletekben követni lehet, hol simulnak ezek az abnormitások a normálishoz és hol távolodnak el tőle. Az sem kerülheti el a figyelmüket, hogy az illetlennek azt a jellemvonását, ami a nemi ténykedésekhez tapad, itt is feltalálják; ez azonban többnyire a gyalázatosig fokozódott.

Nos, Hölgyeim és Uraim, milyen álláspontot foglaljunk el a nemi kielégülésnek ezekkel a szokatlan fajtáival szemben? A felháborodással, személyes ellenszenvünk kifejezésével s a bizonykodással, hogy nem osztozunk ezekben a kéjelgésekben, nyilvánvalóan még semmit sem tettünk. Hiszen efelől nem is kérdeznek meg bennünket. Végül is ez a tapasztalatok oly területe, mint bármely másik. Az az elhárító kibuvó, hogy ezek csak ritkaságok és kuriózumok, könnyen elutasítható. Ellenkezőleg, nagyon is gyakori, széles körben elterjedt jelenségekről van itt szó. Ha azonban azt akarnák nekünk mondani, hogy nem kellene ezek által a nemi életről való felfogásunkat befolyásoltatni, mivel ezek egytől-egyig a nemi ösztön eltévelyedései és kisiklásai, akkor komoly felelet volna helyénvaló. Ha a szexualitásnak nem értjük meg ezeket a kóros alakulatait és nem tudjuk őket a normális nemi élettel egy kalap alá venni, hát akkor éppen a normális szexualitást sem értjük. Röviden tehát elháríthatatlan marad a feladat, hogy elméletileg pontosan számot adjunk az említett perverziók lehetőségéről és az úgynevezett normális szexualitással való összefüggéséről.

Ehhez egy megismerés és két uj tapasztalat fog hozzásegíteni bennünket. Az elsőt Ivan Blochnak köszönjük, aki helyreigazítja azt a felfogást, amely szerint a perverzitások „elfajulásojelek", amire bizonyiték az, hogy a nemi céltól való ily eltévelyedések, a nemi tárgyhoz való viszony ily meglazulásai kezdettől fogva, minden előttünk ismeretes időben, minden

népnél, a legprimitivebbeknél és a legcivilizáltabbaknál megjelentek s időnként elérték, hogy megtűrjék és általánosan elismerjék őket. A két tapasztalatot a neurótikusok pszichoanalitikus vizsgálatakor szereztük; ezeknek döntő befolyásúaknak kell lenni a nemi perverziókra vonatkozó felfogásunkra.

Mondottuk már, hogy az ideges tünetek nemi pótló-kielégülések, s jeleztem, hogy ennek a tételnek a tünetek analizise által való igazolása nem egy nehézségbe fog ütközni. Ez a tétel ugyanis csak akkor jogosult, ha a „nemi kielégülés"-be az úgynevezett perverz nemi kivánságokét is beleértjük, mert a tünetek ily értelmezése meglepő gyakorisággal tör magán akútat. A homoszexuálisok vagy invertáltak igénye a kivételes bánásmódra rögtön felborul, ha megtudjuk, hogy a homoszexuális megmozdulások kimutatása minden egyes neurótikusnál sikerül s hogy a tünetek javarésze ennek a lappangó inverziónak ad kifejezést. Azok, akik magukat homoszexuálisoknak mondják, éppencsak a tudatosan és nyiltan invertáltak, akiknek a száma a lappangóan homoszexuálisok mellett elenyészik. Mi azonban arra kényszerülünk, hogy a tárgynak a tulajdon nemből való választását a szerelmi életnek éppenséggel rendszeres elágazásaként fogjuk fel s egyre inkább megtanuljuk, hogy ennek különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Mindenbizonnyal a nyilt homoszexualitás és a normális viselkedés közti különbségek ezzel nem szüntek meg; gyakorlati jelentőségük fennáll, de elméleti értékük végtelenül lecsökkent. Sőt, egy bizonyos fajta bántalomról, amelyet már nem sorolunk az indulatáttételes neurózisok közé, a paranoiáról, felvesszük, hogy törvényszerűen a túlerős homoszexuális ingerületek elhárítási kisérletéből ered. Talán még emlékezni fognak, hogy egy nőbetegünk (262. old.) kényszercselekedetében egy férfit, saját elhagyott hitvestársát játszotta; ideges nőknél a tüneteknek ily produkciója egy férfi személyében nagyon mindennapos. Habár ezt még nem lehet a homoszexualitáshoz sorolni, ennek az előfeltételeihez mégis sok köze van.

Amint valószinűleg tudják, a hisztériás-neurózis minden szervrendszeren előállíthatja a tüneteit s ezzel az összes életműködéseket megzavarhatja. Az analizis kimutatja, hogy eközben minden oly perverznek nevezett ingerület megnyilvánul, amely a genitálét más szervvel akarja pótolni. Ezek a szervek eközben pótló genitále szerepét veszik fel; éppen a hisztéria tünettana által jutottunk arra a felfogásra, hogy a testi szerveknek a működésbeli szerepükön kivül nemi — erogén — jelentőséget kell tulajdonítani, s hogy az előbbi feladatuk teljesitésében megzavarja az, ha az utóbbi túlságos mértékben igénybe veszi őket. Számlálhatlan oly érzés és beidegződés, amely a hisztéria tüneteként mutatkozik, oly szerveken, amelyeknek látszólag semmi közük a szexualitáshoz, így leleplezi a természetét, amennyiben olyan perverz nemi ingerületek teljesülései, amelyeknél más szervek ragadták magukhoz a nemi részek jelentőségét. Azt is meglátjuk továbbá, milyen kiadósan lehetnek éppen a táplálékfelvétel és a kiválasztás szervei a nemi ingerületek hordozói. Ugyanaz tehát, amit a perverziókban észleltünk, csakhogy ezeknél fáradság nélkül és félreismerhetetlenül láthattuk ezt, mig a hisztériánál először kerülő útat kell tennünk a tünetek értelmezésén keresztül, s azután a szóbanforgó perverz nemi ingerületeket nem tulajdonítjuk az egyén tudatának, hanem ennek a tudattalanába helyezzük.

Aközül a sok tünetforma közül, amelyeknek képében a kényszerneurózis fellép, a legfontosabbak túlságosan erős szadisztikus, tehát céljuk szerint perverz nemi ingerületek nyomása által előidézetteknek bizonyulnak, éspedig a tünetek, miként ez a kényszerneurózis felépitésének megfelel, túlnyomóan ezeknek a vágyaknak az elhárítására szolgálnak, vagy a kielégülés és elhárítás közti küzdelem kifejezői. De maga a kielégülés sem jár rosszul; kerülő úton sikerül neki a beteg magatartásában érvényre jutni, s legszivesebben a beteg tulajdon személye ellen irányul, önkínzóvá teszi a beteget. Ennek a neurózisnak más

formái, a szőrszálhasogatásosak, oly műveletek túlságos mértékű szexualizálásának felelnek meg, amelyek különben a rendes nemi kielégülés útjának előkészületeiként illeszkednek be, a látni-, érinteni-akarás és vizsgálódás műveleteinek. Az érintéstől való irtózás és a mosdási kényszer nagy jelentősége itt találja meg a magyarázatát. A kényszercselekedetek egy nem is sejtett nagy része leplezett ismétlése és módositása a maszturbációnak, ami, miként ismeretes, egyöntetű cselekvésként kiséri a nemi ábrándozás legkülönbözőbb formáit.

Nem kerülne nagy fáradságomba, hogy a perverzió és a neurózis közt fennálló viszonyt még sokkal behatóbban ismertessem meg Önökkel, de azt hiszem, hogy célunk szempontjából elégségesek az eddigiek is. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy a tünetek értelmére vonatkozó eme felvilágosítások után a perverz emberi hajlamok gyakoriságát és hatóerejét a kelleténél többre becsüljük. Hallották, hogy a rendes nemi kielégülés megvonása neurótikusan beteggé tehet. Ennél a reális lemondásnál azonban a kivánalom a nemi ingerület abnormis útjaira terelődik. Később majd beláthatják, miképpen történik ez. Mindenesetre megérthetik, hogy ilyen „kollaterális" visszaáramlás mellett a perverz ingerületek erősebbek lesznek, mint amilyenekké fejlődtek volna, ha a rendes nemi kielégülésnek nem lép valóságos akadály az útjába. Hasonló befolyás különben a nyilvánvaló perverzióknál is elismerendő. Némely esetben az hívja ki vagy aktiválja őket, hogy a nemi ösztön normális kielégülése elé időleges körülményeknél vagy állandó társadalmi berendezkedéseknél fogva túlságosan nagy nehézségek gördülnek. Más esetekben persze a perverzióra való hajlandóság teljesen független az ilyen kedvezésektől; ennek ez egyénnek a részére ez úgyszólván a nemi élet normális módja.

Pillanatnyilag talán az a benyomásuk, mintha a normális és a perverz szexualitás közti viszonyt inkább összezavartuk, mintsem tisztáztuk volna. De hívják segitségül a következő megfon-

tolást: ha igaz az, hogy a normális nemi kielégülés reális megnehezítése vagy hiánya oly embereknél juttat fonák hajlamokat a felszínre, akiknél különben nem mutatkozott ilyesmi, akkor ezeknél fel kell valamit tennünk, ami a perverziók útját megkönnyiti; vagy, ha így akarják: a perverzióknak lappangó formában kell bennük meglenniök. Ezen az úton azonban eljutottunk ahhoz a második ujdonsághoz, amelyet bejelentettem. A pszichoanalitikus kutatás ugyanis rákényszerült, hogy a gyermek nemi életével is törődjék, éspedig azáltal, hogy a tünetek analizise közben az emlékek és ötletek rendszeresen visszavezettek a gyermekkor korai éveibe. Amit eközben kihámoztunk, azt aztán a gyermekeken szerzett közvetlen megfigyelés pontról-pontra igazolta. És itt bebizonyosodott az is, hogy minden fonák hajlandóság a gyermekkorban gyökerezik, hogy a gyermeknek mindegyikükhöz van hajlama, s éretlenségének megfelelő mértékben szerintük cselekszik is, röviden, hogy a fonák szexualitás nem egyéb a megnagyított, az egyes ingerületeire szétbontott gyermekies szexualitásnál.

Most mindenesetre más színben fogják látni a perverziókat és nem fogják többé az ember nemi életével való összefüggésüket félreismerni; de mily meglepetések és érzésükre kínosan ható inkongruenciák árán! Bizonyára hajlanak arra, hogy eleinte mindent tagadjanak, azt a tényt, hogy a gyermeknek van valamije, amit nemi életnek szabad nevezni, megfigyeléseink helyességét s jogunkat, hogy a gyermek viselkedésében rokonságot találjunk azzal, amit később perverzió cimén elitélni szoktak. Engedjék tehát meg, hogy először is tiltakozásuk motivumait fedjem fel s aztán megfigyeléseink összegezését eléjük terjesszem. Hogy a gyermek ne élne nemi életet — ne volna nemi ingerülete, kívánsága és ne érezné a kielégülés egy fajtáját, — hanem mindez hirtelenül a 12.—14. évek között állana be, az — minden megfigyeléstől eltekintve — élettanilag éppoly valószinűtlen, sőt értelmetlen lenne, mint az, ha nem hozna nemi szerveket

magával a világra s ezek csupán a nemi érés idején nőnének ki. Ami ebben az időben felébred a gyermeknél, az a szaporodás funkciója, ami a már meglévő testi és lelki anyagot használja fel a maga céljaira. Önök azt a hibát követik el, hogy a szexualitást és a szaporodást összecserélik s ezzel elzárják a szexualitás, a perverziók és a neurózisok megértésének az útját. E tévedés mögött azonban szándékosság rejlik. Forrása különösképpen abban van, hogy Önök maguk is voltak gyermekek s mint ilyenek alá kellett magukat a nevelés befolyásának vetniök. A társadalomnak ugyanis legfontosabb nevelési feladatai közé kell sorolnia azt, hogy a nemi ösztönt, amidőn szaporodási ösztönként tör elő, megfékezze, megszorítsa, alávesse valamely egyéni akaratnak, amely azonos a társadalmi parancsolattal. Az is érdeke, hogy a tökéletes kifejlődését kitolja, amig a gyermek az értelmi érettség bizonyos fokát el nem érte, mert a nemi ösztön tökéletes áttörésével gyakorlatilag a nevelhetőség is végetér. Az ösztön különben minden gátat áttörne és magával ragadná a kultura fáradságosan felépített művét. Megfékezése nem is könnyű feladat sohasem, hol kelleténél kevésbé, hol tulságosan is jól sikerül. Az emberi társadalom motivuma végső alapjában gazdasági; minthogy nincs elegendő tápláléka, hogy valamennyi tagját ezek munkája nélkül eltarthassa, korlátoznia kell számukat s energiájukat a nemi ténykedésről a munkára kell irányitania. Tehát az örökös, az ősi, a jelenkorig folytatódó nyomorusága az életnek.

A tapasztalat bizonyára megmutatta a nevelőknek, hogy az a feladat, amely szerint a fiatal nemzedék nemi akaratát kormányozhatóvá kell tenni, csak akkor oldható meg, ha a befolyásolások nagyon korai időben kezdődnek s nem várják be előbb a nemi érés rohamát, hanem már a gyermeknek az ezt előkészítő nemi életébe is beavatkoznak. Ettől a szándéktól vezettetve tiltanak meg a gyermeknek és utáltatnak meg vele majd minden gyermekies nemi ténykedést; azt az eszményi célt tűzik maguk elé, hogy a gyermek életét aszexuálissá tegyék, s az idők folyamán

végülis elérték, hogy tényleg aszexuálisnak tartják, amit aztán a tudomány a maga tanításaként hirdet. Hogy mármost az ember a hitével és szándékaival ne kerüljön ellentétbe, a gyermek nemi ténykedéseit nem veszi észre, ami nem csekély feladat, vagy a tudományban megelégszik azzal, hogy másként fogja fel ezeket. A gyermek eszerint tiszta, ártatlan, s aki másként ír róla, az bevádolandó az emberiség gyöngéd és szent érzelmeinek elvetemült meggyalázásáért.

Egyedül a gyermek az, aki nem vesz részt ebben a hagyományos megegyezésben, teljes naivitással juttatja érvényre állatias jogait, s ujra meg ujra bebízonyitja, hogy a tisztasághoz vezető utat előbb meg kell járnia. Eléggé csodálatos, hogy a gyermekkori szexualitás tagadói azért nem hagynak fel a nevelésükkel, hanem „gyerekes illetlenségek“ címén éppen a letagadott dolgok megnyilvánulásait üldözik a legszigorúbban. Nagy elméleti fontossága van annak is, hogy azt a kort, amely az aszexuális gyermekkor előitéletének a legrikítóbban mond ellent, a gyermekéveket öt-hat éves korig, később a legtöbb embernél az emlékezet-kiesés fátyola borítja, amelyet csak az analitikus kezelés szakit szét alaposan, de amely egyes álomképződmények számára már addig is áttetsző volt.

Most elő fogom adni, mit lehet a gyermek nemi életéből a legvilágosabban felismerni. Engedjék meg, hogy célszerűségi okokból a l i b i d ó fogalmát is bevezessem. A libidó, az é h s é g-hez teljesen analóg módon, azt az erőt jelölje, amellyel az ösztön, miként az éhségnél a táplálkozási ösztön, itt a nemi ösztön, megnyilvánul. Más fogalmak, mint a nemi izgalom és kielégülés fogalma, nem szorulnak magyarázatra. Hogy a csecsemő nemi ténykedéseinél az értelmezésnek jut a legnagyobb szerep, azt maguk is könnyen be fogják látni, vagy valószinüleg ellenvetésül fogják felhasználni. Ezek az értelmezések a tünetből kiinduló visszamenő analitikus vizsgálatok alapján adódnak. A szexualitás első megmozdulásai a csecsemőnél más, az életre

fontos működésekkel kapcsolatosan mutatkoznak meg. A csecsemő főérdeklődése, amint tudják, a táplálékfelvételre irányul; ha az emlőn jóllakva elalszik, az átszellemült megelégedésnek ugyanazt a kifejezését mutatja, amely később a nemi orgazmus átélésekor fog megismétlődni. Ez kevés lenne ahhoz, hogy következtetésünket reá alapitsuk. De észrevesszük, hogy a csecsemő a táplálékfelfelvétel műveletét ismételni szeretné, anélkül, hogy uj táplálékot kivánna; ilyenkor tehát nem áll az éhség kényszere alatt. Azt mondjuk, hogy „dudlizik", ujját, nyelvét szopogatja, és az a tény, hogy ezen cselekedete közben ismét átszellemült arckifejezéssel alszik el, arra vall, hogy az ujjszopás művelete magábanvéve szerzett neki kielégülést. Amint ismeretes, nemsokára ugy rendezkedik be, hogy nem alszik el, mielőtt nem szopogatta volna az ujját (nyelvét). Egy idősebb budapesti gyermekorvos, dr. Lindner állította először, hogy ennek a ténykedésnek nemi jellege van. A gyermek ápoló személyzete, amely nem akar elméleti álláspontot elfoglalni, az ujjszopást hasonlóan itéli meg. Nem kételkednek benne, hogy itt csupán az élvezetszerzés a cél, a gyermek neveletlenségei közé sorolják, s a gyermeket, ha önként nem akarja feladni ezt a rossz szokását, kínos benyomásokkal kényszeritik rá, hogy mondjon le róla. Tehát megtudjuk, hogy a csecsemő oly műveleteket végez, amelyeknek nincs egyéb céljuk az élvezet szerzésénél. Azt hisszük, hogy ezt az élvezetet először a táplálékszerzésnél éli át, ámde csakhamar megtanulja, hogy ettől a feltételtől elválassza. Az élvezet szerzését csak a száj- és ajakzóna izgalmára vonatkoztathatjuk, ezeket a testrészeket erogén zónáknak nevezzük és az ujj szopogatása útján elért élvezetet nemi élvezetként jelöljük meg. Ennek az elnevezésnek jogosultságát mindenesetre meg kell majd még vitatnunk.

Ha a csecsemő nyilatkozni tudna, bizonyára elismerné, hogy a szopás művelete az anyai mellen a legeslegfontosabb az életben. A maga szempontjából jóformán igaza van, mert ezzel az

aktussal egyszerre mindkét nagy életszükségletét kielégíti. A pszichoanalizisből aztán nem kis meglepetésünkre megtudjuk, milyen sok marad meg ennek a műveletnek a lelki jelentőségéből az egész életre. Az anya emlőjén való szopás kiindulási pontja lesz az egész nemi életnek, ez minden későbbi nemi kielégülés el nem ért mintaképe, amelyhez a képzelődés szükség idején elég gyakran visszatér. Ez a mintakép az anyai keblet a nemi ösztön első tárgyaként foglalja magába; nem kelthetek Önökben képzetet arról, mily jelentős ez az első tárgy minden későbbi tárgyszerzésre nézve, mily mélyreható hatásokat fejt ki átalakulásaiban és pótlásaiban lelki életünknek még legtávolabbi területeire is. Ámde a csecsemő egyelőre az ujjszopás cselekvésében lemond róla és testének egy részével pótolja. A gyermek a hüvelykujját, a nyelvét szopogatja. Ezáltal függetleníti magát az élvezet szerzésében a külvilág beleegyezésétől s ezenfelül megerősítés gyanánt egy második testzóna izgalmát vonja be. Az erogén zónák nem egyformán kiadósak; ezért fontos élménnyé lesz, amikor a csecsemő, miként azt Lindner leírja, a testén való keresgélés közben a genitáléknak különösen ingerlékeny részeit felfedezi s így megtalálta az útat az ujjszopástól az onániához.

Az ujjszopás méltatása útján már megismerkedtünk a gyermekies szexualitás két döntő jellemvonásával. A nagy szervi szükségletek kielégítéséhez kapcsolódva jelentkezik és autoerótikus módon viselkedik, vagyis tárgyait a tulajdon testén keresi és találja meg. Ami legvilágosabban a táplálékfelvételnél mutatkozik, az részben megismétlődik a kiválasztásoknál. Arra következtetünk, hogy a csecsemőnek a vizelet és a béltartalom kiürítésénél élvezetérzései vannak s hogy ezeket a műveleteket nemsokára olyképp igyekszik berendezni, hogy az erogén nyálkahártyák megfelelő ingerülete által lehetőleg nagyfokú élvezethez jusson. Ennél a pontnál lép fel vele szemben először, amint ezt a finom érzékű Lou Andreas-

Salomé kifejtette, a külvilág gátló, élvezetre való törekvésével szemben ellenséges hatalomként és sejttet vele későbbi külső, valamint belső küzdelmeket. Az exkrétumait nem a neki tetsző pillanatban kellene kiadnia, hanem akkor, amikor ezt mások meghatározzák. Hogy ezekről az élvezeti forrásokról való lemondásra rá lehessen bírni, mindazt, ami e működésekre vonatkozik, tisztességtelennek, titokbantartandónak minősitik előtte. A társadalmi méltóságot itt kell először az élvezetre becserélnie. Az exkrétumokhoz való viszonya kezdettől fogva egészen más. Nem érez undort széklettétével szemben, teste egy részeként becsüli, amelytől nem szivesen válik meg s első „ajándék" céljára használja fel, hogy azokat, akiket nagyrabecsül, kitüntesse vele. Még akkor is, miután a nevelésnek sikerült az a szándéka, hogy ezektől a hajlamoktól elidegenítse, a bélsár felértékelését az „ajándékra" és a „pénz"-re viszi át. Vizelési teljesítményeit ezzel szemben, úgy látszik, különös büszkeséggel szemléli.

Tudom, már régen félbe akartak szakítani, hogy felém kiálthassák: Elég a szörnyűségekből! A székelés a nemi élvezet kielégülésének forrása lenne, amelyet már a csecsemő sem hagy kiaknázatlanul! A bélsár értékes anyag, a végbél a genitále egy neme! Ezt nem hisszük, de megértjük, hogy gyermekorvosok és pedagógusok miért utasítják el maguktól jó messzire a pszichoanalizist és eredményeit. Nem, Uraim! Önök mindössze arról feledkeztek meg, hogy a gyermekies nemi élet tényeit a nemi perverziók tényeivel való kapcsolatukban akartam Önök elé tárni. Miért ne tudják, hogy a végbél a felnőttek nagy hányadánál, homoszexuálisoknál és heteroszexuálisoknál egyaránt, a nemi közösülésben tényleg a hüvely szerepét veszi át? És hogy sok olyan ember van, aki a székelés közben érzett kéjérzést egész életére megtartja s nem is oly lebecsülendőnek írja le? Ami a székelés műveletére irányuló érdeklődést és más személy defékációjának szemlélésekor érzett élvezetet illeti, ennek megerősítését maguktól a gyermekektől is hallhatják, ha néhány

évvel idősebbek lettek s erről be tudnak számolni. Persze ezeket a gyermekeket nem szabad előzőleg rendszeresen megfélemliteni, különben igen jól tudják, hogy erről hallgatniok kell. És arra a többi dologra vonatkozólag, amit nem akarnak elhinni, az analizis és a gyermekeken közvetlenül tett megfigyelések eredményeihez utasitom Önöket s azt mondom, hogy valósággal művészet mindezt nem látni, vagy másként látni. Nem is találok kivetnivalót azon, ha a gyermek nemi ténykedéseinek a nemi perverziókkal való rokonsága nagyon feltünik Önöknek. Ez tulajdonképpen magától értetődik; ha a gyermeknek egyáltalában van nemi élete, akkor ennek perverz fajtájúnak kell lennie, mert a gyermeknél, csekély homályos jelzésektől eltekintve, hiányzik még az, ami a szexualitást a szaporodás működésévé teszi. Másrészt közös sajátsága minden perverziónak, hogy a szaporcdás célját feladta. A nemi ténykedést éppen abban az esetben mondjuk perverznek, ha a szaporodás céljáról lemondott és az élvezet nyerését ettől független cél gyanánt tűzi maga elé. Megértik tehát, hogy a nemi élet fejlődésében beálló törés és fordulópont a nemi életnek a szaporodás céljainak való alárendelésével következik be. Mindaz, ami ezelőtt a forduló előtt történik, éppúgy mindaz, ami kivonta magát ezalól, ami csupán az élvezet elnyerését szolgálja, a nem megtisztelő „perverz"nevet kapja és megvetésben részesül.

Hadd haladjak hát tovább a gyermekies szexualitás rövid ismertetésében. Amit két szervrendszerről tudomásukra hoztam, azt a többiek figyelembevételével kiegészíthetném. A gyermek nemi élete valóban maradék nélkül megnyilatkozik oly részletösztönök sorának a működésében, amelyek egymástól függetlenül részben a tulajdon testükön, részben már külső tárgyon keresik az élvezetet. E szervek között a genitálék mihamarabb előtérbe lépnek; vannak emberek, akiknél a tulajdon nemi szervükön való élvezet-szerzés, idegen genitále vagy tárgy segítsége nélkül, a csecsemő-onániától a serdülés éveinek szükség-onániájáig szaka-

datlanul folytatódik s azon túl is meghatározatlanul hosszú ideig tovább tart. Az onánia tárgykörével különben nem készülünk el egyhamar; sokoldalú szemlélődésre alkalmas anyag ez.

Annak a törekvésemnek ellenére, hogy a témát még szükebbre szabjam, egyet s mást mégis el kell mondanom a gyermek nemi kutatásáról. Ez túlságosan jellemző a gyermekkori szexualitásra és túlontúl jelentős a neurózisok tünettanára. A gyermekies nemi kutatás nagyon korán megkezdődik, néha már a harmadik év előtt. Nem kapcsolódik a nemi különbségek kérdéséhez, ami a gyermeknek semmitmondó, mivel — legalább a fiúgyermek — mindkét nemet ugyanazzal a férfi-genitáléval képzeli el. Ha aztán a fiú kis nővérén vagy leánypajtásán felfedezi a vaginát, akkor elsőbben is érzékszerveinek tanúbizonyságát igyekszik letagadni, mert nem képes elképzelni hozzá hasonló emberi lényt az előtte oly értékes rész nélkül. Később megijed a számára feltáruló lehetőségtől, s kis himtagjával való túlságosan intenziv foglalkozása miatt elhangzott esetleges régebbi fenyegetések utólag hatni kezdenek. A kasztráció-komplexum uralma alá kerül, annak a komplexumnak, amelynek a kialakulása erősen befolyásolja a jellemkifejlődést, ha egészséges marad, a neurózist, ha megbetegszik, s az ellentállást, ha analitikus kezelésbe jut. A kisleányról tudjuk, hogy a nagy és látható penisz hiánya miatt sulyosan megkárositottnak érzi magát, irigyli a fiútól ezt a tulajdonát s lényegileg ebből a motivumból fejleszti ki azt a vágyát, hogy férfivá legyen, amely vágy aztán később, amikor női szerepében balsors üldözi, neurózisában tér vissza. A leány csiklója különben a gyermekkorban tökéletesen a penisz szerepét játssza, egy sajátos ingerlékenység forrása, az a hely, amelyen az autoerótikus kielégülés elérhető. A kisleány nővé való kifejlődésében sok múlik azon, hogy a csikló a hüvelybemenetnek idejében és tökéletesen átengedje ezt az ingerlékenységet. A nők úgynevezett nemi érzéketlenségének eseteiben a csikló makacsul ragaszkodott ingerlékenységéhez.

A gyermek nemi érdeklődése eleinte inkább afelé a probléma felé fordul, honnan jön a gyermek; ugyanazon probléma felé, amely a tébai szfinksz kérdésének alapja volt, s többnyire egy ujabb gyermek megjelenésekor felébredő önző aggodalomból ered. Az a felelet, amelyet a gyermekszoba készenlétben tart, hogy a gólya hozza a gyermeket, már kis gyermekeknél is sokkal gyakrabban talál hitetlenségre, mintsem tudnók. Az az érzés, hogy a felnőttek az igazságot illetőleg megcsalják, sokban hozzájárul a gyermek magáramaradásához s önállósága kifejlődéséhez. A gyermeknek azonban nem áll módjában, hogy ezt a problémát saját erejéből megoldja. Megismerési képessége elé fejletlen nemi alkata bizonyos korlátokat emel. Eleinte azt teszi fel, hogy a gyermek attól van, hogy a táplálékkal valami különöset kebelez be valaki, s azt sem tudja, hogy csak nőknek születhetik gyermekük. Később tudomására jut ez a különbség s feladja a gyermeknek az étkezésből való leszármaztatását; ez a mese számára marad fenn. A felcseperedettebb gyermek nemsokára észreveszi, hogy az atyának is kell valami szerepének lennie a gyermek születése körül, de nem bírja kitalálni, milyennek. Ha történetesen tanúja lesz a nemi aktusnak, akkor ebben — a koitusz szadisztikus félreismeréseként — leteperési kisérletet, verekedést lát. Ezt a műveletet azonban eleinte nem hozza összefüggésbe a gyermek keletkezésével. És ha az anyja ágyában és fehérneműjén vérnyomokat fedez fel, ezt is az atyja részéről ejtett sebzés bizonyitékaként fogja fel. Még későbbi gyermekéveiben sejti már, hogy a férfi nemi szerve lényeges szerepet játszik a gyermek keletkezésében, de nem tud ennek a testrésznek a vizelésnél egyéb teljesítményt tulajdonítani.

A gyermekek kezdettől fogva egyetértenek abban, hogy a gyermek születésének a bélen át kell történnie, hogy tehát a gyermek úgy jön a világra, mint a bélsártömeg. Csak minden a végbélre irányuló érdeklődés értéktelenítése után ejtik el ezt az elméletet s helyettesitik azzal a felvétellel, hogy a köldök meg-

nyilik, vagy hogy a mell tája a két emlő között a születés helye. Ilymódon közeledik a kutató gyermek a nemi tények ismeretéhez, vagy tudatlansága félrevezeti s elmegy mellettük mindaddig, amig, többnyire a nemi érést megelőző években, rendesen lealacsonyító és tökéletlen felvilágosításban nem részesül, ami nem ritkán traumás hatásokban jut kifejezésre.

Bizonyára hallottak már arról, Uraim, hogy a pszichoanalizisben a nemiség fogalma méltánytalan kiterjesztésben részesül, azzal a szándékkal, hogy a neurózisok nemi eredetének és a tünetek nemi értelmének tétele fenntartható legyen. Most maguk is megitélhetik, vajjon jogosulatlan-e ez a kiterjesztés. Csak annyira tágitottuk ki a szexualitás fogalmát, hogy a perverzek és a gyermekek nemi életét is felölelhesse. Azaz, visszaadtuk neki a helyes terjedelmét. Amit a pszichoanalizisen kivül szexualitásnak neveznek, csupán egy korlátok közé szorított, a szaporodás szolgálatában álló s normálisnak mondott nemi életre vonatkozik.

HUSZONEGYEDIK ELŐADÁS

LIBIDÓFEJLŐDÉS ÉS NEMI MEGSZERVEZŐDÉSEK (ORGANIZÁCIÓK)

Hölgyeim és uraim! Az az érzésem, hogy azt a jelentőséget, amit a nemiség felfogásában a perverzióknak tulajdonitunk, nem sikerült valóban meggyőző erővel szemléletessé tennem. Ezért egyetsmást javítgatni és pótolni szeretnék, amennyire csak telik tőlem.

Hiszen nem úgy áll a dolog, mintha csupán egyesegyedül a perverziók késztettek volna bennünket a szexualitás fogalmának arra a megváltoztatására, amely oly heves ellentmondást váltott ki. A kisgyermekkori nemiség tanulmányozása még inkább hozzájárult ehhez, s a kettőnek egymással való megegyezése lett reánk nézve

döntő. De a nemiség megnyilatkozásai a zsenge gyermekkorban, bármennyire félreismerhetetlenek legyenek is a későbbi gyermekévekben, a kezdőpontjaikon, úgylátszik, mégis a meghatározhatatlanság ködébe vesznek. Aki fejlődéstörténetre és analitikus összefüggésre nem akar ügyet vetni, az nemi jellegüket tagadni fogja s ehelyett valamilyen differenciálatlan sajátságot fog nekik tulajdonítani. Ne feledjék el, hogy jelenleg valamely folyamat nemi természetére vonatkozó általánosan elfogadott ismertetőjel egyáltalában nincs birtokunkban, hacsak nem ismét a szaporodás folyamatához való tartozása, amit túlságos szükkeblűsége miatt mellőznünk kellett. A biológiai ismertetőjelek, mint a W. Fliess által felállított 23 és 28 napos periodicitások, még nagyon vitásak; a nemi folyamatok gyanítható vegyi sajátságai még felfedezésükre várnak. A felnőttek nemi perverziói ellenben kézzelfoghatóak s félre nem érthetők. Miként már az általánosan engedélyezett elnevezésük bizonyítja, kétségtelenül nemiek. Nevezzék bár őket elfajulásos jeleknek vagy másnak, senkinek sem volt még bátorsága, hogy máshová sorozza be őket, mint a nemi élet körébe. Már egyedül ezek alapján is joggal állíthatjuk, hogy szexualitás és szaporodás nem esnek össze, mert nyilvánvaló, hogy valamennyien megtagadják a szaporodás célját.

Nem érdektelen párhuzamot látok itten. Mig a legtöbb embernek „tudatos“ és „lelki“ ugyanazt jelenti, mi kénytelenek voltunk a „lelki“ fogalmának kiszélesitésére s oly lelkinek elismerésére, amely nem tudatos. És egészen hasonló a helyzet, amikor mások a „szexuálisat“ és a „szaporodáshoz tartozót“ — vagy, ha rövidebben akarnák kifejezni: a „genitálisat“ — azonosnak mondják, mi viszont nem kerülhetjük el, hogy oly „szexuálisat“ ne valljunk annak, amely nem „genitális“, amelynek nincs köze a szaporodáshoz. Ez csak alaki hasonlatosság, de nincs mélyebb megokolás híján.

Ha azonban a nemi perverziók létezése oly kényszerítő érv ebben a kérdésben, miért nem tette meg már régen a hatását

s vitte dülőre ezt a kérdést? Valóban, nem tudok erre felelni. Talán abban rejlik az oka, hogy a nemi perverziók egészen különös felügyelet alá esnek s ez átragad az elméletre s útját állja a tudományos méltatásnak is. Mintha senkisem feledkezhetnék meg arról, hogy ezek nemcsak utálatos dolgok, hanem egyszersmind rettenetesek, veszélyesek is, mintha csábitóaknak tartanák őket s alapjábanvéve az őket élvezőkkel szemben érzett titkos irigységet kellene leküzdeni, úgy valahogy, amint ezt a hires Tannhäuser-paródiában a büntető gróf bevallja:

„A Vénusz-hegyen a becsületet eldobta s a kötelességet!
Különös, magamfajta emberrel nem esik meg ily történet!"

Voltaképpen azonban a perverzek inkább szerencsétlen flótások, akik rendkivül keményen lakolnak a nehezen elérhető kielégülésért.

Ami a perverz cselekedetet a tárgy és cél minden idegensége ellenére ennyire félreismerhetetlenül nemivé teszi, az az a körülmény, hogy a perverz kielégülés aktusa mégis többnyire teljes orgazmusban és a genitális váladékok kiüritésében végződik. Ez természetesen csak következménye az illető felnőtt voltának; a gyermeknél orgazmus és genitális kiürítés még nem igen lehetséges; jelzések helyettesitik őket, amiket ugyancsak nem ismernek el feltétlenül szexuálisaknak.

Még hozzá kell valamit fűznöm, hogy a nemi perverziók méltatását kiegészítsem. Legyenek ezek bármily hirhedtek, helyezzék bár ezeket még oly élesen is szembe a normális nemi művelettel, a megfigyelés mégis könnyen megmutatja, hogy a normálisok nemi életében csak ritkán hiányzik ez vagy az a perverz vonás. Már a csók is igényt tarthat a perverz aktus elnevezésére, mivel a kétfajta genitále helyett két erogén szájzóna egyesítéséből áll. De senkisem veti meg perverz minőségében, sőt, ellenkezőleg, a szinielőadásokban a nemi aktus letompitott jelzéseként megengedett dolog. Azonban éppen a csók könnyen válhat teljes perverzióvá, ha ugyanis oly hévvel történik, hogy közvetlenül

genitális kiürülés és orgazmus csatlakoznak hozzá, ami nem is oly ritkaság. Különben tapasztalható, hogy az egyik ember számára a tárgy tapogatása és szemlélése a nemi élvezet elengedhetetlen feltétele, a másik a nemi izgalom tetőfokán csíp vagy harap, hogy a szeretkező legmagasabb fokú izgalmát nem mindig a genitále, hanem a szerelmi tárgy más testtája váltja ki és sok egyéb hasonló, tetszésszerinti választékban. Nincs semmi értelme, hogy egyes ily vonásokkal bíró embereket a normálisok sorából kizárjunk s a perverzek közé soroljunk, sőt inkább, mind világosabban felismerhető, hogy a perverziók lényege nem a szexuális cél áthágásában, a genitálék pótlásában, sőt még csak nem is mindig a tárgy változtatásában rejlik, hanem egyedül abban a kizárólagosságban, amellyel ezek az eltérések bekövetkeznek, s amely által a szaporodást szolgáló nemi aktust félretolják. Amennyiben a perverz cselekedetek előkészítő vagy erősítő tartozékként a normális nemi aktus létrehozásába beleszövődnek, tulajdonképpen már nem perverziók. A normális és perverz szexualitás közötti szakadékot az ilyfajta tények természetesen nagyon csökkentik. Minden mesterkéltség nélkül adódik, hogy a normális szexualitás olyasvalamiből ered, ami előtte is megvolt, amikor ennek az anyagnak egyes vonásait használhatatlanokként kirekeszti s a többit összefogja, hogy uj célnak, a szaporodás céljának rendelje alá.

Még mielőtt a perverziók körül szerzett jártasságunkat arra használnók fel, hogy tisztult előfeltevésekkel ujólag elmélyedjünk a kisgyermekkor nemiségének tanulmányozásába, fel kell hívnom a figyelmüket a kettő között fennálló fontos különbségre. A perverz nemiség rendszerint kitünően központosított, minden ténykedés egy — többnyire egyetlen — cél felé tör, egy részletösztön itt felülkerekedett, ez vagy az egyedül mutatható ki, avagy a többit alávetette a saját céljainak. Ebben a tekintetben a perverz és a normális nemiség között nincs más különbség, mint az uralkodó részletösztönök s ezáltal a nemi célok különb-

sége. Itt is, ott is úgyszólván jól megszervezett zsarnokság áll fenn, csakhogy itt az egyik, amott a másik család ragadta magához az uralmat. A zsenge gyermekkor nemisége ezzel szemben általában híján van az ilyen központosításnak és szervezetnek, az egyes részletösztönei egyenrangúak, mindegyikük a maga számlájára törekszik élvezetszerzésre. A központosítás hiánya, valamint jelenléte, természetesen jól összeegyeztethető azzal a ténynyel, hogy mindkettő, a perverz akár a normális nemiség, a kisgyermekkoriból eredt. Vannak különben a fonák szexualitásnak is esetei, amelyek sokkalta nagyobb hasonlatosságot mutatnak a gyermekieshez, amennyiben számos részletösztön egymástól függetlenül juttatta magát érvényre, jobban mondva: folytatódott a céljaival együtt. Ezekben az esetekben helyesebb, ha a nemiség gyermekiességéről beszélünk, mint perverziókról.

Igy felkészülve nekiláthatunk egy oly inditvány megvitatásának, amely bizonyára nem marad megemlítés nélkül. Azt fogják nekünk mondani: miért köti magát ahhoz, hogy a gyermekkornak Ön szerint is meghatározhatatlan megnyilatkozásait, amelyekből később nemi megnyilvánulás lesz, már szexualitásnak is nevezze? Miért nem elégszik meg inkább az élettani leírással s nem akarja egyszerűen azt mondani, hogy már a csecsemőnél oly cselekvéseket lehet megfigyelni, mint az ujjszopást, vagy a váladékok visszatartását, amik arra mutatnak, hogy szervi élvezetre törekszik? Hiszen ezzel elkerülhette volna a legzsengébb korú gyermekre vonatkozó nemi életnek minden érzést sértő feltételezését. — Igenis, Uraim, semmi kivetnivalóm sincs a szervi élvezettel szemben; tudom, hogy a nemi egyesülés legmagasabb élvezete szintén csak a genitálék működéséhez kötött szervi élvezet. De meg tudják-e nekem mondani, vajjon ez az eredetileg közömbös szervi élvezet mikor kapja meg azt a nemi sajátságot, amellyel a fejlődés későbbi szakaszaiban kétségenkivül rendelkezik? Többet tudunk a „szervi élvezet"-ről, mint a szexualitásról? Azt felelik erre, hogy a nemi sajátosság éppen akkor

csatlakozik hozzá, amikor a genitálék szerepelni kezdenek; a szexuális és a genitális fedi egymást. Még a perverziókkal való érvelést is el fogják háritani, amennyiben elém tárják, hogy a legtöbb perverziónál mégiscsak a genitális kéj eléréséről van szó, habár más módon, mint a genitálék egyesítésének útján. Valóban, sokkal jobb helyzetet teremtenek maguknak, ha a szexualitás jellemzéséből törlik a szaporodásra irányuló, a perverziók miatt tarthatatlan vonatkozást s helyette a genitális működést helyezik előtérbe. De ekkor már nem állunk távol egymástól; a genitális szervek egyszerűen szembekerültek a többi szervvel. De mihez fognak azokkal a sokoldalú tapasztalatokkal, amelyek megmutatják, hogy a genitálékat az élvezet nyerése szempontjából más szervek helyettesíthetik, miként a normális csóknál, miként a nagyvilági perverz praktikákban, miként a hisztéria tünettanában? Ennél a neurózisnál egészen mindennapos, hogy ingerjelenségek, érzések és beidegzések, még a merevedés folyamatai is, amelyek a genitálékon otthonosak, a test más, távoleső tájaira tolódnak el (pl. felfelé, a fejre és arcra való áthelyezés alkalmával). Ilymódon megbizonyosodva, hogy nincs semmijük, amit az Önök értelmében vett szexualitás jellemzéséül megtarthatnának, mindenesetre rá kell magukat szánniok, hogy kövessék példámat és a „szexuális" megjelölést a zsenge gyermekkornak a szervi élvezetre törekvő tevékenykedéseire is kiterjesszék.

Most pedig, a magam igazolására, engedjenek meg még két további megfontolást. Amint tudják, a zsenge gyermekkor kétes és meghatározhatatlan élvezeti megnyilatkozásait szexuálisaknak mondjuk, mert az analizis útján a tünetektől kiindulva kétségtelenül szexuális anyagon át jutunk el hozzájuk. Megengedem, hogy ezért még nem kell azoknak maguknak is szexuálisaknak lenniök. Nézzünk azonban egy analóg esetet. Képzeljék el, hogy nem állna módunkban két kétszikű növénynek, az almafának és a babnak, a magvukból való fejlődését megfigyelni, de mindkét esetben lehetséges volna fejlődésüket a tökéletesen kifejlett

növényi individuumtól az első kétsziklevelű csiráig visszamenőleg követni. A két sziklevél nem látszik különbözőnek, mindkét esetben egészen egyforma. De fel fogom-e ezért tenni, hogy valóban egyformák s hogy az almafa és a bab közötti fajlagos különbség csak később lép fel a növényzetben? Vagy biológiailag helyesebb-e azt hinni, hogy ez a különbség már a csirában megvolt, ámbár a sziklevelek velem semmilyen különbséget sem érzékeltetnek. Ugyanezt tesszük azonban akkor, ha a csecsemő ténykedéseinél fellépő élvezetet szexuálisnak nevezzük. Vajjon kivétel nélkül minden szervi élvezet szexuálisnak nevezhető-e, vagy nincs-e a szexuális mellett másfajta élvezet is, amely nem érdemli meg ezt a nevet, azt nem vitathatom itt. Túlságosan keveset tudok a szervi élvezetről és annak feltételeiről s az analizisnek visszafelé haladó sajátságára való tekintettel egyáltalában nem csodálkozhatom, ha a végső ponton jelenleg meghatározhatatlan tényezőhöz jutok.

És még egyet! Egészbenvéve nagyon kevés alátámasztást nyertek ahhoz, amit a gyermek nemi tisztaságára vonatkozólag állitani akarnak, még akkor is, ha meg tudnak győzni, hogy a csecsemő ténykedéseit inkább nem szexuálisaknak kell minősiteni. Mert már a harmadik évtől kezdődőleg a gyermek nemi élete nem hagy semmi kétséget; ebben az időben már jelentkezni kezdenek a genitáliák, talán rendszeresen bekövetkezik a zsenge gyermekkori maszturbációnak, tehát a genitális kielégülésnek egy időszaka. A nemi élet lelki és társadalmi megnyilatkozásait nem keressük immár hiába; tárgyválasztást, egyes személyek gyöngéd előnyben részesitését, sőt a két nem egyike mellett való döntést, féltékenységet, pártatlan megfigyelések, függetlenül a pszichoanalizistől és ennek előtte megállapitottak, s bármely megfigyelő, hacsak látni akarja, megerősítheti mindezt. Azt vetik ezzel szembe, hogy a gyöngédség korai felébredésében nem is kételkedtek, csak abban, hogy ez a gyöngédség „nemi" jellegű. Ennek az elrejtését a gyermekek három és nyolc év

között persze már megtanulták, de ha eléggé figyelmesek, ennek a gyöngédségnek az „érzéki“ céljairól mindenesetre elegendő bizonyítékot tudnak majd összehordani, s ami még azután hiányzik, az az analitikus kutatásokból fáradság nélkül, bőségesen adódik. Ennek az élettartamnak a nemi céljai bensőleg összefüggnek a velük egyidejű nemi kutatással, amiből egynéhány próbát Önök elé tártam. Ezen célok némelyikének perverz jellege természetesen a gyermek szervezeti éretlenségétől függ; a gyermek ugyanis még nem fedezte fel a közösülési aktus értelmét.

Körülbelül a hatodik—nyolcadik évtől kezdve a nemi fejlődésben pangás vagy visszaesés vehető észre, amely a kulturálisan legkedvezőbb esetekben lappangási időnek nevezhető el. A lappangási idő ki is eshet, nem szükséges, hogy az egész vonalon megakassza a nemi tevékenykedést és a nemi érdeklődést. A lappangási idő beköszöntése előtti legtöbb élmény és lelki megmozdulás aztán a kisgyermekkori amnéziának esik áldozatul, annak a már ismertetett elfelejtésnek, amely legzsengébb ifjúságunkat beburkolja s tőlünk elidegeniti. Minden pszichoanalizisben beáll annak a feladatnak a szüksége, hogy ezt az elfelejtett időszakot az emlékezetbe visszaidézzük; nem háríthatják el azt a sejtésüket, hogy a nemi életnek ebben bennefoglalt kezdetei adták meg ennek az elfelejtésnek a motivumát; hogy tehát ez az elfelejtés az elfojtás eredménye.

A gyermek nemi élete a harmadik évtől kezdve sokban megegyező a felnőttével; az utóbbitól, amint már tudjuk, a genitálék fennhatósága alatt álló szilárd megszervezettség hiányában, a perverzió elkerülhetetlen jeleiben s természetesen az egész törekvés sokkal csekélyebb hatóerejében különbözik. De a nemi, vagy ahogyan mi mondani akarjuk, a libidófejlődésnek az elméletre nézve legérdekesebb szakaszai ezen időpont mögött vannak. Ez a fejlődés oly gyorsan zajlik le, hogy a közvetlen megfigyelésnek valószinűleg sohasem sikerült volna elillanó képeit megragadni. Csak a neurózisok pszichoanalitikus átvizsgálása tette lehetővé,

hogy a libidófejlődésnek még korábbi szakaszait ki lehessen találni. Ezek bizonyára nem egyebek konstrukcióknál, de ha pszichoanalitikus gyakorlatot folytatnak, azt fogják találni, hogy ezek szükséges és hasznos elgondolások. Miképpen történhetik meg, hogy a kórtan olyan jelenségeket árulhat el, amelyeket a normális tárgyon nem vehetünk észre, azt nemsokára meg fogják érteni.

Most tehát felelhetünk arra, miként alakul a gyermek nemi élete, még mielőtt kialakult volna a genitálék fennhatósága, mely a kisgyermekkorban a lappangási idő előtt kezd kibontakozni s a serdüléstől kezdve megszervezettségében állandósul. Ebben az ősi időben a laza szervezet egy neme áll fenn, amelyet praegenitálisnak fogunk nevezni. Ennek az időszaknak az előterében azonban nem a genitális, hanem a szadisztikus és az anális részletösztönök állnak. A férfias-nőies ellentéte itt még nem jut szerephez, helyét az aktiv és passziv ellentéte foglalja el, amelyet a nemi kétsarkúság előfutárának lehet tekinteni, amellyel később is összeolvad. Ami ennek a szakasznak a tevékenykedéseiben, ha a genitális időszak nézőpontjából vesszük szemügyre, férfiasnak látszik, az a felülkerekedési ösztön kifejezésének bizonyul, amely könnyen átcsap a kegyetlenbe. Passziv célú törekvések a végbélnyilásnak ebben az időben nagyon jelentős erogén zónájához csatlakoznak. A nézelődés és tudás ösztöne nagy erővel jelentkezik; a genitále a nemi életben tulajdonképpen pusztán a vizelet kiválasztásának szerveként vesz részt. Ezen időszak részletösztönei nincsenek tárgy híjával, ezek a tárgyak azonban nem esnek egybe szükségszerűen egy tárgyban. A szadisztikus-anális megszerveződés a következő lépés a genitále fennhatóságának időszaka felé. Behatóbb tanulmányozás bebizonyítja, hogy a későbbi végleges kialakulásban mennyi marad meg ebből a szezvezettségből, s hogy mily módon kénytelenek ennek a részletösztönei az uj genitális szerveződésbe beállani. A libidófejlődés szadisztikus-anális szaka mögött még

egy koraibb, még kezdetlegesebb megszerveződési fokra nyiló kilátást nyerünk, amelyen az erogén szájzónáé a főszerep. Kitalálhatják, hogy az ujjszopás nemi ténykedése idetartozik, s csodálkozhatnak a régi egyiptomiak felismerésén, akiknek művészete a gyermeket, az isteni Horust is, szájába dugott ujjal jellemzi. Abraham csak nemrégiben közölt egyetsmást arról, hogy ez a primitiv orális időszak a későbbi évek nemi életében mily nyomokat hagy vissza.

Uraim! Hiszen sejthetem, hogy utolsó közléseim a nemi szerveződésről inkább megterhelést, mintsem okulást hoztak. Talán ismét túlságosan messzire is mentem a részletekben. De legyenek türelemmel; amit itt hallottak, az későbbi felhasználása által értékesebbé válik majd számukra. Most őrizzék meg azt a benyomásukat, hogy a nemi élet — a mi kifejezésünkkel: a libidófunkció — nem lép fel kész állapotban, nem is nő tovább önmagához hasonlatosan, hanem egymásra következő időszakok során halad át, amelyek elütnek egymástól, hogy tehát egy többször megismétlődő fejlődés eredménye, mint a hernyó fejlődése a lepkéig. A fejlődés fordulópontja minden nemi részletösztön alárendelése a genitálék fennhatóságának s ezzel a szexuálitás alárendelése a szaporodási műveletnek. Ami előbb van, az ugyszólván zilált nemi élet, az egyes, a szervi élvezetre törekvő részletösztönök önálló tevékenykedése. Ezt az anarchiát mérsékeli a „praegenitális" megszerveződésekre való hajlandóság, elsőbben a szadisztikus-anális, mögötte az orális, talán legkezdetlegesebb időszak. Ehhez járulnak azok a különböző, még kevéssé ismert folyamatok, amelyek az egyik szerveződési fokot a későbbire s egy fokkal magasabbra vezetik át. Milyen jelentősége van a neurózisok megértéséhez annak, hogy a libidó ily hosszú és erős nyomokat visszahagyó fejlődési útat tesz meg, azt egy következő alkalommal fogjuk hallani.

Ma még ennek a fejlődésnek egy másik oldalát fogjuk figyelemre méltatni, tudniillik a nemi részletösztönöknek a tárgyhoz

való viszonyát. Azaz, inkább futólag áttekintjük ezt a fejlődést, hogy egy eléggé késői eredményénél hosszasabban időzzünk. Tehát a nemi ösztön összetevői közül egyeseknek eredetileg van tárgyuk, ehhez ragaszkodnak, így a leteperési ösztön (szadizmus), a nézelődési- és a tudási-ösztön. Mások, amelyek határozottabban tapadnak bizonyos erogén testzónákhoz, csak kezdetben rendelkeznek tárggyal, amig még hozzásimulnak a nem-szexuális művelethez, s feladják azt, mihelyt ettől megszabadultak. Igy a nemi ösztön orális összetevőjének első tárgya az anyai emlő, amely a csecsemő táplálékszükségletét kielégíti. A ujjszopás aktusában a szopás alatt szintén kielégült erótikus összetevő szabaddá válik, feladja az idegen tárgyat s a saját testének egy részével pótolja azt. Az orális ösztön a u t o e r ó t i k u s s á válik, amilyen az anális és a többi erogén zóna kezdettől fogva. A további fejlődés, röviden kifejezve, két célt tűz ki: először az autoerótizmus elhagyását, a saját testen választott tárgynak ismét idegen tárgyra való felcserélését, másodszor pedig: az egyes ösztönök különböző tárgyainak egyesítését, egyetlen tárggyal való helyettesítését. Ez természetesen csak akkor sikerülhet, ha ez az egy tárgy ismét egy egész, a tulajdon testhez hasonló test. Ez nem is mehet végbe anélkül, hogy az autoerótikus ösztönrezdülések bizonyos hányada használhatatlanként vissza ne maradna.

A tárgylelés folyamatai eléggé bonyolultak, mindeddig nem is ábrázolták őket áttekinthetően. Célunk érdekében hangsulyozzuk, hogy akkor, amidőn a folyamat a lappangási idő előtti gyermekévekben bizonyos fokban lezárult, a fellelt tárgy jóformán azonosnak bizonyul az orális élvezeti ösztön első, hozzáidomulással elért tárgyával. Ez a tárgy, ha nem is az anyamell, de legalább is az anya. Az anya az első s z e r e l m i tárgy. Szerelemről beszélünk ugyanis, ha a nemi törekvések lelki oldalát toljuk az előtérbe s az alapul szolgáló testi vagy „érzéki" ösztönkövetelményeket visszaszorítjuk vagy egy pillanatra el akarjuk felejteni. Abban az időben, amelyben az anya szerelmi

tárggyá lesz, a gyermek már megkezdte az elfojtás lelki munkáját, ami elvonja tudása elől nemi céljai egy részének ismeretét. Az anyának eme szerelmi tárggyá való választásához csatlakozik mármost minden, ami az „Ödipusz-komplexum" nevén a neurózisok pszichoanalitikus felderítésében oly nagy jelentőséghez jutott s talán nem kis szerepe van a pszichoanalizissel szemben mutatkozó ellentállásban.

Hallgassanak meg egy kis esetet, ami a háború folyamán történt meg: A pszichoanalizis egy derék hive orvosi minőségben a német fronton szolgál valahol Lengyelországban s a kartársak figyelmét azzal vonja magára, hogy alkalomadtán képes egy beteget váratlan módon befolyásolni. Kérdezősködésre bevallja, hogy a pszichoanalizis eszközeivel dolgozik, s rá kell magát szánnia, hogy orvostársaival közölje ebbeli tudását. Mármost esténként összegyűlnek a hadtest orvosai, kartársak és feljebbvalók, hogy a lélekelemzés titkos tanitásait meghallgassák. Ez egy darabig rendben megy, miután azonban hallgatóinak az Ödipusz-komplexumról beszélt, feláll az egyik feljebbvalója s kijelenti, hogy ezt ő nem hiszi és gazság az előadótól, hogy nekik, tisztességes, hazájukért küzdő embereknek és családatyáknak ily dolgokat mesél, s hogy megtiltja az előadások folytatását. Ezzel vége is szakadt az előadásoknak. Az analitikus áthelyeztette magát a front más részére. Én azonban azt hiszem, rosszul állunk, ha a német győzelemnek a tudomány ily „szervezetére" van szüksége, s a német tudomány ezt a szervezetet aligha bírja majd el jól.

Immár feszült érdeklődéssel szeretnék megtudni, mit tartalmaz hát ez a borzasztó Ödipusz-komplexum. A név megmondja. Mindnyájan ismerik a görög regét Ödipusz királyról, akit a végzet arra szemel ki, hogy atyját megölje s anyját vegye feleségül; aki mindent megtesz, hogy a jóslatot elkerülje s aki aztán megvakítással bünteti magát, miután értesül, hogy a kettős bűnt tudtánkivül mégis elkövette. Remélem, annak a tragédiá-

nak megrázó hatását, amelyben Szofoklesz ezt a tárgyat dolgozza fel, sokan Önök közül személyesen is átélték. Az attikai költő műve azt ábrázolja, hogy Ödipusz rég elkövetett tettét a mesterien elodázott s egyre uj jelek által felszított vizsgálat miként leplezi le lépésről-lépésre; ebből a szempontból némi hasonlatossága van a pszichoanalizis menetével. A párbeszéd folyamán adódik, hogy Jokaszte, az elvakult anya-hitves, ellene-szegül a vizsgálat folytatásának. Arra hivatkozik, hogy sok embernek megadatott álmában az anyjával való érintkezés, de az álmokra nem szabad sokat adni. Mi nem vesszük semmibe az álmokat, legkevésbé a tipikus álmokat, tehát olyanokat, amelyeket sok ember megálmodik, s nem kételkedünk abban, hogy az az álom, amelyet Jokaszte felemlít, a monda megütköztető és ijesztő tartalmával szorosan összefügg.

Csodálatos, hogy Szofoklesz tragédiája nem vált ki a hallgatóságból inkább felháborodott elutasítást, hasonló és sokkal jogosultabb visszahatást, mint egyszerű katonaorvosunknál. Hiszen ez a tragédia alapjábanvéve erkölcstelen darab, felfüggeszti az ember erkölcsi felelősségét, isteni hatalmakat állít oda a bűn rendezőiként, s az ember erkölcsi érzéseinek, amelyek védekeznek a bűn ellen, a tehetetlenségét mutatja be. Könnyen azt hihetnők, hogy a monda anyaga az istenek és a végzet vádolását célozza, s a kiváló, az istenekkel meghasonlott Euripidesz kezében valószinűleg ilyen vádirattá is vált volna. A hivő Szofoklesznél azonban szó sincs ilyen felhasználásról; jámbor leleményesség, amely szerint a legfőbb erkölcs az, hogy az istenek akaratának akkor is alávetjük magunkat, ha az bűnöset rendelne el, átsegít ezen a nehézségen. Nem találom, hogy ez a morál a darab erősségei közé tartozik, de a hatás szempontjából ez mellékes. A hallgató nem erre reagál, hanem a monda titkos értelmére és tartalmára. Ugy reagál, mintha önanalizise által felismerte volna magában az Ödipusz-komplexumot, s az isteni akaratot, valamint az orákulumot saját tudattalanjának felmagasz-

taló álcája gyanánt leplezte volna le. Mintha vissza kellene emlékeznie ama vágyaira, hogy az atyját eltávolítsa s helyébe az anyját vegye magához hitvesül, s ezek miatt el kellene szörnyűlködnie. A költő szavát is úgy érti, mintha azt mondaná neki: hiába küzködsz a felelősségeddel s hiába bizonygatod, hogy mit tettél e bűnös szándékok leküzdésére. Mégis vétkes vagy, mert nem tudtad ezeket megsemmisíteni; tudattalanul még élnek benned. És ebben van lélektani igazság. Még akkor is, ha az ember gonosz megmozdulásait a tudattalanba fojtotta s aztán azzal szeretné vigasztalni magát, hogy nem felelős értük, rákényszerül, hogy ezt a felelősséget előtte ismeretlen megokolású büntudatként érezze.

Egészen kétségtelen, hogy az Ödipusz-komplexumban a bűntudat egyik legfontosabb forrását ismerhetjük fel, amely az idegeseket oly sokszor gyötri. De még többet is; az emberi vallás és erkölcs eredeteiről szóló tanulmányomban, amelyet 1913-ban „Totem és tabu“ cím alatt nyilvánosságra hoztam, az a sejtés ébredezett bennem, hogy talán az emberiség, a maga egészében, bűntudatát, a vallásnak és az erkölcsnek ezt a végső forrását, történelmének kezdetén az Ödipusz-komplexum révén szerezte meg. Szivesen mondanék erről többet, de jobb, ha félbehagyom. Nehéz ettől a tárgytól eltérni, ha belefogtunk egyszer, s vissza kell térnünk az egyéni lélektanhoz.

Mit lehet tehát a gyermek közvetlen megfigyelése által a tárgyválasztás idején, a lappangási idő előtt, az Ödipusz-komplexumból észrevenni? Nos, könnyen látható, hogy a kis emberke az anyját kizárólag magáénak szeretné tudni, az atyja jelenlétét zavarónak érzi, kedvetlenné lesz, ha az utóbbi gyengédségeket enged meg magának az anya iránt, megelégedését fejezi ki, ha az atyja elutazott vagy távol van. Gyakran szavakban közvetlen kifejezést ad érzelmeinek, megigéri az anyjának, hogy feleségül fogja venni. Azt lehetne hinni, hogy ez Ödipusz tetteihez mérten édeskevés; ám valóban elégséges ez s a csirájában ugyanaz. Ezt

a megfigyelést gyakran ellensúlyozza az a körülmény, hogy ugyanaz a gyermek egyidejűleg más alkalommal nagy gyengédséget tanusít az atyjával szemben; de ily ellentétes — vagy helyesebben: kétértékű, ambivalens, — érzelmi beállitottságok, amik a felnőttben meghasonláshoz vezetnének, a gyermekben hosszú ideig egészen jól megférnek egymással, aminthogy később a tudattalanban állandóan egymás mellett foglalnak helyet. Azt is felhozhatják ellenvetésül, hogy a kisfiú viselkedése önző motivumokból fakad s nem jogosít fel erótikus komplexum feltevésére. Az anya a gyermek minden szükségletéről gondoskodik s ezért a gyermeknek érdeke, hogy anyja ne törődjék más emberrel. Ez is igaz, de csakhamar világossá válik, hogy ebben a helyzetben, hasonlóan más helyzetekhez, az önző érdek csak a támasztékot szolgáltatja, amelybe az erótikus törekvés belekapcsolódik. Ha a kisfiú a legleplezetlenebb nemi kiváncsiságot mutatja az anyja iránt, ha azt kivánja, hogy vele aludhasson, ha öltözködésénél közelébe furakodik vagy éppen hódító kisérletekbe fog, miként erről az anyja oly gyakran meggyőződhet s nevetve beszámolhat, akkor az anyjához való kötöttségnek erótikus természete mégiscsak minden kétségen felül biztosított. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az anya kislányával szemben is ugyanoly gondoskodást fejt ki, anélkül, hogy ugyanazt a hatást érné el, s hogy az atya elég gyakran versenyez az anyával a fiú magáhozhóditásáért, anélkül, hogy sikerülne neki az anyáéval egyenrangú jelentőséget kivívnia. Röviden, hogy a nemi jellegű előnyben-részesítés körülményét semmilyen birálat sem képes az adott helyzetből kirekeszteni. Az önző érdek szempontjából csak oktalanság lenne a kisfiú részéről, ha nem tűrne meg a szolgálatában inkább két személyt, mint csupán egyet közülük.

Amint észrevehetik, csak a fiúnak az atyjához és anyjához való viszonyát írtam le. A kisleány számára kellő változtatásokkal egészen hasonlóan alakul ez a viszony. Az atyjához való gyöngéd

ragaszkodás, az a kivánalom, hogy az anyját fölösleges személyként kiküszöbölje s helyét elfoglalja, a már a későbbi nőiesség eszközeivel dolgozó kacérság éppen a kisleánynál oly bájos képet ad, amely elfeledteti velünk a dolognak e gyermekies helyzet mögött fennálló komoly oldalát s esetleges sulyos következményeit. Ne felejtsük el ehhez hozzátoldani, hogy gyakran maguktól a szülőktől indul ki a döntő behatás a gyermek ödipuszi beállításának a felkeltésére, amennyiben ők maguk engednek a nemi vonzódásnak s ott, ahol több gyermek van, az atya határozottabban a kisleányát, az anya a fiát részesíti nagyobb gyöngédségben. A gyermek Ödipusz-komplexumának spontán természetét azonban komolyan még ez a körülmény sem ingatja meg. Az Ödipusz-komplexum család-komplexummá bővül, ha még egy gyermek kerül melléje. Ez a komplexum, az önző megkárosodottságon való ujabb megtámaszkodás segítségével, motiválja most azt, hogy ezeket a gyermek ellenségesen fogadja s vágyaiban habozás nélkül elteszi útjából. A gyermekek ezeknek a gyűlöletérzelmeknek rendszerint még sokkal inkább adnak szavakban kifejezést, mint a szülő-komplexumból eredőknek. Ha ily vágy teljesedésbe megy s a halál a nem kivánatos gyarapodást rövid időn belűl ismét eltünteti, akkor későbbi analizis alapján megtudhatjuk, hogy ez a haláleset mily fontos élmény volt a gyermek számára, ha nem is szükséges, hogy ez emlékezetében megtapadjon. A kis testvérke születése által a második helyre szorított, az első időben az anyjától jóformán elszigetelt gyermek csak nehezen felejti el ezt a mellőztetést; oly érzelmek jelentkeznek benne s lesznek gyakran állandó elidegenedés alapjává, amelyeket felnőttnél sulyos elkeseredés nevén jelölnénk. Hogy a nemi kutatás, minden következményével együtt, a gyermeknek többnyire ehhez az élettapasztalatához füződik, azt már emlitettük. Ezeknek a testvéreknek a felnövekedésével a hozzájuk való beállitás igen jelentős változásokon megy át. A fiú a nővérét szerelmi tárgyul veheti a hűtlenné vált anya pótlásaként; több

fiútestvér között, akik egy hugukért versengnek, már a gyermekszobában a későbbi élet számára fontos helyzetei adódnak az ellenséges vetélkedésnek. A kisleány a bátyjában pótlást talál az atyja helyébe, aki immár nem foglalkozik vele oly gyöngédséggel, mint az első években, vagy hugát pótlásul veszi a gyermekért, akit hiába kivánt az atyjától.

Ilyesmit és sokkal több hasonló természetű tényt mutat a gyermekek közvetlen megfigyelése s a tisztán megtartott, az analizistől befolyásolatlan visszaemlékezésük a gyermekkorukra. Ebből, többek között, azt a következtetést fogják levonni, hogy a gyermek helyzete a gyermekek sorában későbbi életére nézve rendkivül fontos körülmény, amelynek minden életleirásban helyet kellene foglalnia. De, ami még fontosabb, e könnyen megszerezhető felvilágosítások láttára, aligha fognak mosoly nélkül gondolni a vérfertőzéses tilalom magyarázatáúl szánt tudományos nyilatkozatokra. Mi mindent nem találtak itt ki! A nemi vonzalmat a gyermekkorban kezdődő együttélés állítólag elterelte ugyanannak a családnak másnemű tagjaitól, vagy a beltenyésztés elkerülésére irányuló élettani törekvés a veleszületett vérfertőzésiszonyban találná meg lelki képviselőjét! Emellett aztán még egészen megfeledkeznek arról, hogy nem lenne szükség a törvény és erkölcs ilyen kérlelhetetlen tilalmára, ha volna valamelyes megbízható természetes korlátja az incesztus-kisértésnek. Az ellenkezőjében rejlik az igazság! Az ember első tárgyválasztása rendszerint vérfertőzéses, a férfinál az anyjára, nővérére irányul, s a legélesebb tilalmakra van szükség ahhoz, hogy ezt a továbbra is ható gyermekies hajlamot a valóságtól távoltartsuk. A még ma is élő primitiv, vad népeknél a vérfertőzéses tilalmak még sokkal szigorubbak, mint nálunk, s a közelmultban Th. Reik kitünő munkájában kimutatta, hogy a vadnépek serdüléskori szertartásainak, amelyek ujjászületést jelképeznek, az az értelmük, hogy a fiúknak az anyjukhoz való vérfertőzéses megkötöttségét megszüntessék s az atyjukkal való kiengesztelődésüket helyreállítsák.

A mitológia megtanítja Önöket, hogy az emberektől állitólag annyira megvetett vérfertőzéssel habozás nélkül felruházzák az isteneket, s az ókor történetéből értesülhetnek, hogy az incesztusos testvérházasság az uralkodó részére megszentelt előirás volt (a régi fáraóknál, Peru inkáinál). Így tehát egy a köznéptől megvont előjogról van szó.

Az anyai vérfertőzés az egyik bűne Ödipusznak, a másik az apagyilkosság. Mellékesen, ez egyszersmind az a két nagy bűn, amit az emberek első szociális-vallásos intézménye, a totemizmus, üldöz. Forduljunk mármost a gyermek közvetlen megfigyelésétől a neurótikussá vált felnőtt analitikus vizsgálata felé. Mit nyujt az analizis az Ödipusz-komplexum további ismeretéhez? Nos, ez röviden megadható. Olyannak mutatja, mint amilyennek a monda elbeszéli; jelzi, hogy minden ilyen ideges maga is Ödipusz volt, vagy, ami ugyanarra vezet, erre a komplexumra való visszahatásként Hamletté vált. Az Ödipusz-komplexum analitikus képe természetesen a gyermekies vázlat felnagyítása és eldurvítása. Az apa elleni gyűlölet, az ellene irányuló halálkivánságok, nincsenek immár csupán félénken jelezve, az anya iránt való gyöngédség bevallja a célját, hogy asszonyának szeretné. Szabad-e ezeket a rikító s végletre hajló érzelmi rezdüléseket valóban azoknak a zsenge gyermekéveknek tulajdonítani, vagy talán az analizis téveszt meg bennünket egy uj tényező belevegyitése által? Nem nehéz ily tényező fellelése. Valahányszor az ember a multról számol be, s ha történetiró is az illető, tekintetbe kell vennünk azt, amit szándék nélkül a jelenből vagy a közbeeső időkből a multba visszahelyez, úgyhogy ennek a képét meghamisitja. Sőt, az ideges esetében még kérdéses is, vajjon ez a visszahelyezés tökéletesen szándék nélkül következett-e be; erre vonatkozó motivumokkal később meg fogunk ismerkedni s a régmultba „visszavetitő“ képzelődés tényével általában számot kell majd vetnünk. Könnyen felfedezzük azt is, hogy az atya ellen érzett gyűlöletet számos oly inditóok fokozza, amely későbbi

időkből és viszonyokból származik, s azt, hogy az anyára irányuló nemi vágyak oly formákba öntődtek, amelyek a gyermek számára még mindenesetre idegenek voltak. De hiábavaló fáradság lenne, ha az Ödipusz-komplexum egészét visszavetitő képzelődéssel akarnók magyarázni s későbbi időkre próbálnók vonatkoztatni. A gyermekies mag s több-kevesebb a lényegtelenebbjéből is fennmarad, mint ezt a gyermek közvetlen megfigyelése igazolja.

Az a klinikai tény, amely az Ödipusz-komplexum analitikusan megállapitott formája mögött feltünik, mármost a legnagyobb gyakorlati jelentőségű. Megtudjuk, hogy a serdülés ideje alatt, amikor a nemi ösztön először lép fel követelőleg teljes erejével, a régi családi és vérfertőzéses tárgyak ismét előtérbe nyomulnak s ujból libidinózus megszállásban részesülnek. A gyermekies tárgyválasztás csak gyenge, ámde a serdüléskori tárgyválasztásnak iránytadó előjátéka volt. Itt nagyon erős érzelmi folyamatok zajlanak le az Ödipusz-komplexum irányában vagy reá való visszahatásképpen, ezeknek azonban, mivel előfeltételeik elviselhetetlenekké váltak, nagyrészt távol kell maradniok a tudattól. Ettől az időtől kezdve az emberi egyén arra kényszerül, hogy a szülőktől való elválás nehéz munkájának szentelje magát, csak ennek elintézésével szünhet meg gyermek lenni, hogy a társadalmi közösség tagjává lehessen. A feladat a fiú szempontjából az, hogy libidinózus vágyait az anyjáról leoldja s így reális idegen szerelmi tárgy választására fordíthassa és az atyjával kibékülhessen, ha ellenzéki álláspont maradt vele szemben, vagy hogy az atyja nyomása alól felszabadulhasson, ha a gyermekies lázadozás elleni visszahatásképpen irányában alázatosságba esett. Ezek a feladatok mindenki számára adódnak; figyelemreméltó az a körülmény, hogy teljesítésük eszményi módon, vagyis mind lélektanilag, mind társadalmi szempontból, hibátlanul mily ritkán sikerül. Az idegeseknek azonban egyáltalában nem sikerül ez a feloldás, a fiú egész életén keresztül az atyja tekintélye alatt görnyed s képtelen, hogy libidóját idegen nemi tárgyra vigye

át. Ugyanez lehet a viszony megváltoztatásával a leány sorsa is. Ebben az értelemben joggal tartjuk az Ödipusz-komplexumot a neurózisok magvának.

Sejtik, Uraim, milyen könnyedén rázom le magamról a gyakorlatilag és elméletileg egyaránt jelentős körülmények nagy sorát, amelyek az Ödipusz-komplexummal összefüggnek. Mellőzöm a változatait és lehető megfordításait is. Távolabbi vonatkozásaiból még arra akarok rámutatni, hogy a költői alkotás számára meghatározó erejűnek bizonyult. Otto Rank egy érdemes könyvében megmutatta, hogy minden idők drámairói anyagukat főleg az Ödipusz- és az incesztus-komplexumból, ennek változataiból és elburkolásaiból merítették. Azt se hagyjuk felemlitetlenül, hogy az Ödipusz-komplexum mindkét bűnöző vágyát már jóval a pszichoanalizis ideje előtt felismerték a gátnélküli ösztönélet valódi képviselőiként. Az enciklopédista Diderot művei között egy híres párbeszédet találnak: „Le neveu de Rameau“, amelyet nem kisebb ember, mint Goethe dolgozott fel. Ott olvashatják ezt a különös mondatot: *Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbecillité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.*

Ámde, egy másvalamit nem hagyhatok figyelmen kivül. Ödipusz anya-hitvese nem hiába emlékeztetett bennünket az álomra. Emlékeznek még álomelemzéseink eredményére, amely szerint az álomalakitó vágyak oly gyakran perverz, vérfertőzéses természetűek vagy pedig a közeli és szeretett hozzátartozókkal szemben nem gyanított ellenségeskedést hoznak felszinre? Akkoriban felderítetlenül hagytuk, honnan erednek ezek a gonosz indulatok. Most önmaguk megadhatják a választ. Ezek a korai gyermekies, a tudatos élet számára régen felhagyott libidómegkötöttségek és tárgymegszállások, amelyek éjente még meglévőknek s bizonyos mértékben működésre képeseknek bizonyulnak.

Minthogy azonban minden embernek vannak ily perverz, vérfertőzéses és vakul halált kivánó álmai, nemcsak az idegeseknek, ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a ma normálisok fejlődési útjukat szintén a perverziókon és az Ödipusz-komplexum tárgymegszállásain keresztül tették meg, hogy ez az út a rendes fejlődés útja, hogy az idegesek csak megnagyítva s durvábban mutatják azt, amit az álomelemzés az egészségesnél is elárul. És ez az egyik indító oka annak, amiért az ideges tünetek tanulmányozása elé az álmokét helyeztük.

HUSZONKETTEDIK ELŐADÁS

A FEJLŐDÉS ÉS A VISSZAESÉS (REGRESSZIÓ) SZEMPONTJAI — KÓROKTAN

Hölgyeim és Uraim! Hallottuk, hogy a libidóműködés széleskörű fejlődésen megy át, míg a normálisnak nevezhető módon a szaporodás szolgálatába nem léphet. Most azt szeretném kifejteni, milyen jelentősége van ennek a ténynek a neurózisok okozásában.

Azt hiszem, egybevág az általános kórtan tanitásaival az a feltevésünk, hogy ilyen fejlődésmenet kétféle veszéllyel jár, először a gátlás, másodszor pedig a visszaesés *(regresszió)* veszélyével. Másszóval, az élettani folyamatoknak változatokra való hajlamossága mellett, be kell következnie annak, hogy a fejlődés nem minden előkészitő szakaszon jut át egyformán jól s nem minden ilyen szakaszt győz le maradéktalanul; a működés bizonyos hányada állandóan visszamarad azon a korai fokon és a fejlődés teljes képébe belevegyül a fejlődésbeli gátlás bizonyos mértéke.

Keressünk ezekhez a folyamatokhoz más területeken párhuzamokat. Ha egy egész nép elhagyja a lakóhelyét és ujat kutat fel, miként ez az emberiség történelmének régebbi korszakaiban gyakran megesett, akkor az uj helyén bizonyára nem érkezett meg teljes számban. Egyéb veszteségeken kivül rendszeresen meg

kellett történnie, hogy a vándorlók kis csoportjai vagy kötelékei útközben megállapodtak s ezeken az állomásokon letelepedtek, míg a főtömeg továbbvonult. Vagy, hogy közelebbeső hasonlatokat keressünk, jól tudják, hogy a legmagasabbrendű emlősállatoknál a hím csiramirigyek, amelyek eredetileg mélyen bent a hasüregben fészkeltek, a méhen belüli élet bizonyos idejében vándorútra kelnek, amely által jóformán közvetlenül a medencevég bőre alá kerülnek. Ennek a vándorlásnak a következményeként a hím állatok egy részénél azt találhatjuk, hogy a páros szerv egyike visszamaradt a medenceüregben, vagy pedig az úgynevezett lágyékcsatornában, amelyen vándorlása közben mindkettőnek át kellett haladnia, állandóan elhelyezkedett, vagy legalábbis, hogy ez a csatorna nyitva maradt, holott normálisan a csiramirigyek helyzetváltoztatásának befejezése után be kellene zárulnia. Amikor fiatal orvostanhallgató koromban Brücke vezetése mellett első tudományos munkámat végeztem, a hátulsó ideg-gyököknek egy kis, még nagyon archaikus, hal hátgerincében való eredetével foglalkoztam. Azt találtam, hogy ezeknek a gyököknek az idegfonalai a szürke állomány hátsó szarvának nagy sejtjeiből erednek, ami más gerincvelővel bíró állatokra már nem áll. Nemsokára azonban azt is felfedeztem, hogy ilyen idegsejtek a szürke állományon kivül a hátsó gyök úgynevezett spinális ducáig az egész vonal mentén fellelhetők, amiből azt a következtetést vontam le, hogy ezeknek a ganglion-csoportoknak a sejtjei a gerincvelőből az idegek gyökérterületére vándoroltak. Ezt mutatja a fejlődéstan is; ennél a kis halnál azonban a vándorlás egész útját visszamaradt sejtek jelezték. Behatóbb vizsgálat könnyen felfedheti ezeknek az összehasonlitásoknak a sebezhető pontjait. Ezért tehát egyenesen ki akarjuk mondani, hogy minden egyes nemi törekvés részére lehetőnek tartjuk, hogy egyes részei a fejlődés korábbi fokain visszamaradtak, ha más részek el is érték a végcéljukat. Felismerhetik emellett, hogy minden ily törekvést az élet kezdetétől fogva folytonos áramlatnak képzelünk

el, amelyet csak mesterségesen bontunk szét külön egymásra-következő lépcsőfokokra. Helyes az a benyomásuk, hogy ezek az elképzelések további tisztázást követelnek, ámde ez a kisérlet tulságosan messzire vezetne. Hadd állapodjunk még meg abban, hogy egy részlettörekvésnek koraibb fokon való ilyen visszamaradása a rögződésnek (*Fixierung*) — tudniillik az ösztön rögződésének — nevét nyerje.

Az ilyen lépcsőzetes fejlődésnek második veszedelme abban rejlik, hogy azok a részletek is, amelyek továbbjutottak, könnyen visszatérhetnek megforditott mozgással ezeknek a koraibb fokoknak egyikére, amit visszaesésnek, regressziónak nevezünk. A törekvés akkor fog ilyen visszaesésre inditóokot találni, ha működésének kifejtése, tehát kielégitési céljának az elérése, a későbbi vagy magasabb fejlődési formában erős külső akadályokba ütközik. Önként adódik az a feltevés, hogy rögződés és visszaesés nem függetlenek egymástól. Minél erősebb a rögződés a fejlődés folyamán, annál inkább ki fog térni a működés a külső nehézségek elől a visszaesés útján egészen azokig a rögződésekig, tehát annál kevésbé ellentállónak mutatkozik a kialakult működés a lefolyásának külső gátjaival szemben. Gondoljanak arra, ha egy nép vándorlása közben vándorútjának állomásain nagy csoportokat hagyott hátra, akkor a messzebbre előnyomultak számára természetesen adódik, hogy ezekre az állomásokra huzódjanak vissza, ha vereséget szenvednek vagy túlerős ellenségbe ütköznek. Mindenesetre azonban minél számosabban maradnak vissza közülük a vándorlás folyamán, annál inkább fenyegeti őket a vereség veszélye.

Hogy a neurózisokat megérthessék, fontos, hogy ezt a rögződés és visszaesés közt fennálló viszonyt ne veszítsék szem elől. Akkor aztán szilárdan megállhatnak a neurózisok keletkezésének, kóroktanának kérdésében, amellyel nemsokára foglalkozni fogunk.

Egyelőre még a visszaesésnél időzünk. Azok után, amiket a libidóműködés fejlődéséről megtudtak, kétféle fajtájú visszaeséssel számolhatunk, tudniillik az első libidó-megszállta tárgyakhoz

való visszatéréssel, ezek pedig, amint ismeretes, vérfertőzéses természetűek, s az egész nemi megszerveződésnek koraibb fokokra való visszatérésével. Mindkét fajta előfordul az indulat-áttételes neurózisoknál és ezek mechanizmusában nagy szerepre jut. Különösen a libidónak első, vérfertőzéses tárgyaihoz való visszatérése oly vonás, amely a neurótikusoknál fárasztó szabályszerűséggel található meg. Sokkal többet mondhatunk a libidó-visszaesésről, ha a neurózisoknak egy másik csoportját, az úgynevezett nárcisztikusakat szintén tekintetbe vesszük, ami azonban jelenleg nincs szándékunkban. Ezek a bántalmak felvilágosítást adnak még más, a libidóműködésnek eddig nem említett fejlődési folyamatairól s ennek megfelelően a visszaesésnek is uj fajtáit mutatják. Azt hiszem azonban, hogy jelenleg mindenekelőtt óvnom kell Önöket, nehogy a visszaesést és az elfojtást összecseréljék és segítenem kell Önöket abban, hogy e két folyamatnak egymáshoz való viszonyát tisztázhassák. Az elfojtás, mint emlékeznek, az a folyamat, amely a tudatraképes aktust, tehát azt, amely a tudatelőttes *(Vbw.)* rendszerhez tartozik, tudattalanná teszi, tehát a tudattalan *(Ubw.)* rendszerbe visszaszorítja. És éppígy elfojtásnek nevezzük, ha a tudattalan lelki aktus általában nem juthat a következő tudatelőttes rendszerbe, hanem a cenzura a küszöbről visszautasítja. Az elfojtás fogalma tehát nem zár magába semmilyen a nemiségre vonatkozó viszonyt; kérem, jegyezzék ezt jól meg. Tisztára lélektani folyamatot jelez, amelyet még jobban jellemezhetünk azáltal, hogy helyrajzinak, topikus-nak, nevezzük. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy vonatkozása van a felvett lelki helyekkel, vagy, ha ezt a durva segédelképzelést ismét el akarnók ejteni, a lelki apparátusnak különálló lelki rendszerekből való felépitésével.

Csak az itt megtett összehasonlítás figyelmeztet arra, hogy a „visszaesés“ szót eddig nem általános, hanem egészen különleges jelentésében alkalmaztuk. Ha megadják neki az általános értelmét, a fejlődés magasabb fokáról az alacsonyabb fokra való

visszatérést, akkor az elfojtás is a visszaesés alá sorozható, mert ugyancsak leirható, mint visszatérés egy lelki aktusnak a fejlődés szerinti korábbi és mélyebb fokára. Csakhogy az elfojtásnál nem kell törődnünk ezzel a visszafutó iránnyal, mert dinámikai értelemben azt is elfojtásnak nevezzük, ha a lelki aktus a tudattalan alacsonyabb fokán fogva marad. Az elfojtás éppen ilyen topikus-dinámikai fogalom, míg a visszaesés tisztán leíró természetű. De azon, amit eddig visszaesésnek neveztünk és a rögződéssel vonatkozásba hoztunk, kizárólag a libidónak fejlődése korábbi állomásaihoz való visszatérését értettük, tehát olyasvalamit, ami az elfojtástól ıényegében különbözik s tőle teljesen független. A libidó visszaesését nem is nevezhetjük tisztán lelki folyamatnak s nem tudjuk, hogy a lelki apparátusban milyen helyet juttassunk neki. Ha a lelki életre a legerősebb hatása van is, mégis a szervi tényező a legszembetünőbb rajta.

Ily fejtegetések, mint a fenti, bizony, Uraim, kissé szárazak lesznek! Forduljunk a klinikához, hogy valamivel hatásosabban alkalmazzuk őket. Tudják, hogy a hisztéria és a kényszerneurózis az indulat-áttételes neurózisok csoportjának két főképviselője. A hisztériánál történik ugyan libidó-visszaesés az elsődleges vérfertőzéses nemi tárgyakhoz, éspedig egészen rendszeresen, de jóformán sose áll be visszaesés a nemi megszerveződés egy koraibb fokára. Ehelyett a hisztériás mechanizmusban az elfojtásé a főszerep. Ha szabad ennek a neurózisnak eddigi biztosított ismeretét egy konstrukcióval kiegészítenem, akkor a tényállást a következőképpen írhatnám le: A részletösztönök egyesülése a genitálék fennhatósága alatt bekövetkezett, de ennek az eredményei a tudattal összekapcsolt tudatelőttes rendszer ellentállásába ütköznek. A genitális megszerveződés tehát csak a tudattalan számára érvényes, nem ugyanígy a tudatelőttes számára is, s ez a tudatelőttes részéről való elutasítás oly képet teremt, amely bizonyos mértékben a genitálék fennhatósága előtti állapothoz hasonlit. Mindazonáltal egészen más valami. — A két libidó-

visszaesés közül a nemi megszerveződés koraibb szakaszára való visszaesés a lényegesen feltünőbb. Minthogy ez a hisztériánál hiányzik, a neurózisokra vonatkozó egész felfogásunk viszont még a kelleténél erősebben áll a hisztéria tanulmányozásának hatása alatt, ami időben az első volt, azért a libidó-visszaesés jelentősége is sokkal később ötlött fel nekünk, mint az elfojtásé. Legyünk elkészülve, hogy szempontjaink még másképpen is bővülnek s átértékelődnek, ha majd a hisztérián és kényszerneurózison kivül még a többi, nárcisztikus neurózisokat is bevonhatjuk vizsgálódásaink körébe.

A kényszerneurózisnál, ellentétben az előbbivel, a libidó visszaesése a szadisztikus-anális előfokra a legfeltünőbb, s a tünetek megnyilvánulásának legmértékadóbb ténye. A szerelmi impulzusnak ekkor a szadisztikus impulzus jelmezét kell magára öltenie. Az a kényszerképzet: meg szeretnélek ölni, alapjábanvéve, ha megszabadították bizonyos nem véletlen, hanem elengedhetetlen rárakodásaitól, nem jelent mást, mint: szeretnélek szerelemben élvezni. Vegyék hozzá, hogy egyidejűleg tárgyvisszaesés is történt, úgyhogy ezek az impulzusok csak a legközelebbi és legszeretettebb személyekre vonatkoznak, akkor elképzelhetik azt az elszörnyűködést, amit ezek a kényszerképzetek a betegben előidéznek, s egyszersmind azt az idegenszerűséget, amellyel a tudatos szemléletük előtt megjelennek. De az elfojtásnak is megvan a maga tetemes része ezeknek a neurózisoknak a mechanizmusában, bár ezt a részt oly futólagos bevezetésben, mint amilyen a miénk, nem könnyen bonthatjuk szét. A libidó visszaesése elfojtás nélkül sohasem okozna neurózist, hanem perverzióba menekülne. Ebből láthatják, hogy az elfojtás az a folyamat, amely a legsajátosabb tulajdona a neurózisnak s ezt leginkább jellemzi. Egyszer azonban lesz talán arra is alkalmam, hogy megmutassam Önöknek, amit a perverziók mechanizmusáról tudunk, s ekkor látni fogják, hogy itt sem játszódik le minden oly egyszerűen, mint ahogy azt az ember elképzelni szeretné.

Uraim! Azt hiszem, hogy az imént hallott fejtegetések a libidó rögződéséről és visszaeséséről leginkább akkor elégitik majd ki Önöket, ha a neurózisok kóroktanának kikutatására fogják előkészítésképpen felhasználni. Erről eddig még csupán egyetlen közlést tettem, azt tudniillik, hogy az ember idegesen akkor betegszik meg, ha nincs meg a lehetősége, hogy libidóját kielégítse, tehát megbetegszik a „lemondáson", miként ezt kifejeztem, s hogy tünete éppen a megtagadott kielégülés pótlása. Természetesen nem akarja ez azt jelenteni, hogy a libidókielégülés minden megtagadása, bárkit érint, idegbeteggé tesz, hanem csupán azt, hogy a neurózis minden átvizsgált esetében a lemondás tényezője kimutatható volt. Ez a tétel tehát nem fordítható meg. Bizonyára azt is megértették, hogy ez az állítás nem akarta a neurózisok kóroktanának egész titkát feltárni, hanem éppen csak egy fontos és elmaradhatatlan feltételt emelt ki.

Most nem tudjuk, vajjon ennek a tételnek a további megvitatásában a lemondás természetéhez, vagy az általa érintett ember sajátosságához tartsuk-e magunkat. Hiszen a lemondás csak nagyritkán általános és teljes; hogy kórtényezőként hathasson, mindenesetre arra a kielégülési fajtára kell vonatkoznia, amely után az illető kizárólag vágyódik, amelyre kizárólag képes. Általában nagyon sok útja van annak, hogy a libidó-kielégülés hiánya elviselhető lehessen, anélkül, hogy miatta meg kellene betegedni. Mindenekelőtt ismerünk oly embereket, akik képesek ilyen nélkülözést baj nélkül magukra vállalni; ezek aztán boldogtalanok, sóvárgásban szenvednek, ámde nem betegednek meg. Továbbá tekintetbe kell vennünk, hogy éppen a nemi vágyrezdülések rendkivül plasztikusak, ha szabad így kifejeznem magam. Itt az egyik a másik helyébe léphet, az egyik átveheti a másik hatóerejét; ha az egyik kielégülését a valóság megtagadja, egy másiknak a kielégülése teljes kárpótlást nyujthat. Ugy viszonylanak egymáshoz, mint folyadékkal töltött közlekedő csatornák hálózata s ez a genitálék fennhatósága alá kerülésük

ellenére is így van, amit nem is lehet oly könnyen egy elképzelésben egyesíteni. Továbbá nagy a képessége a szexualitás részletösztöneinek, akárcsak a belőlük összefoglalt nemi törekvésnek arra, hogy tárgyukat változtassák, másik helyébe, tehát egy kényelmesebben elérhető helyébe is, becseréljék; ez az eltolhatóság és készség, hogy szurrogátumokat vegyenek át, szükségszerűleg erősen elleneműködik a lemondás kórokozó hatásának. A nélkülözés-okozta megbetegedés ellen védő folyamatok között az egyik különös kulturális jelentőséget nyert. Ez abban áll, hogy a nemi törekvés a részlet-élvezetre vagy a szaporodási-élvezetre irányuló célját feladja s más célt fogad el, olyat, amely származása szerint összefügg a felhagyottal, de maga már nem nevezhető szexuálisnak, hanem társadalminak. Ezt a folyamatot „szublimálás"-nak nevezzük, miközben alkalmazkodunk ahhoz az általános értékeléshez, amely társadalmi célokat magasabbra becsül, mint az alapjukban önző nemieket. A szublimálás különben csak egy különleges esete a nemi törekvések más, nem szexuálisokhoz való hozzáidomulásának. Más összefüggésben egyszer még beszélni fogunk róla.

Most az lesz a benyomásuk, mintha mindez az elviselhetőségére szolgáló eszköz jelentőségében leszorította volna a nélkülözést. De nem, mégis megtartja kórokozó erejét. Az ellenszerek nem minden esetben kielégitők. Annak a kielégitetlen libidó-mennyiségnek, amelyet az ember átlag magára vehet, megvan a határa. A libidó plaszticitása vagy szabad mozgékonysága semmiesetre sincs mindenkinél tökéletesen meg s a szublimálás a libidónak mindig csak bizonyos hányadát tudja elintézni, amellett, hogy a szublimálásra való képesség sok embernek csak kis mértékben adatott meg. A megszorítások között a legfontosabb nyilván a libidó mozgékonyságának megszorítása, mert ez az egyén kielégülését nagyon csekély számú cél és tárgy elérésétől teszi függővé. Emlékezzenek csak rá, hogy a tökéletlen libidófejlődés nagyon kiadós, talán többszöri libidórögződést is hagy vissza a megszer-

vezősés és tárgyválasztás korai szakaszainál, amelyek többnyire nem alkalmasak a valóságos kielégülésre, s ekkor a libidó rögződésében fel fogják ismerni azt a második erős tényezőt, amely a lemondással összefog a betegség előidézésében. Képletszerű megröviditéssel kimondhatják, hogy a libidó rögződése a hajlamosító, belső, a megvonás az esetleges, külső tényezőt szolgáltatja a neurózisok kóroktanában.

Megragadom itt az alkalmat, hogy óvjam Önöket egy egészen felesleges vitában való állásfoglalástól. A tudományos vitában nagyon kedvelt szokás, hogy kiragadják az igazság egy részét, ezt az egész helyébe illesztik s aztán ennek javára a másik résszel, ami nem kevésbé igaz, szembehelyezkednek. Ezen az úton már a pszichoanalitikus mozgalomból is több irány hasadt le, amelyek közül az egyik csak az önző ösztönöket ismeri el, ezzel szemben tagadja a szexuális ösztönök létezését, a másik csupán a reális életfeladatok hatását méltányolja, az egyéni mult hatását azonban nem veszi észre és több efféle. Itt aztán alkalom kinálkozik hasonló szembeállításra és vitára; exogén vagy endogén betegségek-e a neurózisok, bizonyos alkat elmaradhatatlan követelményei-e vagy az élet bizonyos ártalmas (traumás) benyomásának eredményei, és különösképpen: a libidó rögződése (és az egyéb nemi alkat) vagy a megvonás nyomása idézi-e őket elő? Ez a dilemma szerintem nem bölcsebb egy másiknál, amit elébük terjeszthetnék: vajjon a gyermeket az atya részéről való megtermékenyités vagy az anya részéről való megfogamzás hozza-e létre? Joggal válaszolják erre, hogy mindkét feltétel egyaránt elengedhetetlen. A neurózisok létrehozásában a viszony, ha nem egészen azonos, legalábbis nagyon hasonló. A keletkezés szempontjából az ideges megbetegedések esetei egy sorozattá rendeződnek, amelyen belül a két tényező — nemi alkat és élmény, vagy ha úgy akarják: a libidó rögződése és a megvonás — olyképpen szerepelnek, hogy az egyik nő, amikor a másik fogy. A sorozat egyik végén állnak azok a végletes esetek, amelyekről meggyőződéssel mondhatják:

ezek az emberek egészen különleges libidófejlődésüknél fogva minden körülmény között megbetegednek, bármely élményük is lett volna, bármely kíméletesen bánt volna is velük az élet. A másik végen állnak azok az esetek, amelyekről, megfordítva, azt kell gondolniok, hogy a betegség bizonyosan nem érte volna őket utól, ha az élet nem hozza őket ebbe vagy abba a helyzetbe. A sorozaton belül az egyes esetekben a hajlamosító nemi alkat többje vagy kevesebbje összetalálkozik az élet ártó követelményeinek kevesebbjével vagy többjével. Nemi alkatuk nem hozta volna magával részükre a neurózist, ha nem éltek volna át ilyen élményeket és ezek az élmények nem hatnának traumásan rájuk, ha a libidó viszonyai mások lettek volna. Ebben a sorban talán a jelentőségnek bizonyos többletét ismerhetem el a hajlamosító tényezőkre nézve; ez az engedmény is attól függ azonban, mily messze akarják az idegesség határvonalát kijelölni.

Uraim! Azt az ajánlatot teszem Önöknek, hogy az ilyfajta sorokat kiegészítő sorozatnak nevezzük, s arra készítem Önöket elő, hogy lesz még alkalmunk egyéb hasonló sorozatok felállítására.

Az a szivósság, amellyel a libidó bizonyos irányokhoz és tárgyakhoz tapad, úgyszólván a libidó tapadóssága, önálló, egyének szerint változó tényezőnek tünik fel nekünk, amelynek függőségi viszonyai tökéletesen ismeretlenek, amelynek a jelentőségét a neurózisok kóroktanában bizonyára nem fogjuk többé lebecsülni. De ne is becsüljük túl ennek a viszonynak a benső-ségét. A libidónak éppen az ilyen „tapadóssága" ugyanis — ismeretlen okokból — számos feltétel mellett a normálisnál is fellelhető s meghatározó tényezőként találjuk meg ama személyeknél, akik bizonyos értelemben az idegesek ellentétei, a perverzeknél. Már a pszichoanalizis előtti időkben is ismeretes volt (Binet), hogy a perverzek anamnézisében meglehetős gyakran felfedezhető a rendellenes ösztöniránynak vagy tárgyválasztásnak igen korai benyomása, amelyen aztán az illető

libidója egész életére fennakadt. Sokszor nem tudjuk megmondani, mi tette ezt a benyomást képessé, hogy a libidóra oly erős vonzást fejtsen ki. Elmondok egy ilyenfajta magam által megfigyelt esetet. Egy férfi, akinek ma a nő genitáléja és egyéb bájai mitsem jelentenek s akit csak egy bizonyos formájú, cipőbe bujtatott láb képes ellenállhatatlanul nemi ingerületbe hozni, vissza tud emlékezni egy a hetedik évéből származó olyan élményére, amely libidójának rögződésére mértékadóvá vált. Zsámolyon ült a nevelőnője mellett, akinél angol órát kellett volna vennie. A nevelőnő, egy fonnyadt, csúf vénlány, vizenyősen kék szemekkel és pisze orral, aznap lábait fájlalta s ezért azokat bársonypapucsba bujtatva, egy párnán nyugtatta; emellett a lábszára a legilledelmesebben el volt takarva. Az olyan sovány, inas láb, mint amilyet akkor a nevelőnőjénél észlelt, ezentul immár, a normális nemi ténykedésnek egy serdüléskori félénk kisérlete után, egyedüli nemi tárgyává lett, s ebben az emberben ellenállhatatlanul felkeltette a szenvedélyeket, ha ehhez a lábhoz még más oly vonások is társultak, amelyek az angol nevelőnő tipusára emlékeztették. Libidójának ily rögződése azonban nem tette neurótikussá, hanem perverzzé, lábfetisistává, amint mondani szoktuk. Látják tehát, hogy ámbár a libidónak a tulságos, hozzá még időelőtti rögződése a neurózisok keletkezéséhez nélkülözhetetlen, a hatásköre mégis messze túlhaladja a neurózisok területét. Ez a feltétel önmagában éppoly kevéssé döntő, mint az előbb említett megvonás.

A neurózisok keletkezésének kérdése tehát bonyolódni látszik. Valóban a pszichoanalitikus vizsgálat uj tényezővel ismertet meg, amelyet kóroktani sorozatunkban nem vettünk figyelembe, s amely leginkább oly esetekben ismerhető fel, amelyekben az addigi egészséges állapotot hirtelen megzavarja az ideges megbetegedés. Ezeknél az embereknél rendszerint vágyrezdülések küzdelmének, vagy, szokott elnevezésünk szerint, lelki konfliktusnak a jelei találhatók fel. Az egyéniség egy része,

bizonyos vágyakat képvisel, egy másik rész viszont huzódik ezektől s elhárítja őket. Ilyen konfliktus nélkül nincs neurózis. Ez még nem látszana különösnek. Tudják, hogy lelki életünket szakadatlanul konfliktusok mozgatják, amelyekben döntenünk kell. Tehát bizonyára különös feltételeknek kell érvényesülniök ahhoz, hogy az ily konfliktus kórokozóként hasson. Fel szabad tennünk a kérdést, vajjon mik ezek a feltételek, milyen lelki hatalmak között játszódnak le ezek a kórokozó konfliktusok, mi a konfliktus viszonya a többi előidéző tényezőhöz.

Remélem, kielégítő válaszokat adhatok Önöknek ezekre a kérdésekre, habár vázlatosan le is rövidítem őket. A konfliktust a megvonás idézi fel, amennyiben a kielégülését vesztett libidó most arra szorul, hogy más tárgyakat és útakat keressen. Feltétele az, hogy ezek a más útak és tárgyak az egyéniség egy részének ne nyerjék meg a tetszését, úgyhogy tiltakozás következik be, ami a kielégülés uj fajtáját egyelőre lehetetlenné teszi. Innen az út a tünetképzés irányában halad tovább; ezt az útat később követni fogjuk. Az elutasított libidinózus törekvések végül mégis elérik, hogy bizonyos kerülő útakon érvényre jussanak, habár nem anélkül, hogy bizonyos átformálódásokkal és lecsökkenésekkel ne tennének némiképpen eleget az ellenük való tiltakozásnak. A kerülő útak a tünetképződés útjai, a tünetek az uj vagy pótló kielégülések, amiket a megvonás ténye tett szükségessé.

A lelki konfliktus jelentőségét más kifejezésmóddal is lehet méltányolni, amikor ugyanis azt mondjuk: a külső megvonáshoz, hogy kórokozóan hasson, még a belső megvonásnak is hozzá kell járulni. Külső és belső megvonás ekkor természetesen különböző útakra és tárgyakra vonatkoznak. A külső megvonás a kielégülés egyik lehetőségét veszi el, a belső megvonás másik lehetőséget akarna kizárni, amelyért aztán a konfliktus kirobban. A leírás ezen módjának azért adnám az elsőbbséget, mert rejtett tartalma van. Arra a valószinűségre utal ugyanis, hogy a belső

távoltartások az emberi fejlődés őskorában igazi külső akadályokból eredtek.

Ámde, mik azok a hatalmak, amelyektől a libidinózus törekvés elleni tiltakozás kiindul, tehát ki a másik fél a kórokozó konfliktusban? Ezek, egész általánosságban, a nem szexuális ösztönerők. „Én-ösztönök" címén foglaljuk őket össze; az indulatátviteli neurózisok pszichoanalizise nem ad jól hozzáférhető útat a további szétbontásukra, legfeljebb azok az ellentállások ismertetnek meg velük bizonyos mértékben, amelyek az analizissel szembehelyezkednek. A kórokozó konfliktus tehát meghasonlás az énösztönök és a nemi ösztönök között. Az esetek nagy sorában az a látszat, mintha lehetne konfliktus különböző, tisztán nemi törekvések között is; alapjábanvéve azonban ez ugyanaz, mert a két egymással konfliktusban álló nemi törekvés közül az egyik mindig úgyszólván az ént szolgálja, mig a másik maga ellen szítja az én tiltakozását. Marad tehát a konfliktus az én és a szexualitás között.

Uraim! Valahányszor a pszichoanalizis egy lelki történést a nemi ösztönök teljesítményeképpen lefoglalt, ujra meg ujra bosszús tiltakozással szemére vetették, hogy hiszen az ember nem áll csupán szexualitásból s a lelki életben van még a szexualitáson kivül más ösztön és érdek is, nem szabad „mindent" a szexualitásból levezetni stb. Nos, nagyon örvendetes, hogy egyszer az ellenféllel egy nézetet is vallhat az ember. A pszichoanalizis sohasem feledkezett meg arról, hogy vannak nem szexuális ösztönerők is, a nemi ösztönöknek az énösztönöktől való éles elkülönitésén épült fel és, minden ellentmondás előtt, nem hogy azt állította volna, hogy a neurózisok a szexualitásból erednek, hanem, hogy az én és a szexualitás konfliktusának köszönhetik eredetüket. Nincs is elgondolható motivuma arra vonatkozólag, hogy az énösztönök létezését vagy jelentőségét elvitassa, amikor a betegségben és az életben a nemi ösztönök szerepét követi nyomon. Csakhogy éppen az lett a sorsa, hogy

elsősorban a nemi ösztönökkel kellett foglalkoznia, mivel az indulatáttételes neurózisok útján ezek váltak a megfigyelésre leginkább hozzáférhetőkké, s mert hivatása volt mindannak a tanulmányozása, amit mások elhanyagoltak.

Nem is áll meg, hogy a pszichoanalizis ne törődött volna az egyéniség nem szexuális részével. Éppen az én és a szexualitás elkülönítése engedte meglátnunk különös élességgel, hogy az énösztönök is jelentős fejlődésen esnek át, oly fejlődésen, amely sem nem teljesen független a libidóétól, sem nem történik erre való visszahatás nélkül. Az én fejlődését mindenesetre sokkal kevésbé ismerjük, mint a libidóét, mivel ugyanis az én felépítésére nézve csak a nárcisztikus neurózisok tanulmányozása kecsegtet felvilágosítással. De van már egy figyelemreméltó kisérletünk Ferenczi részéről, amelyben az én fejlődési fokait elméletileg megkonstruálja, s legalább két helyen szilárd pillléreket nyertünk ennek a fejlődésnek a megitélésére. Hiszen nem gondolunk arra, hogy egy ember libidinózus érdekei eredetileg ellentétben álljanak önfenntartási érdekeivel; ellenkezőleg, az én minden fokon arra fog törekedni, hogy az egyidejű nemi megszerveződésével összhangban maradjon s ezt maga alá rendelje. A libidó-fejlődésben az egyes szakaszok felváltása valószinűleg előírt útat követ; de nem utasítható el a gondolat, hogy ez a lefolyás az én részéről megváltoztatható, s bizonyos párhuzamosságról, az én és a libidó fejlődési szakaszainak bizonyos megegyezéséről, talán szintén történt gondoskodás; sőt, ennek a megegyezésnek a zavara kórokozó tényezőként szerepelhet. Részünkről fontos szempont mármost, miképpen viselkedik az én, ha libidója a fejlődésének bizonyos helyén erős rögződést hagy vissza. Az én engedélyezi ezt a rögződést s ekkor a megfelelő mértékben perverzzé, vagy, ami egyet jelent vele, gyermekiessé lesz. De viselkedhetik elutasítólag is a libidónak ezzel a megállapodottságával szemben, s ekkor az ennek elfojtása van ott, ahol a libidónak rögződés volt a sorsa.

Ezen az úton eljutunk ahhoz a megismeréshez, hogy a neurózisok kóroktanának harmadik tényezője, a konfliktusra való hajlandóság, éppúgy függ az én fejlődésétől, mint a libidóétól. A neurózisok keletkezésébe való bepillantásunk tehát tökéletesebbé vált. Először itt van, mint legáltalánosabb feltétel, a megvonás, aztán a libidó rögződése, ami a libidót határozott irányba tereli, harmadsorban pedig a konfliktusra való hajlandóság az én fejlődése alapján, amely ily libidómegmozdulásokat elutasított. A tényállás tehát nem olyan kuszált és nehezen áttekinthető immár, mint amilyennek Önök valószinűleg a fejtegetéseim folyamán látták. De persze, azt fogjuk találni, hogy nem vagyunk még készen. Még valami ujat is hozzá kell fűznünk s valami már ismertet tovább kell boncolnunk.

Hogy az én fejlődésének a konfliktus képződésére s így a neurózisok keletkezésére való hatását bemutathassam, egy példát szeretnék Önök elé tárni; ez a példa, ámbár teljesen költött, egyetlen pontban sem tér el a valószinűségtől. Egy Nestroy bohózat címére támaszkodva „A földszinten és az első emeleten“ felírással akarnám jellemezni. Földszinten lakik a házmester, az első emeleten a háziúr, gazdag és előkelő ember. Mindkettőjüknek van gyermeke, s mi feltesszük, hogy a háziúr leánykájának szabad felügyelet nélkül a proletárgyermekkel játszani. Ilymódon nagyon könnyen megeshetik, hogy a gyermekek játékai neveletlen, azaz szexuális jelleget kezdenek ölteni, hogy „papátmamát“ játszanak, egymást intim műveleteik közben szemlélgetik és genitáléjukat kölcsönösen izgatják. A házmesterleány, aki a felnőttek szexualitásából, öt vagy hat éves kora ellenére is, sok mindent megfigyelhetett, esetleg a csábitó szerepét vette át. Ezek az élmények, ha nem is tartottak huzamosabb ideig, elégségesek arra, hogy a gyermekeknél bizonyos nemi megmozdulásokat keltsenek életre, amelyek aztán a közös játék megszünte után, néhány éven keresztül, maszturbációként jelentkeznek. Eddig tart a közösség; a végleges következmény a két gyermek-

nél nagyon különböző lesz. A házmesterleány a maszturbációt talán a havivérzés beálltáig folytatja, ezután nehézség nélkül lemond róla, néhány évvel később összeáll valakivel, talán gyermeke is születik, az életnek ezt vagy azt az útját fogja járni, amelyen talán népszerű művésznővé válik, aki aztán arisztokrata hölgyként végzi életét. Sorsa nyilván kevésbé fényesen fog kialakulni, mindenesetre azonban a szexualitás korai gyakorlása nem ejt benne kárt és neurózis nélkül fogja életét leélni. Másként a háziúr leánya. Ez már korán s még gyermekként sejti meg, hogy helytelenséget követett el, rövidebb idő multán, de talán csak kemény küzdelem után fog lemondani a maszturbációs kielégülésről s bizonyos nyomottság mégis megmarad lényében. Ha fiatal leány korában abba a helyzetbe jut, hogy valamit megtud az ember nemi érintkezéséről, felderítetlen undorral fog tőle elfordulni s tudatlan akar maradni. Valószinűleg most is behódol egy ujólag fellépő legyőzhetetlen maszturbációs kényszernek, amiről panaszkodni nem mer. Azokban az években, amelyekben a férfinak női mivoltában kellene tetszenie, ki fog nála törni a neurózis, ami meghiusítja házasságát s megfosztja élete reményétől. Ha mármost sikerül az analizis révén bepillantást nyerni ebbe a neurózisba, kiderül, hogy ez a jólnevelt, intelligens és magasratörő leány tökéletesen elfojtotta nemi ingereit, hogy azonban ezek, számára tudattalanul, a játszótársával való szegényes élményekhez tapadnak.

A két sorsnak a különbözősége az egyforma élmények hasonlósága ellenére is onnan ered, hogy az egyik énje oly fejlődésen ment keresztül, amely a másiknál nem következett be. A házmester leánya a nemi életet később éppoly természetesnek és habozás nélkül követhetőnek látta, mint gyermekkorában. A háziúr leánya jó nevelésben részesült s ennek követelményeihez alkalmazkodott. Énje a felkinálkozó ösztönzésekből olyan eszményeket alkotott a női tisztaságról és vágymentességről, amelyeket a nemi élet nem tür meg; értelmi képzettsége lefokozta érdek-

lődését a női szerep iránt, amely pedig sorsa volna. Énjének ez a magasabb erkölcsi és értelmi fejlődése juttatta konfliktusba szexualitása követeléseivel.

Ma még az én fejlődésének egy másik pontjánál szeretnék időzni, mind bizonyos messzirenyiló kilátások, mind amiatt, mert éppen a következők alkalmasak arra, hogy az énösztönöknek és a nemi ösztönöknek általunk kedvelt éles s nem magától értetődő különválasztását igazolják. Mindkét fejlődésnek, az én és a libidó fejlődésének, megitélésében oly szempont kivánkozik az első helyre, amelyet eddig még nem méltányoltak kellőleg. Hiszen mindkettő alapjábanvéve hagyaték, annak a fejlődésnek a rövidített megismétlése, amelyen az egész emberiség az ősidőktől kezdve igen hosszú időkön át végighaladt. Úgy gondolnám, hogy a libidó fejlődésén minden további nélkül feltünik ez a filogenetikus eredet. Gondoljanak rá, miként került az egyik állatosztályban a genitális apparátus a szájjal a legbensőbb viszonyba, a másikban nem választható el a kiválasztás szervétől, ismét másikban a mozgás szerveihez csatlakozott. Oly dolgok ezek, amelyeknek vonzó leírását találhatják W. B ö l s c h e értékes könyvében. Az állatoknál úgyszólván nemi megszerveződésekké merevedve megtalálhatók az összes perverziófajok. Az embernél azonban a filogenetikus nézőpontot részben elhomályosítja az a körülmény, hogy azt, ami alapjábanvéve öröklött, az egyéni fejlődésben mégis ujra meg ujra meg kell szerezni, valószinűleg azért, mert ugyanazok a körülmények, amelyek annakidején a megszerzésre ösztökéltek, még fennállnak és minden egyesre hatást fejtenek ki. Azt mondhatnám, hogy annakidején alkotólag hatottak, most pedig előidézőleg. Ezenkivül kétségtelen, hogy az előírt fejlődés menetét minden egyénnél friss behatások kivülről megzavarhatják és módosithatják. Azt a hatalmat azonban, amely ily fejlődést kényszerített az emberiségre s ugyanazon irányú nyomását ma éppúgy érvényesíti, ismerjük; ez ismét a valóságban adott megvonás, vagy, ha igazi nagy nevén nevezzük, az

élet nélkülözései: az 'Ανάγκη. — Az élet nélkülözésének a fejlődés mozgatójaként való ilyetén méltánylása különben nem kell hogy elfogulttá tegyen a „belső fejlődési törekvések" jelentőségével szemben, ha ilyenek bebizonyíthatók.

Mármost nagyon is figyelemreméltó, hogy a nemi ösztönök és az énösztönök nem viselkednek egyformán a valóságos nélkülözéssel szemben. Az önfenntartási ösztönök s mindaz, ami velük összefügg, könnyebben nevelhetők; már korán megtanulják, hogy alávessék magukat a kényszerűségnek s fejlődésüket a valóság utasitásai szerint rendezzék be. Ez érthető, mivel azokat a tárgyakat, amelyekre szükségük van, semmilyen más módon nem szerezhetik meg, ezek nélkül a tárgyak nélkül az egyénnek el kell pusztulnia. A nemi ösztönök nehezebben nevelhetők, mert kezdetben nem ismerik a tárgy nélkülözését. Minthogy szinte élősködően simulnak a többi testi működéshez és a tulajdon testen autoerótikusan kielégülnek, eleinte kiesnek a valóságadta nélkülözés nevelő hatása alól s a makacsságnak, befolyásolhatatlanságnak ezt a jellemvonását, tehát azt, amit „belátáshiány"-nak nevezünk, a legtöbb embernél bizonyos tekintetben az egész életen keresztül megőrzik. És aztán az ifjú nevelhetősége rendszerint véget is ér, amikor a nemi szükségletei végleges erővel felébrednek. Ezt tudják a nevelők s eszerint cselekszenek; de talán a pszichoanalizis eredményei még arra is ráveszik őket, hogy a nevelés főidejét a csecsemőkortól kezdve a zsenge gyermekévekre helyezzék át. A kis emberke gyakran már négyötéves korára kész s később csak lassanként hozza napvilágra, ami már benne rejtőzik.

Hogy a két ösztöncsoport jelzett különbségének teljes jelentőségét méltányolhassuk, messziről kell kezdenünk, s be kell vezetnünk azoknak a szemlélésmódoknak egyikét, amelyek az ökonómiai elnevezésre tarthatnak számot. Ezzel ráléptünk a pszichoanalizis egyik legfontosabb, de sajnos egyben leghomályosabb területére. Azt a kérdést vetjük fel, vajjon lelki berendezé-

sünk munkájában észre lehet-e venni valamilyen vezető szándékot, s erre első megközelitésképpen akként felelünk, hogy ez a szándék az élvezet megszerzésére irányul. Úgylátszik, egész lelki működésünket az vezeti, hogy élvezetet nyerjen s kerülje a kínt, hogy automatikusan az élvezet elve kormányozza. Mármost mindenáron szeretnők tudni, mik az élvezet és a kín keletkezésének feltételei, de éppen ez a tudásunk hiányzik. Nyugodt lélekkel csak annyit szabad állítanunk, hogy az élvezet valahogyan a lelki berendezésben működő ingermennyiség lecsökkentéséhez, lefokozásához vagy kioltásához, a kín ellenben annak növeléséhez kötött. Az ember számára hozzáférhető legintenzivebb élvezetnek, a nemi aktus végrehajtásakor érzett élvezetnek a vizsgálata ebben a pontban kevés kétséget hagy. Minthogy ily élvezeti folyamatoknál lelki ingerület vagy energia mennyiségének sorsáról van szó, az ilyszerű szemlélésmódokat ökonómiaiaknak nevezzük. Észrevehetjük, hogy a lelki berendezés feladatát és teljesítményét másként s általánosabban is leírhatjuk, mint az élvezet nyerésének hangsulyozásával. Azt mondhatjuk, hogy a lelki berendezés azt a szándékot szolgálja, hogy a kivülről és belülről hozzáközeledő ingermennyiségeket, ingerületi tömegeket feldolgozza és elintézze. A nemi ösztönöket illetőleg minden további nélkül nyilvánvaló, hogy fejlődésük kezdetén, valamint végén, az élvezet nyerésén fáradoznak; ezt az eredeti működésüket változtatás nélkül megtartják. Ugyanerre céloznak kezdetben egyéb ösztönerők is, az énösztönök. A nagy tanitómester, a nélkülözés hatása alatt azonban az énösztönök csakhamar megtanulják, hogy az élvezet elvét egy módosítással helyettesítsék. A kín elkerülésének a feladata részükre csaknem egyenértékű az élvezet nyerésének feladatával; az én azt tapasztalja, hogy nem lehet elkerülni a közvetlen kielégülésről való lemondást, az élvezet nyerésének az elhalasztását, egy darabka kín elviselését s általában bizonyos élvezeti forrásoknak feladását. Az ilymódon nevelt én „értelmes"-sé vált, nem engedi többé, hogy

az élvezeti elv uralkodjék, hanem a valóság elvét követi, ami végeredményben szintén élvezetet keres, de a valóságra való tekintet által biztosított, habár időben elhalasztott és lecsökkent élvezetet.

Az élvezeti elvről a valóság elvére való átmenet egyike a legfontosabb haladásoknak az én fejlődésében. Tudjuk már, hogy a nemi ösztönök az én-fejlődésnek ezt a darabját későn s csak vonakodva követik, és később hallani fogjuk, milyen következményekkel jár az emberre, hogy a szexualitása megelégszik a külső valósághoz való ily laza viszonnyal. És most végezetül még egy idevágó megjegyzést. Ha az ember énjének éppúgy megvan a maga fejlődéstörténete, mint a libidójának, akkor nem fognak meglepődni annak hallatára, hogy vannak „én-regressziók" is, s tudni szeretnék azt is, hogy az énnek ez a visszatérése az előbbi fejlődési szakaszokhoz, mily szerepet játszhat az ideges megbetegedéseknél.

HUSZONHARMADIK ELŐADÁS

A TÜNET KÉPZŐDÉSÉNEK ÚTJAI

Hölgyeim és Uraim! A laikus számára a tünetekben rejlik a betegség lényege és a gyógyítás egyet jelent neki a tünetek eloszlatásával. Az orvos fontosnak tartja, hogy a tüneteket megkülönböztesse a betegségtől, s azt mondja, hogy a tünetek elhárítása még nem egyenlő a betegség meggyógyításával. Ami kézzelfogható azonban a tünetek elmulasztása után a betegségből még megmarad, az csupán a képesség uj tünetek életrekeltésére. Azért jelenleg a laikus álláspontjára fogunk helyezkedni és a tünetek megmagyarázását egyenlő értelműnek fogjuk venni a betegség megértésével.

A tünetek — itt természetesen a lelki (vagy lelki eredetű, pszichogén) tünetekről és lelki betegségről van szó — az élet egészére nézve káros vagy legalább haszontalan megnyilvánulá-

sok, amelyeket az egyén gyakran kelletlenül panaszol el s amelyek lehangoltsággal vagy szenvedéssel járnak nála. A legnagyobb veszteség, amit okoznak, abban a lelki erőmennyiségben van, amit maguk felemésztenek, továbbá abban, amelyet a leküzdésük igényel. Ez a két erőbefektetés a tünetek kiadós képződése esetén az egyén lelki energiájának rendkivüli elszegényedését s ezáltal minden fontos életfeladattal szemben való tehetetlenségét okozhatja. Minthogy ez az eredmény főleg az így lefoglalt energia-mennyiségen múlik, ebből könnyen rájöhetnek arra, hogy „betegnek lenni" lényegében gyakorlati fogalom. De, ha elméleti álláspontra helyezkednek és nincsenek tekintettel ezekre a mennyiségekre, akkor könnyen azt mondhatják, hogy valamennyien betegek, azaz idegesek vagyunk, mivel a tünet képződésének feltételei a normális embernél is fellelhetők.

Az ideges tünetekről már tudjuk, hogy oly konfliktus eredményei, amely a libidó kielégülésének egy uj fajtája miatt képződik. Az a két erő, amely meghasonlott egymással, a tünetben ismét találkozik, mintegy kibékül, megalkuszik a tünet képződésében. Ezért is oly ellentálló a tünet; mindkét oldalról támogatják. Azt is tudjuk, hogy a konfliktus két szereplőjének egyike a kielégitetlen, a valóságtól elutasított libidó, amelynek most kielégülésére más útakat kell keresnie. Ha a realitás kérlelhetetlen marad, még ha a libidó hajlandó is más tárgyat választani a megvont helyébe, akkor a libidó kénytelen lesz a visszaesés útjára lépni s kielégülését egy már felhagyott megszervezettségben vagy az érzelmileg régebben elintézett tárgyak egyikében keresni. A visszaesés útjára a libidót rögződés csábítja, amelyet fejlődésének ezen a helyein visszahagyott.

Most aztán a perverzióhoz vezető út élesen elválik a neurózishoz vezetőtől. Ha ezek a visszaesések nem váltják ki az én ellentmondását, akkor nem is kerül sor a neurózisra, s a libidó valamilyen valóságos, habár már nem normális kielégüléshez jut. Ha azonban az én, ami nemcsak a tudat felett,

hanem a motoros beidegzéshez s így a lelki törekvések megvalósításához vezető útak felett is rendelkezik, nem ért egyet ezekkel a visszaesésekkel, akkor megjelenik a konfliktus. A libidónak, mintha elvágták volna az útját, meg kell próbálnia, hogy valahová kitérjen, ahol az élvezet elvének követelése szerint az energia mennyisége lecsapódhatik. Az én alól ki kell vonnia magát. Ily kitérést azonban a most visszaeső módon megtett fejlődés útján lehetővé tesznek számára a rögződések, amelyekkel szemben az én annakidején elfojtásokkal védekezett. Amikor a libidó, visszaáramlása közben, ezeket az elfojtott állásokat megszállja, kivonta magát az én és törvényeinek hatalma alól, ezzel azonban le is mondott minden nevelésről, amit ennek az énnek a hatása alatt megszerzett. A libidó irányítható volt mindaddig, amig kielégülés kecsegtette; a külső és belső megvonás kettős nyomása alatt azonban engedetlenné lesz s visszaemlékezik a régi jó időkre. Ez ilyenformán a lényegében megváltozhatatlan természete. Azok a képzetek, amelyekre a libidó most az erejét megszállásként átviszi, a tudattalan rendszerhez tartoznak s azok a folyamatok uralkodnak felettük, amelyek itten lehetségesek: elsősorban a sűrítés és az eltolás. Ezzel oly körülmények keletkeztek, amelyek tökéletesen egyeznek az álom képződésének a viszonyaival. Amint a tudattalanban kialakult tulajdonképpeni álomnak, amely egy tudattalan vágyfantázia teljesítése, segítségére jön egy darabka tudatos (tudatelőttes) működés, amit a cenzura fejt ki s aminek megtörténte után a nyilvánvaló álom képződését kompromisszum gyanánt megengedi, éppúgy a tudattalanban való libidóképviseletnek is számolnia kell a tudatelőttes én hatalmával. Az az ellentmondás, amely ellene az énben feltámadt, „ellentétes megszállás"-ként nyomába szegődik, s arra kényszeríti, hogy azt a kifejezésmódot válassza, amely egyszersmind a maga kifejezése is lehet. Így keletkezik aztán a tünet, mint a tudattalan libidinózus vágyteljesülés sokszorosan eltorzított ivadéka, mesterien kiválasztott kétértelműség, két egymásnak tökéletesen ellent-

mondó értelemmel. Ámde ebben az utolsó pontban az álomnak és a tünetnek képződése között különbség ismerhető fel, mert az álom képződésénél a tudatelőttes cél csak arra irányul, hogy az alvást lehetővé tegye, hogy ne engedjen semmit sem a tudatig előnyomulni, ami az alvást zavarhatná; nem ragaszkodik azonban ahhoz, hogy a tudattalan vágyrezdülésnek éles „nem"-et, „ellenkezőleg"-et kiáltson oda. Türelmesebb lehet, mert az alvó helyzete kevésbé veszélyeztetett. A valósághoz vivő kivezető útat már maga az alvás állapota is kizárja.

Láthatják, hogy a libidó kitérését, a konfliktus feltételei mellett, a rögződések jelenléte teszi lehetővé. Ezeknek a rögződéseknek a visszaeséses megszállása az elfojtás megkerülésére és a libidó oly levezetésére — vagy kielégülésére — vezet, amely betartja a kiegyezés feltételeit. A tudattalanon és a régi rögződéseken át vett kerülő úton végül sikerült a libidónak, hogy egy, bár rendkivül korlátozott s már alig észrevehető, valóságos kielégültségig hatoljon előre. Hadd fűzzek ehhez a kimenetelhez két megjegyzést. Először is figyeljék meg, milyen szorosan egymáshoz kapaszkodva mutatkoznak itt egyrészt a libidó és a tudattalan, másrészt az én, a tudat és a valóság, ámbár kezdettől fogva semmiesetre sem tartoznak együvé, s hallgassák meg továbbá azt a közlésemet, hogy mindaz, amit itt elmondtam, s a most következő részek is, csupán a hisztériás neurózisnál való tünetképződésre vonatkoznak.

Hol találja fel mármost a libidó azokat a rögződéseket, amelyekre az elfojtások áttörése miatt szüksége van? A kisgyermekkori szexualitás ténykedéseiben és élményeiben, a gyermekkor elhagyott részlettörekvéseiben és feladott tárgyaiban. Tehát hozzájuk tér ismét vissza a libidó. Ennek a gyermekkornak a jelentősége kettős; egyrészt ekkor jelenkeztek először azok az ösztön-irányok, amelyeket a gyermek veleszületett alkatában magával hozott, másodszor pedig külső behatások, véletlen élmények ekkor ébresztettek fel, hoztak működésbe először más

ösztönöket. Azt hiszem, nem lehet kétséges, hogy jogunk van erre a kettéosztásra. Hiszen a veleszületett alkat megnyilvánulása nem ütközik kritikai megfontolásba, az analitikus tapasztalat azonban egyenesen kényszerít annak a feltételezésére, hogy a gyermekkor merő véletlen élményei libidó-rögződéseket hagyhatnak hátra. Nem is látok ebben semmi elméleti nehézséget. Az alkati hajlamok bizonyára szintén régi elődök élményeinek az utóhatásai, valamikor ezek is szerzettek voltak; ily szerzés nélkül nem volna öröklődés. És vajjon képzelhető-e, hogy ily öröklésre vezető szerzés éppen az általunk megfigyelt nemzedéknél szünik meg? A kisgyermekkori élmények jelentőségét nem kellene azonban, amint ezt szivesen teszik, az elődök és a tulajdon érettkor élményeivel szemben tökéletesen elhanyagolni, hanem ellenkezőleg, különös méltánylásban kellene részesíteni. Annál fontosabb következményekkel járnak, mivel a befejezetlen fejlődés idejébe esnek s éppen ez a körülmény teszi őket képessé, hogy traumásan hassanak. Roux és mások fejlődés-mechanikai munkái megmutatták, hogy egy tűszúrás az oszlásnak induló csirasejtbe súlyos fejlődési zavarral jár. Ugyanez a sértés, ha a lárvát vagy a kifejlett állatot érné, nyomtalanúl múlna el.

A felnőtt libidó-rögződése, amit az alkati tényező képviselőjeként vezettünk be a neurózisok kóroktani egyenletébe, most tehát részünkre két további tényezőre bomlik; az öröklött alkatra és a korai gyermekkorban szerzett hajlamosságra. Tudjuk, hogy a sémás ábrázolást a tanuló minden bizonnyal szivesen fogadja. Foglaljuk tehát össze ezeket a viszonyokat egy képletbe:

A neurózis oki eredete = Hajlamosság a libidó-rögződés alapján + Esetleges (traumás) élmény

Hajlamosság a libidó-rögződés alapján:

Nemi alkat (Őstörténelmi élmény) — Kisgyermekkori élmény

Az öröklött nemi alkat a hajlamosság nagy választékát mutatja aszerint, amint ez vagy az a részletösztön, önmagában vagy

másokkal társulva, különös erővel megalapozott. A kisgyermekkori élmény tényezőjével a nemi alkat ismét „kiegészítő sorozatot" ad, egészen hasonlóan a hajlamosság és a felnőtt esetleges élménye között először ismertté vált sorozathoz. Itt is, mint ott, ugyanazok a végletes esetek találhatók meg s a helyettesítésnek ugyanazok a viszonyai. Könnyen felvetődik itt az a kérdés, vajjon a libidó visszaesésének legfeltünőbbjét, a nemi megszerveződés legkoraibb szakaszaira való regressziót, túlnyomóan az öröklött alkati tényező határozza-e meg, de legjobban tesszük, ha a feleletet erre a kérdésre elhalasztjuk, amig az ideges megbetegedési formák nagyobb sorát nem vehetjük figyelembe.

Maradjunk most annál a ténynél, hogy az analitikus vizsgálat a neurótikusok libidóját a kisgyermekkori élményekhez kötötten mutatja be. Ezeknek tehát oly látszatot ad, hogy roppant jelentőségűek az ember életére és megbetegedésére. Ez a jelentőségük korlátlanul megmarad, amennyiben a gyógykezelés munkája jön számba. De ha nem tekintjük ezt a feladatot, akkor mégis könnyen ésszrevesszük, hogy itt félreértés fenyeget, ami arra vezethetne, hogy az életről túlságosan egyoldalúan, az idegesek helyzete alapján, tájékozódjunk. Hiszen a kisgyermekkori élmények jelentőségéből le kell vonni, hogy a libidó visszaesően tért vissza hozzájuk, miután a későbbi állásaiból kiszorult. Ekkor azonban nagyon nyilvánvaló az ellentétes következtetés, hogy a libidó-élményeknek a maguk idejében nem is volt jelentőségük, hanem azt csak később, visszaeséssel szerezték meg. Emlékezzenek vissza, hogy ilyen alternativához már az Ödipusz-komplexum tárgyalásánál állást foglaltunk.

A döntés most sem fog nehezünkre esni. Az a megjegyzés, hogy a kisgyermekkori élmények libidó-megszállását — tehát a kórokozó jelentőségüket — nagymértékben növelte a libidó visszaesése, kétségtelenül igaz, de tévedésre vezetne, ha egyedül ezt tartanók iránytadónak. Más megfontolásoknak is érvényesülniök

kell. Először is a megfigyelés minden kétséget kizárólag arra vall, hogy a kisgyermekkori élményeknek megvan a maguk jelentősége, amit a gyermekévekben be is igazolnak. Hiszen vannak gyermekkori neurózisok is, amelyeknél az időbeli visszatolás tényezője szükségszerűen nagyon lecsökken vagy egészen elesik, amennyiben a megbetegedés a traumás élményekhez ezek közvetlen folyományaképpen csatlakozik. Ezeknek a kisgyermekkori neurózisoknak a tanulmányozása a felnőttek idegességének nem egy veszedelmes félreértésétől óv meg, hasonlóan ahhoz, ahogy a gyermekek álmai adták a kulcsot a felnőttek álmainak a megértéséhez. A gyermekek neurózisai pedig nagyon gyakoriak, sokkal gyakoribbak, mintsem hinni szokták. Sokszor elsiklanak felettük, rosszaság vagy neveletlenség jeleinek tartják őket, gyakran a gyermekszoba tekintélyei megfékezik, de a későbbi visszapillantáskor mindig könnyen rájuk ismerhetünk. Többnyire szorongásos hisztéria alakjában lépnek fel. Hogy ez mit jelent, azt egy későbbi alkalommal még látni fogjuk. Ha a későbbi években kitör a neurózis, akkor azt az analizis rendszerint annak a talán csak fátyolszerűen, csak jelzésekkel megalkotott kisgyermekkori megbetegedésnek egyenes folytatásaként leplezi le. Vannak azonban, miként mondottuk, esetek, amelyekben ez a gyermekkori idegesség minden megszakítás nélkül élethossziglan tartó betegségben folytatódik. A gyermekek neurózisának egynéhány, kevés, esetét — megjelenésének idejében — még magán a gyermeken elemezhettük: sokkal gyakrabban meg kellett elégednünk azzal, hogy az érett korában megbetegedett felnőtt utólagos bepillantást engedett gyermekkori neurózisába, amikor aztán bizonyos kiigazitásokat és óvószabályokat nem volt szabad elhanyagolnunk.

Második helyen aztán azt is meg kell mondanunk, hogy érthetetlen lenne, hogy a libidó oly rendszeresen a gyermekkor idejére esik vissza, ha nem lenne ott valami, ami vonzást fejthetne ki reája. Annak a rögződésnek, amit a fejlődés

útjának egyes helyein felteszünk, csak akkor van tartalma, ha meghagyjuk ott, állandóan lekötötten, a libidó-energia egy bizonyos mennyiségét. Végül arra is figyelmeztethetem Önöket, hogy itt a kisgyermekkori s későbbi élmények hatékonysága és kórokozó jelentősége között hasonló kiegészítő viszony áll fenn, mint azokban a sorozatokban, amelyeket már eddig tanulmányoztunk. Vannak esetek, amelyekben a keletkezés egész súlya a gyermekkor nemi élményeire tolódik, amelyekben ezek a benyomások súlyosan traumás hatást fejtenek ki, s nincs is más támogatásra szükségük, mint amit az átlagos nemi alkat és ennek kifejletlensége szolgáltathat. Emellett vannak olyan esetek, amelyekben minden hangsúly a későbbi konfliktusra esik s a gyermekkori benyomások analitikus kiemelése teljesen a visszaesés munkájának mutatkozik; tehát a „fejlődésbeli gátlás"-nak és a „visszaesés"-nek végletes esetei és e kettő között e két tényező közös működésének minden foka.

Ezek a viszonyok bizonyos mértékben érdeklik a pedagógiát, amelynek az a célja, hogy a gyermek nemi fejlődésébe való korai beavatkozással megvédjen a neurózistól. Amig az érdeklődés főleg a kisgyermekkori nemi élményekre irányul, azt kell hinnünk, hogy minden megtörtént az ideges betegségek megelőzése érdekében, ha gondoskodás történik arról, hogy ez a fejlődés elodázódjék s a gyermektől ilyen élmények távolmaradjanak. Ámde, tudjuk már, hogy a neurózisok keletkezésének feltételei összetettebbek és egyetlen tényező figyelembevétele még nem lehet reájuk általános befolyással. A gyermekkor szigorú őrzése veszít értékéből, mert az alkati tényezővel szemben tehetetlen; ezenfelül még nehezebben is vihető keresztül, mintahogy ezt a nevelők képzelik, s két oly veszélyt is rejt magában, amelyet nem szabad semmibevennünk. Egyrészt ugyanis túllő a célon, vagyis a nemi elfojtás következményeiben káros mértékének kedvez, másrészt a gyermeket a szexuális követelményeknek a serdülés korában várható rohamával szemben ellent-

állásra képtelenül küldi az életbe. Így egészbenvéve tökéletesen kétséges marad, meddig járhat a gyermekkori kórmegelőzés előnnyel, s hogy vajjon az aktuálissal szemben való megváltozott beállítás nem nyújt-e a neurózisok megelőzésében jobb támadási felületet.

De térjünk vissza a tünetekhez. Ezek tehát a libidónak koraibb időkre való visszaesése által pótlását adják a megvont kielégülésnek, amivel elszakíthatatlanul összekapcsolódik a tárgyválasztásnak vagy a megszerveződésnek visszaesése korábbi fejlődési szakaszaira. Már régebben hallottuk, hogy a neurótikus valahol a multjában megtapad; most tudjuk, hogy ez multjának oly időszaka, amelyben libidója nem volt kielégülés híján, amelyben boldog volt. Addig keresgél az élete történetében, amig ily időszakra nem talált, még ha egészen a csecsemőkoráig kell is visszatérnie, ahogyan erre visszaemlékezik vagy későbbi adatok alapján ezt elképzeli. A tünet valahogyan megismétli a kielégülésnek azt a zsenge-gyermekkori módját, csakhogy a konfliktusból származó cenzura által eltorzítva, rendszerint a szenvedés érzésére átfordítva s a betegség indító okaiból vett elemekkel vegyítve. A kielégülésnek azon a módján, amely a tünettel jár, sok a meglepően idegenszerű. Nem nézzük, hogy felismerhetetlen a beteg részére, aki az állítólagos kielégülést inkább szenvedésnek érzi s panaszolja. Ez az átalakítás a lelki konfliktusra tartozik, amelynek nyomása alatt a tünetnek létre kellett jönnie. Ami egykor az egyén kielégülése volt, annak ma ellentállását vagy utálatát kell kiváltani. Az érzésnek ily megváltozására ismerünk egy igénytelen, de tanulságos régi példát. Ugyanaz a gyermek, amely mohón szívta az emlőből az anyatejet, néhány évvel később erős ellenkezést érez a tejivással szemben, aminek legyőzése nehézséget okoz a nevelésben. Ez az ellenkezés undorrá fokozódik, ha a tejnek vagy a vele vegyített italnak „föle“ van. Aligha utasítható el az a gondolat, hogy ez a „bőr“ felidézi az egykor oly forrón áhitott anyamell

emlékét. A kettő között persze ott van az elválasztás traumásan ható élménye.

Megint más valami az, ami a tüneteket különöseknek és a libidót kielégítő eszköz-mivoltukban érthetetleneknek állítja elénk. Semmiben sem emlékeztetnek mindarra, amitől normálisan kielégülést szoktunk várni. Többnyire nem törődnek a tárggyal és ezzel feladják vonatkozásaikat a külső valósághoz. Ezt megértjük a valóság elvétől való elfordulás és az élvezet elvéhez való visszatérés következményeképpen. Egyszersmind azonban visszatérés ez a kiszélesített autoerótizmus egy módjához is, amint ez a nemi ösztönnek az első kielégüléseket nyújtotta. A külvilág megváltoztatásának a helyébe testi elváltozást tesz, tehát belső műveletet egy külső helyébe, alkalmazkodást cselekvés helyett, ami ismét filogenetikus szempontból igen jelentős visszaesés. Ezt csak egy ujabb összefüggésben fogjuk megérteni, amit még a tünetképződésre vonatkozó analitikus vizsgálatokból kell megtudnunk. Továbbá gondoljunk arra, hogy a tünetképződésnél a tudattalannak ugyanazok a folyamatai működtek közre, mint az álom keletkezésénél: a sűrítés és az eltolás. A tünet, akár az álom, valamit beteljesültnek mutat, kielégülést a gyermekies kielégülés mintájára, de a legszélsőbb sűrítés ezt a kielégülést egyetlen érzéssé vagy beidegzéssé szoríthatja össze, a legszélsőbb eltolás az egész libidinózus komplexum kis részletére korlátozhatja. Nem csoda, ha sokszor magunknak is nehézséget okoz a tünetben a gyanított s mindig bebizonyosodott libidó-kielégülés felismerése.

Már bejelentettem, hogy még valami ujat is meg kell ismernünk; ez valóban meglepő valami s megzavarja az embert. Tudják, hogy a tünetekből kiinduló analizis elvezet azoknak a kisgyermekkori élményeknek az ismeretéhez, amelyekhez a libidó rögződött s amelyekből a tünetek alakulnak. Nos, a meglepetés abban van, hogy ezek a kisgyermekkori élmények nem mindig igazak. Sőt, az esetek nagy többségében nem igazak, s egyes

esetekben egyenes ellentétben állnak a történelmi igazsággal. Belátják, hogy ez a lelet minden másnál alkalmasabb, hogy hitelét vegye vagy az analizisnek, ami ily eredményre vezetett, vagy a betegeknek, akiknek kijelentéseire épült az analizis, valamint a neurózisok egész megértése. Ezenfelül valami teljesen összezavaró is jár vele. Ha az analizis által napvilágra hozott kisgyermekkori élmények mindenkor valóak lennének, meg volna az érzésünk, hogy biztos talajon mozgunk; ha rendszeresen hamisitottak lennének, kitalálások, a betegek elképzelései gyanánt lepleződnének le, akkor el kellene hagynunk ezt az ingatag talajt s másikra kellene menekülnünk. De sem így, sem úgy nem áll a dolog, hanem a tényállás bebizonyíthatólag az, hogy az analizisben megszerkesztett vagy emlékezetből adott gyermekkori élmények egyszer kétségtelenül tévesek, másszor azonban éppúgy bizonyosan helyesek s a legtöbb esetben az igaznak és a hamisnak a vegyülékei. A tünetek így tehát hol oly élmények ábrázolásai, amelyek ténylegesen megtörténtek s amelyeknek a libidó rögződésére befolyást tulajdoníthatunk, hol pedig a beteg képzeletének ábrázolásai, amik kóroktani szerepre persze egyáltalán nem alkalmasak. Nehéz ebben eligazodni. Első segitő pillérre talán egy hasonló felfedezésben találunk, abban ugyanis, hogy ama szórványos gyermekkori emlékek, amelyeket az emberek régtől fogva és minden analizis előtt tudatosan hordtak magukban, szintén hamisak lehetnek, vagy legalább bőségesen keverik az igazat a hamissal. A helytelenség bebizonyítása itt ritkán ütközik nehézségbe s így legalább az az egy megnyugvásunk lehet, hogy ebben a váratlan csalódásban nem az analizis, hanem valahogyan a beteg hibás.

Némi megfontolás után könnyen megértjük, mi olyan zavaró ebben a tényállásban. Ez a valóság lebecsülése, a közte és a képzelet közt fennálló különbség elhanyagolása. Kisértésbe jutunk, hogy megsértődjünk, amiért a beteg költött történetekkel foglalkoztatott. Nekünk ugy tünik, hogy a valóságot mértföldek

választják el a kitalálástól s egészen más megitélésben szoktuk is részesíteni. Normális gondolkodásában ugyanez az álláspontja különben a betegnek is. Ha azt az anyagot adja elő, amely a tünetek mögött a vágyhelyzetekhez vezet, amelyek viszont a gyermekkori élmények mintájára alakultak, akkor kezdetben mindenesetre kételkedünk, vajjon valóságról vagy fantáziáról van-e szó. Később a döntést bizonyos jelek lehetővé teszik, s ama feladat előtt állunk, hogy ezt a beteggel is megismertessük. Eközben aztán semmilyen esetben sem maradnak el a nehézségek. Ha mindjárt kezdetben kinyilvánítjuk a betegnek, hogy most hozzáfogott azoknak a fantáziáknak a felszinrehozatalához, amelyekkel a gyermekkora történetét eltakarta, — mintahogy ezt minden nép mondaképzése megteszi az elfelejtett multtal, — akkor azt vesszük észre, hogy a beszédtárgy további kibogozása iránt való érdeklődése hirtelen, nem kivánatos mértékben, lelohad. Ő is valóságokat akar megtudni s megvet minden „képzelődést". Ha azonban a munka ezen darabjának az elintéződéséig abban a hiszemben hagyjuk, hogy gyermekévei valóságos eseményeinek a buvárlatával foglalkozunk, akkor ezzel viszont az a kockázat jár, hogy később tévedést vet a szemünkre és kinevet bennünket látszólagos hiszékenységünkért. Azt az inditványt, hogy képzelet és valóság legyen egyenrangú s egyelőre ne törődjünk vele, hogy a tisztázandó gyermekkori élmények ide vagy amoda tartoznak-e, jóideig nem akarja megérteni. És mégis nyilvánvalóan ez az egyetlen helyes beállítás ezekhez a lelki képződményekhez. Ezeknek is van bizonyos realitása; való tény, hogy a beteg ilyen fantáziákat alkotott, s ennek a ténynek alig kisebb a jelentősége a neurózis számára, mintha ezeket a képzeletbeli tartalmakat valóban átélte volna. Ezeknek a fantáziáknak a valósága lelki valóság, ellentétben az anyagival, s mindjobban megértjük, hogy a neurózisok világában a lelki valóság az irányadó.

Azon események között, amelyek az idegesek fiatalkori tör-

tënetében mindig visszatérnek, alig hiányoznak valaha is egyes különösen fontosak, s ezért érdemesnek tartom, hogy a többiek előtt ezeket emeljem ki. E fajta mintái gyanánt felsorolok egynéhányat: a szülők nemi érintkezésének a megfigyelése, felnőtt személy által való elcsábíttatás és a megférfiatlanítással való fenyegetés. Nagy tévedés lenne feltételeznünk, hogy ezeknek soha sincs részük anyagi realitásban; ellenkezőleg, ha idősebb családtagoknál utánajárunk, ez kétségtelenül gyakran bebizonyítható. Így például egyáltalában nem megy ritkaságszámba, hogy szülők vagy más nevelők a kisfiút, aki illetlenül játszani kezd hímvesszőjével s még nem tudja, hogy az ilyen műveletet el kell rejteni, azzal fenyegetik, hogy a nemi szervét vagy a bűnöző kezét le fogják vágni. A szülők ezt kérdezősködésre sokszor bevallják, mert úgy vélik, hogy ily megfélemlítéssel célszerűen cselekedtek; némely embernek pontos, tudatos emléke van erről a fenyegetésről, különösen, ha valamivel későbbi években történt. Ha az anya vagy más nőszemély szájából hangzik el ez a fenyegetés, akkor annak a végrehajtását rendszerint az atyára vagy — az orvosra hárítja át. H o f f m a n n -nak, a frankfurti gyermekorvosnak, hires „Struwelpeter“-ében, amely közkedveltségét éppen a gyermekkor nemi és egyéb komplexumai iránt való érzékének köszöni, lefokozva találják a kasztrációt; a hüvelykujjak lemetszése helyettesíti, büntetésül a makacs ujjszopás miatt. De rendkivül valószinütlen, hogy a kasztrációs fenyegetés oly gyakran éri a gyermeket, mintahogy ez az idegesek analizisében szerepel. Megelégszünk azzal, ha megértjük, hogy a gyermek ily fenyegetést célzások alapján állit össze képzeletében, annak a tudásának a segítségével, hogy az autoerótikus kielégülés tilos, valamint a női genitále felfedezésének hatása alatt. Éppenígy egyáltalában nem lehetetlen, hogy a kisgyermek, amig nem tulajdonítanak neki értelmet és emlékezőképességet, nemcsak proletár-családokban, hanem máshol is, tanúja lesz a szülők vagy más felnőttek közti nemi aktusnak, s nem vethető el az a gon-

dolat, hogy a gyermek ezt a benyomást utólag megértheti és reagálhat reá. Ha azonban ezt az aktust a beteg nehezen megfigyelhető részletekkel írja le, vagy ha ez, mint igen gyakran, hátulról való aktusnak, *more ferarum*, bizonyul, akkor persze alig lehet kétséges, hogy ez a fantázia állatok (kutyák) közösülésének a megfigyelésére támaszkodik s hogy motivuma a gyermeknek a serdülés éveiben megnyilvánuló kielégitetlen élvezete a nézelődésben. A legnagyobb teljesitmény ezen a téren aztán a szülők akkori érintkezésének a megfigyelésére vonatkozó elképzelés, amikor önmaga, még megszületése előtt, az anyaméhben tartózkodott. Különös érdeklődésre tarthat számot az elcsábittatás fantáziája, mert ez éppenséggel elég gyakran nem fantázia, hanem reális emlékezet. De szerencsére mégsem oly gyakran valóság, mintahogy az analizis eredményei szerint eleinte látszott. Még mindig gyakoribb, hogy a csábító idősebb vagy egykorú gyermek, mintsem felnőtt, s ha a leányoknál, akik ezt az eseményt gyermekkoruk történetében felhozzák, elég rendszeresen az atya lép fel csábitóként, akkor sem ennek a vádnak a fantasztikus természetében, sem az erre vezető motivumban nincs kétség. Az elcsábittatási fantáziával ott, ahol nem történt elcsábitás, a gyermek rendszerint nemi ténykedésének autoerótikus korszakát fedezi. Megtakarítja, hogy a maszturbáció fölött szégyenkezzék, amennyiben egy megkivánt tárgyat képzel bele utólag ezekbe a legkoraibb időkbe. De ne higyjék különben, hogy a legközelebbi férfirokonok visszaélése a gyermekkel mindvégig a képzelet birodalmába tartozik. Bizonyára a legtöbb analitikus kezelt már oly eseteket, amelyekben ily viszonyok valóságosak és kétséget kizárólag megállapíthatóak voltak; csakhogy ezesetben is a gyermekkor későbbi éveire vonatkoztak és koraibbakba iktatódtak be.

Az a kép alakul ki bennünk, hogy ily gyermekkori események valahogyan szükségesen megkövetelt dolgok és a neurózis szilárd tartozékai. Ha a realitásban bennfoglaltatnak, akkor rendben van a dolog; ha a valóság megtagadta őket, akkor célzásokból

állittatnak elő s a képzelet világában egészítődnek ki. Az eredmény egy és ugyanaz, s máig sem sikerült különbséget tenni a hatást illetőleg, akár az elképzelésnek, akár a valóságnak van nagyobb része ezekben a gyermekkori eseményekben. Itt éppen ismét csak azoknak az oly gyakran említett kiegészítő sorozatoknak egyike áll fenn; ez mindenesetre a legkülönösebb mindazok közül, amelyekkel megismerkedtünk. Honnan ered a szükséglet eme fantáziák iránt s honnan az anyaguk? A források felől persze nem lehet kétségünk, de megmagyarázandó, hogy mindenkor egyazon elképzelések, azonos tartalommal keletkeznek. Van készenlétben egy feleletem, amelyről tudom, hogy merésznek fogják tartani. Azt hiszem, hogy ezek az ő s f a n t á z i á k — így szeretném ezeket és bizonyára még néhány mást is nevezni — filogenétikai tulajdonok. Az egyén bennük ott, ahol a maga élményei túlságosan elcsökevényesedtek, túllép a saját élményein, vissza az őskor élményeibe. Nézetem szerint nagyon is lehetséges, hogy mindaz, amit az analizisben ma fantáziaként elbeszélni hallunk, a gyermekelcsábítás, a nemi izgalom fellobbanása a szülői érintkezés megfigyelésének az alapján, a kasztrációval való fenyegetés, — vagy helyesebben a kasztráció, — az emberi család őstörténetében egykor valóságos volt, s hogy a fantazáló gyermek az egyéni igazság hézagait egyszerűen történelemelőtti igazsággal töltötte ki. Ismételten ahhoz a gyanúhoz jutottunk, hogy a neurózisok lélektana többet őrzött meg az egykori fejlődésből, mint bármely más forrás.

Uraim! A végezetül megbeszélt dolgok arra kényszerítenek, hogy behatóbban foglalkozzunk annak a szellemi működésnek a keletkezésével és jelentőségével, amelyet „fantáziá“-nak neveznek. Ez, miként tudják, általában nagy megbecsülésben részesül, anélkül, hogy a lelki életben való helyzetével tisztába jöttek volna. A következőket mondhatom erről. Amint ismeretes, az ember énjét a külső kényszerűség behatása lassanként a valóság megbecsülésére s a valóság elvének követésére neveli, s eközben,

átmenetileg vagy állandóan, le kell mondania az élvezeti törekvéseinek — nem csupán a nemieknek — különböző tárgyairól és céljairól. Az élvezetről lemondani azonban az embernek mindig nehezére esett; nem tudja a kárpótlás bizonyos neme nélkül megvalósítani, ezért ébrentartott egy lelki működést, amely az élvezetnyerés mindezen felhagyott élvezeti forrásainak s elhagyott útjainak további létet engedélyez, a létezés egy formáját, amelyben mentesek a valóság követelésétől és attól, amit a valóság vizsgálatának nevezünk. Minden törekvés mihamarább a beteljesültség elképzelésének egy alakját éri el; nem kétséges, hogy a fantázia vágyteljesüléseinél való időzés kielégülést hoz, ámbár emellett nem homályosul el az a tudás, hogy nem valóságról van szó. A fantázia működésében tehát az ember tovább élvezi a szabadságot a külső kényszer alól, amelyről valójában régen lemondott. Sikerült neki, hogy még váltakozva élvező állat, majd ujra értelmes lény lehessen. Azzal a szűkös kielégüléssel, amit a valóságból kikényszeríthet, nem találja meg a számadását. „Egyáltalában nem megy a dolog felépítmények nélkül“ mondta egyszer Th. Fontane. A fantázia lelki birodalmának megteremtése tökéletes párját leli a „kimélt földek“, „természetvédelmi parkok“ intézményeiben azokon a helyeken, ahol a földművelés, a közlekedés és az ipar követelményei a föld eredeti arculatát a felismerhetetlenségig való rohamos elváltoztatással fenyegetik. A természetvédő park visszanyeri ezt a régi állapotát, amelyet különben mindenütt sajnálattal áldoztak fel a gyakorlatias szükségnek. Tetszésszerint burjánozhat és nőhet benne minden, a haszontalan, sőt akár a káros is. Ilyen, a valóság elvétől elvont kiméleti terület a fantázi lelki birodalma is.

A fantáziának legismertebb termékei az úgynevezett „álmodozások“, amiket már ismerünk, nagyravágyó, magasratörő, erótikus vágyak elképzelt kielégülései, s ezek a vágyak annál bujábban tenyésznek, minél nagyobb szerénységre vagy türelemre int a valóság. A fantázia-boldogság lényege, hogy az élvezet elnyeré-

sének a valóság beleegyezésétől való függetlenségét visszaállítsa, félreismerhetetlenül megmutatkozik bennük. Tudjuk, hogy az ilyen álmodozás a magja és a mintaképe az éjszakai álmoknak. Az éjszakai álom alapjábanvéve nem egyéb egy az ösztönmegmozdulásoknak éjszakai szabadsága által felhasználhatóvá vált, a lelki működés éjjeli formája által eredeti alakjából kivetkőzött álmodozásnál. Már megbarátkoztunk azzal a gondolattal, hogy az álmodozásnak sem kell szükségszerűleg tudatosnak lennie, hogy van tudattalan álmodozás is. Az ilyen tudattalan álmodozás tehát éppúgy forrása az éjszakai álomnak, mint az ideges tünetnek.

A fantázia jelentőségét a tünet képződésében a következő közlés fogja tisztázni Önök előtt. Azt mondottuk, hogy a megvonás esetében a libidó visszaesés útján megszállja az általa felhagyott állásokat, amelyeken tudvalevőleg bizonyos mennyiségével még megtapadt. Ezt nem fogjuk visszavonni, vagy helyreigazitani, hanem egy közbeeső láncszemet kell beiktatnunk. Hogy találja meg a libidó az útját ezekhez a rögződési helyekhez? Nos, a libidónak minden elhagyott tárgya és iránya még nem elhagyott minden értelemben. Ezeket, vagy leszármazottjaikat, a fantáziaképzetek bizonyos erővel még fogva tartják. A libidónak tehát csupán a fantáziához kell visszahuzódnia, hogy innen aztán minden elfojtott rögződéshez vezető útat járhatónak találjon. Ezek a fantáziák bizonyos kíméletben részesültek, nem került köztük s az én között konfliktusra a sor, bármily élesek voltak is az ellentétek, mindaddig, amig egy bizonyos feltételt betartottak. Egy mennyiségi természetű feltételt, amit most a libidónak a fantáziákra való visszaáramlása megzavar. Ez a többlet a fantáziák energiamegszállását annyira fokozza, hogy ezek követelőznek, a megvalósulás irányában nyomást fejtenek ki. Ez azonban a köztük és az én közötti összeütközést elkerülhetetlenné teszi. Akár tudatelőttesek vagy tudatosak voltak is előbb, most az én részéről elfojtás alá kerülnek s a tudattalan felőli vonzás ellenkezés nélkül kifejtheti a hatását. A most

tudattalan fantáziáktól a libidó a tudattalanban lévő eredetiekhez, a maga rögződési pontjaihoz vándorol vissza.

A libidó visszatérése a fantáziához a tünetképződés útjának egy közbeeső lépcsőfoka, amely különös megjelölést érdemel. C. G. Jung adta neki a nagyon alkalmas introverzió nevet, de ezzel a névvel, célszerűtlenül, egyebet is akart jelölni. Mi ragaszkodunk ahhoz, hogy introverzió a libidónak a valóságos kielégülés lehetőségétől való elfordulását s az addig ártatlan mivoltukban megtűrt fantáziáknak túlterhelését jelenti. Az introvertált még nem neurótikus, hanem ingadozó helyzetben van; a következő erőeltolódásnál tüneteket kell kifejlesztenie, hacsak felduzzasztott libidója részére más kivezető útakat nem talál. Az ideges kielégülés irreális sajátsága és a fantázia s valóság közti különbség elhanyagolása ellenben az introverzió fokán való megállapodásból fakad.

Bizonyára észrevették, hogy legutóbbi fejtegetéseimben a kóroktani láncolat szövevényébe uj tényezőt vezettem be, tudniillik a mennyiséget, a tekintetbe jövő energiák nagyságát; ezt a tényezőt mindenütt számításba kell még vennünk. A kóroktani feltételek tisztán minőségi analiziséből nem futja eléggé. Vagy, más szóval, ezeknek a lelki folyamatoknak tisztán dinámikai felfogása elégtelen, szükség van még az ökonómiai szempontra is. Azt kell mondanunk, hogy két törekvés közti összeütközés nem pattan ki, mielőtt nem került a sor bizonyos energia-megszállási intenzitásra, ha a tartalmi feltételek régen jelen is voltak már. Éppígy az alkati tényezők kórokozó jelentősége aszerint igazodik, hogy az alkatban mennyivel van több az egyik részletösztönből, mint a másikból; sőt, elképzelhető az is, hogy az összes emberek alkati adottságai minőségileg egyformák s csupán ezekben a mennyiségi viszonyokban különböznek. Nem kevésbé döntő a mennyiségi tényező az ideges megbetegedéssel szemben való ellentállóképességet illetőleg. Azon mulik, hogy valaki a kihasználatlan libidónak mily mennyiségét tudja függő-

ben tartani, s libidójának mekkora hányadát képes a nemi dolgoktól a szublimálás útjára terelni. A lelki működés végső célja, ami minőségileg az élvezet elnyerésére és a kín elkerülésére való törekvésként írható le, az ökonómiai szemlélet számára oly feladatnak mutatkozik, amely a lelki berendezésben működő izgalmi nagyságokat (ingermennyiségeket) elintézi s ezeknek kínt okozó torlódását feltartóztatja.

Ennyit akartam tehát Önöknek a neurózis tünetképződéséről mondani. Mindaz, amit itt elmondtam, csak a hisztéria tünetképződésére vonatkozik. Már a kényszerneurózisnál — az alapvető tények fenntartásával — sok mindent másképpen találtunk. Az ösztön követeléseivel szemben való ellentétes megszállások, amikről a hisztériánál is szóltunk, a kényszerneurózisnál előtérbe tolúlnak s az úgynevezett „visszahatási képződményekkel" uralják a klinikai képet. Éppilyen s még messzebbre menő eltéréseket fedezünk fel a többi neurózisnál, amelyeknél a tünet képződésének mechanizmusára vonatkozó vizsgálatok még egy ponton sem zárultak le.

Mielőtt azonban elbocsátanám ma Önöket, még rövid időre le szeretném kötni figyelmüket a fantáziaélet egy oldala számára, amely méltó a legáltalánosabb érdeklődésre. Van ugyanis visszavezető út a fantáziától a valósághoz, s ez — a művészet. A művész eredetileg szintén introvertált, aki nincs messze a neurózistól. Túlerős ösztönszükségletek hajtják, közbecsülést, hatalmat, gazdagságot, dicsőséget s a nők szerelmét szeretné megszerezni; de hiányzanak az eszközei ezeknek a kielégüléseknek az eléréséhez. Ezért, akár a többi kielégületlen, elfordul a valóságtól s teljes érdeklődését, libidóját is, átviszi fantáziaéletének vágyképződményeire, ahonnan az út a neurózisokhoz vezethetne. Bizonyára sok mindennek kell összetalálkoznia, hogy ne ez legyen fejlődésének végső kimenetele; hiszen ismeretes, mily gyakran szenved, neurózisa alapján, éppen a művész teljesítőképességének részleges gátlása miatt. Alkatát valószinűleg a szublimálásra

való erős képesség és a konfliktust eldöntő elfojtásnak bizonyos lazasága jellemzi. A valósághoz visszavezető útat aztán a művész a következőképpen találja meg. Hiszen nem ő az egyedüli, aki fantáziaéletet él. A fantázia középbirodalmát az általános emberi közmegegyezés jóváhagyja s minden nélkülöző innen vár enyhülést s vigasztalást. De a nem-művész számára az élvezet merítése a fantázia forrásaiból nagyon megszorított. Elfojtásának kérlelhetlensége arra kényszeríti, hogy megelégedjék azzal az elvétve adódó álmodozással, aminek még tudatra szabad jutnia. Ha valaki igazi művész, akkor több fölött rendelkezik. Először is ért hozzá, hogy álmodozásait feldolgozza akként, hogy azokat a nagyon is személyes vonatkozásokat, amik az idegent elijesztik, elveszítsék s mások számára élvezetessé váljanak. Továbbá annyira mérsékelni is tudja őket, hogy nem egykönnyen árulják el tiltott forrásokból való eredetüket. Megvan ezenfelül az a rejtélyes képessége, hogy bizonyos anyagnak formát adjon, amig csak fantázia-képzeteinek hű képmásává nem vált, s ekkor a tudattalan fantáziájának ehhez a megjelenítéséhez annyi élvezeti nyereséget tud kapcsolni, hogy általa az elfojtást, legalább egyidőre, ellensúlyozza és felfüggeszti. Ha képes minderre, akkor mások számára is lehetővé teszi, hogy a maguk tudattalanjának hozzáférhetetlenné vált élvezeti forrásaiból ismét vigasztalást és enyhülést meríthessennek, megnyeri hálájukat és csodálatukat, s így fantáziája révén elérte, amit eladdig csak fantáziájában ért el: a közbecsülést, a hatalmat s a nők szerelmét.

HUSZONNEGYEDIK ELŐADÁS

A KÖZÖNSÉGES IDEGESSÉG

Hölgyeim és Uraim! Miután utolsó megbeszéléseinkkel oly nehéz munkát sikerült legyűrnünk, egyidőre eltérek a tárgytól s Önökhöz fordulok.

Tudom ugyanis, hogy elégedetlenek. A „Bevezetés a pszicho-

analizisbe" az Önök elképzelésében más volt. Arra vártak, hogy élettől duzzadó, eleven példákat, nem pedig elméleteket fognak hallani. Azt mondják, hogy egy alkalommal, amikor „A földszinten és az első emeleten" párhuzamát adtam elő, valamit megértettek a neurózisok keletkezéséből, ámde valóságos megfigyeléseknek kellett volna ezeknek lenniök s nem költött történeteknek. Vagy, amikor kezdetben két — remélhetőleg nem szintén kitalált — tünetet mondtam el, s ezek megfejtését és a betegek életéhez való vonatkozásukat kibogoztam, világos lett Önök előtt a tünetek „értelme" ; azt remélték, hogy ebben a mederben fogom folytatni. Ehelyett hosszas, nehezen áttekinthető elméleteket hoztam, amik sohasem voltak teljesek, amikhez mindig még hozzátoldódott valami ujabb, oly fogalmakkal dolgoztam, amelyeket még nem mutattam be Önöknek, a leíró előadásból áttértem a dinámikai felfogásba, ebből az úgynevezett „ökonómiai"-ba, megnehezítettem a megértésüket arra vonatkozólag, mennyi jelenti a használt műszók közül ugyanazt s mennyi váltja fel egymást csupán a jóhangzás kedvéért; felmerülni engedtem oly sokatmarkoló szempontokat, mint az élvezet elve, a valóság elve és a filogenetikai örökség; aztán, ahelyett, hogy bevezettem volna Önöket valamibe, olyasvalamit vonultattam el a szemük előtt, ami mindjobban a távolba veszett.

Miért nem kezdtem a neurózisok tanába való bevezetést azzal, amit maguk is ismernek az idegességből s ami már régesrég felébresztette az érdeklődésüket? Az idegesek különös lényével, az emberi érintkezésre és külső behatásokra való érthetetlen reakcióival, ingerlékenységükkel, kiszámíthatatlanságukkal s az életre való alkalmatlanságukkal? Miért nem vezettem el Önöket lépésről-lépésre az egyszerűbb mindennapi alakulatok megértésétől a rejtélyes végső jelenségek problémáihoz?

Bizony, Uraim, nem is igen mondhatnám, hogy nincs igazuk. Nem vagyok annyira elfogult az előadóművészetemmel szemben, hogy minden szépséghibáját különös bájának tüntetném

fel. Magam is azt hiszem, hogy az Önök számára előnyösebb alakba is önthettem volna; ez szándékomban is volt. De nem mindig tudjuk értelmes szándékainkat keresztülvinni. Magában a tárgyban van valami, ami parancsol az embernek s eltéríti első szándékaitól. Még az oly jelentéktelennek látszó munka, mint egy jól ismert anyag elrendezése, sem követi egészen a szerző önkényes akaratát, olyanná lesz, mint amilyenné lenni akar, s csak utólag tehető fel a kérdés, miért lett épp ilyenné és nem mássá.

Az okok egyike valószinűleg az, hogy a „Bevezetés a pszichoanalizisbe" cím erre a részre, amely a neurózisokat akarja tárgyalni, már nem illik rá. A lélekelemzésbe való bevezetést az elvétések és az álom tanulmányozása adja meg; a neurózisok tana már maga a pszichoanalizis. Nem hiszem, hogy a neurózisok tanának tartalmáról ennyire rövid idő alatt másként tudtam volna beszámolni, mint ily sűrített alakban. Arról van szó, hogy összefüggően Önök elé tárjam a tünetek értelmét és jelentőségét, a tünetképződés külső és belső feltételeit s mechanizmusát. Ezt kiséreltem meg; ez körülbelül a magva annak, amit a pszichoanalizisnek ma tanitania kell. Ezzel kapcsolatban sok mondanivalónk volt a libidóról és fejlődéséről, valamint az én fejlődéséről is. Technikánk előfeltételeire, a tudattalannak és az elfojtásnak (az ellentállásnak) nagy szempontjaira már a bevezetés előkészítette Önöket. A következő előadások egyikében meg fogják hallani, hogy a pszichoanalitikus munka mely helyeken folytatódik szervesen tovább. Egyelőre nem hallgattam el Önök előtt, hogy kutatásaink valamennyi eredménye az ideges bántalmakhoz tartozó egyetlenegy csoport, az úgynevezett indulatáttételes neurózisok tanulmányozásából származik. Sőt, a tünetképződés mechanizmusát csupán a hisztériás neurózisban követtem nyomon. Ha nem is szereztek jól megalapozott tudást s nem is tartottak meg minden apró részletet, mégis remélem, hogy ilymódon elképzelhették, milyen eszközökkel dolgozik a

pszichoanalizis, milyen kérdések tartoznak rá s mily eredményeket szolgáltatott.

Azt a kivánságot tulajdonitottam Önöknek, hogy a neurózisok leirását az idegesek jellemzésével kellett volna kezdenem, annak a módnak az ábrázolásával, ahogyan az idegesek neurózisuk miatt szenvednek, ahogyan ezzel szemben védekeznek s a neurózisukkal együtt berendezkednek. Ez bizonyára érdekes és megismerésre méltó anyag, nem is nehéz vele foglalkozni, de megfontolandó, vele kezdjük-e. Abba a veszedelembe sodródnánk, hogy a tudattalant nem ismernénk fel, emellett nem vennők észre a libidót, s az összes viszonyokat olyannak itélnénk meg, amilyennek azok az ideges énje számára mutatkoznak. Nyilvánvaló, hogy ez az én nem megbizható és pártatlan fél. Hiszen az én az a hatalom, amely a tudattalant megtagadta és elfojtottá alacsonyította le; hogyan lehetne rábízni, hogy ennek a tudattalannak igazságot szolgáltasson? Ebben az elfojtottban legelső helyen állnak a szexualitás elutasított igényei; egész természetes, hogy a szexualitás terjedelmét és jelentőségét sohasem tudjuk az én nézeteiből kitalálni. Attól a pillanattól kezdve, hogy az elfojtás szempontja derengni kezd előttünk, ez már megóv bennünket attól, hogy a két küzdő fél egyikét, még hozzá a győzelmes felet, tegyük meg a küzdelem birájává. Felkészültünk rá, hogy az én kijelentései félre fognak bennünket vezetni. Ha az énnek hinni akarnak, akkor ő minden részletben cselekvő volt, ő maga akarta és csinálta a tüneteit. Tudjuk, hogy jó adag passzivitást enged urrá lenni, amit aztán titkolni és szépitgetni szeretne. Persze nem mindig mer vállalkozni erre a kisérletre: a kényszerneurózis tüneteiben be kell vallania önmagának, hogy idegen valami helyezkedik vele szembe, amitől csak nagy üggyel-bajjal tud menekülni.

Aki nem áll el ezeknek a figyelmeztetéseknek az alapján attól, hogy az én hamisitásait szinigazságnak tartsa, annak persze aztán könnyű dolga lesz és megmenekült mindazon

ellentállások elől, amelyek a tudattalannak, a szexualitásnak és az én passzivitásának a pszichoanalitikus hangsúlyozásával szembehelyezkednek. Az ilyformán Alfred Adler módjára azt állíthatja, hogy a neurózis oka az „ideges jellem", ahelyett, hogy a következménye lenne; de ennek nem is áll majd módjában a tünetképződés egyetlen részletét, vagy akár egyetlen álmot is megmagyarázni.

Azt fogják kérdezni: Hát nem volna lehetséges, hogy az énnek az idegességben és a tünetképződésben való szerepét kellőleg méltányoljuk, anélkül, hogy közben a pszichoanalizis által kiderített körülményeket a legkirívóbb módon elhanyagolnók? Azt felelem erre: bizonyára lehetségesnek kell ennek lenni s valamikor meg is fog történni; de nem esik egybe a pszichoanalitikus munka irányával, hogy éppen ezen kezdje. Bizonyára előre meg is mondható, mikor fog ez a feladat a pszichoanalizis elé kerülni. Vannak neurózisok, amelyekben az én sokkal bensőbb módon részes, mint az általunk eddig vizsgáltakban; „nárcisztikus" neurózisoknak nevezzük őket. Ezeknek a bántalmaknak analitikus feldolgozása képesít majd bennünket, hogy az én szerepét az ideges megbetegedésben részrehajlatlanul és megbízhatóan itélhessük meg.

Az én és a neurózisa közt fennálló viszonyok egyike azonban oly szembeszökő, hogy kezdettől fogva figyelemre volna méltatható. Úgylátszik, ez egy esetben sem hiányzik; de legvilágosabban egy oly bántalomnál ismerhető fel, amely még távol áll megértésünktől: a traumás neurózisnál. Tudniok kell ugyanis, hogy a neurózisok minden lehető formájának keletkezésében és mechanizmusában mindig ugyanazok a tényezők lépnek működésbe, csupán hol az egyik, hol a másik tényezőnek jut a tünet képződésében a főszerep. Akárcsak valamely szintársulat személyzeténél, ahol mindenkinek megvan az állandó körülhatárolt szerepköre: hős, bizalmas, intrikus, satöbbi; ámde a jutalomjátékára mindegyik más-más darabot fog kiválasztani.

Így azok a fantáziák, amelyek tünetekké alakulnak át, seholsem kézzelfoghatóbbak, mint a hisztériánál; az én ellentétes megszállásai és reakciós képződményei a kényszerneurózisban uralkodnak a kórképen; az, amit az álom szempontjából *másodlagos megmunkálásnak* neveztünk, az téves eszmeként a paranoia élén áll stb.

Így a traumás neurózisoknál, különösen olyanoknál, amilyeneket a háború borzalmai idéznek elő, félreismerhetetlenül egy önző, védelemre és haszonra törekvő én-motivum tolul fel, ami ugyan nem teremtheti meg önmagában a betegséget, de beleegyezését adja hozzá, s fenntartja ha már egyszer létrejött. Ez a motivum meg akarja az ént óvni azoktól a veszélyektől, amelyek fenyegetése a betegség inditó oka volt, s nem hagyja meggyógyulni, amig ennek a veszélynek az ismétlődése lehetetlenné nincs téve, vagy csak miután a beteg a kiállt veszélyért kártalanítást nyert.

De hasonló résztvételt mutat az én minden más esetben a neurózis keletkezésében és fennmaradásában. Már mondottuk, hogy a tünetet az én is tartja, mert van oly oldala is, amellyel az elfojtó én-szándéknak nyújt kielégülést. Ezenfelül a konfliktusnak a tünetképződés által való elintézése a legkényelmesebb és az élvezet elvének legmegfelelőbb megoldása; kétségtelenül nagy és kínosnak érzett belső munkát takarít meg az én számára. Sőt, vannak esetek, amelyekben magának az orvosnak is be kell vallania, hogy a konfliktusnak neurózisban való végződése a legártatlanabb és a társadalmilag legelviselhetőbb megoldást nyújtja. Ne csodálkozzanak tehát, ha azt hallják, hogy hellyel-közel maga az orvos is pártját fogja a vele küzdelemben álló betegségnek. Hiszen nem feladata, hogy az élet minden helyzetével szemben az egészséget követelő fanatikus szerepét foglalja el, tudja, hogy nemcsak neurótikus nyomorúság van a világon, hanem valóságos, letilthatatlan szenvedés is, hogy a szükségesség megkivánhatja valakitől egészségének feláldozását s

megtudja, hogy egyetlenegy embernek ily áldozata gyakran számos más ember végeláthatatlan szerencsétlenségének veszi elejét. Ha tehát mondható volt, hogy az ideges konfliktusa elől mindenkor a betegségbe menekül, akkor meg kell engedni, hogy némely esetben tökéletesen jogosult ez a menekvés, s az az orvos, aki felismerte ezt a tényállást, némán és kíméletesen vissza fog húzódni.

De ne nézzük a továbbiakban ezeket a kivételes eseteket. Átlagos viszonyok közt felismerhetjük, hogy az én a neurózisba való letérés által bizonyos belső, a betegség okozta nyereségben részesül. Ehhez csatlakozik bizonyos életkörülmények közt egy kézzelfogható külső, a valóságban többé-kevésbé méltányolható előny. Nézzék a leggyakoribb ilyen esetet. Egy asszony, akivel az ura durván bánik, s akit kíméletlenül kihasznál, elég szabályszerűen megtalálja a kivezető útat a neurózisba, ha az alkata ezt lehetővé teszi, ha túlságosan gyáva vagy erkölcsös ahhoz, hogy titokban más férfinél találjon vigasztalást, ha nem elég erős ahhoz, hogy minden külső elriasztás ellenére az urától elváljon, ha nincsen reménye, hogy maga tartsa fenn magát vagy jobb férfira találjon, s ha még, ezenfelül, nemi érzése is hozzá köti ehhez a durva emberhez. A betegség aztán fegyverévé lesz a túlerős férfi elleni küzdelemben, oly fegyver, amelyet védelmül felhasználhat s bosszúképpen kihasználhat. Szabad a betegségéről panaszkodnia, mig a házasságáról valószinűleg nem volt szabad panaszkodnia. Segítséget talál az orvosban, a különben durván önző embert arra bírja, hogy kimélje őt, hogy költsön rá, hogy engedélye legyen a háztól való távollétre s így a házassági elnyomás alól való szabadulásra. Ahol az ilyen, külső vagy esetleges, betegség okozta nyereség elég tekintélyes s nem tud reális pótlásra találni, ott a neurózis befolyásolásának lehetőségét nem szabad nagyraszabni a kezelésük által.

Azt fogják ellenem vetni, hogy hiszen az, amit itt a betegség okozta nyereségről mondtam, tökéletesen az általam vissza-

utasított felfogás mellett szól, hogy ugyanis az én maga akarja s teremti meg a neurózist. Csak lassan, Uraim, talán nem jelent ez többet, minthogy az én nem tesz kifogást a neurózis ellen, hiszen nem is tudná megakadályozni, s hogy a legjobbat vonja ki belőle, ha egyáltalában lehet belőle valamit kivonni. Ez csak az egyik oldala a dolognak, mindenesetre a kellemesebb. Amig a neurózis előnyöket nyújt, az én bizonyára egyetért vele, ámde nem csupán előnyöket nyújt. Rendszerint csakhamar kiderül, hogy az én rossz üzletet kötött, amikor magát neurózisra adta. A konfliktus megkönnyebbítését túlságosan drágán szerezte meg s a szenvedésnek azok az érzései, amelyek a tünetekhez tapadnak, talán egyenértékű pótlásai a konfliktus kínjainak, de valószinűleg több szenvedést hoznak. Az én meg szeretne szabadulni a tüneteknek e kínjától, de nem akarná kiadni a betegség okozta nyereséget, s éppen ez az, amire nem képes. Eközben bebizonyosodik, hogy nem is volt oly igazán cselekvő, mint amilyennek hitte magát. Ezt jól jegyezzük meg.

Uraim, ha orvosi hivatásukban neurótikusokkal érintkezni fognak, csakhamar fel fogják adni abbeli várakozásukat, hogy azok, akik betegségük miatt a legjobban jajgatnak és panaszkodnak, legkészségesebbek a segítségnyujtásuk elfogadására s ez elé a legkevesebb akadályt fogják gördíteni. Inkább az ellenkezője áll. Azt azonban könnyen meg fogják érteni, hogy mindaz, ami a betegség okozta nyereséghez hozzájárul, az az elfojtásos ellentállást növelni s a gyógyítás nehézségeit nagyobbítani fogja. A betegség okozta nyereség azon részéhez, amely úgyszólván a tünettel együtt születik, még hozzá kell azonban tennünk egy másikat, amely később adódik. Ha olyanfajta lelki szerveződés, mint amilyen a betegség, hosszabb időn át fennállt, akkor végül önálló lényként viselkedik; az önfenntartási ösztönhöz hasonló valamit nyilvánít, a *modus vivendi* egy fajtája keletkezik közte és a lelki élet más részei közt, még olyanok között is, amelyek alapjukbanvéve ellenségei, s alig maradnak el az

alkalmak, amikor ismét hasznosnak s alkalmazhatónak bizonyul. Mintegy *másodlagos szerepet* köt le magának, ami a fennállását ujólag megerősíti. A kórtanból vett példa helyett vegyünk egy a mindennapi életből merített, éles fényt vető esetet. Egy derék munkást, aki keresetével tartja fenn magát, munkája közben ért baleset megnyomorít; dolgozni immár nem tud, ámde a szerencsétlenüljárt idővel kis baleseti járulékot kap s megtanulja, hogy nyomorék voltát, mint koldus, hasznosítsa. Ám uj, habár szűkösebb megélhetése most éppen azon alapul, ami az első megélhetési módot lehetetlenné tette. Ha testi hibáit meg tudják szüntetni, akkor egyelőre keresetnélkülivé teszik; felmerül a kérdés, vajjon képes-e még rá, hogy a régebbi munkáját folytassa. Ami a neurózisnál megfelel a betegség ilyen másodlagos kihasználásának, azt a betegség *másodlagos* nyereségeként hozzácsatolhatjuk az elsődlegeshez.

Általában azonban azt akarom mondani Önöknek, ne nézzék le a betegség okozta nyereség gyakorlati jelentőségét s az elméletben ne adják magukat át túlságosan a hatásának. Ha az előbb már elismert kivételt nem is vesszük figyelembe, mégis inkább „az állatok okosságának" azokra a példáira emlékeztet, amelyeket *Oberländer* a „Fliegende Blätter"-ben illusztrált. Egy arab a tevéje hátán a meredek hegyfalba vájt keskeny ösvényen halad tova. Az út egy kanyarulatánál hirtelen egy ugrásra kész oroszlánnal áll szemközt. Az arab nem lát útat a menekvésre; az egyik oldalon meredek fal, a másikon szakadék; visszafordulni s elfutni lehetetlenség; megadja magát sorsának. Nem így az az állat. Utasával együtt leugrik a mélységbe s az oroszlán — mit tehet mást — utánuk bámul. A beteg számára jobb eredményt rendszerint a neurózis segítségnyujtásai sem adnak. Ez abból eredhet, hogy a konfliktus elintézése a tünetképződéssel mégis csak automatikus folyamat, amely nem lehet elég erős az élet követelményeivel szemben, s amelynél az ember legjobb és legmagasabbrendű erőinek alkalmazásáról lemondott.

Ha választhatnánk, többre kellene becsülni az elbukást a sorssal való becsületes küzdelemben.

Uraim! Még bővebben meg kell azonban okolnom, hogy a neurózisok tanának a kifejtésében miért nem kezdtem a közönséges idegességen. Talán azt hiszik, hogy azért tettem ezt, mert akkor a neurózisok nemi eredetének bebizonyítása nagyobb nehézséget okozott volna. Ezzel azonban téved, nének. Az indulat-áttételes neurózisoknál előbb át kell dolgozni magunkat a tünetek értelmezésén ahhoz, hogy erre a belátásra jussunk. Az úgynevezett a k t u á l i s neurózisoknál a nemi élet kóroktani jelentősége egészen durva, a megfigyelésnek felkinálkozó tény. Többmint husz évvel ezelőtt ütköztem bele, amikor egyízben azt a kérdést vetettem fel magamnak, hogy az idegesek a kikérdezésüknél miért szokták oly rendszeresen a nemi életüket a figyelem alól kivonni. Akkoriban ezeknek a vizsgálatoknak fel kellett áldoznom a betegeknél való kedveltségemet, de már rövid fáradozás után kimondhattam azt a tételt, hogy normális *vita sexualis*-nál nincs neurózis — akkor aktuális neurózist gondoltam. Ez a tétel bizonyára túlságosan könnyedén elsiklik az emberek egyéni különbségei felett, hibája az a határozatlanság is, amely a „normális"-ra vonatkozó itélettől elválaszthatatlan, az első tájékozódás szempontjából azonban még ma is megvan a maga értéke. Akkoriban odáig jutottam el, hogy sajátos vonatkozásokat állitottam fel az idegesség bizonyos alakjai s bizonyos nemi ártalmak között, s nem kételkedem, hogy ma megismételhetném ugyanazokat a megfigyeléseket, ha hasonló beteganyag állna rendelkezésemre. Elég gyakran értesültem róla, hogy egy férfi, aki a tökéletlen nemi kielégülés bizonyos módjával beérte, például a kézzel végzett onániával, az aktuális neurózis meghatározott alakjában betegedett meg, s hogy ez a neurózis rögtön másiknak adott helyet, mihelyt egy másik, éppoly kevéssé feddhetetlen nemi életmódot juttatott a helyére. Ekkor a beteg állapotában beálló változásból ki tudtam találni a nemi élet-

módjában történt változást. Azt is megtanultam akkor, hogy makacsul kitartsak a gyanúim mellett, amig csak a betegek őszinteséghiányát le nem győztem s állításaim megerősítésére nem kényszerítettem. Igaz, hogy ezután jobbnak látták más orvost keresni fel, aki kevésbé buzgón érdeklődik a nemi életük iránt.

Akkor sem kerülhette el a figyelmemet, hogy a megbetegedés keletkezése nem utalt mindig a nemi életre. Az egyik ugyan közvetlenül egy nemi ártalomba, a másik azonban abba betegedett bele, hogy vagyonát vesztette el vagy kimerítő szervi megbetegedésen esett át. Ennek a sokféleségnek a magyarázata később adódott, amikor az én és a libidó közt gyanított kölcsönhatásba bepillantást nyertünk, s a magyarázat annál kielégítőbb volt, minél mélyebbre hatolt ez a bepillantás. Valaki csak akkor betegedik meg neurótikusan, ha énjének megszünt az a képessége, hogy libidóját valahol elhelyezhesse. Minél erősebb az én, annál könnyebbé válik részére ennek a feladatnak a teljesítése; az én bármely okból való gyengítése szükségképpen ugyanolyan hatású, mint a libidó-követelmény túlfokozása, tehát lehetővé kell tennie az ideges megbetegedést. Vannak az én és a libidó között más és bensőbb viszonylatok is, ezek azonban még nem kerültek a látóterünkbe s ezért ezeket nem használom itt fel magyarázatul. Számunkra lényeges és felvilágosítást adó marad, hogy minden esetben s tekintet nélkül arra, hogy a betegség milyen úton keletkezett, a neurózis tüneteit a libidó látja el s így ezek a libidónak rendellenes felhasználásáról tanúskodnak.

Most azonban fel kell hívnom a figyelmüket az aktuális neurózisok és a pszichoneurózisok tünetei közt fennálló határozott különbségre, amely utóbbi neurózisok között az első csoport, az indulatáttételes neurózisoké, eddig oly sokat foglalkoztatott bennünket. A tünetek mindkét esetben a libidóból fakadnak, ennek tehát rendellenes felhasználásai, pótlásai a kielégülésnek. De az aktuális neurózis tüneteinek, a fejnyomásnak, a fájdalomérzésnek,

egy szerv izgalmi állapotának, egy életműködés csökkenésének vagy gátlásának nincs „értelme", nincs lelki jelentősége. Nemcsak, hogy elsősorban a testen mutatkoznak, mint például a hisztériás tünetek, hanem maguk is teljesen testi folyamatok, amelyek keletkezésénél elesik mindaz a bonyolult lelki mechanizmus, amit megismertünk. Tehát valóban azok, amiknek a pszichoneurótikus tüneteket oly hosszú ideig tartották. De hogyan felelhetnek ekkor meg a libidó felhasználásának, hiszen a libidót a lelkiekben ható erőként ismertük meg? Nos, Uraim, ez nagyon egyszerű. Hadd ujítsam fel a legelső kifogások egyikét, amelyet a pszichoanalizissel szemben hangoztattak. Akkor azt mondották, hogy a pszichoanalizis az ideges jelenségeknek tisztán lelki elméletére törekszik, ez pedig egészen kilátástalan, mert lelki elmélet sohasem tudna betegséget megmagyarázni. Jónak látták elfelejteni, hogy a nemi működés nem tisztán lelki, éppoly kevéssé, mintahogy tisztán testi valami. Befolyásolja mind a testi, mind a lelki életet. Ha a pszichoneurózis tüneteiben a zavar megnyilvánulásait a lelki hatásaiban ismertük meg, akkor nem lephet meg, hogy az aktuális neurózisokban a nemi zavarok közvetlen testi következményeit találjuk meg.

Az utóbbiak megértésére az orvosi klinika értékes, különböző kutatók által fel is használt, ujjmutatást ad. Az aktuális neurózisok a tünettanuk részleteiben, de abban a sajátosságukban is, hogy minden szervrendszert s minden életműködést befolyásolnak, félreismerhetetlen hasonlóságot mutatnak azokkal a betegségi állapotokkal, amelyeket idegen méreganyagok idült behatása s ezeknek akut megvonása idéz elő, az intoxikációkkal és az elvonás állapotaival. Még közelebb hozza egymáshoz a bántalmaknak ezt a két csoportját oly állapotok közvetítése, amelyeknél, mint pl. a Basedow-kórnál, megtanultuk, hogy szintén mérgek hatására vonatkoztassuk, de oly mérgekére, amelyek nem kerülnek idegenekként a testbe, hanem a beteg tulajdon anyagcseréjében keletkeznek. Azt hiszem, ezek után az analógiák után

nem kerülhetjük el, hogy a neurózisokat valamilyen szexuális anyagcserében beállott zavar következményeinek ne tekintsük, akár úgy, hogy ezekből a nemi toxinokból több termelődik, mint amennyit az illető el tud intézni, akár úgy, hogy belső és egyenesen lelki viszonyok meggátolják ezeknek az anyagoknak a helyes alkalmazását. A néplélek mindig hitt a nemi kivánság természetének ily elképzelésében, a szerelmet „mámor"-nak mondja s szerelmi bájitalt ismer, amikor is a ható erőt mintegy kivülre helyezi. Részünkre itt alkalom kinálkoznék, hogy az erogén zónákra gondoljunk s arra az állításra, amely szerint a nemi izgalom a legkülönbözőbb szervekben keletkezhet. Különben pedig az a kifejezés, „nemi anyagcsere" vagy „a nemiség kémizmusa", üres fiók; semmit sem tudunk róla s abban sem tudunk dönteni, vajjon két nemi anyagot tételezzünk-e fel, amelyeket aztán „hímneműnek" és „nőneműnek" neveznénk, vagy pedig elégedjünk-e meg e g y nemi toxinnal, amelyben a libidó minden ingerhatásának hordozóját kell látnunk. A pszichoanalizis épülete, amit megalkottunk, valójában felépítmény, amelyet valamikor rá kell majd helyeznünk szervezeti alapjára; de ezt még nem ismerjük.

A pszichoanalizist, mint tudományt, nem az az anyag jellemzi, amelyen munkálkodik, hanem az a technika, amellyel dolgozik. A művészettörténetre, vallástudományra és mitológiára éppen oly jól alkalmazható, mint a neurózisok tanára, anélkül, hogy ezzel lényegén erőszakot kellene elkövetni. Nem céloz s nem is teljesít mást, mint a tudattalannak a lelki életben való felfedését. Az aktuális neurózisok problémái, minthogy tüneteik valószinűleg közvetlen toxikus ártalom útján keletkeznek, nem kinálnak a pszichoanalizis számára támadási pontokat, ez csak keveset tud nyújtani felderítésük érdekében s ezt a feladatot át kell engednie az orvosi-élettani kutatásnak. Most talán jobban meg tudják érteni, miért nem választottam anyagomnak más elrendezést. Ha „Bevezetés a neurózisok tanába" lett volna, amit

beigértem, akkor az aktuális neurózisok egyszerű formáitól a libidó-zavar által keletkezett bonyolultabb lelki megbetegedésekig vezető út lett volna kétségtelenül a helyes. Az előbbieknél mindazt össze kellett volna hordanom, amit különböző oldalakról megtudtunk, vagy tudni vélünk, s a pszichoneurózisoknál aztán a lélekelemzés ezeknek az állapotoknak a megvilágitására a legfontosabb segédeszközként került volna szóba. Célom azonban egy „Bevezetés a pszichoanalizisbe“ volt s ezt hirdettem; fontosabb volt számomra, hogy a pszichoanalizisről nyerjenek képet, mint hogy bizonyos ismereteket szerezzenek a neurózisokról, s ilyképpen nem volt már szabad a lélekelemzés számára terméketlen aktuális neurózisokat az előtérbe állítanom. Azt is hiszem, hogy választásom az Önök számára kedvezőbb, mivel a pszichoanalizis, mélyreható előfeltételei s átfogó vonatkozásai révén, minden művelt ember érdeklődési körében helyet érdemel; a neurózisok tana azonban csak olyan fejezete az orvostudománynak, akár egy másik.

Ezzel szemben joggal elvárhatjuk majd, hogy érdeklődésünk némileg az aktuális neurózisra is kiterjedjen. Már a pszichoneurózisokkal való belső klinikai összefüggés is ezzel biztat. Értésükre adom, hogy az aktuális neurózisnak három tiszta formáját különböztetjük meg, ezek a n e u r a s z t é n i a, a s z o r o n g á s o s n e u r ó z i s és a h i p o c h o n d r i a. Ez az osztályozás nem maradt ellentmondás nélkül. A nevek ugyan mind használatosak, de a tartalmuk határozatlan és ingadozó. Vannak olyan orvosok is, akik minden elválasztásnak, az ideges jelenségek zavaros világában a klinikai egységek, a betegségi egyedek minden kiemelésének ellentállnak s még az aktuális- és pszichoneurózisok kettéválasztását sem ismerik el. Azt hiszem, túlságosan messzire mennek s nem azt az útat követték, amely a haladást szolgálja. A neurózisok nevezett alakjai alkalomadtán tisztán szerepelnek; gyakrabban azonban keverednek egymással s egy pszichoneurótikus bántalommal. Ennek azonban nem kell

arra vezetnie, hogy különállásukat feladjuk. Gondoljanak a a mineralógiából az ásványtan és kőzettan különbözőségére. Az ásványokat egyedenként írják le, bizonyára arra a körülményre támaszkodva, hogy sokszor kristályalakban, környezetüktől élesen elhatárolva találhatók. A kőzetek ásványok keverékei, s ezek bizonyára nem véletlenül, hanem keletkezési feltételeik következtében találkoztak össze. A neurózisok tanában még túlságosan keveset értünk meg a fejlődés menetéből ahhoz, hogy a kőzettanhoz hasonló valamit alkothassunk. De bizonyára a helyes úton járunk, amikor egyelőre elszigeteljük a tömegből azokat a részünkre felismerhető klinikai egységeket, amelyek az ásványokkal hasonlíthatók össze.

Az aktuális- és a pszichoneurózisok tüneteinek egy figyelemreméltó viszonya még egy fontos adatot nyújt az utóbbiak tünetképződésének ismeretéhez; az aktuális neurózis tünete ugyanis gyakran a pszichoneurótikus tünet magva és előfoka. Ily viszony a legvilágosabban a neuraszténia és a konverziós hisztériának nevezett indulatáttételes neurózis között, a szorongásos neurózis és a szorongásos hisztéria között, de a hipochondria és a később parafrénia (dementia praecox és paranoia) néven megemlítendő alakok között is mutatkozik. Vegyük példának a hisztériás fejfájás vagy kereszttáji fájdalom esetét. Az analizis kimutatja, hogy sűrítés és eltolás útján egy egész sor libidós fantáziának vagy emléknek vált pótló kielégülésévé. Ez a fájdalom azonban egykor valóságos is volt, s ekkor közvetlen szexuáltoxikus tünet, egy libidós izgalom testi kifejezője volt. Semmiesetre sem akarjuk azt állítani, hogy az összes hisztériás tüneteknek ez a magva, de megáll az, hogy különösen gyakori az ily eset, s hogy a testnek a libidós izgalom okozta — normális vagy kóros — befolyásolásai egyenesen kedveznek a hisztéria tünetképződésének. Ekkor annak a homokszemnek a szerepét játsszák, amelyet a kagylóállat gyöngyház-anyag rétegeivel vont be. Ugyanily módon használják fel a pszichoneurózisok a nemi izgalom muló jeleit,

amelyek a nemi aktust kisérik, mint a tünet képződésének legkényelmesebb és legalkalmasabb anyagát.

Egy hasonló folyamat külön diagnosztikai és gyógykezelési érdekességet nyújt. Olyanoknál, akik neurózisra hajlamosak, anélkül, hogy éppen nyilt neurózisban szenvednének, nem ritkaság, hogy a test — talán gyulladás vagy sérülés okozta — kóros elváltozása a tünet képződésének munkáját felkelti, úgyhogy a valóságban megadott tünetet hamarosan mindazoknak a tudattalan fantáziáknak a hordozójává teszi, amelyek csak lestek rá, hol keríthetnének megfelelő kifejezési eszközt a hatalmukba. Az orvos ily esetekben a gyógykezelésnek majd ezt, majd azt az útját választja, vagy a szervi alapot akarja eltüntetni, anélkül, hogy törődnék ennek a lármás neurótikus feldolgozásával, vagy az alkalomra keletkezett neurózist akarja leküzdeni s nem veszi számba a szervi indító okát. Az eredmény a fáradozásnak majd ezt, majd azt az útját fogja igazolni, illetve helyteleníteni; általános szabályok az ilyen vegyes esetek számára alig állíthatók fel.

HUSZONÖTÖDIK ELŐADÁS

A SZORONGÁS

Hölgyeim és Uraim! Amit utolsó előadásomban a közönséges idegességről mondottam, az, eddigi közléseim között, bizonyára a legtökéletlenebbként és legkevésbbé kielégitőleg fog hatni. Tudom ezt s azt gondolom, misem keltette fel annyira a csodálkozásukat, mint az, hogy nem volt szó benne a szorongásról, amiről pedig a legtöbb ideges ember panaszkodik, amit ők maguk is a legborzasztóbb kínnak mondanak, s ami náluk valóban nagymérvű hatásfokot érhet el s a legképtelenebb intézkedéseket eredményezheti. De legalább ebben nem akartam Önöket megrövidíteni; ellenkezőleg, elhatároztam, hogy a szorongásnak az idegeseknél mutatkozó problémáját különös élességgel fogom beállítani és majd részletesen taglalom.

Magát a szorongást persze nem kell Önöknek bemutatnom; mindnyájan a magunk tapasztalatából ismertük meg valamikor ezt az érzést, vagy, helyesebben mondva, ezt az érzelmi állapotot. De, azt gondolom, sohasem tették fel eléggé komolyan a kérdést, vajjon miért élnek át éppen az idegesek annyival több s annyival erősebb szorongást, mint mások. Talán magától érthetődőnek tartották ezt; hiszen az „ideges" és „ijedős" szavakat rendszerint úgy használják egymás helyett, mintha mindkettő ugyanazt jelentené. De ehhez nincs jogunk; vannak ijedős emberek, akik különben egyáltalában nem idegesek, s vannak ezenkivül idegesek, akiknek sok tünetük van, de ezek között a szorongásra való hajlam nem található fel.

Bárhogyan áll is a dolog, annyi bizonyos, hogy a szorongás problémája olyan csomópont, amelyen a legkülönbözőbb és legfontosabb kérdések összetalálkoznak, oly rejtvény, amelynek megoldásából fénylő világosságnak kellene sugároznia egész lelki életünkre. Nem állítom, hogy megadhatom Önöknek ezt a teljes megoldást, de bizonyára elvárják, hogy a pszichoanalizis ehhez a tárgykörhöz egész másképpen fog hozzányulni, mint a hivatalos orvostudomány. Ott, úgylátszik, elsősorban aziránt érdeklődnek, vajjon milyen anatómiai úton keletkezik a szorongás állapota. Eszerint a *medulla oblongata* ingerületben van s a beteg arról értesül, hogy a *nervus vagus* neurózisában szenved. A *medulla oblongata* nagyon komolyan veendő s nagyon szép valami. Igen jól emlékezem, mennyi időt és fáradságot fordítottam évekkel ezelőtt a tanulmányozására. Ma azonban azt kell mondanom, hogy nem tudnék olyasmiről, ami a szorongás lélektani megértése szempontjából közömbösebb lehetne, mint annak az idegpályának az ismerete, amelyen az ingerületei lefolynak.

A szorongásról mindenekelőtt jó darabig lehet tárgyalni anélkül, hogy az idegességről egyáltalában meg kellene emlékezni. Minden további nélkül meg fognak érteni, ha ezt a szorongást reális szorongásnak nevezem a neurótikussal

szemben. A reális szorongás ármost nagyon értelmes és érthető valaminek tünik fel. Azt mondjuk róla, hogy külső veszély, azaz elvárt, előrelátott bántalom észleletére való visszahatás, összekapcsolódik a menekülés reflexével s az önfenntartás megnyilvánulásaként fogható fel. Hogy milyen alkalmakkor, azaz mily tárgyak jelenlétében s mily helyzetekben lép fel a szorongás, az természetesen nagyrészt tudásunk fokától s a külvilággal szemben érzett hatalmi érzésünktől függ. Egészen érthetőnek tartjuk, hogy a vadember fél az ágyútól és a napfogyatkozás rémületet kelt benne, míg a fehérember, aki ért a gépezetének a kezeléséhez s meg tudja az eseményt jövendölni, ilyen feltételekkel mentes marad a szorongástól. Máskor meg éppen a többet-tudás az, ami a szorongást elősegíti, mert lehetővé teszi a veszély korai felismerését. Így a vadember az erdőben meg fog ijedni egy oly lábnyomtól, amely a hozzánemértőnek mitsem mond, de neki egy ragadozó állat közellétét árulja el, s a tapasztalt hajós rémülettel szemlél egy olyan felhőcskét az égen, amely az utas számára jelentéktelennek látszik, míg neki orkán közeledtét adja hirül.

További megfontolás azt mondatja velünk, hogy ítéletünk a reális szorongásról, amely szerint ez a szorongás értelmes és célszerű, alapos felülvizsgálatra szorúl. Fenyegető veszély esetén az egyedül célszerű viselkedés ugyanis a fenyegetés nagyságával összehasonlított tulajdon erők hűvös mérlegelése volna, majd a döntés, vajjon menekülés vagy védekezés, esetleg maga a támadás nyujtana-e inkább kilátást arra, hogy minden jól végződjék. Ebben az összefüggésben azonban egyáltalában nincs helye a szorongásnak; mindaz, ami történik, éppúgy s valószinűleg jobban sikerülhetne, ha nem kerülne szorongás kifejlődésére a sor. Hiszen azt is látják, hogy amikor a szorongás túlságos nagy erővel lép fel, teljesen célszerűtlen, minden cselekvést megbénít, tehát a menekülést is meggátolja. A veszélyre való visszahatás rendszerint a szorongási indulat és az elhárítási művelet vegyüléke. A

megijesztett állat fél és menekül, a célszerű azonban itt a „menekülés“, nem pedig a „szorongás“.

Kisért tehát az az állítás, hogy a szorongás kifejlődése sohasem célszerű. Talán jobb belátáshoz segít bennünket, ha a szorongásos helyzetet gondosabban szétbontjuk. Az első benne a veszélyre való felkészültség, ami fokozott érzéki figyelemben és mozgási feszültségben nyilvánul meg. Ez a várakozásos felkészültség meggondolás nélkül előnyösnek ismerhető el, sőt ennek a hiánya komoly következményekért felelős. Belőle indul ki mármost egyrészt a motórikus cselekedet, elsőbben a menekülés, magasabb fokon a cselekvő védekezés, másrészt az, amit szorongási állapotként érzünk. Minél inkább puszta nekirugaszkodásra, egy vészjelre korlátozódik a szorongás kifejlődése, annál zavartalanabbul megy végbe a szorongásos felkészültség átalakulása cselekvéssé, annál célszerűbben alakul ki az egész folyamat. A szorongásos felkészültség tehát a célszerű, a szorongás kifejlődése a célszerűtlen résznek látszik számomra abban, amit szorongásnak nevezünk.

Nem szándékozom behatóbban foglalkozni azzal a kérdéssel, vajjon nyelvszokásunk a szorongás, a félelem, az ijedtség nevével ugyanazt vagy egymástól világosan különbözőt akar-e megjelölni. Csupán azt gondolom, hogy a szorongás az állapotra vonatkozik s eltekint a tárgytól, míg a félelem a figyelmet egyenesen a tárgyra irányítja. Az ijedtségnek ezzel szemben, úgylátszik, valóban van különös értelme, tudniillik egy oly veszély hatásának a kiemelése, amelyet nem fogad szorongásra való felkészültség. Úgy tehát, hogy azt mondhatnók: az ember a szorongással védekezik az ijedség ellen.

Nyilván nem kerülte el figyelmüket az a bizonyos többértelműség és határozatlanság a „szorongás“ (*Angst*) szó használatában. Szorongáson többnyire azt a szubjektiv állapotot szokták érteni, amelybe a „szorongás kifejlődésének“ az észlelése juttat s ezt indulatnak nevezik. Mi mármost dinámikai értelemben az indulat?

Mindenesetre nagyon összetett valami. Az indulat először is bizonyos motórikus beidegződéseket vagy levezetéseket rejt magában, másodszor bizonyos érzeteket, éspedig kétfélét: a létesült mozgási aktusok észleletét s azokat a közvetlen élvezetes és kínos érzéseket, amelyek az indulatnak, amint mondani szokták, az alaphangját adják. Nem hiszem azonban, hogy ezzel a felsorolással eltaláltuk az indulat lényegét. Egyes indulatoknál, úgy hisszük, mélyebbre lehet pillantani s fel lehet ismerni, hogy az a mag, ami a felsorolt együttest összefogja, egy bizonyos fontos élmény ismétlése. Ez az élmény csak egy nagyon általános természetű, nagyon korai benyomás lehetne, amely nem az egyén, hanem a faj őstörténelmébe helyezendő el. Hogy érthetőbben fejezzem ki magam, az indulati állapot éppoly felépítésű lenne, mint a hisztériás roham, s akárcsak ez, egy visszaemlékezés lecsapódása volna. A hisztériás roham tehát ujraképződött egyéni indulattal hasonlítható össze, a normális indulat egy általános, öröklötté vált hisztéria kifejezésével.

Ne higyjék, mintha az, amit itt az indulatokról mondtam, a normális lélektan elismert tanítása volna. Ellenkezőleg, oly felfogások ezek, amelyek a pszichoanalizis talaján nőttek s csak ezen otthonosak. Amit a lélektanban az indulatokról megtudhatnak, például a James-Lange-féle elmélet, nekünk, pszichoanalitikusoknak, egyenesen érthetetlen s nem lehet vitás. Ám, ami az indulatokat illeti, a mi tudásunkat sem tartjuk nagyon megalapozottnak; első kisérlet ez arra, hogy ezen a homályos területen tájékozódjunk. Most tehát folytatom: a szorongásos indulatnál ismerni véljük azt a korai benyomást, amelyet ismétlésként felujít. Azt mondjuk, hogy a születés aktusa az, aminél a kínérzeteknek, levezetési folyamatoknak és testi érzéseknek az a csoportosulása keletkezik, ami mintaképe lett az életveszély hatásának s azóta szorongásos állapotként vissza-visszatér. A vérfelfrissítés (a belső légzés) megszakítása által keletkezett óriási ingerszaporulat volt akkor a szorongás élményének az oka; az első

szorongás tehát toxikus volt. A szorongás — szoros — (*Angst — angustiae*, ugyancsak szoros) elnevezés a légzésben beállott korlátozottság jellegét hangsulyozza, ami akkor a tényleges helyzet következményeként jelentkezett s ma az indulatban majdnem rendszeresen ujra beáll. Vonatkozásaiban azt is fontosnak tartjuk, hogy azt az első szorongásos állapotot az anyától való elszakadás hozta létre. Természetesen az a meggyőződésünk, hogy az első szorongásos állapot ismétlésére való hajlandóság számtalan nemzedék során át oly alaposan beoltódott a szervezetbe, hogy egyetlen egyén sem bújhat ki a szorongás indulata alól, még akkor sem, ha, miként a mondabeli Macduffot „anyja testéből vágták ki", tehát a születés aktusát voltaképpen nem élte át. Hogy mi lett a nem emlős állatoknál a szorongás állapotának mintaképe, azt nem tudhatjuk. Ezzel szemben azt sem tudjuk, hogy ezeknél a lényeknél mily érzéskomplexum felel meg a mi szorongásunknak.

Talán érdekelni fogja Önöket, honnan juthatunk arra a gondolatra, hogy a szorongás indulatának forrása és mintaképe a születés aktusa. Az elmélkedésnek van benne a legkevesebb része; inkább a nép naiv gondolkodásából vettem kölcsön. Amikor sok évvel ezelőtt, fiatal kórházi orvosok, ebédnél ültünk a vendéglőben, a szülészeti klinika egyik tanársegédje elbeszélte, milyen mulatságos eset történt az utolsó bábavizsgán. Egy jelölt azt a kérdést kapta, mit jelent, ha szülés közben *mekonium* (gyermekszurok, exkrementum) mutatkozik az elfolyó vízben, s rögtön így válaszolt: a gyermek fél. Kinevették és megbuktatták. Én azonban titokban pártját fogtam és sejteni kezdtem, hogy az egyszerű asszony zavartalan értelmével egy fontos összefüggést leplezett le.

Térjünk most át az ideges szorongásra; miféle uj megjelenési formákat és viszonyokat mutat a szorongás az idegeseknél? Itt sok mindent le kell írnunk. Először is egy általános aggodalmaskodást találunk, egy úgyszólván szabadon lebegő szorongást,

amely rögtön kész rá, hogy minden lehető, csak valahogyan is odaillő képzettartalomba belekapaszkodjék, az itéletet megzavarja, a várakozásokat kiválogassa; leselkedik minden alkalomra, amellyel igazoltathatná magát. Ezt az állapotot „várakozásos szorongás"-nak vagy „szorongó várakozás"-nak nevezzük. Akiket ilyfajta szorongás kínoz, minden lehetőség közül mindig a legborzasztóbbat látják előre, minden véletlent a baj előjelének tekintenek, minden bizonytalanságot rossz értelemben használnak ki. A sötétlátásnak ezt a hajlamát jellemvonásként sok olyan emberben megtaláljuk, akiket különben nem lehet betegeknek minősíteni; korholólag túlzottan aggodalmaskodónak, pesszimistának mondják őket; a várakozásos szorongás feltünő mértéke azonban rendszeresen hozzátartozik ahhoz az ideges bántalomhoz, amelyet „szorongásos neurózis"-nak neveztem s amelyet az aktuális neurózisok közé sorolok.

A szorongás egy másik alakja, szemben az imént leírttal, inkább lelkileg lekötött és bizonyos tárgyakhoz vagy helyzetekhez fűződik. Ez a rendkívül sokrétegű s gyakran nagyon sajátságos „fóbiák" szorongása. Stanley Hall, a tekintélyes amerikai pszichológus, csak nemrégiben szánta rá magát, hogy büszke görög elnevezésekkel felsorakoztassa ezeknek a fóbiáknak egész seregét. Úgy hangzanak, mint a tiz egyiptomi csapás felsorolása, csakhogy ezeknek a száma messze felűlmulja a tizet. Hallgassák meg, mi minden lehet a fóbia tárgya vagy tartalma: sötétség, szabad levegő, nyílt térség, macska, pók, hernyó, kigyó, egér, zivatar, kihegyezett él, vér, zárt helyiség, tolongó embertömeg, egyedüllét, hidon való átkelés, tengeri- és vasuti közlekedés stb. A tájékozódás első kisérleténél ebben a tömkelegben könnyen adódik három csoport megkülönböztetése. A félelmes tárgyak és helyzetek egyike-másika reánk, normálisokra is babonás nyugtalansággal, a veszélyhez való vonatkoztatással hat, s ezért ezek a fóbiák nem is tünnek nekünk érthetetlennek, habár hatásukban nagyon túlzottaknak találjuk őket. Így legtöbbünk közülünk kigyóval

való találkozáskor undort érez. A kigyó-fóbia, így lehetne mondani, általánosan emberi, s Ch. Darwin nagyon szemléltetően írta le, miképpen nem tudott a nekiugró kigyó által kiváltott szorongástól szabadulni, noha tudta, hogy vastag üveglap védi meg a kigyótól. A második csoportba azokat az eseteket soroljuk, amelyekben még van némi utalás egy veszélyre, ámbár hozzászoktunk, hogy ezt a veszélyt lekicsinyeljük és ne helyezzük az előtérbe. Idetartozik a legtöbb helyzet-kiváltotta fóbia. Tudjuk, hogy vasúton való utazáskor több a szerencsétlenség eshetősége, mintha otthon maradunk, megvan ugyanis a vonatösszeütközés lehetősége; azt is tudjuk, hogy a hajó elsülyedhet s ezesetben az utas rendszerint vízbefúl; mi azonban nem gondolunk ezekre a veszélyekre és szorongás nélkül utazunk vasúton és hajón. Az sem tagadható, hogy a folyóba zuhannánk, ha a hid éppen abban a pillanatban szakadna le, amikor rajta áthaladunk, ez azonban oly rendkivül ritkán történik meg, hogy, mint veszélyt, egyáltalában nem vesszük számításba. Az egyedüllétnek is megvan a maga veszélye s bizonyos körülmények között kerüljük is; de szó sincsen arról, hogy semmi körülmény közt sem, még csak egy pillanatra sem tűrnők. Hasonló áll a tolongásra, a zárt helyiségre, a zivatarra, stb. Ami a neurótikusoknak ilyen fóbiáit idegenszerűvé teszi, egyáltalában nem annyira a tartalmuk, mint inkább az erejük. A fóbiák szorongása egyenesen fellebbezhetetlen! Néha szinte az a benyomásunk, mintha az idegesek nem is ugyanazoktól a tárgyaktól és helyzetektől aggódnának, amelyek bizonyos körülmények között bennünk is szorongást tudnak kiváltani s amelyeket ugyanazzal a névvel neveznek meg.

Hátra van a fóbiáknak még egy harmadik csoportja, amelynél megértésünk már csődötmond. Ha egy erős, felnőtt férfi szorongás folytán nem képes jólismert szülővárosának egy uccáján vagy terén átmenni, ha egy egészséges, jólfejlett nőt eszeveszett szorongás fog el, mert macska súrolta a szoknyája szegélyét, vagy egér futott át a szobán, hogyan állítsuk itt fel a veszéllyel való

összefüggést, holott ez nyilvánvalóan fennáll a fóbiásak részére? Az idetartozó állatfóbiáknál nem lehet szó az általános emberi ellenszenv fokozásáról, mert, mintegy az ellentét bemutatására, számos ember él, aki nem mehet el macska mellett anélkül, hogy ne hivogatná vagy meg ne simogatná. Az egér, amelytől a nők annyira félnek, egyszersmind becéző szó a javából; nem egy leány, aki örömmel hallja, ha kedvese ekként szólítja, mégis rémülten sikoltoz, ha az igy nevezett takaros állatkát megpillantja. Az út- és tér-szorongásban szenvedő férfi számára csak az az egy magyarázat tolúl fel, hogy kisgyermek módjára viselkedik. A gyermeket a nevelésben egyenesen ráoktatják, hogy az ilyen helyzeteket veszélyességük miatt kerülje, s a mi agorafóbiás betegünket tényleg megvédi a szorongástól azaz, ha a szabad téren átkiséri valaki.

A szorongásnak itt leírt két alakja, a szabadon lebegő várakozásos szorongás és a fóbiákhoz kötött szorongás, független egymástól. Az egyik nem magasabb foka a másiknak, csupán kivételesen, ekkor is mintegy véletlenül kerűlnek csak össze. A legerősebb fokú általános aggodalmaskodásnak nem kell fóbiákban megnyilvánulnia; olyanok, akiknek egész életét korlátozza az agorafóbia, a pesszimisztikus várakozásos szorongástól teljesen mentesek lehetnek. Bizonyos fóbiák, mint pl. a tériszony, a vasúti szorongás, kimutathatólag csak az érettebb években jelentkeznek; mások, mint a sötétségtől, zivatartól, állatoktól való szorongás, kezdettől fogva fennállhattak. Az első fajtájúak súlyos betegségek; az utóbbiak inkább különcségeknek, szeszélyeknek látszanak. Akinél az utóbbiak közül találtunk valamit, annál rendszerint még más hasonlókat is gyaníthatunk. Hozzá kell tennem, hogy mindezeket a fóbiákat a *szorongásos hisztériához* soroljuk, tehát az ismert konverziós hisztériához nagyon hasonló bántalmaknak tekintjük.

Az ideges szorongás harmadik alakja az elé a rejtély elé állít, hogy a szorongás és fenyegető veszély közti összefüggést

tökéletesen elveszítjük a szemünk elől. Ez a szorongás lép például fel a hisztériánál a hisztériás tünetek kiséreteképpen, vagy a felindulás tetszőleges feltétele mellett, amikor indulatmegnyilvánulást elvárnánk ugyan, de legkevésbbé a szorongás indulatát; vagy minden feltételtől függetlenűl, részünkre és a betegre nézve egyaránt érthetetlenűl, szabad szorongásos roham alakjában. Veszélyről, vagy oly okról, amelyet tulzással azzá lehetne megtenni, ezesetben széltében-hosszában nincs szó. Ezeknél az önkéntes rohamoknál aztán megtudjuk, hogy az a komplexum, amelyet szorongásos állapotnak nevezünk, részekre tud bomlani. A teljes rohamot egyetlen nagymértékben kifejlődött tünet helyettesítheti, így a reszketés, szédülés, szívdobogás, légzési szomjúság, s emellett az a közérzet, amelyről a szorongást felismerjük, hiányozhat, vagy határozatlanná válhat. És ezek az állapotok, amelyeket „szorongásos äquivalens"-eknek írunk le, minden klinikai és kóroktani vonatkozásukban mégis egyenrangúak a szorongással.

Most aztán két kérdés merül fel. Összefüggésbe lehet-e hozni az ideges szorongást, amelynél a veszély egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben szerepel, a reális szorongással, amely mindig a veszélyre való visszahatás? Hiszen, legalább kezdetben, ragaszkodni szeretnénk ahhoz a várakozásunkhoz: ahol szorongás van, ott kell olyasvalaminek is lenni, amitől félünk.

Az ideges szorongás megértésére ármost a klinikai megfigyelés több újjmutatást ad s ezeknek a jelentőségét ki fogom most Önöknek fejteni.

a) Nem nehéz megállapítani, hogy a várakozásos szorongás, vagy az általános aggodalmaskodás szorosan összefügg a nemi élet bizonyos folyamataival, hogy úgy mondjuk: a libidó bizonyos felhasználásaival. A legegyszerűbb és legtanulságosabb ilynemű eset olyanoknál észlelhető, akik úgynevezett frusztrán izgalom részesei, azaz, akiknél heves nemi izgalmak nem találnak kellő levezetésre, nem kapnak kielégitő befejezést. Tehát például férfiaknál a vőlegénységük idején, s nőknél, akiknek

a férje nem eléggé potens, vagy akik a nemi aktust elővigyázatból megrövidítve és megcsonkítva engedik csak lefolyni. Ily körülmények között eltünik a libidó izgalma s helyébe szorongás lép, mind a várakozásos szorongás, mind rohamok és roham-äquivalensek képében. A nemi aktus elővigyázatos megszakítása, ha a nemi életben rendszerként alkalmazzák, oly rendszeresen válik a szorongásos neurózis okává férfiaknál, még inkább azonban az asszonyoknál, hogy az orvosi gyakorlatban tanácsos, ha ilyfajta esetekben elsősorban az eféle kórok után kutatunk. Az is számtalanszor tapasztalható, hogy a szorongásos neurózis megszűnik, ha a nemi visszaélést megszűntetik.

A nemi megtartóztatás és a szorongásos állapotok közti összefüggés tényét, tudomásom szerint, a pszichoanalizistől távolálló orvosok sem tagadják már. Mégis könnyen el tudom képzelni, hogy kisérletképpen nem mulasztják el a viszony megfordítását, amennyiben azt a felfogást képviselik, hogy oly személyekről van itt szó, akik kezdettől fogva hajlanak az aggodalmaskodásra s ezért tartózkodóak nemi téren is. Teljes bizonyossággal ellene szól azonban ennek a nők viselkedése, akiknek nemi ténykedése tudvalevőleg lényegileg passzív természetű, azaz a férfi magatartása által meghatározott. Minél temperamentumosabb, tehát minél hajlamosabb közösűlésre s képesebb a kielégűlésre a nő, annál bizonyosabban reagál majd a férfi impotenciájára vagy a félbeszakított közösűlésre szorongásos jelenségekkel, míg érzéketlen vagy kis libidójú nőknél az ilyen bánásmód sokkal elenyészőbb jelentőségű.

Az orvosok részéről mostanában oly melegen ajánlott nemi megtartóztatásnak a szorongásos állapotok előidézésében természetesen csak akkor van ugyanily jelentősége, ha a libidó, amelytől a kielégitő levezetést megvonják, megfelelően erős és túlnyomórészben nem intéződik el szublimálás által. Hiszen betegségről, mint következményről, való döntés mindig a mennyiségi tényezőkön mulik. Ott is, ahol nem betegség, hanem jellemkialakulás jön számba,

könnyen felismerhető, hogy a nemi korlátozottság bizonyos aggodalmaskodással és fontolgatásra való hajlammal jár együtt, míg vakmerőség és dacos merészség a nemi kivánalmak szabad érvényesüléséhez szegődik. A különböző kulturális behatások bármennyire is megváltoztatják és bonyodalmasítják ezeket a viszonyokat, az emberek átlagára nézve mégis csak áll, hogy a szorongás és a nemi korlátozottság összetartozik.

Még korántsem közöltem Önökkel mindazokat a megfigyeléseket, amik a libidó és szorongás között általunk megállapított genetikus viszony mellett szólnak. Idetartozik például bizonyos életkorok befolyása a szorongásos megbetegedésekre, amelyeknek, mint a serdülésnek és a menopauza idejének, a libidó termelésében tetemes élénkítést kell tulajdonítanunk. A felindulás bizonyos állapotaiban a libidónak és szorongásnak keveredése s végűl a libidó helyettesítése szorongással, közvetlenűl megfigyelhető. A benyomás, amit mindezekről a tényekről nyerünk, kettős; az első, hogy a libidó felhalmozódásáról van szó, amelynek normális felhasználása elé akadály gördűl, a második, hogy közben teljesen testi folyamatok területén mozgunk. Hogy a libidóból miként keletkezik szorongás, egyelőre nem látjuk, csak azt állapíthatjuk meg, hogy libidó hiányzik s helyén szorongás figyelhető meg.

b) Másik újjmutatást a pszichoneurózisok, különösen a hisztéria analiziséből nyerünk. Hallottuk, hogy ennél a bántalomnál a tünet kiséretében gyakran lép fel szorongás, de meg nem kötött szorongás is, ami roham vagy általános állapot gyanánt nyilvánul meg. A beteg nem tudja megmondani, mitől fél s a szorongást, félreismerhetetlen másodlagos megmunkálás útján, a legközelebb fekvő fóbiákkal, mint amilyen a halál, megőrülés, gutaütés, kapcsolja össze. Ha azt a helyzetet, amelyből a szorongás vagy a szorongáskisérte tünetek kiindultak, elemzésnek vetjük alá, akkor rendszerint meg tudjuk mondani, melyik normális lelki lefolyás maradt el s pótolta önmagát a szorongás jelenségével. Fejezzük ezt ki másképpen: megszerkesztjük a tudattalan folyamatot olyannak,

mintha nem került volna elfojtás alá s akadálytalanul folytatódott volna a tudatig. Ezt a folyamatot bizonyos indulat is kisérte volna, s most, meglepetésünkre, megtudjuk, hogy ezt a normális lefolyást kisérő indulatot az elfojtás után minden esetben szorongás helyettesíti, tekintet nélkül, vajjon milyen minőségű volt önmagában. Ha tehát hisztériás szorongásos állapottal van dolgunk, akkor a tudattalan megfelelője hasonló fajtájú indulat lehet, tehát szorongás, szemérmesség, zavar, éppígy azonban pozitív libidó-izgalom, vagy ellenségesen támadó, mint a düh és a harag. A szorongás tehát az a mindenütt érvényes aprópénz, amelyre az összes indulatokat beváltják, ha a hozzájuk tartozó képzettartalom elfojtás alá került.

c) Harmadik tapasztalatunk a kényeszercselekvéses betegekre vonatkozik, akik különösképpen mintha megkímélődnének a szorongástól. Valahányszor kényszercselekedetüknek, mosdásuknak, szertartásos cselekvésüknek végrehajtását megakadályozni próbáljuk, vagy, ha maguk arra a kisérletre vetemednek, hogy egy kényszerüket feladják, borzasztó szorongás fogja őket rászorítani, hogy a kényszernek behódoljanak. Megértjük, hogy a szorongást fedezte a kényszercselekedet s hogy ezt csak azért kellett végrehajtani, hogy a szorongás be ne következzék. A kényszerneurózisnál tehát azt a szorongást, aminek különben jelentkeznie kellene, tünetképződés helyettesíti, s ha a hisztériát tekintjük, ennél a neurózisnál hasonló viszonyt találunk, az elfojtás folyamatának eredményeképpen, vagy tisztán szorongáskifejlődést, vagy szorongást tünetképződéssel, vagy tökéletesebb tünetképződést szorongás nélkül. Elvont értelemben tehát talán nem látszik helytelennek, ha azt mondjuk, hogy tünet egyáltalában csak azért keletkezik, hogy a különben elkerülhetetlen szorongás kifejlődését meggátolja. Ez a felfogás a szorongást mintegy a neurózis-problémára fordított érdeklődésünk középpontjába helyezi.

A szorongásos neurózison tett megfigyeléseinkből azt következtettük, hogy a libidó eltéritése normális felhasználásáról, ami a

szorongást létesíti, a testi folyamatok talaján következik be. A hisztéria és a kényszerneurózis analiziséből ehhez az a pótlás járul, hogy ugyanez az eltérítés ugyanilyen következménnyel a lelki hatóság megtagadásának hatása is lehet. Ennyit tudunk tehát az ideges szorongás keletkezéséről; ez még meglehetősen határozatlanul hangzik. Egyelőre azonban nem látok útat, amely tovább vezetne. A második feladat, amit magunk elé tűztünk, megállapítani az összefüggést az ideges szorongás közt, amely természetellenesen felhasznált libidó, és a reális szorongás közt, — ez utóbbi a veszélyre bekövetkező visszahatásnak felel meg — úgylátszik még nehezebben oldható meg. Azt hihetnők, hogy itt teljesen különnemű dolgokról van szó, s még sincs eszközünk, hogy a reális és az ideges szorongást érzésbelileg meg tudnók különböztetni.

A keresett összefüggés végre is helyreáll, ha az én és a libidó közt fennálló, gyakran hangoztatott, ellentétet vesszük előfeltételűl. Amint tudjuk, a szorongás kifejlődése az énnek veszélyre beálló visszahatása s vészjel a menekülés megkezdésére; itt aztán könnyen felmerűl az a nézet, hogy az ideges szorongásnál az én éppolyan menekülési kisérletet hajt végre libidójának igényei elől, ezt a belső veszélyt úgy kezeli, mintha külső lenne. Ezzel az a várakozásunk is kielégűlt volna, amely szerint ott, ahol szorongás mutatkozik, jelen kell lenni valaminek, amitől okvetlenűl félni kell. A párhuzamot azonban messzebbre lehetne követni. Amint a külső veszély elől való menekülési kisérletet felváltják a kitartásra és a védelemre irányuló célszerű intézkedések, akként az ideges szorongás kifejlődése is átengedi helyét a tünetképződésnek, ami a szorongás megkötését eredményezi.

A megértés nehézsége most más helyre tolódott át. Az a szorongás, amely az én menekvését jelenti a libidója elől, eszerint magából ebből a libidóból keletkezett. Ez átlátszatlan s arra figyelmeztet, hogy ne feledkezzünk meg arról, hogy valakinek a libidója alapjábanvéve mégis csak hozzátartozik s nem helyez-

kedhet vele szembe úgy, mint valami kivülálló. A szorongás kifejlődésének a rendszerbeli dinámikája az, ami még homályos előttünk; hogy mily lelki energiák adódnak, s ezek mely lelki rendszerekből indúlnak ki. Nem igérhetem meg, hogy erre a kérdésre is választ fogok adni, de nem akarjuk elmulasztani, hogy két más nyomot ne kövessünk, s eközben ismét a közvetlen megfigyelést és az analitikus kutatást fel ne használjuk, hogy elmélkedésünknek segítségére jöjjünk. A szorongásnak a gyermekben való keletkezése felé fordulunk, s annak az ideges szorongásnak az eredete felé, amely fóbiákhoz kötött.

A gyermekek félőssége nagyon közönséges dolog, s nagyon nehéznek látszik a megkülönböztetés, vajjon neurótikus vagy reális szorongás áll-e fenn. Sőt, ennek a megkülönböztetésnek az értékét a gyermekek magatartása felettébb kérdésessé teszi. Mivel egyrészt nem csodálkozunk azon, ha a gyermek minden idegen embertől, uj helyzettől és tárgytól fél, s ezt a visszahatást nagyon könnyen zsenge voltával és tudatlanságával magyarázzuk. A gyermeknek tehát erős hajlamot tulajdonítunk a reális szorongásra és igen célszerűnek látnánk, ha ezt a félősséget örökségképpen hozta volna magával. A gyermek ebben csak az ősember és a mai primitiv népek viselkedését ismételné meg, akik tudatlanságuk és gyámoltalanságuk miatt minden ujtól félnek s számos olyan megszokottnak látszó dologtól is, ami bennünk már nem okoz félelmet. Az is teljesen megfelelne a várakozásunknak, ha a gyermek fóbiái legalább részben még ugyanazok volnának, mint amelyeket az emberi fejlődés azon őskorának tulajdoníthatunk.

Másrészt nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a gyermekek nem egyforma mértékben félénkek, s hogy éppen azok a gyermekek, akik különösen ijedősek mindenféle tárggyal és helyzettel szemben, később idegeseknek bizonyulnak. Az ideges hajlam tehát a reális szorongásra való kifejezett hajlandóságban is mutatkozik, a félénkség elsődlegesnek látszik, s így arra a következtetésre juthatunk, hogy a gyermek és később a felcseperedő ifjú libidójának

magas voltától éppen azért fél, mert mindentől fél. A szorongásnak a libidóból való keletkezése ezzel meg volna cáfolva, s ha valaki a reális szorongás feltételei után kutatna, következetesen ahhoz a felfogáshoz jutna el, hogy a maga gyengeségének és gyámoltalanságának — A. Adler terminológiája szerint a csekélyebbértékűségnek (*Minderwertigkeit*) — a tudata volna végső alapja a neurózisnak is, ha ez a tudat a gyermekkorból az érettkorba folytatódhatik.

Ez oly egyszerűen és megvesztegetően hangzik, hogy jogot formálhat a figyelmünkre. Persze, az idegesség talányának eltolódásával járna. A csekélyebb-értékűségnek — s ezzel a szorongás feltételének és a tünetképződésnek — fennmaradása annyira biztosítottnak látszik, hogy inkább az szorúl magyarázatra, ha kivételesen olyasmi áll be, amit egészségként ismerünk. De mire mutat a gyermekek félénkségének gondos megfigyelése? A kisgyermek elsősorban az idegenektől fél: helyzetek csak azáltal tesznek nála szert jelentőségre, ha emberek szerepelnek bennük, s a tárgyak egyáltalában csak később jönnek tekintetbe. Ezektől az idegenektől azonban nem azért fél a gyermek, mert rossz szándékokat tulajdonít nekik s a maga gyöngeségét összehasonlítja azoknak az erejével, őket tehát a léte, biztonsága és fájdalommentessége szempontjából veszélyeseknek minősíti. Egy ilyen bizalmatlan, a világban uralkodó támadó ösztöntől megfélemlített gyermek meglehetősen balúlsikerűlt elméleti kigondolás. Hanem azért ijed meg a gyermek az idegen alaktól, mert a megszokott és szeretett hozzátartozójának látására, alapjábanvéve az anyjáéra, van beállítva. Csalódása és vágyódása alakul át szorongássá, tehát kihasználatlanul maradt libidó, amely ilyenkor nem tartható lebegésben, hanem szorongásként le kell vezetődnie. Alig lehet véletlen az is, hogy ebben a gyermekkori szorongás számára mintaképűl szolgáló helyzetben megismétlődik a születés alatti első szorongásos állapotnak a feltétele: az anyától való elszakadás.

A gyermekek első helyzeti fóbiái a sötétségtől és az egyedülléttől

való félelem; az előbbi sokszor az egész életen át fennmarad, mindkettőben közös a szeretett ápolónak, tehát az anyának, a hiánya. Hallottam, amint egy gyermek, aki félt a sötétségtől, ezt kiáltotta át a szomszéd szobába: „Néni, ugyan beszélj hozzám, félek". „De mit érsz vele? Hiszen nem látsz engem"; erre a gyermek így felelt: „Ha valaki beszél, akkor világosabb lesz". A vágyakozás a sötétben tehát a sötétség miatt való szorongássá változik át. Nemhogy az ideges szorongás csak másodlagos és a reális szorongás sajátos esete volna, inkább azt látjuk a kis gyermeknél, hogy valami reális szorongás szerepel, aminek az ideges szorongással közös lényeges vonása a felhasználatlan libidóból való eredet. Valóságos reális szorongásként, úgylátszik, a gyermek keveset hoz a világra. Mindazokban a helyzetekben, amelyek később fóbiák feltételei lehetnek, a magasban, a víz feletti keskeny pallón, a vasúton és a hajón, a gyermek nem mutat szorongást, éspedig annál kevésbbé, minél tudatlanabb. Nagyon kivánatos volna, ha több ily életetóvó ösztönt kapott volna örökségűl; a felügyeletnek, amelynek meg kell akadályozni, hogy veszélyből-veszélybe sodródjék, a feladata ezáltal sokkal könnyebbé válna. Valójában azonban a gyermek kezdetben tulságosan nagyra tartja erejét és szorongásmentesen viselkedik, mert nem ismeri a veszélyeket. A víz szélére szalad, ablakpárkányra áll ki, éles tárgyakkal és tűzzel játszik, szóval mindent megtesz, ami számára veszedelmet, nevelőinek pedig gondot jelent. Tökéletesen a nevelés munkája, ha végűl felébred benne a reális szorongás, mert nem engedhető meg, hogy a kioktató tapasztalatra maga tegyen szert.

Ha mármost vannak olyan gyermekek, akik a szorongásra való ily nevelés felé az út egy részén elébemennek, s akik aztán maguk is találnak oly veszélyeket, amelyektől nem óvták őket, akkor elégséges számukra az a magyarázat, hogy alkatukban a libidó-kivánalom nagyobb mértékét hozták a világra vagy a libidókielégűlés terén korán elkényeztették őket. Nem csoda, ha az ily gyermekek között találhatók a későbbi idegesek; hiszen

tudjuk, hogy a későbbi neurózis keletkezésének leghatározottabb megkönnyítése a tekintélyesebb libidófelhalmozódás hosszabb időn át való elviselhetetlenségében rejlik. Észrevehetik, hogy itt szóhozjut az alkati tényező is, amelynek jogait mi különben sohasem akarjuk elvitatni. Csak az ellen emelünk óvást, ha valaki e jog miatt a többit mind elhanyagolja s az alkati tényezőt ott is bevezeti, ahová a megfigyelés és analizis egyesített eredménye szerint nem való vagy az utolsó sorba utalandó.

Hadd összegezzük a gyermekek félősségéről tett tapasztalatokat. A kisgyermekkori szorongásnak nagyon kevés köze van a reális szorongáshoz, ezzel szemben a felnőttek ideges szorongásának közeli rokona. Mint emez, felhasználatlan libidóból származik s a hiányzó szeretési tárgyat külső tárggyal vagy helyzettel helyettesíti.

Szivesen fogják ármost hallani, hogy a fóbiák analizise nem taníthat többé sok ujdonságra. Ezeknél ugyanis ugyanaz történik, mint a gyermekkori szorongásnál; felhasználatlan libidó folytonosan látszólagos reális szorongássá alakul át s így némi csekély külső veszélynek jut a libidókivánalmak helyettesítői szerepe. A megegyezésben nincs semmi idegenszerű, hiszen a kisgyermekkori fóbiák nemcsak mintaképei a későbbieknek, amelyeket a „szorongásos hisztériá"-hoz sorolunk, hanem ezeknek közvetlen előfeltételei és előjátékai. Minden hisztériás fóbia gyermekkori szorongásra vezethető vissza s tovább folytatja ezt akkor is, ha más a tartalma s így más nevet követel meg. A két bántalom különbsége a mechanizmusukban rejlik. A felnőttnél a szorongásnak libidóvá való átalakulásához nem elégséges immár, hogy a libidó, mint vágyakozás, pillanatnyilag felhasználatlanná vált. Régen megtanulta, hogy ily libidót lebegve tudjon tartani, vagy másként tudjon felhasználni. De ha a libidó oly lelki ingerülethez tartozik, amely az elfojtás sorsában részesült, akkor hasonló viszonyok újultak fel, mint amilyenek a gyermekkorban voltak, amikor még nem volt ismeretes a tudatos és tudattalan

közti elválasztás, s a kisgyermekkori fóbiára való regresszió mintegy megnyitja az útat, amelyen át a libidónak szorongássá való átalakulása kényelmesen megtörténhet. Hiszen, miként visszaemlékezhetnek, sokat tárgyaltunk az elfojtásról, közben azonban mindig csak az elfojtandó képzet sorsát követtük, természetesen azért, mert ez könnyebben volt felismerhető és leírható. Annak megvitását, hogy mi történik azzal az indulattal, ami az elfojtott képzeten csüngött, mindig halasztgattuk s csak most tudjuk meg, hogy ennek az indulatnak a közvetlen sorsa az, hogy szorongássá alakul át, bármily minőségben mutatkozott volna is különben a normális lefolyásban. Ez az indulatátalakulás azonban az elfojtásos folyamatnak a jóval fontosabb része. Nem oly könnyű erről beszélni, mivel tudattalan indulatok létezését nem állíthatjuk ugyanabban az értelemben, mint a tudattalan képzetekét. A képzet, egy különbségtől eltekintve, ugyanaz marad akár tudatos, akár tudattalan; meg tudjuk mondani, mi felel meg a tudattalan képzetnek. Az indulat azonban levezetési folyamat s egészen másképpen itélendő meg, mint a képzet; hogy a tudattalanban mi felel meg neki, az mélyebbre ható megfontolás és a lelki folyamatokra vonatkozó előfeltevéseink tisztázása nélkül nem mondható meg. Erre itt nem vállalkozhatunk. Azt a benyomást azonban, amit itt nyertünk, hogy ugyanis a szorongás kifejlődése szorosan hozzákapcsolódik a tudattalan rendszeréhez, igen sokra becsűljük.

Azt mondottam, hogy a szorongássá való átalakulás, helyesebben: a szorongás formájában való levezetődés, az elfojtástól ért libidónak ezután következő sorsa. Ehhez hozzá kell fűznöm : nem az egyetlen és nem a végleges sorsa. A neurózisoknál oly folyamatok vannak működésben, amelyek arra törekednek, hogy ezt a szorongásos kifejlődést megkössék, s ez különböző útakon sikerül is nekik. A fóbiáknál például az ideges folyamatnak világosan két szakasza különböztethető meg. Az első az elfojtást és a libidónak szorongássá való átalakítását hajtja végre, amikor is ez a szorongás külső

veszélyhez kötődik. A második mindazon óvóintézkedéseknek és biztosításoknak a felépítésében áll, amelyek feladata, hogy ezzel a külsőségként kezelt veszéllyel való érintkezés elkerülhető legyen. Az elfojtás az én menekülési kisérletének felel meg a veszélyként érzett libidó elől. A fóbia a külső veszély elleni elsáncolással hasonlítható össze, ahol is a külső veszély a félelmetes libidót helyettesíti. A fóbiáknál a védekezési rendszer gyengesége természetesen abban rejlik, hogy az a vár, amely kifelé ennyire megerősítette magát, belülről megtámadható maradt. A libidó veszélyének kifelévetítése sohasem sikerűlhet jól. A többi neurózisnál ezért a szorongás kifejlődése elleni védekezésnek egyéb rendszerei szokásosak. Nagyon érdekes része ez a neurózisok lélektanának, sajnos túlságosan messzire vezet s alaposabb szakismeretet tételez fel. Csak még egyet akarok hozzátenni. Hiszen már beszéltem az „ellenirányú megszállás"-ról, amit az énnek az elfojtáskor kifejteni és állandósítani kell ahhoz, hogy az elfojtás maradandó legyen. Ennek az ellenirányú megszállásnak jut osztályrészűl az a feladat, hogy a szorongás kifejlődése elleni védekezésnek különböző formáit az elfojtás után életrekeltse.

Térjünk vissza a fóbiákra. Beláthatják, mennyire elégtelen, ha csak a tartalmukat akarják megmagyarázni s nem érdeklődnek más iránt, mint hogy honnan ered, hogy ez vagy az a tárgy vagy bizonyos helyzet szolgál a fóbia anyagául. A fóbia tartalma körülbelül ugyanoly jelentőségű a fóbia számára, mint a nyilvánvaló álomkülső az álom számára. A szükséges korlátozásokkal elismerhetjük, hogy ezek között a fóbiatartalmak között vannak olyanok is, amelyek, miként ezt Stanley Hall kiemeli, filogenetikus öröklődés útján alkalmasak arra, hogy a szorongás tárgyaivá váljanak. Sőt megegyezik ezzel, hogy sok ilyen szorongási tárgy a veszéllyel való kapcsolatát csak szimbólikus vonatkozás révén tudja helyreállítani.

Így meggyőződtünk, milyen szinte központinak mondható helyzetet tölt be a szorongás problémája a neurózisok kérdéseiben.

Élénk képet szereztünk arról, milyen kapcsolatban áll a szorongás kifejlődése a libidó különböző sorsával és a tudattalan rendszerével. Csak egy ponton nem találtunk összefüggést, csak egy helyen találtunk hézagot a felfogásunkban, azt az egy mégis nehezen elvitatható tényt, hogy a reális szorongást az én önfenntartási ösztöneinek megnyilvánulásaként kell felfogni.

HUSZONHATODIK ELŐADÁS

A LIBIDÓELMÉLET ÉS A NÁRCISZMUS

Hölgyeim és Uraim! Ismételten és csak nemrégiben is foglalkoztunk az énösztönök és nemi ösztönök különválasztásával. Először az elfojtás mutatta meg nekünk, hogy a kettő egymással ellentétbe kerülhet, hogy aztán formálisan a nemi ösztönök huzzák a rövidebbet s kénytelenek legyenek visszaeső kerülő úton kielégülést keresni, amikor is legyőzhetetlenségük kárpótlást nyújt a vereségükért. Majd azt is megtanultuk, hogy mindkettő kezdettől fogva különböző viszonyban van a nagy nevelővel, az élet nyomoruságával, úgyhogy nem teszik meg ugyanazt a fejlődési útat s nem jutnak a valóság elvével ugyanolyan vonatkozásba. Végül felismerni véljük, hogy a nemi ösztönöket sokkal szorosabb kötelékek fűzik a szorongás indulati állapotához, mint az énösztönöket, ez pedig már olyan eredmény, amely csak egy fontos pontban tűnik tökéletlennek. Ezért, megerősítése céljából, még azt a figyelemreméltó tényt akarjuk kiemelni, hogy az éhségnek és szomjúságnak, a két legelemibb önfenntartási ösztönnek, a kielégítetlensége sohasem eredményezi a szorongásba való átcsapásukat, míg a kielégítetlen libidónak szorongásba való áttevődése, amint ezt hallottuk, a legismertebb és leggyakrabban megfigyelt jelenségekhez tartozik.

Az az alapos jogunk, hogy az én- és nemi-ösztönöket különválasszuk, nem igen vitatható el. Hiszen a nemi törekvésnek, mint az egyén különleges tevékenységének, a létezésével ez már

adva van. Csak az lehet kérdéses, hogy mily jelentőséget tulajdonítunk ennek a különválasztásnak, mennyire mélyenszántónak akarjuk tartani. Ennek a kérdésnek az elintézése azonban annak a megállapításnak az eredményéhez igazodik, hogy a nemi ösztönök testi és lelki megnyilvánulásaikban mennyiben viselkednek másként, mint a többiek, amelyeket velük szembeállítottunk, s hogy mily fontosak azok a következtetések, amelyek ezekből a különbségekből adódnak. A két ösztöncsoport különben alig elgondolható lényegbeli különbségének feltételezéséhez természetesen minden motivum hiányzik. Mindkettővel csak az egyén energiaforrásainak megnevezéseként találkozunk, s az a vita, vajjon alapjábanvéve egyek vagy lényegileg különbözők-e, s ha egyek, mikor tértek el egymástól, nem folytatható le ezeken a fogalmakon, hanem a mögöttük lejátszódó élettani tényekhez szabandó. Erről egyelőre nagyon keveset tudunk, s ha többet is tudnánk, analitikus feladatunk számára ez nem jönne tekintetbe.

Nyilvánvalóan abból is nagyon kevés hasznunk lenne, ha Jung eljárása szerint az összes ösztönök ősi egységét hangsúlyoznók s azt a mindenben megnyilvánuló energiát „libidó"-nak neveznénk. Akkor, minthogy a nemi életet semmilyen mesterfogással sem lehet a lelki életből kiküszöbölni, arra kényszerülünk, hogy szexuális és aszexuális libidóról beszéljünk. A libidó elnevezést azonban joggal a nemi élet hajtó erői számára kell fenntartani, amint azt eddig is tettük.

Azt hiszem tehát, hogy az a kérdés, vajjon a nemi és önfenntartási ösztönök kétségtelenűl jogosúlt különválasztása meddig viendő keresztül, nem nagy jelentőségü a pszichoanalizisben; ez különben nem is illetékes ebben. Az élettan persze többféle adatot nyújt ahhoz, hogy ez a kérdés valami fontosat jelentsen. Hiszen a szexualitás az élő szervezetnek az egyetlen olyan működése, amely túllép az egyénen és gondoskodik az egyénnek a fajhoz való kapcsolódásáról. Félreismerhetetlen, hogy gyakorlása

nem jár mindig haszonnal az egyes részére, mint a többi teljesítményei, hanem, szokatlanúl nagy élvezet árán, veszélyekbe sodorja, amelyek életét fenyegetik s elég gyakran el is játsszák. Valószinűleg egészen különleges, minden egyébtől eltérő anyagcserefolyamatok szükségesek ahhoz, hogy az egyéni élet egy része fennmaradjon az utódok számára. És végűl az egyén, habár magát fődolognak és nemiségét kielégítése egy olyan eszközének tekinti, akár a többit, élettani szempontból csak epizód egy nemzedéksorozatban, rövidéletű függelék egy virtuális halhatatlansággal felruházott csiraplazmán, mintegy időleges birtokosa egy utána is fennmaradó hitbizománynak.

De a neurózisok pszichoanalitikus átvizsgálásához nincsen szükség ily messzire vezető szempontokra. Ha a nemi- és az énösztönöket külön-külön figyelemmel kisérjük, kulcsot nyerünk az indulatáttételes neurózisok csoportjának a megértéséhez. Ezeket arra az alapvető helyzetre tudtuk visszavezetni, amely szerint a nemi ösztönök viszályba elegyednek az önfenntartási ösztönökkel, vagy élettanilag, — habár pontatlanabbúl kifejezve, — arra, hogy az én egyik állása különálló egyénként a másikkal, egy nemzedéksorozat tagjával, ellentétbe kerül. Ilyen meghasonlásra talán csak az embernél kerül sor, s talán nagyjából ezért az ő kiváltsága a neurózis, szemben az állatokkal. Libidójának mértéken felűli kifejlődése s gazdag rétegeződésű lelki életének talán éppen ezáltal lehetségessé vált felépítése teremtette meg nyilván az ilyen összeütközés keletkezésének a feltételeit. Minden további nélkül látható, hogy ez feltétele azoknak a nagy haladásoknak is, amelyeket az ember az állatokkal való közösségén túl megtett, úgyhogy képessége a neurózisra csupán fonákja lenne egyéb tehetségének. De ezek is csak elmélkedések, amik legközelebbi feladatunktól eltérítenek.

Eddig előfeltétele volt munkánknak, hogy én- és nemi ösztönöket megnyilvánulásuk szerint megkülönböztethetünk egymástól. Az indulatáttételes neurózisoknál ez minden nehézség nélkül

sikerült. Azokat az energiamegszállásokat, amelyeket az én nemi törekvéseinek tárgyaira fordít, „l i b i d ó"-nak, a többit, amelyeket az önfenntartási ösztönök bocsátanak ki, „é r d e k l ő d é s"-nek (*Interesse*) neveztük, s a libidómegszállásoknak, átalakulásaiknak és végleges sorsuknak a követése által első bepillantást nyerhettünk a lelki erők működésébe. Az indulatáttételes neurózisok adták ehhez a legkedvezőbb anyagot. Azonban az én, az én összetétele különböző megszerveződésekből, ezek felépítése s működési módja rejtett maradt előttünk és sejthettük, hogy majd csak más neurótikus zavarok analizise fogja ezt a betekintést meghozni.

Korán megkezdtük már a pszichoanalitikus nézetek kiterjesztését ezekre az egyéb bántalmakra. Egy velem való eszmecsere után már 1908-ban kimondta K. A b r a h a m azt a tételt, hogy az elmebetegségekhez számított dementia praecox főjellemvonása az, hogy hiányzik nála a tárgyak libidómegszállása. („A hisztéria és a dementia praecox pszichoszexuális különbségei"). Ekkor azonban felmerült az a kérdés, mi történik az elmebetegeknek tárgyaktól elvont libidójával? A b r a h a m nem habozott a válasz megadásával: az énre vetődik vissza s e z a v i s s z a t é r ő m e g f o r d u l á s a n a g y z á s i t é v e s e s z m e f o r r á s a a dementia praecoxnál. A nagyzási téves eszme tökéletesen hasonló a tárgynak a szerelmi életből ismert nemi túlbecsüléséhez. Így az első esetben sikerült egy pszichótikus bántalom egyik sajátságát a normális szerelmi életre való vonatkoztatás útján megérteni.

Mindjárt meg is mondom, hogy A b r a h a mnak ezek az első nézetei a pszichoanalizisben fennmaradtak és alapjává lettek a pszichózisokhoz való állásfoglalásunknak. Lassan tehát megbarátkoztunk azzal az elképzeléssel, hogy az a libidó, amelyet a tárgyakhoz tapadva látunk s amely annak a törekvésnek a kifejezése, hogy ezeken a tárgyakon kielégüléshez jusson, ezeket a tárgyakat elhagyhatja és helyükbe a tulajdon ént teheti, s

ezt az elképzelést mind következetesebben építették ki. A libidó ilyen megkötöttségének a nevét — a nárciszmus nevet — egy P. Näcke leírásából ismert perverziótól kölcsönözzük, amelynél a felnőtt egyén a saját testét ugyanazokkal a gyöngédségekkel halmozza el, amelyeket különben idegen nemi tárgyra szokás fordítani.

Csakhamar aztán úgy gondolkodtak, hogy, ha a libidónak van ilyen rögződése a tulajdon testhez és a tulajdon személyhez egy más tárgy helyett, akkor ez nem lehet kivételes és jelentéktelen eset. Sőt, mi több, valószínű, hogy ez a nárciszmus az az általános és eredeti állapot, amelyből a tárgyi szeretet csak később alakul ki, anélkül, hogy ezért a nárciszmusnak meg kellene szűnnie. Hiszen a tárgyi libidó fejlődéstörténetéből is emlékezni kellett arra, hogy sok nemi ösztön kezdetben a tulajdon testen, amint mi mondjuk: autoerótikusan elégül ki, s hogy ez az autoerótizmusra való képesség indokolja a nemiség visszamaradását a valóság elvéhez való hozzáneveló̋désben. Így tehát az autoerótizmus a libidókibocsátás nárcisztikus állapotának a nemi ténykedése volt.

Hogy mondandónkat rövidre fogjuk: az én-libidónak a tárgyi libidóhoz való viszonyáról oly elképzelést alkottunk, amelyet egy az állattanból vett hasonlattal tudok szemléletessé tenni. Gondoljanak azokra a legegyszerűbb élőlényekre, amelyek a protoplazmaszerű anyag alig differenciált rögöcskéjéből állanak. Ezek pszeudopódiumoknak nevezett nyúlványokat bocsátanak ki, amelyekbe testük anyagát átömlesztik. De ismét vissza is tudják ezeket a nyúlványokat vonni és egy gomolyaggá tömörűlnek. A nyúlványok kibocsátását mármost a libidónak a tárgyakhoz való kiküldésével hasonlítjuk össze, míg a libidó főtömege az énben tud visszamaradni, s feltesszük, hogy normális körülmények között az én-libidó akadály nélkül átalakítható tárgyi libidóvá s ez ismét felvehető az énbe.

Ezeknek az elképzeléseknek a segítségével mármost egész

sereg lelki állapotot meg tudunk magyarázni, vagy, szerényebben szólva, a libidóelmélet nyelvén le tudunk írni oly állapotokat, amelyeket a normális élethez kell sorolnunk, mint például a lelki viselkedést a szerelemben, testi megbetegedésnél, alváskor. Az alvás állapotáról az volt a feltevésünk, hogy a külvilágtól való elforduláson s az alvás kivánságára való beállítottságon alapszik. Ami az álomban éjszakai lelki működésként nyilvánúlt, azt az alvás megkivánásának a szolgálatában s ezenfelül tökéletesen önző motivumoktól vezetettnek találtuk. Most, a libidóelmélet értelmében, azt fejtjük ki, hogy az alvás oly állapot, amelyben az összes tárgyi megszállások, a libidóéi éppúgy mint az önzőek, megszűntek s az énbe visszahúzódtak. Vajjon nem derül-e ezáltal ujabb fény az alvás előidézte pihenésre s általában a kifáradás természetére? A méhenbelűli élet boldog elszigeteltségénék a képe, amit az alvó éjjelről-éjjelre ismét felidéz előttünk, így a lelki oldala felé is kiegészül. Az alvónál a libidó eloszlásának ősi állapota éled fel ujra, a tökéletes nárciszmus, amelynél libidó és én-érdeklődés még közösen és megkülönböztethetetlenül lakik az önmagának elegendő énben.

Itt két megjegyzésre nyílik alkalom. Először, hogyan különbözik fogalmilag a nárciszmus és az önzés? Nos, azt hiszem, hogy a nárciszmus az önzés libidós kiegészítése. Ha önzésről beszélnek, csak az egyén számára adódó haszonra vannak tekintettel; ha nárciszmust mondanak, akkor a libidó kielégűlését is figyelembe veszik. Mint gyakorlati motivumok mindketten hosszú úton külön-külön követhetők. Lehet valaki teljes mértékben önző s mégis erős libidós tárgyi megszállásokat tarthat fenn, amennyiben a tárgyon való libidókielégűlés az én szükségletei közé tartozik. Az önzés aztán ügyelni fog rá, hogy a tárgyra törekvés ne hozzon bajt az énre. Lehet valaki önző s emellett nagyon is nárcisztikus, azaz nagyon csekély tárgyat megkivánó, s ez megint vagy a közvetlen nemi kielégűlésben nyilvánúlhat meg, vagy azokban a magasabb, a nemi kivánalmakból levezetett

törekvésekben, amelyeket bizonyos alkalmakkor mint „eszményi szerelmet" ellentétbe szoktunk állítani az „érzékiséggel". Az önzés a magátólértődő, az állandó mindezekben a vonatkozásokban, a nárciszmus a változó elem. Az önzés ellentéte, az altruizmus, fogalmilag nem fedi a libidós tárgyi megszállást, ettől a nemi kielégűlés iránti törekvés kiesése által különűl el. A teljes szerelmességi állapotnál azonban az altruizmus összetalálkozik a libidós tárgyi megszállással. A nemi tárgy rendszerint magához vonja az én nárciszmusának egy részét, ami a tárgyat illetőleg a „szerelemben való túlbecsűlés"-ben jut kifejezésre. Ha ehhez még az önzésnek a nemi tárgyra való altruisztikus átömlesztése is járul, akkor a nemi tárgy túlságosan hatalmassá válik; az ént mintegy felszívta.

Úgy hiszem, üdülésnek fogják érezni, ha a tudománynak alapjábanvéve száraz ábrándképei után a nárciszmus és szerelem ökonómiai ellentétének költői leírását nyújtom.

Goethe „Westöstlicher Divan"-jából veszem ezt a leírást.[1]

SZULEJKA: Nép és rab, s ki győzött küzdve
Mind csak ezt vallotta rég,
Hogy halandó legfőbb üdve
Jellem és személyiség.
Élni való minden élet,
Csak magadhoz hű maradj.
Veszteség nem érhet téged,
Amig az lész, ami vagy.

HATEM: Lehet. Ámde uj világot
Gyújt nekem a szerelem:
Én a földi boldogságot
Szulejkában ismerem.
Míg magát rám pazarolja,

1) Dóczi Lajos fordítása.

Megbecsülöm Én-emet.
Ha elhagyna, érzem nyomba':
Hogy mivoltom elveszett.
Hatem akkor véget ér. — De
Sorsot is vált csakhamar:
Beleszáll a boldog Én-be,
Kit ölel e puha kar.

Második megjegyzésünk az álomelmélet kiegészítése. Az álom keletkezését nem tudjuk megmagyarázni, ha nem iktatjuk közbe azt a feltevést, hogy az elfojtott tudattalan az éntől bizonyos mértékben függetlenítette magát, úgyhogy az alvási kivánságnak nem engedelmeskedik s megszállásait megtartja akkor is, ha az éntől függő valamennyi tárgyi megszállást be kell vonni az alvás érdekében. Csak akkor érthető meg, hogy ez a tudattalan a cenzurának éjszakai felfüggesztését vagy csökkentését a maga javára fordíthatja s ki tudja terjeszteni hatalmát a nappal emléknyomaira, hogy ezeknek az anyagával valamilyen tiltott álomvágyat alkosson. Másrészt talán már a nappal emléknyomai ellentállóképességük egy részét, az alvás vágyától elrendelt libidóelvonással szemben, annak köszönhetik, hogy ezzel az elfojtott tudattalannal már eleve összeköttetésben állnak. Ezt a dinámikai szempontból fontos lépést tehát pótlólag hozzátoldjuk az álomképződésről alkotott nézetünkhöz.

Szervi megbetegedés, fájdalmas ingerlés, szervek gyulladása oly állapotot idéz elő, amely világosan a libidónak tárgyairól való leoldását eredményezi. A bevont libidó az énben a megbetegedett testrész fokozott megszállásaként jelentkezik. Sőt, megkockáztatható az az állítás is, hogy ilyen körülmények között a libidó elvonása tárgyairól feltünőbb, mint az önző érdeklődés elfordítása a külvilágtól. Innen, úgylátszik, út nyílik a hipochondria megértésére, amelynél valamely szerv hasonlómódon foglalkoztatja az ént, anélkül, hogy számunkra érzékelhetőleg beteg lenne. Annak a kisértésnek azonban ellent-

állok, hogy itt tovább haladjak, vagy, hogy oly más helyzeteket magyarázgassak, melyek a tárgyi libidó énbe-való vándorlásának felvétele által érthetőkké vagy leírhatókká válnak, mert szükségét érzem, hogy két ellenvetéssel nézzek szembe, amelyek, úgy tudom, most készséges meghallgatásra találnak Önöknél. Először is azt kivánják szóvá tenni, miért akarok az alvásban, a betegségben és hasonló helyzetekben mindenáron libidót és érdeklődést, nemi ösztönöket és énösztönöket megkülönböztetni, holott a megfigyelések egy egyetlen és egységes energia feltételezése által tökéletesen elintézhetők, ez az energia pedig, szabadon mozogva, hol a tárgyat, hol az ént szállja meg, s hol az egyik, hol a másik ösztön szolgálatában áll. Másodszor pedig, hogy miképpen tárgyalhatom a libidónak a tárgyról való leválását olyképpen, mintha ez kórós állapot forrása lenne, amikor pedig a tárgyi libidó átalakulása én-libidóvá — vagy általánosabban énenergiává — a lelki dinámikában a normális s nap-nap után, éjszakánként megismételt folyamatok közé tartozik.

Erre ez a válasz: első ellenvetésük jól hangzik. Az alvás, a betegség, a szerelem állapotainak a megvitatása önmagában valószínűleg sohasem vezetett volna az énlibidó és a tárgyilibidó, vagy a libidó és az érdeklődés megkülönböztetésére. Ámde ezesetben elhanyagolják azokat a vizsgálatokat, amelyekből kiindúltunk, s amelyeknek megvilágítása mellett szemléljük most a szóbanforgó lelki helyzeteket. A libidó és érdeklődés, tehát a nemi és önfenntartási ösztönök, megkülönböztetését abba az összeütközésbe való bepillantás erőszakolta reánk, amelyből az indulatáttételes neurózisok fakadnak. Ezóta nem mondhatunk le ujra róla. Az a feltevés, hogy a tárgyilibidó énlibidóvá alakulhat át, hogy tehát az énlibidóval számolni kell, az egyedülinek látszott arra a célra, hogy az úgynevezett nárcisztikus neurózisoknak, például a dementia praecoxnak, a rejtélyét megoldhassa, ezeknek a hisztériával és a kényszerrel való hasonlóságait és különbségeit igazolhassa. A betegségre, alvásra és szerelemre

alkalmazzuk most azt, aminek az elháríthatlanságát másutt beigazoltnak találtuk. Ily alkalmazásokat szabad még folytatnunk s majd meglátjuk, mennyire jutunk velük. Az egyetlen megállapítás, ami nem közvetlen csapadéka analitikus tapasztalatunknak, azt mondja, hogy a libidó libidó marad akár tárgyakra, akár a tulajdon én felé fordúl, és sohasem változik át önző érdeklődéssé; éppígy áll a fordítottja is. Ez az állítás azonban egyenértékű a nemi és énösztönöknek már kritikailag méltányolt elkülönítésével s ehhez, az esetleges fennakadásig, heurisztikus motivumokból ragaszkodni akarunk.

A második ellenvetésük is jogosult kérdést vet fel, de hamis irány felé tart. Bizonyos, hogy a tárgyi libidó bevonása az énbe nem közvetlenül kórokozó; hiszen látjuk, ez mindenkor megtörténik az elalvás előtt, hogy aztán a felébredés ismét helyreállítsa a régi állapotot. A protoplazmaállatka behúzza a nyúlványait, hogy a következő alkalommal ismét kibocsássa őket. Egészen másvalami azonban, amikor egy bizonyos, nagyon energikus folyamat kikényszeríti a libidónak a tárgyakról való levonását. A nárcisztikussá vált libidó ekkor aztán nem tudja a tárgyakhoz visszavezető útat megtalálni s a libidó mozgékonyságának ez a korlátozása mindenesetre kórokozóvá válik. Úgylátszik, a nárcisztikus libidó felszaporodása egy bizonyos mértéken túl nem viselhető el. Azt is elképzelhetjük, hogy éppen azért került a sor a tárgyi megszállásra, mert az énnek ki kellett bocsátani a libidóját, nehogy felduzzadásától megbetegedjék. Ha útunkba esne, hogy a dementia praecoxal behatóbban foglalkozzunk, megmutatnám Önöknek, hogy az a folyamat, amely a libidót a tárgyakról leválasztja s a hozzájuk visszavezető útat elzárja előle, közel áll az elfojtás folyamatához s ennek oldalágaként fogandó fel. De mindenekelőtt ismerős talajt érezhetnek a lábuk alatt, ha megtudják, hogy ennek a folyamatnak a feltételei jóformán azonosak — amennyire ezt máig ismerjük — az elfojtáséival. A konfliktus, úgylátszik, ugyanaz és ugyan-

azon hatalmak között játszódik le. Ha az eredmény annyira más, mint például a hisztériánál, akkor ennek az oka csak a hajlamosság különbözőségében lehet. A libidófejlődés ingatag helyei ezeknél a betegeknél más szakaszon vannak; a mértékadó rögződés, amely, amint erre visszaemlékeznek, a tünetképződésre vezető áttörést megengedi, másutt foglal helyet, valószinűleg a primitiv nárciszmus állapotában, amelyhez a dementia praecox végső kimenetelében visszatér. Igen figyelemreméltó, hogy valamennyi nárcisztikus neurózis számára a libidónak oly rögződési pontjait kell feltételezni, amelyek a fejlődésnek sokkal koraibb szakaszaira nyúlnak vissza, mint a hisztériánál vagy a kényszerneurózisnál. Hallották azonban, hogy azok a fogalmak, amelyeket az indulatáttételes neurózisok tanulmányozásakor szereztünk, elegendőek a gyakorlatilag olyannyira nehezebb nárcisztikus neurózisokban való tájékozódásra. A közös vonások nagyon messzemenőek; alapjábanvéve egyazon megjelenési területről van szó. De elképzelhetik azt is, mily kilátástalanná alakul ezeknek a, már az elmekórtanhoz tartozó, bántalmaknak a felderítése annak számára, aki nem hozza magával ehhez a feladathoz az indulatáttételes neurózisok analitikai ismeretét.

A dementia praecox tüneteinek képét, ami különben nagyon változatos, nem határozzák meg csupán azok a tünetek, amelyek a libidónak a tárgyakról való leszorításából s az énben nárcisztikus libidóként való felraktározódásából fakadnak. Sőt, nagy terület jut más tüneteknek, amelyek a libidónak abból a törekvéséből erednek, hogy ismét a tárgyakhoz jusson, amelyek tehát restituciós vagy gyógyulási kisérletnek felelnek meg. Sőt, ezek a tünetek a feltünőbbek, a lármásabbak; kétségtelen hasonlatosságuk van a hisztéria vagy ritkábban a kényszerneurózis tüneteivel, de mégis minden tekintetben mások. Úgylátszik, a libidó a dementia praecoxnál abban a törekvésében, hogy ismét a tárgyakhoz, azaz a tárgyak képzetéhez jusson, valóban elkap belőlük valamit, de jóformán

csak az árnyékukat, értem ezen a hozzájuk tartozó szóképzeteket. Nem mondhatok itt erről többet, de azt hiszem, a visszatörekvő libidónak ez a viselkedése bepillantást engedett abba, ami valójában a különbség a tudatos és tudattalan képzet között.

Most rávezettem Önöket arra a területre, amelyen az analilitikus munka legközelebbi haladásai elvárhatók. Amióta megvan a bátorságunk az énlibidó fogalmának az alkalmazására, azóta hozzáférhetőkké váltak a nárcisztikus neurózisok; az a feladat adódott, hogy tegyünk szert ezeknek a bántalmaknak a dinámikai felderítésére s egyszersmind egészítsük ki a lelki életről szóló ismeretünket az én megértésével. Az az én-lélektan, amelyre törekszünk, ne az önmegfigyelés adatain, hanem, miként a libidó esetében, az én zavarainak és rombolásainak az analizisén alapuljon. Valószínűleg kevésre fogjuk majd becsűlni a libidó sorsára vonatkozó eddigi ismeretünket, amit az indulatáttételes neurózisok tanulmányozásából merítettünk, ha ez a nagyobb munka mögöttünk lesz. Ezzel szemben azonban nem is jutottunk itt messzire. A nárcisztikus neurózisok azon technika számára, amelyet az indulattételes neurózisoknál alkalmaztunk, alig hozzáférhetőek. Nemsokára hallani fogják, miért nem. Mindig úgy járunk velük, hogy rövid előnyomulás után egy fal mered fel előttünk, amely megálljt parancsol. Tudják, hogy az indulatáttételes neurózisoknál is beleütköztünk ily ellentállási korlátokba, de apránként le tudtuk ezeket dönteni. A nárcisztikus neurózisoknál az ellentállás áthághatatlan; legfeljebb kiváncsi pillantást vethetünk a fal peremén át, hogy kikémleljük, ami ott történik. Technikai módszereinket tehát másokkal kell pótolni; még nem tudjuk, sikerülni fog-e egy ilyen pótlás. Persze, ezeknél a betegeknél sincs hiány anyagban. Sokféleképpen megnyilatkoznak, ha nem is kérdéseinkre adott felelettel, s egyelőre arra vagyunk utalva, hogy ezeket a megnyilatkozásokat annak a tudásnak a segítségével értelmezzük, amelyet az indulat-

áttételes neurózisokon szereztünk. A kettő megegyezése egymással elég nagy ahhoz, hogy kezdeti eredményt biztosítson. Hogy meddig lesz ez a technika elégséges, azt most ne firtassuk.

Más nehézségek torlódnak itt elénk, amelyek előrehaladásunkat gátolják. A nárcisztikus bántalmakat és a hozzájuk szegődő pszichózisokat csak oly megfigyelők bogozhatják ki, akik az indulatáttételes neurózisok analitikus tanulmányozásában iskolázottak. Ámde elmeorvosaink nem tanulmányoznak pszichoanalizist s mi, pszichoanalitikusok, alig látunk elmekórtani eseteket. Először fel kell nőnie egy elmeorvos-nemzedéknek, amely a pszichoanalizis iskoláján, mint előkészítő tudományon, már keresztülment. A kezdet ehhez jelenleg Amerikában történik, ahol nagyon sok vezető elmeorvos adja elő a hallgatóknak a pszichoanalitikus tanításokat, s ahol az intézet tulajdonosa és az elmegyógyintézet igazgatója azon fáradozik, hogy betegeit ennek a tanításnak az értelmében megfigyelje. Mindazonáltal néhányszor itt is sikerült átpillantanunk ezen a nárcisztikus falon s a következőkben közölni fogok egyetmást abból, amiről úgy véljük, hogy ellestünk belőle.

A paranoia, az idült rendszeres tébolyodottság kórképének, a mai elmekórtan osztályozási kisérleteiben ingadozó hely jutott. A dementia praecoxal való közeli rokonságát illetőleg azonban nincs semmi kétség. Egyszer azt az indítványt bátorkodtam tenni, hogy a paranoiát és a dementia praecoxot a paraphrenia közös elnevezésével foglaljuk össze. A paranoia alakjait tartalmuk szerint: nagyzási téboly, üldözési téboly, szerelmi téboly (erotománia), féltékenységi téboly stb. nevek alatt írják le. Magyarázási kisérleteket nem várunk az elmekórtantól. Egy ilyen, megengedem, elavult s nem egészen tökéletes értékű példaként felemlítem azt a kisérletet, amely egy tünetet intellektuális értelmesítés útján akart egy másikból levezetni. Az a beteg, aki elsődleges hajlamból üldözöttnek hiszi magát,

ebből az üldözésből eszerint azt következteti, hogy neki egész különlegesen fontos személyiségnek kell lennie, s ezért fejlesztené ki a nagyzási téves eszmét. A mi analitikus felfogásunk szerint a nagyzási téboly közvetlen következménye a libidós tárgyi megszállások bevonása által keletkezett énmegnövekedésnek; másodlagos nárciszmus az eredeti korai kisgyermekkori nárciszmus visszatéréseként. Az üldöztetési téboly esetein azonban olyasmiket tapasztaltunk, amik arra bírtak, hogy bizonyos nyomokat kövessünk. Először is feltűnt, hogy az esetek tetemes részében az üldöző ugyanoly nemű volt, mint az üldözött. Ezt még mindig lehetett ártatlan módon is magyarázni, de egynéhány gondosan áttanulmányozott esetben világosan látszott, hogy a normális időkben legjobban szeretett, a beteggel egynemű személy a megbetegedés óta üldözővé alakult át. További fejlődést az tesz lehetségessé, hogy a szeretett személyt ismert vonzások szerint más személy helyettesíti, például az atyát a tanító, a följebbvaló. Ilyfajta, egyre szaporodó, tapasztalatokból azt következtettük, hogy a *paranoia persecutoria* az a forma, amelyben az egyén a túlságosan erőssé vált homoszexuális izgalmak ellen védekezik. A gyöngédségnek gyűlöletté való átalakulása, ami tudvalevőleg a szeretett és gyűlölt tárgy számára komoly életveszedelmet jelenthet, aztán a libidó-izgalmak szorongássá való átalakulásának felel meg, ami az elfojtás folyamatának rendszeres eredménye. Hallgassák meg például ismét az utolsó esetemet az idevágó megfigyelések közül. Egy fiatal orvost el kellett távolítani szülővárosából, mert egy ottani egyetemi tanár fiát, aki addig a legjobb barátja volt, életveszélyesen megfenyegette. Ennek az egykori barátjának valóban ördögi szándékokat és démoni hatalmat tulajdonított. Ő volt az oka mindannak a szerencsétlenségnek, ami az utóbbi években a beteg családját érte, minden családi és társadalmi balsorsnak. De ez még nem elég, a gonosz barát és atyja, a tanár, okozta a háborút, hívta az országba az oroszt is. Életét ezerszeresen

eljátszotta, s betegünk szentűl hitte, hogy a bűnös halálával minden bajnak végeszakadna. És a néhai barátja iránti régi gyöngédsége mindazonáltal oly erős volt még, hogy megbénította a kezét, amikor egyszer alkalom kinálkozott, hogy az ellenséget közvetlen közelről lelőjje. Azokban a rövid megbeszélésekben, amelyeket a beteggel folytattam, felszínre került, hogy a kettőjük között fennálló baráti viszony messzire visszanyúlik a gimnáziumi évekre. Legalább egyszer átlépte a barátság határait; egy éjszakai együttlét módot nyújtott a teljes nemi érintkezésre. Betegünk sohasem tett szert arra a nőkhöz való érzelmi viszonyra, ami korának s megnyerő egyéniségének megfelelt volna. Egyízben jegyben járt egy szép és előkelő leánnyal, de ez felbontotta az eljegyzést, mert vőlegénynél nem talált gyöngédségre. Évekkel utóbb a betegsége éppen abban a pillanatban tört ki, amikor először sikerült neki egy nő teljes kielégítése. Amikor ez a nő hálával telten és odaadóan átölelte, hirtelen rejtélyes fájdalom lepte meg, amely éles vágásként nyilalt keresztül a koponyáján. Ezt az érzést később úgy magyarázta, hogy mintegy azt a vágást vitték véghez rajta, amellyel boncoláskor az agyat teszik szabaddá, s minthogy a barátja kórboncnok lett, lassanként felfedezte, hogy csak ez küldhette hozzá, megkísértéséül, ezt az asszonyt. Ettől kezdve lehullt a hályog a szeméről a többi üldöztetést illetőleg is, amiknek az egykori barát üzelmeinél fogva az áldozatává kellett volna esnie.

Ám, miként áll a dolog azokban az esetekben, amelyekben az üldöző nem azonos nemű az üldözöttel, amelyeknek a látszata tehát ellentmond a homoszexuális libidó elhárításával való magyarázatunknak? Nemrégiben alkalmam volt egy ilyen eset megvizsgálására és a látszólagos ellentmondásból megerősítést vonhattam le. Az a fiatal leány, akit érzése szerint az a férfi üldözött, akinek két intim találkát engedélyezett, valóban egy asszonnyal szemben hangoztatott téves eszméket, ez az asszony pedig anyahelyetteseként fogható fel. Csak a második összejöve-

tel után haladt annyira, hogy ugyanazt a téves eszmét lekapcsolja az asszonyról s a férfira vigye át. Az egyneműség feltételét az üldöző részére tehát eredetileg ez az eset is betartotta. Az ügyvéd és orvos előtt tett panaszában a beteg nem említette fel tébolyának ezt az előjátékát s így ellentmondás látszatát keltette a paranoiáról vallott nézetünkkel szemben.

A homoszexuális tárgyválasztás a nárciszmus számára eredetileg közelebb esik, mint a heteroszexuális. Ha aztán arról van szó, hogy nem kivánt erős homoszexuális érzést kell elhárítani, akkor a nárciszmusra való visszatérés különösen könnyű. Eddig nagyon kevés alkalmam nyílt, hogy a szerelmi élet alapjairól, amennyiben megismertük ezeket, beszéljek, s most sem pótolhatom ezt. Csak azt akarom kiemelni, hogy a tárgyszeretés, a haladás a libidó fejlődésében, ami a nárcisztikus szak után bekövetkezik, két különböző tipus szerint történhet. Vagy a nárcisztikus tipus szerint, amikor a tulajdon én helyébe egy hozzá lehetőleg hasonló lép, vagy a rátámaszkodásos tipus szerint, amikor azt a személyt, aki a többi életszükséglet kielégítésével értékessé vált, a libidó is tárgyul szemeli ki. A tárgyválasztás nárcisztikus tipusához való erős libidórögződést hozzászámítjuk a nyílt homoszexualitásra való hajlamhoz is.

Visszaemlékezhetnek, hogy a szemeszter első összejövetele alkalmával egy nő féltékenységi tébolyodottságának esetéről beszéltem. Most, hogy oly közel vagyunk a befejezéshez, bizonyára szivesen hallanák, hogy pszichoanalitikusan miként magyarázunk egy téves eszmét. Ehhez azonban kevesebb a mondanivalóm, mintsem elvárják. A téves eszmének hozzáférhetetlensége a logikai érvekkel szemben éppúgy magyarázatát leli a tudattalanhoz való viszonyban, mint a kényszeré, s éppen ezt a tudattalant képviseli, illetve tartja lekötésben a téves- vagy kényszereszme. A kettő közötti különbség a két bántalom különböző topikájában és dinámikájában találja meg az alapját.

Miként a paranoiánál, úgy a melankóliánál is, amelyről

egyébként nagyon különböző klinikai formákat írnak le, találtunk egy helyet, ahonnan lehetségessé válik ennek a bántalomnak a belső szerkezetébe beletekintenünk. Megismertük, hogy azok a szemrehányások, amelyekkel ezek a melankólikusak a legkíméletlenebbül kínozzák önmagukat, tulajdonképpen más személyre vonatkoznak, arra a nemi tárgyra, amelyet elvesztettek, vagy amely a saját bűne miatt értékét veszítette előttük. Ebből azt következtethettük, hogy a melankólikus visszavonta ugyan a tárgyról a libidóját, ámde egy oly folyamat útján, amelyet „nárcisztikus azonosításnak" kell nevezni; a tárgy magában ez énben ujraépűlt, mintegy az énre vetítődött át. Itt csupán képletes ábrázolást, nem pedig topikusan-dinámikailag elrendezett leírást nyújthatok. Mármost a tulajdon én oly bánásmódban részesűl, mint a feladott tárgy s elszenvedi a bosszúvágy mindama erőszakoskodásait és megnyilvánulásait, amelyek a tárgyat illették. A melankólikusak öngyilkosságra való hajlama is érthetőbb lesz, ha meggondoljuk, hogy a beteg elkeseredése egycsapással a tulajdon ént éppúgy éri, mint a szeretve gyűlölt tárgyat. A melankóliánál, valamint más nárcisztikus bántalmaknál is, az érzelmi életnek oly vonása kerül nagyon kifejezett módon napfényre, amelyet Bleuler óta ambivalencia néven szoktunk nevezni. Az ugyanazon személyre vonatkozó ellentétes, gyöngéd és ellenséges érzelmek irányát értjük rajta. Ezeknek a megbeszéléseknek a folyamán, sajnos, nem kerültem abba a helyzetbe, hogy az érzelem kétértékűségéről többet mondhattam volna.

A nárcisztikus azonosításon kívül van egy hisztériás is, ami jóval régebben ismeretes már előttünk. Szeretném, ha lehetséges volna immár a kettő közti különbséget néhány tisztázott meghatározás által megérttetnem. Az időszakos és ciklikus melankólia-formákról közölhetek valamit, amit bizonyára örömmel fognak hallani. Kedvező körülmények között ugyanis lehetséges — kétszer szereztem ezt a tapasztalatot, — hogy a tiszta inter-

vallumokban való analitikus kezeléssel elejét vegyük az állapot ugyanabba vagy az ellenkező hangulatba való visszatérésének. Eközben megtudjuk, hogy a melankóliánál és mániánál is egy konfliktus elintézésének különös módjáról van szó, oly konfliktusénak, amelynek előfeltételei tökéletesen megegyeznek a többi neurózisséival. Képzelhetik, mennyi tapasztalatra kell még a pszichoanalizisnek ezen a területen szert tennie.

Azt is mondottam, hogy a nárcisztikus bántalmak analiziséből betekintést remélünk énünk összetételébe és intézményekből való felépítésébe. Egy helyen megtettük ehhez az első lépést. A megfigyeléses tébolynak az analiziséből azt következtettük, hogy az énben valóban van egy oly intézmény, amely folytonosan megfigyel, birál és összehasonlít, s önmagát ilymódon az én többi részével szembeállítja. Azt hisszük tehát, hogy a beteg még eléggé nem méltányolt igazságot árul el, amikor arról panaszkodik, hogy minden lépését kikémlelik és megfigyelik, minden gondolatát jelentik és bírálják. Csak abban téved, hogy ezt a kényelmetlen hatalmat, valami neki idegenként, kívülre helyezi. Érzi az énjében egy oly intézmény működését, amely az aktuális énjét s minden ténykedését egy eszményi énnel méri össze, amit fejlődése folyamán emelt. Azt is hisszük, hogy ez az alkotása azt a célt szolgálta, hogy visszaállítsa azt az önmegelégedést, ami az elsődleges kisgyermekkori nárcizmushoz kapcsolódott, ami azonban azóta annyi zavart és megbántást szenvedett el. Az önmegfigyelő intézményt ismerjük, mint én-cenzort, mint a lelkiismeretet; ugyanaz ez, aki éjjente az álomcenzurát végzi, ott, ahonnan az elfojtások kiindulnak a megnemengedett vágymegmozdulásokkal szemben. Amikor a megfigyeléses tébolynál szétesik, közben felfedi az eredetét a szülők, nevelők és társas környezet hatásaiból, egy-egy ilyen mintaképűl szolgáló személlyel való azonosításból.

Ez volna néhány oly eredmény, amit eddig a pszichoanalizisnek a nárcisztikus bántalmakra való alkalmazása szolgáltatott.

Bizonyára nagyon kevés ez még s gyakran híjján van annak a határozottságnak, amit csupán az uj talaj biztos ismeretével lehet elérni. Mindezt az eredményt az énlibidó- vagy nárcisztikus libidó-fogalom kihasználásának köszönjük, ennek a segítségével terjesztettük ki a nárcisztikus neurózisokra azokat a nézeteket, amelyek az indulatáttételes neurózisoknál beváltak. Most azonban azt a kérdést fogják feltenni, vajjon sikerülhet-e majd a nárcisztikus bántalmak és a pszichózisok valamennyi zavarát a libidóelméletnek alávetni, sikerülhet-e, hogy a betegségben mindenütt a lelki élet libidós tényezőjét ismerjük fel vétkesként és sohase kelljen az önfenntartási ösztönök működésében beállott változást felelőssé tennünk? Nos, Hölgyeim és Uraim, a döntést ebben a kérdésben nem látom sürgősnek s mindenekelőtt nem is látszik még erre érettnek. Nyugodtan átengedhetjük a tudományos munka haladásának. Nem csodálkoznék, ha a kórokozó hatás képessége tényleg a libidó-ösztönök kiváltságának bizonyúlna, úgyhogy a libidó-elmélet az egész vonalon a legegyszerűbb aktuális neurózistól az egyén legsúlyosabb pszichótikus elidegenedéséig diadalmaskodhatna. Hiszen a libidó jellemző vonásaként ismerjük, hogy elleneszegűl annak, hogy magát a világ realitásának, az anankénak alávesse. De nagyon is valószinűnek tartom, hogy az énösztönöket a libidó kórokozó ingerlései másodlagosan magukkal ragadják s működési zavarokra kényszerítik. És nem tudom kutatási irányunk csődjét látni abban, ha az a megismerés vár reánk, hogy a súlyos elmebajoknál az énösztönök még elsődleges módon is rossz útra kerülnek; a jövő, legalább Önöket, meg fogja erre tanítani. De hadd térjek vissza még futólag a szorongásra, hogy egy utolsó homályt, ami hátramaradt, eloszlassunk. Azt mondottuk, hogy nem igen illik a szorongás és libidó különben oly jól megismert viszonyához, hogy a reális szorongás a veszély pillanatában az önfenntartási ösztönök megnyilatkozása lenne, ami különben alig volna tagadásba vehető. De mi lenne, ha a szorongás indulata nem az

önző énösztönökből, hanem az énlibidóból fakadna? Hiszen a szorongásos állapot minden esetben célszerűtlen, s célszerűtlensége nyilvánvalóvá válik, amikor nagyobb fokot ér el. Ekkor megzavarja a cselekvést, akár az elmenekülését, akár az elhárítását, holott csak ez célszerű és áll szolgálatában az önfenntartásnak. Ha tehát a reális szorongás indulati részét az énlibidónak, a cselekvést emellett az énfenntartási ösztönnek tulajdonítjuk, akkor elhárítottunk minden elméleti nehézséget. Ám különben csak nem fogják komolyan gondolni, hogy azért menekül valaki, mert szorongást érez? Nem, a szorongás érzése bekövetkezik és megfutamodunk abból a közös motivumból kiindulólag, amit a veszély észlelete kelt fel. Olyan emberek beszélik, akik nagy életveszélyt állottak ki, hogy egyáltalában nem éreztek szorongást, csupán cselekedtek, például a fegyvert ráirányították a vadállatra; s bizonyára ez volt a legcélszerűbb.

HUSZONHETEDIK ELŐADÁS

AZ INDULATÁTTÉTEL

Hölgyeim és Uraim! Minthogy immár megbeszéléseink vége felé közeledünk, bizonyos várakozás lesz urrá, ami azonban ne vezesse félre Önöket. Bizonyára azt gondolják, hogy nem azért vezettem hallgatóimat a pszichoanalitikai anyag minden szövevényén keresztül, hogy végül elbocsássam Önöket anélkül, hogy csak egy szót is szóltam volna a terápiáról, amelyen pedig a pszichoanalizis lehetősége egyáltalán alapszik. Ezt a tárgykört már csak azért sem hallgathatom el, mert eközben a megfigyelés egy uj ténnyel fog megismertetni, amely nélkül az általunk vizsgált megbetegedések megértése igen érezhetően hiányos maradna.

Tudom, nem várnak útbaigazítást arra a technikára vonatkozólag, hogy miképpen kell az analizist gyógykezelési célokból alkalmazni. Csak nagy általánosságban akarják megtudni, mely úton hat a pszichoanalitikus gyógykezelés s körülbelül mire

képes. És ennek a megismeréséhez kétségtelenűl joguk van. De nem akarom közölni Önökkel, hanem ragaszkodom ahhoz, hogy ezt maguk találják ki.

Gondolkozzanak csak! Megismertek minden lényeges dolgot a betegség feltételeiről, megismerték mindazokat a tényezőket, amelyek a megbetegedett egyénnél érvényre jutnak. Hol marad itt hely a terápiai behatás számára? Itt van először is az öröklött hajlam; nem kerül gyakran rá a sor, hogy erről beszéljünk, mert más oldalról erélyesen hangsúlyozzák, s mi semmi ujat sem tudunk hozzá mondani. Ám ne higyjék, hogy nem vesszük számba; éppen mint gyógykezelők elég kifejezetten érezzük a hatalmát. Mindenesetre semmit sem tudunk változtatni rajta; számunkra is olyan adottság marad, amely törekvésünket korlátozza. Aztán a zsenge gyermekkori élmények hatása, amelyről megszoktuk, hogy az analizisben az első helyre állítsuk; a multhoz tartoznak ezek, nem tudjuk őket meg nem történtekké tenni. Továbbá mindaz, amit „reális megvonás“ néven foglaltunk össze, mint az élet boldogtalansága, ami magábafoglalja a szeretet hiányát, a szegénység, a családi viszálykodás, a balsors a hitves megválasztásában, a szociális viszonyok kedvezőtlen volta és az erkölcsi követelmények szigorúsága, amik az egyénre nehezednek. Itt persze elég alkalom kinálkozik a hatékony gyógykezelés belekapcsolódására, ennek azonban oly gyógymódnak kellene lennie, amilyet a bécsi néphagyomány szerint József császár űzött: egy hatalmas ember jótékony beavatkozása, akinek akarata előtt mindenki meghajol és a nehézségek elenyésznek. De kik vagyunk mi, hogy az ilyen jótékonyságot beleiktathatnánk gyógykezelésünk eszközei közé? Mi, szegény és társadalmilag tehetetlen emberek, magunk is rákényszerűlünk, hogy orvosi tevékenykedésünkből fedezzük a megélhetésünket, s így még abban a helyzetben sem vagyunk, hogy fáradozásunkkal a vagyontalan beteg felé forduljunk, amit pedig más orvosok, más gyógyitó módszerek mellett, megtehetnek. A mi gyógykezelésünk ehhez nagyon

is időrabló és hosszadalmas. De talán belekapaszkodnak a felsorolt tények egyikébe, s azt hiszik, hogy abban fellelték befolyásoló hatásunknak támadási pontját. Ha annak az erkölcsi korlátozásnak, amit a társadalom megkövetel, megvan a maga része a betegre rákényszerített nélkülözésben, akkor a kezelés bátorságot vagy egyenesen utasítást adhat neki, hogy ne törődjék ezekkel a korlátokkal, hanem szerezzen magának kielégülést és gyógyulást, miközben elveti a társadalom által nagyrabecsült, ámde annyiszor be nem tartott eszménynek a teljesítését. Tehát az hozza meg a gyógyulást, hogy a beteg nemileg „kiéli" magát. Persze az analitikus kezelést ilyenkor az a vád érheti, hogy nem áll a közerkölcs szolgálatában. Amit az egyénnek juttat, azt a köztől vonja el.

De, Hölgyeim és Uraim, ki volt az, aki ily téves felvilágosítást adott? Szó sincs arról, hogy a nemi kiélés tanácsa az analitikus kezelésben szerepet játszhatna. Már csak azért sem, mivel magunk hirdettük, hogy a betegnél a libidó megmozdulása a nemi elfojtással, az érzékiség az önmegtartóztatással makacs konfliktusban áll. Ezt a konfliktust nem oldja fel, ha ezeknek az irányoknak az egyikét a vele szemben állón aratott győzelemhez segítjük. Hiszen látjuk, hogy az idegesnél az aszkézis maradt felül. Éppen ennek a következménye az, hogy az elfojtott nemi törekvés tünetekben nyit magának szelepet. Ha aztán most, ellenkezőleg, az érzékiséget juttatnánk győzelemhez, akkor a félretolt nemi elfojtásnak kellene tünetek által pótlódnia. A két döntés egyike sem tudja a belső konfliktust megszüntetni, egy rész mindenkor kielégítetlen maradna. Ritka az olyan eset, amelyben a konfliktus annyira ingadozó, hogy oly körülmény, mint az orvos részrehajlása, megadhatná a végső lökést; ezek az esetek tulajdonképpen nem is szorúlnak analitikus kezelésre. Akiknél megnyilvánulhat az orvos ily hatása, ugyanezt az útat az orvos nélkül is megtalálták volna. Hiszen tudják, ha egy önmegtartóztató fiatalember házasságonkívüli viszonyra határozza

el magát, vagy egy kielégítetlen asszony más férfinél keres kárpótlást, akkor rendszerint nem igen várt az orvos vagy éppen az analitikus engedélyére.

Ennél a tényállásnál nem szokták figyelembe venni azt az egy lényeges pontot, hogy az idegesek kórokozó konfliktusa nem tévesztendő össze az oly lelki ingerületek normális küzdelmével, amelyek ugyanazon a lélektani szinten állanak. Vetélykedés ez oly hatalmak között, amelyek közül az egyik a tudatelőttes és tudatos fokáig vitte, a másik lekötődött a tudattalan fokán. Ezért nem lehet a konfliktust dülőre vinni; a küzdő felek éppoly kevéssé kerülnek közel egymáshoz, mint, az ismert példában, a jegesmedve és a cethal. Valódi döntés csak akkor történhetik, ha a kettő ugyanazon az alapon találkozik. Azt hiszem, a terápia egyetlen feladata, hogy ezt lehetővé tegye.

Ezenfelül arról is biztosíthatom Önöket, hogy értesülésük hamis, ha felveszik, hogy az élet útjaira adott tanács és irányítás az analitikus hatás lényeges része. Ellenkezőleg. az ilyen mentor-szerepet lehetőség szerint elhárítjuk, mitsem akarunk inkább elérni, mint azt, hogy a beteg önállóan hozza meg döntéseit. Ezzel a szándékkal azt is követeljük, hogy minden a pályaválasztásra, gazdasági vállalkozásokra, házasságkötésre vagy válásra vonatkozó életbevágó elhatározást a kezelés tartamára odázzon el s csak a kezelés befejeztével vigyen keresztül. Vallják csak be, hogy mindez más, mint ahogyan elképzelték. Csupán bizonyos nagyon fiatal vagy egészen gyámoltalan és akaratnélküli betegeknél nem vihetjük keresztül a megkövetelt korlátozást. Náluk az orvos működését párosítani kell a nevelőével; ezesetben tudatában vagyunk felelősségünknek s óvatosak leszünk.

Abból a buzgalomból, amellyel ama szemrehányás ellen védekezem, hogy az analitikus kezelésben az ideges embert vágyai kiélésére utasítjuk, nem szabad azt következtetniök, hogy a társadalmi erkölcsösség javára hatunk reá. Ez legalábbis éppoly távol van tőlünk. Ámbár nem vagyunk ujítók, csupán megfigye-

lők, mégsem áll módunkban, hogy ne kritikai szemmel figyeljünk, s lehetetlenné vált számunkra, hogy a konvencionális nemi erkölcs mellett törjünk pálcát, hogy nagyrabecsüljük azt a módot, ahogy a társadalom a nemi élet problémáit a gyakorlatban rendezni igyekszik. A társadalomnak nyugodtan szemére vethetjük, hogy az, amit a maga erkölcsiségének nevez, több áldozatot kiván, mint amennyit ér, s hogy az eljárása sem igazságon nem alapszik, sem okosságra nem vall. Nem kiméljük meg a betegeinket attól, hogy ezt a birálatot meghallgassák, hozzászoktatjuk őket a nemi dolgoknak, mint minden másfélének, az előitélettől mentes latolgatásához, s ha kezelésük befejezése után önállóakká váltak s a maguk megfontolása alapján a teljes kiélés és a feltétlen önmegtartóztatás között valamilyen a középútra eső helyzet mellett döntenek, úgy érezzük, hogy a lelkiismeretünket az ilyen kimenetel nem terheli. Azt mondjuk: aki az igazságra való nevelést önmagával szemben eredménnyel elvégezte, tartósan védett az erkölcstelenség veszélyétől, térjen is bár el némileg az erkölcsiséget illető mértéke a társadalomban megszokottól. Különben óvakodjunk, nehogy az önmegtartóztatás jelentőségét a neurózisokra kifejtett hatása szempontjából többre tartsuk a kelleténél. Az esetek csak egy töredékében lehetséges a megvonás és a rákövetkező libidópangás kórokozó helyzetének egy könnyűszerrel elérhető nemi érintkezési móddal véget vetni.

A nemi kiélés engedélyezésével tehát nem tudják a pszichoanalizis gyógyító hatását megmagyarázni. Nézzenek körül más után. Azt hiszem, hogy mialatt ezt a gyanításukat elutasítottam, egy megjegyzésem rávezette Önöket a helyes nyomra. Bizonyára a tudattalan helyettesítése tudatossal, a tudattalannak lefordítása tudatosra az, ami által segitünk. Valóban, éppen ez az. Amikor a tudattalant a tudatig folytatjuk, megszüntetjük az elfojtást, elhárítjuk az útból a tünet képződésének feltételeit, normálissá alakítjuk át a kórokozó összeütközést, amelynek valahogyan dön-

tésre kell jutnia. Nem idézünk elő a betegnél semmi egyebet, mint ezt az egy lelki változást; ameddig ez hat, addig terjed a segítségünk. Ahol nem lehet elfojtást, vagy ennek megfelelő lelki folyamatot feloldani, ott kezelésünknek sincs keresnivalója.

Törekvéseink célját különböző képletekben fejezhetjük ki: a tudattalan tudatossá tevése, az elfojtások felfüggesztése, az emlékezetbeli hézagok kitöltése, mindezek ugyanazt mondják. Ez a vallomás azonban nyilván nem fogja Önöket kielégíteni. Az ideges beteg meggyógyulását másként képzelték el: más emberré lesz, miután a pszichoanalizis fáradságos munkáján keresztülesett. Így aztán az egész eredmény az lenne, hogy valamivel kevesebb tudattalant s valamivel több tudatosat rejt magában, mint annakelőtte. Nos, Önök valószinűleg nem becsülik eléggé az ily belső változás jelentőségét. A meggyógyult idegbeteg valóban más emberré lett, alapjában persze ugyanaz maradt, azaz olyanná lett, amilyenné a legkedvezőbb körülmények között válhatott volna. Ám ez már nagyon sok. Ha aztán meghallják, hogy mi mindent kell tenni, s mily vesződségek árán sikerül annak a látszólag kisjelentőségű változásnak az előidézése a lelki életében, a lelki színvonalban beállott különbség jelentősége már hihető lesz.

Egy pillanatra letérek, hogy megkérdezzem, tudják-e, mit neveznek oki gyógykezelésnek? Oly eljárást neveznek ugyanis így, amely nem a betegségi tüneteket veszi támadáspontokul, hanem a betegség okainak megszüntetését tűzi ki feladatául. Vajjon mármost pszichoanalitikus gyógykezelésünk oki-e vagy sem? A felelet nem egyszerű, de talán alkalmat ad, hogy meggyőződjünk az ily kérdésfeltevés értéktelenségéről. Amennyiben az analitikus gyógymód nem tűzi ki legközvetlenebb céljául a tünetek megszüntetését, úgy viselkedik, mint az oki gyógykezelés. Más tekintetben azt mondhatják, hogy nem az. Az oki láncolatot ugyanis régóta, az elfojtásokon túl egészen az ösztön-alapokig,

az alkatban mutatkozó viszonylagos erősségükig és fejlődési menetük eltéréséig követtük. Tegyék mármost fel, hogy, mondjuk, vegyi úton, lehetséges volna ebbe a gépezetbe beleavatkoznunk, hogy a mindenkor jelenlévő libidó mennyiségét fokozzuk, vagy csökkentsük, vagy az egyik ösztönt a másik kárára erősítsük, akkor ez tulajdonképpeni értelmében vett oki gyógykezelés volna, amelynek érdekében analizisünk a kikémlelés nélkülözhetetlen előmunkálatát végezte volna el. A libidófolyamatokra való ilyen hatásról jelenleg, amint tudják, szó sincs; lelki gyógykezelésünkkel az összefüggés más pontján avatkozunk be, nem éppen a jelenségek részünkre látható gyökereinél, de mégis elég távol a tünetektől, oly helyen, amelyet nagyon különös viszonyai tettek részünkre hozzáférhetővé.

Mitévők legyünk tehát, hogy betegünknél a tudattalant tudatossal helyettesíthessük? Egyízben azt gondoltuk, hogy ez egészen egyszerű, csupán ki kellene találnunk ezt a tudattalant s el kellene előtte mondanunk. De tudják már, hogy ez rövidlátó tévedés volt. Tudattalanjáról való tudásunk nem egyenértékű az ő tudásával; ha közöljük vele tudásunkat, úgy ez nem lép a tudattalanja *helyére*, hanem *melléje*, s nagyon kevés változott meg. Ezt a tudattalant éppen *topikusan* kell elképzelnünk, az emlékezetében ott kell felkeresnünk, ahol elfojtás által keletkezett. Ennek az elfojtásnak véget kell vetni, akkor a tudattalannak a tudatos útján való pótlása simán lefolyhat. De hogyan szüntethető meg az ilyen elfojtás? Feladatunk itt a második szakába lép. Először az elfojtás felkeresése, aztán annak az ellentállásnak a megszüntetése, amely az elfojtást fenntartja.

Hogyan tüntethető el az ellentállás? Ugyanoly módon: kitaláljuk és a betegnek feltárjuk. Hiszen az ellentállás is elfojtásból származik, ugyanabból, amelyet fel akarunk oldani, vagy egy azelőtt megtörténtből. Hiszen az ellentétes megszállás teremti meg, amely a megütközést keltő ingerület elfojtására támadt. Most tehát ugyanazt tesszük, amit már kezdetben tenni akartunk:

értelmezünk, kitalálunk s ezt közöljük; most azonban a helyes ponton tesszük ezt. Az ellentétes megszállás vagy az ellentállás nem tartozik a tudattalanhoz, hanem az énhez, ez pedig munkatársunk s az marad akkor is, ha az ellentétes megszállás nem lenne tudatos. Tudjuk, hogy itt a „tudattalan“ szó kétértelműségével van dolgunk, amely jelentheti egyrészt a jelenséget, másrészt a rendszert. Ez nagyon nehezen érthetőnek s homályosnak látszik; de, ugyebár, mégis csak ismétlés? Már régen tudunk ezekről. Elvárjuk, hogy ez az ellentállás megszünik, az ellentétes megszállás visszahúzódik, ha az énnek értelmezésünk által lehetővé tettük, hogy felismerje azt. Vajjon mily ösztönerőkkel dolgozunk ilyen esetben? Először is a betegnek azzal a törekvésével, hogy egészséges legyen, ami arra indította, hogy a velünk való közös munkát vállalja; másodszor pedig belátása segítségével, amit az értelmezésünkkel támogatunk. Kétségtelen, hogy a beteg intelligenciájának könnyebb az ellentállást felismernie, s az elfojtottnak megfelelő fordítást megtalálnia, ha megadtuk a hozzávaló várakozási képzeteket. Ha azt mondom Önöknek: nézzenek fel az égre, léghajó látható ott, sokkal könnyebben rá is fognak akadni, mint ha csupán arra szólítom fel Önöket, hogy nézzenek fel, vajjon látnak-e valamit az égen. A diákot is, aki először néz mikroszkópba, kioktatja a tanitó, mit kell látnia, különben egyáltalában nem látja meg azt, noha ott van előtte s látható.

És most lássuk a tényt. Sok ideges megbetegedési formánál, a hisztériánál, a szorongásos állapotoknál, a kényszerneurózisoknál beválik az előfeltevésünk. Az elfojtásnak ily felkeresése, az ellentállások felfedezése, az elfojtott jelzése által valóban sikerül a feladat megoldása, tehát az ellentállások leszerelése, az elfojtás felfüggesztése s a tudattalan átalakítása tudatossá. Eközben a legtisztább képet nyerjük, miként játszódik le a beteg lelkében minden egyes ellentállás leszerelése körül heves küzdelem, normális lelki küzdelem egyazon lélektani szinten, azok között a

motivumok között, amelyek az ellentétes megszállást fenn akarják tartani s azok között, amelyek készek a feladására. Az előbbiek a régi motivumok, amelyek annakidején az elfojtást véghezvitték; az utóbbiak közt vannak az ujonnan hozzájuk csatlakozók, amelyek a konfliktust, remélhetőleg a mi értelmünkben, fogják eldönteni. Sikerült a régi elfojtásos konfliktust ujra felfrissítenünk, az akkoriban elintézett folyamatot felülvizsgálatra szorítanunk. Uj anyagként hozzáadjuk először is azt a figyelmeztetést, hogy az előbbi döntés vezetett betegségre, s azt az igéretet, hogy egy másik döntés útját fogja egyengetni a felgyógyulásnak; másodszor az összes viszonyoknak nagyszabású megváltozását az első elutasítás időpontja óta. Akkoriban az én gyenge, gyermekies volt s talán volt rá alapja, hogy a libidókövetelményt veszélyesnek tartsa és száműzze. Ma már megerősödött és tapasztalatokat tett s ezenfelül az orvosban segítőtársát látja. Így elvárhatjuk, hogy a felfrissített konfliktust jobb vég felé tudjuk vezetni, mint az elfojtásba, s miként mondtuk, a hisztériásoknál, szorongásos- és kényszerneurótikusoknál az eredmény elvileg igazat ad nekünk.

Vannak azonban más betegségi formák, amelyeknél, a viszonyok azonossága ellenére, gyógyítási eljárásunk sohasem jár eredménnyel. Náluk is az én és a libidó közötti eredeti konfliktus játszódott le, ami aztán elfojtásra vezetett, — ha ezt topikusan másként kell is jellemeznünk — itt is kikutathatók azok a helyek, amelyeken az elfojtások a beteg életében lezajlottak, ugyanazt az eljárást alkalmazzuk, ugyanazt a segítséget nyújtjuk a várakozásos képzetek közlésével, s a jelen és azoknak az elfojtásoknak az időpontja közötti különbség ismét a konfliktus más végződésének kedvez. És mégsem sikerül az ellentállás megszüntetése, vagy az elfojtás elhárítása. Ezek a betegek, paranoiások, melankóliások, dementia praecoxban szenvedők, egészbenvéve érintetlenek és a pszichoanalitikus kezeléssel szemben vértezettek maradnak. Honnan eredhet ez? Nem a belátás hiá-

nyából; az intellektuális teljesítőképességnek bizonyos mértéke természetesen szükséges a betegeinknél, ebben azonban bizonyára nincs hiány például az annyira éleselméjűen kombináló paranoiásoknál. Az egyéb ösztönerők közül sem nélkülözünk egyet sem. A melankóliások, ellentétben a paranoiásokkal, például igen jól tudják, hogy betegek s hogy emiatt szenvednek annyira, mégsem férkőzhetünk hozzájuk közelebb. Oly tény előtt állunk itt, amelyet nem értünk s amely ezért reánkkényszeríti azt a kételyt is, vajjon a többi neurózisnál lehetséges eredményt valóban minden feltételével megértettük-e?

Ha megmaradunk a hisztériásainkkal és kényszerneurótikusainkkal való foglalkozásnál, csakhamar egy második ténnyel találkozunk, amelyet semmiképpen sem vártunk. Bizonyos idő múlva ugyanis észre kell vennünk, hogy ezek a betegek egészen különös módon viselkednek velünk szemben. Hiszen azt hittük, hogy a gyógykezelésnél figyelembe veendő minden ösztönerőről számot adtunk, hogy a köztünk és a beteg közt fennálló helyzetet tökéletesen világossá tettük, úgyhogy áttekinthető akár egy számtanpélda; aztán, úgylátszik, mégis csak belopózott valami, amit ebben a számításban nem vettünk figyelembe. Ez a váratlan ujdonság maga is sokrétegű; megjelenési formái közül először is a gyakoriabbakat és könnyebben érthetőket fogom leírni.

Észrevesszük tehát, hogy a beteg, akinek nincs egyéb keresnivalója a bajtokozó konfliktusaiból kivezető útnál, különös érdeklődést fejleszt ki az orvos személye iránt. Minden, ami ezzel a személlyel összefügg, jelentősebbnek tűnik neki a maga dolgainál, és, úgylátszik, a betegségétől eltéríti a figyelmét. A vele való érintkezés ennélfogva egyideig nagyon kellemesnek mutatkozik; a beteg rendkívül nyájas, ahol csak tud, hálásnak akar mutatkozni, lényének oly finomságait és előnyeit fordítja felénk, amilyeneket talán nem is kerestünk volna nála. Ilyenkor aztán az orvos jó véleményt formál a betegről s áldja a véletlent,

amely hozzájuttatta, hogy éppen egy ilyen különösen értékes egyéniségnek lehet a segítségére. Ha az orvosnak alkalma nyílik beszélgetni a beteg hozzátartozóival, örömmel hallja, hogy ez a tetszés kölcsönös. A beteg otthon nem fárad ki az orvos dicséretében, ujabb és ujabb kiválóságainak a méltatásában. „Rajong Önért, vakon hisz Önben; mindaz, amit mond neki, kinyilatkoztatás a számára“, így számolnak be a hozzátartozók. Hébekorba akad valaki a kórusban, aki élesebben lát s így nyilatkozik: kezd már unalmassá válni, hogy semmi másról sem beszél, csupán Önről s mindig csak az Ön dicséretével van tele.

Reméljük, az orvos elég szerény lesz ahhoz, hogy egyéniségének a beteg által való ilyetén megitélését azoknak a reményeknek tulajdonítsa, amelyeket benne kelthet, továbbá intellektuális látóköre kiszélesbűlésének a meglepő és felszabadító feltárások által, amint ezt a kezelés magával hozza. Az analizis ily feltételek mellett nagyszerűen halad is előre, a beteg megérti, amire célzás történik, elmélyed azokba a feladatokba, amelyek elé a gyógykezelés állítja, az emlékek és ötletek anyaga bőségesen ömlik a tudatába, meglepi az orvost értelmezéseinek biztosságával és találó voltával, s az orvos csupán elégtétellel állapíthatja meg, mily készséggel fogadja el a beteg mindazokat a lélektani ujdonságokat, amelyek az egészségeseknél, künn a nagyvilágban, a legelkeseredettebb ellentmondást szokták kiváltani. Az analitikus kezelés alatti jó megértésével aztán a beteg állapotának objektiv, minden oldalról elismert, javulása jár együtt.

Ám nem mindig ily derűlt az ég. Egy szép napon egyszerre csak beborúl. Nehézségek állnak be a kezelésben; a beteg azt állítja, hogy immár semmi sem jut az eszébe. A leghatározottabb kép az róla, hogy könnyelműen átlépi az adott szabályt, amely szerint mindent ki kell mondania, ami a tudatán átvillan és semmilyen ez ellen irányuló kritikai tiltakozásnak nem szabad

engednie. Úgy viselkedik, mintha a gyógykezelésen kívül állna, mintha nem kötött volna az orvossal szerződést; nyilvánvalólag foglalkoztatja valami, amit azonban magának akar megőrizni. Ez a kezelés szempontjából veszélyes helyzet. Félreismerhetetlenül hatalmas ellentállással állunk szemben. De mi történt itt? Amikor ismét módunkban áll a helyzet tisztázása, a zavar okát abban ismerjük fel, hogy a beteg intenzív gyöngéd érzelmeket vitt át az orvosra, amikhez sem az orvos viselkedése, sem a kezelésben kifejlődött viszony nem jogosítja fel. Hogy milyen alakban mutatkozik ez a gyöngédség, s mily célok felé tart, az természetesen a két szereplő személyes viszonyaitól függ. Ha fiatal leányról és fiatalabb férfiről van szó, akkor a normális szerelem képét kapjuk; érthetőnek fogjuk találni, hogy egy leány beleszeret abba a férfiba, akivel sokat lehet egyedül és intim dolgokat beszélhet meg, aki a fölötte álló segítőtárs előnyös helyzetében lép vele szembe, s emiatt valószinűleg nem gondolunk arra, hogy az ideges leánynál inkább a szerelmi képesség zavara volna várható. Minél jobban eltávolódnak aztán az orvos és beteg személyes viszonyai ettől a feltételezett esettől, annál inkább megütközünk, ha ennek ellenére is mindig ugyanennek az érzelmi vonatkozásnak a létrejöttét fogjuk tapasztalni. Még megjárja, ha a fiatal, a házasságban szerencsétlen asszonyt a még szabad orvos iránt érzett komoly szenvedély ragadja el, ha kész házassága felbontására, hogy az övé lehessen, vagy, társadalmi akadályok esetében, még arra is habozás nélkül hajlandó, hogy vele titkos szerelmi viszonyra lépjen. Hiszen ilyesmi a pszichoanalizisen kivül is megesik. Itt azonban, ily körülmények közt, csodálkozva hallhatunk az asszonyok és leányok részéről oly nyilatkozatokat, amelyek a kezelési problémával szemben egészen határozott álláspontról tanuskodnak. Mindig tudták, hogy csak a szerelem gyógyíthatja meg őket és a kezelés elejétől kezdve vártak rá, hogy ez a viszony végre megajándékozza őket azzal, amit az élet eddig megtagadott tőlük. Csupán e remé-

nyük miatt fáradoztak, érzésük szerint, a kezelésben és győzték le a közlés minden nehézségét. Részünkről hozzátesszük: és értettek meg mindent oly könnyen, amit elhinni különben oly nehezére esik az embernek. Ily vallomás azonban meglep bennünket, halomra dönti számadásainkat. Lehetséges-e, hogy számadásunkból a legfontosabb tételt kihagytuk volna?

És valóban, minél többet tapasztalunk, annál kevésbé lehet ennek a tudományosságunk szempontjából megszégyenítő hibakiigazításnak ellenszegülni. Az első esetekben talán azt lehetett hinni, hogy az analitikus kezelés egy véletlen, azaz nem a célja irányába eső s nem általa előidézett esemény révén felkeltett zavarra bukkant. De, ha a betegnek ily gyöngéd lekötöttsége az orvosával szemben minden uj eset alkalmával rendszeresen ismétlődik, ha a legkedvezőtlenebb feltételek, éppenséggel groteszk aránytalanságokat mutató viszonyok mellett, ujra meg ujra az előtérbe nyomúl, az idős asszonynál is a deres szakállú orvossal szemben, ott is, ahol itéletünk szerint semmilyen csábítás nem forog fenn, akkor a zavaró véletlen gondolatát mégis fel kell adnunk s el kell ismernünk, hogy oly jelenségről van szó, amely magával a betegség lényegével a legbensőbben összefügg.

Azt az uj tényt, amit tehát csak kénytelen-kelletlen ismerünk el, indulatáttétel-nek nevezzük. Érzelmeknek az orvos személyére való áttételét értjük rajta, mert nem hisszük, hogy a kezelés helyzete ily érzelmek keletkezését igazolhatná. Sőt, inkább azt gyanítjuk, hogy az érzelmekre való készség a maga egészében máshonnan származik, a betegben készen állott, s az analitikus kezelés alkalmával az orvos személyére tevődik át. Az indulatáttétel viharos szerelmi követelés alakjában vagy mérsékeltebb formákban jelentkezhet; annak a vágynak a helyébe, hogy szeretővé legyen, a fiatal leány s a koros ember között az a vágy léphet fel, hogy kedvenc leányául fogadja; a libidó törekvése elválaszthatatlan, de ideálisan érzékiség nélküli barát-

ság ajánlatává csökkenhet. Némely asszony ért hozzá, hogy az indulatáttételt kifinomítsa s addig módosítgasson rajta, amíg a létjogosultság bizonyos fokát el nem érte; másoknak a durva, eredeti, többnyire lehetetlen alakjában kell kimutatniok. Alapjábanvéve azonban mindig ugyanaz és sohasem hagy kétségben az egyazon forrásból való eredetéről.

Még mielőtt megkérdeznők, hová soroljuk be az indulatáttétel uj tényét, ki akarjuk egészíteni a leírását. Hogyan is áll a dolog a férfibetegeknél? Hiszen ezeknél azt kellene remélnünk, hogy a nemi különbség és nemi vonzás terhes belekeveredésétől megszabadulunk. Nos, a válasznak nem sokkal másként kell hangzania, mint a nőbetegeknél. Ugyanaz a megkötöttség az orvoshoz, tulajdonságainak ugyanaz a túlbecsülése, ugyanolyan feloldódás az érdekeiben, ugyanaz a féltékenység mindazok iránt, akik az életben az orvoshoz közelállnak. Az indulatáttétel szublimált alakjai férfi és férfi között abban a mértékben gyakoribbak és a közvetlen nemi követelmények abban a mértékben ritkábbak, amely mértékben a nyílt homoszexualitás ennek az ösztönkomponensnek más felhasználásaival szemben háttérbe szorúl. Férfibetegeinél az orvos gyakrabban észleli, mint a nőknél, az indulatáttétel oly megjelenési formáját is, amely az első pillanatra, látszat szerint, minden eddig leírottnak ellentmond: az ellenséges, vagy negativ indulatáttételt.

Vegyük először is fontolóra, hogy az indulatáttétel a kezelés kezdetétől fogva jelen van a betegnél és egy darabig legerősebb rugója a munkának. Semmisem érezhető belőle s nem is kell vele törődni egészen addig, amig a közösen végzett analizis javát szolgálja. Mihelyt azonban ellentállásá alakul át, figyelmet kell rá fordítani s ekkor felismerhető, hogy két különböző és ellentétes feltétel mellett változtatta meg viszonyát a kezeléssel szemben: először is, amikor gyöngéd vonzalom minőségében oly erőssé vált, a nemi szükségletből való eredetének jeleit oly nyiltan árulta el, hogy belső ellenszegülést kell maga ellen kivál-

tania, másodszor pedig, amikor gyöngéd érzelmek helyett ellenségeskedésből áll. Az ellenséges érzelmek rendszerint később jönnek, mint a gyöngédek, s mögöttük jutnak az előtérbe; együttesen jó tükröződését adják az érzelmi kétértékűségnek, ami a más emberre irányuló legtöbb belső viszonyunkban uralkodik. Az ellenséges érzelmek éppúgy megkötöttséget jelentenek, mint a gyöngédek; akárcsak a dac ugyanazt a függőséget tartalmazza, mint az engedelmesség, habár ellenkező előjellel. Az, hogy az orvos ellen érzett ellenséges érzelmek megérdemlik az „indulatáttétel“ nevét, nem lehet kétséges számunkra, mivel keletkezésére a kezelés helyzete bizonyára nem ad elegendő indítóokot; a negativ indulatáttétel szükségszerű felfogása ekként biztosít arról, hogy a pozitiv vagy gyöngéd indulatáttétel megitélésében nem tévedtünk.

Hogy az indulatáttétel honnan származik, milyen nehézségeket támaszt, hogyan küzdjük le s végül is milyen hasznot merítünk belőle, azt behatóan az analizisre vonatkozó technikai utasításban kell tárgyalni s mindezt én ma éppen csak érinteni akarom. Lehetetlen, hogy a beteg indulatáttételéből folyó követelményeinek engedjünk, oktalanság lenne, ha ezeket barátságtalanul vagy éppen felháborodva elutasítanók; az indulatáttétel fölé emelkedünk azzal, hogy a betegnek bebizonyitjuk, hogy az érzelmei nem fakadnak a jelen helyzetből, nem vonatkoznak az orvos személyére, hanem ismétlik azt, ami nála egyszer régebben már megesett. Ilymódon arra szorítjuk, hogy az ismétlését emlékezetté alakítsa át. Ekkor az indulatáttétel, ami, akár mint gyöngéd, akár mint ellenséges áttétel, minden esetben a kezelést a legerősebben veszélyeztethette, ennek legjobb eszközévé lesz, amelynek segítségével a lelki életnek legelzártabb rekeszei is felnyithatók. De mondani szeretnék néhány szót, hogy megszabadítsam Önöket attól a megütközéstől, amit ennek a váratlan jelenségnek a fellépése kiváltott. Hiszen nem akarunk megfeledkezni arról, hogy az analizisbe vett beteg kórállapota nem

lezárt, megmerevedett valami, hanem tovább nő és fejlődését élő lényként folytatja. A kúra kezdete nem zárja le ezt a fejlődést, de csak amikor a kezelés hatalmába kerítette a beteget, lesz láthatóvá, hogy a betegség egész ujképződménye egyetlenegy helyre veti magát, tudniillik az orvoshoz való viszonyra. Az indulatáttétel így a fának belső és kérgi része közötti kambiumréteghez hasonlítható, ahonnan a törzs szöveti ujképződése és vastagsági növekedése kiindul. Ha az indulatáttétel már eljutott ehhez a jelentőséghez, akkor a beteg emlékein való munkálkodás háttérbe szorúl. Ilyenkor nem helytelen azt mondanunk, hogy már nincs dolgunk a beteg régebbi betegségével, hanem egy ujonnan teremtett és átformált neurózissal, amely az előbbit pótolja. A régi bántalomnak ez az ujabb kiadása kezdettől fogva nyomon volt követhető, látni lehetett keletkezését és növekedését s benne különösen jól ismerheti ki magát az orvos, mert hiszen ő áll a központjában. A beteg valamennyi tünete feladta az eredeti jelentését és ujabb értelemre rendezkedett be, amely az indulatáttétellel áll valamilyen vonatkozásban. Vagy csupán oly tünetek maradtak vissza, amelyeknek sikerülhetett egy ilyen átdolgozás. Ennek az uj, mesterséges neurózisnak a leküzdése azonban összeesik a kezelésbe hozott betegség elintézésével, gyógyító feladatunk megoldásával. Az az ember, aki az orvoshoz való viszonyában normális s mentes maradt az elfojtott ösztönerők hatásától, ilyen marad a magánéletben is, ha az orvos ismét kikapcsolja önmagát.

Az indulatáttételnek ez a rendkivüli, a kezelés szempontjából egészen központi jelentősége a hisztériánál, a szorongásos hisztériánál és a kényszerneurózisnál érvényesül s ezért ezeket joggal foglalhatjuk össze „i n d u l a t á t t é t e l e s n e u r ó z i s o k“ néven. Aki az analitikus munkából az indulatáttételt a maga teljes egészében észlelte, nem vonhatja többé kétségbe, hogy milyen természetűek az elfojtott indulatok, amelyek ezeknek a neurózisoknak a tüneteiben kifejezésre jutnak, s nem keres ezek libi-

dós természete számára erősebb bizonyítékot. Azt mondhatjuk, hogy a tünetek jelentéséről, mint a libidó pótló-kielégüléseiről, való meggyőződésünk csak az indulatáttétel besorozása után szilárdult meg végleg.

Most azonban minden okunk megvan reá, hogy a gyógyulás folyamatáról vallott előbbi dinámiai nézetünket megjavítsuk és az uj meglátással összehangoljuk. Ha a betegnek a normális konfliktusát azokkal az ellentállásokkal kell átküzdenie, amelyeket az analizisben felderítettünk számára, akkor hatalmas hajtóerőre van szüksége, amely a döntést az általunk kivánatos, a gyógyulásra vezető értelemben befolyásolja. Különben megtörténhetnék, hogy az előbbi vég ismétlése mellett határoz és a tudatra emelt tartalmakat ismét az elfojtásba engedi lesiklani. Ebben a küzdelemben ilyenkor nem az értelmi belátása hozza meg a döntést — ez sem nem elég erős, sem nem elég szabad ily teljesítményhez —, hanem pusztán az orvoshoz való viszonya. Ameddig az indulatáttétele pozitív előjelű, az orvost tekintéllyel ruházza fel, közléseiben és nézeteiben hinni fog. Ilyen indulatáttétel nélkül, vagy ha ez negatív, az orvost és ennek érveit meg sem hallgatná. A hit eközben megismétli saját keletkezési történetét; a szeretet származéka s kezdetben nem volt szüksége érvekre. Csak később engedett nekik annyiban, hogy vizsgálgatva szemügyre veszi őket, ha olyasvalakitől hallja, akit szeret. Ilyen háttér nélküli érvek nem voltak érvényesek, a legtöbb embernél ma sem érnek az életben semmit. Az ember tehát általában értelmi oldalról is csak annyiban hozzáférhető, amennyiben a libidós tárgymegszállásra képes, s alapos okunk van arra, hogy nárciszmusának mértékében befolyásolhatóságának korlátját ismerjük fel s hogy ettől a korláttól féljünk.

Hiszen azt a képességet, hogy a libidós tárgymegszállásokat személyekre is fordítsa, minden normális emberre el kell ismerni. Az említett neurótikusoknak az indulatáttételre való hajlandósága ennek az általános tulajdonságnak csak rendkivüli fokozó-

dása. Mármost nagyon különös volna az, ha ilyen elterjedt és jelentős emberi jellemvonást sohasem vettek volna észre és sohasem használtak volna fel. Valóban meg is történt ez. Bernheim a hipnótikus jelenségek tanát zavartalan éleslátással arra a tételre alapította, hogy minden ember szuggerálható, valamilyen módon „szuggesztibilis". Az ő szuggesztibilitása nem egyéb, mint a hajlandóság az indulatáttételre, bár némileg szűkreszabottan, úgyhogy a negatív indulatáttétel nem találja itt meg a helyét. De Bernheim sohasem tudta megmondani, voltaképpen mi a szuggesztió s hogyan jön létre. Alaptény volt ez számára, amelynek eredetére nem tudott bizonyítékot nyújtani. A „*suggestibilité*"-nek a szexualitástól, a libidó működésétől való függését nem ismerte fel. S nekünk észre kell vennünk, hogy technikánkban a hipnózist csak azért adtuk fel, hogy a szuggesztiót az indulatáttétel formájában ujra felfedezzük.

Most azonban megállok és Önöknek engedem át a szót. Már látom, egy ellenvetésük annyira megduzzadt, hogy, ha nem juttatnák szóhoz, megfosztaná Önöket attól a képességüktől, hogy meghallgassanak: „Végül is bevallotta tehát, hogy Ön a szuggesztió segítő erejével dolgozik, akár a hipnotizőrök. Ezt ugyan már régóta gondoltuk. Mire jó akkor a kerülő út a mult emlékein át, a tudattalan felderítése, az eltorzítások értelmezése és visszafordítása, a fáradságbeli, időbeli és pénzbeli óriási befektetés, ha az egyedül hatékony eszköz mégis csak a szuggesztió? Miért nem szuggerál egyenesen a tünetek ellen, mint ahogy ezt a többiek teszik, a becsületes hipnotizőrök? Aztán meg, ha azzal akarna védekezni, hogy azon a kerülő úton, amelyen járt, számos jelentős lélektani leletre bukkant, amelyek a közvetlen szuggesztiónál rejtőznek: ki áll most jót ezeknek a leleteknek a bizonyosságáért? Nem szuggesztió eredményei ezek is, tudniillik a szándéknélkülinek; nem erőszakolhatja-e reá a betegre ezen a területen is azt, amit akar s ami Ön szerint helyesnek látszik?"

Mindaz, amit itt a szememre hánynak, nagyon érdekes, és válaszolni kell reá. De ma már nem tehetem ezt, kifogytam az időből. Tehát a következő alkalommal. Meg fogják látni, nem maradok adós a válasszal. Ma még be kell fejeznem azt, amit megkezdettem. Megigértem, hogy az indulatáttétel tényének a segítségével megértetem, miért nem vezetnek sikerre gyógykezelési törekvéseink a nárcisztikus neurózisoknál.

Kevés szóval megtehetem ezt, s látni fogják, mily egyszerűen oldódik meg a rejtvény s milyen jól egybevág minden. A megfigyelésből következik, hogy a nárcisztikus neurózisban szenvedőknek nincs képességük az indulatáttételre, vagy ennek csak elégtelen maradványaival rendelkeznek. Az orvost elhárítják maguktól, nem ellenségeskedésükben, hanem közömbösségük folytán. Ezért nem is befolyásolhatók általa; amit mond, az hidegen hagyja őket, nem kelt bennük hatást, ezért az a gyógyulási mechanizmus, amelyet a többieknél keresztülviszünk, a kórokozó konfliktus megujulása és az elfojtásos ellentállás legyőzése, nem állhat be náluk. Olyanok maradnak, amilyenek. Gyakran tettek már gyógyulási kisérleteket a saját szakállukra, ám ezek kóros eredményekre vezettek; ezen nem változtathatunk.

Az ezeknél a betegeknél nyert klinikai kép alapján azt állítottuk, hogy náluk a tárgyi megszállás bizonyára megszünt és a tárgyi libidó énlibidóvá alakult át. Ez volt az a sajátságuk, amely által a neurótikusok első csoportjától (hisztéria, szorongásos- és kényszerneurózis) elkülönítettük őket. A gyógyítási kisérlet alkalmából való viselkedésük aztán megerősíti ezt a sejtést. Nem mutatnak indulatáttételt és ezért hozzáférhetetlenek fáradozásaink számára, általunk nem gyógyíthatók.

HUSZONNYOLCADIK ELŐADÁS

AZ ANALITIKUS KEZELÉS

Hölgyeim és Uraim! Tudják, miről lesz ma szó. Azt kérdezték tőlem, miért nem használjuk a pszichoanalitikus kezelésben a közvetlen szuggesztiót, amikor elismerjük, hogy a hatásunk lényegében indulatáttételen, azaz szuggesztión alapszik. És azt a kételyüket fűzték hozzá, hogy, a szuggesztiónak ily előtérbe tolulása mellett, vajjon helytállhatunk-e lélektani eredményeink tárgyilagosságáért. Megigértem, hogy részletes feleletet fogok adni.

Közvetlen szuggesztió nem más, mint a tünetek ellen irányított szuggesztió, küzdelem tekintélyük és a betegállapot motívumai között. Emellett nem törődnek ezekkel a motívumokkal, a betegtől csak azt követelik, hogy ezeknek a tünetekben való jelentkezését elnyomja. Ilyképpen nincs elvi különbség aközött, vajjon a beteget hipnózisba ejtették-e vagy sem. Bernheim megint, jellemző éleslátásával, azt állította, hogy a szuggesztió a lényeges a hipnotizmus jelenségeiben, a hipnózis pedig már maga is következménye a szuggesztiónak, szuggerált állapot, s nagyon szívesen alkalmazta a szuggesztiót éber állapotban, ami ugyanazt eredményezheti, mint a szuggesztió a hipnózisban.

Mit óhajtanak mármost ebben a kérdésben előbb meghallgatni, a tapasztalat adatait, vagy az elméleti megfontolásokat?

Kezdjük az előbbieken. Bernheim tanítványa voltam; 1889-ben kerestem fel Nancyban, s a szuggesztióról szóló könyvét le is fordítottam német nyelvre. Évek során alkalmaztam a hipnótikus kezelést, kezdetben tilalmi szuggesztióval, később pedig a betegnek a Breuer által ajánlott kikérdezésével párosítva. A hipnótikus vagy szuggesztiv kezelés sikereiről tehát bőséges tapasztalatok alapján beszélhetek. Ha, egy régi orvosi mondás szerint, az eszményi kezelés gyors legyen, meg-

bizható és ne kellemetlen a beteg számára, úgy Bernheim módszere két ily követelménynek mindenesetre eleget tett. Sokkal gyorsabban, azaz kimondhatatlanul gyorsabban lehetett nyélbeütni, mint az analitikust, s a beteg részéről sem fáradsággal, sem panaszokkal nem járt. Az orvosra nézve idővel — egyhangúvá vált, hogy minden esetben egyazon módon, ugyanolyan ceremóniákkal kellett a legkülönbözőbb fajtájú tünetek jelenlétét megtiltania, anélkül, hogy értelmükből, vagy jelentőségükből valamit is meg tudott volna érteni. Napszámos munka volt, nem pedig tudományos működés, s mágiára, ráolvasásra és hókusz-pókuszra emlékeztetett; ez azonban, a beteg érdekeit tekintve, nem jött számba. A harmadik hiányzott; megbizható nem volt az eljárás semmilyen irányban sem. Kinél lehetett alkalmazni, kinél nem; az egyiknél sikerült sok minden, a másiknál nagyon kevés; sohasem lehetett tudni, miért. Az eljárás szeszélyességénél nagyobb baj volt a siker maradandóságának hiánya. Bizonyos idő multán, amikor a betegről ismét hallani lehetett, a régi baj megint csak jelen volt, vagy ujjal váltódott fel. Előlről lehetett kezdeni a hipnotizálást. A háttérben ott kisértett a tapasztalt oldalról elhangzott intés, hogy a beteget a hipnózis gyakori megismétlésével ne fosszuk meg önállóságától és ne szoktassuk rá, holmi narkotikum gyanánt, erre a kezelésre. Meg kell hagyni, néha egészen a kivánságunk szerint is sikerült; kevés fáradozás után bekövetkezett a teljes és állandó eredmény. Az ilyen kedvező eredménynek feltételei azonban ismeretlenek maradtak. Egyízben megtörtént velem, hogy egy súlyos állapot, amelyet rövid hipnótikus kezeléssel tökéletesen eltüntettem, változatlanúl visszatért, miután a beteg, anélkül, hogy tehettem volna erről, megneheztelt rám; hogy a kiengesztelése után a bajt ujból és sokkal alaposabban megszüntettem s hogy az mégis visszatért, miután a beteg másodszor is elidegenedett tőlem. Máskor az történt, hogy egy betegem, akit ideges bajaitól hipnózissal ismételten megszabadítottam, egy különösen makacs

állapotának a kezelésekor hirtelen a nyakamba borúlt. Ez mégis arra késztette az embert, hogy a szuggesztiós tekintélyének természetére és eredetére vonatkozó kérdéssel, akarva, nem akarva, foglalkozzék.

Ezek a tapasztalatok azt mutatják, hogy a közvetlen szuggesztióról való lemondással nem adtunk fel valami pótolhatatlant. Hadd fűzzünk ehhez ármost néhány megfontolást. A hipnótikus kezelés alkalmazása mind a betegre, mind az orvosra csupán nagyon csekély munkát ró. Ez a kezelés a legjobb összhangban van a neurózisoknak azzal a megitélésével, amelyet még az orvosok legtöbbje vall. Az orvos azt mondja az idegesnek: hiszen nincs Önnek semmi baja, mindössze ideges, s ezért a panaszait néhány szóval rövid néhány percen belül el tudom fújni. Elleneszegül azonban energetikai gondolkodásuknak az, hogy elenyészően csekély erőmegfeszítéssel nagy teher legyen megmozdítható, amikor közvetlenül és alkalmas eszközök segítsége nélkül történik az erőkifejtés. Amennyiben a viszonyok összehasonlíthatók, a tapasztalat is arra tanít, hogy ez a mesterfogás a neurózisoknál nem sikerül. Ámde tudom, hogy ez az érv nem megtámadhatatlan; olyan esetek is vannak, amidőn „erőkiváltás“ történik.

A pszichoanalizisből merített felismerések megvilágításában a hipnótikus és pszichoanalitikus szuggesztió különbségét a következőképpen írhatjuk le: A hipnótikus kezelés a lelki életben valamit leplezni és burkolni akar; az analitikus viszont fel akar szabadítani s el akar távolítani. Az első a kozmetikához, az utóbbi a sebészethez hasonlóan dolgozik. Az első a szuggesztiót arra használja fel, hogy a tüneteket eltiltsa, tehát megerősíti az elfojtásokat, egyébként azonban mindazokat a folyamatokat, amelyek a tünetképződésre vezettek, változatlanul hagyja. Az analitikus kezelés közelebb férkőzik támadási pontjában a baj gyökeréhez, elér azokhoz a konfliktusokhoz, amelyekből a tünetek kiindultak, s a szuggesztiót alkalmazza, hogy ezeknek a

konfliktusoknak a megoldását megváltoztassa. A hipnótikus kezelés tétlenségben és változatlanúl hagyja a beteget, aki ezért éppenúgy ellentállás nélkül marad a betegségre indító minden ujabb alkalommal szemben. Az analitikus kezelés mind az orvosra, mind a betegre súlyos munkát ró, ami a belső ellentállások megszüntetésére használódik el. Ezeknek az ellentállásoknak a legyőzése a beteg lelki életét maradandóan megváltoztatja, a fejlődés magasabb színtjére emeli, s a beteg védett marad a megbetegedés uj lehetőségeivel szemben. Ez a legyőzési munka az analitikus kezelés lényeges teljesítménye, a betegnek ezt el kell végeznie és az orvos a betegnek ezt a nevelés értelmében ható szuggesztió segítségével teszi lehetővé. Ezért joggal mondták azt is, hogy a pszichoanalitikus kezelés az utólagos nevelés egy fajtája.

Remélem, most már tisztáztam Önök előtt, miben különbözik az a mód, ahogyan mi a szuggesztiót a kezelésben alkalmazzuk, a hipnótikus terápiánál egyedül lehetséges módtól. A szuggesztiónak az indulatáttételre való visszavezetése révén megértik azt a szeszélyességet is, amely a hipnótikus kezelésnél feltűnt nekünk, míg az analitikus, egészen a végső korlátokig, kiszámítható marad. A hipnózis alkalmazásánál a beteg indulatáttételre való képességének az állapotától függünk, anélkül, hogy erre magára hatni tudnánk. Legyen bár a hipnotizálandó indulatáttétele negatív, vagy, mint a legtöbb esetben, ambivalens, különleges beállításokkal védekezhetett az indulatáttétel ellen; ebből mitsem tudunk meg. A pszichoanalizisben az indulatáttételen magán dolgozunk, feloldjuk, ami vele szembenáll, beállítjuk az eszközt, amellyel hatást kell kifejtenünk. Így válik lehetségessé, hogy a szuggesztió hatalma egészen másféle hasznot hajtson számunkra; a kezünkbe kapjuk; nem szuggerál magának, tetszése szerint, a beteg egymaga, hanem mi irányítjuk a szuggesztióját, amennyiben erre nézve egyáltalában hozzáférhető.

Most azt mondják majd: közömbös, vajjon az analizisünk hajtóerejét indulatáttételnek vagy szuggesztiónak nevezzük, a veszély mégis fennáll, hogy a betegre való hatás kétségessé teszi leleteink tárgyi bizonyosságát. Ami a kezelés javára szolgál, veszélyt hoz a kutatás számára. Ez az az ellenvetés, amit legtöbbször hangoztattak a pszichoanalizissel szemben, s meg kell hagyni, ha nem is találó, mégsem utasítható el azzal, hogy értelmetlen. Ha azonban jogosult volna, úgy a pszichoanalizis mégsem lenne egyéb, mint a szuggesztiós kezelés egy különösen jól leplezett, különösen hatásos módja; az élet behatásairól, a lelki dinámikáról, a tudattalanról vallott állításait mind könnyedén vehetnők. Így is véli az ellenpárt; különösen mindazt, ami a nemi élmények jelentőségére vonatkozik, ha ugyan ezt magát is, szerinte csak „bele nem beszéltük“ a betegekbe, miután a magunk romlott fantáziájából ily kombinációk burjánzottak. Ezeknek a kifogásoknak a megcáfolása könnyebben sikerül a tapasztalatra való hivatkozással, mint az elmélet segítségével. Aki maga is végzett pszichoanalizist, számtalanszor meggyőződhetett, hogy lehetetlenség a betegnek ilyetén szuggerálása. Az persze nem nehéz, hogy bizonyos elmélet hívévé tegyük s így őt is részesítsük az orvos esetleges tévedésében. Úgy viselkedik ilyenkor, mint másvalaki, mint a tanuló; ezáltal azonban csakis az értelmét befolyásoltuk, nem pedig a betegségét. Konfliktusának megoldása és ellentállásainak a legyőzése mégis csak akkor sikerül, ha oly várakozási képzeteket adtunk neki, amelyek a belső valóságával megegyeznek. Ami az orvos sejtéseiben helytelen volt, az az analizis menetében ismét kiesik, azt vissza kell vonni és helyessel kell pótolni. Gondos technika által igyekszünk elkerülni idõelőtti szuggesztiós sikerek beálltát; de csöppet sem aggasztó az se, ha ilyenek bekövetkeznek, mivelhogy nem elégszünk meg az első sikerrel. Az analizist mindaddig nem tartjuk befejezettnek, amig az eset homálya fel nem derült, az emlékezeti hézagok ki nem töltődtek, az elfojtások alkalmait meg nem találtuk.

Sikerekben, amelyek túlságosan korán állnak be, az analitikus munkának inkább akadályait, mint előmozdítóit látjuk, s ezeket a sikereket ismét leromboljuk, amennyiben az indulatáttételt, amelyen azok nyugszanak, ujból és ujból feloldjuk. Alapjábanvéve ez az utóbbi sajátság az, amely az analitikus kezelést a tisztán szuggesztívtől elválasztja, s az analitikus eredményeket megszabadítja attól a gyanútól, mintha szuggesztív sikerek volnának. Minden más szuggesztív kezelésnél gondosan óvják, érintetlenül hagyják az indulatáttételt; az analitikusnál ez maga is tárgya a kezelésnek és minden megjelenési formáját fel kell bontani. Az analitikus kezelés befejeztével az indulatáttételnek magának is le kell épitődnie, s ha az eredmény most bekövetkezik vagy megmarad, akkor nem szuggesztión, hanem a segítségével, a belső ellentállások legyőzése árán, véghezvitt teljesítményen, a betegben elért belső változáson alapul.

Egyes szuggesztiók keletkezésének ellenehat persze, hogy a kezelés alatt folytonosan ujabb ellentállásokkal kell megküzdenünk, amelyek negatív (ellenséges) indulatáttétellé tudnak átalakulni. Arra is hivatkozhatnak, hogy az analizis részlet-eredményeinek legnagyobb részét, amelyek különben szuggesztiós termékek gyanújában állhatnak, más, kifogástalan oldalról erősitik meg. Kezeseink ezesetben a demensek és paranoiások, akikhez természetesen semmiképpen sem férhet a szuggesztív hatás gyanúja. Amit ezek a betegek szimbólumok lefordításával és fantáziákkal, amelyek náluk a tudatig nyomúltak elő, elmondanak, az híven fedi az indulatáttételes neurótikusok tudattalanján végzett vizsgálataink eredményét s így megerősíti gyakorta kétségbevont értelmezéseink tárgyi helyességét. Azt hiszem, nem tévednek, ha ezekben a kérdésekben bizalommal vannak az analizis iránt.

Most a gyógyulás mechanizmusáról szóló leírásunkat szeretnők kiegészíteni, amennyiben a libidóelmélet képleteibe öltöztetjűk őket. Az ideges képtelen az élvezetre és a munkára,

előbbire azért, mert libidója nem irányúl reális tárgyra, az utóbbira pedig, mert nagyon sokat kell egyéb energiáiból arra fordítania, hogy a libidót az elfojtásban megtartsa és támadásaival szemben védekezzék. Egészséges lenne, ha az énje és libidója közti összeütközés végetérne és az énje ismét rendelkezhetne a libidójával. A kezelés feladata tehát az, hogy a libidót jelenlegi, az én elől kivont megkötöttségeiből kiszabadítsa s ismét az én rendelkezésére bocsássa. De hol rejtőzik az ideges ember libidója? A helyet könnyen megtaláljuk; a tünetekhez kötött, ezek nyújtják neki a jelenleg egyedül lehetséges pótló kielégülést. Tehát le kell győzni a tüneteket, fel kell őket bontani, éppen azt tenni, amit a beteg megkövetel tőlünk. A tünetek feloldásához szükséges, hogy keletkezésükig menjünk vissza, a konfliktust, amelyből kiindúltak, megujítsuk s oly ösztönerők segítségével, amelyek annakidején nem álltak rendelkezésre, más kivezető útat találjunk számára. Az elfojtási folyamatnak ez a reviziója csak részben hajtható végre azoknak a folyamatoknak az emlékezési maradványain, amelyek az elfojtásra vezettek. A munka döntő része úgy történik, hogy az orvoshoz való viszonyban, az „indulatáttétel"-ben, a régi konfliktus uj kiadásait teremtjük meg, amelyekben a beteg akként szeretne viselkedni, ahogy annakidején viselkedett, míg mi őt az összes rendelkezésre álló lelki erő latbavetésével más döntésre késztetjük. Tehát az indulatáttétel lesz az a csatatér, amelyen valamennyi egymással küzködő erőnek találkoznia kell.

Minden libidó és az ellene irányuló minden ellentállás egyetlen dologban, az orvoshoz való viszonyban, sűrűsödik össze; eközben elkerülhetetlen, hogy a tünetek le ne vessék libidójukat. A beteg eredeti betegségének helyébe az indulatáttétel mesterségesen előállított betegsége, az indulatáttételes betegség, lép, a különféle irreális libidótárgy helyébe az orvos személyének egyetlen és ismét fantasztikus tárgya kerül. Az eme tárgyért folytatott uj küzdelem azonban az orvosi szuggesztió segítségével a legmaga-

sabb lelki fokra emelkedik, normális lelki konfliktusként játszódik le. Ujabb elfojtás elkerülése az én és a libidó közti elidegenedésnek végét veti s az egyén lelki egysége ismét helyreáll. Ha a libidót az orvos személyének időleges tárgyáról ismét leoldjuk, nem térhet többé vissza a régebbi tárgyaihoz, hanem az én rendelkezésére áll. Azok a hatalmak, amelyekkel a kezelési munka folyamán küzdeni kellett, egyrészt az én idegenkedése a libidó bizonyos irányaival szemben, — ez az idegenkedés az elfojtásra való hajlamosságban nyilvánult meg, — másrészt pedig a libidó szívóssága vagy tapadós volta, amely tulajdonságánál fogva nem szivesen hagyja el az egyszer már megszállt tárgyait.

A kezelés munkája tehát két időszakra oszlik; az elsőben minden libidót a tünetek felől az indulatáttételbe szorítunk és itt összesűrítünk, a másodikban lezajlik a küzdelem ezért az uj tárgyért és a libidót megszabadítjuk tőle. A jó kimenetelt illetőleg döntő változás az elfojtás kizárása ennél a felujított konfliktusnál, úgyhogy a libidó a tudattalanba való menekülésével nem húzódhatik ismét vissza az én elől. Lehetségessé válik ez azon énváltozás által, amely az orvosi szuggesztió hatására következik be. Az én az értelmezés munkája által, amikor tudattalant tudatossá alakít át, ennek a tudattalannak a rovására megnagyobbodik, a kioktatás által engedékennyé válik a libidó iránt s hajlamossá arra, hogy valamilyen kielégűlést megengedjen neki; irtózását a libidó igényeivel szemben viszont lecsökkenti az a lehetőség, hogy egy részlete szublimálással elintézhető. Minél inkább fedik a kezelés alatti folyamatok ezt az ideális leírást, annál nagyobb lesz a pszichoanalitikus kezelés sikere. Korlátja a libidó mozgékonyságának hiánya, ez ugyanis húzódozhatik attól, hogy a tárgyaitól megváljék, továbbá a nárciszmus merevsége, ami a tárgyi indulatáttételnek nem engedi meg, hogy bizonyos határon túlnőjjön. A gyógyulás dinámikájára talán további fényt derítünk azzal a megjegyzésünkkel, hogy az én uralma

alól elvont egész libidót felfogjuk, amikor az indulatáttétel által egy darabját magunkra vonjuk.

Az a figyelmeztetés is helyén való, hogy a libidónak azokból az eloszlásaiból, amelyek a kezelés alatt és a kezelés által keletkeznek, nem vonhatunk közvetlen következtetést a libidónak a betegség alatti elhelyezkedéseire. Feltéve, hogy sikerült az esetet egy, az orvosra irányuló, erős apaáttétel létrehozásával és feloldásával szerencsésen elintéznünk, téves lenne ebből azt következtetnünk, hogy a beteg azelőtt libidójának ily tudattalan, az atyjára irányuló megkötöttségében szenvedett. Az apaáttétel csak az a csatatér, amelyen a libidót hatalmunkba ejtjük; a beteg libidója más hadiállásokból irányítódott oda. Ennek a csatatérnek nem kell szükségképpen összeesnie az ellenség valamely fontos erődítményével. Az ellenséges főváros védelmének nem kell éppen annak a kapúi előtt lefolynia. Csak az indulatáttétel ujabb feloldása után lehet a libidóeloszlást, ahogy az a betegség alatt fennállt, elgondolásunkban rekonstruálni.

A libidóelmélet álláspontjából még egy végső szót mondhatunk az álomról. Az idegesek álmai, éppenúgy, mint elvétéseik és szabad ötleteik, arra szolgálnak, hogy a tünetek értelmét kitaláljuk s a libidó elhelyezkedését felfedezzük. Vágyteljesülési alakjukban megmutatják, mily vágyrezdületek estek az elfojtásnak áldozatul, s mily tárgyakba kapaszkodott az éntől elvont libidó. Az álomfejtésnek ezért nagy szerep jut a pszichoanalitikus kezelésben, s némely esetben hosszú időn át a munka legfontosabb eszköze. Már tudjuk, hogy az alvás állapota önmagában az elfojtások bizonyos felengedésével jár együtt. A reánehezedő nyomásnak ez a csökkenése teszi lehetővé, hogy az elfojtott vágy az álomban sokkal határozottabb kifejezést teremtsen magának, mint amilyet napközben a tünet nyújthat. Így lesz az álom tanulmányozása a legkényelmesebb út annak az elfojtott tudattalannak a felismeréséhez, amelyhez az éntől megvont libidó tartozik.

Az idegesek álmai azonban egy lényeges pontban sem külömböznek a normálisokéitól; sőt, ez a két álomcsoport talán egyáltalában nem is külömböztethető meg. Képtelenség volna, ha az idegesek álmairól oly módon akarnánk beszámolni, hogy ez a normálisok álmaira nézve már nem lenne érvényes. Azt kell tehát mondanunk, hogy a neurózis és egészség közt fennálló különbség csak nappalra áll és nem folytatódik az álométetbe. Egy csomó oly feltevést, amely a neurótikusoknál az álom és a tünetek közt fennálló összefüggésből adódik, szükségszerűleg át kell vinnünk az egészséges emberre is. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy az egészséges is rendelkezik a lelki életében azzal, ami egymaga lehetővé teszi az álomképződést, valamint a tünetképződést, s azt kell következtetnünk, hogy ő is megindított elfojtásokat, bizonyos erőt fordít arra, hogy ezeket fenntartsa, hogy a saját tudattalan rendszere elfojtott és még energiától megszállt rezdületeket rejteget, s hogy libidójának egy része visszahúzódott énjének rendelkezése elől. Virtuálisan az egészséges is neurótikus, de, úgylátszik, az álom az egyetlen tünet, aminek az alkotására képes. Ha az ember életét szorgosabb vizsgálat alá vetjük, akkor persze felfedezhetjük, ami ezt a látszatot megcáfolja, hogy tudniillik ezt az állítólag egészséges életet át meg átjárja a jelentéktelen, gyakorlatilag számba sem jövő tünetképződéseknek egész tömege.

A külömbség az ideges egészség és neurózis között tehát a gyakorlati térre szorítkozik és meghatározása ahhoz az eredményhez igazodik, vajjon az illetőnek maradt-e elegendő mértékű élvezeti és teljesítőképessége. Ez a különbség valószinűleg a szabadonmaradt és az elfojtás miatt megkötött energiamennyiségek relativ viszonyából származtatható, s mennyiségi, nem pedig minőségi jellegű. Nem kell Önöket arra figyelmeztetnem, hogy ez a belátás, a szervezeti alkatban adott megalapozásuk ellenére, elméletileg megalapozza a neurózisok elvi gyógyíthatóságába vetett meggyőződést.

Ennyit szabad abból a tényből, hogy egészségesek és neurótikusok álmai azonosak, az egészségesség jellemzéseként következtetnünk. Magára az álomra nézve viszont az a további következtetés vonható le, hogy nem szabad kioldanunk az ideges tünetekhez való viszonyaiból, nem szabad azt hinnünk, mintha lényegét kimerítené a gondolatok ősi kifejezési formába való áttevésének képlete, s hogy fel kell tételeznünk, hogy valóban fennálló libidóelhelyezkedéseket és tárgyi megszállásokat tár fel.

Most immár elértünk a befejezéshez. Talán csalódtak, mert a pszichoanalitikus kezelés fejezetéhez csak elméleti dolgokat mondottam el, ám mitsem szóltam azokról a feltételekről, amelyek mellett a kezelés megindítható, s a sikerekről, amelyeket eredményez. Én azonban mindakettőt mellőzöm. Az elsőt azért, mert hiszen nem szándékozom Önöknek útmutatást adni a pszichoanalizis gyakorlati alkalmazására, az utóbbit pedig, mert többféle motívum távoltart ettől. Megbeszéléseink kezdetén hangsúlyoztam, hogy kedvező körülmények között oly eredményeket érünk el a gyógyításban, amelyek nem állnak mögötte a belgyógyászati kezelés terén elért legszebb sikereknek, s még talán azt is hozzátehetem, hogy ugyanezeket az eredményeket egyetlen más eljárás sem érhette volna el. Ha többet mondanék, akkor abba a gyanúba keverednék, hogy a lekicsinylés hangos lármáját reklámmal akarom túlharsogni. A pszichoanalitikusok ellen ismételten, nyilvános kongresszusokon is orvos-„kollégák" azt a fenyegetést hangoztatták, hogy az analitikus balsikerek és kártevések egy gyűjteményével ki fogják nyitni a szenvedő közönség szemét, hogy lássák ennek a kezelési módnak az értéktelen voltát. Ily gyűjtemény azonban, nem nézve ennek a lépésnek gyűlölködő, árulkodó természetét, nem is volna alkalmas reá, hogy az analitikus gyógyítás hatékonyságának helyes megítélésére vezessen. Az analitikus kezelés, miként ezt tudjak, még fiatal; hosszú időbe telt, amíg a technikáját meg lehetett álla-

pítani, s ez is csak munka közben és a folyton bővülő tapasztalat hatása alatt mehetett végbe. A kioktatás nehézsége miatt a kezdő orvos a pszichoanalizisnél nagyobb mértékben rászorúl tulajdon képességére a továbbképzésben, mint más specialista, s első éveinek sikere sohasem ad képet az analitikus kezelés hatékonyságáról.

Sok kezelési kisérlet sikertelen maradt az analizis első idejében, mert oly esetekre vonatkoztak, amelyek egyáltalában nem alkalmasak erre az eljárásmódra, s amelyeket ma az indikációnk felállításában kizárunk. De ezeket a javallatokat is csupán a próbákból lehetett levonni. Eleve nem lehetett akkoriban tudni, hogy a paranoia és a dementia praecox kifejezett alakjaiban hozzáférhetetlen, és megvolt még a jogosúltsága, hogy a módszert mindenféle bántalmon kipróbálják. Azoknak az első éveknek a legtöbb balsikerét azonban nem az orvos hibája, vagy a helytelen tárgyválasztás okozta, hanem a külső feltételek kedvezőtlen volta. Csak a belső ellentállásról beszéltünk, a beteg ellentállásairól; s ezek szükségesek és legyőzhetők. Azoknak a külső ellentállásoknak, amelyeket a beteg körülményei, a környezete okoznak a betegnek, csekély az elméleti értéke, ám annál nagyobb a gyakorlati fontossága. A pszichoanalitikus kezelés olyannak veendő, mint a sebészi beavatkozás, s miként ez, jogot formál reá, hogy a sikerre nézve legkedvezőbb intézkedések mellett hajtsák végre. Tudják, milyen előkészületeket szokott a sebész foganatosítani: alkalmas helyiség, jó világítás, segédlet, a hozzátartozók kizárása stb. Mármost kérdezzék meg önmaguktól, vajjon hány ilyen műtét sikerülne, ha az összes családtagok jelenlétében folyna le, akik beleütnék az orrukat a műtéti területbe s minden vágáskor hangosan feljajdúlnának. A pszichoanalitikus kezelésben a hozzátartozók közbelépése egyenesen veszélyes, éspedig oly veszély, amely ellen nem tudunk védekezni A beteg belső ellentállásaival szemben, amelyeket szükségesekként ismerünk, vértezve vagyunk, ámde hogyan véde-

kezzék az ember ama külső ellentállások ellen? A beteg hozzátartozói semmilyen felvilágosítással sem közelíthetők meg, nem bírhatók rá, hogy távoltartsák magukat az egész dologtól, és sohasem szabad velük karöltve eljárni, mert ezesetben az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük a beteg bizalmát, aki pedig — különben joggal — megköveteli, hogy a bizalmasa egyben a pártját is fogja. Aki különben tudja, milyen meghasonlások szaggatják szét sokszor a családot, azt analitikus minőségében sem érheti váratlanul az az észlelet, hogy a beteg legközelebbi hozzátartozói nem ritkán kevesebbet törődnek azzal, hogy egészséges legyen, mint inkább, hogy olyan maradjon, mint amilyen. Ahol, mint oly gyakran, a neurózis a családtagok közti konfliktusokkal függ össze, ott az egészséges fél nem töpreng hosszasan a választáson a maga érdeke és a beteg helyreállításának az érdeke között. Hiszen nincs mit csodálkozni azon, ha a férj nem lát szivesen egy oly kezelést, amelyben, miként ezt joggal gyaníthatja, ki fogják teregetni a bűnlajstromát; mi nem is csodálkozunk ezen, viszont nem vethetjük aztán a szemünkre, ha fáradozásunk eredménytelen marad és idő előtt félbeszakad, mivel a férj ellentállása hozzáadódott beteg feleségééhez. Azaz olyasvalamibe fogtunk bele, amit a fennálló körülmények között nem lehetett végrehajtani.

Sok eset helyett csak egyetlen egy olyat akarok elmondani, amelyben orvosi szempontok szenvedő szerepre itéltek. Analitikus kezelésbe vettem — sok évvel ezelőtt — egy fiatal leányt, aki már hosszabb idő óta szorongása miatt nem tudott az uccára menni, sem otthon egyedül maradni. A beteg lassanként előhozakodik azzal a vallomással, hogy fantáziáját egy az anyja és egy jómódú házibarát közt lejátszódott gyöngéd együttlét véletlen megfigyelése foglalkoztatja. De oly ügyetlen volt — vagy oly furfangos —, hogy az anyja előtt célzást tett arra, ami az analizis-órákon a megbeszélés tárgya volt, amennyiben viselkedését az anyjával szemben megváltoztatta és ragaszkodott ahhoz, hogy,

aki az egyedüllét szorongásától megvédi, senki más ne legyen, mint az anyja, s ijedten útját állta az ajtóban, amikor távozni akart a házból. Azelőtt az anyja maga is nagyon ideges volt, egy vízgyógyintézetben azonban évekkel előbb gyógyulást talált. Ehelyütt iktassuk ide, hogy ebben az intézetben ismerkedett meg azzal a férfival, akivel, őt minden irányban kielégítő, viszonyba bocsátkozott. Leányának viharos követelőzései által gondolkodóba ejtve, hirtelen megértette, mit jelent leányának a szorongása. Betegséget vállalt, hogy az anyját fogollyá tegye és megfossza mozgási szabadságától, amire szüksége volt, hogy a szeretőjével találkozhasson. Az anya gyors elhatározással végetvetett az ártalmas kezelének. A leány ideggyógyintézetbe kerűlt, ahol hosszú éveken át a „pszichoanalizis sajnálatraméltó áldozata"-ként mutogatták. Éppen ennyi ideig rágalmaztak ennek a kezelésnek a rossz vége miatt. Hallgattam, mert úgy hittem, hogy köt az orvosi titoktartás. Hosszú idő múltán megtudtam egy kollégától, aki azt az intézetet felkereste és a tériszonyban szenvedő leányt látta, hogy a viszony az anyja és a vagyonos házibarát között városszerte ismert, s valószinűleg megvan hozzá a férj és atya beleegyezése is. Tehát ennek a „titok"-nak esett áldozatul a kezelés.

A háború előtti években, amikor a széltéből-hosszából, minden országból ideözönlő betegek nagy száma a szülőváros kegyétől vagy rosszakaratától függetlenített, azt a szabályt követtem, hogy nem veszek beteget kezelésbe, aki nem a maga ura, lényeges életfeltételeiben nem független másoktól. Ez persze nem minden pszichoanalitikusnak áll módjában. Talán abból a figyelmeztetésemből, amellyel óvtam Önöket a hozzátartozóktól, azt következtetik, hogy a betegeket a pszichoanalizis céljából a családjuk köréből ki kell vonni, tehát ezt a kezelést az ideggyógyintézetek lakóira kell korlátozni. Ebben azonban nem érthetnék Önökkel egyet; sokkal előnyösebb, ha a betegek, — amennyiben nincsenek valamely súlyos kimerülési állapotban — a kezelés alatt ama viszonyok közt marad-

nak, amelyekben kitűzött feladataikkal meg kell küzdeniök. Csak a hozzátartozóknak nem volna szabad ezt az előnyt viselkedésükkel ellensúlyozniok s nem kellene az orvosi törekvéssel ellenségesen szembehelyezkedniök. De miként akarják ezeket a részünkre hozzáférhetetlen tényezőket rábírni erre! Persze azt is ki fogják találni, hogy a kezelés kilátásait mily nagy mértékben határozza meg a család társadalmi miliője és kulturális állapota.

Nemde, mindez kevés reményt nyújt a pszichoanalizisnek, mint kezelésimódnak, a hatékonyságára, még akkor is, ha balsikereink legnagyobb részét zavaró külső tényezőkkel tudjuk megokolni! Az analizis barátai aztán azt tanácsolták, hogy a balsikerek egy gyűjteményére válaszoljunk az eredményeknek egy kimutatásával, amit mi dolgoztunk ki. Ebbe sem egyeztem bele. Arra hivatkoztam, hogy a statisztika értéktelen, ha egymás mellé sorakoztatott egységei alig egyneműek, és az ideges megbetegedéseknek ama esetei, amelyek kezelésbe kerültek, valóban a legkülönbözőbb irányokban nem voltak egyenértékűek. Azonkivül az áttekinthető időtartam túlságosan rövid volt ahhoz, hogy a gyógyulás tartósságát meg lehessen itélni, sok esetről pedig egyáltalában nem lehetett közléseket tenni. Olyanokra vonatkozott ez, akik betegségüket, éppúgy mint a kezelést, titokban tartották, s akik meggyógyulásának szintúgy titokban kellett maradnia. De leginkább az a belátás tartott vissza, hogy az emberek a kezelés dolgaiban a legnagyobb mértékben irracionálisan viselkednek, úgyhogy nincs reményünk arra, hogy értelmes eszközözökkel valamit elérjünk náluk. Terápiai ujítást vagy mámoros lelkesedéssel fogadnak, mint például, amikor Koch a tüdővész leküzdésére nyilvánosság elé hozta első tuberkulinját, vagy feneketlen mélységű bizalmatlansággal kezelnek, mint a valóban áldásos Jenner-féle védőoltást, amelynek még ma is megvannak a maga engesztelhetetlen ellenfelei. A pszichoanalizissel nyilvánvalóan előitélet állott szemben. Ha súlyos esetet kigyó-

gyítottunk, akkor azt lehetett hallani: ez nem bizonyiték, ez ennyi idő alatt magától is talpraállott volna. És ha egy beteg, aki már a búskomorságnak és mániának négy ciklusán ment át, a melankólia utáni egyik szünetben kezelésembe jött s három héttel utóbb ismét a mánia kezdetén állott, akkor az összes családtagok, de a tanácsadóúl hívott magas orvosi tekintély is, szentűl hitték, hogy az ujabb roham csak a rajta megkisérelt analizis következménye lehet. Előitéletekkel szemben tehetetlen az ember; hiszen ezt most is ujra láthatják azokon az előitéleteken, amelyet a hadviselő népek egyik csoportja a másikkal szemben kifejt. Legokosabb, ha vár az ember és átengedi ezeket az időnek, majd az elkoptatja őket. Egy szép napon ugyanazok az emberek ugyanazokról a dolgokról egészen másként gondolkodnak, mint addig; hogy miért nem gondolkodtak már addig is így, sötét titok marad.

Lehetséges, hogy az előitélet az analitikus kezelés iránt már most is fogyóban van. Az analitikus tanítások állandó terjedése, némely országban az analitikusan kezelő orvosok számának gyarapodása, úgy látom, jótáll ezért. Fiatal orvos koromban az orvosoknak a szuggesztiós kezelés ellen való éppoly felháborodási rohamába sodródtam, mint amilyennel mostanában a „józanok“ fogadják a pszichoanalizist. De a hipnotizmus, mint gyógyító tényező, nem váltotta be, amit kezdetben igért; mi pszichoanalitikusok jogos örökösének tarthatjuk magunkat s nem felejtjük el, mennyi bátorítást és elméleti felvilágosítást köszönünk neki. A pszichoanalizisnek szemére vetett kártevések lényegükben a konfliktus kiélezésének átmeneti jelenségeire korlátozódnak, ha az analizis ügyetlenül történt, vagy ha kellős közepén félbeszakadt. Hiszen hallották beszámolómat, mit művelünk a betegekkel, s önállóan megalkothatják véleményüket afelől, vajjon fáradozásaink alkalmasak-e állandó ártalom okozására. A visszaélés az analizissel különböző irányokban lehetséges; főleg az indulatáttétel veszedelmes eszköz egy nem lelkiismeretes orvos

kezében. De visszaélés ellen nincs védelem egyetlen orvosi eszköz vagy eljárás számára sem; ha a kés nem vág, nem is szolgálhat gyógyulásra.

Ime, Hölgyeim és Uraim, végére értem. Több a közkeletű szólásmódnál, ha beismerem, hogy az Önök előtt tartott előadásaim számos hiánya engem is érzékenyen sújt. Mindenekelőtt sajnálom többszörös igéretemet, hogy egy röviden érintett tárgykörre más helyen ujra vissza fogok térni; az összefüggés aztán nem engedte meg, hogy igéretemet betarthassam. Arra vállalkoztam, hogy egy még be nem végzett, fejlődésben levő dologról számoljak be Önöknek, s az én tömörítő összefoglalásom eközben aztán maga is tökéletlenné vált. Nem egy helyen már készen állt az összegyűjtött anyag következtetések levonására, s ezt aztán magam nem vontam le. De nem tarthattam arra igényt, hogy Önöket szakértőkké avassam; csupán felvilágositással és ösztönzéssel akartam szolgálni.

Üdelőzék

TARTALOM JEGYZÉK

Oldal

BEVEZETÉS A PSZICHOANALIZISBE

FREUD

FREUD

Bevezetés a pszicho analizisbe